

Acta Iuvenum Caroliensia XII.

Opera Iuventutis

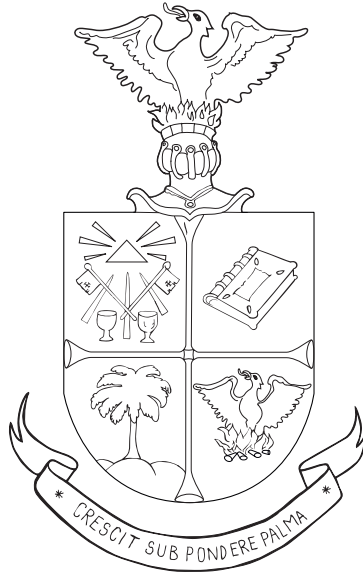
Tanulmányok a XXXV. OTDK Állam- és Jogtudományi Szekciójából

Acta Iuvenum Caroliensia

XII.

Opera Iuventutis

Tanulmányok a XXXV. OTDK Állam- és
Jogtudományi Szekciójából

Budapest, 2021

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

© Szerzők, 2021

Szerkesztette:

Boóc Ádám – Papp Petra

Olvasószerkesztő:

Nagy Lenke

ISBN 978-615-5961-77-9

ISSN 2062-9206

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Prof. Dr. Miskolczi-Bodnár Péter dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

www.patrocinium.hu

TARTALOMJEGYZÉK

DÉKÁNI KÖSZÖNTŐ	7
PROF. DR. BOÓC ÁDÁM - DR. PAPP PETRA <i>Szerkesztői előszó</i>	9
BÍRÓ VÍVIEN ENIKŐ <i>Az elektronikus végrendelkezés szabályai</i>	11
DORANG ZSANETT <i>Az összbüntetés aktuális kérdései</i>	39
GIOVANNINI MÁTÉ <i>A negotiorum gestor felelőssége a római klasszikus jogban</i>	71
KISS BARBARA <i>Határtalan nők</i>	109
MIHALIK VIKTÓRIA <i>A feltűnő értékaránytalanság szabályozása a Ptk.-ban és érvényesülése a bírói gyakorlatban</i>	133
NAGY-PALLAY KLÁRA <i>Ebcsont beforr?</i>	169
RÁTKAI MÁRK <i>A munkajog és a mesterséges intelligencia (ai) kapcsolata</i>	201
SCHLACHTA BOGLÁRKA LILLA <i>Fejzetek a bírói hivatás történetéből (1890 – 1938)</i>	235
SCHLACHTA BOGLÁRKA LILLA <i>„Leplezett eszközök leplezetlenül”</i>	265
SELMECI LAURA ANNA <i>A műanyag hulladék uniós, és hazai jogi szabályozás tükrében - különös tekintettel az egyszerűhasználatos műanyagokra</i>	295

SZŰCS DÁNIEL

A határon túli nemzetekkel kapcsolatos igazgatási tevékenységek és támogatáspolitikája vizsgálata a kárpát-medencei államok tükrében325

DÉKÁNI KÖSZÖNTŐ

Az Állam- és Jogtudományi Kar hallgatói 2021-ben kimagaslóan szerepeltek pályaműveikkel az Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójában. Gratulálunk a sikerhez! Köszönjük, hogy eredményeikkel tovább öregbítették Karunk hírnevét. A köszönő szavak a témavezetőknek is szólnak, akik olyan magas szinten készítették fel a hallgatókat, hogy I., II., illetve III. helyezést értek el, valamint különdíjat kaptak.

A közelmúltban megjelent, Oktatók és hallgatók közös tanulmánykötete című mű Előszavában hivatkoztam R. Schumannra: „Az igazi mester nem nevel tanítványokat, hanem csak mestereket.” Méltán bízhatunk benne, hogy e mostani kötet is, amit kezében tart a kedves Olvasó, ennek bizonyossága, és az idén díjat nyert hallgatóink nevei majdan az oktatási és a tudományos szakmai terület számtalan ágazatában válnak ismertté és elismertté.

A tanulmányok mutatják szerzőik pozitív hozzáállását és azt a komoly kutatómunkát is, amely egy-egy pályamű mögött áll. S hadd említsük meg azt is, hogy a kutatómunka nem egy esetben idegen nyelven is zajlott. Díjazott hallgatóink szabadidejükből sokat áldoztak tanulmányaik elkészítésére, sok energiát fordítottak az OTDK szereplésre, de immár ők is tudják, hogy megérte. Győztesek ők valamennyien!

Karunk vezetése kiemelten fontosnak tekinti a tehetséggondozást. Ennek új elemeként kerül sor a csokorba szedett tanulmányok megjelentetésére, és arra, hogy OTDK I. díjban részesült hallgatóink számára díjat alapítottunk, amelyet egyetemi ünnepség keretében adtunk át.

A hallgatóink által elért eredmények önmagukért beszélnek. Meggyőződhetünk róla, ha végig olvassuk a tanulmányokat. Magam is jól eső érzéssel és nagy érdeklődéssel olvastam a remekműveket. Figyelemfelkeltésképpen, hadd álljon itt néhány cím: Fejezetek a bírói hivatás történetéből (1890-1938), A munkajog és a mesterséges intelligencia kapcsolata, A határon túli nemzettestekkel kapcsolatos igazgatási tevékenységek és támogatáspolitikai vizsgálata a kárpát-medencei államok tükrében...

Biztatom pályaművet készítő hallgatóinkat, hogy a jövőben is ilyen lelkesen, ilyen kitarással és ilyen akarattal folytassák a megkezdett munkát, mert érdemes! E mostani győzelmükre pedig, mint kezdetre tekintsenek, amelyből holnap is lehet építkezni...

Tiszta szívből gratulálok!

Prof. Dr. Miskolczi-Bodnár Péter
dékán

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Jelen kötetben a 2021. évi Országos Tudományos Diákköri Konferenciára (röviden: OTDK) benyújtott pályaművek olvashatók. A kötet szerzői tudományos munkájukkal méltó módon képviselték a XXXV. OTDK Állam- és Jogtudományi Szekcióban Karunkat.

A kötetben található tanulmányok témáját tekintve mindegyike érdekes és egyedi. A szerzők joghallgatóként olyan dolgozatot írtak, amelyek nemcsak a XXXV. OTDK-n álltak helyt, hanem azok minden szempontból megfelelnek a tudományos publikációs követelményeknek. Általánosságban elmondható, hogy valamennyi pályamunka háttérében komoly kutatás áll, ezt a több száz lábjegyzet, publikáció támasztja alá. A szerzők több nyelven végeztek kutatást, ezzel még színesebbé, alaposabbá téve vizsgálódásukat. A szerzők valamennyi kutatási kérdésre adekvát választ adtak, a hipotéziseiket alátámasztották. Fontos hangsúlyozni azt is, hogy a szerzők nemcsak összefoglalták munkájukat, hanem igyekeztek de lege ferenda javaslatokat is megfogalmazni.

A jobb átláthatóság érdekében az eredményeket az alábbi táblázatban foglalom össze:

<i>A XXXV. OTDK Állam- és Jogtudományi Szekciójában nyertes és díjazott versenyzők és pályamunkáik</i>					
	Versenyző neve	Pályamű címe	Tagozat	Témavezető	Helyezés, díjazás
1	Schlachta Boglárka Lilla	Fejezetek a bírói hivatás történetéből (1890-1938)	Magyar alkotmány-történet Tagozat	Prof. Dr. Stipta István	I. hely és DOSZ fődíj
2	Giovannini Máté	A negotiorum gestor felelőssége a római klasszikus jogban	Római Jogi és Egyetemes Jogtörténeti Tagozat	Prof. Dr. Jakab Éva	I. hely
3	Dorang Zanett	Összbüntetés aktuális kérdése	Büntetőjog Tagozat 1. (Általános rész)	Prof. Dr. Domokos Andrea, dr. Wiedemann János	I. hely
4	Schlachta Boglárka Lilla	„Leplezett eszközök leplezetlenül” - Az operatív bizonyítás alkotmányos kérdései történeti előzményekkel	Büntetőeljárás-jogi, Büntetésvégrehajtási Jogi és Kriminológiai Tagozat	Dr. habil. Czine Ágnes	II. hely

5	Mihalik Viktória	A feltűnő értékaránytalanság szabályozása a Ptk.-ban és érvényesülése a bírói gyakorlatban	Polgári Jogi Tagozat 4 (Szerződési jog, felelősségi jog)	Prof. Dr. Pókecz Kovács Attila	II. hely és különdíj
6	Nagy-Pallay Klára	Ebcsont beforr? A társállatokon elkövetett állatkínzás ismérvei	Büntetőjogi Tagozat 2 (Különös rész és Kriminológia)	Prof. Dr. Domokos Andrea	III. hely
7	Rátkay Márk	A munkajog és a mesterséges intelligencia (AI) kapcsolata	Munkajogi Tagozat 2	Prof. Dr. Kun Attila, dr. Rác Zsuzsanna	III. hely
8	Selmeci Laura	A műanyag hulladék uniós és hazai jogi szabályozás tükrében - különös tekintettel az egyszerhasználatos műanyagokra	Agrárjogi és Környezetjogi Tagozat	Dr. Gyüre Annamária Csilla	Küöldíj
9	Szűcs Dániel	A határon túli nemzettestekkel kapcsolatos igazgatási tevékenységek és támogatáspolitikai vizsgálata a kárpát-medencei államok tükrében	Közigazgatási Jogi Tagozat 2 (Különös rész)	Dr. habil. Móré Sándor	2 különdíj (tagozati és AJBH különdíj)
10	Springer Bence	-	Alkotmányjogi Tagozat 1 (Jogalkotás)	Dr. Klein Tamás	Legjobb opponens
11	Springer Bence	-	Római Jogi és Egyetemes Jogi Történelmi Tagozat	Dr. Klein Tamás	Legjobb opponens

A versenyzőknek ezúton gratulálok és kívánom, hogy a jövőben hasonló sikereket érjenek el a tudományos életben!

Péteri - Budapest, 2021. július 12.

AZ ELEKTRONIKUS VÉGRENDELKEZÉS SZABÁLYAI

Különös tekintettel a hazai és az amerikai jogfejlődésre¹

BÍRÓ VÍVIEN ENIKŐ
joghallgató (KRE ÁJK)

Témavezető:
BOÓC ÁDÁM
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

1. Bevezető gondolatok, a vizsgálni kívánt kérdések

Kijelenthetjük, hogy napjainkra az emberek egyre kényelmesebbé válnak, személyes ügyeiket leginkább otthonról szeretnék intézni. Gondoljunk csak bele, manapság már tényként kezelhetjük, hogy az állampolgárok jobban preferálják, ha egyetlen gombnyomással rendelhetnek meg egyes termékeket, vásárlásokat bonyolíthatnak le online tranzakciókkal. A lakosság számára sokrétű lehetőség áll fenn annak vonatkozásában, hogy digitális eszközökön, alkalmazásokon keresztül egy időben, bár fizikailag nem egy térben kommunikálhassanak egymással. Ezen szolgáltatások között megemlíthetjük példának okáért a Skype-ot, a FaceTime-ot, valamint a Duo-t is. Érdemes felvetni továbbá, hogy a XXI. századi robbanásszerű technológiai fejlődés elérhetővé tette a „Teladoc.” szolgáltatást az egészségügyben a betegek számára. Az egészségügyi ellátórendszer adminisztrációs tehermentesítését célzó rendszerben az orvosok diagnózisokat állíthatnak fel, konzultációt tarthatnak, valamint orvosi recepteket írhatnak fel a pácienseik részére.² A technológia rohamos fejlődése nap, mint nap kihívások elé állítja a jogalkalmazókat és a jogalkotókat egyaránt. A világ egyes részein – alkalmazkodva a digitális fejlődés által diktált értékekhez – az államok igyekeznek a lehető legteljesebb szabályozást biztosítani az állampolgárok számára a végrendelkezés területén is. Az emberek mindennapjaik nagy részét a virtuális térben töltik, így szükséges, hogy olyan jogszabályi rendelkezések kerüljenek alkalmazásra, amelyek képesek felvenni a versenyt a növekvő társadalmi igényekkel. Jelen tanulmányomban elsődlegesen a hazai szabályozást kívánom megvizsgálni, hogy milyen jelentős változáson ment át az évszázadok során és miként alakul napjainkban a magyarországi végrendelkezésre vonatkozó szabályozás. Kutatásom másodlagosan arra irányul, hogy részint az Amerikai Egyesült Államokban megvalósult elektronikus végren-

1 A tanulmány a Magyar Nemzeti Bank Oktatási Klubjának, A járványhelyzet társadalmi és gazdasági hatásairól szóló tanulmányi versenyén, a kutatás kategóriában, jeles pályamű díjban részesült.

2 Portfolio: Betör Magyarországra a távgyógyítás. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20190614/betor-magyarorszag-a-tavgogyitas-327743> (2020.03.22.)

delkezés koncepcióját elemezve kifejtem, hogy mit is jelent valójában az e-végrendelet, annak milyen típusai ismertek, valamint, hogy legfelsőbb és megyei bíróságok jogesetein keresztül érzékeltessem ezen jogintézmény – hazai szabályozásba – való implementálásának szükségességét. Mindemellett természetesen nem elfeledve azt, hogy az angolszász és a kontinentális jogrendszerek közötti alapvető különbségek figyelembevétele elengedhetetlen a téma vizsgálata során. A világon jelenleg az észak-amerikai nagyhatalom hozott törvényeket az elektronikus végrendeletek használatának engedélyezésére. Figyelemmel kell lennünk arra az el nem hanyagolható tényre, hogy Európában hasonló változás következhet be az elektronikus végintézkedés területén, mint az Amerikai Egyesült Államokban. A felmerülő kérdések megoldására vonatkozó, egyre fokozódó társadalmi igényeket erősítik az olyan, jelenleg mindennapjainkat meghatározó, kényszerű és olykor radikális változásokhoz hozó körülmények, mint például a COVID-19 okozta vírusjárvány. A dolgozatom végén elhelyezett interjú, valamint közvéleménykutatás azt hivatott megvizsgálni, hogy hazai viszonylatban az állampolgárok szerint szükség van-e az elektronikus végrendelet bevezetésére, valamint arra keresem a választ, hogy milyen módon lehetne beépíteni ezen rendelkezéseket a hazai végrendeleti szabályozásba. Kutatásom logikai láncának végére érve de lege ferenda javaslatokkal is élek, amelyek a kérdéskör kapcsán főként általános jellegű megvalósítási koncepciók kezdeményezésében öltönek testet, azzal, hogy a technológiai megoldási metódusok a jelenlegi fejlettségi szinten álláspontom szerint rendelkezésre állnak, azonban a konkrét kivitelezésre irányuló eredményeket főként informatikai tárgykörben kell keresnünk. Tehát, jelen dolgozat célkitűzése, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a klasszikus római kori alapokra visszanyúló, az eltelt idő alatt valamelyest engedő, ugyanakkor még mindig rendkívül szigorú végrendeleti szabályozás kapcsán szükséges egy átfogó, a technológiai változásokra reflektáló re-reguláció. Valamint, hogy a jelenlegi keretek kiterjesztését, a szabályozás újragondolását a rohamosan változó technológia, a társadalmi igények, valamint a COVID-19 vírusjárvány és ehhez hasonló körülmények is indokolták – meglátásom szerint elengedhetlenné – teszik.

2. A végrendeletre vonatkozó hazai szabályozás

2.1. Történeti áttekintés

Weiss Emilía „A Ptk. öröklési jogi könyvének koncepciója” című cikkében kifejti, hogy a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (továbbiakban: régi Ptk.) elfogadása során enyhébb alakísági szabályok jelentek meg a végintézkedés területén,³ azonban a tartalmi követelmények szigorodtak a korábbi 1876. évi XVI. törvényhez képest.⁴ A régi Ptk. ideje alatt a joggyakorlat rámutatott arra,⁵ hogy ha

3 VÉKÁS Lajos: Öröklési jog, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2002.

4 Magyar Magánjog VI. Öröklési Jog, Grill, Budapest, 1939.

5 GELLÉRT György: *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*, Budapest, KJK-KERSZÖV, 2002. II. kötet

a végrendelet az alakszerűségi követelményeknek nem felel meg, úgy a törvényes öröklés szabályait kell alkalmazni. Már a korábbi szabályozás alapján a bírói, illetve a közjegyzői gyakorlat felhívta arra a figyelmet, hogy számos problémát vetnek fel az írásbeli magánvégrendeletek esetében a kelezéssel kapcsolatos hiányosságok. A végrendelet kelte helyének és idejének magából az okiratból való kitűnése, valamint a több külön lapból álló végrendelet alaki érvényességi kellékei vetnek fel problémákat.⁶ Már ebben az időszakban megjelent az igény arra nézve, hogy a készülő új magánjogi kódex a kelezés helyét, mint alakszerűségi követelményt megszüntesse. Mindazonáltal a jogalkotó úgy vélekedett, hogy a kelezés idejének a végrendeletben történő feltüntetésétől nem lehet eltekinteni.⁷ Felhívta a figyelmet arra, hogy a több külön lapból álló holográf végrendelet esetében el lehessen térni attól, hogy annak minden lapját az örökhagyó, illetve a tanúk aláírják, viszont az allográf végrendelet esetén nem lehet figyelmen kívül hagyni ezen alakszerűségi kellékeket. A kelezés idejének feltüntetése az örökhagyó belátási képességének meghatározása során volt jelentős.⁸

Megjelent az igény a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: új Ptk., vagy Ptk.) kialakítása során és javaslatokat fogalmaztak meg arra nézve,⁹ hogy a szóbeli végrendelet továbbra is elismerést kapjon a készülő új anyagi jogi szabályozásban, azzal az időbeli korláttal, hogy a szóbeli végrendelet hatályát a jogalkotó harminc napban állapítsa meg három hónap helyett.

Felvetődött továbbá, hogy a házastársak által tett közös végrendeletre vonatkozó szabályozások legyenek irányadók.¹⁰ Már az 1876. évi XVI. törvény cikkeiben is láthatuk, hogy a házastársak számára lehetőség nyílt arra, hogy közös végrendeletet tegyenek. Az új Ptk. kidolgozása előtt igény merült fel annak vonatkozásában,¹¹ hogy amennyiben a közös végrendeletben a házastársak egymás javára tennének végintézkedéseket, úgy abban a nem várt szituációban, amikor a túlélő fél elhalálozik, lehetőséget teremtsen a házastársak számára, hogy utóörököszt nevezhessenek. Az új anyagi jogi szabályozásban megfogalmazódott, hogy a házastársak egymás javára akár közös végrendeletben, akár különálló végrendeletben úgy is végrendelezhessenek, hogy a végrendeletben örökösül nevezett házastárs előörökös legyen, és halála után a még meglévő örökséget utóörökösként akár a korábbi örökhagyó családjához tartozó, akár más általa megnevezett személy örökölje. Ez a jogintézmény az ún. maradék-utóöröklés, amelynek jelentősége abban áll, hogy az előörökösnek az

6 WEISS Emília: *A Ptk. öröklési jogi könyvének koncepciója*, Polgári Jogi Kodifikáció, 2001/6., 16-28.

7 UA. 29-30.

8 VÉKÁS Lajos: *Öröklési jog*. In: *Szakértői javaslat az új Polgári törvénykönyv tervezetéhez*. (szerk.: Vékás Lajos) Complex, Budapest, 2008

9 VÉKÁS Lajos: *Bírálat és jobbitó észrevételek az új Ptk. Törvényjavaslatához (a záró szavazás előtt)*, Magyar Jog, Budapest, 2013

10 BACSÓ-PALLÓSI-SÓTHNÉ-SZOLCSÁNSZKY: *Az öröklési jog*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979

11 GROSSCHMID Béni: *Magánjogi tanulmányok I.* 548

öröklött vagyonnal való rendelkezési jogát ne korlátozzák és ismerjék el a substitutio pupillaris intézményét, vagyis azt a lehetőséget, hogy az örökhagyó végrendeletében a végrendekezésre képtelen leszármazójának utóörököst rendelhessen arra az esetre, ha a leszármazó végrendekezésre képtelen életkorban vagy állapotban hal meg.¹² Az új Ptk. kidolgozása során a hagyományra vonatkozó szabályozás fogalmát, illetve mértékét szűkíteni kellett. Továbbá foglalkozni kellett a problémával, hogy az örökhagyó korábbi, és újonnan tett végrendelete közötti ellentmondásokat hogyan kellene feloldani.¹³ Az ellentmondás fő oka abban rejlik, hogy mi a helyzet akkor, ha az örökhagyó új végrendelete alaki hibákban szenved, de időközben korábban egy alaki hibáktól mentes végrendeletet tett.¹⁴ Alapesetben az új Ptk. kidolgozása során előtérbe került, hogy a korábbi végrendelet visszavonásához elegendő egy új végrendelet megalkotása.¹⁵

A régi Ptk.-ban az utóörökös nevezés és a közös végrendelet, mint érvénytelenségi okokként¹⁶ funkcionáltak, azonban az új Ptk. kidolgozása során nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy e két jogintézmény – ha szűk körben is – de érvényesülhessen.¹⁷

2.2. A végrendekezés jogintézménye

A hatályos öröklési jogi szabályozás szerint örökölni törvényes öröklés és végintézkedés útján lehet. Az új Ptk. hatálybalépésével a korábban elsődlegesnek számító törvényes öröklést felváltotta a végintézkedés.

Amennyiben az örökhagyó nem, vagy nem teljes vagyonáról végrendelezik, úgy a törvényes öröklés szabályai irányadóak másodlagos, kiegészítő jelleggel. A végintézkedés gyűjtőfogalomnak minősül. Megkülönböztethetjük egymástól az egyoldalú (végrendekezés), illetve kétoldalú végintézkedéseket (öröklési szerződés, halál esetére szóló ajándékozás). A Ptk. 7:12. § alapján „Az okirat végrendeleti jellegének megállapításához az szükséges, hogy az örökhagyó halála esetére szóló vagyoni rendelkezést tartalmazzon, és külsőleg az örökhagyótól származónak mutakozzék.”¹⁸ E jogszabályhely nemcsak a végrendelet fogalmát tartalmazza, hanem azt a két minimum feltételt is, amelyből annak okirati minősége kitűnik.

12 WEISS: op. cit. 16-28.

13 VÉKÁS Lajos: *Grosschmid szelleme és gondolatai az új Polgári Törvénykönyv öröklési jogi szabályaiban*. Magyar Jog, 2013.5.

14 VÉKÁS Lajos: *Az öröklési jog az új Polgári Törvénykönyv vitatervében*, Jogtudományi Közlöny 2007/5. szám

15 VÉKÁS Lajos (szerk.): *Az új Polgári Törvénykönyv Bizottsági javaslata magyarázatokkal*, Complex Kiadó, 2012

16 VARGA István: Érvénytelen végrendelet teljes bizonyító erejű magánokiratban. Közjegyzők Közlönye. 2010/ 5. sz. 1–8

17 KULCSÁR Anna: Királyi státusban; az Új Polgári Törvénykönyv szervesen kapcsolódik az Alaptörvényhez, Magyar Nemzet, 2013. március 2.

18 A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013.évi V. törvény (a továbbiakban: új Ptk. vagy Ptk.) 7:12. §

A Ptk. 7:11. § alapján végrendelkezni csak személyesen lehet,¹⁹ valamint végrendeletet cselekvőképes, illetve korlátozottan cselekvőképes személy is tehet. Mindazonáltal cselekvőképtelen személyek még képviselőik útján sem tehetnek érvényes végrendeletet. A hatályos polgári anyagi jogi rendszerünk az alábbi végrendelkezési formákat ismeri: írásbeli és szóbeli végrendeletet. Szóbeli végrendeletet csak szűk körben, meghatározott feltételek esetén lehet alkalmazni. Írásbeli végrendeleten belül elkülöníthetjük a köz-, illetve magánvégrendeletet. Közvégrendeletet bárki tehet, akinek van végrendelkezési képessége, viszont, kizárólag közjegyző előtt lehet készíteni. Írásbeli magánvégrendelet ügyvéd előtt is tehető. Írásbeli magánvégrendeletnek minősül egyrészt a holográf végrendelet (amikor az örökgyó saját kezűleg írja a halál esetére szóló egyoldalú nyilatkozatot), a más által írott allográf végrendelet, továbbá a közjegyzőnél letett magánvégrendelet. Kötelező alakú kelléke a dátum meghatározása, illetve az örökgyó aláírásának feltüntetése.²⁰

2.3. A végrendeleti öröklés legfontosabb változásai

Már a római jogban ismert volt a favor testamenti elve, amely szerint az örökgyó feltehető akaratát akként kell értelmezni, hogy lehetőleg az érvényre jusson. A BH 2013.67. szerint, amennyiben az örökgyó akaratát kívánjuk értelmezni, úgy mindazokat az adatokat figyelembe kell venni, amellyel a végrendelkező szándékát fel lehet deríteni. Abban az esetben, amennyiben a végrendelet egyes rendelkezései érvénytelenek lennének, úgy azokat nem létezőnek kell tekinteni annak érdekében, hogy az örökgyó akarata érvényre jusson. Jelen szabályozás ezt a gyakorlatot a korábbi Magánjogi Törvényjavaslat (Mtj.) 1882. §-ából vette át. Továbbá nagyon fontos és említésre méltó tézis, hogy a favor testamenti elve alapesetben megtalálható a végrendeletben, azonban, ha az írásbeli magánvégrendelet jogszabályban meghatározott tartalmi és formai hiányosságokban szenved, úgy ezen jogintézmény nem pótolhatja a hiányosságokat, még úgy sem, ha az örökgyó akaratának megállapítása érdekében eljárást kezdeményeznek.²¹ A régi Ptk. idejében a felmerült változtatási igények a közjegyzői, bírói gyakorlatban, illetve a jogtudomány által megfogalmazott problémák kiküszöbölésére irányultak.²² A PK 85. számú állásfoglalása alapján „[a]z okirat végrendeleti jellegének megállapításához az szükséges, hogy az örökgyó halála esetére szóló vagyoni rendelkezést tartalmazzon, és külsőleg az örökgyótól származónak mutatkozzék”.²³ A régi Ptk. 625.§ (1) bekezdése alapján „Közvégrendeletet közjegyző vagy bíróság előtt

19 Ptk. 7:11. §

20 Üzletem.hu: Érvényes végrendelet: a legfontosabb tudnivalók <https://uzletem.hu/jogado-konyveles/ervenyes-vegrendelet-a-legfontosabb-tudnivalok> (2020.04.28.)

21 GELLÉRT György: *A végrendelet érvénytelensége a végrendelkezési képesség hiánya miatt*, Magyar Jog 1982/10 sz.

22 SÖTH Lászlóné: Az öröklési jog általános szabályai, in: Gellért György (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. 2. kötet (4. kiadás), Bp. 2001

23 Ptk 7:12. §

lehet tenni.”²⁴ Ezzel szemben az új Ptk. 7:14.§ (1) bekezdése szerint közzérendelet már csak közjegyző előtt lehet tenni.²⁵ A korábbi szigorú végrendelkezésre vonatkozó alakszerűségi követelmények a jelen szabályozás szerint enyhébbnek minősülnek.

Az írásbeli magánvégrendelet alakszerűségi követelményeit a régi Ptk. 627-632. §-ai tartalmazták, míg a régi Ptk. 629.§ (1) bekezdése rögzítette, hogy az írásbeli magánvégrendelet mikor érvényes.

A régi Ptk. 629. § (1) bekezdés b) pontja alapján előírta, hogy a végrendelező az írásbeli magánvégrendeletét két tanú együttes jelenlétében írja alá, vagy pedig, ha azt már aláírta, akkor az aláírást két tanú előtt sajátjaként ismeri el.²⁶ Mint láthatjuk, az új Ptk. 7:17. § (1) bekezdés b) pontja is képviseli ugyanezen érvényességi feltételt.

A jelenlegi anyagi jogi szabályozás szerint egyrészt nem szükséges a készítés helyét rögzíteni, másrészt a saját kezűleg írt ún. holográf végrendelet esetén az utolsó lapot elegendő aláírni. Holográf végrendelet esetén az örökhatályó a halál esetére szóló nyilatkozatát elejétől a végéig saját kezűleg írja, továbbá az oldalszámozástól el lehet térni, azonban az allográf végrendeleteknél kötelezően előírja az egyes lapok számozását.

Fontos az írásbeli magánvégrendeleteknél megemlíteni az 1876. évi XVI. számú törvényt, amelynek 6. §-a rögzítette, hogy az a személy, aki írástudatlan vagy írásra bármely okból nem képes, írásbeli magánvégrendeletet csak megfelelő feltételek mellett készíthetett. A régi polgári anyagi jogi szabályozás (régii Ptk. 624. § (3) bekezdés) rögzítette, hogy az ilyen személy – a szóbeli végrendeletek kivételével – közzérendeleletet tehet.

Szóbeli végrendeletek tételének a kivételes feltétele továbbra is fennáll. A régi Ptk. 634. § alapján szóbeli végrendeletet az a személy készíthetett,²⁷ aki életét fenyegető veszélyhelyzetben van és írásbeli végrendeletet egyáltalán nem, vagy csak nagy nehézségek árán tehetett volna.²⁸ Jelen szabályozás kihagyja a „jelentékeny nehézség” szófordulatot. A régi Ptk. ugyan nem tért ki rá, azonban az új Ptk. fontosnak tartotta szabályozni azt a kérdést, hogy amennyiben a szóban forgó, az emberek életét veszélytető helyzet megszűnt, akkor az adott személyek a veszélyhelyzet alatt tett szóbeli végrendelete meddig hatályos. Ebből következően a Ptk. 7:45. § rögzíti, hogy a szóbeli végrendelet akkor veszti hatályát, ha a veszélyhelyzet megszűnése után megszakítás nélkül harminc napon át bármilyen nehézségek nélkül tudott volna írásbeli végrendeletet tenni.²⁹

Szükséges megjegyezni, hogy az 1876. évi XVI. számú törvény 15. §-a – a régi polgári jogi anyagi jogi szabályozástól eltérően – általánosságban lehetővé tette a szóbeli végrendeletet.³⁰ Lényeges megemlíteni, hogy a Legfelsőbb Bíróság Pfv. I. 20.773/2010. számú

24 A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.) 625. § (1) bekezdés

25 Ptk. 7:14. § (1) bekezdés

26 régi Ptk. 629. § (1) bekezdés b) pont

27 BH 2008.5.211

28 régi Ptk. 634. §

29 Ptk. 7:45. §

30 1876. évi XVI. számú törvény 15. §

döntésében elvi élel rögzítette, hogy nem mindig teljesülnek a szóbeli végrendeletek érvényességi feltételei. Ugyanis például abban az esetben, hogyha az adott személy olyan helyzetben van, hogy írásbeli végrendeletet – az életét veszélyeztető helyzet fennállása miatt – nem tud tenni, és ehelyett szóbeli végrendeletet tesz az őt ápoló, illetve az életéért küzdő orvos előtt, akkor ezen személyek a szóbeli végrendelet tanújaként jelennek meg, azonban a gyakorlat sokszor azt igazolja, hogy nem tudatosul, bennük, hogy ők tanúi minőségben járnak el. Az új Ptk. 7:21. § expressis verbis rögzíti, hogy a tanúk tudatában kell, hogy legyenek annak, hogy ők tanúi minőségben vesznek részt a szóbeli végrendelet során. Ahogy Szladits Károly kijelentette „a szóbeli végrendelet, mely pusztán a tanúk agyában van írva, alig jobb, mintha homokra lenne írva.”³¹

Lényeges változás az új Ptk. rendelkezéseiben, hogy a korábban eddig csak a bírói gyakorlat szintjén lévő és a végrendelettel kapcsolatban közreműködőkre vonatkozó szabályokat beemelte a jelenlegi anyagi szabályozásba, amiről a régi Ptk. nem rendelkezett.³² Az új Ptk. 7:19. § (3) bekezdése alapján közreműködő a végrendelet megfogalmazója, leírója, szerkesztője és minden olyan más személy, akinek magatartása a végrendelet tartalmának érdemi befolyásolására nyújt lehetőséget.³³ A közreműködő személyek tekintetében fontos megemlítenünk, hogy a régi Ptk. 632. § (1) bekezdése alapján az örökség írásbeli magánvégrendelet tanúja, vagy más közreműködő személy javára szóló juttatása érvénytelen, kivéve, hogyha a végrendeletnek ezt a részét az örökhagyó saját kezűleg írta és aláírta.³⁴ A BH 1996.152. alapján a végrendeleti örökösként megnevezett jogi személy alkalmazottainak a végrendeletnél tanúként való közreműködése érvénytelenséget nem eredményez.³⁵

A régi Ptk. 623. § (2) bekezdése alapján végrendeletet csak személyesen lehet, az új Ptk. azonban változtatott bizonyos tekintetben a korábbi szabályozáson, ugyanis új jogintézményként beemelte a közös végrendeletet. Zárójelben megjegyzendő, hogy a régi Ptk. előtti polgári anyagi jogi szabályozás, az 1876. évi XVI. számú törvény 13. §-a minden korlátozás nélkül lehetővé tette³⁶ a házastársak számára, hogy közösen végrendeletet tehetnek.³⁷ A jogalkotó lehetőséget teremtett arra, hogy a házastársak az életközösségek fennállása alatt közös írásbeli végrendeletet tegyenek. A Ptk. 7:23. § (2) bekezdése kimondja, hogy a házastársak közös végrendelete³⁸ érvényes egyrészt, ha a

31 OROSZ Árpád: Öröklési jogunk az új Polgári Törvénykönyvben, Jogtudományi Közlöny, 2014/6. szám

32 BH 1986. 234, BH 1990. 472

33 Ptk. 7:19. § (3) bekezdés

34 régi Ptk. 632.§ (1) bekezdés

35 BH 1996. 152.

36 SÓTH Lászlóné: *A végintézkedések*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2001

37 WEISS Emília: *A végintézkedésen alapuló öröklés néhány kérdése – figyelemmel egy elhatározott új Polgári Törvénykönyvre is*. In: Van és legyen a jogban, Tanulmányok Peschka Vilmos 70. születésnapjára, 1999.

38 SZÖRÖS Anikó: Közös végrendelet, Jog- és Politikatudományi Folyóirat, VII. évfolyam, 2013/3. szám

saját kezűleg írt végrendeletet az egyik végrendelező az elejétől a végéig saját maga írja és aláírja, a másik végrendelező pedig a végrendeletben saját kezűleg írt nyilatkozatában kijelenti, hogy a végrendelet az ő végakarát is magában foglalja és nyilatkozatát aláírja.³⁹ Másrészt a házastársak írásbeli végrendelete akkor is érvényes, ha a más által írt végrendeletet a végrendelező házastársak egymás és a tanúk együttes jelenlétében írják alá vagy mindkét házastárs egymás és a tanúk együttes jelenlétében külön nyilatkoznak arról, hogy a végrendeletben szereplő aláírás a sajátjuk. Harmadrészt a házastársak végrendelete akkor érvényes, ha közvégrendeletet tettek.

Az új Ptk. jelentős változásokat eszközölt a végrendeleti tanúk aláírására és személyüknek megállapítására vonatkozóan. Példának okán a végrendeleti tanú aláírása akkor felel meg a végrendelet alakisági követelményeinek, hogyha a tanúnak az aláírása az általa kialakított egyedi írásképet tükrözi. Amennyiben esetlegesen felmerül az a helyzet, hogy az aláírásból nem lehet megállapítani ténylegesen a végrendeleti tanúnak a személyét, úgy a bíróságnak bizonyítási eljárást kell lefolytatnia.⁴⁰

A korábbi szabályozás nem ismerte az utóörökös jogintézményét. Az új Ptk. 7:28. § (3) bekezdése szerint az örökhagyó érvényesen nevezhet utóörököst az elsősorban örökösnek nevezett házastársa halála esetére, a házastársra háramlott hagyatékra.⁴¹ Az új polgári jogi anyagi szabályozás kodifikációja során felvetették azt a kérdést, hogy az új Ptk.-ban helyett kellene kapnia az utóöröklés jogintézményének, amely a túlélő házastárs esetén jutna érvényre. „Ez az elképzelés az utóöröklést úgy szabályozza, hogy a házastársak végrendeleteikben egymást örökösnek nevezhetik, úgy, hogy egyik a másiknak előörököse, és az előörökös halála után az örökséget egy harmadik személy örökli.”⁴² Boóc Ádám a „Megjegyzések a magyar öröklési jog néhány lényeges és aktuális problémájához” című tanulmányában összehasonlításokat végzett. Az új Ptk. kidolgozása során felvázolja, hogy a kodifikációs bizottság 2001. november 8. napján tartott ülésén elfogadott, az utóöröklésre vonatkozó szabályok és a ma hatályos anyagi jogi szabályozás utóörökösre vonatkozó rendelkezései milyen változásokon mentek keresztül. Az örökhagyó abban az esetben nevezhet utóörököst, amennyiben a házastársát nevezi meg előörökösként és nem kívánja, hogy házastársa elhunytakor, annak törvényes örökösire háramoljon a vagyona. További újítás a substitutio pupillaris bevezetése, amely során az örökhagyó érvényesen nevezhet utóörököst az elsősorban az örökösnek nevezett leszármazójára háramlott hagyatékára, arra az esetre, ha a leszármazó a hagyatéknak megnyílásakor nem rendelkezik végrendelezési képességgel – például szellemi fogyatékoságban szenved –, és meghal anélkül, hogy ezen képességét megszerezte volna. A régi Ptk. 645. § (1)

39 Ptk. 7:23. § (2) bekezdés

40 GÁRDOS-OROSZ Fruzsina, MENYHÁRD Attila (szerk.) - *Az új Polgári Törvénykönyv első öt éve*: Boóc Ádám - *Megjegyzések a magyar öröklési jog néhány lényeges és aktuális problémájához*, A Társadalmi Kutatóközpont kiadványa, 2019.

41 Ptk. 7:28. § (3) bekezdés

42 WEISS Emília: *A túlélő házastárs öröklési jogi jogállása történeti kialakulásában és fejlődési tendenciáiban*, Akadémia Kiadó, 1984.

bekezdése alapján az elsősorban nevezett örökös halála esetére történt örökösnevezés azonban, mint helyettes örökösnevezés megállja a helyét, ha annak feltételei fennállnak.⁴³ Ez a rendelkezés nem zárja ki a feltételtől vagy időponttól függő hagyományrendelést. E bekezdés elvi éllel rögzíti, hogy az örökhagyónak olyan végrendelete, amely szerint az örökségben vagy annak egy részében valamely eseménytől vagy időponttól kezdve az eddigi örökösöt más váltja fel, érvénytelen.⁴⁴ Viszont ez a korábbi szabályozás nem érintette a többi végrendelet érvényességét, így a BH 1992.226. alapján ebben az esetben csak részleges érvénytelenségről beszélhetünk.⁴⁵ Ezzel szemben az új Ptk. 7:32. § (1) bekezdése szerint az örökhagyó végrendelete, amely szerint a hagyományban valamely eseménytől vagy időponttól az addigi jogosultat más váltja fel, úgy az örökhagyó végrendelete érvényes lesz.⁴⁶

3. Az elektronikus aláírásra vonatkozó uniós és hazai szabályozás

A XX. század végén az uniós szabályozásban a belső piacon történő elektronikus tranzakciókhoz kapcsolódó elektronikus azonosításról és bizalmi szolgáltatásokról, valamint az elektronikus aláírásra vonatkozó közösségi keretfeltételekről szóló 1999/93/EK irányelvet – a technológiai és a jogi szabályozás fejlődésének eredményeként – felváltotta 2014-ben az úgynevezett eIDAS rendelet, azaz 910/2014/EU rendelet. Ezzel párhuzamosan a hazai szabályozásban az elektronikus aláírásról szóló 2011. évi XXXV. törvényt hatályon kívül helyezte az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. évi CCXX. törvény. A technológia-semleges szabályozás és az egyenértékűség elvéből⁴⁷ következően az eIDAS rendelet rögzítette, hogy „az elektronikus aláírás joghatása és bizonyítékként való elfogadhatósága nem tagadható meg kizárólag azért, mert az elektronikus formátumú. Ezen felül a tagállamok kötelesek a más tagállamokban kibocsátott minősített tanúsítványon alapuló minősített elektronikus aláírást elismerni.”⁴⁸

A 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartás (továbbiakban: Pp.) szabályai közé emelte az elektronikus okirat jogintézményét. A Pp. 325. § (1) bekezdése meghatározza azokat az irányokat, amely alapján egy magánokiratot teljes bizonyító erejűnek tekintünk. A jogalkotó az elektronikus okiratokat a teljes bizonyító erejű magánokiratok között szabályozza. A Pp. 325.§ (1) bekezdésének f), g), h) pontjai alapján egy elektronikus okirat akkor minősül teljes bizonyító erejű magánokiratnak, ha minősített vagy minősített tanúsítványon alapuló fokozott biztonságú elektronikus aláírással vagy bélyegzővel van ellátva, vagy az e-dokumentum dokumentum hitelesítő szolgáltatással

43 régi Ptk. 645. § (1) bekezdés

44 régi Ptk. 645. § (1) bekezdés

45 BH 1992.226.

46 Ptk. 7:32. § (1) bekezdés

47 eIDAS rendelet 14. és 24. cikk

48 Boóc Ádám: *Technológiai kihívások a polgári jogban, Különös tekintettel az öröklési jogra*, Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XXV., 2018, 3.

van hitelesítve, vagy a szolgáltatás keretében az aláíró azonosítása, személyének igazolása, dokumentumhoz rendelése az okiraton bélyegzővel, időbélyegzővel történik.⁴⁹

Az eIDAS rendelet érvényesülésének köszönhetően az elektronikus aláírással ellátott dokumentum joghatás kiváltására alkalmas lesz. Manapság számos szolgáltató kínál hitelesítési szolgáltatást, amelynél az egyetlen kritérium, hogy működésük megfeleljen a 910/2014/EU rendeletnek.

4. Az elektronikus végrendelezési akarat

Az elektronikus végrendelethez szervesen kapcsolódik a természetes személy, mint egyén tudatában kialakuló szándéknyilatkozat, azaz az elektronikus akarat. Az akarat, amely arra irányul, hogy a végrendelező akként rendelkezessen saját tulajdonáról, hogy ennek eléréséhez ne kelljen feltétlenül közjegyző vagy ügyvéd közreműködését igénybe vennie. Ez a szándék megnyilvánulhat úgy is, hogy a természetes személy létrehoz egy dokumentumot valamely szövegszerkesztő program segítségével a számítógépén, melyben a végrendelezési akaratát kinyilvánítja és elmenti a dokumentumot.

A 2000-es évek elejétől egyre nagyobb szerepet tölt be az emberek életében a közösségi média – Facebook, Twitter, Instagram stb. –, a felhőszolgáltatások – Dropbox – és az elektronikus okos eszközök robbanásszerű megjelenése, amelyek ma már a mindennapi élet szerves részét képezik. Az egyén elektronikus akaratának megnyilvánulása is lehet – a fent előadottakból kifolyólag –, hogy a természetes személy bejelentkezik valamelyik közösségi médiaszolgáltató felületre és ott üzenetet vált egy ismerősével vagy bejegyzést tesz közzé, amelyekkel a végrendelezési akaratát ki is fejezheti. Ezt tekinthetjük az adott egyén elektronikus akaratának is.

5. Az elektronikus végrendeletek szabályozása az Amerikai Egyesült Államokban

Az egyéni tudatban kialakuló elektronikus végrendelezési akarat az elektronikus végrendeletben ölt testet. Az elektronikus akarat megjelenési helyszínei alapján – az elméleti megközelítést szem előtt tartva – megkülönböztethetjük az offline, az online, valamint a minősített letétkezelői elektronikus végrendeletet.

5.1. Offline elektronikus végrendeletek

Az elektronikus végrendelet legegyszerűbb formája az offline elektronikus végrendelet. De facto ez azt jelenti, hogy az örökhangó egy szövegszerkesztésre alkalmas program használatával – tudatában megjelenő – elektronikus végrendelezési akaratát begépezi egy számítástechnikai eszközön keresztül. Az így létrejött egyedi tartalmú elektroni-

49 A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) 325. § (1) bekezdés f), g), h) pontok

kus végrendeletet aláírásával látja el, a végrendelet végén a nevét feltünteti, vagy saját magának azonosítására szolgáló jelet helyez el. Az ily módon elkészült végrendeletet a végrendelező nem nyomtatja ki, hanem a számítástechnikai eszközhöz merevlemezén tárolja. Érdeemes megjegyezni azonban, hogy az offline elektronikus végrendelet – a számítástechnikai eszközön történő rögzítés mellett – írógépen is létrehozható. Ez nem vonatkozhat arra az esetre, amikor egy harmadik személy közreműködése által jön létre a végrendelező végakarata, vagy amikor a végrendelező végakarátát egy harmadik fél hajtja végre, illetve amikor a végrendelező által létrehozott elektronikus végrendeletet egy harmadik személy tárolja.⁵⁰ Tehát láthatjuk, hogy az offline végrendeletek létrehozásához az szükséges, hogy a végrendeletet a végrendelező saját maga gépelje be egy számítástechnikai eszközbe – vagy írógépbe – valamint, hogy az így létrehozott végrendeletet saját merevlemezén tárolja.

A korábban leírtak alapján az offline elektronikus végakaratot a holografikus végrendelet modern formájának is tekinthetjük. Az offline e-végrendelet egy másik megnyilvánulási formája lehet, az az eset, amikor a végrendelező helyett egy másik személy gépeli be az adott elektronikai eszközbe a végrendeletét, amelyet a végrendelező aláír két tanú jelenlétében, majd ezt követően a tanúk is aláírásukkal látják el az örökhagyó által tett végakaratot.⁵¹

Rögzíthetjük, hogy az offline végrendeletek tárolása hosszútávon problémákhoz vezethetnek, ugyanis a számítástechnikai eszközzel elkészített végrendeletet egy meghatározott formátumban rögzíti a végrendelező, amely kiterjesztés az évek múlásával elavulhat. Gondoljunk csak bele, hogy az egyes számítástechnikai szolgáltatók folyamatosan fejlesztik termékeiket, amelyek következtében a kiterjesztések is frissülnek, tehát szükség van a korábban rögzített végrendeletek aktualizálására. Az igaz, hogy a papír alapú végrendeletek minősége az idő elteltével fokozatosan romlik, azonban az elektronikusan készített végrendeletek is igen sérülékenyek lehetnek. Ebből következőleg szükség van egy olyan hardverre vagy szoftverre, amely képes megvédeni ezen dokumentumok sértetlenségét. Ez főként az örökhagyó által gépelt elektronikus végrendeletekre igaz, figyelemmel arra, hogy ez de facto csak a végrendelező gépén található meg, amelyből következőleg, ha a fájl sérül, úgy már nehezen bizonyítható az elektronikus végakarát. Ezen probléma esetlegesen kiküszöbölhető ugyan biztonsági mentés által, azonban az felvetné a visszaélészerű duplikálást.

A bíróságok számára tulajdonképpen az igazi kihívást az jelenti, hogy meg tudják állapítani, hogy ténylegesen létezett-e elektronikus végrendelezési akarat. A döntésük meghozatalát ugyan segíthetik az offline végrendeletek létrehozásában a közreműködő tanúk, akik igazolni tudják, hogy a végrendelező saját maga gépelte be végakarátát, azonban a gyakorlatban ezen személyek jelenléte nem minden esetben fordul elő.

Az elektronikus dokumentumoknak a végrendeletként történő elismerését az Amerikai Egyesült Államokon kívül más országok is kezdik felismerni.

50 Monica ANDERSON: *Technology Device Ownership*, 2015

51 Gerry W. BEYER & Claire G. HARGROVE: *Digital Wills: Has the Time Come for Wills to Join the Digital Revolution?* 875-878.

5.1.1. McDonald-ügy

A McDonald-ügyben egy dél-afrikai bíróság vizsgálni kezdte az elektronikus végrendeletek jelentőségét. A tényállás szerint Malcolm McDonald öngyilkosságot követett el. Halála előtt hagyott egy levelet, amelyben közölte, hogy a munkahelyi számítógépén rögzítette végakarátát.⁵² Az elektronikus végrendeletnek – McDonaldtól való származásának – kétségen kívüli megállapítását szolgálta az, hogy - informatikai szakember révén - havonta módosította számítógépének jelszavát. McDonald munkáltatója a hátrahagyott levél kézhezvételét követően a belépési jelszó segítségével kinyomtatta a korábban írt elektronikus végrendeletet, majd véglegesen törölte annak elektronikus változatát. A dél-afrikai bíróság a munkáltató ezen cselekedetét biztonsági mentésként értékelte, így elismerve McDonald végintézkedését (azonban megjegyezhetjük, hogy a munkáltató ezen cselekménye felvetheti a visszaélészerű duplikálás esetét is).⁵³

5.1.2. Yazbek-ügy

Az elektronikus végrendeletek bíróság által történő elismerését szolgálja továbbá a Yazbek vs. Yazbek-ügy. A bírósági eljárás során megállapításra került, hogy az örökhagyó a számítógépén egy végrendeletet hagyott „Will.doc” néven. A Dél-Walesi Legfelsőbb Bíróság megvizsgálta az elektronikus végrendelethez kötődő metaadatokat (különösen a dokumentum letöltésére és feltöltésére vonatkozó információkat), és – az örökhagyó halálával kapcsolatos körülményeket is megvizsgálva – megállapította, hogy a végakarát Yazbektől származik kizárólag. Ipso iure a bíróság Yazbek elektronikus dokumentumát érvényes végrendeletként hagyta jóvá.⁵⁴

5.1.3. Javier Castro-ügy

Az offline elektronikus dokumentumhoz fűződő jogesetek másik példája a Javier Castro-ügy. Az Ohio-i Törvényszéken megtalálható peres dokumentumok említenek egy olyan hagyatéki eljárást, amely során az amerikai bíróság egy tableten olyan érvényes végrendeletet talált, amelyet ténylegesen ugyan nem az örökhagyó írt, hanem az egyik testvére, azonban azt aláírásával – tanúk jelenlétében – sajátjaként ismerte el. Javier a végrendeletét egy a technológia fejlődéseként létrehozott e-toll segítségével írta alá két testvére és unokaöccse jelenlétében. Javier a kórházi kezeléseket szándékosan utasította vissza, azonban tisztában volt azzal, hogy ezen cselekedetei a halálához fognak vezetni. A bíróság – a testvérek segítségével – a létrehozott elektronikus dokumentumot úgy értelmezte, hogy az megfelel a végrendelező szándékának, valamint, hogy az rendelkezik a

52 Keven DuCOMB: *The Promise of Electronic Wills*, 2007.

53 *MacDonald v The Master-case: computer files and the „rescue” provision of the Wills Act*, 2002 (5) SA 64, The Constitutional Court of South Africa

54 *Yazbek v. Yazbek-case*, NSWSC 594, 2012.

szükséges formai – írással kapcsolatos – követelményekkel, így érvényes végrendeletként ismerte el.⁵⁵

5.1.4. Taylor-ügy

Az elektronikus úton tett végrendeletek joghatályos elismerését mutatja a Taylor vs. Holt-ügy. Egy tennessee-i állampolgár, Steve Godfrey a saját tulajdonú elektronikus eszközére készítette el végrendeletét. Az így elkészített dokumentum végére begépelte a nevét, ahelyett, hogy azt kinyomtatta, majd saját kezével aláírta volna. A férfi a begépelte aláírással ellátott végakaratot kinyomtatta, majd szomszédjai, mint tanúk közreműködésével hitelesítette azt. A Tennessee-i Fellebbviteli Bíróság Godfrey elhalálozását követően lefolytatott hagyatéki eljárásban megállapította, hogy az ily módon készített végrendelet, érvényes elektronikus végrendeletnek minősül.⁵⁶ Godfrey azért, hogy a végrendelete végén a nevét begépelte, egyfajta megjelölést használt, amelyet aláírásként kívánt használni, melyet a két tanú vallomása is igazolt. A Tennessee-i Fellebbviteli Bíróság megállapította, hogy a bármely más szimbólum vagy módszertan alapján készült végrendelet, amit az örökhagyó átvett és azt a hitelesítés céljából tanúk is ellátták aláírásukkal, érvényesnek tekinthető, és mint érvényes végakaratot, végrehajtható.

5.2. Online elektronikus végrendeletek

Az offline elektronikus végrendeletek abban különböznek az online elektronikus végrendeletektől, hogy amíg az előbbi általában egy személy (örökhagyó) kizárólagos tevékenységét jelenti, addig az utóbbi egy harmadik fél megjelenését feltételezi. Ez a harmadik fél általában nincsen tudatában annak, hogy az örökhagyó végakarát kezeli, illetve tárolja. Ebből következőleg az örökhagyó a platform szolgáltatójának tudta nélkül hozza létre a végrendeletét. Ez a gyakorlatban úgy is megnyilvánulhat, hogy az örökhagyó rendelkezik egy felhasználói fiókkal és így használja a harmadik fél szolgáltatását. Azonban itt fontos megjegyezni, hogy az örökhagyó a saját akaratából határozott úgy, hogy a felhasználói fiókjában tárolja a végakarátát.

Az online elektronikus végrendelet olyan végrendelet, amelyet a végrendelező készít el elektronikus eszközén, azonban azt nem egy magánszemély eszközén tárolja, hanem egy olyan szolgáltató platformján, aki feltételezhetően nem kifejezetten vállalta ezen dokumentum tárolását. Az ide tartozó végrendeletek tipikus példája lehet a Facebookon, mint közösségi médiában létrehozott végakaratot, amely de facto megnyilvánulhat egy üzenet vagy hozzászólás formájában is. Ide soroljuk a felhőszolgáltatást, amely során az örökhagyó létrehozza a dokumentumot és azt a „felhőbe” feltölti, majd így tárolja. A mobilszolgáltatónál kifejezett végakaratot a legegyszerűbb példája az online végrendelet-

55 SITKOFF, R. H. and DUKEMINIER, J.: *Wills, Trusts, and Estates*, Chapter 3., 2017.

56 Tennessee State Courts Taylor v Holt. 134 S.W.3d 830, 833.

tek megnyilvánulásának. Gondoljunk arra, hogy az örökhagyó szöveges üzenetet ír egy másik személy számára, amely tartalmazza a végakarátát. Ebben az esetben igaz, hogy saját maga írja le a végrendelező a végakarátát, azonban a mobilszolgáltató az, aki ezt effektíve tárolja. Az online végrendeletek esetében jelentősen több háttérinformációt ismerhetünk meg a bizonyítás szempontjából. E bizonyító erő korlátai között említhetjük a végrendelező és a szolgáltató biztosító között létrejött általános szerződési feltételeket, valamint a törvényi rendelkezéseket. Ugyanis a szolgáltatót a jogszabályok kötelezik a személyes adatok védelmére. Feltételezhetően abban az esetben, amikor az örökhagyó online elektronikus végrendeletet hoz létre, akkor a végrendelező nincs biztosan tudatában a szolgáltató által meghatározott szerződési feltételével. Ennek egy tipikus példája, amikor a végrendelet feltöltésre kerül a Dropbox tárhelyre.⁵⁷

Az online végrendeletek egy másik gyakorlati problematikáját jelentheti a Facebook fiókban elmentett privát üzenet. Ahogy az korábban említésre került, az offline végrendeletek bizonyítási problémájának egyik lehetséges megoldása a metaadatok által történő hitelesítés. Jelen példában azonban az örökhagyó végakarátára vonatkozó metaadat nem a végrendelező, hanem a harmadik fél, vagyis a szolgáltató tulajdonában van. Ebből következőleg a bizonyítási eljárás során a bíróságnak be kell kérnie az adott végrendeletre vonatkozó információkat.

Az Amerikai Egyesült Államokban létezik egy elektronikus hírközlési adatvédelmi törvény,⁵⁸ amelynek szabályai kiterjednek többek között az elektronikus kommunikációra is. Ez a törvény rendelkezéseket határoz meg a felhőben vagy harmadik fél szerverén elhagyott, elveszített vagy megsemmisített személyes adatokhoz való hozzáférés vonatkozásában. Amerikában 2017-ben a Massachusetts-i Legfelsőbb Bíróság döntésében hozzájárulását adta ahhoz a Yahoo számára, hogy a korábbi e-mailjeihez hozzáférhessen.

5.2.1. Yu-ügy

Az online végrendeletek egy tipikus példáját veti fel a „Yu-ügy”. A jogeset szerint 2013-ban az ausztráliai Queenslandben elhunyt egy személy, aki a mobiltelefonján jegyzeteket tárolt, melyek végrendelezési tartalmúak voltak. A telefon tulajdonosa önkéntesül vetett véget életének. A jegyzetek között volt egy dokumentum, amely „Ez az utolsó akaratom és végrendeletem...” szavakkal kezdődött. A queensland-i bíróság a hagyatéki eljárás során az elhunyt személy jegyzetét érvényes elektronikus végrendeleteknek tekintette, ugyanis a végrendeleti szándéknak erős bizonyítékát szolgálta, hogy az örökhagyó a jegyzetben utasításokat fogalmazott meg a vagyona szétszétására tekintettel.⁵⁹

57 David BERREBY: Click to Agree with What? No One Reads Terms of Service, Studies Confirm, THE GUARDIAN, 2017. március 3.

58 Electronic Communications Privacy Act, 1986

59 Queensland Judgments: Re Yu case, <https://www.queenslandjudgments.com.au/case/id/82545> (2020.09.10.)

5.2.2. Nichol-ügy

Queenslandben 2017-ben egy újabb ügy merült fel, mely az online elektronikus végrendeletek közé tartozhat. Az elhunyt személy telefonja nyomógombjai segítségével egy szöveges üzenetet kezdett el gépelni, amelyet azonban nem sikerül végül elküldenie a címzettek részére. Az SMS búcsúzó jellegű szavakat tartalmazott, illetve Nichol családtagjainak szóló konkrét utalást a vagyona felosztásának vonatkozásában. A szöveges üzenetét dátummal és névvel ellátva, továbbá a „Saját végakaratom” felirattal tüntette fel. A queenslandi bíróság elfogadta végül a hagyatéki eljárás során ezen elektronikus végrendelet érvényességét.

5.3. Minősített letétkezelői elektronikus végrendeletek

Az e-végrendeletek harmadik csoportját képezik a minősített letétkezelői elektronikus végrendeletek, melyek elkészítése során egy harmadik személy (rendszerint egy jogi személy) kötelezettséget vállal annak érdekében, hogy az örökhagyó végrendeletét létrehozza, tárolja, továbbá végrehajtsa az adott állam által létrehozott jogszabályoknak megfelelően. Ezen szervezeteket nevezhetjük kvázi minősített letétkezelőnek.⁶⁰ A harmadik végrendelet típusnak az online és az offline végrendeletektől eltérő szerepe abban áll, hogy az örökhagyó egy szolgáltatást vesz igénybe egy harmadik személynél, aki a végakaratóval kapcsolatban feladatokat lát el.

Rögzíthetjük, hogy az elektronikus végrendelet ezen formája „biztonságosabbnak” mondható, figyelemmel arra, hogy a letétkezelő mindent megtesz annak érdekében, hogy az örökhagyó személye megkérdőjelezhetetlen, a végakarát duplikálástól és módosítástól mentes legyen. A minősített letétkezelői elektronikus végrendeletek érvényességének bizonyítása sokszor nem egyszerű. Például felmerülhet az a kérdés, hogy a végrendeletre vonatkozóan a harmadik fél általános szerződési feltételeit vagy az adott állam jogszabályait kell-e alkalmazni. Ebben az esetben a minősített adatkezelők fő feladata a hagyatéki bizonyítékok összegyűjtésében és tárolásában rejlik.⁶¹

Az offline és online végrendeletekkel szemben a minősített letétkezelői végrendeleteket a letétkezelők számos alaki, tartalmi és kiterjesztésbeli védelemmel látják el. Formanyomtatványt készítenek, amelyet tanúkkal aláírt záradékkal látnak el. A szabványosított nyomtatvány miatt a végrendelezőnek megfelelően át kell gondolnia a végakarata tartalmát.

Elsőként Nevada állam fogadott el rendelkezéseket 2017-ben a minősített letétkezelői elektronikus végrendeletek elfogadhatóságának – tagállami szintű elismerhetőségének – érdekében.⁶² A nevadai jogszabáymódosítás egyik kulcsfontosságú eleme, hogy a

60 Heidi SEYBERT & Petronela REINECKE: *Internet and Cloud Services, Statistics on the Use by Individuals*, EUROSTAT, 2014

61 Ashbel G. GULLIVER and Catherine J. TILSON: *Classification of Gratuitous Transfers*, 1941

62 Elizabeth DAILEY: *Nevada Enacts Notary Provisions*, Bankers Advisory, 2017. június 27.

letétben kezelt végrendelet készítője, azaz az örökhagyó személye kétséget kizáróan beazonosítható legyen.⁶³

A 'Willing.com' egy olyan szervezet, amely garantálja, hogy mindössze 30 perc időráfordítás alatt jogszabályoknak megfelelő érvényes végrendeletet készít. A szervezet egyes jogtudósokkal ellentétben szorgalmazza a minősített letétkezelői elektronikus végrendeletekre vonatkozó szabályozás kialakítását, amelyben a minősített letétkezelő egy olyan fél, akinek az ellenőrzése alatt hoztak létre, majd tároltak egy végrendeletet, amely megfelel alakisági és tartalmi követelményeknek és kétséget kizáróan a végrendelezőhöz köthető.

Az Amerikai Egyesült Államokhoz visszatérve szükséges említést tennünk Florida államáról. Nevadához hasonlóan Florida is törvénytervezetet dolgozott ki a minősített elektronikus végrendeletek elfogadhatóságának vonatkozásában. A tervezetet először nem fogadták el, ugyanis Rick Scott kormányzó azt megvétózta. Nyilatkozatában előadta, hogy a floridai hagyatéki bíróságok nagy mértékben terhelődnének azáltal, hogy egy harmadik fél által létrehozott és tárolt végrendelet érvényességét kellene megállapítaniuk. Emellett álláspontja szerint letétkezelő igénybevitelével nem lehetne kétséget kizáróan megállapítani a végrendeletek hitelességét.⁶⁴ Végül Floridában – Nevadához hasonlóképp – 2020. január 1. napjával hatályba lépett az elektronikus végrendelezést elismerő jogszabály.

Napjainkban Nevada, Arizona, Indiana és Florida államokban a hatályos rendelkezések lehetővé teszik az e-végrendeletek érvényesülését.⁶⁵

5.4. Az amerikai öröklési jog kapcsolódó elemei

Az Amerikai Egyesült Államokban 1892-ben létrejött az Uniform Law Commission. A Bizottság 2019. július 12-18. között Alaszkában, Anchorage városában tartott konferencián megvitatta az elektronikus végrendeleti törvény tervezetét. A konferencián képviseltette magát számos szövetségi állam, többek között Connecticut, Kentucky, Oregon, Illinois, Nevada, Massachusetts és Washington. A vélemények ütköztetését követően 2019. december 30-án elfogadták az elektronikus végrendeleti törvény⁶⁶ végleges verzióját.

Az elektronikus aláírások és dokumentumok térnyerését szemlélteti továbbá az Egységes Jogi Bizottság által 1999-ben kihirdetett egységes elektronikus tranzakciókról szóló törvény, amely rögzítette, hogy az elektronikus iratok ugyanolyan jogi erővel rendelkeznek az egyes szövetségi államok bíróságai, hatóságai előtt, mint a papír alapú dokumentumok. Ezt erősíti továbbá az amerikai Kongresszus által 2000-ben elfogadott, a globális és nemzeti kereskedelemben megjelenő elektronikus aláírásokról szóló alapszabály, amely az elektronikus aláírást a papíralapú aláírások szintjére emelte.

63 Jason MANDER: *Daily Time Spent on Social Networks Rises to over 2 Hours*, GLOBALWEB INDEX, 2017/V.

64 Letter from Rick Scott, Governor, to Ken Detzner, Sec'y of State, <https://www.flgov.com/wp-content/uploads/2017/06/HB-277-Veto-Letter.pdf> (2020.09.21.)

65 Jesse DUKEMINIER & Robert H. SITKOFF: *Wills, Trusts, and Estates*, 2013.

66 Electronic Wills Act, 2019.

Az amerikai öröklési jogi szabályozás a hagyományos végrendeletek érvényességének vonatkozásában három darab alapvető követelményt állít fel.⁶⁷ Az örökhagyónak a végakarátát egyrészt írásban kell elkészítenie, másrészt ezen dokumentumot aláírásával el kell látnia, harmadrészt az iratnak tartalmaznia kell arra vonatkozó utalást, hogy legalább két személy, mint tanúk közreműködtek az örökhagyó végrendeletének elkészítésében.⁶⁸ A fent említett három érvényességi kellék szükséges ahhoz, hogy az örökhagyó szándékát kétség kívül megállapíthassák és minél kevesebb lehetőség adódjon a kényszer vagy fenyegetés hatása alatti végrendeletek készítésének. Összefoglalva azért fontos, hogy az alakisági kellékeknek eleget tegyünk, mert később az örökhagyó elhalálózásakor a bíróságok már nem tudják megállapítani, hogy a végrendelezőnek mi volt a tényleges akarata.⁶⁹

Az amerikai törvények szerint az embereknek korlátlan joguk van arra, hogy a tulajdonukkal saját maguk rendelkezhessenek,⁷⁰ mind az életükben és mind a haláluk bekövetkezésének esetére is. Az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága – hasonlóan a Magyarországon elfogadott Alaptörvénnyel – a tulajdonjogot alkotmányosan védett jognak⁷¹ tekinti, melyből következőleg az amerikai bíróságoknak nincs felhatalmazásuk arra, hogy a hagyatéki eljárásokat követően a végrendelező végakarátát megkérdőjelezzék.⁷² Amerikában a jogszabályok lehetőséget biztosítanak a természetes személyeknek, hogy végrendelezési szabadságuk teljes birtokában eldönthessék,⁷³ hogy vagyonukat, vagyontárgyaikat kire hagyják, kiket zárnak ki az öröklésből. Értelemszerűen, aki nem készít végrendeletet, az nem választja meg, hogy ki kapja a vagyonát, ki kezelje hagyatékát.⁷⁴ Ebben az esetben a belső tagállami szabályok nyújtanak segítséget számunkra, ugyanis a területileg illetékes bíróság kijelöl egy harmadik személyt,⁷⁵ aki az örökhagyó vagyonát kezelni fogja, illetve esetlegesen gondozza az „elhagyott” kiskorú gyermeket.⁷⁶ Ez a harmadik személy általában rokon, de előfordul, hogy egy kívülálló személyt jelölnek ki ezen feladatok ellátására.⁷⁷

Láthatjuk, hogy az elektronikus végrendeletek fokozatosan kezdenek megjelenni, azonban konkrét szabályozást – néhány államon kívül – még nem alkottak. Gerry Beyer és Claire Hargrove egy 2007-ben írt tanulmányukban⁷⁸ rögzítették azokat akadályokat,

67 Marsha A. GOETTING and Peter MARTIN: *op. cit.*

68 Jeffrey A. SCHOENBLUM: *Multistate Guide to Estate Planning*, Part 2, 2016.

69 John H. LANGBEIN: *Substantial Compliance with the Wills Act*, 1975, 489-491.

70 Restatement (Third) of Property, Wills and Other Donative Transfers § 10.1.

71 U.S. Supreme Court, *Hodel v. Irving*-case, 481 U.S. 704, 716, 1987.

72 Robert H. SITKOFF: *Trusts and Estates: Implementing Freedom of Disposition*, 2014.

73 New York laws: Estates Powers & Trusts Law § 3-1.1–3-3.10; 2-501–2-610.

74 James N. RUSSELL: *The New Statistics of Estate Planning: Lifetime and Post-Mortem Wills, Trusts, and Charitable Planning*, 8 *Est. Plan. & Community Prop.* L.J. 1, 27-28, 2015.

75 Ohio Revised Code - Transfer on death deed, § 5302.22.

76 Melanie B. LESLIE and Stewart E. STERK, *Revisiting the Revolution: Reintegrating the Wealth Transmission System*, 56 B.C.L. Rev. 61, 2015.

77 Marsha A. GOETTING and Peter MARTIN: *Characteristics of Older Adults with Written Wills*, 22 J. Fam. & Econ. Issues 243, 2001.

78 Gerry W. BEYER & Claire G. HARGROVE: *Digital Wills: Has the Time Come for Wills to Join*

amelyek az elektronikus végrendeletek elterjedését befolyásolhatják. Ilyennek minősülhetnek a technikai, a társadalmi, a gazdasági és a motivációs akadályok, valamint az emberiség egy részének általános ellenállása. Álláspontjuk szerint azonban az elektronikus végrendeletek terjedése a közeljövőben növekedni fog, így az egyes országok törvényhozóinak alkalmazkodnia kell a fejlődéshez.

6. Elektronikus végrendekezés szabályai nevadában

Nevada államban 2017-ben törvényt fogadtak el, amely lehetővé teszi az egyén számára, hogy elektronikus úton végrendelezhesen. Ezen jogszabály értelmében lehetőség van létrehozni egy végrendeletet az online térben, melynek konjunktív feltételei, hogy

- az írásbeli végrendelet egyetlen hiteles példányát elektronikus nyilvántartásban kell létrehozni, valamint tárolni,
- a végrendelezőnek nyilatkoznia és igazolnia kell, hogy amerikai állampolgárnak minősül, továbbá, hogy Nevadában lakóhellyel rendelkezik,
- a végrendeletet elektronikus aláírással kell ellátni, amely egyedileg és más természetes személyektől való megkülönböztettségét biztosítja, és tartalmazza az örökhagyó legalább egy hitelesítési jellemzőjét, és a végrendelet dátumát,
- az elektronikus dokumentumot csak a végrendelező által kijelölt letétkezelő kezelheti és ellenőrizheti.⁷⁹

A hitelesítési jellemző jelentheti a végrendeletnek ujjlenyomattal, retinaszkennel, hangfelismeréssel, arcfelismeréssel, vagy digitalizált aláírással történő beazonosítását.⁸⁰ A fent említett hitelesítési módokat helyettesíthetik a hagyományos értelemben vett – közjegyző általi hitelesítéssel vagy tanúk közreműködésével készített – végrendeletek alakísági kellékeit.

6.1. Az alakíság követelményei

A végrendekezés kapcsán fontos megemlítenünk, hogy a végrendeletek készítése során az írásbeliség követelménye nem minden esetben jelenti azt, hogy a végakarathoz papír alapon kell megjelennie a kívülvilág számára.⁸¹ Gondoljunk csak a korábban említett Javier Castro- ügyre, ahol a bíróság megállapította, hogy az elektronikus eszközre írt, majd aláírt végrendelet érvényesnek tekintendő.⁸²

A papír alapú végrendeletek esetében általában egy dokumentum létezik, amelyből

the Digital Revolution?, 2007.

79 Nevada Revised Statutes. 133.085-1 (b) – (c), 6. (b).

80 Nevada Revised Statutes. 133.085-6.

81 Restatement (Third) of Property, Wills and Other Donative Transfers § 3.1.

82 In re Estate of Javier Castro, Deceased, 2013-ES-00140 (Ct. Comm. Pl. Lorain Cnty., Probate Div., Ohio, 2013.

a hagyatéki bíróságoknak következtetniük kell az örökható akaratára. Az elektronikus végrendelet azonban „könnyebben” tárolható és biztonsági eszközökkel jobban védhető a külső behatásokkal szemben.

Amennyiben a szabályozás lehetővé teszi, úgy a papíralapú végrendeletekkel párhuzamosan az elektronikus végrendeleteket is képesek lesznek kellő pontossággal beazonosítani. Ezt a folyamatot elősegítheti egyrészt egy megfelelő törvényi szabályozás kialakítása, amely biztosítja, hogy az elektronikus dokumentumokat egy jogszabály által meghatározott letétkezelő hozza létre és tárolja. E procedúrát másrészt elősegítheti, ha a dokumentumokat biztonsági technológiával látnák el, amely a végrendelező azonosítását szolgálhatná (például bioszkener). A fent említett két konjunktív feltétel megvalósulása esetén a hagyatéki eljárásokban az ügydöntő bírók kellő tanúbizonyossággal rendelkezhetnének a végrendeletek érvényességében. Az e-végrendeletek hitelességét biztosítják továbbá a dolgozatomban korábban is említett metaadatok, azaz strukturált információk, amelyek meghatározzák, leírják, megmagyarázzák az információforrás létrehozásának módját, helyét, idejét, használatát, valamint kezelését is. A letétkezelő részéről ellenőrzést vagy részvételt az elektronikus dokumentum módosítása vagy kezelése nem igényel, figyelemmel arra, hogy az alapvető adatokra vonatkozó metaadatok egy automatizált folyamaton keresztül jönnek létre.⁸³

Az e-dokumentumban foglalt fájlok és adatok védelmét szolgálja az ún. hash algoritmus, amely az elektronikus eszközökön létrehozott dokumentumokat egy egyedi azonosítószámmal látja el, így az adatok megváltoztatása, másolása esetén az információk egy új algoritmus számot kapnak, amely utalhat a végakarát harmadik személyektől származó manipulálására is.⁸⁴

Az Uniform Electronic Transactions Act (továbbiakban: UETA), vagyis az egységes elektronikus tranzakciókról szóló törvény rögzíti, hogy az elektronikus tranzakciókról elektronikus nyilvántartást – elektronikus dokumentumot – kell vezetni. Az UETA elvi éllel rögzíti az elektronikus aláírás fogalmát: elektronikus hang, szimbólum vagy folyamat, amely a nyilvántartáshoz van csatolva vagy logikailag társítva és amelyet egy személy az elektronikus dokumentumok aláírása céljából rögzít.⁸⁵

7. Az elektronikus végrendelezés előnyei és hátrányai

Számos olyan eset merül fel, amikor a végrendelezni kívánó személyek olyan kérdéssel fordulnak az ügyvédekhez, közjegyzőkhöz, amelyek az online végrendelezésre irányulnak. Az ügyfelek kétségbe vonják az ügyvéddel való személyes találkozásnak a jelentőségét is. Az állampolgárok számottevő része valószínűleg ódzkodik attól, hogy hagyományos úton végrendelezzen, hiszen ezt a jelenlegi tudomány és technika állása szerint ódivatúnak konstatálhatják, valamint okkal feltételezhetően el szeretnék kerülni a személyes megjele-

83 Jeff SCHEWE: *Understanding Metadata*, NISO Press, 2004.

84 Ralph C. LOSEY: *Hash: The New Bates Stamp*, 12 J., 2007.

85 Uniform Electronic Transactions Act § 2(8), 1999.

néssel kapcsolatos terheket. Számukra a legoptimálisabb megoldás a személyes megjelenést nem igénylő online térben történő végrendelkezés lehetősége lenne. Ezt erősíti meg a dolgozatomban későbbi részében részletesen elemzett, – általam készített – közvéleménykutatás eredménye is, amely szerint a kérdéssort kitöltők nagy részét visszatartják a végrendeletek elkészítésével járó anyagi terhek. Egy esetlegesen részletesen kimunkált és a magyar jogba bevezetett elektronikus végrendelkezési opció esetében is feltételezhető, hogy bizonyos költségek felmerülnének az igénybe vevők részéről, azonban e terhek redukálhatók és álláspontom szerint csekélyebb súlyúak lennének, mint a jelenlegi, közjegyzői vagy ügyvédi körben alkalmazott díjak.⁸⁶ Egyelőre azonban nem látszódik a jogalkotói szándék arra vonatkozóan, hogy az e-végrendeletekre irányuló szabályokat a hazai jogrendszerbe implementálják. Bár a fiatalabb korosztály körében igen ritka a végrendelet, azonban például az Y-generáció számára mégis kényelmes és praktikus megoldás lenne, amely a jövőben megkönnyítené a végintézkedést, feltehetően többen élnének vele, így növelné az érvényes végrendeletek számát. Továbbá a római jogi alapokon nyugvó öröklési rendszer kereteire vonatkozó reformigény egyre feszítőbb tényezőként hat a jogalkotókra, amellet, hogy a jogi környezet alkalmazkodását a favor testamenti elv naprakész érvényre juttatása is indokolja. Az öröklési jogi szabályok generális jellegű céljaként fogalmazható meg az örökhatyó akaratának érvényre juttatása, amely jelen korban – ahogyan az a dolgozatban részletesen kifejtésre került – egyre inkább megjelenik a klasszikustól eltérő, elektronikus formában. Ehhez kapcsolódóan viszont nem áll rendelkezésre olyan átfogó szabály, amely alkalmazása mellett az elv teljeskörűen érvényesülhetne Magyarországon. Így tehát, a favor testamenti intézményének állandó jellegű érvényesülése érdekében szükséges a szabályozás kiterjesztése, adott esetben akár az elvből fakadó re-reguláció.

Az elektronikus végrendeletek negatívumai között megemlíthetjük a dokumentumok visszaélésszerű duplikálását. Az e-végrendelet megjelenésének lehetőségével kapcsolatban számos szakember fejtette ki aggályait a végrendeletek tartalmának hitelességéről. Figyelemmel arra, hogy a számítástechnika révén ezen dokumentumok könnyen módosíthatók, kiegészíthetők, az eredetivel nagyfokú hasonlóságot mutathatnak, ami felvetheti annak gyanúját, hogy a végrendelező akarata esetleg nem ténylegesen felel meg a végrendelet tartalmának.

Ezen akadályok leküzdését szolgálhatják a metaadatok. A metaadat biztosítékot nyújthat arra vonatkozólag, hogy megállapítsák, az adott elektronikus végrendelet tartalmát, keltét, illetve azt, hogy szerzője ténylegesen az a személy-e, aki az elektronikus végakaratót korábban előállította. Abban az esetben, ha a végrendelet tartalma módosulna, akkor más metaadat számot kap az elektronikus eszközön tárolt dokumentum.⁸⁷

A metaadatok használata megnövekedett teherrel is együtt járhat, figyelemmel arra, hogy a bíróságoknak viszonylag nagy mennyiségű adathalmazból kell kiszűrniük azokat az adatokat, amelyek az adott ügy elbírálásához szükségesek. A metaadatokkal kapcsolatos

86 Alyssa A. DiRUSSO, *Testacy and Intestacy: The Dynamics of Wills and Demographic Status*, Quinnipiac Prob. L.J., 2009.

87 Jeff SCHEWE: op. cit.

perek valószínűsíthetően nagy adminisztratív terhekkel fognak járni, az eljárások időben elhúzódhatnak. Ennek eredményeként a bíróságok a végrendelező életkörülményeibe mélyebben beavatkoznának, feltételezhetően a bizonyítás során a tanúvallomásoknak lesz kiemelkedő szerepe. A metaadatok további hátrányaként említhetjük, hogy a bíró feltétlenül lesz képes azt megismerni, hogy az örökhagyó a végrendeletét egymaga saját akaratából írta-e, vagy kényszer, megfélemlítés, jogellenes fenyegetés hatására. Kétségekre adhat továbbá okot az a szituáció, amikor egy harmadik személy a végrendelező számítástechnikai eszközét felhasználva készít el egy végrendeletet az örökhagyó nevében, és az ily módon létrehozott dokumentumot elrejtve tárolja a gépén és így, csalást valósít meg. Összefoglalva láthatjuk, hogy a bíróságoknak a jövőben az adott végrendeletre vonatkozó metaadatokon túl mind a tanúvallomásokat, mind a szakértői bizonyítékokat is figyelembe kell venniük a döntés meghozatalához.⁸⁸

A társadalom idősebb korosztálya számára egyes vélemények szerint nem ajánlott az elektronikus végrendelet készítése, míg a fiatalabb generáció valószínűsíthetően nagyobb eséllyel képes arra, hogy reflektáljon a technikai kihívásokra az elektronikus végrendeletekkel kapcsolatban.

Mindezen felül a jelenlegi, részint mindennapos jogalkotói kihívásokat eredményező COVID-19 okozta világválság során a társadalomnak be kellett rendezkednie olyan, eddig talán idegennek tűnő, szokatlan megoldások alkalmazására, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak, vagy az átlagember számára csekély számban kerültek alkalmazásra. Jelentős változás, hogy sok esetben hivatalos ügyeinket a vírushelyzet miatt életbelépett korlátozások okán leginkább online tudjuk intézni. Az ehhez szükséges permanens rendszerfejlesztések, módosítások sorra megjelennek és az érintettek egyre inkább kénytelenek alkalmazkodni az új, innovatív technológiai megoldásokhoz. Álláspontom szerint, a jelenlegi időszak, a vírushelyzet rávilágít arra, hogy az eddigieknél sürgetőbb a hazai szabályozás kialakítása az e-végrendelezés körében. Az általam végzett közvéleménykutatás eredménye alapján a válaszadók 81%-a szerint a technológia jelenlegi fejlettsége, valamint a pandémia okozta körülmények indokoltá teszik az elektronikus úton történő végrendelezés bevezetését.

8. Gondolatok az e-végrendelet egyesült királyságbeli bevezetéséről

Jogosan vetül fel a kérdés, hogy az Amerikai Egyesült Államok után európai államok terveznek-e az elektronikus végrendelezés területén jogszabályt alkotni. Az Egyesült Királyságban 1837-ben hatályba lépett a Will Act, amely alkalmazandó a végrendelezésre vonatkozóan és jelenleg kizárólag a papír alapú, hagyományos végakarokat veszi figyelembe.

A Stephensons Solicitors gazdasági társaság ügyvezetője Adam Sym álláspontja szerint követni fogja az angolszász nép az amerikai állampolgárok példáját. Az elektronikus vég-

⁸⁸ John H. LANGBEIN, *The Twentieth-Century Revolution in Family Wealth Transmission*, 1988.

rendeletek jogszabály szintű elfogadásával a végrendeletek hitelessége kétséget kizáróan bizonyítható lesz és a tanúk szerepe jelentősen meg fog nőni. A Gregg Latchams társaság munkatársa Heledd Wyn szerint, az Egységes Jogi Bizottság a meghatalmazásokkal és az elektronikus aláírásokkal kapcsolatban döntő jelentőségű tényeket határozott meg. Ezen szabályok főként arra irányultak, hogy miként lehetne kiküszöbölni a visszaéléseket, gondolva itt arra, hogy milyen módon lehetne megállapítani kétséget kizáróan a meghatalmazás, illetve a digitálisan aláírt dokumentumok hitelességét. Gillian Coverley, az Irwin Mitchell LLP partnere hozzáfűzte, hogy a jelenleg Angliában hatályos, lassan 200 éves múlttal rendelkező Will Act megérett a jogi reformra. Álláspontja szerint a tanúk kiemelt jelentőséggel - biztonsági védelmi funkcióval - bírnak a végrendelet elkészítése során, figyelemmel arra, hogy ők lesznek azon személyek, akik az örökhatározó akarati képességét tanúsítani tudják. Gillian kiemelte, hogy ezáltal a csalás lehetőségét jelentős mértékben csökkenteni lehet. Charlotte Ponder, az Countrywide Tax & Trust Corporation Ltd. jogi igazgatója kifejtette álláspontját annak vonatkozásában, hogy az elektronikus végrendeletekre vonatkozó szabályozás angol jogban való megjelenése jelentős újítást eredményezhetne, tekintettel arra, hogy e szabályozás növelni tudná a végrendelezési szabadság elvét. A reformok esetleges megvalósulásával csökkennének az adminisztratív terhek, illetve mindez minimalizálhatná a visszaélések számát is. Eleanor Evans, a Hugh James Solicitors munkatársa megjegyezte, hogy az Egyesült Királyság életében el fog jönni az a pillanat, amikor követni fogják az USA példáját, lehetővé téve az állampolgárok számára, hogy végakarataikat elektronikus úton készíthessék el.⁸⁹

Az Egységes Jogi Bizottság már 2017 óta konzultációt folytat a végrendeletekre vonatkozó törvény megreformálása érdekében. Ennek legfőbb célja az, hogy az 1837-es Will Act elfogadása óta bekövetkezett társadalmi, gazdasági és technológiai változásokat az Egyesült Királyság vegye figyelembe a jogalkotás során. Napjainkban Angliában a jogalkotó még nem alkotott törvényt az e-végakarattal tekintetében, azonban láthatjuk, hogy az álláspontjukat kifejtő szakemberek aktuális, illetve kardinális kérdésnek tartják az e-végrendeletek jogszabályi szintű elismerését.

9. Szakmai és társadalmi reflexió az e-végrendelezés körében

A dolgozatomban fontolgatott megoldási lehetőségek vizsgálata folytán fontosnak tartottam, hogy a kérdéskör empirikus megközelítése érdekében a szakma, valamint laikus személyek álláspontját is megismerjem. Ennek érdekében interjút készítettem a Magyar Országos Közjegyzői Kamara elnökével, Tóth Ádám Közjegyző Úrral, valamint közvéleménykutatást végeztem.

⁸⁹ Todayswillsandprobate.co.uk: Will The UK introduce an electronic will act? <https://www.todayswillsandprobate.co.uk/main-news/will-the-uk-introduce-an-electronic-wills-act/> (2020.10.12.)

9.1. A Magyar Országos Közjegyzői Kamara elnökének álláspontja

Elnök úr véleménye szerint a technológiai fejlettség és a COVID-19 járvány okozta körülmények miatt - a hagyományos módtól eltérő - elektronikus úton megvalósuló végrendekezés indokolt lehet ugyan és hangsúlyozta, hogy az Európai Unió jelenleg támogatja ezt a megoldást, így nagy valószínűség szerint az európai öröklési jogban, tehát a magyar jogban is előbb-utóbb meg fog jelenni ez a forma. A végrendelet olyan jognyilatkozatnak minősül, ahol annak érvényesülésekor a nyilatkozattevő biztosan nem él már, ezért az eredetiség és a hamisítatlanság védelme különös jelentőséggel bír.

E vélemény logikai láncán elindulva a kérdés szempontjából figyelembe kell vennünk az Európai Parlament és a Tanács 2000. június 8-i a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól szóló 2000/31/EK irányelvet (röviden „Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv”), melynek 9. cikkének (1) és (2) bekezdése szerint „(1) A tagállamok biztosítják, hogy jogrendszereik tegyék lehetővé a szerződések elektronikus úton történő megkötését. A tagállamok biztosítják különösen azt, hogy a szerződéskötési folyamatra alkalmazandó jogi követelmények ne akadályozzák az elektronikus úton kötött szerződések alkalmazását, és ne fosszák meg az ilyen szerződéseket joghatásuktól és érvényességüktől elektronikus úton történő megkötésük miatt.

(2) A tagállamok rendelkezhetnek úgy, hogy az (1) bekezdést a következő kategóriák valamelyikébe tartozó szerződések egyikére se, vagy ezek közül egyes szerződésekre ne lehessen alkalmazni:

- a) olyan szerződések, amelyek ingatlanra vonatkozó jogokat keletkeztetnek vagy ruháznak át, kivéve a bérleti jogokat;
- b) olyan szerződések, amelyek jogszabály alapján bíróságok, hatóságok vagy közhatalmat gyakorló szakmák közreműködését igénylik;
- c) kezességi és ügyleti biztosítékról szóló szerződések, amelyeket szakmai vagy üzleti tevékenységi körükön kívül eljáró személyek kötöttek;
- d) családjog vagy öröklési jog által szabályozott szerződések.”⁹⁰

A fentiekből következőleg az irányelv előírja, hogy az Unió tagállamai a jogrendszeireken keresztül lehetővé tegyék az elektronikus szerződések megkötésének lehetőségét. A tagállamok belátására bízva továbbá az irányelv többek között azt, hogy az öröklési jog területén szabályozott jognyilatkozatok elektronikus úton való meghozatalát, illetve megkötését engedélyezze-e vagy korlátozza.

Magyarország az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. évi CCXXII. törvény 99. § (1) bekezdésében rögzíti, hogy „(1) A családi jogi és öröklési jogi jogviszonyokban nem lehet az elektronikus formán kívüli dokumentumokat mellőzve, csak elektronikus aláírást vagy bélyegzőt felhasználni, és

90 Európai Parlament és a Tanács 2000. június 8-i a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól szóló 2000/31/EK irányelv, 9. cikk, (1) és (2) bekezdései.

elektronikus aláírással vagy bélyegzővel ellátott elektronikus dokumentumot készíteni.”⁹¹

Ezen törvényhez tartozó indoklás szerint „az Eat. hatályon kívül helyezésével az eddig az Eat. 3. § (2) bekezdésében szabályozott, az elektronikus aláírások családjogi és öröklési jogi alkalmazásának tilalmát kimondó rendelkezést célszerű megőrizni.”⁹²

Az elektronikus aláírásról szóló 2001. évi XXXV. törvény ugyan 2016. július 1. napja óta már nem hatályos, de az elektronikus aláírás tekintetében fontos rendelkezéseket tartalmazott. A törvény 3. §. (2) bekezdése szerint „(2) A Polgári Törvénykönyvben szabályozott családjogi, élettársi kapcsolati, valamint öröklésjogi jogviszonyokban nem lehet az elektronikus formán kívüli dokumentumokat mellőzve, csak elektronikus aláírást felhasználni, illetve elektronikusan aláírt elektronikus dokumentumot készíteni.”⁹³ Jelen bekezdéshez tartozó jogszabályi indoklás szerint a törvény korlátozásokat ír elő az elektronikus forma használatára vonatkozásában, ugyanis a jogszabály főként a „forgalmi élet és a polgárok közigazgatással kapcsolatos viszonyai tekintetében kívánja lehetővé tenni az elektronikus forma használatát. E viszonyok közös jellemzője, hogy dinamikus jellegűek, illetve általában rövidebb távon bírnak jelentőséggel.”⁹⁴ A törvény ugyan elismeri, hogy a dokumentumok elektronikus formája egyszerűbben kezelhető a dinamikus élethelyzetekben, azonban az öröklési jogviszonyokban ez nem áll fent, figyelemmel azok statikus, hosszabb ideig tartó jellegükre. Ezen okokból kifolyólag a 2001. évi törvény sem tette alkalmazhatóvá az elektronikus formát az öröklési jogi jogviszonyokban, figyelemmel arra, hogy a jogbiztonság ezáltal sérülhet. Érdekesség azonban, hogy ugyan nem tette lehetővé, hogy alkalmazzák ezen formát az öröklési jogban, azonban nem is tiltotta meg.

A korábban említett 2000/31/EK irányelvnek is pont az a célja, hogy az elektronikus aláírás alkalmazását minél szélesebb körben lehetővé tegye a tagállami állampolgárok számára. A jogalkotó – a Magyar Országos Közjegyzői Kamarával – egyeztetve azonban – többek között – arra a megállapításra jutott, hogy az öröklési jogviszonyokban az elektronikus aláírás használatának lehetősége ki van zárva.

Az elektronikus ügyintézéshez kapcsolódó törvény mellett a közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény 111. § (7) bekezdése rögzíti, hogy „(7) Az öröklési jogi és személyalapotí tárgyú ügyleti okiratok kizárólag papíralapon készíthetők el.”⁹⁵ A fent leírtakból következően a magyar szabályozás jelenleg nem biztosítja az elektronikus végrendeletet ugyan, azonban a Magyar Országos Közjegyzői Kamara álláspontja szerint indokolt lehet ezen szabályozás bevezetése.

Az a kérdés, miszerint, hogy a szakember közreműködésével elkészített végrendelet költségei visszatartó erővel bírnak-e a magyar állampolgárok számára, a közjegyzői

91 Az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. évi CCXXII. törvény (a továbbiakban: E-ügyintézési tv.) 99. § (1) bekezdés.

92 E-ügyintézési tv. 99. §, Kommentár.

93 az elektronikus aláírásról szóló 2001. évi XXXV. törvény (a továbbiakban: Eat.) 3. § (2) bekezdés.

94 Eat. 3. § (2), Kommentár.

95 A közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény (a továbbiakban: Kjt.) 111. § (7) bekezdés.

kamara elnöke egyértelmű választ adott. Véleménye szerint nem a költségek jelentenek visszatartó erőt, hanem az, hogy a jelenlegi hazai szabályozás szerint az elektronikusan elkészített végrendelet a 2015. évi CCXXII. törvény alapján érvénytelen lenne.

Érdekes kérdésként merül fel annak lehetősége, hogy amennyiben a hazai szabályozás lehetővé tenné az öröklési jogviszonyokban az állampolgárok elektronikus végrendeletet, úgy az visszavetné-e a „hagyományos” végrendeletek számát vagy sem. A Magyar Országos Közjegyzői Kamara elnöke szerint, amennyiben alkalmazható lenne (alkalmazásra kerülne) az e-végrendelkezés, úgy az nem zárna ki az elektronikus közokiratba foglalt végrendelet készítését. Ezáltal a magán- és közokirat megkülönböztetés továbbra is megmaradna. Az elektronika csak a végakarat rögzítésének másfajta rögzítési technikája, az nem befolyásolja a bizonyító erőt. Tóth Ádám álláspontja szerint a végrendeletek elektronikus megjelenése nem fogja befolyásolni az érvényes végrendeletek arányának növekedését, az érvénytelen végrendeletek száma továbbra is szinten fog maradni. A tartalmában összetettebb és bonyolultabb végrendeleteknél ez e-végrendelet megjelenése esetén, amennyiben a végrendelkező kellő felelősséggel gondolkodik, nem szabadna elkerülni a közjegyző vagy az ügyvéd segítségét.

A közokiratba foglalt végrendelet egy opció, amit általában a magasabb bizonyító erő miatt vesznek igénybe. Három esetben kötelező forma, így a korlátozottan cselekvőképeselek végrendelkezése esetén, a vakok végrendelkezésekor, illetve, ha olyan személy akar végrendelkezni, aki nevének aláírására képtelen.

A kutatásom korábbi szakaszában említett nevadai szabályozás elemeinek hazai szabályozásba ültetését – az általam is figyelembe vett aggályokkal megegyezően - Tóth Ádám kétségesnek ítélte meg. Álláspontja szerint a nevadai rendszert nem lehet összehasonlítani a kontinentális alapú végrendeleti rendszerekkel, mert az okirathoz fűződő bizonyítási vélelmek gyökeresen eltérők a két rendszerben. Az Európai Unió nagyon óvatos ebben a kérdéskörben. Egyelőre még nincsen olyan az Unión belül általánosan elfogadott elektronikus aláírás, amellyel az okiratok szabad áramlása a tagállamok között biztosítható lenne. Az első feltétel az egységes elektronikus aláírás vagy legalábbis az egymás számára visszafejthető/ellenőrizhető aláírás megteremtése lenne. Álláspontja szerint nagyon komoly biztonsági előírások kapcsolódnak a nevadai megoldáshoz, ami az így készített végrendeletet nehézkesebbé teszi a papíron született végrendelettel szemben. Ma Magyarországon egyedül a közjegyzői karnak van olyan elektronikus nyilvántartása, mely az elkészített végrendeleteket közokirati hatállyal tárolja. Ezeknek felhasználása azonban korlátozott.

9.2. Társadalmi igények leképezése

Kutatásom keretében többek között arra a kérdésre is kerestem a választ, hogy a magyar társadalom tagjainak van-e arra vonatkozó igénye, hogy elektronikus végrendelkezésre vonatkozóan szabályozást alakítsanak ki, amely lehetővé teszi az elektronikus végrendelet készítését.

A több mint kétszáz válaszadó közül két fő tizennyolc év alatti, míg hét személy hatvanhat év feletti volt. A válaszok nagy részét azonban a tizennyolc és hatvanöt év közötti korosztály töltötte ki mindösszesen 95,5% arányban. A kérdőív alapján a megkérdezettek iskolai végzettsége változóan alakult. A felmérésében általános iskolai fokozattal rendelkezők 1%-kal, a középiskolai érettségivel rendelkezők 23%-kal, a szakiskolai végzettségűek 10,5%-kal, a felsőfokú szakképesítési képzésen résztvevők 13%-kal, valamint az egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezők 52,5%-kal képviselték magukat. A fiatalabb és a középkorú válaszadók azonban eltérő állásponton voltak annak tekintetében, hogy haláluk esetére kívánnak-e végrendeletet készíteni. A megkérdezettek több, mint 80,5%-ánál igény mutatkozott végrendelet készítésére, míg 19,5%-a ellenezte (vagy legalábbis azon az állásponton volt, hogy nem kíván végrendeletet készíteni). Összességében megállapítható, hogy a változó iskolai végzettségű személyek nagyobb aránya kíván rendelkezni vagyontárgyairól. A kutatásom további pontjában arra próbáltam a választ keresni, hogy mind a laikus és mind a „szakemberek” (értem ezalatt a jogászokat, joghallgatókat) tisztábban vannak-e, hogy milyen alakísági kellek megléte szükséges egy érvényes végrendelethez. Meglepő választ kaptam, ugyanis a válaszadók több, mint a fele, pontosabban 58%-a tisztában van ezen szabályokkal és 42%-a fordulna szakemberhez ezen kérdések megválaszolásában.

A több mint kétszáz válaszadó 7%-a rendelkezik jelenleg hagyományos úton készített végrendelettel, míg 93%-a nem. A korábban említettek alapján azonban megállapítható, hogy nagy arányban vannak azok, akik haláluk esetére rendelkezni kívánnak vagyontárgyaikról. Ezt követően a megkérdezettektől arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a hazai szabályozás által engedélyezett hagyományos végrendelet elkészítéséhez milyen közreműködőt kívánnak igénybe venni. A válaszadók 57,9%-a az ügyvéd által ellenjegyzett végrendeletet részesítette előnyben, míg 21,1%-a a közjegyzők által közjegyzői okiratba foglalt verziót, továbbá 21,1%-a, akik a szakember közreműködése nélkül készített, azaz a két tanú jelenlétében létrehozott végrendeletet részesítette előnyben. A felmérés alapján látható, hogy nagyobb igény mutatkozik az ügyvédek közreműködésével készített végrendeletekre. A kutatás alapján megállapítható volt az is, hogy az embereket a végrendeletkészítéstől nem tartja vissza az sem, ha szakembert kívánnak igénybe venni. A megkérdezettek 64%-a szívesen fizeti meg az eljárással kapcsolatos költségeket, míg 36%-a ezen díjakra visszatartó erőként tekint.

A megkérdezettek nagyobb arányban voltak olyan személyek, akik a mindennapok során elektronikus eszközöket (például mobiltelefont, táblaeszközöket stb.) használnak. A bevezető gondolatokban felvázolt technikai fejlődést és az emberi hozzáállást (miszerint otthoni környezetből az ügyek könnyebben intézhetőek) megerősítik a közvéleménykutatásban foglalt válaszok, amely alapján a megkérdezettek 80,5%-a el tudná képzelni, hogy elektronikus eszköze igénybevételével végrendeletet készít, míg 19,5%-a továbbra is a hagyományos, papír alapú verziót preferálja.

Az eddig feltett kérdéseket követően arra próbáltam a választ keresni, hogy a dolgozatomban korábban említett, az elektronikus végrendeletek harmadik típusával, azaz a

letétkezelő igénybevételével készített e-végrendelettel kapcsolatban miként alakul a polgárok véleménye. Az online szolgáltató igénybevétele is megteremti annak lehetőségét, hogy az emberek az ügyeiket - jelen esetben a végrendelezést - otthoni körülmények között gyakorolják. A válaszadók 57%-a előnyben részesítette a szolgáltató közreműködését, míg 20%-a csak azzal a feltétellel, ha a szolgáltatást ingyenes. A válaszadók 23%-a pedig továbbra is ragaszkodott a hagyományos, papír alapú végrendeletekhez.

A megkérdezettek jelentősen magas száma (87%) volt azon az állásponton, hogy az elektronikus végrendelet készítéséhez egy kizárólag ezen célra – nevadai szabályozáshoz hasonlóan - létrehozott online platform szükséges, amelyre a feltöltött végakaratot kizárólag a végrendelező által kijelölt szakember (letétkezelő) kezelheti. A fiatalabb generációk körében elterjedt közösségi oldalon a válaszadók 2,5%-a kíván bejegyzés, hozzászólás, valamint üzenet útján végrendelezni, míg 10,5%-a szövegszerkesztő program (például Microsoft Word) segítségével. Eltérő az álláspont annak vonatkozásában is, hogy az elektronikus végrendeletek hitelességét, sértetlenségét miként lehetne biztosítani. A leghatékonyabb hitelesítési rendszert a válaszok 14,5%-a az elektronikus aláírásban, 2%-a a hangfelismerésben, 11%-a az arcfelismerésben, 9,5%-a a retinaszkenerben, míg 60%-a az elektronikus aláírás mellett megjelenő felülhitelesítésben látta.

A válaszadók 81%-a szerint a technológia jelenlegi fejlettségi szintje és a COVID-19 járvány okozta körülmények okán indokolt az elektronikus végrendelezés lehetőségének bevezetése, míg a közvéleménykutatásban résztvevő állampolgárok 19%-a nem tartja indokoltnak ezen körülmények miatt az e-végrendeletek elismerését.

Az elektronikus végrendelezés megvalósításának lehetősége láthatóan számos elgondolkodtató kérdést vet fel, amelyek megválaszolása mellett sem a jogalkalmazók sem pedig a jogalkotó nem mehet el tétlenül. A technológia jelenlegi fejlettségi szintjére, az olyan körülményekre, mint a COVID-19 okozta világjárvány, valamint a figyelembe veendő társadalmi igényekre tekintettel elengedhetetlen a kérdéskör tisztázása és az elektronikus végrendelet lehetőségének mihamarabbi, jogalkotó által történő vizsgálata, a végrendeleti öröklés átfogó reformja, a fennálló keretek digitális kiterjesztése.

Álláspontom szerint – figyelembe véve a kontinentális és az angolszász jogrendszerek közötti különbségeket – a Nevadában alkalmazott megoldás alapjaiban véve követendő példaként szolgálhat az európai és a hazai jogalkotók számára is. Az amerikai koncepció leginkább vitatható, kritikus pontja – a magyar megvalósítás szempontjából – az angolszász jogrendszerben meghonosodott esetjog alkalmazása, szemben a hazai, szigorú, római alapokon nyugvó öröklési regulákkal. Azonban a case law véleményem szerint jelen esetben kizárólag egy szempontból bír jelentőséggel, mégpedig abban a tekintetben, hogy az akár USA-ban vizsgált egyes jogesetek során felmerült problémák megoldásaképpen milyen jogszabályi keretek kialakítása szükséges. Tehát a javaslatom az elektronikus végrendelezés lehetőségének – a nevadai példához hasonlóan – hazai jogrendszerbe történő beültetése, nem pedig a konkrét nevadai megoldás implementálása. Egy működő koncepció alapul vétele megfelelő támpontot nyújthat a jogalkotó számára, még abban az esetben is, ha az egzakt megvalósítás a jogrendszerekben felismerhető különbségek

miatt jelentős, fejtőzésre okot adó nehézségeket vet fel.

A megbízhatóság és ellenőrizhetőség szempontjából a – Nevadában kialakított szabályozáshoz hasonló - minősített letétkezelői elektronikus végrendekezés tűnhet a legkedvezőbb megoldásnak, egy olyan online platform kialakítása mellett, amely lehetővé teszi a kényelmes, akár otthoni keretek között történő, biztonságos és költséghatékony elektronikus végintézkedést.

A hitelesítés a technika jelenlegi állása szerint megoldható, hiszen a hétköznapiakban megannyi azonosításra alkalmas módszert használunk, elég csak az okos-eszközök által működtetett identifikációs metódusokra gondolnunk.

Meglátásom szerint az elektronikus aláírás lehetőségének kiterjesztése és akár az AVDH-hitelesítés mintájára történő továbbgondolása egy kifejezetten elektronikus végrendeletek hitelesítésére és nyilvántartására kialakított felületen alkalmas végeredményt képezhet, ehhez azonban szükséges egy átfogó magánjogi reform. Hiszen a jelenlegi merev keretek elektronikus alternatívákra történő kiszélesítése, e körben való újragondolása elengedhetetlen.

Véleményem szerint a megfelelő szabályozás kialakítását segítheti egy esetleges Európai Unió által létrehozandó irányelv, amely implementációs jellege miatt alkalmas lehet a jelenlegi magyar szabályok figyelembevételével történő re-regulációra. Ehhez létfontosságú feltétel, hogy a magyar jogalkotó nyitott legyen az innovációra az olyan, római jogra visszanyúló klasszikus jogintézmény esetében is, mint az öröklési jog. A jogalkotó az innovatív fejlődés eredményeként megjelenő technológiákra vonatkozó szabályok megalkotása során általánosságban érzékelhetően késedelmesen reagál. Jelen esetben az elektronikus végrendekezés lehetőségének fontolóra vétele, vagy akár hazai jogrendszerbe történő bevezetése egy olyan unikális, ugyanakkor elsőre merésznek tűnő lépés lenne, amely az általános európai jogalkotói ritmustól eltérően, a társadalmi igények felmerülésének kezdetén teret adna az új lehetőségeknek.

Ahogy az amerikai példából is láthatjuk, bizonyos, fejtőzésre okot adó technikai megoldások elemzése mellett a technológia jelenlegi fejlettségi szintjét alapul véve az e-végrendekezés kialakítható és véleményem szerint mindenképpen a társadalmat szolgáló lehetőség lehetne, amely az öröklési jogban megjelenő, klasszikus római kori, favor testamenti elvet erősítené meg a kor vívmányainak alkalmazása mellett. Hiszen az örökhatározó akarata, - amely ma már egyre inkább megjelenhet elektronikus akarat formában is - testesíti meg a végrendelet jogintézményének lényegét.

AZ ÖSSZBÜNTETÉS AKTUÁLIS KÉRDÉSEI¹

DORANG ZSANETT
joghallgató (*KRE ÁJK*)

Témavezetők:
DOMOKOS ANDREA
intézetvezető egyetemi tanár (*KRE ÁJK*)

WIEDEMANN JÁNOS
egyetemi tanárségéd (*KRE ÁJK*)

1. Bevezetés

Az összbüntetés megosztó és ellentmondásokkal teli jogintézmény, mellyel kapcsolatos problémák minden törvényi változtatással újra és újra felvetődnek.² A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) tovább szigorította a jogintézménnyel kapcsolatos szabályokat, valamint a bevezetése újabb problémákat vetett fel. Ezen visszatérő és megoldatlan kérdéskörök hívták fel a figyelmemet a jogintézményre, és dolgozatomban törekedni fogok a részletes bemutatásukra.

Egyértelműen kijelenthető, hogy az összbüntetés nem újkeletű jogintézmény, már a Csemegi kódex óta ismert hazai jogunkban,³ mégis igen sok kérdés azonosítható a szakirodalomban és a jogalkalmazás során is a fogalmával, meghatározásával, illetve a szabályozásával kapcsolatban. Be kívánom mutatni az ezzel kapcsolatos álláspontokat, valamint nagy hangsúlyt kívánok fektetni az Alkotmánybíróság és a Kúria között, az összbüntetés kapcsán a közelmúltban kialakult vitára.

Nagyon hosszú idő alatt alakult ki e jogintézmény mai formája. Azért, hogy a történeti fejlődés – ma is releváns – súlypontjai beazonosíthatóak legyenek, betekintést kívánok nyújtani az összbüntetés jogtörténeti fejlődésébe. A korai szabályozásában még a halmazati büntetés szinonimájaként használták,⁴ így elengedhetetlen, hogy az összbüntetésnek a halmazattal való kapcsolatára is kitérjek.

Az Alkotmánybíróság több ízben is foglalkozott az összbüntetés kérdésével,⁵ mely jól mutatja, hogy a jogintézménnyel kapcsolatos problémáknak alkotmányos dimenziója

1 Büntetőjogi Tagozat 1 (Általános rész) Első helyezés.

2 FICSÓR Gabriella: Összbüntetésbe foglalás a 10/2018. (VII. 18.) AB határozat után. *Büntetőjogi Szemle*, 2018/1. 45.

3 10/2018. (VII. 18.) AB határozat, Indokolás [26].

4 https://debreceniitotabla.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/osszbuntetesaszujbtokban.pdf (2020.03.14.)

5 3116/2016. (VI. 21.) AB határozat, 10/2018. (VII. 18.) AB határozat, 1/2020. (I. 2.) AB határozat.

is felmerült. Alkotmányos rangra emelkedett – a jogbiztonságból fakadó egyértelműség követelményének a vizsgálata kapcsán – a jogintézmény és a halmazat szabályainak egymáshoz való viszonya. Ezen kívül a Btk. – azaz a régi Btk.⁶ szabályait a jogintézmény kapcsán szigorító új büntető törvény – hatályba lépésével összefüggésben az Alkotmánybíróságnak a jogbiztonságból levezethető visszaható hatályra⁷ tekintettel is alkotmányos felülvizsgálatot kellett lefolytatnia a jogintézménnyel kapcsolatban. A dolgozat egyik releváns célja, hogy választ adjon arra a kérdésre, hogy a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény hatálybalépéséhez kapcsolódó átmeneti rendelkezésekről és egyes törvények módosításáról szóló 2012. évi CCXXIII. törvény (a továbbiakban: Btkátm.) 3. §-a valóban visszaható hatályú rendelkezés-e.

Dolgozatom további részét képezi egy nemzetközi kitekintés is, amelynek segítségével ismertetni kívánom a hazai és a német jogban ezen jogintézménnyel kapcsolatosan fellelhető hasonlóságokat és különbségeket.

Kutatásom összefoglalásaként pedig – az ismertetett tudományos álláspontok, jogalkalmazói és alkotmányos vélemények és a nemzetközi példák alapján – véleményt kívánok foglalni a tekintetben, hogy az összbüntetés általam azonosított, aktuális problémáira milyen válaszokat tartok helyesnek.

2. Az összbüntetés alapkérdései

2.1. Az összbüntetés célja

Az összbüntetés a Btk. IX. Fejezetében, a büntetéskiszabás anyagi jogi szabályai körében található meg. „Az összbüntetés célja az, hogy a terheltet utólag olyan helyzetbe hozza, mintha a különböző eljárásokban elbírált cselekményeit a Btk. különböző szabályainak megfelelően egy eljárásban elbírálva halmazati büntetéssel sújtották volna.”⁸ A halmazati büntetés kiszabására csak akkor van lehetőség, ha a bíróság egy eljárásban bírálja el az elkövető bűncselekményeit. De a gyakorlatban ez nem mindig lehetséges. Elképzelhető, hogy a terhelt által elkövetett több bűncselekmény közül valamelyikre csak később derül fény.⁹ Ilyen esetben nyilvánvalóan a bíróság képtelen őket egy eljárásban elbírálni. Olyan eset is megtörténhet, hogy az elkövetővel szemben több eljárás folyik akár különböző, akár ugyanazon bíróság előtt, amelyeket célszerűségi okból nem egyesítenek. Ilyen esetben az ítéletek külön-külön szabják ki, melyeket utólag kell összbüntetésbe foglalni.¹⁰

6 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

7 10/2018. (VII. 18) AB határozat.

8 10/2018. (VII. 18.) AB határozat, Indokolás [28].

9 BELOVICS Ervin: *Büntetőjog I. Általános Rész.* Budapest, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó, 2017, 593-594.

10 Uo.

2.2. A jogintézmény sajátosságai

Az összbüntetés olyan speciális meghatározása a büntetésnek, mely esetében nem alkalmazhatók a büntetéskiszabási elvek. Figyelmen kívül marad a bűncselekmény tárgyi súlya, bűnösség foka, az elkövető társadalomra való veszélyessége, egyéb enyhítő és súlyosító körülmények, továbbá a terhelt személyi körülményeiben bekövetkező változások a jogerős alapítélet óta. Mindebből következik, hogy nem a klasszikus értelemben vett büntetéskiszabásról van szó.¹¹ Ugyanakkor mégis az összbüntetési ítélet lesz az, amely meghatározza a szabadságvesztés tartamát, amelyet az elítélt letölteni köteles.

Az összbüntetésben, mint arra már utaltam, a terhelt bűnösségéről nem lehet dönteni, azokat már jogerős ítéletben meghatározták. De a korábban hozott jogerős ítéletek jogkövetkezményekkel kapcsolatos rendelkezéseit mégis képes felülírni, amikor megállapítja az összbüntetés mértékét.¹² Fontosnak tartom azonban hangsúlyozni, hogy a Btk. 93. § (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a „jogerősen kiszabott büntetéseket” kell összbüntetésbe foglalni. Ebből is következik, hogy itt nem a bűncselekmények elbírálásáról van szó, hanem a jogerős ítéletek kerülhetnek csak a figyelem középpontjába. Továbbá a 94. § az összbüntetés tartamának a meghatározását mondja ki, és nem a büntetéskiszabás kifejezését használja.¹³ Mindezekből is kitűnik a jogintézmény ambivalenciája. Pont ez az ellentét az, amely problémákat szült mind a szakirodalomban, mind a gyakorlatban.

2.3. Miért szükséges a korrekció?

Az összbüntetés jogintézménye a halmazati büntetéssel szoros kapcsolatban áll,¹⁴ amelyet a Btk 94. § első mondata is igazol. Ezen oknál fogva pedig nélkülözhetetlen, hogy említést tegyék a halmazati büntetésről, a korrekció szükségességéről és a halmazati büntetés, valamint az összbüntetés egymáshoz való viszonyulásáról.

A halmazati büntetés tartamának a megállapításával kapcsolatosan három alapvető szabályról lehet beszélni. Ha legalább kettő szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény áll bűnhalmazatban egymással, akkor felével fog emelkedni a legsúlyosabb kiszabható büntetési tétel felső határa. A második szabály a kumuláció tilalmát mondja ki, vagyis, hogy „az ily módon felemelt felső határ azonban nem érheti el az egyes bűncselekményekre megállapított büntetési tétel felső határának együttes tartamát, vagyis annál legalább egy nappal enyhébbnek kell lennie.” Végezetül pedig nem haladhatja meg a huszonöt évet, ezen felemelt felső határ.¹⁵ Azért szükséges, hogy korrigálják az elkövető helyzetét a bűncselekményeinek több eljárásban való elbírálása esetében, mivel

11 10/2018. (VII. 18.) AB határozat, Indoklás [22].

12 Uo., Indoklás [23]-[24].

13 2/2019. számú BJE határozat VI.

14 https://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/sos_jozsef_matematika_a_buntetoeljarasban_osszbuntetes%5bjogi_forum%5d.pdf (2020.03.29.)

15 BELOVIC (2017) i. m. 564.

a halmazati büntetésnek van felső korlátja. A külön-külön való elítélés tekintetében, viszont könnyen elképzelhető, hogy ezen határt meghaladják a büntetés kiszabásánál az eljáró bírók. Továbbá a halmazati büntetés tekintetében, „előfordulhat, hogy a legkisebb súlyú bűncselekményeknek nem lesz a büntetés kiszabása során súlyosító hatása.” Ezen körülmények miatt merül fel egy alkotmányos igény arra, hogy a terhelt joghátrányát az összbüntetés jogintézménye kiigazítsa.¹⁶

2.4. Halmazati büntetés kiszabásával kapcsolatos elvek

Anélkül, hogy a halmazat részletes szabályozásába belemennék – tekintettel arra, hogy ez nem képezi a dolgozat tárgyát – szükséges megemlíteni, hogy a halmazati büntetés esetében a bíróság több bűncselekményt bírál el egy eljárásban, és mindezekért egy büntetést szab ki. A halmazati büntetés egyszeri elítélés, mellyel kapcsolatban különböző elvek születtek meg. Az első ilyen a kumuláció elve, mely esetében bár a bűncselekmények egy eljárásban bírálják el, a büntetéseket mégis külön szabja ki a bíróság és ezeket összeadja. Vagyis a külön-külön meghatározott büntetési tartamok összege fogja kiadni a halmazati büntetést ezen elv szerint.¹⁷

Ebből alakult ki a mérsékelt kumuláció elve, amely a büntetéskiszabásnál egy korlátot jelent. Ugyanis meghatároz a jogalkotó egy felső határt, amelyet a jogalkalmazók nem léphetnek át.¹⁸ A kumuláció után egy jóval enyhébb elv alakult ki, nevezetesen az abszorpció. Ezen elv alkalmazásánál csak a legsúlyosabb bűncselekmények büntetési tételének volt jelentősége, mivel ez elnyelte a többi enyhébb büntetési tételt. Az aszperáció elve volt hivatott arra, hogy az abszorpció által a bűnelkövetőknek túl nagy kedvezményt korrigálja. Ugyanis az abszorpció azt eredményezte, hogy az elítéltek a legsúlyosabb bűncselekmény után lényegében végtelen számú kisebb büntetendő magatartást is elkövethettek, anélkül, hogy büntetőjogi következményei lettek volna ezeknek, tekintettel arra, hogy a halmazati büntetést a legsúlyosabb bűncselekmény büntetési tétele határozta meg. Az aszperációval abban megegyezik, hogy a legsúlyosabb bűncselekmény büntetési tételét kell alapul venni, de e tételkeretet meg lehet haladni.¹⁹

A Btk. kombinált megoldást választ. Az abszorpció elvét használja, amikor kimondja a 81. § (2) bekezdésében, hogy a „halmazati büntetést a bűnhalmazatban lévő bűncselekményekre megállapított büntetési nemek, illetve büntetési tételek közül a legsúlyosabbnak az alapulvételével kell kiszabni.” Az aszperációt pedig akkor, amikor meghatározza a (3) bekezdésben, hogy „ha a bűnhalmazatban lévő bűncselekmények közül legalább kettő határozott ideig tartó szabadságvesztéssel büntetendő, a büntetési tétel felső határa a legmagasabb büntetési tétel felével emelkedik, de nem érheti el az egyes bűncselekmé-

16 FICSÓR i. m. 48.

17 BALOGH Ágnes-TÓTH Mihály: *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest, Osiris kiadó, 2017, 386.

18 Uo.

19 Uo.

nyekre megállapított büntetési tételek felső határának együttes tartamát.”²⁰

Ezek az elvek megjelennek az összbüntetés tartama tekintetében is. Anélkül, hogy kifejténém – tekintettel arra, hogy ez egy későbbi fejezet témájába tartozik – annyit említenék meg, hogy pont a hatályos Btk. hozott változást az elvek alkalmazhatóságába az összbüntetés vonatkozásában.

3. Történeti visszapillantás

3.1. Az 1878. évi V. törvénycikk (Csemegi kódex)

Az 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről (a továbbiakban: Csemegi kódex) volt az a törvény, mely bevezette a jogrendszerünkbe az összbüntetést. A 96. §-ában szerepel először, de itt a halmazati büntetés értelmében használták, majd a 104. §-ban rendelkezett a mai értelemben vett összbüntetésről.²¹

„104. § A jelen fejezetben foglalt határozatok akkor is alkalmazandók:

1. ha valaki külön ítéletek által több rendbeli szabadságvesztés-büntetésre ítéltetett;
2. ha az elítélt, szabadságvesztés-büntetésének végrehajtása alatt, már jogerejű elítéltetése előtt elkövetett más büntetendő cselekmény miatt, határozott ideig tartó szabadságvesztés-büntetésre ujjlag ítéltetik el.”²²

A Csemegi kódex a 104. § 1-2. pontjában a kvázi halmazatos összbüntetést szabályozta, míg az 1880. évi XXXVII. törvénycikk (a magyar büntető-törvények életbe léptetéséről) a nem kvázi halmazatos büntetések egyesítését. A 104. § 1. pontja akkor állott fenn, ha a halmazatban lévő cselekményekre több ítélet született, mivel az ügyek egyesítése valamely okból elmaradt, de a kiszabott büntetések végrehajtását még nem kezdte meg. A 104. § 2. pontja arra az esetre vonatkozott, ha a kvázi halmazatban álló bűncselekmények közül a „második ítélet az első szabadságvesztés végrehajtása alatt válik jogerőssé”.²³ Az előbb említett életbe léptető törvény szabályozta a büntetések egyesítését. Ez esetben a halmazati szabályok mellőzésével, továbbá az összbüntetés kiszabása nélkül lett megállapítva az újabb büntetés. Akkor alkalmazták, ha az elítéltet utóbb újabb bűncselekmény elkövetése miatt ítélték el, amikor még az előző szabadságvesztésének végrehajtása alatt áll.²⁴

Tehát összegezve a kvázi halmazati viszonyról akkor beszélhetünk, ha az elkövető valamennyi bűncselekményét a legkorábban hozott ítélet jogerőre emelkedése előtt

20 Uo.

21 HORVÁTH Eszter: Összbüntetés az új Büntető Törvénykönyvben. *Jogelméleti szemle*, 2013/2, 50.

22 Csemegi kódex 104. §.

23 https://debreceniutotabla.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/osszbuntesesa-zujbtkban.pdf (2020.03.14.)

24 Uo.

valósította meg.²⁵ A nem kvázi halmazati viszonyban álló bűncselekmények esetében, viszont az egyesítéssel az elkövetőnek, egy végrehajtandó szabadságvesztést kellett kiállnia.²⁶

3.2. Az 1950. évi II. törvény

Az 1950. évi II. törvény lépett a Csemegi kódex általános részének a helyébe. Ez a törvény sem választotta még el a halmazati büntetést az összbüntetés fogalmától. A jogintézmény lényegét jól összefoglalja a törvényhez fűzött indoklás, mikor kifejti, hogy az elkövető több bűncselekményét egyszerre kell elbírálni, de ez nem mindig tud megvalósulni. Ezekben az esetekben külön-külön szabják ki a büntetéseket, amelyeket később összbüntetésbe kell foglalni. De leszögezte, hogy értelemszerűen a már végrehajtott büntetéseket nem lehet összbüntetésbe foglalni.²⁷ A törvény 59. § (2) bekezdése 20 évben állapította meg a büntetés maximális tartamát, valamint kimondta, hogy „az összbüntetés nem érheti el a jogerősen kiszabott büntetések együttes tartamát,²⁸ vagyis a kumuláció tilalmát írta elő. Továbbá az összbüntetés tartama a legsúlyosabb cselekmény törvényben meghatározott büntetési tételének másfélszeresét sem haladhatta meg. Azonban e korlátozás csak akkor érvényesült, ha az elkövető mindegyik bűncselekményt még bármelyik jogerős elítélése előtt követte el.²⁹ Ezzel határozott különbséget téve a kvázi és nem kvázi halmazati büntetések tartama között.³⁰

3.3. Az 1978. évi IV. törvény

Dr. Sós József 1978. december 31. és 2013. július 1. napja közötti időszakot 4 különböző 'korszakra' osztotta a törvényt módosítások szerint.³¹ Ezen felosztást követem én is, amikor bemutatom az 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről (a továbbiakban: régi Btk.) összbüntetéssel kapcsolatos szabályozását. A legelső ilyen korszak időintervallumának 1978. december 31 és 1999. február 28. napja közötti időszakot határozta meg. A régi Btk. jelentős mértékben megkülönböztette a kvázi halmazati viszonyban álló és az ilyen viszonyban nem álló büntetéseket.³²

„93. § (2) Az összbüntetés tartamát – az összbüntetésbe foglalandó büntetések alapulvételével – úgy kell megállapítani, hogy az haladja meg a legsúlyosabb büntetést, de

25 Sós i. m. 4.

26 GAÁL Irén: A hatályos összbüntetés gyakorlati problémái. *Börtönügyi szemle*, 2004/2, 13-24.

27 https://debreceniutelotabla.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/osszbuntetesajujbtkban.pdf (2020.03.14.)

28 1950. évi II. törvény a büntetőtörvénykönyv általános részéről 59. § (2) bekezdés.

29 Uo.

30 GAÁL i. m. 15.

31 Sós i. m. 3.

32 Uo.

ne érje el a büntetések együttes tartamát (nq).³³ Jelen esetben az újabb bűncselekményt már az előző jogerőre emelkedése után követte el.³⁴

„(4) Ha valamennyi bűncselekményt a legkorábban hozott ítélet jogerőre emelkedése előtt követték el, az összbüntetés tartamát úgy kell meghatározni, mintha halmazati büntetést szabnának ki. Az összbüntetés tartamának el kell érnie a legsúlyosabb büntetést, de nem érheti el a büntetések együttes tartamát (q).³⁵

A kvázi halmazati összbüntetést is további két típusra lehet osztani, és ezen felosztás egészen a Btk. hatálybalépéséig így volt. Az egyik a tiszta kvázi halmazati összbüntetés ez az a forma, amelyet az új Btk. megtartott. Akkor áll fenn ennek az esete, amikor az „elítelt valamennyi bűncselekményét a legkorábbi, nem jogerős elsőfokú ítélet meghozatala előtt követte el.”³⁶ Ettől annyiban tér el a kvázi-kvázi halmazati összbüntetés esete, hogy itt a legalább második bűncselekményt az elsőfokú ítélet meghozatalának és annak jogerőre emelkedése közötti időben követte el az elítelt. Ezen felosztás szükségessége az elengedés mértékének a meghatározása miatt vált elengedhetlenné, amely jogszabályi szinten nem jelent meg, kizárólag a bírói gyakorlatban volt jelentősége.³⁷ Ugyanis az elengedés mértéke a nem kvázi halmazati büntetés esetében a kisebbik büntetés 1/3-áig terjedt, míg kvázi-kvázi halmazati összbüntetés esetében 1/2-e, tiszta kvázi halmazati összbüntetésnél a kisebb büntetés 3/4-e is elengedhető volt.³⁸ Az elengedés mértékének a differenciálása nélkülözhetetlen volt, mivel amikor az elítelt a második esetben az utóbb elkövetett bűncselekményt úgy hajtja végre, hogy folyamatban van ellene büntető eljárás, (bár még nem jogerősen) de lehet, hogy el is ítélték. Mindeközben ő mégis megvalósít egy másik szintén büntetendő cselekményt. Egyértelműen belátható, hogy ennél az esetnél szigorúbbnak kell lennie az elengedés mértékének, hiszen a büntető eljárás nem volt visszatartó hatással rá,³⁹ mint akkor, ha az elítelt mindegyik elkövetése az elsőfokú ítélet meghozatala előtti időre esik.

Jelentős változást hozott az 1998. évi LXXXVII. törvény a büntető jogszabályok módosításáról, melynek a rendelkezései 1999. március 1. napján váltak hatályossá. Ezzel a második 'korszakba' léptünk, mely az imént említett időponttól egészen 2009. január 11. napjáig tartott.⁴⁰ Jelen törvény volt az, amely megszüntette, hogy összbüntetésbe lehessen foglalni a kvázi halmazati viszonyban nem álló büntetéseket.⁴¹

Ezen időszakban megosztottság alakult ki az ítélkezési gyakorlatban a 3/2002. számú BJE I/3. pontjára visszavezethetően. Az idézett rész a következőt mondja ki: „az

33 GAÁL i. m. 15.

34 SÓS i. m. 3-4.

35 GAÁL i. m. 15.

36 SÓS i. m. 4.

37 Uo.

38 GAÁL i. m. 16.

39 CZÉDLI Gergő: Az új összbüntetési szabályok időbeli hatályáról. *Büntetőjogi szemle*, 2014/2, 3-8.

40 SÓS i. m. 4.

41 FICSÓR i. m. 45.

összbüntetésbe foglalás feltételei addig állnak fenn, amíg egyik büntetést sem hajtották teljesen végre, illetve a végrehajtásuk folyamatos.⁴² Az egymásnak ellentmondó ítéletek a feltételes szabadság kapcsán alakultak ki. Egyik álláspont azt vallotta, hogy „amennyiben az elkövető szabadlábra került és a szabadságvesztések végrehajtása nem folyamatos, az összbüntetésbe foglalás nem merülhet fel”.⁴³ Utalva a 3/2002. számú BJE I/3/b. pontjára, mely leszögezte, hogy az összbüntetés a folyamatos végrehajtással tudja elérni a célját, mivel úgy az elkövető egy büntetést áll ki.⁴⁴ Másik vélekedés szerint, ha a feltételes szabadság ideje alatt ítélik el az elkövetőt ismételten végrehajtandó szabadságvesztésre, akkor helye van az összbüntetésbe foglalásnak, mivel a feltételes szabadság is része a büntetésnek.⁴⁵ A Legfelsőbb Bíróság a 2/2006. számú büntető jogegységi határozatában döntötte el a 'vitát' azzal, hogy meghozta a következő döntését:

„Az összbüntetésbe foglalásnak nem törvényi feltétele a büntetések folyamatos végrehajtása. Ha a terheltet feltételes szabadság tartama alatt olyan cselekmény miatt ítélik jogerősen végrehajtandó szabadságvesztésre, amelyet a korábbi ítélet jogerőre emelkedése előtt követett el, a büntetéseket összbüntetésbe kell foglalni arra tekintet nélkül, hogy az újabb büntetést foganatba vették-e, vagy sem. A 3/2002. büntető jogegységi határozat I/3. pontját a Legfelsőbb Bíróság nem tartja fenn.”⁴⁶

A harmadik korszakban 2009. január 12. és 2013. július 1.-je közötti időszakban a 2008. évi XCII. törvényt lehet megemlíteni, amely által a régi Btk.-ba, ismételten bekerült,⁴⁷ hogy „összbüntetésbe csak olyan végrehajtandó szabadságvesztések foglalhatók, amelyeket az összbüntetésbe foglaláskor még nem hajtottak végre, vagy amelyeket folyamatosan hajtanak végre.”⁴⁸ A második korszakban a jogalkotó a 92. § (2) bekezdését, vagyis az imént idézet bekezdést - mely szinte szó szerint így hangzott 1999 előtt is - nem tartotta fenn, de helyesen felismerte, hogy a jogértelmezés érdekében szükségeltetik e rendelkezés újra beiktatása.⁴⁹ Ezen bekezdés nélkül ugyanis felmerült a kérdés, a nyelvtani értelmezés szabályai alapján, hogy a felfüggesztett szabadságvesztéseket illetve a felfüggesztett és végrehajtott szabadságvesztéseket is összbüntetésbe lehet-e foglalni. A Legfelsőbb Bíróság a 3/2002. büntető jogegységi határozatában kifejtette, a rendszertani értelmezés alapján levezetve, hogy erre nincs mód. Az összbüntetést végrehajtandó szabadságvesztésben kell megállapítani, ami azzal járna, hogy a felfüggesztett szabadságvesztés tekintetében végrehajtást kellene elrendelnie, amire a régi Btk. 91. §-a alapján nincs lehetőség.⁵⁰ A

42 3/2002. számú BJE határozat I/3. pont.

43 2/2006. számú BJE határozat 1. pont.

44 3/2002. számú BJE határozat I/3/b pont.

45 2/2006. számú BJE határozat 2. pont.

46 2/2006. számú BJE határozat.

47 Sós i. m. 5.

48 2008. évi XCII. törvény egyes büntetőjogi tárgyú törvények módosításáról 1. § (2) bekezdés.

49 https://debreceniitotabla.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/osszbuntetes.pdf (2020.11.25.)

50 3/2002. számú BJE határozat I/1. pont.

jogalkotó egy megerősítő szabályt is megfogalmazott a (3) bekezdésben: „Ha felfüggesztett szabadságvesztést kell utóbb végrehajtani, azt az összbüntetésbe foglalás szempontjából a továbbiakban végrehajtandó szabadságvesztésnek kell tekinteni”.⁵¹ A 92. § (2) és (3) bekezdésének törvénybe iktatásával, pedig semmissé vált a 2/2006. büntető jogegységi határozat – fentebb már ismertetett – első és harmadik mondata.⁵²

A negyedik korszak már a hatályos szabályozás, vagyis a 2012. évi C. törvény hatálybalépése utáni idő. A dolgozat következő részeiben a hatályos szabályozással foglalkozom.

4. Az összbüntetés hatályos szabályai

4.1. Az összbüntetés anyagi jogi feltételei

Az összbüntetésnek három feltétele van. Az első, hogy „az elkövetőt több határozott ideig tartó szabadságvesztésre ítélik.”⁵³ Ezen szabadságvesztéseknek, pedig végrehajtandónak kell lenniük. Ebből több dolog is következik. Először is, ahogyan a Btk. 93. § (4) bekezdés b) pontja is említi a pénzbüntetés és a közérdekű munka helyébe lépő szabadságvesztés nem foglalható összbüntetésbe. Továbbá, hogy a bíróság által próbaidőre felfüggesztett szabadságvesztések szintén nem foglalhatók összbüntetésbe. És végül, ha a felfüggesztett szabadságvesztést utóbb végre kell hajtani, azt az összbüntetés szempontjából végrehajtandó szabadságvesztésnek kell tekinteni.⁵⁴

Második feltétel, hogy a határozott ideig tartó végrehajtandó szabadságvesztést az összbüntetésbe foglalás időpontjáig nem hajtották végre.⁵⁵ Értelemszerűen, ha az elkövető teljesen kitöltötte a büntetését, a tekintetben a jogintézmény nem képes ellátni a rendeltetését. Tehát összbüntetésbe csak olyan végrehajtandó szabadságvesztések foglalhatók, amelyeket az összbüntetésbe foglaláskor még nem hajtottak végre, vagy amelyeket folyamatosan hajtanak végre.⁵⁶ Megjegyzendő, hogy ha a feltételes szabadság ideje alatt, lévén annak, hogy az ugyancsak a végrehajtás része, ítélték el ismételten az elkövetőt egy korábban elkövetett bűncselekménye miatt és szabtak ki vele szemben végrehajtandó szabadságvesztést, akkor az összbüntetésbe foglalásnak helye van.⁵⁷

A harmadik és egyben az utolsó feltétel az új Btk. talán az egyik legnagyobb szigorítása. Akkor van lehetőség alkalmazni e jogintézmény szabályait, ha az elkövető valamennyi bűncselekményt a legkorábbi elsőfokú ügydöntő határozat kihirdetését megelőzően követte el. Ezzel megszüntetve a kvázi-kvázi halmazati viszonyban álló

51 https://debreceniitotabla.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/osszbuntetes.pdf (2020.11.25.)

52 Uo.

53 Btk. 93. § (1) bekezdés.

54 BELOVICS (2017) i. m. 594.

55 Uo.

56 Btk. 93. § (2) bekezdés.

57 BELOVICS (2017) i. m. 594.

bűncselekmények összbüntetésbe foglalását.⁵⁸

Az összbüntetés lehetőségének a leszűkítését érték kritikák mindkét oldalról. A Magyar Helsinki Bizottság egyenesen alkotmányellenes diszkriminációnak nevezi, tekintettel arra, hogy véleményük szerint, e szabályok alapján eltérő szankciót kell kiszabni olyan személyekkel szemben, akik azonos cselekményeket követtek el.⁵⁹ Más olvasatban is találkozhatunk olyan véleményekkel, amelyek szerint a szűkítő rendelkezés indokolatlan kedvezményeket és aránytalan hátrányokat szül. Valamint tovább mélyíti az 1998. évi LXXXVII. törvény által keletkezett kollíziót, amely megbontotta a magyar büntető és büntetés végrehajtási jogrendszer addigi koherens egységét, ami az egyetlen végrehajtandó szabadságvesztésre épült.⁶⁰ Ugyanakkor, Tóth Mihály még a jelenleginél is szűkebbre szabta volna az összbüntetés lehetőségét.⁶¹ Az általa helyesnek vélt szabály a következőképp szólna: „Ha az elkövetőt több, határozott ideig tartó szabadságvesztésre ítélik – feltéve hogy valamennyi bűncselekményét az ellene legkorábban indult büntetőeljárás előtt követte el –, a jogerősen kiszabott büntetéseket összbüntetésbe kell foglalni.”⁶² Bárándy Gergely és Aliz is felülvizsgálандónak találta a szabályozást e körben és állást is foglaltak Tóth Mihály indokai mellett.⁶³ Nevezetesen, hogy nincsen visszatartó hatással az elkövetőre, az a tény, hogy büntetőeljárás van ellene folyamatban, ha újabb büntetendő cselekményét az éppen ellene folyamatban lévő eljárás hatálya alatt követi el. Ezen oknál fogva pedig alaptalan lenne rá nézve alkalmazni az összbüntetés kedvezményét.⁶⁴

Véleményem szerint, ha követjük azt a kriminálpolitikai törekvést, amely a jogalkotót vezette a Btk. szigorításai kapcsán – vagyis a többszörös bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépés⁶⁵ –, akkor ez a megfogalmazás megfontolandó lenne. Hiszen igazi szigorítás a jogintézmény tekintetében a büntetendő cselekmények elkövetési idejére vonatkozó időintervallum csökkentésével lehetséges. Mivel ezáltal azon elkövetőknek a köre szűkül le, akikre alkalmazható lehet a jogintézmény szabályai. Én egy mérsékelt megoldást preferálnék. A jelenleg hatályos Btk. szövegezését támogatom a 93. § (1) bekezdés tekintetében, ugyanakkor az elengedés mértékét differenciálnám azon bűncselekmény esetében, amelyiket esetlegesen a büntetőeljárás hatálya alatt követett el az elítélt, de még az elsőfokú ügydöntő határozat kihirdetése előtt. Ha az eljárás hatálya

58 Uo.

59 https://helsinki.hu/wp-content/uploads/Velemeny_a_Bunteto_Torvenykonv_tervezetereol_Magyar_Helsinki_Bizotts%C3%A1g_20120309.pdf (2020.04.07.)

60 GAÁL i. m. 16., 23-24.

61 CZÉDLI i. m. 4.

62 TÓTH Mihály: Remények és aggodalmak a negyedik Büntető Törvénykönyvünk bölcsőjénél. *Állam- és Jogtudomány*, 2011/4, 453-454.

63 BÁRÁNDY Gergely-BÁRÁNDY Aliz: Gondolatok az új Büntető Törvénykönyvelvi jelentőségű rendelkezéseiről. *Büntetőjogi szemle*, 2013/3, 7.

64 TÓTH i. m. 453-454.

65 T/6958. számú törvényjavaslat a Büntető Törvénykönyvről 93. §-hoz fűzött miniszteri indoklás.

előtt történt az elkövetés, akkor nagyobb mértékben lenne indokolt az elengedés. Mint ahogy korábban hasonló módon szabályozták a kvázi-kvázi halmazati és a kvázi halmazati összbüntetés tekintetében.⁶⁶ Ugyanakkor a jogintézmény céljára is tekintettel, nagyobb bírói mérlegelés mellett lenne ideális és megfelelően megvalósítható.

4.2. Az anyagi jogi feltételek kiegészülnek egy új eljárásjogi feltétellel

Amint arra már utaltam, a Btk. számos szigorítást tartalmaz az összbüntetés tekintetében. Ezen szabályok ellensúlyozására két garanciális követelmény létezik. Az egyik, nevezetesen a tájékoztatási kötelezettség, amely eddig is jelen volt a jogrendszerünkben. Ezt a 2017. évi XC. törvény a büntető eljárásról (a továbbiakban: Be.) 39. § (1) bekezdés c) pontjából is levezethető. A tájékoztatási kötelezettség legfontosabb célja jelen esetben, hogy az elítélt képes legyen mérlegelni, hogy az összbüntetésbe foglalással jár-e jobban, vagy éppen nélküle.⁶⁷ Ennek érdekében ki kell terjednie arra, hogy fennállnak-e az összbüntetésbe foglalás feltételei, és ha igen, azok mely ítéletek tekintetében, valamint melyik Btk.-t kell alkalmazni. Ismertetni kell az összbüntetés lehetséges tartamát, felhívni az elítélt figyelmét, hogy a többszörös összbüntetésre a Btk. szerint már nincs lehetőség, és végül, hogy kizárták-e valamely ítéletben a feltételes szabadság kedvezményéből es ennek az összbüntetési ítéletre gyakorolt hatásáról.⁶⁸

A másik, a hozzájáruló nyilatkozat, amelynek a szabályozása első körben hiányosra sikeredett, emiatt több kérdés is felvetődött.⁶⁹ A Btkátm. 166. §-a az 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról (a továbbiakban: régi Be.) 574. § (4) bekezdését a következőre módosította: „Az összbüntetési eljárást a bíróság hivatalból vagy indítványra folytatja le. Az összbüntetési eljárás lefolytatását az elítélt, a védő vagy az ügyész indítványozhatja. Az összbüntetési eljárás lefolytatásához – kivéve, ha azt az elítélt indítványozta – az elítélt hozzájárulását minden esetben be kell szerezni. A bíróság az összbüntetésbe foglalást ítélettel, az erre irányuló indítvány elutasítását végzéssel mondja ki. Az ítéletben a bíróság az 556. és 557. §-ban foglaltakról is rendelkezhet.”⁷⁰ Az idézett szakaszból jól kitűnik, hogy az elítélt hozzájárulása nélkül az eljárást nem lehet lefolytatni, tehát a jogalkotó egy döntési jogosultságot biztosított az elítélt számára.

Kérdéses volt, hogy hogyan kell értelmezni, ha az elítélt nem nyilatkozik, valamint, hogy van-e határideje a hozzájárulás megadásának. Alapvetően elmondható, hogy csak az egyértelmű és világos hozzájáruló nyilatkozat tekinthető megadottnak, melyet az elítélt határidőtől mentesen bármikor megtehet.⁷¹ Tehát az olyan tartalmú nyilatkozat,

66 3/2002. számú BJE II/3.

67 MÓZES Katalin: Szigorúbb kedvezmény: mérlegen az összbüntetés. *Ügyészek Lapja*, 2014/6, 23-30.

68 HORVÁTH i. m. 56.

69 Uo.

70 Btkátm. 166. § közlönyállapot.

71 HORVÁTH i. m. 56.

amelyben az elítélt nem jelöli meg pontosan, hogy mely ítéleteket kéri összbüntetésbe foglalni, nem tekinthető indítványnak. Ez alapján az elítélt azon beadványa, melyben a bíróságot arra kéri, hogy foglalja összbüntetésbe az összes olyan ítéletet, 'amit csak lehet' nem elégséges, határozatlansága okán, az eljárás lefolytatásához. Mivel a beadványnak nincs konkrét, pontosan megjelölt tárgya.⁷² Ilyen esetben szükséges az elítélt megkezdése, hogy nyilatkozzon, mely ítéletek tekintetében kéri az összbüntetésbe foglalást. Ha esetlegesen, az elítélt nem nyilatkozik, az adott bíróság akkor sem folytathatja le az eljárást. Azon felül, hogy a bíróság eljárási szabálysértést követne el a Be. 839. § (3) bekezdése miatt, az elítélt döntési jogát is elvonná. Mivel így, nem az elítélt által kért, vagy azokhoz hozzájárult ítéleteket foglalja összbüntetésbe a jogalkalmazó, hanem azokat, amelyek álláspontja szerint az elítéltre nézve legkedvezőbbek lesznek, nyilván az anyagi jogi szabályok figyelembevételével.⁷³ Ha mégis ilyen szabálysértésre kerülne sor, az másodfokú eljárásban nem küszöbölhető ki, hanem a Be. 840. §-a alapján az összbüntetési eljárásban hozott ítélet hatályon kívül helyezésére, majd a 839. § alapján az eljárást a bíróság ismételten lefolytatja.⁷⁴

Ennél nehezebb volt meghatározni, hogy az elítélt a hozzájárulását visszavonhatja-e és ha igen akkor ez meddig lehetséges. A törvényben, mint az idézett szakaszból is látszik, *expressis verbis* nincs kimondva. Lényegében ez volt az egyetlen ellenérv, amely a nemleges válasz mellett szólt. Az ezzel ellentétes állásponton lévők abból indultak ki, hogy mivel a döntési jogosultság a hozzájárulás által az elítélt kezébe került, így a visszavonásáról, vagy megváltoztatásáról is maga rendelkezhesen. Ugyanis, ha úgy folytatnák le az összbüntetési eljárást, akkor az az elítélt akarata ellen irányulna, amely ellentétes a szabályozás lényegével.⁷⁵ A visszavonhatóság mellett szól még azon érv is, amelynél a sértetti magánindítvány esetéhez hasonlítják a hozzájárulást. Mivel a magánindítvány visszavonását a Btk. 31. § (6) bekezdése megtiltja, így, ha a jogalkotó szándéka a hozzájárulás tekintetében is ez lett volna, akkor szintúgy törvénybe foglalja a nemlegességét. Továbbá a fegyveregyenlőség elvéből vezethető le, hogy ha az ügyész a régi Be. 555. § (2) bekezdés d) pontja alapján megteheti, akkor az elítélt is visszavonhatja.⁷⁶

A kifejtett szabályozási anomáliát oldotta fel a 2014. évi LXXII. törvény 34. §-a szerint a régi Be. 574. § (4) bekezdését kiegészítette a jelen mondattal: „Az elítélt az indítványát vagy a hozzájárulását az elsőfokú ítélet meghozataláig visszavonhatja, ebben az esetben a bíróság az eljárást megszünteti.” Ezzel a jogalkotó pontot tett a visszavonhatóság időkorlátjában felmerült probléma végére is.⁷⁷

72 18/2016. számú büntető elvi döntés, Indoklás [10].

73 Uo., Indoklás [10]-[15].

74 Uo., Indoklás [15], [17].

75 MÓZES i. m. 28.

76 Uo.

77 Sós i. m. 7.

5. A 2016-ban felmerülő alkotmányjogi kérdések bemutatása a 3116/2016. (VI. 21.) AB határozaton keresztül

Az alkotmányossági kérdés a Btk 94. §-a tekintetében merült fel. Az Alkotmánybíróság azt vizsgálta meg, hogy e szakasz, valóban normakollíziós problémákat vet-e fel, és ha igen akkor az oly mértékben feloldhatatlan-e, hogy az már a jogbiztonságot és így az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdését sértené. Továbbá, hogy e rendelkezés sérti-e az Alaptörvény C) cikk (1) bekezdés szerinti hatalommegosztás, 25. cikk (1) bekezdés szerinti bírói függetlenség elvét, és a XV. cikk (2) bekezdésében meghatározott hátrányos megkülönböztetés tilalmának az elvét.⁷⁸ A fejezetet az alkotmányos jogok szerint három alfejezetre bontom, követve azt a felépítést, amit az Alkotmánybíróság is alkalmazott a határozatban így először a normavilágosság követelményét, majd a hatalommegosztás és a bírói hatalom elvét, legvégül pedig a diszkrimináció tilalmát vizsgálom és a fejezetet az észrevételeimmel és egy összegzéssel zárom.

5.1. Normavilágosság követelménye

Az indítványozó állítása szerint a Btk. 94. § első és második mondata ellentétes egymással és ezért sérti az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdése szerinti jogbiztonságból levezethető normavilágosság követelményét. Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint: „A jogbiztonság az államtól és elsősorban a jogalkotótól azt követeli meg, hogy a jog egésze, egyes részterületei és szabályai világosak, egyértelműek, hatásukat tekintve kiszámíthatóak és a norma címzettjei számára is előre láthatóak legyenek.”⁷⁹

Az indítványozó abban látja a normakollíziót, hogy a 94. § első mondata kimondja, hogy „az összbüntetés tartamát úgy kell megállapítani, mintha halmazati büntetést szabnának ki.” A második mondat azonban akadályozza az első mondat alkalmazását, amikor azzal ellentétes megállapításokat tesz: „az összbüntetés tartamának azonban el kell érnie a legsúlyosabb büntetésnek és a rövidebb büntetés vagy büntetések egyharmad részének összegeként számított tartamot, de az nem haladhatja meg a büntetések együttes tartamát.”⁸⁰

Az indítványozó meglátása szerint, ugyanis azáltal, hogy a jogalkotó a halmazattól eltérően határozta meg az összbüntetés alsó határát, lehetetlenné teszi a jogalkalmazók számára, hogy úgy állapítsák meg az összbüntetés tartamát, mintha halmazati büntetést szabnának ki.⁸¹ Továbbá kifejti, hogy nincsen rá elfogadható ok, hogy miért nem lehetséges a rövidebb tartamú büntetések egyharmad részén túli elengedése, ha így ténylegesen lehetséges lenne a hátrányok kiküszöbölése – mely a külön-külön eljárásokból való elítélésből fakadt – és az elítélt olyan helyzetbe hozatalára, mintha halmazati büntetést szabtak volna ki vele szemben.⁸²

78 3116/2016. (VI. 21.) AB határozat.

79 23/2014. (VII. 15.) AB határozat, Indoklás [44].

80 3116/2016. (VI. 21.) AB határozat, Indoklás [1]-[8].

81 Uo., Indoklás [8].

82 Budapest Környéki Törvényszék 20.Bpk.14/2016/2.szám.

Az Alkotmánybíróság az indítványt nem tartotta megalapozottnak és elutasította. Azzal indokolta, hogy a „jogalkotó szándéka nem terjedt ki arra, hogy az összbüntetés kiszabásakor az eljáró bíróságok ugyanúgy járjanak el, mintha halmazati büntetést alkalmaznának.” Elismerték, hogy a jogalkotó a 94. § „első mondatában az összbüntetéshez hozzárendelte a halmazati büntetés szabályait.” De kifejtették, hogy a második mondat pont, hogy az elsőtől való kifejezett eltérést rögzít a szabályozásban.⁸³ Tehát álláspontjuk szerint a jogalkotónak nem állt szándékában sem a régi, sem a hatályos Btk. megalkotásakor, hogy az „összbüntetés kiszabásakor az eljáró bíróságok ugyanúgy járjanak el, mintha halmazati büntetést szabtak volna ki.”⁸⁴ Mindezek alapján, pedig nem észlelt az Alkotmánybíróság egy belső ellentmondást a 94. § értelmében. Valamint döntésük szerint maga a jogintézmény esetében sem, vagyis az összbüntetés funkciója, jellemzői, az abból fakadó jogalkotói szándék és a halmazati büntetéssel való viszonya sem kérdéses.⁸⁵

Ezen döntést viszont érték kritikák. Belovics Ervin az indítványozó bíróval egyazon álláspontot fogalmazott meg mikor kijelentette, hogy az ellentétre tekintettel az összbüntetés tartamára vonatkozó normák „helytelenek és önmaguknak ellentmondók.”⁸⁶ Márok Soma az összbüntetés céljára tekintettel, ugyanezen megállapításokat tette, továbbá kifejtette, hogy ez egy olyan belső ellentmondás, amely konkrét ügyekben is megnyilvánulhat, így alkalmas a jogbiztonság megsértésére.⁸⁷

A másik oldalon viszont számos, az Alkotmánybírósági döntéssel megegyező megállapítás is született. Székely Ákos rögzíti, hogy a lényeg a 'mintha' szóból fakad. Azt mutatja meg, hogy a halmazati bünteteskiszabás és az összbüntetés tartamának meghatározása nem ugyanazon a síkon folyik.⁸⁸ Ficsór Gabriella is e szóból vezeti le azt a következtetését, hogy a halmazati büntetés – melyet hozzárendelt a jogalkotó – az csak egy viszonyítási alap és az összbüntetési szabályok az elsődlegesek.⁸⁹ Én azon a véleményen vagyok, hogy ellentmondás nem található a két mondat között, az első mondat – amely a halmazati büntetésre utal – a főszabály. A második mondat az, amely a kivételt képezi, ha a rövidebb tartamú büntetések maximum 2/3-ad részének elengedése folytán el kell térni. Ez egyeztethető össze vélekedésem szerint legjobban a jogintézmény céljával és rendeltetésével. Ha az a cél, hogy az elítélt, olyan helyzetbe kerüljön mintha cselekményeit egy eljárásban bírálták volna el és ezáltal vele szemben halmazati büntetést szabtak volna ki,

83 3116/2016. (VI. 21.) AB határozat, Indoklás [30]-[31].

84 MÁROK Soma: Az Alkotmánybíróság határozata az összbüntetésről. *Jogesetek Magyarázata*, 2018/2, 14.

85 3116/2016. (VI. 21.) AB határozat, Indoklás [35].

86 BELOVICS Ervin: *Jogalkotói tévedések az új büntető törvénykönyvben*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016, 188.

87 MÁROK i. m. 15.

88 SZÉKELY Ákos: *Az összbüntetés helyéről- helytelenségéről*. In: VARGA Zoltán (szerk.): A jogegység szolgáltatásban: Kónya István ünnepi kötet. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2014, 189.

89 FICSÓR i. m. 4.

akkor alapnak a halmazati büntetés rendelkezéseit kell tekinteni, természetesen addig a pontig amíg, az összbüntetés különös szabályai nem írják felül azokat.

Véleményem szerint a jogalkotó szándéka e körben nem tudható biztosan, a 'mint-ha' szó, amelyből igyekszik a szakirodalom következtetéseket levonni, hogy a terhelt ugyanolyan vagy csak hasonló helyzetbe hozatalára utal nem tisztázott. A jogalkotó szándéka a törvényből vagy a miniszteri indoklásból derülhet ki, de ott következetesen ezen fordulatot használja, és erre vonatkozó bővebb információt nem ad.⁹⁰

A megfogalmazásban rejlik némi ellentmondás, mert ezáltal a jogintézmény funkciójának és céljának a teljesítése nehezedik el, viszont ez szerintem inkább egy jogalkotói hiba, mint sem alkotmányossági kérdés. Mivel ettől függetlenül is maga a szabály, és annak az alkalmazása az tiszta és világos.

5.2. Hatalommegosztás és a bírói hatalom elve

Az indítványozó abban látta a hatalommegosztás és a bírói hatalom elvének a sérelmét, hogy a törvényhozó az összbüntetés legkisebb mértékének számítási módját is meghatározta, a tételkeret alsó és felső határán kívül. Ezzel megakadályozva a kisebb súlyú bűncselekmények tekintetében a büntetés kétharmad részét meghaladó elengedést. Mellyel a jogintézmény célja, a büntetés kiszabási elveknek megfelelő büntetések megállapítása és így az egyéniesítés válik lehetetlenné.⁹¹

Az Alkotmánybíróság ismertette a hatalmi ágak elválasztásával kapcsolatosan kialakult gyakorlatát. „Az elv lényeges elemeinek rendeltetése a hatalomkoncentráció, a korlátlan, önkényes állami hatalomgyakorlás megelőzése, a hatalmi központok kölcsönös korlátozása, egyensúlyozása és szabályozott együttműködése.” „A hatalommegosztás ugyanakkor nem jár az államhatalmi ágak merev elválasztásával, [...] éppen ezért az alkotmányos szervek esetében követelmény a kölcsönös együttműködés.” „Az állami büntető hatalom gyakorlása is megosztott. A törvényhozó hatalom joga és feladata, hogy általános érvénnyel kijelölje az állami büntető hatalmának jogi feltételrendszerét, alapját és kereteit. Így tehát a törvényhozó hatalom jogkörébe tartozik annak a megítélése, hogy egyes jogintézményeket hogyan szabályoz.”⁹²

Továbbá az Alkotmánybíróság kifejti, hogy nagymértékben függenek a büntetés kiszabás szabályai az adott büntetőpolitikától. Valamint, hogy az Alkotmánybíróságnak a büntetőpolitikai célokról, a követelmények helyességéről és indokairól, különösen a célszerűségről és hatékonyságról nem feladata dönteni, csak azt vizsgálja, hogy a jogalkotó a büntetés kiszabási szabályok megalkotásakor, és a mérlegelési jogának gyakorlása során ellentétbe került-e az Alaptörvénnyel. Tehát alkotmányjogilag nem kérdőjelezhető meg, hogy az adott szabályozás alkalmas-e a büntetőpolitikai célok elérésére, pusztán ezen az

90 T/6958. számú törvényjavaslat a Büntető Törvénykönyv 94. §-hoz fűzött miniszteri indoklás.

91 3116/2016. (VI. 21.) AB határozat, Indoklás [42].

92 3116/2016. (VI. 21.) AB határozat, Indoklás [39], [40].

alapon nem semmisíthető meg egyik rendelkezés sem.⁹³

Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a támadott rendelkezés törvénybe iktatásával valóban szükségült a bírói mérlegelés mértéke az összbüntetéssel összefüggésben. Azonban e számítási szabály bevezetése nem oly mértékű korlátozás, amely sértené a hatalommegosztás és a bírói hatalom elvét. „A számítási szabály ugyanis az összbüntetés jogintézményének funkciójából és jellemzőiből levezethető, a jogalkotó által szem előtt tartott büntetőpolitikai célokkal összhangban álló korlátozást valósít meg a büntetés kiszabás keretében érvényesülő bírói mérlegelésnek.” Az ítélezési hatalom kizárólagossága továbbra is a bíróságok kezében maradt. Ennél fogva az indítvány ezen részét is elutasítottak.⁹⁴

Alapvetően egyetértek azzal, hogy a 94. §-ban meghatározott szabályozás nem korlátozza oly mértékben a bírói hatalmat, hogy az már alkotmány sértő volna. De én hiányoltam az Alkotmánybíróság indoklásából, hogy ezen számítási szabály hogyan vezethető le az összbüntetés funkciójából és jellemzőiből, ugyanis amit e körben tett az egy megállapítás.

5.3. Hátrányos megkülönböztetés tilalma

Az indítványozó bíró álláspontja szerint úgy sérül a hátrányos megkülönböztetés tilalma, hogy azon terhelt, akinek büntetendő cselekményeit külön-külön eljárásban elbírálva utóbb összbüntetésbe foglalták és annak tartamát a 94. § alapján határozták meg, hátrányosabb helyzetbe kerül mintha cselekményeit egy eljárásban elbírálva halmazati büntetéssel sújtották volna.⁹⁵

Az Alkotmánybíróság a XV. cikk (2) bekezdés tekintetében korábban tett gyakorlatát összegezte. Megerősítve, hogy a diszkriminációtilalom csak „olyan élethelyzeteket ölelhet át, amelyekben az emberek önazonosságát, identitását meghatározó lényegi tulajdonságuk miatt előítélettel, vagy társadalmi kirekesztéssel néznek szembe. Vagyis a diszkriminációtilalom alkotmányos klauzulája elsődlegesen a társadalom személyben rejlő és tetszés szerint nem változtatható tulajdonság mentén elkülönülő csoportjainak védelmét szolgálja.” „A tilalom az azonos szabályozási körbe vont jogalanyok közötti olyan alkotmányos indok nélkül tett megkülönböztetésre terjed ki, amelynek következtében egyes jogalanyok hátrányos helyzetbe kerülnek. Nem tekinthető viszont hátrányos megkülönböztetésnek, ha a jogi szabályozás különböző tulajdonságokkal bíró alanyi körre eltérő rendelkezéseket állapít meg, mert alkotmányellenes megkülönböztetés csak összehasonlítható – azonos csoportba tartozó – személyi körben lehetséges.”⁹⁶

Ennél fogva az Alkotmánybíróság először azt vizsgálta, hogy a két csoport homogénnek tekinthető-e. Az érintett elkövetők közös jellemzője, hogy mindannyian több bűncselekményt követtek el, viszont a felelősségre vonásuk tekintetében különböznek aszerint,

93 Uo., Indoklás [45], [46].

94 Uo., Indoklás [46]-[48].

95 Uo., Indoklás [49].

96 Uo., Indoklás [51], [53].

hogy cselekményeiket egy vagy több büntetőeljárásban bírálták el. „A büntetőeljárás törvény értelmében, az, hogy valamely terhelt cselekményeit egy vagy több büntetőeljárásban bírálták el, objektív ismérvektől (pl.: az elkövetés helye és időpontja a felderítés körülményei) függ.”⁹⁷ Az állami büntető igény érvényesítése, továbbá a társadalmi érdek megkívánja, hogy a felderítést követően a terhelt által elkövetett bűncselekményeket a lehető leghamarabb, akár külön eljárásokban bírálják el. Ezen helyzet fennállásakor, elesve a halmazati büntetéstől, az elítélt hátrányosabb helyzetbe kerül. E hátrány korrigálására hivatott az összbüntetés jogintézménye, utólag megteremtve azon helyzetet mintha a terhelt cselekményeit egy eljárásban bírálták volna el. Mindezek alapján az összbüntetés mindenképpen kedvezmény az elítélt számára.⁹⁸ Ugyanakkor az összbüntetés „nem alkalmas arra – és nem is célja –, hogy a büntetéskiszabás szempontjából az alkalmazásával érintett elítélteket teljesen azonos helyzetbe hozza azokkal, akikkel szemben halmazati büntetést szabtak ki.” Erre tekintettel az Alkotmánybíróság úgy ítélte meg, hogy nem homogén csoportokról van szó, ezért elutasításra került az indítvány ezen része is.⁹⁹

Az összbüntetés és a halmazati büntetés tartamának meghatározása során a jogalkalmazónak eleve más tételkeret között szükséges mozognia. Ami önmagában nem lenne probléma, hiszen az összbüntetés tekintetében már elbírált cselekményekről van szó, amelyek esetében már mérlegelték a Btk. 80. §-ban meghatározott büntetéskiszabási elveket.¹⁰⁰ Azonban véleményem szerint nem szabadott volna a jogalkotónak ily mértékben szűkíteni a jogalkalmazók mérlegelési lehetőségét az összbüntetés megállapításánál, és nem azért, mert alkotmányellenes volna, hanem mert a halmazati és az összbüntetési szabályok között összhangnak kell lenni. Az alapvető jogok biztosa korábban a ’három csapással’ kapcsolatban felhívta a figyelmet arra, hogy a halmazati és az összbüntetési szabályok összhangjának hiánya a jogbiztonság sérelmét is okozhatja.¹⁰¹

Az Alkotmánybíróság a 23/2014. (VII. 15.) AB határozatban a ’három csapással’ összefüggésben a következő megállapítást tette: „Az alaptörvény-ellenesség abban áll, hogy a jogalkotó nem teremtette meg maradéktalanul azokat a büntető anyagi jogi, illetve eljárásjogi feltételeket, amelyek lehetővé tennék, hogy – a terhelt eljárás pozíciójától függetlenül, tehát attól függetlenül, hogy a cselekményeiket egy vagy több eljárásban bírálják el – azonosak legyenek a büntetéskiszabási feltételek.”¹⁰² Továbbá az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy több tényező is befolyásolhatja azt, hogy a bűncselekmények egy vagy több eljárásban bírálják el. Az ügyek egyesítése is célszerűségi alapokon nyugszik, mely csak egy lehetőség a bíróság számára. Ezek alapján pedig arra a következtetésre jutott a testület, hogy az elkövető által nem látható előre, hogy bűncselekményei egy vagy több eljárásban kerülnek elbírálásra és így a szigorúbb halmazati szabályokat alkalmazzák-e rá,

97 Uo., Indoklás [54].

98 Uo., Indoklás [55].

99 Uo., Indoklás [56]-[57].

100MÁROK i. m. 16.

101Alapvető jogok biztósának AJB-5138/2013. számú jelentése.

10223/2014. (VII. 23.) AB határozat, Indoklás [54].

vagy a végrehajtandó szabadságvesztéseit utóbb összbüntetésbe foglalhatja. Ezáltal képes az „elkövetők esetleges eljárásjogi pozíciója megteremteni annak a lehetőségét, hogy ne azonos büntetőjogi fenyegetettséggel nézzenek szembe, amely kiszámíthatatlanná és az elkövetők számára előre nem láthatóvá teszi a Btk.” rendelkezéseit.¹⁰³ Én nem kívánom a két helyzetet egy lapon kezelni hiszen egyértelmű, hogy a kötelező életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása nem mérhető, azzal a helyzettel, hogy az összbüntetésnél nem lehet a rövidebb tartamú szabadságvesztések tekintetében 2/3-ad résznél többet elengedni. Ezért is vagyok azon a véleményen, hogy az összbüntetés jelenlegi szabályozása nem alkotmány-ellenes. Pusztán, az nem volt számomra világos, hogy az Alkotmánybíróság miért tért el az általa korábban megállapítottaktól,¹⁰⁴ amikor kimondta, hogy „a büntetőeljárás értelmében az, hogy valamely terhelt cselekményeit egy vagy több büntetőeljárásban bírálják el, objektív ismérvektől (pl.: az elkövetés helye és időpontja, a felderítés körülményei) függ.” Természetesen az elkövetés helye meghatározza, hogy mely bíróság lesz illetékes lefolytatni az eljárást,¹⁰⁵ de az, hogy az adott bűncselekményeket mikor deríti fel a nyomozhatóság vagy, hogy a bíró célszerűnek látja-e egyesíteni az ügyeket véleményem szerint nem objektív ismérvektől függ.

5.4. Nem is lenne lehetőség a teljes kiküszöbölésre?

Az Alkotmánybíróság azt állította, hogy „a jogalkotó szándéka nem terjedt ki arra, hogy az összbüntetés kiszabásakor az eljáró bíróságok ugyanúgy járjanak el, mintha halmazati büntetést alkalmaznának.”¹⁰⁶ De ez így is helyes? A német jog nem ismeri olyan elkülönülten az összbüntetést és a halmazati büntetést, mint a magyar jog mivel utólagosan is a halmazati szabályokat alkalmazzzák az elítéltre.¹⁰⁷ A halmazat tekintetében az aszperáció elvét ismerik, vagyis a büntetést a legsúlyosabb bűncselekmény alapul vételével szabják ki, de lehetőség van, ezen tartam bizonyos mértékű növelésére.¹⁰⁸ A halmazati büntetés, a német szabályok szerint sem haladhatja meg a büntetések összegét. Valamint a határozott ideig tartó szabadságvesztés esetén a 15 évet és a pénzbüntetés tekintetében a 720 napi mértéket. Ha a büntetés az egyik bűncselekmény tekintetében életfogytig tartó szabadságvesztés, akkor halmazati büntetesként azt kell megállapítani. Továbbá, a magyar szabályokkal megegyezően, figyelembe kell venni az elkövető személyét és az egyes bűncselekményeket összességében.¹⁰⁹ Ami viszont nagy eltérés, hogy nem csak a

103Uo., Indoklás [47], [53].

104MÁROK i. m. 16-17.

105Be. 21. § (1) bekezdés.

1063116/2016. (VI. 21.) AB határozat, Indoklás [31].

107Austria, Egmont Foregger, and Eugen Serini. 1984. Strafgesetzbuch: StGB. Wien: Manz. § 55-56.

108BAUMANN, Jürgen-WEBER, Ulrich- MITSCH, Wolfgang: *Strafrecht: Allgemeiner Teil Lehrbuch*. Verlag Ernst und Werner Gieseking GmbH, 2003, 816-817.

109Austria, Egmont Foregger, and Eugen Serini. 1984. Strafgesetzbuch: StGB. Wien: Manz. §

végrehajtandó szabadságvesztést lehet Németországban összbüntetésbe foglalni, hanem a felfüggesztett szabadságvesztést, a próbaidőt és a pénzbüntetést is.¹¹⁰ Ha az elítélt a próbaidő alatt újabb büntetendő cselekményt követ el, akkor a bíróság visszavonhatja a felfüggesztést és a büntetés végrehajtását rendelheti el. Arra is figyelnie kell az elkövetőnek, hogy ha még a próbaideje előtt követett el más büntetendő cselekményt, amelyre kiszabott büntetés végrehajtását szintén felfüggesztik, akkor ezen tartamok az összbüntetésbe foglalás révén sem léphetik túl a büntetés maximális tartamát, különben a bíróság a büntetés végrehajtását rendeli el.¹¹¹ Azáltal, hogy a német jogban a halmazati szabályokat alkalmazva nem csak a végrehajtandó szabadságvesztést lehet összbüntetésbe foglalni, nemcsak hogy teljesen azonos helyzetbe képesek hozni azon elítéltek körét, akiknek a büntetendő cselekményeit egy eljárás helyett több eljárásban bírálták el, de azt is biztosítják, hogy az elkövető ne részesüljön előnyben a külön-külön elbírálásokból fakadóan.

Ugyanis, ha az elítélt országszerte elkövet négy vagyon elleni bűncselekményt és ezeket mind külön bírálják el, valószínűleg felfüggesztett szabadságvesztésre, közérdekű munkára, vagy pénzbüntetésre ítélik. Ha viszont mind a négy büntetendő cselekményét egy eljárásban bírálják el jóval nagyobb az esélye a végrehajtandó szabadságvesztésnek főleg, hogy ez esetben még az üzletszerűség is súlyosítaná a büntetést.¹¹²

6. Az időbeli hatály problematikája

Jelen fejezetben a Btkátm. 3. §-a tekintetében az összbüntetésre vonatkozóan kialakult alkotmányjogi kérdést mutatom be. A vizsgálat tárgya a visszaható hatály tilalma, nevezetesen az, hogy a Btk. – egyébként szigorúbb összbüntetési szabályait – mely esetekben lehet az alkotmányos tilalom sérelme nélkül alkalmazni. Ugyanis a Btkátm. 3 §-a úgy rendelkezett, hogy amennyiben az összbüntetésbe foglalandó ítéletek közül legalább egy a Btk. hatálybalépését követően emelkedett jogerőre, az összbüntetés új, szigorúbb szabályait kell alkalmazni, tehát adott esetben olyan ítéletekre is, amelyek a régi Btk. hatálya alatt emelkedtek jogerőre.

A Btkátm. ismertetett szabálya a jogalkalmazás egy hosszú gyakorlatát foglalta jogszabályi rendelkezésbe. A gyakorlat azon alapult, hogy mivel az összbüntetés lehetősége a második jogerős ítélettel nyílik meg, ezért ezen időpontnak van jelentősége.¹¹³ Az Alkotmánybíróság azonban – mint látni fogjuk – az összbüntetésbe foglalandó ítéletek jogerőre emelkedése időpontjának tulajdonított relevanciát, ezáltal megnyitva a lehetőségét és kötelezettségét is az összbüntetés tárgyában döntő bíróságok számára a Btk. 2. § (1)-(2) bekezdéseinek a figyelembe vételére.¹¹⁴ Ennek a lehetősége természetesen

54. (1)-(2).

110Uo. § 54., 55., 58.

111Uo. § 56f., 58.

112SZÉKELY i. m.189.

1132/2019. számú BJE határozat I.

11410/2018. (VII. 18.) AB határozat, Indoklás [79].

csak akkor merülhet fel, ha az elkövető valamely büntetendő cselekményeit még a régi Btk. hatálya alatt követte el, azonban valamely bűncselekménye tekintetében az ítélet jogerőre emelkedése már a Btk. hatálybalépését követően történt meg.¹¹⁵

6.1. A Btk. szigorításai

A változások közül a legjelentősebb, hogy a Btk. szerint csak azon bűncselekményeket lehet összbüntetésbe foglalni, amelyek közül, valamennyit az elkövető a „*legkorábbi elsőfokú ügydöntő határozat kihirdetését megelőzően követte el.*”¹¹⁶ Ellenben a régi Btk. „*a legkorábban hozott ítélet jogerőre emelkedését megelőzően*” elkövetett büntetendő cselekmények tekintetében engedte meg.¹¹⁷ E rendelkezés módosulásának a jelentősége abban nyilvánul meg, hogy az összbüntetésbe foglalás lehetősége jelentősen leszűkül. Ugyanis sok esetben nem válik jogerőssé az ítélet elsőfokon, hanem fellebbezés miatt, az ügy felkerül másodfokra, majd akár harmadfokra is. Az elsőfokú ügydöntő határozat és az ítélet jogerőre emelkedése között számottevő idő tud eltelni, és a köztes időben elkövetett bűncselekmények kiesnek az összbüntetésbe foglalandó bűncselekmények köréből.¹¹⁸

További szigorítás, hogy a Btk. 93. § (4) bekezdése értelmében nem foglalhatók összbüntetésbe a korábban már összbüntetésbe foglalt szabadságvesztések. Vagyis a többszörös összbüntetésbe foglalás lehetősége megszűnt. Ezen kívül megszűnt az abszorpció lehetősége is. Ugyanis a jogalkotó a 94. § megalkotásával megakadályozta azt, hogy a legsúlyosabb bűncselekmény elnyelje a kisebb súlyúakat. Az elengedés mértéke a kisebb súlyú bűncselekmények tekintetében a büntetések 2/3-áig terjedhet. A régi Btk. ilyen megkötést nem tartalmazott, így lehetőség volt arra, hogy akár csak a legsúlyosabb bűncselekmény büntetésének alapulvételével határozzák meg a bíróságok az összbüntetés mértékét.¹¹⁹ Álláspontom szerint e kétharmados szabály bevezetése nem indokolt. A teljes elengedésre eddig is csak a hosszabb tartamú, legalább 2-3 éves szabadságvesztés melletti néhány hónapos büntetések figyelmen kívül hagyásával került sor. A közel azonos súlyú büntetések összbüntetésbe foglalása során a gyakorlatban nem mutatkozott meg olyan szintű elengedés, amely indokolná ezen szabály bevezetését, ugyanakkor a szigorítást követelő társadalom felé remekül kommunikálható.

Szintén a 94. §-ból lehet kiolvasni, hogy már lehetőség van a kumulációra. Vagyis „az összbüntetés tartama megegyezhet a büntetések összegének tartamával.”¹²⁰ Ezen lehetőség törvénybe iktatásának az értelmét személy szerint nem látom, hiszen a büntetések kumulálásával a jogintézmény lényege veszik el. Ilyen esetben az ítélt nem részesülne kedvezményben, csak egymás után tudná az eredetileg kiszabott büntetéseit letölteni.

115CZÉDLI i. m. 7.

116Btk. 93. §.

117Régi Btk. 92. §.

11810/2018. (VII. 18). AB határozat, Indoklás [30].

119Uo.

12010/2018. (VII. 18). AB határozat, Indoklás [33].

E változtatás megértésében a miniszteri indoklás sem volt segítségemre, mivel nem áll összhangban a törvényjavaslattal. A törvényjavaslat 94. §-a szó szerint megegyezik a hatályos szabállyal, vagyis lehetőséget ad a kumulációra, azonban e szakaszhoz fűzött miniszteri indoklás a következőt tartalmazza: „Az összbüntetés tartamának megállapításakor kizárt a kumuláció, azaz az összbüntetési tartam nem érheti el az alapítéletekben kiszabott szabadságvesztés büntetések együttes tartamát.”¹²¹

Mindezekén kívül összbüntetés mértékének felső határa a korábbi 20 évről 25 évre emelkedett.¹²² Végül az utolsó változás, amely az előbbiektől eltérően nem szigorító jellegű. Az összbüntetési eljárás már nem automatikusan történik, a Be. 839. § (3) bekezdése szerint csak hivatalból vagy az ügyészség, az elítélt vagy a védő indítványára folytatják le. Valamint, ha az eljárást nem az elítélt indítványozza, akkor szükséges a hozzájárulása az eljárás lefolytatásához.¹²³

6.2. A visszamenőleges hatályú jogalkotás tilalma az Alkotmánybíróság gyakorlatában

Az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdésében megjelenő jogállamiságból levezethető jogbiztonság érvényesülésének érdekében a jogrendszernek, és az egyes szabályainak, világosnak és érthetőnek kell lenniük. Továbbá a jogbiztonság megköveteli, hogy a normák hatása a címzettek számára előre látható legyen, vagyis a kiszámíthatóság is fontos előírás. Mivel csak így képesek a jogalanyok a magatartásaikat a joghoz igazítani. A jogbiztonság e követelmények miatt öleli fel a visszamenőleges jogalkotás tilalmát.¹²⁴ Megemlítendő, hogy a 2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról is tartalmazza a visszaható hatályú jogalkotás kivételes lehetőségét.¹²⁵

Egy visszaható hatályú jogszabályt, a hatálybalépése előtt létrejött és már lezárt jogviszonyokra is alkalmazni kellene. A retroaktív hatály azt jelenti, hogy a jogszabály a keletkezését megelőző eseményekhez fűz új a régitől eltérő jogkövetkezményt. Ezen hatálynak két alfaja létezik, nevezetesen a valódi és az azonnali. A kettő közötti különbség, hogy az azonnali hatály „a már folyamatban lévő, azaz még le nem zárt jogviszonyokra is alkalmazandó.”¹²⁶

A visszaható hatályú jogalkotás korlátozott és kivételes lehetőség. Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint, azonban nem minden esetben tiltott, kizárólag, ha a „támadott rendelkezés az érintett jogalanyokra nézve szigorúbb, a jogalanyok helyzetét elnehezítő tartalmúnak minősül.”¹²⁷ Pont e gyakorlat miatt kezdtem a fejezetet a szigorítások ismertetésével. A továbbiakban, a konkrét Alkotmánybírósági határozattal folytatom.

121T/6958. számú törvényjavaslat a Büntető Törvénykönyvről 94. § és a 94. §-hoz fűzött miniszteri indoklás.

12210/2018. (VII. 18.) AB határozat, Indoklás [34].

123Uo., Indoklás [73].

124Uo., Indoklás [49]-[50].

1252010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról 15. §.

126PAPP Imre: A jogbiztonság formai eleme: a kellő felkészülési idő követelménye. *Kodifikáció*, 2013/1, 10.

12710/2018. (VII. 18.) AB határozat, Indoklás [58].

6.3. A 10/2018. (VII. 18.) alkotmánybírósági határozat

Az indítványozó alkotmányjogi panasszal fordult az Alkotmánybírósághoz, mivel a bíróság elutasította az összbüntetésbe foglalás iránti indítványát a Btkátm. 3. §-ra hivatkozva.¹²⁸ A támadott szakasz a következőképpen hangzik: „*Ha az összbüntetésbe foglalandó ítéletek közül legalább egy a Btk. hatálybalépését követően emelkedett jogerőre, a Btk. 93-96. §-át kell alkalmazni.*”¹²⁹ Eszerint, ha e rendelkezésben foglalt feltétel teljesül, a bíróságok a Btk. szabályai alapján kötelesek eljárni.¹³⁰ Az indítványozó által összbüntetésbe foglalni kívánt ítéletei közül egy a Btk. hatálya alatt, vagyis 2013. július 1-jét követően emelkedett jogerőre. Ennél fogva, a bíróságok a támadott szakaszt alkalmazva nem folytathatták le az eljárást, mivel a Btk. 93. § (4) bekezdése alapján már nincs lehetőség a többszörös összbüntetésbe foglalásra.¹³¹ Az jogbiztonságon kívül az Alaptörvény II. cikkében foglalt emberi méltósághoz való jog, és a IV. cikk (2) bekezdése szerinti személyes szabadsághoz való sérelmét állította az indítványozó. „[Mivel] a visszaható hatályú jogalkalmazás lehetőségének megteremtése éppen ezt teszi lehetővé.”¹³² Továbbá utalt arra, hogy egy elítélt büntetésének tartama az nem múlhat azon, hogy bíróság mennyi idő alatt folytatja le az eljárást, majd mikor hozza meg a jogerős ítéletet, mert ez az elítélt szerencséjén és az az eljárás lefolytatására illetékes bíróság leterheltségén múlik, ez pedig sérti az emberi méltóságot.¹³³ A Btkátm. 3. § alkotmány-ellenességének megállapítása mellett az indítványozó kérte, hogy a Fővárosi Törvényszék ítéletéleteinek és a Fővárosi Ítéltőtábla végzésének megsemmisítését is, mivel alkotmányellenes.¹³⁴

Utóbbi az Alkotmánybíróság visszautasította, mivel az indítványozó nem fejtette ki, hogy miért ellentétes a Btkátm. 3. §-ával, és hogy azt a sérelmet hogyan idézi elő.¹³⁵ A továbbiakban az Alkotmánybíróság jogintézmény sajátosságait, jellegét és a célját foglalja össze utalva a jogtörténeti előzményekre is. Ezt követően megállapítják, hogy a Btk. szabályozása a régi Btk.-hoz képest a szigorítás irányába billent, és ezen módosult rendelkezések bemutatásával folytatódik a határozat.¹³⁶

Az Alkotmánybíróság a támadott rendelkezés visszaható hatályának vizsgálata során megállapította, hogy: „Az ítélet jogerőre emelkedése, illetve annak időpontja ténykérdés. Így valamennyi olyan összbüntetési eljárásban, amikor az összbüntetésbe foglalandó ítéletek közül legalább egy ítélet 2013. július 1-jét megelőzően emelkedett jogerőre, megállapítható, hogy a Btkátm. 3. §-ában foglalt alkalmazási szabály a hatályba lépését megelőzően keletkezett tényekre alkalmazandó. Ilyen esetekben a Btkátm. kifogásolt 3.

128IV/986-0/2015. indítvány.

129Btkátm. 3. § 2018. július előtt hatályos állapota.

13010/2018. (VII. 18.) AB határozat, Indoklás [54].

131IV/986-0/2015. indítvány.

132IV/986-7/2015. indítvány.

133IV/986-0/2015. indítvány, IV/986-7/2015. indítvány.

134Uo.

13510/2018. (VII. 18.) AB határozat, Indoklás [16].

136Uo., Indoklás [22]-[40].

§-a tehát a hatályba lépését megelőzően keletkezett tényekhez fűz új, a korábban hatályos szabályozáshoz képest eltérő jogkövetkezményt azáltal, hogy meghatározza az ebbe a körbe eső ítéletekben kiszabott szabadságvesztés büntetés tartamának a megállapítására irányadó szabályt. A Btkátm. 3. §-a ezért tartalmilag visszaható hatályúnak minősül.¹³⁷

Önmagában a visszaható hatályú rendelkezés nem alkotmányellenes, viszont a Btk. a korábbi szabályokhoz képest számos pontban szigorodott. Jelen esetben az indítványozó a többszörös összbüntetésbe foglalás lehetőségétől esett el.¹³⁸

Megállapították, hogy a jogbiztonság, különösen a kiszámíthatóság és az előre láthatóság elvéből nem következik, hogy a jogalkotó nem határozhat meg súlyosabb szabályokat csak az, hogy ezt visszamenőleges hatállyal nem teheti meg ezért a támadott szakaszt megsemmisítette. Végezetül pedig az Alkotmánybíróság megemlíti, hogy a régi Btk. és a Btk. összbüntetésre vonatkozó szabályainak az értelmezése, az időbeli hatállyal kapcsolatosan is az eljáró bíróságok, valamint a Kúria feladata.¹³⁹

A többségi döntés tekintetében viszont nem volt teljes az egyetértés, így íródott két különvélemény is Dr. Salamon László és Dr. Szívós Mária által, a következőkben ezeket ismertetem.

6.4. A 10/2018. (VII. 18) számú AB határozathoz fűzött különvélemények

Dr. Salamon László egyedül a rendelkező rész 3. pontjával nem ért egyet. Mivel meglátása szerint az indítványozó tömören, de megadta az indoklást arra nézve, hogy a támadott rendelkezés, hogyan is sérti az ő személyi szabadságát és emberi méltóságát. Ezen indoknál fogva nem tartotta alaposnak a visszautasítást.¹⁴⁰ Annyit említ az indítványozó, hogy: „senkit nem lehet a szabadságtól önkényesen megfosztani, márpedig a visszaható hatályú jogalkalmazás lehetőségének megteremtése éppen ezt teszi lehetővé.” Véleményem szerint valóban van utalás az alapjogsérelemre és sejthető, hogy arra gondolt, hogy ezáltal több időt kell a büntetés végrehajtási intézetben töltenie megfosztva szabadságától, egy olyan rendelkezés miatt mely visszamenőlegesen írta elő számára. De ezt vagy bármely más indoklást, mely a konkrét alapjog sérelemét részletezné az indítványa nem tartalmaz.

Dr. Szívós Mária viszont elutasította volna a panaszt, valamint különvéleményéhez csatlakozott még négy további alkotmánybíró is.¹⁴¹ Először is az egyetértését fejezte ki az Alkotmánybíróság eddig kimunkált gyakorlatával kapcsolatban, amelyet a jogállamiság, valamint a visszaható hatályú jogalkotás kapcsán formált ki. Továbbá fel kívánta hívni a figyelmet a jogintézmény deklaratív és járulékos jellegére, amelyre álláspontja szerint a többségi határozat nem helyezett kellő súlyt. Egy korábbi, a 1012/B/2008. AB határozatból, való idézés által kifejti, hogy mit is jelent a deklaratív bírói tevékenység.¹⁴² Vagyis,

137Uo., Indoklás [48], [56].

138Uo., Indoklás [58]-[60].

139Uo., Indoklás [63]-[64], [66], [68], [81].

140Uo., Indoklás [83].

141Uo., Indoklás [94]-[98].

142Uo., Indoklás [86]-[88].

hogya a bíró az összbüntetési eljárás során önálló tényállást nem állapít meg, nem folytat le bizonyítást, felelősségét az elkövetőnek nem tisztázza, ezáltal önálló büntetést sem szab ki. Mivel az alapítéletekben e cselekmények már megtörténtek így az összbüntetési eljárás során szükségtelenek. A bírónak arra van joga, hogy a büntetéseket a jogszabályoknak megfelelően egységesítse, mely részéről mérlegelést nem igényel.¹⁴³

Mindezekből azon következtetést vonta le, hogy „az eljárás során a bíróság – a jelenlegi szabályok mellett – nem is kerülhet olyan helyzetbe, amikor a nullum crimen sine lege és annak társelvi szóba kerülnének.” Mindez tehát azt is jelenti, hogy az összbüntetési szabályok is legkorábban ettől az időponttól alkalmazhatók.” Az Alkotmánybíró tehát a második jogerős ítélet időpontjának biztosít relevanciát.¹⁴⁴ Ezen időpontra alapozva viszont valóban nem állapítható meg a visszahatályú hatályú jogalkotás, mert a támadott rendelkezés annyit mond ki, hogy ha valamely ítélet a Btk hatálybalépését követően emelkedett jogerőre, akkor a Btk. szabályait kell alkalmazni.

Végül pedig kifejtette, hogy az összbüntetés az egy kedvezmény, mely tekintetében a jogalkotónak joga van szigorítás bevezetésére, és nem keletkeztethetnek alanyi jogot arra, hogy korábban enyhébb szabályok voltak hatályban.¹⁴⁵

6.5. Összbüntetésbe foglalás a 10/2018. (VII. 18.) AB határozat után

A döntés megszületésével együtt a probléma nem oldódott meg, mivel a jogintézménnyel kapcsolatos joggyakorlat megosztott lett. A bíróságok egyik része, amint észlelte, hogy az érintett alapítéletek közül valamelyik már a Btk. hatálya alá esik, elvégezte a 2. § szerinti vizsgálatot. Azonban a bíróságok másik része továbbra is jogerő időpontjának tulajdonított jelentőséget, ugyanis akkor nyílik meg az összbüntetésbe foglalás lehetősége. Valamint mert a „Btk. 2. §-ában meghatározott időbeli hatály pedig csak a büntetőjogi főkérdés elbírálásáig jöhet szóba.”¹⁴⁶

Az ellentétes döntések veszélybe sodorhatják a jogbiztonságot, tekintettel arra, hogy a terheltek nem tudhatják, hogy mire számítsanak. A döntés eredménye nagyban függött attól, hogy az ítéletet melyik bíróság hozta meg. E maradhatatlan helyzet felszámolása érdekében kezdeményezték a Kúria jogegységi eljárását. Ennek eredményeképpen született meg a 2/2019. számú Büntető jogegységi határozat.¹⁴⁷ A Kúria, bár eleget téve az Alkotmánybíróságnak, elvégezte a jogértelmezést az összbüntetés szabályozására vonatkozóan és összefüggésben a Btk 2.§ (1)-(2) bekezdésével, azonban igyekezett újra érvényesíteni a korábbi joggyakorlatot.¹⁴⁸

143Uo., Indoklás [87]-[88].

144Uo., Indoklás [89]-[92].

145Uo., Indoklás [93].

146BATTÁ Júlia Dóra: Kie az utolsó szó? Az összbüntetés aktuális kérdései. *Büntetőjogi szemle*, 2019/2, 5-6.

147Uo.

148Uo.

A Kúria a következő döntést hozta meg: „Amennyiben tehát az érintett alapítéletek mindegyike 2013. július 1. napját megelőzően jogerőre emelkedett és a szabadságvesztés tekintetében végrehajthatóvá vált, úgy a korábbi Btk. összbüntetésre vonatkozó rendelkezéseit kell alkalmazni. Amennyiben legalább egy alapítélet 2013. július 1. napja után emelkedett jogerőre, vagy vált a szabadságvesztés tekintetében végrehajthatóvá, úgy a Btkátm. 3. §-ának megsemmisítését követően is a Btk. szabályait kell követni.”¹⁴⁹ Ezzel lényegében ugyanazt kimondva, mint az Alkotmánybíróság által megsemmisített rendelkezés, amely így hangzott: „Ha az összbüntetésbe foglalandó ítéletek közül legalább egy a Btk. hatálybalépését követően emelkedett jogerőre, a Btk. 93-96. §-át kell alkalmazni.”¹⁵⁰

A Kúria indoklásában kifejtette, hogy az összbüntetés tekintetében nem lehet büntetés kiszabásról, vagy elbírálásról beszélni, mivel itt jogerős ítéletekből kell kiindulni. Elismeri, hogy a jogintézmény a büntetés kiszabási fejezetben található, de hozzát teszi, hogy a rendszertani értelmezés – hogy jelen esetben mely fejezetben található – nem lehet ellentétes a nyelvtani értelmezéssel. Továbbá leszögezi, hogy a bíróságok ítélettel mondják ki ugyan az összbüntetésbe foglalást, az azonban nem tekinthető ügydöntő határozatnak. Mindezekon kívül, a Be. a különleges eljárások közé sorolja, és még a jogorvoslati rendszere is eltérő, mivel a rendkívüli jogorvoslati eszközök nem vehetők igénybe.¹⁵¹

A Kúria abból indult ki, hogy az összbüntetés tekintetében már jogerősen elbírált bűncselekményekről van szó. Az összbüntetésbe foglaláskor mivel a büntetés kiszabási körülmények nem vehetők figyelembe, továbbá az elítéléskori tényeket és körülményeket nem érintheti az ezen eljárás keretében hozott ítélet, valamint abból is következően, hogy az elkövetéskori joghelyzethez nem lehetséges visszatérni, így a Btk. 2. §-ában foglaltak nem bírnak jelentőséggel.¹⁵² Végül pedig kifejtették, hogy „az összbüntetés szükségessége tehát legkorábban kizárólag abban az időpontban merülhet fel, amelyben jogerőre emelkedik és végrehajthatóvá válik a terhelttel szemben a legalább második, az összbüntetési feltételeknek – ideértve a Be. 839. § (3) bekezdésében írt eljárási jogi feltételt is – mindenben megfelelő ítélet.”¹⁵³

A jogegységi határozat meghozatalával, az összbüntetés tekintetében a zavarodottság nem múlt el.

6.6. *A megosztottságra pontot tevő 1/2020. (I. 2.) AB határozat*

A Fővárosi Törvényszék Katonai Tanácsának bírása észlve, hogy a 2/2019. BJE határozat ellentétben áll a 10/2018. (VII. 18.) AB határozattal, felfüggesztette az előtte folyamatban lévő ügyet és bírói kezdeményezéssel fordult az Alkotmánybírósághoz.¹⁵⁴ A jogegységi

1492/2019. számú BJE határozat VI.

1501/2020. (I. 2.) AB határozat, Indoklás [54].

1512/2019. számú BJE határozat VI.

152Uo.

153Uo.

1541/2020. (I. 2.) AB határozat, Indoklás [1].

határozat alaptörvény ellenessége megállapításra került ugyan, de az egyetértés most sem volt teljes, így a különvélemények nem maradtak el.¹⁵⁵

Az indítványozó az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdés és a C) cikk (1) bekezdés tekintetében gondolta alkotmányellenesnek a jogegységi határozatot. Tehát a jogbiztonság követelményéhez tartozó kiszámíthatóság és a visszaható hatály tilalmát sérelmezte a B) cikk esetében. Ezzel kapcsolatosan hivatkozott a nulla poena sine lege praevia jogelve is, miszerint „senkit sem lehet olyan jogszabályi rendelkezés alapján büntetéssel sújtani, amely a cselekmény elkövetésekor még nem volt hatályos.”¹⁵⁶ A C) cikk (1) bekezdése a hatalommegosztás elvét rögzíti, amely sérelmét az indítványozó álláspontja szerint a Kúria úgy okozta, hogy nem vette figyelembe a Btk. 2. §-ának előírását. A Kúria a határozatában kizárta az említett szakasz alkalmazását, mely következtében jogot alkotott, elvonva a jogalkotó törvényhozói jogkörét.¹⁵⁷

Az indítványozó bíró kifejti, hogy az összbüntetés nem jelent elítélést, és ezért valóban nehezebben vonatkoztatható rá a Btk. 2. §-a, amelyben az 'elbírálni' kifejezés szerepel. De az egyértelmű, hogy az összbüntetés anyagi jogi jogintézmény, így csak ez alkalmazható rá. Továbbá, hogy korábban több eseti döntés is hivatkozik a Btk. 2. Az eseti döntések „az időbeli hatály megállapításakor nem az alapítéletekben elbírált cselekmények elkövetési idejét, hanem az ítéletek jogerőre emelkedésének időpontját veszik alapul, ezzel ellentmondásba kerülnek önmagukkal, amelynek magyarázatával adósak maradnak”. Ezen kívül a feltételes szabadságvesztésre is kitér, mely szintén kettős természetű jogintézmény, részben büntetés-végrehajtási, részben anyagi jogi jellegű, ennek ellenére az elbírálás fogalmába esik, ami a Btk. 2. § alkalmazását illeti.¹⁵⁸

Korábban már ismertettem a Btkátm. 3. §-át mely indokoktól vezérelve találta alkotmányellenesnek az Alkotmánybíróság. Ezen megállapításokat nem kívánom megismételni, mivel az Alkotmánybíróság is csak összefoglaló jellegűen fejtette ki az 1/2020. (I. 2.) AB határozatában. Tekintettel arra, hogy a „BJE iránymutatása így tartalmilag – és szinte szó szerint is – megfelel a Btkátm. megsemmisített rendelkezésének.”¹⁵⁹ Az Alkotmánybíróság következő megállapításait azonban kiemelem: „Összbüntetésbe foglalni csak jogerős ítéleteket lehet. Az ítéletek jogerőre emelkedése ténykérdés. Az összbüntetésbe foglalás lehetősége ugyan valóban az időrendben második jogerős ítélettel nyílik meg, ez azonban nem jelenti azt, hogy az időrendben első ítélet büntetőjogi jogkövetkezményt meghatározó rendelkezését az összbüntetés ne foglalná magába, ne írná felül. Az összbüntetés így ugyanolyan hatást gyakorol az időrendben elsőként hozott jogerős ítéletre, mint az összbüntetéssel érintett több jogerős ítéletre. Ebből következően a visszaható hatály tilalmának a tiszteletben tartása szempontjából az időrendben elsőként hozott

155Uo., Indoklás [72], [74]-[97].

156Uo., Indoklás [10]-[11].

157Uo., Indoklás [14].

158Fővárosi Törvényszék Katonai Tanácsa 43.Kbeü.70/2019/2.

1591/2020. (I. 2.) AB határozat, Indoklás [54].

ítélet meghatározó.¹⁶⁰ Az idézett részből is kitűnik, hogy az Alkotmánybíróság nem állította, sem jelen határozatában sem korábban, hogy az összbüntetés lehetősége nem a második jogerős ítélettel nyílik meg. Azt állítja, hogy az első ítélet tekintetében is büntetőjogi jogkövetkezményeket hordoz, nemcsak a második ítélet vonatkozásában, így ezen időpont nem hagyható figyelmen kívül.¹⁶¹

„2. § (1) A bűncselekményt – a (2)-(3) bekezdésben foglalt kivételekkel – az elkövetése idején hatályban lévő büntető törvény szerint kell elbírálni. (2) Ha a cselekmény elbírálásakor hatályban lévő új büntető törvény szerint a cselekmény már nem bűncselekmény, vagy enyhébben bírálendő el, akkor az új büntető törvényt kell alkalmazni. (3) Az új büntető törvényt visszaható hatállyal kell alkalmazni a nemzetközi jog általánosan elismert szabályai alapján büntetendő cselekmény elbírálásakor, ha az az elkövetés idején a magyar büntető törvény szerint nem volt büntetendő.”¹⁶²

Ahogy a 2. § (1) bekezdése is írja az időbeli hatály alól két kivétel van, amely a (2) és (3) bekezdésben van taxatív felsorolva. A törvény más eltérést nem enged meg.¹⁶³ A Kúria fő érvelése az volt, hogy „az összbüntetésbe foglalás nem minősül a Btk. 2. § értelmezésében vett elbírálásnak.”¹⁶⁴ Az Alkotmánybíróság elismerte, hogy az elbírálás szót nem határozta meg a jogalkotó, azonban az egyértelműen kijelenthető, hogy az összbüntetés anyagi jogi szabály. Ezen eljárás ítéletét az ítélkező bírák hozzák meg. Az ítélkező bíró az anyagi jogi szabályok alkalmazásakor a Btk 2. §-a alapján köteles eljárni. Ezen a tényen nem változtat az, hogy ezt alapeljárás, vagy különleges eljárás keretében teszi.¹⁶⁵ Mivel a Kúria a jogalkalmazók számára úgy zárta ki a Btk. 2. §-ának a figyelembevételét anyagi jogi szabály alkalmazásakor, hogy nem állt fent a törvény által a (2) és (3) bekezdésben rögzített kivételek közül egyik sem, ezáltal új kivételszabályt teremtett. Ezen tevékenysége pedig jogalkotásnak minősül, melyre nincs felhatalmazása. Elvonva a törvényhozói hatalmi ág jogkörét megsértette az Alaptörvény C) cikk (1) bekezdését, melyre tekintettel az Alkotmánybíróság a 2/2019. BJE visszaható hatályú megsemmisítéséről döntött.¹⁶⁶

6.7. Az 1/2020. (I. 2.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indoklás és különvélemények

Dr. Schanda Balázs lényegében egyetértett a többségi határozattal, azonban fel kívánta hívni a figyelmet arra, hogy az elkövetőnek csak azon joghátránnyal kell számolnia, ami az elkövetés időpontjában van törvénybe foglalva. Az elkövető tekintetében azonban az, hogy a szankció a büntetendő cselekménye miatt az alapeljárásban vagy éppen az

160Uo., Indoklás [55].

161Uo.

162Btk. 2. §.

1631/2020. (I. 2.) számú AB határozat, Indoklás [61], [64].

164Uo., Indoklás [63].

165Uo., Indoklás [64].

166Uo., Indoklás [64]-[66], [72].

összbüntetésbe foglalásban éri, független attól a ténytől, hogy ez rá nézve joghátrány. Véleménye szerint az alaptörvényellenességet éppen az indokolja, hogy nem számít, hogy a joghátrány az elítéltet mikor és milyen jogcímen is éri.¹⁶⁷

Dr. Varga Zs. András alkotmánybíró különvéleményében kijelenti, hogy a jogegységi határozat megsemmisítése helyes volt, mivel ellentétben állt a 10/2018. (VII. 18.) AB határozattal. Viszont tekintettel arra, hogy az imént említett határozatban dr. Szívós Mária különvéleményéhez csatlakozott magával a jogegységi határozattal, tartalmát tekintve egyetért és helyesnek találja.¹⁶⁸

Dr. Dienes-Oehm Egon különvéleményében a többségi határozattal ellentétes álláspontra helyezkedett, melyhez csatlakozott Dr. Pokol Béla is. Kifejezésre juttatta, hogy a BJE-ben foglaltakkal ért egyet, vagyis, hogy jelentősége a második – feltételeknek is megfelelő – jogerős ítéletnek van a visszaható hatály tekintetében. Továbbá megjegyezte, hogy véleménye szerint a Kúria azon indok miatt nem tartja alkalmazhatónak a Btk. 2. §-át mert az összbüntetésnél az elkövetéskori helyzethez visszatérni nem lehet.¹⁶⁹ Mindezekon kívül az alkotmánybíró elismeri, hogy azon rendelkezések, amelyeket az összbüntetési eljárásban az ítélkező bírónak alkalmaznia kell anyagi jogi szabályok, de felhívja rá a figyelmet, hogy maga az eljárás az egy különös eljárási szabályösszesség, mely tekintetében az anyagi jogi szabályok újraértékelése kizárt. Ez pedig a jogintézmény járulékos és deklaratív jellegéből fakad. Továbbá meglátása szerint a 16/2014. (V.22.) AB határozat elvi jelentőségű indoklásait szükséges lett volna figyelembe venni. Azon esetben ugyanis az Alkotmánybíróság elutasítással élt. Így nem került megsemmisítésre a 2/2013. BJE, amely a kiszabott közérdekű munka vagy pénzbüntetések tárgyában végzett jogértelmezést. A kezdeményezésben szintén a visszaható hatályra hivatkozott az indítványozó.¹⁷⁰ A határozat szerint az imént említett két büntetés esetében a jogalkotó a végrehajthatóság elévülési idejét módosította azáltal, hogy az eredeti 3 évről 5 évre emelte.¹⁷¹

Meglátásom szerint a kettő határozat¹⁷² között nem vonható párhuzam. „A nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elvekből fakadó visszaható hatályú jogalkotás tilalma a büntetőjogi felelősség megállapításával összefüggő büntetőjogi szabályokra érvényes. (...) Ez a mérce a büntetőjogi felelősség és a büntetés jogerős megállapításáig a büntethetőséghez, a büntetéshez és a büntetéskiszabáshoz kapcsolódó szabályokra alkalmazandó mérce.”¹⁷³ Azért, hogy az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezmény (a továbbiakban: Egyezmény) 7. Cikkében biztosított jog érvényesülése minél terebélyesebb legyen, esetről-esetről vizsgálják, hogy az intézkedés büntetésnek minősül-e büntetőjogi értelemben.¹⁷⁴

167Uo., Indoklás [74]-[75].

168Uo., Indoklás [95], [97].

169Uo., Indoklás [79], [90], [94].

170Uo., Indoklás [91]-[92].

17116/2014. (V. 22) AB határozat, Indoklás [2].

17216/2014. (V. 22) AB határozat, 1/2020. (I. 2.) AB határozat.

17316/2014. (V. 22) AB határozat, Indoklás [36].

174Uo., Indoklás [39].

Az Egyezmény 7. Cikke a következőképpen szól: „1. Senkit sem szabad elítélni olyan cselekményért vagy mulasztásért, amely elkövetése idején a hazai vagy nemzetközi jog alapján nem volt bűncselekmény. Ugyancsak nem lehet a bűncselekmény elkövetése idején alkalmazható büntetésnél súlyosabb büntetést kiszabni. 2. Ez a cikk nem zárja ki valamely személy bíróság elé állítását és megbüntetését olyan cselekmény vagy mulasztás miatt, amely elkövetése idején a civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek szerint bűncselekmény volt.”¹⁷⁵

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) „olvasatában a büntetés érintő, de a büntetés megállapítását követően foganatosított jogalkotói, vagy jogalkalmazói intézkedések nem feltétlenül zárhatók ki az Egyezmény 7. Cikkének védelméből. Ha a büntetés kiszabását követően foganatosított intézkedések a büntetés megváltoztatásához vagy újraértékeléséhez vezetnek, akkor az intézkedés kereteiben az Egyezmény 7. Cikkében foglalt korlátok jelölik ki.”¹⁷⁶ Továbbá az EJEB gyakorlata szerint a büntetés-végrehajtási rendszerhez tartozó feltételek, valamint azoknak a megváltozása már az Egyezmény 7. Cikkében garantált védelemben nem tartoznak bele, mivel ezen intézmények nem érintik magát a büntetést.¹⁷⁷ A büntethetőség folyó elévülési idejének törvény általi meghosszabbítása nem változtat az elítélt cselekményének a büntetőjogi minősítésén, és magát a büntetést sem súlyosbítja.¹⁷⁸ Ezen indokok miatta (hiszen az Egyezmény 7. Cikke tartalmilag azonos az Altörvény XXVIII. cikk (4) bekezdésével), valamint mert a módosított rendelkezés kizárólag olyan elévülésre vonatkozik, amelynek az ideje nem járt le, a jogegységi határozat, mely jogszabályi jogértelmezést végzett nem sérti a visszaható hatályú jogalkotás tilalmát.¹⁷⁹

Dr. Dienes-Oehm Egon alkotmánybíró a párhuzamot, véleményem szerint, a következőkben látta. Az alkotmánybíró még a 10/2018. (VII. 18.) AB határozatnál Dr. Szívós Mária különvéleményéhez csatlakozott,¹⁸⁰ aki a jogintézmény járulékos és deklaratív jellegéből azon következtetést vonta le, hogy „az összbüntetési eljárás során a bíróság – a jelenlegi szabályok mellett – nem is kerülhet abba a helyzetbe, amikor a nullum crimen sine lege és annak társelvei szóba kerülnének.”¹⁸¹ Az alkotmánybíró egyetértését fejezte ki a Kúria azon megállapításával, hogy attól hogy az összbüntetés a büntetés kiszabása fejezetben van elhelyezve, a büntetés kiszabási elvek nem alkalmazhatóak rá, mivel az alapítéletek tekintetében az anyagi jogi szabályok újraértékelése kizárt.¹⁸² A különvéleményében utalt AB határozat pedig a következő megállapításokat tette: „A nullum

175Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában 1950. november 4-én kelt egyezmény (kihirdette: 1993. évi XXXI. törvény) 7. Cikk.

17616/2014. (V. 22) AB határozat, Indoklás [39].

177Uo.

178Uo., Indoklás [40].

179Uo., Indoklás [44].

18010/2018. (VII. 18.) AB határozat, Indoklás [96].

181Uo., Indoklás [89].

182Uo., Indoklás [86], [91], [92].

crimen sine lege és a nulla poena sine lege elvekből fakadó visszaható hatályú jogalkotás tilalma a büntetőjogi felelősség megállapításával összefüggő büntetőjogi szabályokra érvényes. Vagyis a korábbi alkotmánybíróági gyakorlatból is kiolvashatóan ez a mérce a büntetőjogi felelősség és a büntetés jogerős megállapításáig a büntethetőséghez, a büntetéshez és a büntetés kiszabáshoz kapcsolódó szabályokra alkalmazandó mérce.¹⁸³ Mivel az összbüntetést nem tekinti büntetés kiszabásnak, így arra tudok következtetni, hogy a két elv véleménye szerinti szóba nem kerülhetőségéből kifolyólag¹⁸⁴ a visszaható hatály tilalma sem állapítható meg. Valóban igaz, hogy az összbüntetés nem tekinthető a klasszikus értelemben vett büntetés kiszabásnak, az alkotmánybíró által – valamint a dolgozatomban is korábban – kifejtett indokok miatt. De az összbüntetés „felülírja a jogerős ítéletek jogkövetkezményekkel kapcsolatos rendelkezéseit és megállapítja a letöltendő szabadságvesztés mértékét.”¹⁸⁵ Valóban a terhelt büntetőjogi felelősségéről nem hozható döntés, hiszen az korábban már megtörtént, de az összbüntetési ítélet lesz az, ami kimondja, hogy végül mennyi ideig tartó szabadságvesztés letöltésére köteles az elítélt.¹⁸⁶ Ezért ezen megállapításnak közvetlen kihatása van az elítélt büntetésére, míg az elévülés tekintetében a határozatban a következő megállapítás született: „igaz ugyan, hogy a büntetések végrehajthatóságának általános elévülési ideje az új szabályok szerint kettő évvel hosszabb, ez azonban nem érinti a már megállapított büntetőjogi felelősséget és magát a büntetést sem súlyosítja vagy módosítja. Így a jogegységi határozat az elkövetők büntetőjogi helyzetét nem érinti.”¹⁸⁷ Az összbüntetés viszont módosítja az elítélt büntetését, hiszen az eredetileg kiszabottól eltérőt állapít meg.

7. Zárógondolatok és de lege ferenda javaslatok

Nagy múltra visszatekinthető jogintézményről van szó. 142 év, ennyi ideje része az összbüntetés a magyar jogrendszernek. Nem vitás, hogy egy kedvezmény, de épp azért kedvezmény mert a halmazati büntetés is egy kedvezmény és pont azért nem kedvezmény mert a halmazati büntetés létezik. Ez a mondat pedig pont annyira ellentmondásos, mint amennyire az egész jogintézmény. Emiatt figyeltem fel rá, ez vezetett ahhoz, hogy ez a dolgozat megszületett. Az a tény, hogy az elmúlt három évben megalkottak két jogegységi és két alkotmánybíróági határozatot a témaköréről,¹⁸⁸ bizonyíték a téma aktualitására is.

Az összbüntetéssel kapcsolatosan számos az Alaptörvényben biztosított jog vagy követelmény sérülésére hivatkoztak. A 3116/2016. (VII. 21.) AB határozat lényegében az összbüntetés tartalmával kapcsolatosan tett törvénymódosítás okán jött létre. Amely

18316/2014. (V. 22.) AB határozat, Indoklás [36].

18410/2018. (VII. 18.) AB határozat, Indoklás [89], [96].

185Uo., Indoklás [22]-[24].

186Uo., Indoklás [23]-[24].

18716/2014. (V. 22.) AB határozat, Indoklás [45].

18810/2018. (VII. 18.) AB határozat, 1/2020. (I. 2.) AB határozat, 2/2019. BJE határozat, 5/2020. BJE határozat.

azon kriminálpolitikai törekvés folytán 'szigorodott', hogy az állam és ezáltal az igazságszolgáltatási szervek szigorúbban tudjanak fellépni a többszörös bűnelkövetőkkel szemben. Felmerül a kérdés, hogy ha ez a cél, akkor a halmazati büntetés szabályai miért nem szigorodtak? Ott is van egy elkövető, aki több bűncselekményt követett el, csak neki egy eljárásban bírálták el ezeket. Az összbüntetésnél szintén egy elkövető, ugyanúgy több büntetendő cselekménnyel, melyeket már külön bírálták el, de az összbüntetés után ugyancsak egy elítélésről van szó. Így én nem látok különbséget, számomra mindkét kategóriába tartozó elkövető többszörös bűnelkövető. Valamint véleményem szerint a jogalkotó nem számolt a jogintézmény járulékos jellegével. Az összbüntetés szorosan kapcsolódik a halmazati büntetéshez. Elvégre azért létezik, hogy ott, ahol nem volt lehetőség – pedig kellett volna – a halmazati büntetés kiszabására, az összbüntetés az, amely egy megoldást nyújt a keletkezett joghátrányra. Az, hogy e joghátrányt csak ténylegesen, vagy részlegesen küszöböljük ki, a jogalkotón múlik. A teljes kiküszöbölés az lehet, amikor a halmazati szabályok szerint állapítják meg a büntetést, mint Németországban. Már az a szabályozás is, amelyet a régi Btk. tartalmazott, is csak részleges kiküszöbölésnek tekinthető. Már csak azért is mert a jogintézmény azon célja, hogy az elkövetőt olyan helyzetbe kell hozni, mintha halmazati büntetést szabtak volna ki rá, egy feltételezésen alapul. Még hozzá azon, hogy tudjuk, hogy milyen büntetést szabtak volna ki, ha az adott bűncselekményeket egy eljárásban bírálják el. Ezt senki nem tudja biztosra. A jogalkalmazók csak feltételezni tudják azt, hogy ha ők bírálták volna el a cselekményeket egy eljárásban, akkor ők milyen halmazati büntetést szabtak volna ki. Én nem a német szabályozás mellett állnék ki, mert mint már korábban kifejtettem, megértem a differenciát az oknál fogva, hogy az összbüntetés tekintetében már elbírált cselekményekről van szó. A nagyobb bírói mérlegelést pártolnám, mint amely adott is volt egészen a Btk. bevezetéséig. Nem tudok egyetérteni azzal, hogy a Btk szabályai szerint már nincs lehetőség a rövidebb tartamú büntetések tekintetében a teljes elenyészésre vagy akár a háromnegyeden túli elengedésre. Viszont, ezáltal éket ver a halmazati büntetés és az összbüntetés közé ahelyett, hogy a jogalkotó inkább az összhangra törekedne. Természetesen jogában áll, a szabályokat szigorítani az összbüntetés tekintetében is, mint ahogy egy bűncselekmény esetében is bármikor megemelheti a büntetési tétel alsó vagy felső határát. De az összbüntetésnél, ezt a halmazati büntetéssel összhangban szükséges megtennie. Így én – a büntetés tartama tekintetében a régi Btk – szerinti szabályozás mellett tudok kiállni, ahol a jogalkalmazónak van lehetősége, a nagyobb bírói mérlegelés miatt, hogy közel azonos helyzetet alakítson ki. Vagy ha a cél mindenképpen a szigorítás, akkor a halmazati büntetés szabályait is szükséges az összbüntetés szabályainak megfelelően szigorítani. Hogy lehetőség legyen – ha a jogalkalmazó, úgy véli arányos büntetésnek – az összbüntetés keretében olyan büntetési tartamot megállapítani, amelyet halmazati büntetésként is kiszabhatott volna a bíró, ha egy eljárásban bírálták volna el a cselekményeit.

A 10/2018. (VII. 18.) és a 1/2020. (I. 2.) AB határozattal kapcsolatosan pedig, meglátásom szerint mindenképpen az elkövetéskori időnek van jelentősége. Ezért

abban az esetben, ha a büntetendő cselekmény elbírálása már a Btk. hatálya alá esik a 2. § értelmében az elítélre kedvezőbb Btk. összbüntetési szabályait kell alkalmazni a jogalkalmazónak. Ez következik az összbüntetés anyagi jogi jellegéből, még akkor is, ha kettős jogi jellegű intézmény. Ugyanez elmondható a feltételes szabadságról is mégis alkalmazandó rá a Btk. 2. §.¹⁸⁹ Nem ez lenne az igazságos is? Hogy az elkövető lássa előre a cselekményeinek a következményeit? Az összbüntetésben megállapított tartam lesz az a végső döntés, melynek közvetlen hatása van az elítélre. Már nem fog számítani, hogy az alapítéletekben milyen büntetést szabtak ki, csakis az összbüntetés. Nem kérdés az, hogy az összbüntetés befolyásolja a szabadságvesztés mértékét, amelyet az elítélt a büntetésvégrehajtási intézetben letölteni köteles. Emiatt tisztában kell lennie már az elkövetés időpontjában az összbüntetés szabályozásával is. dr. Papp Petra

1894/2013. (X. 14.) BK vélemény.

A NEGOTIORUM GESTOR FELELŐSSÉGE A RÓMAI KLASSZIKUS JOGBAN¹

GIOVANNINI MÁTÉ
joghallgató (KRE ÁJK)

Témavezető:
JAKAB ÉVA
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

1. Absens indefensus est Quinctius

*Nam quid homini potest turpius, quid viro miserius aut acerbius usu venire?*² – kérdezte Cicero Sex. Naevius alperestől Kr. e. 81 egyik tavaszi napján a bíróságon.³ Cicero *Pro Quinctio* című beszédében Publius Quinctius felperes érdekében emelt szót.⁴

Naevius a felperes fivérével, Gaius Quinctiusszal *societas* keretében állattenyésztő és szántóföldi gazdálkodást folytatott Galliában.⁵ Gaius váratlanul meghalt, így végrendeleti örökösöként testvére, Publius Quinctius vitte tovább⁶ a Naeviusszal közös vállalkozást.⁷

Mivel a hagyatékot leginkább passzívák alkották,⁸ annak érdekében, hogy kielégítse a hitelezőket Rómában, úgy döntött, elárverezi gall magánvagyonát.⁹ E szándékáról azonban üzlettársa – egyben sógora – Naevius végül lebeszélte, s egyúttal anyagi támogatásáról biztosította.¹⁰

Quinctius, miután elfogadta a rokoni ajánlatot, elkezdte törleszteni Gaius rámaradt magántartozásait, abban bízva, hogy Naevius valóban megelőlegezi kiadásait.¹¹ Naevius ellenben nem volt hajlandó fizetni, sőt biztosítékot kért Quinctiustól, hogy rendezze a *societas*ban felhalmozott adósságokat.¹² Quinctius a jogvita elkerülése céljából elárverez-

1 Római Jogi és Egyetemes Jogtörténeti Tagozat, I. helyezés.

2 Cic. *Quinct.* 49

3 PLATSCHEK, Johannes: *Studien zu Ciceros Rede für P. Quinctius*, München, Verlag C. H. Beck, 2005, 2.

4 PLATSCHEK i. m. 2–3.

5 Uo. 13.

6 Közöttük valójában már új *societas* létesült: Uo. 23–27.

7 Uo. 17–18.

8 Uo. 18.

9 Uo. 31.

10 Cic. *Quinct.* 16

11 Cic. *Quinct.* 18

12 Naevius a közös vállalkozás során egyáltalán nem jelezte, hogy akár ifjabb, akár idősebb Quinctius bármivel is tartozna neki: PLATSCHEK i. m. 32–33.

tette galliai vagyonát, és az abból befolyt összeget felajánlotta Naeviusnak.¹³ Ő azonban nem érte be ennyivel, jogvitába kerültek a felek és egymás után hiúsultak meg a perbeli időpont kitűzésének kísérletei.¹⁴

Mikor úgy tűnt átmenetileg felhagytak ez irányú próbálkozásaikkal, Quinctius visszautazott Galliába.¹⁵ Naevius viszont nem akarta elszalasztani a kedvező alkalmat, ezért másnapra összehívta embereit, akik a *praetor* előtt tanúsították, hogy Quinctius megszegte a *vadimonium*ban foglaltakat,¹⁶ az általa tett ígérettel ellentétben a meghatározott időpontban nem jelent meg a törvény előtt.¹⁷ A *praetor* megadta az *edictum* alapján kérelmezett peren kívüli jogsegélyt Naevius számára,¹⁸ beutalta őt Quinctius vagyonába.¹⁹ A *decretumot* nyilvánosságra is hozták, ezzel elindult a 30 napos perbe bocsátkozási határidő az épp Galliába tartó Quinctius felett.²⁰

Vajon ki és milyen módon tudná megmenteni a távollévő Quinctius vagyonát és becsületét?

2. Bevezetés

Jelen dolgozat a megbízás nélküli ügyvivő (*negotiorum gestor*) eljárására vonatkozó római klasszikus felelősségjogi szabályozást vizsgálja. A felelősségtan mindig is foglalkoztatta a *iurisperitusokat*,²¹ a megbízás nélküli ügyvitel (*negotiorum gestio* vagy klasszikusan: *negotium gestum*) intézménye pedig társadalomtörténeti kontextusa és metajurisztikus vetülete folytán a római jog talán egyik legérdekesítőbb szegmenyuma, a modern kor romanistái 'lawyer's law'²² elnevezéssel is szokták illetni azt. A *negotiorum gestio* szubszidiárius természete is indokolta témaválasztásomat, ugyanis a jogintézmény heterogén

13 Cic. *Quinct.* 20

14 Cic. *Quinct.* 21–22

15 Cic. *Quinct.* 23

16 Naevius állítása szerint Quinctius *stipulatio*ban lekötölte magát arra, hogy adott időpontban és helyszínen meg fog jelenni az eljárás – *in iure* szakaszának – lefolytatása céljából vö. PLATSCHEK i. m. 45.

17 Uo. 31.

18 Az *edictum* szerint a *praetor* biztosította a *missio in possessionem* lehetőségét a hitelezők részére, ha az adós csalárdul elrejtőzött – és egy *bonus vir* sem tartotta ügyét védelemre érdemesnek (Ulp. 59 *ad ed.* D. 42, 4, 7, 1).

19 Cic. *Quinct.* 25

20 Cic. *Quinct.* 61

21 MEISSEL, Franz-Stefan: *Altruismus und Rationalität: Zur „Ökonomie“ der negotiorum gestio*. In: BABUSIAUX, Ulrike – NOBEL, Peter – PLATSCHEK, Johannes (Hrsg.): *Der Bürge einst und jetzt*. Festschrift für Alfons Bürge, Zürich-Basel-Genf, Schulthess, 2017, 275.

22 ZIMMERMANN, Reinhard: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford, Oxford University Press 1996, 438; vö. „sie [die negotiorum gestio] ist ausschließlich Angelegenheit juristischer Fachleute“: SEILER, Hans Hermann: *Der Tatbestand der negotiorum gestio im römischen Recht*, Köln–Graz, Böhlau Verlag, 1968, 3.

élethelyzetek sokaságára, általános jelleggel minden olyan idegen ügyvitelre alkalmazható volt, amelyet a *mandatum* vagy a *tutela* nem szabályozott speciálisan.²³ Nézetem szerint a kvázikontraktuális jogviszony imént említett sajátosságai mellett kitüntetett figyelmet – így alaposabb vizsgálódást is – leginkább a más ügyébe felkérés nélkül beavatkozó *negotiorum gestor* motivációja és eljárása érdemel.

A *negotiorum gestio* magyar irodalma csekély, a *negotiorum gestor* felelősségét vizsgáló még csekélyebb. A témában a XX. század második felétől kezdve születtek jellemzően német és olasz nyelvű művek. FINAZZI *Ricerche in tema di negotiorum gestio* címmel két-kötetes művet szentelt a téma vizsgálatára, melynek második kötetében tanulmányozza a *negotiorum gestor* felelősségét.²⁴ SEILER és DEPPENKEMPER főként jogösszehasonlító vizsgálódást végeztek a témában, utóbb nevezett részletesen foglalkozott az intézmény továbbélésével is.²⁵ MAYER-MALY és MEISSEL tanulmányaiból a *negotiorum gestio* számos speciális, felelősségtani szempontból is figyelemre méltó aspektusa ismerhető meg.²⁶

A forrásfeldolgozás alapján a római remekjogászok közül mindenekelőtt Labeo, Proculus, Pomponius, Paulus és Ulpianus munkássága emelendő ki, nekik köszönhető a *negotiorum gestor* felelősségének mértékét meghatározó kritériumok kidolgozása.

*Culpa est immiscere se rei ad se non pertinenti.*²⁷ A *communis opinio* alapján a *negotiorum gestor* klasszikus jogi felelősségének mértéke *culpa levis*.²⁸ A klasszikus jog kazuisztikájából következően a *negotiorum gestio* számos fragmentumban, különféle tényállásokban jelenik meg, amelyek megoldásait a jogtudósok eseti megállapításai szolgálták.²⁹ Ezek alapján a *negotiorum gestor* felelőssége is összetettebb kérdéskörnek tekintendő. Álláspontom szerint – melyet a következőkben megkísérlek bizonyítani – a *negotiorum gestor* felelőssége nem sematizálható, helytállásának mértéke nem feleltethető meg egyetlen felelősségi kategóriaként.

23 KASER, Max: *Das Römische Privatrecht (I)*, München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1971², 587; DAWSON, John P.: *Negotiorum Gestio: The Altruistic Intermeddler*, In: Harvard Law Review 1961/5, 821.

24 FINAZZI, Giovanni: *Ricerche in tema di negotiorum gestio (II/2). Obbligazioni gravanti sul gestore e sul gerito e responsabilità*, Cassino, Edizioni dell'Università degli Studi di Cassino, 2006.

25 SEILER i. m.; DEPPENKEMPER, Gunter: *Negotiorum gestio – Geschäftsführung ohne Auftrag (I-II)*, Göttingen, V&R unipress, 2014.

26 MAYER-MALY, Theo: *Probleme der negotiorum gestio*, SZ 86 (1969) 416–435.; MEISSEL i. m.

27 Pomp. 27 *ad Sab. D.* 50, 17, 36

28 DE ROBERTIS, Francesco M.: *La responsabilità contrattuale nel sistema della grande compilazione (II)*, Bari, Cacucci Editore, 1982, 811–812; MACCORMACK, Geoffrey: *The Liability of the Tutor in Classical Roman Law*, In: Irish Jurist, 1970/5, 381; BUCKLAND, William Warwick: *A Manual of Roman Private Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 1925, 312; FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*, Oktatási Hivatal (Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet), 2020²⁴, 555; MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római jog*, Szeged, Leges, Diligens, 2019⁸, 325.

29 PÓLAY Elemér: *A római jogászok gondolkodásmódja. Kazuisztika és absztrakció*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1988, 141.; MOLNÁR Imre: *A római magánjog felelősségi rendje*, Szeged, JATE ÁJK, 1993, 7.

Célom a Digesta elsődleges joganyagának forrás-centrikus elemzése révén behatárolni a *negotiorum gestor* felelősségének terjedelmét, rekonstruálni felelősségi rendjének fejlődését.³⁰ A *negotiorum gestor* felelősségi rendjét előírányzó szempontok komplexitása több kutatási módszer együttes alkalmazását kívánja meg. Így dolgozatomban az exegetikus mellett történeti, részben pedig dogmatikai és jogösszehasonlító módszereket alkalmazok.

3. A *negotiorum gestio* társadalom- és intézménytörténeti háttére

3.1. Az *officium amicitiae* szociáletikai alapjai

A római jog autentikus tanulmányozásának alkotórészét képezi a társadalmi, gazdasági tényezőkön nyugvó *ratio legis* retrospektív kutatással történő feltárása. Így szükségesnek tartom a *neg. gestor* felelősségének vizsgálatát megelőzően a *negotiorum gestio* kétarcú, morális és jogi normák által vegyesen formált karakterisztikumának jogantropológiai áttekintését.

Az ókori világ társadalmi élete a baráti kapcsolatok ('Nah- und Treuverhältnissen')³¹ finoman szótt hálóján, komplex viszonyrendszerén alapult.³² Az antik barátság (*φιλία, amicitia*) gazdasági tevékenységekre gyakorolt hatásáról VERBOVEN, belga ókortörténész munkája szolgál részletes ismertetővel.³³ Az *amicitia* az önzetlen érzelmek és a kölcsönös hasznosság jegyeit egyaránt magán hordozta, és arra – mai felfogásunkkal összeférhetetlen módon – egyfajta társadalmi kohézióként tekintettek.³⁴ A barátság ideológiai értelméhez annak négy erkölcsi pilléréen keresztül (*liberalitas, gratia, fides, benevolentia*) juthatunk el.³⁵

A baráti életviszonyok jogi szabályozásának eszmei szerzői a görögök, kivitelezői a rómaiak voltak.³⁶ A hellenisztikus filozófia eszméje a preklasszikus kortól kezdve szivárgott be folyamatosan a római jogba.³⁷ A felelősségtanra kifejtett hatása a klasszikus jogtól³⁸ a iustinianusi jogig egyre intenzívebbé válik.³⁹ A *negotiorum gestio* szociáletikai vetületének

30 A dolgozat idősíjka a principátus korát, Augustus trónra lépése (Kr. e. 27) és Diocletianus uralkodása közti periódust (284) fogja át.

31 SEILER i. m. 2; VERBOVEN, Koenraad: *The Economy of Friends. Economic Aspects of Amicitia and Patronage in the Late Republic*, Brussels, Latomus, 2002, 39.

32 NÖRR, Dieter: *Mandatum, fides, amicitia*, In: NÖRR, DIETER – NISHIMURA, Shigeo (Hrsg.): *Mandatum und Verwandtes. Beiträge zum römischen und modernen Recht*, Berlin et al., Springer-Verlag, 1993, 13.; vö. GRIFFIN, Miriam: *De Beneficiis and Roman Society*, In: *The Journal of Roman Studies*, 93 (2003), 113.

33 VERBOVEN i. m. 12.

34 Vö. VERBOVEN i. m. 21.

35 VERBOVEN i. m. 35.

36 NÖRR (1993) i. m. 26.

37 PÓLAY i. m. 112.

38 Vö. MOLNÁR i. m. 96–97, 110.

39 VISKY Károly: *A kereszténység és a római jog felelősségi rendszere*, Stephaneum Nyomda, Budapest 1941, 2–3.

megismerése céljából tegyünk egy rövid látogatást az *amicitia* intézménytörténetének jogfilozófiai forrásaiban!

Auctores Graeci. Mivel a görög filozófia Rómába áramlását kétségkívül az aristotelési bölcsélet vezette,⁴⁰ a dolgozat tárgyára való tekintettel a 'logika atyjának' *Ethica Nicomachea* című opusa emelendő ki. Aristotelés erény-orientált kutatásában teljessédek ki⁴¹ mesterének barátságáról alkotott hipotézisei,⁴² így vizsgálódásunk kezdetén hagyatkozunk mi is az átfogó alaplámra.⁴³

Aristotelés – akárcsak Démokritos vagy Epikuros⁴⁴ – a társadalmi életben való boldogulás fundamentumának⁴⁵ a bizalmas baráti kapcsolatokat tekinti.⁴⁶ A filozófus a gazdasági jelleggel bíró, haszonszerzést célzó törvényes barátság' helyett az 'erkölcs szerinti barátság' közösségben jelentkező pozitívumai mellett száll síkra, hiszen az alapján a barátok képességeikhez mérten szolgáltatnak egymásnak jótéteményeket (*beneficia*),⁴⁷ melyek viszonzása morális indíttatású.⁴⁸ Az *Ethicában* megnyilvánuló barátság-arkhé tehát olyan kapcsolatot takar, melyben a legfőbb jó érdekében a barátok egymásért jóindulatúan, erkölcsösen cselekszenek.⁴⁹ Az ilyen, egymáshoz hasonlatos emberek⁵⁰ 'tökéletes barátsága' (*τελεία φιλία*) erényhez kötődik, ezért maradandó.⁵¹

Auctores Latini. A sztoa bölcselete már a Kr. e. II. században megérkezik Rómába,⁵² majd a Cicero gondozta görög filozófia, kiváltképp az aristotelési fogalomkategoróriák jogiasítása új utakat nyit a római jog fejlődésében.⁵³

40 Brósz Róbert—Pólay Elemér: *Római jog*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1986⁴, 47; PÓLAY (1988) i. m. 44–45; vö. HAMZA Gábor: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszer*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1998, 13, 16sk.

41 DEPPENKEMPER, Gunter: *Negotiorum gestio — Geschäftsführung ohne Auftrag (I)*, Göttingen, V&R unipress, 2014, 70. [a továbbiakban: DEPPENKEMPER (2014a)]

42 Platón szokratikus dialógusában a φιλία fogalmába implikálható érzelmi szálakat fejtegeti; a szimpatizálás és a kölcsönös vonzalom, a vágyakozás tárgyat (*οικειοσ*) elemzi (*Ljs.* 218 c4–222 b2). A barátság szépségét a rokonszenv és a kedvesség (*φιλον*) meghatározásán keresztül mutatja be (*Ljs.* 216 c1–217 c2).

43 NÖRR (1993) i. m. 27.

44 RITOÓK Zsigmond: *Régi görög hétköznapok*, Budapest, Gondolat, 1960, 196–197.

45 Vö. Arist. *Pol.* 1253a

46 *Eth. Nic.* 1155a; vö. Cic. *Lael.* 19

47 A jótett 'szubsztanciájának' értékeléséhez ld. Arist. *Rhet.* 1385b

48 *Eth. Nic.* 1163b

49 *Eth. Nic.* 1166a

50 Vö. Cic. *off.* 1, 58

51 *Eth. Nic.* 1156b

52 PÓLAY (1988) i. m. 96.

53 DEPPENKEMPER (2014a) i. m. 73; FÖLDI—HAMZA i. m. 87; HAMZA (1998) i. m. 20–23; PÓLAY (1988) i. m. 112, 160–161; VERBOVEN i. m. 10; ZLINSZKY János: *Ius privatum. A római magánjog története*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 80–81. vö. STEIN, Peter: *The Two Schools of Jurists in the Early Roman Principate*, In: Cambridge Law Journal 1972/31, 14.

Cicero az epikureus bölcsélet feldolgozása során metsző kritikát fogalmaz meg Epikuros haszonelvű barátságra vonatkozó elméletéről,⁵⁴ s helyette az aristotelési erényhez kötődő, maradandó barátságot részesíti előnyben.⁵⁵ Műveiben legélénkebben a sztoikus értékrend rajzolódik ki.⁵⁶

Alább az *amicitia* erkölcsi normáit Cicero válogatott munkáiban tanulmányozzuk.

A római államférfi vallja, hogy a barátok egymás iránti tisztességes kapcsolatában (*prima lex amicitiae*) az önkéntes, késedelem nélküli cselekvésnek meg kell előznie a felkérést.⁵⁷ A barátság legnagyobb szerepe pedig – Cicero szerint – az osztálykülönbségek kiiktatása.⁵⁸ A filozófus több helyen⁵⁹ szól a barátok közti – Aristotelés által megpendített, majd Senecánál kimerítően taglalt – jótéteményekről, azok mértékének meghatározásáról⁶⁰ és illő meghálálásáról is.⁶¹

Itt érdemes jelezni, hogy az ókorban a jótétemények nyújtása és fogadása mögött mindig meghúzódott a reciprocitás⁶² erkölcsi kötelezettsége (*officium*),⁶³ mely *inter bonos viros* nem csupán a viszonyosságon alapuló ‘jótett helyébe jót várj’ szívességtételt takarta, hanem a *mos* ideológiájának⁶⁴ általános hatályú etikai imperatívuszát is.⁶⁵

A *De officiis*-ben le lehetünk rá a barátság-pillérekre is,⁶⁶ melyekkel Cicero a társadalmat összetartó erényeket (*iustitia, benignitas, liberalitas*)⁶⁷ határozza meg.⁶⁸ Itt találjuk híres, jogi szempontból kitüntetett figyelmet érdemlő megállapítását, miszerint az igazság(osság)⁶⁹ alapja a szótartás (*fundamentum autem est iustitiae fides*).⁷⁰ A *fides*t a jogtudomány egy erkölcsi (eredendően szakrális) fogalomként kölcsönözte a köznyelvtől.⁷¹ A *fides* a

54 Cic. *fin.* 2, 78–79; vö. Cic. *inv.* 2, 167

55 Cic. *fin.* 1, 68–69; vö. *Lael.* 67

56 NÖRR (1993) i. m. 26.

57 Cic. *Lael.* 44

58 Cic. *Lael.* 69

59 Cic. *Lael.* 73; *off.* 1, 47–49

60 Cic. *off.* 1, 50–58

61 Cic. *off.* 1, 47

62 NÖRR (1993) i. m. 24.

63 GRIFFIN i. m. 104; VERBOVEN i. m. 37.

64 GRIFFIN i. m. 103; VERBOVEN i. m. 58–59.

65 Arist. *Eth. Nic.* 1164b; Hom. *Il.* IV. 257–260; *Od.* I. 374–375; Verg. *Aen.* III. 463–471; Ovid. *Trist.* III. 5, 1–10.

66 Cicero a kötelességek kapcsán kitér a barátok eltérő perbeli pozíciójából fakadó összeférhetlenségre is. Konstatálja, hogy *vir bonus*-hoz méltóan a bírónak mellőznie kell perben álló barátjához fűződő érzéseit (Cic. *off.* 3, 43).

67 Cicero a *benignitast* és a *liberalitast* a *beneficentia* fogalmi körében értelmezi.

68 Cic. *off.* 1, 20

69 A *iustitia* jelentéstartalmának Cicerónál kitapintható gazdagságáról ld. NÓTÁRI Tamás: *Iuridicophilologica. Tíz tanulmány*, Budapest, KRE ÁJK, 2004, 107.

70 Cic. *off.* 1, 23; vö. Arist. *Eth. Nic.* 1155a

71 FÖLDI András: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*,

baráti kapcsolatokban egyfajta garanciális szabályként fogható fel,⁷² amely biztosította a *beneficia*, *officia* gondos betartását.⁷³

A műben a baráti jóindulatúság, bőkezűség⁷⁴ (*benignitas*, *liberalitas*) ellentétpárjaként jelentkezik a *gratia* ('Dankbarkeitsverbindungen'⁷⁵).⁷⁶ A *gratia*, mint az *officium amici*⁷⁷ mozgatója, a társadalmi összefonódás *sine qua non*ja, mely⁷⁸ – főleg a *honestiores* körében⁷⁹ – alapot biztosít a *procuratio*,⁸⁰ a *mandatum* és a *negotiorum gestio* megjelenésének.⁸¹

Miután áttekintettük a filozófia két emblematikus alakjának barátságról alkotott nézeteit, kérdezhetnénk, vajon a baráti kapcsolatok valóban így módon működtek-e, ilyen kardinális funkciókat tölthettek-e be az antik társadalomban. Vagy Aristotelés és Cicero inkább idealizálni kívánták környezetüket?⁸² Kételyeinket oszlatathatják az elmélkedésekből lesűrhető tények. Az *Ethica Nicomachea* gyönyörű állambölcseleti mű, amely az ember és a természet harmonikus állapotáról, a deontológiailag jól működő társadalom kiépítéséről lát el bennünket tanácsokkal.⁸³ A *Corpus Ciceronianum* ellenben a művelt kortársaknak, *civis Romanus*oknak szól, mely ugyan időről időre visszapillant a görög modellre, a reális római viszonyokra reflektál pragmatikusan.⁸⁴

Végül érdemes még kitérnünk Seneca tanaira, melyek bár etikai eszmékbe ágyazottak, életszerű példákkal helyes perspektívát kínálnak az antik társadalom kapcsolatrendszeréről.⁸⁵

A római irodalom ezüstkorában működő Seneca (Minor) alkotói pályája a sztoicizmus etikai bölcseletéből táplálkozik.⁸⁶ Munkásságából csak a téma szempontjából releváns filozófiai téziseit idézzük fel.

Budapest, Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis, Fasc. IX, 2001, 9–10; PÓLAY (1988) i. m. 105.

72 NÖRR (1993) i. m. 13–14.

73 VERBOVEN i. m. 40.

74 Cic. *off.* 2, 55

75 MEISSEL i. m. 282.

76 Cic. *off.* 1, 48

77 Cic. *ad fam.* 14, 1, 5; Ovid. *Trist.* V. 9, 33

78 Cic. *inv.* 2, 161

79 KASER i. m. 587; ZIMMERMANN i. m. 436; GRIFFIN i. m. 109; vö. WATSON, Alan: *The Law of Obligations in the Later Roman Republic*, Oxford, Oxford University Press, 1984, 194.

80 HAMZA Gábor: *Az ügyleti képviselet*, Budapest, Rejtjel, 1997, 106.

81 NÓTÁRI i. m. 45.

82 Noha a *principatus*ban még él a *moribus ornes, legibus emendes* (Hor. *ep.* 2, 1, 2–3), időben előrehaladva a régi római értékrend (*veterum norma*) és az autokratikus államberendezkedés közötti szakadék egyre mélyül: RITÓÓK Zsigmond: *Quid leges sine moribus...? Horatius – korának erkölcséről*, In: RITÓÓK Zsigmond – FERENCZI Attila – KOZÁK Dániel – TAMÁS Ábel (szerk.): *Vágy, költészet, megismerés. Válogatott tanulmányok*, Budapest, Osiris Kiadó, 2009, 355–357.

83 DEPPENKEMPER (2014a) i. m. 76.

84 DEPPENKEMPER (2014a) i. m. 77.

85 GRIFFIN i. m. 94.

86 GRIFFIN i. m. 93.

A *De beneficiis* című művében a *beneficia necessaria* konkrét példajaként⁸⁷ említi a polgártárs *proscriptiótól* való megmentését. A jótétemény hasznosságához a következő erkölcsi koncepciót fűzi: *nec enim utilius quicquam est quam sibi utilem fieri.*⁸⁸ A jótétemények nyújtásának tárgyalása során kidomborítja a jótévőtől megkívánt altruista lelkületet;⁸⁹ felhívja figyelmünket arra, hogy míg a kölcsön esetében a visszafizetés a tartozást végleg megszünteti, addig a jótéteményért megkívánt *gratia* sosem enyészik el.⁹⁰ Seneca tiszteletre méltó embersége nyilvánul meg művében, amikor a sztoikus tételeket a rabszolga emancipációjára alkalmazva hangsúlyozza:⁹¹ a *servus* is képes jótéteményben részesíteni urát.⁹²

A továbbiak megértéséhez még azt szükséges rögzítenünk, hogy Seneca a következő magatartásokat mind jótéteménynek tekinti: más szántójának megművelése, kigyulladt házának eloltása, a ház összedőlésének megakadályozása, a máshoz tartozó rabszolga gyógygyógyítása, más fia életének megmentése.⁹³

A szociáletikai normák bemutatását zárjuk az alábbi találó *sententiával*: *Multa legem non habent nec actionem, ad quae consuetudo vitae humanae omni lege valentior dat aditum.*⁹⁴

3.2. *A negotia aliena gerere motivuma*

Az ókori társadalom – különösen felsőosztálybeli – tagjainak összefonódásáról ('gesellschaftliche Verflechtung')⁹⁵ szerzett előismereteinkre építve most már tanulmányozhatjuk az *officium amicitiae* és a *neg. gestor* egymáshoz való viszonyát. Amennyiben elfogadjuk, hogy a barátság-pillérek egyfajta morális kötöttséget képesek előidézni a felek között, plauzibilisnek tűnik, hogy azokra a társadalmi kapcsolatok jogiasodásának premisszáiként tekintsünk.⁹⁶ A jogilag szabályozott *negotiorum gestio* tárgya tipikusan a baráti, jóindulatú tevékenység: *beneficium opera* vagy *officium amicitiae*.⁹⁷

Az *edictum* kibocsátását a távollévő, ügyeinek ellátásában átmenetileg korlátozott személy joghátránytól való megóvása, vagyoni érdekeinek védelme (*rerum possessionem, venditionem patiantur, pignoris distractionem, poenae committendae actionem, iniuria*

87 A jótétemények exemplifikatív felsorolásához ld. Sen. *ben.* 4, 12, 2

88 Sen. *ben.* uo.

89 Sen. *ben.* 1, 2, 3

90 VERBOVEN i. m. 39.

91 Vö. Sen. *ep.* 5, 47

92 Sen. *ben.* 3, 18–22.

93 Sen. *ben.* 5, 18, 2

94 Sen. *ben.* 5, 21, 1

95 MAYER-MALY i. m. 421.

96 Vö. EHRHARDT, Arnold: *Zum objektiven Tatbestande der negotiorum gestio*, In: *Romanistische Studien*, Freiburg, J. Waibel'sche Verlagsbuchhandlung, 1935, 16; SCHULZ, Fritz: *Classical Roman Law*, Oxford, Oxford University Press, 1969, 624; VERBOVEN i. m. 64.

97 VERBOVEN i. m. 65.

rem suam amittant) tette szükségessé.⁹⁸ Természetesen a *negotia absentis* gondozását – ideális esetben – egy olyan személy veheti át, aki jól ismeri a *dominust*, rendelkezik némi információval annak vagyoni hátteréről, üzleti szokásairól.⁹⁹ E bizalmas kapcsolat biztosítékként szolgálhat a távollévő számára,¹⁰⁰ így a *neg. gestor* a sürgősen elintézendő szituációban is védelmezni tudja a *dominus negotii* érdekeit (*defensio*).¹⁰¹ Az ilyen *gestor* (*defensor*) általában a távollévő barátja lehetett,¹⁰² akinek ténykedése élethelyzetek széles spektrumában jelentkezett.¹⁰³ Ezért a spontán, altruista céllal beavatkozó eljárást a szakirodalom megkísérelte a segítségnyújtás jogi paradigmájává transzformálni.¹⁰⁴

Tehát a *negotiorum gestio* motívumának alapvetően az *amicitiát* tekinthetjük – a forrásokban erre például az *affectio* (*benevolentia*), illetve a *pietas* szavak utalnak –,¹⁰⁵ mely ötvözi a szabad akarat elhatározáson (*voluntas*) és a baráti kötelezettségen (*officium amicitiae*) alapuló eljárást.¹⁰⁶

Noha idáig társadalmi összefonódásról, baráti kötelekekről beszéltünk, nyilvánvaló, hogy a gyakorlatban nemcsak a köztisztviselőben álló polgárok szférájára korlátozódott a *negotiorum gestio* megjelenése. Az ügylet alanyait nem lehet egy konkrét személyi körben definiálni. *Neg. gestor* lehetett a *dominus negotii* számára ismeretlen személy, akár hatalomalatti is. E lényeges attribútum kötelez bennünket arra, hogy felnyissuk jogi eszköztárunkat és korábbi vizsgálódási aspektusunkkal ellenkező szemzőből, a magánszféra integritásában okozható sérülések oldaláról elemezzük a beavatkozó eljárását.

Az individualista szellemiségű rómaiak¹⁰⁷ – annak ellenére, hogy elismerték a barátság értékét, tisztelték a *mores maiorumot*¹⁰⁸ – nem mindig fogadták szívesen a kéretlen, önjelölt beavatkozókat. A barátságból fakadó etikai normákra idővel a törvényhozónak kellett reagálnia, így a kapcsolatok intézményesítéseként új joginstrumentumok jelentek

98 Ulp. 10 *ad ed.* D. 3, 5, 1. Már az *edictum*ban tetten érhetők azon hasznosságra, célszerűsége utaló megfontolások, melyek később előirányozzák a *neg. gestor* felelősségének mértékét: MEISSEL i. m. 275.

99 Vö. DAWSON i. m. 819.

100 MEISSEL i. m. 282.

101 ZIMMERMANN i. m. 436–437.

102 SEILER i. m. 38–39.

103 Ulp. D. 3, 5, 5, 3; Pap. eod. 30 pr. 2. 7; Paul. eod. 40; Pap. eod. 31 pr.; Lab. eod. 42; Afr. eod. 45 pr.–1

104 DAWSON i. m. 826; STOLJAR, Samuel J.: *Negotiorum Gestio*, In: International Encyclopedia of Comparative Law, Vol. X, Restitution – Unjust Enrichment and Negotiorum Gestio, Tübingen et al. 1984, 13; ZIMMERMANN i. m. 438.

105 Ulp. D. 3, 5, 43; eod. 3, 9; Paul. eod. 33; Modest. eod. 26, 1; Pap. D. 20, 6, 1 pr.; Paul. D. 4, 6, 22 pr.; Gai D. 34, 5, 5

106 MAYER-MALY i. m. 422; BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2018⁶, 335.

107 ZIMMERMANN i. m. 435; FÖLDI – HAMZA i. m. 555; MAYER-MALY i. m. 421; SEILER i. m. 2.

108 DEPPENKEMPER (2014a) i. m. 27.

meg.¹⁰⁹ A *negotiorum gestio* esetében a *praetor* már a klasszikus jog korai periódusában¹¹⁰ biztosította a *dominus* számára a *bonae fidei iudiciumon*¹¹¹ alapuló *actio negotiorum gestorum directát* az elszámolás és a kártérítés érdekében.¹¹² A mérleg másik serpenyőjébe került a *neg. gestor* igényérvényesítési lehetősége, aki – bizonyos, alábbiakban vizsgálandó feltételek fennállása esetén – megkapta az *actio neg. gestorum contrariát*, mellyel felmerült költségeit, kiadásait téríttethette meg.¹¹³

4. A *negotiorum gestor* klasszikus jogi felelősségi rendje

4.1. A *negotiorum gestor* korlátozott felelőssége

A *negotiorum gestio* egyik legérdekesebb és jogi szempontból leginkább relevánsnak tekinthető oldala az extrakontraktuális viszonyból eredő károk, költségek rendezése. A *neg. gestor* különböző indíttatásokra visszavezethető közbenjárása ún. kárrendezőkötelmet létesít, melynek eredményeként megtérítési igény, illetve kötelezettség áll be mindkét fél oldalán.¹¹⁴ Egyet tudok érteni a többségi állásponttal, miszerint a klasszikus jog a *bonae fidei iudiciumok* kifejlesztése révén a korábbi tisztán objektív (eredmény)felelősségi rendszert áttörve, lehetővé tette a fél szubjektív motívumainak mérlegelését.¹¹⁵ E reformnak bizonyosan jogelméleti mérföldkövei voltak a hellenisztikus filozófia hatása a *iurisprudentiára*,¹¹⁶ a *bona fides* és *aequitas* terminusok kidolgozása,¹¹⁷ valamint a vétesség tagozódása (a *culpa* megjelenése).¹¹⁸

109NÖRR (1993) i. m. 23.

110DEPPENKEMPER (2014a) i. m. 211–212; WATSON (1984) i. m. 193; FRESE, Benedikt: *Prokurator und negotiorum gestio im römischen Recht*, In: Mélanges de droit romain dédiés a Georges Cornil (I), Grand-Paris 1926, 328; SEILER i. m. 6.

111Feltehetően a *praetori* jogfejlesztő tevékenység korábbi – köztársaságkori – állomása a *formula in factum conceptae* kialakítása lehetett, mely idővel a *bonae fidei iudiciumba* olvadt: ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: *Istituzioni di diritto romano*, Jovene, Napoli 1991¹⁴, 358; BUCKLAND i. m. 311; FINAZZI i. m. 11–13; LENEL, Otto: *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*, Verlag von Bernhard Tauchnitz, Leipzig 1927³, 102–105; SEILER i. m. 5–8; ZIMMERMANN i. m. 437–438; vö. KASER i. m. 587; MEISSEL i. m. 258; PÓLAY (1988) i. m. 160.

112KASER, Max – KNÜTEL, Rolf – LOHSSE, Sebastian: *Römisches Privatrecht*, C. H. Beck, München 2017²¹, 287.

113DAWSON i. m. 819; KASER i. m. 589–590

114MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*, Triorg Kft., Budapest 1993, 28.

115FINAZZI i. m. 358; FÖLDI (2001) i. m. 15; KASER i. m. 589; MARTON i. m. 42; JÖRS, Paul – KUNKEL, Wolfgang – WENGER, Leopold: *Römisches Privatrecht*, Berlin, Verlag von Julius Springer, 1935², 177.

116KUNKEL, Wolfgang: *Diligentia*, SZ 45 (1925), 344; PÓLAY (1988) i. m. 143–148; VISKY (1941) i. m. 2.

117FÖLDI (2001) i. m. 20–22.

118MARTON i. m. 44–45; MOLNÁR i. m. 110–111.

A *communis opinio* mellett szól, hogy a klasszikus jog kazuisztikus volt.¹¹⁹ A felelősség-fogalmak absztrakcióját, s így a klasszikus *dolus-culpa* rendre korlátozódó döntéshozatalt kiolvasni szándékozó romanisták gyakran a történetetlen következtetés csapdájába esnek, hiszen a felelősségi kategóriákat csak az utókor kezdte precízen lehatárolni, szisztematizálni – ez a tendencia már Iustinianusnál is megfigyelhető –,¹²⁰ azonban e rendszeralkotó törekvések nem követhetők le a Digestában.

Ilyen szemlélettel csekély sikert tartogat az intézményt életre hívó sokszínű tényállások¹²¹ automatikus szubszumálása a felelősségi konstrukciók közé.¹²² Épp ezért célunk az, hogy forrás-centrikus elemzéssel alkossunk képet a *gestor* differenciált helytállási kötelezettségéről.

A Digesta harmadik könyvének ötödik titulusa alatt elhelyezkedő fragmentumok közül ebben az alfejezetben azokat tanulmányozzuk, melyek a *neg. gestor* szándékos károkozó, csalárd magatartásával foglalkoznak. A romanista hagyomány – többek között – ezen forrásokból táplálkozva alakította ki a *gestor* felelősségének egyik alakzatát. Eszerint a *gestor* eredetileg csak limitált, *dolus*ért való helytállás terhelte.¹²³ A vonatkozó joganyag nem e fenti technikus szempontot követve tagolódott,¹²⁴ így a következőkben saját rendszerezési kategorizálásom alkalmazásával teszek kísérletet a fragmentumok homogenizálására.

Kezdjük vizsgálódásunkat a *negotiorum gestio* alaptényállásával, egy olyan forrással, amely a mindennapokban tömegesen előforduló helyzetre reflektál!

Ulp. 10 *ad ed.* D. 3, 5, 3, 9: *Interdum in negotiorum gestorum actione Labeo scribit dolum solummodo versari: nam si affectione coactus, ne bona mea distraherentur, negotiis te meis optuleris, aequissimum esse dolum dumtaxat te praestare: quae sententia habet aequitatem.* Ulpianus, a III. századi jogtudós a *neg. gestor* felelősségét illetően a *pater scholae Proculianae*, Labeo megállapításait idézi. A fragmentumban a jogtudósi koncepció megelőzi a tényállást, gyakorlatilag az adott élethelyzet sajátossága teszi világossá azt.

A szöveg szerkezeti tagolásának köszönhetően, elsőként a felelősségi szabályokkal találkozunk. Az *interdum* határozó és a *solummodo* melléknév használata mutat rá arra, hogy az analógia alkalmazását speciális eset teszi szükségessé. Felmerül a kérdés, hogy miben áll a ‘különleges eset’ léte, továbbá mennyiben hatékony analógia használata az előttünk fekvő forrásban. A szakirodalom alapján a *dolus*ért való helytállási kötelezettség önmagában nem fogható fel sajátos körülményként, hiszen ez *lex generalis*nak minősülhetett a

119KUNKEL i. m. 339; NÖRR (1956) i. m. 68; MOLNÁR i. m. 7; PÓLAY (1988) i. m. 160–161; vö. STEIN i. m. 30–31.

120Inst. 3, 25, 9; 3, 27, 1

121MEISSEL i. m. 282.

122Vö. KASER i. m. 587; ZIMMERMANN i. m. 438.

123KASER i. m. 589; DEPPENKEMPER, Gunter: *Negotiorum gestio – Geschäftsführung ohne Auftrag (II)*, Göttingen, V&R unipress, 2014, 415. [a továbbiakban: DEPPENKEMPER (2014b)]; DE ROBERTIS i. m. 811; FRESE i. m. 6; vö. MOLNÁR i. m. 51.

124Vö. FINAZZI i. m. 185; MEISSEL i. m. 264.

preklasszikus jogban. Azonban a forrás biztosan a klasszikus kor produktuma,¹²⁵ amiből arra következtethetünk, hogy mindkét jogtudós a korábbi általános felelősségjoghoz nyúl vissza. Ulpianus Labeót idézi, Labeo pedig a régi szabályokat ‘átmenti’ az aktuális tényállás megoldására.¹²⁶ A forrásokban kevésszer fordul elő, hogy a *neg. gestor* helytállási kötelezettségét a legenyhébb szintre szállítják le, ugyanakkor, mint tapasztalhatjuk, akadnak olyan tényezők, amelyek indokoltá teszik ezt.

Tehát olykor a klasszikus jogban is csupán *dolus*ért felel a beavatkozó. Ennek magyarázatát pedig a forráshely további elemzésével érthetjük meg. Amennyiben a *gestor affectione coactus*, sürgős segítséget nyújtva¹²⁷ avatkozik más ügyébe,¹²⁸ a legméltányosabb (*aequissimum*), hogy vele szemben az ügy ura csak szándékos károkozás miatt érvényesítheti keresetét.¹²⁹ A beavatkozó a jóakarattól vezérelve kötelességének érezhette, hogy elejét vegye a *dominus negotii* vagyoni károsodásának (*ne bona mea distraherentur*).

A *neg. gestor* kulcsfontosságú beavatkozásának megértéséhez elegendő az *infamiával* fenyegető csodeljárásra gondolnunk: a hitelezőket a *praetor decretumával*¹³⁰ beutalhatta az *absens* vagy átmenetileg elérhetetlen adós teljes vagyonába.¹³¹ A *proscriptio*val valamennyi hitelező tudomást szerezhetett az eljárás megindulásáról, s amennyiben a 30 napos határidő eredménytelenül telt el – sem az adós, sem az ő képviselője nem elégtette ki a követeléseket –, bekövetkezett a ‘jogi halál’,¹³² az adós infamissá vált, vagyona árverezésre került.¹³³ E gyalázatos veszedelemtől menthette meg az adóst a távollétében fellépő *neg. gestor*.¹³⁴

Az ügyvivő altruista szándékairól számos fragmentum említést tesz, melyekből kiderül, hogy a segítségnyújtás különböző formái ölhetnek testet *negotiorum gestio*ban.¹³⁵ A más ügyébe való beavatkozást sokszor azonnali, tétovázást nem tűrő szituációk idézik elő, és a *gestor* a távollévőt fenyegető kár megelőzésére koncentrálna.¹³⁶ Így az *affectione*

125FINAZZI az *affectio* és *aequitas* terminusok szerepeltetése okán kétségbe vonja a fragmentum eredetiségét: FINAZZI i. m. 192. Jelen dolgozat interpolációkritikai kérdésekkel nem foglalkozik.

126VÖ. MOLNÁR i. m. 38.

127A ‘szükségállapotban’ segítséget nyújtó eljárás lerontja az *utilitas gestionis*, ill. az *utilitas contrahentium* szabályt, az ilyen körülmény ugyanis kizárja az indokolatlan beavatkozás lehetőségét ld. DE ROBERTIS i. m. 826–827.

128Az ilyesfajta jó szándékú közrehatás kiváltképp a baráti viszonyokban érhető tetten vö. SEILER i. m. 39.

129A szükséges és az önkéntes ügyvitel korrelációjáról ld. MAYER-MALY i. m. 423; különösen Ulp. 10 *ad ed.* D. 3, 5, 9, 1; Mod. 2 *resp.* D. 3, 5, 26 pr.

130KASER – KNÜTEL – LOHSSE i. m. 472.

131ZLINSZKY i. m. 62–63.

132Cic. *Quinct.* 49

133KASER – KNÜTEL – LOHSSE i. m. 472.

134MEISSEL i. m. 276; vö. Cic. *Quinct.* 60–61

135Pap. 2 *resp.* D. 3, 5, 30, 2, 7; Paul. 30 *ad ed.* D. 3, 5, 40; Ulp. 10 *ad ed.* D. 3, 5, 3, 10

136SEILER i. m. 52.

*coactus*¹³⁷ közbelépő személytől méltánytalan volna elvárni, hogy cselekményének minden lehetséges – az ügy urára nézve esetleg kedvezőtlen – következményét előre lássa. A *neg. gestor* preventív eljárása a *defensor* tevékenységével állítható párhuzamba, aki szintúgy csupán *dolus*ért felel.¹³⁸

Az *absentia domini negotii* gyakori, életszerű jelenség, mely nagyszámú kockázati tényezőt hordoz magában.¹³⁹ A távollévő személy ténylegesen képtelen ügyleteinek egy részét felügyelni és a szükséges döntéseket, intézkedéseket meghozni, ezért ilyenkor megnövekedik az *amicitiá*ból fakadó bizalom jelentősége.¹⁴⁰

Paulus érzékletesen tárja elénk a *negotiorum gestió*ra jellemző kommunikációs defektus, az intézmény 'féloldalúsága'¹⁴¹ nyomán fellépő jogi problémákat.¹⁴²

Paul. 2 *ad Nerat.* D. 3, 5, 18, 3: *Cum me absente negotia mea gereres, imprudens rem meam emisti et ignorans usucapisti: mihi negotiorum gestorum ut restituas obligatus non es. sed si, antequam usucapias, cognoscas rem meam esse, subicere debes aliquem, qui a te petat meo nomine, ut et mihi rem et tibi stipulationem evictionis committat: nec videris dolum malum facere in hac subiectione: ideo enim hoc facere debes, ne actione negotiorum gestorum tenearis.*

A fragmentum szerint a *neg. gestor* – aki a *dominus* távollétében tevékenykedik – jóhiszeműen¹⁴³ megvásárol egy dolgot az általa tulajdonosnak vélt eladótól, majd elbirtokolja azt. A civiljogi tulajdonos azonban nem az *usucapiens* által ismeretlen személy, hanem a *dominus negotii (rei)*. Érdekessé teszi az esetet, hogy noha egy egyszerű (tartalmilag) hibás tulajdonszerzésről beszélünk,¹⁴⁴ a forrás alapján úgy tűnik, az elbirtoklási idő eltelt. Így arra következtethetünk, huzamosabb ideig tudta zavartalanul birtokolni a *gestor* a dolgot, azaz a *negotiorum gestio* tartósnak bizonyult. Paulus nézete szerint ebben az esetben az ügyvivő *negotiorum gestorum actió*val nem kötelezhető a dolog visszaszolgáltatására.

Felvetődik a kérdés, hogy a *dominus* tulajdonát képező dolog megvásárlása és elbir-

137A szándék(osság)ot, hajlamot, akaratot jelentő *affectio* hasonló értelmét ld. Paul. 2 *ad Nerat.* D. 3, 5, 18, 2; Ulp. 31 *ad ed.* D. 17, 1, 10, 7; Pap. 27 *quaest.* 54 pr.; Ulp. 55 *ad ed.* D. 7, 7, 6, 2
138FINAZZI i. m. 194.

139BOSSOWSKI, Franciszek: *Ancora sulla negotiorum gestio*, In: *Bullettino dell'Istituto di diritto Romano*, 37 (1929) 133sk; BUCKLAND i. m. 311; DEPPENKEMPER (2014a) i. m. 258sk; LENEL i. m. 101; MAYER-MALY i. m. 424; SCHULZ i. m. 621; SEILER i. m. 329; STOJAR i. m. 43; ZIMMERMANN i. m. 436–437.

140Mindez csak akkor, amennyiben az *absens* egyáltalán nem gondoskodott távolléte idejére vagy egyéb akadályoztatott helyzetében ügyeinek megfelelő ellátásáról, nem hagyott hátra megbízott ügykezelőt.

141DAWSON i. m. 822; DELI Gergely: *Egy kis kozmológia. Az utiliter fogalma a D. 3,5,9,1-ben*, In: JAKAB Éva – POZSONYI Norbert (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára*, Szeged, SZTE ÁJK, 2014, 77.

142A *bona fide serviens* kvázi szolgai kötelezettségeként látja el a putatív *dominus* ügyvitelét: Paul. 2 *ad Nerat.* D. 3, 5, 18, 2; Paul. 4 *quaest.* D. 3, 5, 35; Ulp. 10 *ad ed.* D. 3, 5, 5, 7

143Gai Inst. 2, 43

144A *gestor* tulajdonosnak hihette azt, akitől megvásárolta a dolgot.

toklása milyen hatással van a *gestor* eljárására, hogyan alakul helytállási kötelezettsége.

a) Kulcsfontossága az ügyvivő *imprudens et ignorans*, jóhiszemű magatartásának lehet, vagyis felelőssége nem állapítható meg akkor, ha nincs tudomása arról, hogy a dolog a *dominus*hoz tartozik.¹⁴⁵

b) A háttérjogviszonyból (*negotiorum gestio*) viszont további kötelezettségei keletkeznek, felelőssége megállapítható akkor, ha még az *usucapiót* megelőzően tudomására jutott, hogy a dolog az ügy uráé.

Ez utóbbi esetben az elbirtokló *gestor* kényelmetlen helyzetbe kerül, saját érdeke és ügyvivői kötelezettségei konkurenciában állnak egymással. A szöveg alapján ilyenkor vetődik fel az a méltányos megoldás, miszerint a *neg. gestor*nak egy harmadik személyt kell a maga helyébe állítania, aki mint '*gestor novus*' ellátja a *dominus* képviseletét. Az új *gestor* egyrészt köteles kiadni a dolgot a *dominus*nak, másrészt az ügy urának nevében pert kell indítania (*rei vindicatio*) az eredeti ügyvivő ellen. Ennek következtében az eredeti ügyvivő előnyös helyzetbe kerül, mert így az eredeti *gestor* és a dolog eladója által létesített adásvételből származó *evictióra* kikötött *stipulatio duplae* aktiválódik, az ügyvivő az eladót perelheti *actio emptivel* a dologra.¹⁴⁶

A római jog mindazonáltal az elbirtoklás jóhiszeműségét az *usucapio* megkezdésének pillanatában követeli csak meg.¹⁴⁷ Az *imprudens et ignorans gestor* ekkor úgy hitte, hogy a dolog nem a *dominus*, hanem egy harmadik személy tulajdona.¹⁴⁸ A fragmentumban használt ige *tempusa* megmutatja (*usucepisti*), hogy kellő idő (minimum egy év) telik el ahhoz,¹⁴⁹ hogy a hibás tulajdon-átruházás ellenére a *neg. gestor* elbirtoklással civiljogi tulajdonossá válhasson. A megbízás nélküli ügyvivő mindezek ellenére nem vált civiljogi tulajdonossá, ugyanis a fenti esetben kivételesen nem érvényesül a *mala fides superveniens non nocet* elve, mivel azt *lex specialis*ként felülírja a *gestor* felelőssége.¹⁵⁰

Úgy tűnik, az *imprudens et ignorans* szintagma az *animus negotia aliena gerendi* inverzeként működhet.¹⁵¹ Paulus úgy látja, hogy az *animus* hiánya miatt a *neg. gestor* nem köteles az eredeti birtokállapot helyreállítására. Ez azt bizonyítja, hogy a jogtudós következetesen megkívánja az *animus negotia aliena gerendit* a *gestortól*,¹⁵² a *negotiorum*

145Vö. Paul. 3 *ad Nerat.* D. 41, 3, 47; Paul. 2 *ad ed.* D. 41, 3, 8 pr.; Paul. 54 *ad ed.* D. 41, 3, 4, 7

146JAKAB Éva: *Kellékszavatosság és jótállás*, In: HAMZA Gábor – KAJTÁR István – ZLINSZKY János (szerk.): *Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére.* Studia Iuridica 123, Pécs, JPTE ÁJK, 1996, 118–119.

147BRÓSZ – PÓLAY i. m. 246.

148SEILER szerint a *gestor*nak tapasztalnia kell a *negotium* idegen vonásait: SEILER i. m. 22. Ha nincs tudomása az ügy *alienum* voltáról, felelőssége *negotiorum gestio* címén eliminálható. Az *emptio-venditio* és az *usucapio* vonatkozásában pedig a jóhiszeműség vizsgálandó.

149BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS i. m. 214.

150FÖLDI – HAMZA i. m. 327.

151A *gestor*, aki *simpliciter* saját és a *dominus* ügyvitelével egyaránt foglalkozott, *bona fides* alapján nem kötelezhető *negotiorum gestorum actióval* helytállásra (Ulp. 10 *ad ed.* D. 3, 5, 5, 6).

152Vö. Paul. 2 *ad Nerat.* D. 3, 5, 18, 2

gestio tényállási elemének tekinti azt.¹⁵³ Megjegyzendő, hogy a paulusi hipotézis csak a távollévő *dominus* dolgának jóhiszemű megvásárlását, elbirtoklását fogja át. Csak e tevékenység során, az *animus negotia aliena gerendi* hiánya miatt nem merülhet fel az ügyvivői felelősség.

Megfigyelhető, hogy az elbirtokló *gestor* ügyviteli kötelezettsége idomul a tényálláshoz: köteles valakit saját maga helyébe állítani, hiszen ő ebben az ügyben megszűnt *gestor* lenni, miután elbirtokolta a *dominus* tulajdonát.¹⁵⁴ A *gestor* tehát ellenérdekű pozícióba kerül az *usucapio* által, de kötelezve van arra, hogy a *dominus* érdekeit továbbra is képviselje. A kötelezettsége azonban feltételhez kötött. Attól függ tisztában van-e azzal, hogy a dolog, amit elbirtokolni szándékozik, az ügy uráé.¹⁵⁵ Ebből úgy látszik a 'nem tudás' esete szükségképpen kizárja a 'tudás' esetét, ami annyit tesz, az *imprudens et ignorans gestor* nem csak felelősségre nem vonható,¹⁵⁶ de még kötelezettsége sem származik a *dominus* tulajdonának elbirtoklásából.

Amennyiben a *gestor* tudta, hogy a *dominus* tulajdonát képező dolgot vette meg, majd birtokolta el, találnia kell valakit, aki a távollévő helyett cselekszik, ugyanis a dolog eredeti (civiljogi) tulajdonosát *rei vindicatio* illeti meg. Az elbirtokló *gestor* pedig az *usucapio* folytán elveszti megbízás nélküli ügyvivői minőségét, ugyanis ő nem bír perbeli legitimációval. A '*gestor novus*' indíthat *in rem* keresetet az *absens* nevében. A fragmentum szerint ha a *gestor* mégsem állítana maga helyébe valakit, akkor megbízás nélküli ügyvivői pozícióban maradván vétkessége megállapítható lesz, az ügy ura *negotiorum gestorum acti*ót érvényesíthet vele szemben, mert vélelmezhetővé válik, hogy rosszhiszeműen, csalárdul járt el (*dolum malum facere*).¹⁵⁷

Noha a *gestor* beavatkozási szándéka izgalmas kérdése az intézménynek – melynek felfedésére a klasszikus *iurisperitusok* is figyelmet fordítottak –, mégis gyakran épp a közbenjáró informálatlansága idézi elő a *negotiorum gesti*ót.¹⁵⁸ Így a fragmentumokban elvélve tetten érhető *animus negotia aliena gerendi* nem tekinthetjük az ügylet esszenciális alkatrészének.¹⁵⁹ Az viszont kétségtelenül igaz, hogy általánosságban a beavato-

153A forrásokban az *animus negotia aliena gerendi* csak Paulusnál kritériuma a tényállás megállapíthatóságának, klasszikus eredete ennek ellenére igen valószínű: KASER i. m. 590. Africanus sem tekinti az *animus* tényállási elemnek, mikor arról az esetről tudósít, hogy a tulajdonos eladja rabszolgáját, a vevő pedig később eladja a dolgot, amit a rabszolga volt tulajdonosától (az eladótól) lopott. A rabszolga eladója *negotiorum gestorum acti*óval perelhet a vételárra (Afr. 8 *quaest.* D. 3, 5, 48). Az Afr. 7 *quaest.* D. 3, 5, 45 pr. és a Paul. 9 *ad ed.* D. 3, 5, 12 szintén beszámolnak olyan esetről, amikor a *neg. gestor* eladja a *dominus* dolgát.

154FINAZZI i. m. 241.

155SEILER i. m. 22.

156Vö. FINAZZI i. m. 85.

157A töredék kontextusa alapján a passzív *dolum malum (reluctantia)* bekövetkezését tartom elképzelhetőnek.

158Paul. 2 *ad Nerat.* D. 3, 5, 18, 2; Ulp. 10 *ad ed.* D. 3, 5, 5 pr.; eod. 5, 7; Paul. 4 *quaest.* D. 3, 5, 35

159SEILER i. m. 326.

zó gondosságának függvényében alakul a *dominus negotii* igényérvényesítési joga.¹⁶⁰ Kérdésként merülhet fel bennünk, hogy az ügy urának magánszférájába behatoló személy milyen garanciát képes nyújtani eljárásának jogszerűségére, szükségességére. Scaev. 1 *quaest.* D. 3, 5, 8: *Pomponius scribit, si negotium a te quamvis male gestum probavero, negotiorum tamen gestorum te mihi non teneri. Videndum ergo ne in dubio hoc, an ratum habeam, actio negotiorum gestorum pendeat: nam quomodo, cum semel coeperit, nuda voluntate tolletur? Sed superius ita verum se putare, si dolus malus a te absit. Scaevola: immo puto et si comprobem, adhuc negotiorum gestorum actionem esse, sed eo dictum te mihi non teneri, quod reprobare non possim semel probatum: et quemadmodum quod utiliter gestum est necesse est apud iudicem pro rato haberi, ita omne quod ab ipso probatum est. Ceterum si ubi probavi, non est negotiorum actio: quid fiet, si a debitore meo exegerit et probaverim? Quemadmodum recipiam? Item si vendiderit? Ipse denique si quid impendit, quemadmodum recipiet? Nam utique mandatum non est. Erit igitur et post ratihabitionem negotiorum gestorum actio.*

Scaevola döntése az egyik legértékesebb forrásnak tekinthető a *negotiorum gestio* tárgykörében. Relevanciáját a felelősségjogi szempontokon túl az egyéb speciális szabályok ismertetése is alátámasztja. A Digesta-helyek két, egymástól elkülöníthető jogtudósi álláspontot is ismertet. A jogász Pomponius korábban alkotott véleményére reflektál, annak mentén fogalmazza meg saját nézeteit.

A töredék középpontjában az ügyvitel megerősítése, jóváhagyása (*ratihabito*) áll. A *dominus negotii* a beavatkozás hatásának, eredményeinek tükrében *actio directával* elszámolásra kényszerítheti a *gestort*, és kárát tőle behajthatja.¹⁶¹ Amennyiben nem él e jogával, mert úgy ítéli meg, hogy a beavatkozás nem ártott ügyeinek, vagy pozitív irányba terelte azokat, a *negotium gestumot* jóváhagyja. Ez igencsak szubjektív kritériumnak hat, jóllehet a *dominus*nak tűrnie kellett, hogy ügyvitelét egy jogosulatlan személy akár akarata ellenére kezelte.¹⁶²

A *gestor* helytállási kötelezettsége ugyanis – amint Pomponius írja – nem az ügykezelés kvalitatív értékétől függött, sőt, ha azt még sikertelenül, rosszul is intézte, nem lesz ellene *actio negotiorum gestorum* érvényesíthető. Az elszámolásig a felelősségre vonás függőben marad,¹⁶³ és ha az ügyvitel egyszer *ratihabitióra* került, a rendezett tartozást követően az ügy ura már nem érvényesíthet *negotiorum gestorum actiót* az ügyvivővel szemben.¹⁶⁴

Tehát a *male* intézett ügyvitel is jóváhagyható – ahogy később látni fogjuk, bizonyos kritérium teljesülése esetén jóvá is hagyandó –, ezáltal a *gestor* vétkessége később már

160DAWSON i. m. 823.

161KASER i. m. 589; SCHULZ i. m. 621; STOJAR i. m. 40; BOSSOWSKI i. m. 133sk; BUCKLAND i. m. 311; LENEL i. m. 102–103.

162EHRHARDT i. m. 23.

163Az *ex ante* hasznosnak látszó cselekmény a távollévő utólagos jóváhagyásával minősült *utiliter gestum*nak: EHRHARDT i. m. 19.

164FINAZZI i. m. 309.

nem lesz szemrehányható.¹⁶⁵ E szabály alól azonban kivételt képez,¹⁶⁶ ha megállapítható a *neg. gestor* csalárd (*dolus malus*) magatartása.¹⁶⁷ Világosan látható, hogy a *fragmentum* a legenyhébb felelősségi fokozatot követeli csak meg a megbízás nélküli ügyvivőtől.¹⁶⁸ Ezzel az is összhangban áll, hogy a jogtudósi álláspont a felelősségre vonás alóli teljes mentesülés következményét fűzi a jóváhagyáshoz.

Scaevola koncepciója mutat rá a *negotium gestum* értékelésének másik lényegi kritériumára. Hasonlatában az *apud iudicem* kikényszeríthető szükséges elismerést a *dominus* jóváhagyási lehetőségével veti egybe.¹⁶⁹ Ebből arra következtethetünk, hogy amennyiben az ügy ura vitatja az ügykezelés hasznosságát, nem hajlandó jóváhagyni azt, a *gestor* peres úton, *actio negotiorum gestorum contrariával*¹⁷⁰ megtéríttetheti ügyvitelből származó kiadásait.¹⁷¹

Az elszámolás idején beáll a vélelem (*praesumptio iuris*), miszerint a *negotium gestum* jóváhagyásra érdemes.¹⁷² Vagyis elméletileg a *male* intézett ügykezelést is kénytelen jóváhagyni a *dominus*, ha abból kára nem származott. Mindez aránytalanul deformálná a felek közötti jogviszony tartalmát, így valamennyi fent bemutatott speciális előírás csak egy módon nyerhet értelmet: a *neg. gestor* a *dominus* számára hasznosan, célirányosan (*utiliter*) köteles eljárni.¹⁷³ Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy az *utilitas gestionis* nem tekinthető objektív kritériumnak. Annak megállapítása, hogy a *gestor* eljárása az ügy ura számára hasznosnak minősíthető-e esetről estre vizsgálandó, sőt az az adott *dominus* szubjektív szempontjaira kiterjesztve mérlegelendő.¹⁷⁴

165Vö. Ulp. 80 *ad ed.* D. 46, 8, 12, 1

166Meglátásom szerint abban az esetben, ha a *dominus* megtévesztett állapotban hagyja jóvá a rosszhiszeműen eljáró *gestor* ügyvitelét, utóbb a *ratihabitio* visszavonható.

167SEILER i. m. 68.

168FINAZZI i. m. 312.

169A *bonae fidei iudicium* alapján kimondott bírói döntéshez ld. Paul. 9 *ad ed.* D. 3, 5, 6

170KASER i. m. 589; LENEL i. m. 104; ZIMMERMANN i. m. 442–443.

171Ha az ügyvivő az ellenség fogságában lévő személy ügyeit intézte, az utóbb hazatért *dominus*szal szemben *actio contrariát* érvényesíthet (Paul. 2 *ad Nerat.* D. 3, 5, 18, 5). Amennyiben viszont a *dominus* a fogságban meghal, nem csak a *gestor*, hanem a *dominus* örökösei is keresetindításra jogosulttá válnak (Ulp. 10 *ad ed.* D. 3, 5, 19).

172A vélelem értelemszerűen nem vonatkoztatható arra az esetre, ha az ügyvivő *prohibente domino* járt el: DEPPEKEMPER (2014b) i. m. 86.; vö. ARANGIO-RUIZ i. m. 359; SEILER i. m. 60–61. Kivételesen a *dominus* kifejezett tilalma ellenére is költségtérítésre tarthatott igényt az ügyvivő: Ulp. 25 *ad ed.* D. 11, 7, 14, 11; eod. 14, 13; Paul. eod. 32 pr.

173Gai D. 3, 5, 2; Ulp. 10 *ad ed.* D. 3, 5, 9

174EHRHARDT i. m. 23; MEISSEL i. m. 276.

Az *utiliter gestum*¹⁷⁵ esetében nem számít, hogy az egyébként sikeres volt-e,¹⁷⁶ hogy azt a *dominus* vagy a bíró hagyta-e jóvá. A *ratihabitió*t követően már nincs lehetőség *negotiorum gestorum actió*ra. Ellenben e szabály szigorú értelmezése alapján nem lenne megoldás arra, hogy a felek véglegesen rendezzék kölcsönös követeléseiket. Hiszen tartós ügyvitel esetében mindkét oldalon megjelenhet az adott *ratihabitió* után is további, korábban még rendezésre nem került kiadás.

Ezt a situációt oldja meg Scaevola azzal, hogy – Pomponiusnak ellentmondva – biztosítja az ügylet jóváhagyását követően is az *actió*t minden azt követő cselekményre.

Az előbbi jogesetekben a *dominus* ügyeibe spontán, jóindulatú szándékkal beavatkozó *neg. gestor* felelősségével foglalkoztunk. Most egy olyan szövegre térünk át, amelyben a távollévő ügyei nincsenek kiszolgáltatva a véletlennek, mert azokról a *praetor* gondoskodik.

Ulp. 10 *ad ed. D.* 3, 5, 3, 8: *Si exsecutor a praetore in negotio meo datus dolum mihi fecerit, dabitur mihi adversus eum actio.*

Ulpianus megállapítja, hogy nem csupán az önként beavatkozó *gestor*, hanem a *praetor* által kijelölt *exsecutor* ellen is a *dominus negotii* rendelkezésére áll az *actio negotiorum gestorum directa*. A kereset akkor érvényesíthető, ha az ügyvitelt az *exsecutor* csalárd módon (*dolum mihi fecerit*) látta el. Az *exsecutor officiorum* vagy *negotiorum*¹⁷⁷ nem saját elhatározásából avatkozik be, hanem a *praetori* kirendelésnek megfelelően cselekszik. Helytállási kötelezettsége azonban megegyezik az önjelölt ügyvivőével, limitált, csak *dolus*ért felel.

A lakonikus töredékben rögzített felelősségi konstrukcióra szűkítve vizsgálódásunkat további következtetésre juthatunk. Meglátásom szerint az *exsecutor* kifejezés gyűjtőnévnek tekinthető, amely magában foglalja mindazon ügykezelőt, aki tevékenységét *sine mandato* látja el. E hipotézissel rokoníthatók azon szakirodalmi nézetek, melyek szerint a *negotiorum gestio* intézménye a *procuratió*ból gyökeredzik.¹⁷⁸

A forrás az ügy uráról vajmi keveset árul el, logikusnak tartom annak valószínűsítését, hogy az átmenetileg képtelen ellátni saját ügyeit, mely körülménynek leginkább a

175Az *utilitas gestio*ni fogalmát több jogtudós is megkísérelte meghatározni. Elsőként Labeo rögzítette, hogy a *neg. gestor* igényérvényesítésének feltétele a *dominus* hasznára, előnyére való eljárás: STEIN i. m. 13. Proculus az *utilitas*t objektív mércének tekinti, Celsus véleménye szerint viszont a *dominus* személyétől, szubjektív szempontoktól függ, hogy hasznosnak minősíthető-e az eljárás (Ulp. 10 *ad ed. D.* 3, 5, 9, 1). A szakirodalmi nézőpontokat összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az ügyvitelnek a *dominus* hasznára kellett történnie, de nem kívánták meg annak eredményes, sikeres kimenetelét: FINAZZI i. m. 311; SEILER i. m. 51; MAYER-MALY i. m. 423; DEPPENKEMPER (2014b) i. m. 123sk; DAWSON i. m. 823; vö. NÖRR, Dieter: *Die Entwicklung des Utilitätsgedankens im römischen Haftungsrecht*, SZ 73 (1956), 119.

176Az *actio contraria* érvényesítése nem a *gestió*val elért eredménytől függött. Ha a *negotiorum gestor* megtámasztotta az omladozó házat, vagy a beteg rabszolgát kúrálta, akkor is megkapta megbízás nélküli ügyvitel alapján a keresetet, ha később a ház leégett, vagy a rabszolga meghalt: Ulp. 10 *ad ed. D.* 3, 5, 9, 1. A töredék kimerítő exegézisét ld. DELI i. m. 82–92.

177HEUMANN, Hermann Gottlieb—SECKEL, Emil: *Heumanns Handlexikon zu den Quellen des Römischen Rechts*, Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1914⁹, 197.

178FRESE i. m. 337; HAMZA (1997) i. m. 126; SEILER i. m. 106.

távolléte lehetett az oka. Az *absens* ügyvitelét az *exsecutor* fogalomkörébe sorolható *neg. gestor*, *curator (absentis* vagy *bonorum)*,¹⁷⁹ *procurator omnium bonorum (rerum)*,¹⁸⁰ *tutor (dativus)*,¹⁸¹ akár *institor*¹⁸² is elláthatta. Bármelyiküket is illette Ulpianus az *exsecutor* megjelöléssel, valamennyiük eljárása a *negotiorum gestio* tényállása alá esik.

Bár a fragmentum a Digesta *De negotiis gestis* című titulusában kapott helyet, az ulpianusi teória valamennyi ügyvezetés-típust ('Geschäftsführungstypen')¹⁸³ felöleli.

Egyet kell tehát értenünk azon koncepciókkal, melyek azt igyekeznek bizonyítani, hogy a fenti jogviszonyok – különösen a *procuratio* –¹⁸⁴ a *praetori* tevékenységnek köszönhetően a *negotiorum gestorum actiók* intézményesítése révén kerültek szabályozásra.¹⁸⁵

4.2. Összefoglalás

Az exegézisek alapján a következő észrevételeket tehetjük a *neg. gestor* felelősségéről. Konstatálhattuk, hogy a *neg. gestor* vétkessége a klasszikus jogban korlátozódhat a legenyhébb fokozatra, a szándékos károkozó magatartásra (*dolus*).

Tapasztalhattuk, hogy a sürgősen elintézendő ügybe történő jó szándékú beavatkozás során az ügyvivő a legenyhébb helytállási kötelezettséggel tartozik a klasszikus jogban is. Az *utiliter contrahentium* szabály itt nem vizsgálendő, hiszen a szükségállapotban (az *absens* ellen megindított végrehajtási eljárásban) kifejtett kárelhárítási célzat kizárja az indokolatlan beavatkozás eshetőségét.¹⁸⁶

Megfigyelhettük, hogy az *imprudens et ignorans gestor* jóhiszemű vevőként nem vonható felelősségre. Ha érdekellentétbe kerül a *dominusszal*, akkor köteles valakit a maga helyébe állítani, aki az ügy urának nevében eljár. Amennyiben e kötelezettségének nem tesz eleget, felelőssége már megállapítható, *dolusért* köteles helytállni.

Azt is láthattuk, hogy az ügyvitel hatékonysága, sikeressége háttérbe szorul, és elsődlegesen az *utilitas gestionis* kritériuma határozza meg a *ratihabitiót*, az *actio negotiorum gestorum contraria* érvényesítését.

Végül bizonyóságot nyerhettünk arról, hogy az *actio negotiorum gestorum* általánosan –ügyvezetés-típustól függetlenül – tette lehetővé a dolózusan tevékenykedő ügykezelő számonkérését.

4.3. *Dolum et culpam negotia gesta*

179FINAZZI i. m. 197.

180VERBOVEN i. m. 230.

181SEILER i. m. 207.

182Ulp. 28 *ad ed.* D. 14, 3, 3; eod. 5

183SEILER i. m. 105; KASER – KNÜTEL – LOHSSE i. m. 286; WATSON (1984) i. m. 193–194.

184FRESE i. m. 333; vö. HAMZA (1997) i. m. 106.

185KASER i. m. 587.

186DE ROBERTIS i. m. 826.

A *neg. gestor* felelősségének mértékét az előző alfejezetben megkezdett szisztéma szerint tagolhatjuk tovább. Az alábbi fragmentumok képesek a módszertanilag elkülöníthető vétkességi fokozatok (*dolus* és *culpa*) közti hézag betöltésére, noha önálló csoportba iktatásuk kevésbé dogmatikai szempontok, mint inkább *sui generis* jellegük miatt indokolt.

Jelen alfejezet az ulpianusi D. 50, 17, 23 töredék egyik kiragadott részletéről kapta címét. A Digesta utolsó könyvének legutolsó titulusából behívott regula elősegítheti a rendszertani kategóriák átlátását. A *neg. gestor* felelősségét absztraháló forrás az *in conspectu habere* elvét szolgálja. Útmutatóként használhatjuk, de nem ragaszkodhatunk hozzá, ugyanis az e perspektívából való szemlélődésünk történetietlen távlatokba veszne.¹⁸⁷

Negotia gesta [recipiunt] dolum et culpam. A szegmentum alapján *negotiorum gestiónál* *dolus*ért és *culpáért* kell helytállni.¹⁸⁸ Törekednünk kell arra, hogy a *dolus* és *culpa* terminusokat a klasszikus jognak megfelelően értelmezzük. A római jogászok a *dolus* és *culpa* fogalmakat egymás ellentéteiként használhatták.¹⁸⁹ A hosszú időn át uralkodó álláspont szerint a *culpa* eredetileg objektív színezetű volt, és nem gondatlan magatartást, hanem vétkességet jelentett.¹⁹⁰ Ezt a koncepciót a modern kutatások megkísérelték cáfolni.¹⁹¹ A *culpa* jogantropológiai tanulmányozására itt nem vállalkozom, csupán a következő megítélésomat fűzöm a diskurzushoz. Valószínűsítem, hogy a *culpa* mint vétkességi kategória szükségszerűen szubjektív elemek mérlegelése mentén került kialakításra, ugyanakkor úgy hiszem, a károkozó magatartás elbírálásánál már inkább objektív zsinórmértékül szolgál.

A *neg. gestor* felelősségéhez visszakanyarodva azt mondhatjuk, hogy az alábbi töredékek alapján az ügyvivő nem csak általánosan *dolus*ért, hanem bizonyos esetben már *culpáért* is helytállással tartozik. Érdemes utalnunk azon megalapozott koncepcióra, mely szerint a felelősség mértékének növelése a *quasi contractus*ok körében hosszabb időt vehetett igénybe, mint a többi *bonae fidei iudiciumnál*.¹⁹²

A következő forráshely még markánsabbra festi a *neg. gestor* felelősségét, nem véletlen, hogy azt a romanisták is fokozott figyelemben részesítik. A komprimált jogtudósi álláspont elemzése során érdekes utakra kalandozunk.

Pomp. 21 *ad Q. Muc.* D. 3, 5, 10: *Si negotia absentis et ignorantis geras, et culpam et dolum praestare debes. Sed Proculus interdum etiam casum praestare debere, veluti si novum negotium, quod non sit solitus absens facere, tu nomine eius geras: veluti venales novicios coemendo vel aliquam negotiationem ineundo. Nam si quid damnum ex ea re secutum fuerit, te sequetur, lucrum vero absentem: quod si in quibusdam lucrum factum fuerit, in quibusdam damnum, absens pensare lucrum cum damno debet.*

187Vö. ZIMMERMANN i. m. 445.

188Akárcsak a jogintézményhez közelálló *mandatum* vagy *tutela* esetében: Ulp. 29 *ad. Sab.* D. 50, 17, 23

189KUNKEL i. m. 337.

190KUNKEL i. m. 338; VISKY (1941) i. m. 6–7; MacCormack i. m. 376sk.

191DE ROBERTIS i. m. 811–812; JÖRS – KUNKEL – WENGER i. m. 178; MARTON i. m. 46; MOLNÁR i. m. 213.

192Uo. 108.

Pomponius *aperte* közli velünk, hogy a *neg. gestor* más ügyének intézése idején *dolus*ért és *culpáért* is felelősséggel tartozik. A szövegösszefüggés alapján a szándékos károkozó, valamint a culpózus magatartás egyaránt (*et culpam et dolum*) helytállási kötelezettséget ró az ügyintézőre. Már az első mondatból kiderül, hogy a *neg. gestortól* eljárása során elvárt a fokozott gondosság,¹⁹³ a felelősségi konstrukciók együttes említése mégsem magától értetődő. A *culpa* fogalmi köre involválja a dolózus magatartást (*argumentum a minore ad maius*). A páros kötőszó használata ugyancsak magyarázatra szorul.

FINAZZI úgy véli, az *et culpam et dolum* passzust a gyámi felelősségről szóló *edictum* rendelkezései ihlették.¹⁹⁴ E feltevés is csak annak alátámasztására elegendő, hogy a *gestor culpáért* is felelősséggel tartozik. Ezen felül az *edictum fides et diligentia* helytállást vár el a gyám helyett eljáró beavatkozótól,¹⁹⁵ ami legfeljebb távolról, tartalmilag konvergál esetünkkel. Ennél helyesebbnek tűnik egy másik, szintén az olasz romanistától származó koncepció, miszerint a *culpa* feltüntetése a *bonae fidei iudicium* alapján történő igényérvényesítésre utal.¹⁹⁶

A klasszikus felelősségjog alapján általános esetnek tekintendő a *dolus-culpa* felelősség. A töredék *differentia specificája*, hogy a szabiniánus jogtudós – Proculus megállapítására hivatkozva – különleges esetben a *neg. gestor* felelősségét kiterjeszti, a *casus (mixtus)*¹⁹⁷ esetén fellépő kárveszélyviselésre is.¹⁹⁸ Vagyis az ügyvivő helytállási kötelezettsége maximalizálásra kerül, azaz a *gestor vis maior*ért is, az emberileg el nem hárítható erőhatalom¹⁹⁹ bekövetkezéséért is felel.²⁰⁰

A *neg. gestor* felelősségének ilyen léptékű szigorítása meghökkentőnek tűnik, azonban, amint megnézzük a helytállási kötelezettség mértékét előírányozó tagmondatok kontextusát, egyszerűbb lesz azonosulnunk a jogtudósi felfogással.²⁰¹ Ha a *gestor* az ügyvitelt más (ti. a *dominus*) távollétében és annak tudta nélkül bonyolítja *dolus*ért és *culpáért* egyaránt felel.

193CARDILLI, Riccardo: *L'obbligazione di «praestare» e la responsabilità contrattuale in diritto romano* (II sec. A.C. – II sec. D. C.), Milano, Giuffrè Editore, 1995, 397.

194FINAZZI i. m. 214.

195Ulp. 36 *ad ed.* D. 27, 5, 4

196FINAZZI i. m. uo.; vö. FÖLDI (2001) i. m. 16.

197MAYER-MALY i. m. 430.

198A modern dogmatikai nézetek éles választóvonalat húznak a felelősség és a veszélyviselés között, azonban ez nem (mindig) esik egybe a források nyújtotta képpel: JAKAB ÉVA: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011, 171.

199Gai 2 *aur.* D. 44, 7, 1, 4; VISKY Károly: *A „vis maior” a római jog forrásaiban*, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1942, 8.

200A *fideiusor* ügyvivő felelősségét – aki tapasztalatlansága miatt olyan szerződésre kikötött zálogot vett át, melyre nem vállalt kezességet – Pomponius csak *culpára* állapítja meg, és ekkor nem követeli meg a *gestortól* a *casus*ért való helytállást, mivel a gondatlan *gestor* nem minősül rablónak, vagyis rosszhiszemű birtokosnak (Pap. 3 *resp.* D. 3, 5, 31 pr.).

201Semmi sem utal arra, hogy Pomponius vagy Proculus a *negotiorum gestio* tényállási elemének tekintették volna az *utilitas gestioni*s: SEILER i. m. 54. Ettől függetlenül ennek alapján elismerték a követeléseket: ZIMMERMANN i. m. 442.

Casus bekövetkezésekor pedig kivételesen kötelezhető helytállásra az ügyvivő, például olyan esetben, ha a *dominus* nevében új, a távollévő szokásaitól eltérő, kockázatos ügyletbe kezd.²⁰² Pomponius még példával is szemlélteti, hogy milyen egyedülálló szituációban várható el a *periculum vis maioris* viselése az ügyvivőtől: ha a *neg. gestor* a távollévő tudta nélkül új rabszolgákat vásárol vagy valamilyen nagyobb kereskedelmi ügyletbe kezd.

A beavatkozótól nem követelhető meg, hogy naprakész információkkal rendelkezzen a számára akár ismeretlen *dominus* üzleti szokásairól.²⁰³ Akad azonban olyan tevékenység, amely a rómaiak mindennapi életéhez tartozott, ugyanakkor köztudottan életük kényes területét képezte. Ilyen magánügynek számított a rabszolgavétel.²⁰⁴

A *servus* nem egy egyszer használatos, eldobható árucikk volt, ezért a vásárlónak, ha jó vételt akart csinálni, alaposan át kellett gondolnia, milyen jellemvonásokkal, képességekkel rendelkező rabszolgát kíván háztartásának tagjává tenni. Felettből kockázatos ügylet volt ez, ugyanis a rabszolga számos rejtett hibával rendelkezhetett,²⁰⁵ melyekről a vevő az áru tüzetes átvizsgálásának dacára sem szerzett mindig tudomást.²⁰⁶ A rabszolga-kereskedők gyakorlatában megfigyelhető volt,²⁰⁷ hogy előszeretettel adtak el kiszolgált, *veterator* rabszolgákat újonnan beszerzett *noviciusként*,²⁰⁸ mert utóbbiak keresettebbek, drágábbak voltak.²⁰⁹ Az eladók hamis adatszolgáltatásának, a csalások megzabolázásának érdekében az *aediles curules* rendeletet adtak ki.²¹⁰ A kellékszavatossági, modern szóhasználattal 'fogyasztóvédelmi'²¹¹ előírások alapján amennyiben az eladó

202DE ROBERTIS i. m. 829.

203Vö. DEPPENKEMPER (2014b) i. m. 122.

204JAKAB, Éva: *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht*, München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1997, 12.

205A *servus* lehetett beteg (*morbosus*), munkaképtelen, ami szinte biztos veszteség a tulajdonosnak: JAKAB Éva: *Stipulationes aediliciae. A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban*, Szeged, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica, Tom. XLIV. Fasc. 7., 1993, 17. A vevő előtt a rabszolga hajlamaiban rejlő hibák még kevésbé lehettek ismeretesek, nem tudhatta, hogy annak szokása-e elszökni (*fugitivus*) vagy esetleg egy teljesen megbízhatatlan csavargó: JAKAB (1997) i. m. 14.

206Az efféle piaci szokások a görögöknél éppúgy fellelhetők, mint a rómaiaknál: ΡΙΤΟÓΚ (1960) i. m. 47; a görög vásárrendészeti szabályozáshoz ld. JAKAB (1997) i. m. 53–96.

207Ulp. 1 *ad ed. aed. cur.* D. 21, 1, 37

208A *servus novicius* igen értékes volt, azzal egyszerűbben lehetett boldogulni, könnyen kezelhető volt, jobban hajlott a munkára és általában sikeresen lehetett őt a vevő saját szokásaihoz idomítani. A rabszolga-kereskedők leleményességét érzékletesen tükrözi a következő anekdota: Plin. *Nat. hist.* 7, 56

209JAKAB (1993) i. m. 50.

210A római piaci szabályozást ld. átfogóan: JAKAB (1997) i. m. 97–152; az *aediles curules* piacfelügyeleti feladatkörét ld. behatóan: JAKAB (1993) i. m. 33–42; a rabszolgák piaci eladására vonatkozó szabályokhoz: Uo. 45–65.

211JAKAB, Éva: *Sale Documents from the Roman World*, In JAKAB, Éva (ed.): *Sale and Community. Documents from the Ancient World, Legal Documents in Ancient Societies V*, Trieste,

nem tett eleget tájékoztatási kötelezettségének ('Informationspflicht'),²¹² vagy valótlán adatokat közölt a *servus* tulajdonságairól (*dicta et promissa*), a vásárlást követően a vevőt *redhibitio* illette meg.²¹³ A rabszolga visszaszolgáltatása mellett a vevő hat hónapon belül érvényesíthette az *actio redhibitoriát* az eladó ellen, vagy egy éven belül *actio quanti minorisszal* vételár leszállításra perelhetett.²¹⁴

Látható tehát, hogy a személyes jellemzők meghatározó szerepet játszottak a vásárlásban, predesztinálták a későbbi *dominus-servus* kapcsolatot.²¹⁵

A forrás az új rabszolgák vásárlása mellett megköveteli a *casusért* való helytállást a *dominus* üzleti szokásaitól eltérő kereskedelmi ügylet megkezdése tekintetében is. Ilyen, az *absens* érdekeit érzékenyen érintő beavatkozás lehetett az ügy urának üzletviszonyaiba, vállalkozásaiba a beavatkozóknak a *dominus* vagyoni helyzetét veszélyeztető tevékenysége – esetleg *magister*²¹⁶ vagy *institor*²¹⁷ minőségében –, mely ügyvitelt akár *prohibente domino* intézett.²¹⁸ A károkozás mértéke potenciálisan nagyobbra becsülhető, ha az ügyvivő hozzáfért a távollévő tőkéjéhez.²¹⁹ Alapvetően az ehhez hasonló kockázatos üzletelés *negotia non utiliter gestának* minősül.

A távollévő tudrán kívüli és szokásaitól eltérő kockázatos ügyvitel természetesen nem kizárólag negatív hatással lehetett a *dominus* ügyeire. A *gestor* kiválaszthatja a legfiatalabb, ereje teljében lévő rabszolgát a *forumon*, üzleti érzékére hagyatkozva profitra tehet szert az ügy urának vállalkozásában. Azonban még hasznos, nyereséges eljárás esetén is az elszámolás az ügyek kiemelt rizikófaktorai miatt eltérően alakulhat.

Világos, hogy a *damnum te sequetur* értelmében a *neg. gestor* a beavatkozása következtében beálló károkért maga köteles felelni, még *casusért* is helytállással tartozik.²²⁰ Ellenben, ha a szokatlan, a *dominustól* idegen ügylet elvégzéséből haszon keletkezik, az az ügy urát illeti meg. Az ügy urának a *gestor* eljárására visszavezethető kárt be kell tudnia az ugyancsak abból származtatható haszon mértékébe.²²¹ A *dominus* ilyen körü-

Edizioni Università di Trieste, 2015, 226.

212Az eladónak az *aedilisi edictum*nak megfelelően a rabszolga nyakába akasztott *tituluson* fel kellett tüntetnie az áru főbb információit ld. JAKAB (1997) 41.: nevét, életkorát, nemét, származását ld. PÓLAY Elemér: *A dáciai vászostáblák szerződésai*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972, 145.

213JAKAB (1993) i. m. 51.

214JAKAB (1993) i. m. 5–6. Az árut megvásárló *neg. gestor* ekkor már mint *procurator* járna el.

215JAKAB (1997) i. m. 14.

216HAMZA (1997) i. m. 113sk.

217FÖLDI András: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997, 144.

218DE ROBERTIS (1982) i. m. 830.

219DEPPENKEMPER (2014b) i. m. 121.

220A *dominus* szokásaitól eltérő ügyletből – mely *negotium* e jellemzőjéről a *gestor* is tudomással rendelkezik – az ügy urának nem származhattak kötelezettségei: ARANGIO-RUIZ (1991) i. m. 359.

221VISKY (1942) i. m. 124.

mények fennállása esetén anyagi helyzete megóvása érdekében a *compensatio* szabályait hívta segítségül,²²² amely alapján csak az ügyvivő célszerű kiadásainak megtérítésére volt kötelezhető.²²³ (Ha a *neg. gestor* a fenti tevékenységeket a *dominus* vagyonából fedezte, természetesen célszerű kiadásainak megtérítésére sem tarthat igényt.)

A *neg. gestor* azzal, hogy az ügy urának nevében, annak szokásaitól eltérő kockázatos ügyvitelbe kezd, a *dominus* érdekeit figyelmen kívül hagyja, ezért a távollévő fokozott védelemben részesül, a beavatkozót pedig a legszigorúbb helytállási kötelezettség terheli már a klasszikus jogban is.²²⁴

A Digesta egy másik töredéke is hidat képez a *neg. gestor* felelősségjogi fejlődésének történetében. Az alábbi eset egyik figyelemre méltó sajátossága, hogy a megbízás nélküli ügyvivő nem *civis Romanus*, hanem rabszolga.²²⁵

Paul. 2 *ad Nerat.* D. 3, 5, 18, 1: *Scaevola noster ait putare se, quod Sabinus scribit debere a capite rationem reddendum sic intellegi, ut appareat, quid reliquum fuerit tunc, cum primum liber esse coeperit, non ut dolum aut culpam in servitute admissam in obligationem revocet: itaque si inveniatur vel malo more pecunia in servitute erogata, liberabitur.*

Paulus Sabinus egyik döntését elemzi, amely a rabszolga-felszabadítással kapcsolatos elszámolási viszonyról szól.²²⁶ A rabszolga felszabadításának előfeltétele, hogy az minden kényszertől mentesen, a rabszolga tulajdonosának, a *dominus*nak szabad akarat elhatározásán nyugodjon.²²⁷ A felszabadításra irányuló szándék kialakulását követően került sor a szokásos *ratióra*.

Mint ismeretes, a rómaiak pénzügyeikről akkrátusan hiteles számlakönyveket (*codex accepti et expensi*) vezettek,²²⁸ melyek eredetileg viaszostáblán később egyre inkább papirusz- és pergamentekercseken kerültek rögzítésre.²²⁹ Időről időre szaldót készítettek.²³⁰ Vélhetően e műveletre döntően a vagyoni helyzet felmérése céljából került sor, például manumittálást megelőzően. A rabszolga felszabadulása előtt köteles urának bemutatni saját számlakönyvét, aki azt *a capite* tekinti át.²³¹ Az vagyonkezeléssel kapcsolatos forrá-

222A *compensatio*ról mint a *dominus negotii* kárelhárító eszközéről egyedül Pomponius emlékezik meg a jogtudósok közül: HONSELL, Heinrich: *Quod interest in bonae-fidei-iudicium. Studien zum römischen Schadenersatzrecht*, München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1969, 166.

223DEPPENKEMPER (2014b) i. m. 122.

224VISKY (1942) i. m. 126.

225A *dominus* ügyleteiben való eljárás, a gazda képvisellete elsősorban a művelt rabszolgák szűk körében valósult meg: SZABÓ Béla: *Civis Romanus. A római társadalom jogi kategóriái*, In: Rubicon, 1997/3–4, 40.

226*Iusta causa manumissionis*nak minősült, ha a *dominus* rabszolgáját ügyvivővé (*procuratorrá*) akarta tenni: Gai Inst. 1, 19

227ÓRIÁS Nándor: *A manumissio. Tanulmány a római jogból (I)*, Eger, Eger Nyomda Rt., 1929, 70.

228THILO, Ralf Michael: *Der Codex accepti et expensi im Römischen Recht. Ein Beitrag zur Lehre von der Litteralobligation*, Muster-Schmidt, Göttingen-Zürich-Frankfurt, 1980, 80.

229THILO i. m. 128.

230*Punctum*mal zárták az egyenleget, hogy a könyvelés áttekinthető legyen: THILO i. m. 129.

231Az *a capite* kifejezés alighanem azt jelenti, hogy a rabszolga a *dominica potestas* létesülésétől

sokban gyakran előforduló *rationem reddere* és *reliqua solvere*²³² szintagmák azt a *condiciót* képezik le, melynek megfelelése esetén a rabszolga szabadulhat a *dominica potestas* alól.

A *negotiorum gestio* alanyainak elszámolási eljárása is sokban hasonlítható a fentihez,²³³ sőt azzal fedésben is állhat, ha az ügyvitel tartós volt és azt a *servus* végezte.²³⁴ A paulusi szöveg a felszabadítás lehetőségét nem teszi függővé a rabszolga ügykezelésének eredményességétől, azt abszolút mentesíti a felelősség alól.²³⁵ Hiszen az ügykezelő rabszolga és ura között nincs jogviszony (*naturalis obligatio*)²³⁶ – a *servus* esetleges *peculiuma* is a *pater familias* tulajdonát képezte –,²³⁷ ezért a *manumissiót* megelőzően nem, legfeljebb utána a *ius patronatus* alapján,²³⁸ a felszabadított *peculiuma* erejéig követelheti a *dominus*, hogy a *libertinus* a rabszolgaság idején a szándékos károkozó vagy hanyag eljárásából származó károkat térítse meg.²³⁹ A rabszolga azért sem felel, ha tisztességtelenül pazarolta a pénzt, mivel a *pater familias* a kárát a *servustól* nem, csak a *peculiummal* rendelkező *libertusától* tudja megtéríttetni.

Ebben a fragmentumban a helytállási kötelezettség *dolum aut culpam*. Tehát *dolusért* vagy *culpáért* kell(ene) felelnie az ügykezelőnek. E választó szintagma megértését kevésbé komplikálnak találok, mint a pomponiusi forrásban lévő *et culpam et dolum* kapcsolatos szószerkezetet.²⁴⁰ Ez ugyanis implicite kifejezi, hogy vagy *dolus* vagy *culpa* vétkeességi kategóriába utalható a *gestor* magatartása. A kettő nem teljesülhet egyszerre, ugyanis az egyik a másikat negálja, ún. kizáró diszjunkcióról van szó. Ugyanakkor a felelősség mértékének e körülírt alakzata is utalhat a klasszikus jog általános felelősségi rendszerére. Hermeneutikai értelemben ezt a fajta megkülönböztetést bátoríthatunk a felelősségjog differenciálódásának korai megjelenéseként felfogni.

Noha szintaktikai okokból a töredék interpretálása nem egyöntetű a szakirodalomban, témánk szempontjából új ismeretekre tehetünk szert. Gyakorta lehetett rabszolga az ügylet alanya *neg. gestor*ként, megállapíthatjuk viszont, hogy rá mégis speciális felelősségi szabályok vonatkoznak a *sui iuris* megbízás nélküli ügyvivőkhöz képest.²⁴¹

kezdve valamennyi pénzügyletéről köteles beszámolni.

232Afr. 9 *quaest.* D. 35, 1, 32; Call. 2 *quaest.* D. 35, 1, 82; Pomp. 11 *ep.* D. 35, 1, 111; Ulp. 27 *ad Sab.* D. 40, 7, 6, 7

233Vö. JAKAB (2011) i. m. 57sk.

234Az ügyvivő a dokumentumok bemutatásával egyidejűleg igényt tarthatott a *dominus* érdekében folytatott tevékenységéből felmerült költségeinek – és azok kamatainak – megtérítésére: FINAZZI i. m. 137–138; MEISSEL i. m. 280.

235Vö. Ulp. 35 *ad ed.* D. 3, 5, 16

236MOLNÁR – JAKAB i. m. 267.

237BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS i. m. 118.

238BRÓSZ – PÓLAY i. m. 140.

239WATSON, Alan: *Thinking Property at Rome*, In: Chicago-Kent Law Review, 1993/3, 1364.

240Az Ulpianus-szöveg kontextusában az *et dolum et culpam* szerkezet a fokozottabb felelősséget jelenti (Ulp. 29 *ad Sab.* D. 50, 17, 23).

241FINAZZI i. m. 242.

4.4. Összefoglalás

A *Digesta neg. gestor* felelősségét *dolus-culpa* felelősségtípusban meghatározó szövegeket vizsgáltuk meg ebben a részben. Megfigyelhettük, hogy a *culpa* mellett a *casus* esete is beszivárgott a *gestor* helytállási kötelezettségével foglalkozó forrásokba. Amikor a *gestor* az *absens* tudta nélkül és annak szokásaitól eltérő, érdekeit közvetlenül veszélyeztető tevékenységi körben jár el, a helytállási kötelezettsége maximalizálódik (*omnimodo teneri*).²⁴² Az ilyen kockázatos *gesti*óból származó haszon és kár egymásba való betudását a *dominus*nak kell elvégeznie.

A *manumissio* kapcsán találkozhattunk a rabszolga státuszú *neg. gestor* felelősségének sajátjaival. Kimutattuk, hogy sokban hasonlít a rabszolga és az ügykezelő elszámolásának módszere. A rabszolga *gestor* tipikusan tartós ügykezelést látott el, midőn azonban a *dominus* felszabadítani kívánja, a *negotia gesta* alapján nem vonható felelősségre, kizárólag könyvelésének hitelességét kell bizonyítania. A *servitus* idején csalárd vagy gondatlan eljárásával okozott károkat már *libertinusként peculiuma* erejéig köteles megtéríteni.

Képet kaptunk a *neg. gestor* felelősségének köztes fejlődéstörténeti moduljáról, érzékelhettük a helytállási kötelezettség erősödő tendenciáját. A rabszolga ügyviteli felelősségének vizsgálatát az itt elemzett töredékhez (D. 3, 5, 18, 1) szorosan kapcsolódó, ugyancsak Paulustól származó, ám eltérő felelősségtípust megállapító forrással folytatjuk a következő alfejezetben.

4.5. A *negotiorum gestor* felelősségének kiterjesztése

A klasszikus kori intézmény²⁴³ rekonstruált fejlődéstörténetének végállomásához érkezőnk el, mikor a *neg. gestor* helytállási kötelezettsége már a *culpa* szintjére emelkedik. A *Digesta* joganyagát az ügyvivő culpózus magatartásáról rendelkező töredékek dominálják. A *neg. gestor* felelősségét az alábbi fragmentumok exegézise nélkül *ab ovo* nem lehetne hatékonyan tanulmányozni.

Ha korhű szemléletünket meg kívánjuk őrizni a továbbiakban is, a strukturálódás tényét nem tagadva tudomásul kell vennünk, hogy a különböző felelősségtípusok a gyakorlatban nem mindig határolhatók el élesen egymástól.²⁴⁴ A *culpa* kialakulását máig homály fedi,²⁴⁵ felelősségjogi karakterének egzakt meghatározása a szakirodalom neuralgikus pontját képezi.²⁴⁶ Ahogy korábban utaltunk rá a klasszikus jog *culpa* fogalma nem 'vegytiszta', objektív és (idővel) szubjektív komponense szintűgy kimutatható.²⁴⁷

242CARDILLI i. m. 401.

243DEPPENKEMPER (2014a) i. m. 27; FINAZZI i. m. 15; FRESE i. m. 2; KASER – KNÜTEL – LOHSSE i. m. 286; MAYER-MALY i. m. 422; MEISSEL i. m. 258; SCHULZ i. m. 624; SEILER i. m. 3; WATSON (1984) i. m. 193; ZIMMERMANN i. m. 435.

244JÖRS – KUNKEL – WENGER i. m. 178.

245MARTON i. m. 45; VISKY (1942) i. m. 9.

246MACCORMACK i. m. 371.

247FÖLDI (2001) i. m. 16; KUNKEL i. m. 340; MOLNÁR i. m. 168–169.

Valószínűleg a *culpa* ‘alfjai’ csak a későklasszikus, posztklasszikus jogban fejlődtek ki.²⁴⁸

Mindezek tudatában közeledjünk a jogtudósi koncepciókhoz és próbáljuk meg detektálni a *neg. gestor* felelősségét kategorizáló szövegeket.

Folytassuk az előző alfejezetben megkezdett rabszolga jogállású *gestor* eljárásának vizsgálatát egy másik Paulus-szöveg feldolgozásával.²⁴⁹

Paul. 9 *ad ed.* D. 3, 5, 17: *Proculus et Pegasus bonam fidem eum, qui in servitute gerere coepit, praestare debere aiunt: ideoque quantum, si alius eius negotia gessisset, servare potuisset, tantum eum, qui a semet ipso non exegerit, negotiorum gestorum actione praestaturum, si aliquid habuit in peculio, cuius retentione id servari potest. Idem Neratius.* A szöveghely a *neg. gestortól* elvárható magatartással foglalkozik. A *schola Proculiana* jeles képviselői akként vélekednek, hogy az ura üzleti ügyeit intéző rabszolga a felszabadítás után a *negotiorum gestio* szabályai alapján felel.

A grammatikai értelmezést alapul véve megállapíthatjuk, hogy a tényállást múltban lezárult cselekmények teszik ki, az igék idejúsége *praesens perfectum historicum*, vagyis az alany jogállapot változáson esett át: még *servusként* intézte urának ügyeit, de mostanra – azaz a fragmentum keletkezésének időpontjában – már *libertinus*.

A rabszolga ügykezelése jellemzően általános – nem csak a *negotia* egy meghatározott csoportjára kiterjedő – és tartós volt.²⁵⁰ Az *a semet ipso exigere* alapelv²⁵¹ rendezte a hatalomalatti és ura, valamint a *dominus* helyett eljáró hatalomalatti és harmadik személy kapcsolatát.²⁵² A *libertus* és *patronusa* közötti viszonyt már a *ius patronatus* formálta, ám a felszabadított kiszolgáltatottsága így sem enyhült különösebben. Az ún. *obsequium* gyűjtőfogalmát, mint *incerta obligatiót* maga a *patronus* határozta meg.²⁵³

A forrás második felében tapasztalhatjuk az *a semet ipso exigere* megsértésének esetét.²⁵⁴ Ez az indokolást tartalmazó részlet, ahol a szöveg komparáció keretében határolja

248KUNDEL i. m. 312.

249Az Ulp. 35 *ad ed.* D. 3, 5, 16; Paul. 9 *ad ed.* D. 3, 5, 17; Paul 2 *ad. Nerat.* D. 3, 5, 18 pr. 18, 1. 2 töredékek szinergiát alkotnak. Közülük jelen munkában csak a *negotiorum gestor* felelősségét tárgyaló legfontosabbak részesülhetnek alaposabb elemzésben. A D. 3, 5, 16 szintén az elszámolási eljárással foglalkozik, azt vizsgálja, hogy miként alakul a *dominus* igényérvényesítési lehetősége a felszabadított ügyvitelére vonatkozóan. A D. 3, 5, 18 pr. alatt a *naturalis debitor* rabszolga elszámolási kötelezettségének szabályai a lejárt követelések megtérítésének esetével kerülnek összevetésre. Ha ugyanis a rabszolgának eredetileg nem volt semmije *peculiumban*, később azonban – már *libertinus*ként – igen, akkor a *dominus* perelhet a szerzeményre. A D. 3, 5, 18, 2 a *bona fide serviens* eljárását vizsgálja, aki szolgálai kötelezettségének tekintette a *dominus* ügyeinek intézését. Ilyenkor megbízási szerződés alapján nem, csak *negotiorum gestorum actióval* perelhetette őt az ügy ura.

250THILO i. m. 121.

251Vö. a hatalomalatti vállalkozók felelősségével: FÖLDI (1997) i. m. 172–176.

252ARANGIO-RUIZ i. m. 359–360.

253BRÖSZ Róbert: *Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban. A római polgárság rétegződése*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964, 90–92.

254Ugyancsak az *a semet ipso exigere* megsértéséért felel a *gestor*, aki nem hajtotta be az adósoktól a tartozást: Ulp. 10 *ad ed.* D. 3, 5, 5, 14

be az elvárt magatartás mértékét. Nem meglepő, hogy a szakirodalom is a töredék e szegmentumát vonta beható vizsgálata alá.

A D. 3, 5, 10 exegézise után tagadhatatlan, hogy Proculus az általunk klasszikus jog idejére datált *dolus-culpa* felelősségi renddel megegyező véleményt képviselt. Az itt rögzített *bonam fidem praestare* kifejezés szemantikailag azonosítható a klasszikus felelősségi kategóriákkal.

FINAZZI kimerítő elemzésének elején óvatosan közelít a felelősségi kérdésekhez. A kifejezést szétbontja, és előbb az ígét, majd a fogalmat tanulmányozza. Előbbiről megállapítja, hogy a *praestare* döntően a felelősség kritériumának meghatározására szolgál, majd felhívja figyelmünket arra, hogy a szó nem kizárólag e jelentést takarhatja.²⁵⁵

A *bona fides*ről két síkon vezeti végig gondolatmenetét. Elsőként kimutatja a forrás kapcsolatát a *quidquid*-klauzulával,²⁵⁶ megszilárdítva az igényérvényesítés *bonae fidei iudiciumon* alapuló jellegét, majd az érdekelt adós felelősségének mintájára próbálja azonosítani a *bona fides* fogalmának szövegben betöltött jelentőségét.²⁵⁷ Utóbbi analizisének visszatér a híres Proculus-szöveghez,²⁵⁸ és bár elismeri a *tantum libertus praestare debet* passzus szubjektív arculatát, a forráshoz ragaszkodva arra a következtetésre jut, hogy a *bona fides* ellentétpárjának tekintett *dolus*t kell felelősségi kategóriaként megállapítanunk.²⁵⁹

Anélkül, hogy FINAZZI eredményeinek alulértékelésére vetemednénk, egészítsük ki azt saját észrevételeinkkel. Fogadjuk el, hogy esetünkben a *praestare* a közismert, általános jelentését hordozza, így a helyállási kötelezettségre vonatkozik. A *bona fides*t pedig a paulusi fragmentummal összhangban kíséreljük meg definiálni. A problémát ismét a szakirodalomban uralkodó objektív és szubjektív felelősségjogi tényezők konkurálása okozza.

Kizárhatjuk, hogy a *bona fides* ellentétpárja az objektív értelemben használt *dolus* lenne.²⁶⁰ Nem erőszakolhatjuk az egyik fogalom inverzét a másikra, nem alkalmazhatunk egyváltozós logikai műveletet a kézenfekvőnek látszó megoldás igazolására, hiszen nem létezik tisztán objektív vagy tisztán szubjektív értelmezési tartomány.²⁶¹ Leghelyesebb azt elfogadnunk, hogy a *bona fides* konkrét tartalmát az adott tényállás határozza meg.²⁶² Szimpatizálhatunk azon szakirodalmi tézissel, mely ugyan nem mer még elszakadni az antitetikus dimenziótól, mégis utal a felelősség megállapításának szubjektív kritériumára.²⁶³

A *libertinus neg. gestor* felelősségéről alkotott saját elméletünket állítsuk a klasszikus források talajára. Bizonyos, hogy a *negotiorum gestio* intézményesülése megtörtént már a

255Vö. FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*, Budapest, Rejtjel, 2004, 42–43.

256Gai Inst. 4, 47

257FINAZZI i. m. 247.

258Proc. 6 ep. D. 18, 1, 68 pr.

259FINAZZI i. m. 248sk.

260Vö. KUNKEL i. m. 338.

261Az objektív felelősség megállapításának elvi alapjául inkább az *aequitas* szolgálhatott ld. részletesen: FÖLDI (2001) i. m. 20–21.

262Uo. 16.

263CARDILLI i. m. 404.

szöveg hely feltehető keletkezésének idején, mert a *dominus* peresítheti követeléseit. Azt is kijelenthetjük, hogy az egykori rabszolga ügykezelést folytatott, *gestornak* mégis csak a *ius patronatus* tükrében tekinthetjük. A *libertinus* ügyvivő felelősségét úgy próbálja meghatározni a töredék, hogy egy kívülálló szabad személytől elvárható magatartást alkalmaz mérceként (*si alius eius negotia gessisse*).²⁶⁴

Szerencsére a rendelkezésünkre álló paletta szűk, *dolus* vagy *culpa*t kell megállapítanunk. Ennél összetettebb feladat, hogy e kettőt mind szubjektív, mind objektív vonásaikra való tekintettel biztosan el tudjuk határolni. Áttekintettük, hogy miért célszerűtlen a *bona fides* ellentétpárját kutatnunk a töredékben, így helyezzük inkább középpontba a konkrétumokat. Mivel nem lelünk szándékos károkozó, jogellenes magatartásra utaló részletet a szövegben, valószínűsíthetjük, hogy a *libertinus gestor* felelősségi fokozata a *culpa* területén belül helyezkedhet el.

A *culpa*-konceptiót erősíti meg a következő alaptétel is: *lata culpa est nimia negligentia, id est non intellegere quod omnes intellegunt*.²⁶⁵ Az *omnes* éppolyan tág kört ölel fel, mint az *alii*. Az is a *culpa* mellett szól, hogy a *negotiorum gesti*óból eredő keresetek mindkét fél számára rendelkezésre állnak. Így nem csak a Paulus-szövegben említett *dominus*, hanem az ügykezelő is keresetet érvényesíthetett az ügy urának érdekében ellátott tevékenységéből felmerülő költségeinek megtérítésére. Tehát a *neg. gestor* az érdekelt adóshoz hasonlóan²⁶⁶ *culpa*-ért köteles helytállni. Annak precíz kimutatására, hogy a *libertinus gestor* felelőssége a posztklasszikus, iustinianusi jog által tovább differenciált *culpa* kategórián belül milyen fokúnak minősül, jelen dolgozat nem vállalkozhat.

Az eltérő jogállapotú *gestorok* felelősségének komparatív eszközökkel való behatárolásával a következőkre juthatunk: a *si alius* értelmében egyrészt bárki, bármely társadalmi szférába tartozó egyén lehet megbízás nélküli ügyvivő, másrészt mindannyiuk helytállási kötelezettségének mértéke egységesen *culpa*. Ez alapján szignifikáns különbséget tapasztalhatunk az előző alfejezetben vizsgált D. 3, 5, 18, 1 és az előttünk lévő töredék között. Míg ott a *servus* vétkesség alapú helytállása eliminálásra került, itt a rabszolga, illetve a *libertinus* eljárása a klasszikus jogban tárgyalt legszigorúbb felelősségi alakzatba kényszerül.

Az ellentmondást a források tartalmának összevetésével oldhatjuk fel. Diakronikus szempontból számottevő különbség, hogy Paulus a D. 3, 5, 18, 1 körében mestere, Cervidius Scaevola megállapításait idézi, aki pedig a korai klasszikus Sabinusra utal vissza. A jelen exegézis tárgyául szolgáló töredék szellemi szerzői Proculus és Pegasus, így Paulus itt is korábban működő jogtudósok állásfoglalásait közvetíti.²⁶⁷ Tehát mindkét szövegre igaz, hogy Paulus csak tovább hagyományozza, osztja elődei nézeteit. Tény azonban, hogy mind az öt *iurisperitus* a klasszikus kor századaiban élt, így szembeötlő különbséget a *dolus-culpa* felelősségi rend kapcsán nem lenne szabad tapasztalnunk.

264Vö. Inst. 3, 27, 1

265Ulp. 1 *reg.* D. 50, 16, 213, 2

266FÖLDI – HAMZA i. m. 555.

267Noha Paulus már nem tartozott egyik *scholához* sem, különösnek hat, hogy mind a *sabinianusok*, mind a *proculianusok* véleményével azonosulni tudott.

Érdemi összehasonlításban megállapíthatjuk viszont, hogy a D. 3, 5, 18, 1 centrumában a *manumissio* lehetőségének vizsgálata áll, azon belül is nyomatékos hangsúlyt kap az elszámolási eljárás. A D. 3, 5, 17 viszont csak szűkszavúan utal a tényállás háttérében álló jogállapot-változásra, aminek nincs felelősségjogi relevanciája.

A diametrális különbség csakugyan a tartalomban rejlik, ez azonban a helytállási kötelezettséget nem érinti. A D. 3, 5, 18, 1 nem mond ellent a klasszikus felelősségi szabályoknak, csupán kizárja, hogy az ügykezelőként eljáró rabszolga dolózus vagy culpózus magatartása a felszabadításra hatással lehetne. Ezzel szemben a D. 3, 5, 17 a (felszabadított) *gestor* felelősségére koncentráló töredék.

Összességében arra a következtetésre juthatunk, hogy kétségtelenül különbözik egymástól az azonos jogtudóstól, a *Digesta* azonos titulújában helyet kapott két fragmentum, de figyelemmel arra, hogy a tényállások merőben más élethelyzetre reflektálnak, a felelősség megállapításának tekintetében az eltérés nem okoz diszkrepanciát. A következő *Digesta*-hely újfent az *absens* ügyvitelére összpontosít. Nézzük meg, hogyan alakul a *neg. gestor* felelőssége a perbeli képviselőt során!

Pap. 2 resp. D. 3, 5, 30, 2: *Litem in iudicium deductam et a reo desertam frustratoris amicus ultro egit, causas absentiae eius allegans iudici: culpam contraxisse non videbitur, quod sententia contra absentem dicta ipse non provocavit. Ulpianus notat: hoc verum est, quia frustrator condemnatus est: ceterum si amicus, cum absentem defenderet condemnatus, negotiorum gestorum aget, poterit ei imputari, si cum posset non appellasset.*

A fragmentum arról az esetről tudósít, amikor az adós nem tud személyesen részt venni saját perében, ezért annak barátja vállalkozik arra, hogy képviselje az *absent*-t a perben. Az alperes mint *frustrator*,²⁶⁸ azaz olyan illetőként kerül említésre, aki szándékosan késlelteti az eljárást, próbálja csalárd módon megghiúsítani a pert.²⁶⁹ A jogellenesen távollévő magatartásával *ipso iure* kizárja, hogy az ún. elismert távolléti okok²⁷⁰ bármelyikét megállapíthassa a bíró. Papinianus szerint a jóakaró *amicus culpáért* nem vonható felelősségre, mivel a kimondott ítélet a távollévő ellen irányul. Ez utóbbi kijelentéséhez rögtön hozzáteszi, hogy a képviselő nem fellebbezett.

A remekjogász *assessor*²⁷¹ megerősítő véleményét idézi, aki amellet, hogy helyesli az ítéletet, még kiegészíti azt egy alternatívával. Ulpianus úgy látja, ha mégis a távollévót védő barátot marasztalnák el, az *actio negotiorum gestorum contrariá*val élhet, azonban számára felróható, hogy midőn lehetősége volt rá, nem élt a fellebbezéssel. Azaz a *neg-*

268Vö. Tryph. 15 *disp.* D. 43, 16, 19

269HEUMANN – SECKEL i. m. 223.

270Elismert távolléti oknak minősül, ha az alperes betegség vagy természeti csapás (Ulp. 74 *ad ed.* D. 2, 11, 2, 3), temetés (Ulp. *cod.* 2, 2), terhesség (Ulp. *cod.* 2, 4) okán vagy betakarítás, szüret idején (Ulp. 4 *omn. trib.* 2, 12, 1 pr.), valamint fogságba esése (Ulp. 74 *ad ed.* D. 2, 11, 4, 3), bűncselekmény elkövetése miatti elítélése esetén (Ulp. *cod.* 4 pr.) nem képes részt venni a perben. E távolléti okokra való hivatkozás éppúgy megillette a perbeli képviselőként eljáró rabszolgát vagy hatalomalatti személyt, mint a *civis Romanus*t (Paul. 69 *ad ed.* D. 2, 11, 7).

271ZLINSZKY i. m. 103.

*otiorum gestio*ból mindkét fél oldalán követelések állnak elő.

Az *absens directa actio*t érvényesíthet a képviselővel szemben, aki elmulasztotta a fellebbezés lehetőségét, mert hanyag eljárásával a távollévőnek kárt okozott.²⁷² Az *amicus* pedig viszontkeresettel követelheti a távollévőtől, hogy a jogerős ítéletben foglaltak teljesítésével előállt költségeit térítse meg. Az *absens* viszont az *amicus* követelését a képviselő által okozott károkba beszámíthatja.²⁷³

A töredék felelősségjogi és jogösszehasonlító szemszögből is alapos elemzést kíván. Szerencsések vagyunk, ugyanis *expressis verbis* került rögzítésre a beavatkozó barát, azaz a *neg. gestor* helytállási kötelezettségének mértéke. Bár a *culpam contrahere* szintagma nem fordul elő a forrásokban, klasszikus latin eredetét nem vonhatjuk kétségbe.²⁷⁴ A *culpa* tartalmi azonosítása már nehezebb feladat.

A fellebbezés elmulasztásából kifolyólag terhelheti felelősség a *gestort*. Ezzel viszont zsákutcába jut fejtegetésünk, mivel sehogy sem tudjuk rekonstruálni a *neg. gestor* szándékát. Tudjuk, hogy barátját próbálta segíteni, amikor ügyébe bocsátkozott, így a dolózus magatartás a beavatkozás tekintetében nem jöhet szóba. Arról viszont nincs tudomásunk, hogy vajon szándékosan nem élt az *appellatio* lehetőségével (mert a per során már végleg csalódott a *frustrator*ban), vagy elhanyagolta annak jelentőségét. Legfeljebb azzal tudjuk alátámasztani *culpa*-koncepciónk, hogy a beavatkozást követően az *amicus* a *bona fides*nek megfelelően köteles eljárni,²⁷⁵ amivel a fellebbezés elmulasztása nem egyeztethető össze.²⁷⁶

A forrásban az *animus negotia aliena gerendi* ('Fremdgeschäftsführungswille')²⁷⁷ egyértelműen felismerhető, annak motívuma pedig nagy valószínűség szerint az *amicitia*.²⁷⁸ Jóllehet amint korábban utaltunk rá, a *negotiorum gestio* tényállásának e technikus alkotóeleme csak az irodalomban jelenik meg – a római jog nem ismert ilyen kritériumot. Az *utilitas gestionis* elvének érvényesülését tükrözik a fragmentumnak az *actio contrariára*, illetve a bírói *ratihabitióra* utaló passzusai.²⁷⁹

Végül szóljunk röviden a forrásban szereplő perről. A perre nézve a következőket állapíthatjuk meg: az eljárás az *apud iudicem* szakaszban járt, és lehetőség lett volna fellebbezést kezdeményezni, ráadásul az ügyet az alperes jelenléte nélkül tárgyalták. Ezekből a tényekből arra következtethetünk, hogy a papinianusi töredék egy *cognitio extra ordinem* keretében lefolytatott tárgyalásról szól.²⁸⁰

Az *amicus* szerepe, perbeli pozíciója jogösszehasonlító szempontból is elemezhe-

272FINAZZI i. m. 222.

273FINAZZI uo.

274Vö. Cic. *ad Att.* 11, 24, 1

275FÖLDI (2001) i. m. 17.

276SEILER i. m. 14; KASER i. m. 588.

277MEISSEL i. m. 265.

278SEILER i. m. 39; vö. MAYER-MALY i. m. 422.

279Vö. Scaev. *1 quaest.* D. 3, 5, 8; Ulp. *10 ad ed.* D. 3, 5, 9, 1

280BRÖSZ–PÓLAY i. m. 119–120.

tő. A beavatkozó barát alapvetően *defensornak* tekinthető, hiszen barátja érdekében vállalta el a képviselőt. A *iudex*nek a távollévő perbehívása esetén feladata volt, hogy annak barátait felkutassa²⁸¹ és megtudakolja,²⁸² melyikük vállalná el az *absens* érdekeinek védelmét a perben. Láthattuk, hogy a *gestor* jogosult *contraria actiōt* érvényesíteni a *dominus* ellen. E jegyek tipikusan a *procuratiōra* jellemzők, ami természetesen nem véletlen. A romanisták tekintélyes hányada egyetért azzal az elképzeléssel, hogy a *negotiorum gestio* gyökerei, annak intézményesítése a *procurator* eljárására nyúlnak vissza.²⁸³ A *procuratio* alanyai, hasonlóan a *negotiorum gestio*hoz, eltérő társadalmi réteghez tartozhattak.²⁸⁴ Esetünkben a jóindulatú barát *voluntarius procurator*nak minősíthető.²⁸⁵ Az eddig tanulmányozott források mindegyike közvetlen felelősségi tényállásokkal foglalkozott. Tekintsünk még meg egy olyan háromszemélyes jogviszonyt megörökítő jogesetet,²⁸⁶ mely több nézőpontból tartogat számunkra érdekességet! Paul. 9 *ad ed.* D. 3, 5, 20, 3:

Mandatu tuo negotia mea Lucius Titius gessit: quod is non recte gessit, tu mihi actione negotiorum gestorum teneris non in hoc tantum, ut actiones tuas praestes, sed etiam quod imprudenter eum elegeris, ut quidquid detrimenti neglegentia eius fecit, tu mihi praestes. A felek közötti alapjogviszony *mandatum*, melynek tárgya eljárás más ügyében. 'Tu', a *mandator* megbízza Lucius Titium, hogy lássa el 'Ego', a *dominus negotii* valamely ügyét. Tehát 'Tu' és Lucius Titius között szerződés áll fenn, viszont egyikőjük sincsen kontraktuális kapcsolatban 'Ego'-val.

Lucius Titius, mint *mandatarius* megbízás alapján járt el az ügyben, az ő feladata a *negotia* lebonyolítása volt. Így őt nem foghatja perbe megbízás nélküli ügyvitel alapján 'Ego'. A kár megragad a megbízón, mert Lucius Titius a megbízás alapján át fogja hárítani a keresetet 'Tu'-ra.²⁸⁷ Ennél fogva a *negotiorum gestio* alanyai 'Ego', aki az ügy ura és 'Tu', a *neg. gestor*ként beavatkozó, aki a konkrét cselekmény végrehajtásához Lucius Titium vette igénybe, megbízás alapján. Vagyis a *mandator* ellen indíthat keresetet a *dominus*.

A bennünket leginkább érdeklő felelősségjogi tartalom a fragmentumban rendkívül érdekes, és unikálisnak tekinthető az elemzett jogesetek viszonyában. A *neg. gestor* helytállási kötelezettségét ugyanis két különböző jogalap is meghatározza. A

281BOSSOWSKI i. m. 138.

282Paul. 12 *ad ed.* D. 4, 6, 22 pr.

283DIÓSDI György: *Contract in Roman Law. From the Twelve Tables to the Glossators*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 46; FRESE i. m. 11; KASER – KNÜTEL – LOHSSE i. m. 286–287; ZIMMERMANN i. m. 437.

284HAMZA (1997) i. m. 125.

285WATSON (1984) i. m. 200–201.

286Az Ulp. 10 *ad ed.* D. 3, 5, 11 alatt is háromszemélyes jogviszony található. Ulpianus Pedius kérdését válaszolja meg a *ratihabitiōt* követő igényérvényesítésre nézve: A *dominus* jóváhagyásával sajátjának ismerte el a valójában idegen ügyletet. Míután kiderült, hogy a *neg. gestor* tévedett az adós személyében, a *dominus* perelheti a *gestort*. Az Ulp. eod. 5, 4 ugyancsak olyan esettel foglalkozik, mikor a *gestor* a *dominus* adósaitól gyűjti be a tartozást. A Paul. 20 *ad ed.* D. 3, 5, 22 körében pedig a *gestor* a *dominus* hitelezőinek teljesít.

287SEILER i. m. 118.

szövegben leírtak sorrendiségét fenntartva azonosítsuk a felelősségre vonás módjait! a) *actiones tuas praestes* (közvetett felelősség) A *neg. gestor* ('*Tu*') köteles az ügyvitelből keletkezett kereseteket átengedni '*Ego*'-nak. Ez azt jelenti, hogy ha a Lucius Titiuszal kötött megbízási szerződés alapján, annak *non recte* eljárása következtében a *dominus*nak ('*Ego*') kára keletkezik, a megbízó felel. Bár a *dominus* nem alanya a *mandatum*nak, lehetősége nyílik arra, hogy követelését kivételesen nem megbízás nélküli ügyvitel, hanem megbízási szerződés alapján érvényesítse. A megbízó ugyanis az ügy urának kérésére engedményezi *mandatumon* alapuló keresetét (*excessus mandati*), e körülmények között a *dominus actio mandati* érvényesíthet a vele eredetileg jogviszonyban nem álló megbízott ellen.²⁸⁸ Azonban '*Tu*' felelőssége nem merül ki ennyiben.

b) *imprudenter eum elegeris... tu mihi praestes* (közvetlen felelősség)

A megbízó *gestor*ként nem csupán közvetett módon, megbízottja helytelen eljárása alapján vonható felelősségre, hanem azért is, mert ő maga nem tanúsított kellő gondosságot (*imprudenter*), nem megfelelő személyt bízott meg az ügykezeléssel. Ekképp bármilyen veszteségért, amit Lucius Titius hanyagsága (*neglegentia*) okozott, a megbízó ('*Tu*') felel.

Az igényérvényesítési opciók közül '*Ego*' választ. Nincs ellenben akadálya annak, hogy akár mindkét jogcím alapján érvényesítse követelését, hiszen '*Tu*' nem csak az általa megbízott személy károkozásáért felel, hanem azért is, mert nem volt kellően körültekintő, mikor az ügykezelést Lucius Titiusra bízta.

Minekutána rávilágítottunk arra, hogy a *dominus negotii* a háromszemélyes jogviszonyban betöltött kiszolgáltatót helyzetét ellensúlyozandó két különböző keresetet is igénybe vehet kárának megtérítésére, sort keríthetünk a károkozó felelősségének behatárolására.

Az első esetben az *actio mandati* engedményezésével a *negotiorum gestorum actio* szubszidiárius jellegénél fogva alkalmazhatatlanná válik. Ennek megvalósulása esetén a kontraktuális felelősség általános szabályai kerülnek előtérbe, tehát a *mandatarius* helytállási kötelezettsége irányadó számunkra. Mivel fentebb már rámutattunk a *negotiorum gestio* és a *mandatum* hasonlóságaira, nem okoz meglepetést számunkra, hogy a klasszikus jog *dolus-culpa* felelősségi rendjébe tagozódott megbízott felelőssége mindkét konstrukciót átfogja.²⁸⁹ Elemzésünk alapján kijelenthetjük, hogy a *mandatarius*, Lucius Titius hanyag eljárásáért felelősséggel tartozik, azonban nem feltétlenül ez a legkedvezőbb módja a *dominus* igényérvényesítésének. Lucius Titius ugyanis lehet teljesítőképtelen, így a *dominus* a kártérítést tőle nem tudja biztosan behajtani. Következésképpen az ügy urának '*Tu*', a megbízó ellen célszerű *negotiorum gestorum actio*t indítania, ő ugyanis mindenképpen helytállással tartozik (a megbízott károkozása, és saját gondatlan eljárása miatt is felel). Az igényérvényesítés eltérő eszköze nem változtat az annak alapjául szolgáló vétkességi kategória típusán, azért kell felelnie a megbízónak, mert az ügykezelőt hanyagul választotta meg (*imprudenter eum elegeris*) és az kárt okozott.

288FÖLDI (2004) i. m. 304.

289KASER – KNÜTEL – LOHSSE i. m. 285.

Vizsgálódásunk eredményeként megállapíthatjuk, hogy ‘*Tu*’ akár *mandator*, akár *neg. gestor* minőségében *culpáért* tartozik felelősséggel.

A különleges jogeset elemzése kivételesen kiegészíthető még azzal, ha megpróbáljuk osztályozni a *culpa*–felelősség fragmentumban előforduló alakzatát. Erre azért van itt lehetőségünk, mert az újabb kutatások bebizonyították, hogy már a klasszikusok körében is ismeretes volt a *culpa* azon faja, amellyel alighanem az imént találkoztunk.²⁹⁰ Abban a helyzetben, ha háromszemélyes jogviszonyban a teljesítési segéd kijelölésében az illető *imprudenter* választ, azaz elmulasztja a *diligens pater familias*²⁹¹ gondosságát, eljárása *culpa in eligendó*ként értékelhető.²⁹²

4.6. Összefoglalás

Az előbbi alfejezetben a *neg. gestor* felelősségének *culpára* való kiterjesztéséről tudósító forrásokat tanulmányoztuk át. Megbizonyosodhattunk arról, hogy a Digestában ránk maradt jogtudósi állásfoglalások gyakran nem konkrétan jelölik a felelősségi konstrukciót, hanem csak körülírják az adott cselekmény minősítését, ugyanis a tényállások eltérő zsinórmértékkel határolják le a culpózus magatartás eseteit. A *neg. gestor* visszatérő motívuma előtűnt a távollévő *frustrator* alperes perbeli képviselőt elvállaló *amicus* eljárásában, akinek felelősségét a per kimenetelére nézve nem állapíthatjuk meg, mégis elvárt, hogy ha beavatkozott, gondossággal járjon el. E szöveghely kapcsán mutattuk ki a *neg. gestor* és a *procurator* eljárásának relációját. Megismerhettük közelebbről a *neg. gestor* és a kívülálló harmadik személy viszonyát meghatározó a *semet ipso exigere* elv és az ügyvivő felelőssége közti kapcsolatot.

Kimutattuk, hogy az eltérő jogállapotú ügykezelőkre azonos felelősségi rend vonatkozik, továbbá azt is, hogy a *bonam fidem praestare* előírás mindig az adott tényállással összhangban, objektív és szubjektív árnyalatok függvényében értelmezendő.

Találkoztunk háromszemélyes jogviszonnyal, és ennek tükrében vizsgáltuk meg a *dominus negotii* sajátos helyzetét, igényérvényesítésre használható eszközeit. Konstatáltuk, hogy az ügykezelőt megbízó ellen a másért való felelősség szabályai alapján akár szerződésen alapuló keresetet is indíthat az ügy ura. Végül bepillantást nyerhettünk a *culpa* fogalomkör egy már a klasszikus jogban ismert speciális típusába, amit a római jog továbbélése során *culpa in eligendó*ként definiáltak.

Mint tudjuk, a helytállási kötelezettség mértékének szigorítása, megemlése a klasszikus jogban jutott el végpontjára, és a későbbi időkben a *culpa*–felelősség határozza meg a *neg. gestor* felelősségét. Az intézmény szubszidiárius jellegére, az altruista, kárelhárító beavatkozó tevékenységére tekintettel nem adhatunk egyszavas választ arra, hogy mi állhat az érdekelt adós felelősségi szintjére emelt szigorítások hátterében. Annyit bizonyosan elmondhatunk, hogy a *bona fides* felemelkedésének hatására a római felelősségjog

290FINAZZI i. m. 326; FÖLDI (2004) i. m. 312; MOLNÁR i. m.216.

291A *vir diligens* eljárását követeli meg Ulpianus is a *neg. gestortól*: Ulp. 10 *ad ed.* D. 3, 5, 5, 14

292DE ROBERTIS i. m. 819; FINAZZI i. m. 343; FÖLDI (2004) i. m. 304.

elszubsztívizálódása sebet ejtett az eredeti, (tisztán) objektív felelősségi rend pajzsán, így a gondosság és az elvárható magatartás elvei dominálták a jogtudósok gyakorlatát a *neg. gestor* felelősségének vizsgálata terén is.

5. Zárókövetkeztetések

Dolgozatomban a *negotiorum gestor* felelősségét meghatározó klasszikus jogi szabályokat vizsgáltam. A *negotiorum gestio* sajátos társadalmi-szociáletikai háttere megkívánta a legrelevánsabb jogbölcseleti művek tanulmányozását a Digesta vonatkozó joganyagának feldolgozása mellett. Feltártuk a *negotiorum gestio* tipikus motívumát, az *officium amicitiae*-t, a *gestor* ugyanis jellemzően a *dominus negotii* jóembere, aki altruista módon, *beneficium* nyújtása keretében avatkozik be.²⁹³ A római felsőbb osztály kötőanyagának tekinthető *amicitia* nem kizárólag szociális karakterrel rendelkezett, egy bizonyos gazdasági koncepció (*economy of friends*) állt a háttérében.²⁹⁴ Az intézmény a *honestiores* körében jelent meg – és eredetileg az erkölcsi normák (*mos maiorum*) dominálták –, később pedig alanya státusztól függetlenül bárki – hatalomalatti is – lehetett. A *negotiorum gestio* elsődleges funkciója – amit a *gestor* eredeti, limitált felelőssége is megmagyaráz – a *defensio absentis* lehetett.²⁹⁵

Exegézisekkel szilárdítottuk meg a szakirodalom általános megállapítását arra vonatkozóan, hogy a klasszikus jogot a kazuisztika jellemezte: a különböző életszituációkra eseti döntések születtek. Ebből ered, hogy a *neg. gestor* felelősségét absztrahálni nem javallott, helytállási kötelezettségének mértéke a tényállás specifikumainak értékelése tükrében alakul. Bizonyossággal csupán a *gestor* felelősségének végpontjait határozhatjuk meg: felelőssége alapvetően *dolus* és *culpa* között mozog. E következtetésünket azonban ki kell egészítenünk azzal, hogy olykor fokozottabb felelősség is terheli a *gestort*, láthattuk, hogy a *dominus* üzleti biztonságát különösen veszélyeztető eljárás során akár *casus*ért is helytállással tartozhat.²⁹⁶ A *culpa* evolúciós stádiumainak kronologizálása vitatott a romanisták körében.²⁹⁷ A dolgozatban az nyert bizonyosságot, hogy a másért való felelősség terén a *culpa in eligendo* típusát a klasszikus jog tartalmilag ismerte és alkalmazta is.²⁹⁸

A *neg. gestor* felelőssége nem konkrét normák merev betartatásával, hanem jogelvek mentén került megállapításra. A *negotiorum gestio bonae fidei iudiciumon* alapult, vagyis a *gestor* felelősségét az eset körülményeire tekintettel, a *bona fides*szel összevetve értékelték.²⁹⁹ A *bona fides* elve a felelősségjogi vizsgálódás immanens – a helytállás mértékét előírányozni képes – eszköze, melynek segítségével behatárolható volt a kifejtett

293 DAWSON i. m. 825.

294 VERBOVEN i. m. 227.

295 FINAZZI i. m. 366; MEISSEL i. m. 275–276.

296 Pomp. 21 *ad Q. Muc.* D. 3, 5, 10; DEPPENKEMPER (2014b) i. m. 464.

297 KUNKEL i. m. 301sk; MOLNÁR i. m. 148; vö. VISKY (1942) i. m. 9.

298 Paul. 9 *ad ed.* D. 3, 5, 20, 3

299 ZIMMERMANN i. m. 445.

magatartás következtében előálló felelősség.³⁰⁰ A forráskutatás alapján kijelenthető, hogy a *neg. gestor* fokozott felelősségének kialakítása során a jogtudósok a *diligentiára*, a *diligens pater familias* gondosságára is mérceként kezdtek tekinteni. Másik felelősségi rendező elvként az *utilitast* ('Utilitätsgedanke')³⁰¹ emelhetjük ki. Ez a princípium a *ratihabitio* és a felek igényérvényesítése szempontjából is kardinális szerephez jutott.

<i>Dolus</i>	<i>Dolus-culpa</i>	<i>Culpa</i>	<i>Casus</i>
Ulp. D. 3, 5, 3, 8 Ulp. D. 3, 5, 3, 9 Scaev. D. 3, 5, 8 Paul. D. 3, 5, 18, 3	Pomp. D. 3, 5, 10 Paul. D. 3, 5, 18, 1	Ulp. D. 3, 5, 5, 14 Paul. D. 3, 5, 17 Paul. D. 3, 5, 20, 3 Pap. D. 3, 5, 30, 2 Pap. D. 3, 5, 31 pr.	Pomp. D. 3, 5, 10

Az áttekintő táblázat is szemlélteti, hogy a forrásokban a *neg. gestor culpa*ért való felelőssége esik túlsúlyba, az eredeti *dolus*-felelősséghez képest tehát egyértelműen kimutatható a helytállási kötelezettség szigorodása. E tényről függetlenül a Digestában több olyan esetet is találunk, melyekben a távollévő jóakarója látja el megbízás nélkül az ügykezelést. A jóhiszemű, preventív alapokon nyugvó *negotiorum gestio* – mely ideális helyzetben még hasznokat is teremtett – felelősségi elveit ennek megfelelően méltánytalan lett volna minden élethelyzetet átfogó szigorító szabályozásnak alávetni és a *gestor* objektíve megállapítható vétkességi mértékét generalísan megemelni. A szigorodó tendencia főágensének a *neg. gestor* és a *mandatarius* közeli rokonságát, párhuzamba állítható fejlődési ívét tekinthetjük.³⁰² A *mandatarius* ingyenadósként eredendően csak *dolus*ért, később érdekelt adósként már *culpa*ért is felelt.³⁰³ Ehhez a felelősségi rendhez illeszkedik a *gestor* helyzete is.³⁰⁴ A *negotiorum gestio* a *mandatum*hoz hasonló gondossági kötelmet keletkeztet a megbízás nélküli ügyvivő és az ügy ura között.³⁰⁵ Így a *neg. gestor* klasszikus jogi felelősségét helyesen a 'fordított érdekelt adós' kategóriájával írhatjuk le.³⁰⁶

A felelősségi szabályozás – kiváltképp az *utilitas gestionis* zsinórmértéke³⁰⁷ – fella-
zította a jó szándékú *gestor* beavatkozása és a *dominus* magánautonómiájának sérülése

300NÖRR (1956) i. m. 79.

301NÖRR (1956) i. m. 114.

302A *gestor* felelőssége a *procurator*ével is párhuzamba állítható, aki szintén *culpa*ért volt köteles helytállni a klasszikus jogban: FINAZZI i. m. 369.

303MOLNÁR i. m. 138.

304DE ROBERTIS i. m. 814–815.

305KASER i. m. 589; vö. KUNKEL i. m. 340.

306Mivel a *negotiorum gestio*ónak mindig a *dominus* érdekeit, hasznát kellett céloznia, osztom a szakirodalom azon meglátását, mely szerint a *neg. gestor* felelősségét a klasszikus jogban is a *dolus* szintjén kellett volna tartani: FINAZZI i. m. 368–369; MOLNÁR i. m. 137. Valószínűleg a *gestor* felelősségének szigorítása háttérben a *diligentia* követelményének kialakítása és a későklasszikus jog nevelő funkciója húzódik meg (vö. KUNKEL i. m. 339.)

307SEILER i. m. 326.

közötti diszkrepanciát. Amikor a *ratio legis* az altruista cselekvés serkentése, az ügyvivő felelősséget korlátozták, midőn a cél a magánszféra védelme a kéréstlen beavatkozástól, a felelősséget növelték.³⁰⁸

Bízom benne, hogy, ha maradéktalanul nem is, legalább túlnyomó részben sikerült eleget tennem mindannak, amire a bevezetőben vállalkoztam, így reményeim szerint képet tudtam adni a *negotiorum gestor* klasszikus jogi felelősségi rendjéről és bizonyítani tudtam a *negotiorum gestor* felelősségének komplexitását.

Munkámat az első fejezetben felvetett jogi probléma megoldásával zárom. A külhonnban tartózkodó, proszkribált Quinctius kiszolgáltatott helyzetét a *negotiorum gestor*, Sex. Alfenus – Quinctius és Naevius közeli barátja³⁰⁹ – példaértékű cselekedete orvosolta, aki hazavitte a távollévő rabszolgáját, ellentmondott a felperesi követelésnek, és az *absens* jó hírvének megóvása érdekében még perbeli képviselőt is elvállalta. Feladatát a legnagyobb gondossággal (*summa cum diligentia*) intézte.³¹⁰

308ZIMMERMANN i. m. 446.

309PLATSCHEK i. m. 31.

310Cic. *Quinct.* 61

HATÁRTALAN NŐK

A feminizmus bemutatása Svédország példáján keresztül¹

KISS BARBARA

nemzetközi tanulmányok szakos hallgató (*KRE ÁJK*)

Témavezető:

MANZINGER KRISZTIÁN
egyetemi adjunktus (*KRE ÁJK*)

1. Bevezetés

1.1. Aktualitás

Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy a feminista eszme milyen hatással volt az évek során az emberekre, a nők nagyobb önállóságára és a jelenlegi „szabad” világra európai, azon belül is svéd szempontból. A nemi szerepekről sokat hallunk mostanában, elsősorban azok értelmezése, esetleges változása és a nemek közötti egyenlőség kérdései vonatkozásában. Az egyik ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódó, kiemelten sokat hallható kifejezés a feminizmus, amelynek vizsgálata a dolgozat központi kérdése. Svédországot a feminizmus eszmetörténetében játszott szerepe, a feminizmus ottani politikai szerepének következtetések levonására alkalmas évtizedes tapasztalatai és nyelvtudásom alapján választottam vizsgált országgént. A mai világban sok fiatal nem tulajdonít nagy szerepet feminizmusnak, mivel beleszülettek egy már adott szabad világba. Fontosnak tartom, hogy az eddig elért sikereket ne hagyják az emberek feledésbe merülni, hanem további előrelépéseket tegyenek az eszme, és annak célja érdekében. Számos országban jelen van még a diszkrimináció, ami további szankciók bevezetését igényelné.

Svédországban a nemek közötti egyenlőség politikája szorosan összefonódott a jóléti állam ideológiájával. Ez az eszme az előzményeket nézve 100-120, jelenlegi formája szerint pedig az elmúlt 40 évben alakult ki. Bár a feminizmus a 19. század előtt kezdődött, a mozgalom ebben az időszakban teljesedett ki.² Az eszme legkorábbi vezetői³ inkább

-
- 1 Partiumi Tudományos Diákköri Konferencia, Társadalomtudományok BA II. szekció, II. helyezés.
 - 2 RAMPTON, Martha: Four Waves of Feminism, Pacific University Oregon, 2008. <https://www.pacificu.edu/magazine/four-waves-feminism#:~:text=The%20wave%20formally%20began%20at,movement's%20ideology%20and%20political%20strategies> (2021.04.01.)
 - 3 PICKER, Ciaran: The First Feminist: How Mary Wollstonecraft Changed The World, The Bubble, 2020. <https://www.thebubble.org.uk/culture/history/the-first-feminist-how-mary-wollstonecraft-changed-the-world/> (2021.03.10.)

olyan gazdaságilag fejlettebb országokból származtak, mint Anglia és Franciaország.⁴ Ezeknek a nőknek a házasságban, a szülői létben való egyenlőség előmozdítása, valamint a tulajdonjogok megszerzése különös gondot jelentett a század elején. A végére azonban a hangsúly áthelyeződött két másik célra. Egyes feministák a politikában való részvételre összpontosítottak,⁵ míg mások a női reprodukciós jogokért kampányoltak.⁶ Végül a század végén a nők minden eddiginél jobban megpróbálták előmozdítani a feminista mozgalmat.

A tárgyalt eszme számos változáson ment át, beleértve a jelenlegi, modernizált feminizmust. Egy olyan multikulturális és liberális társadalomban, mint Svédország nincs helye diszkriminációnak és megkülönböztetésnek bármilyen faj, vallás és identitás ellenére sem.⁷ Ma Svédországban a nők magas szintű munkaerő-piaci és oktatási részvétellel vannak jelen a mindennapokban. Svédország rendelkezéseket hozott a munka és a családi élet összeegyeztetésére, a kisgyermekes családok állami támogatásáért, a nők szellemi és testi épségéért, valamint a családon belüli erőszak és a prostitúció elleni küzdelemért.

Svédország célja, hogy kiemelkedő módon kezeljék a nemek közötti szakadékot, többek közt az egyedülálló külpolitikájuk és az ennek érdekében létrehozott független kormányzati ügynökségük, vagyis az Esélyegyenlőség Ombudsman segítségével. Ezek tudatában a svéd liberális szellem összevetését a feminizmussal abszolút releváns kutatási alapnak tartom.

1.2. Kutatási cél és hipotézis

Kutatásom célja azt vizsgálni, hogy a svéd társadalomban a nők helyzete valóban javult-e az évek során az egyenlőséget tekintve, illetve ténylegesen megteremtődtek-e azok a feltételek – mint például a diszkrimináció minimalizálása –, amelyek kiemelkedő körülményeket biztosítanak a nők számára.

Ennek alapján azt a hipotézist állítottam fel, hogy a svéddek a több, mint 100 éve tartó küzdelem révén olyan eredményeket értek el, amelyek sok ország számára irigylésre méltóak lehetnek, tekintve a nők és a férfiak közti szakadék redukálását az élet számos területén, például a jövedelemszerzésben, a meghosszabbított apasági szabadságot és a feminizmus állami szintű elismerését illetően. Ennek következtében várakozásom szerint a svéd közösség maximálisan elégedett a jelenlegi helyzettel, beleértve az eddig felsorolt pozitívumokat.

4 N. F. R. CRAFTS: Industrial Revolution in England and France: Some Thoughts on the Question, „Why was England First?”, *The Economic History Review*, 1977.

5 SCOTT, Joan Wallach: *French Feminists and the Rights of „Man”: Olympe de Gouges’s Declarations*, Oxford University Press, 1989.

6 ANTONI, Rita: A nők reprodukciós jogai, *Nőkért.hu*, 2015. <https://nokert.hu/sat-20151205-1941/1375/6/nok-reprodukciós-jogai-tanulmány> (2021.03.22.)

7 L&E GLOBAL: *Anti-Discrimination Laws in Sweden*, 2020. <https://knowledge.leglobal.org/anti-discrimination-laws-in-sweden/#:~:text=The%20anti%2Ddiscrimination%20legislation%20consists,disability%2C%20sexual%20orientation%20and%20age> (2021.03.19.)

2. Feminizmus és globalizáció

2.1. Feminizmus

A tárgyalt eszme tisztázása érdekében célszerű a feminizmus definiálása a dolgozat elején: A feminizmus azon társadalmi mozgalmak, politikai mozgalmak és ideológiák köre, amelyek célja a nemek politikai, gazdasági, személyes és társadalmi egyenlőségének meghatározása és megalapozása.⁸ A feminizmus kiinduló pontjai, hogy a férfiak elsőbbséget élveznek az élet számos területén és hogy a nőkkel igazságtalanabban bántanak a diszkriminatív országokban/társadalmakban.⁹ Több változtatásra irányuló erőfeszítés született, például a nemi sztereotípiák elleni küzdelem, valamint a nők számára a férfiakéval megegyező oktatási, szakmai és egyéni lehetőségek megteremtésének elérése. A legkorábbi feminista törekvések nyugatról származnak,¹⁰ továbbá a feminizmus világszerte megnyilvánul, és különféle intézmények képviselik, amelyek elkötelezettek a nők jogai és érdekei iránt.¹¹

A feminizmus jellemzően három hullámra oszlik: az első hulláma a tulajdonjogokra és a szavazati jogra fókuszál; a második hullám középpontjában az egyenlőség és az antidiszkrimináció áll, a harmadik – az 1990-es években kezdődött – hullám pedig az individualizmust és a sokszínűséget hirdeti, illetve megpróbálja újra definiálni azt, hogy mit is jelent feministának lenni. Feminizmusról beszélünk az ókori Görögországtól¹² kezdve a nők választójogáért folytatott harcon át a #MeToo-mozgalomig.¹³

A feminizmusnak természetesen nem csak pozitív oldala létezik, ide sorolható például a férfi diszkrimináció. A túlzott feminizmus azt éreztetheti a férfiakkal, amit a tárgyalt eszme létrejötté előtt tapasztaltak a nők, az elnyomás érzetét. Az 'egészséges' szintű feminizmus a nemek egyenlő bánásmódjáért küzd. Véleményem szerint a feminizmus negatív oldala ellenére is olyan sikereket ért el a múltban – ezzel megkönnyítve a mai nők életét – amit a korábbi generációk nem gondoltak volna. Megtanította az apáknak, hogy nem szégyen részt venni a gyermeknevelésben és esélyt adott a nőknek, hogy megmutassák a bennük rejlő kompetenciákat. Svédország jóléti államként az egyéni autonómiát és a választási szabadság kezdeményezését az egyenlőség elérésének eszközeként tekinti. Ezen túlmenően az egyenlőség elérése érdekében tett politikai erőfeszítések és hatásai abszolút sikereknek könyvelhetők el.

8 EDMARK, Sofie: Vad associeras egentligen med begreppet feminism?, Magisterkurs i kultur- och medievetsenskap, Umeå Universitet, 2016.

9 LÖVEGREN, Leif: Feminism, SO-rummet, Inspiration och kunskap, Samhällskunskap, 2012. <https://www.so-rummet.se/kategorier/samhallskunskap/politiska-ideologier/feminism> (2021.03.08.)

10 BREEN, Marta: Nagyszerű nők - A feminizmus rövid története, Cser Könyvkiadó és Kereskedelem Kft., 2019.

11 BRUNELL, Laura – BURKETT, Elinor: Feminism, University of Alaska, 2021. <https://www.britannica.com/topic/feminism> (2021.02.06.)

12 RAMPTON i. m. 1.

13 PEREZ, Caroline Criado: Láthatatlan nők, Gabo könyvkiadó, 2019.

2.2. A svédországi feminizmus előzménye és az első hulláma

A feminizmus első hulláma a 19. században és a 20. század elején gyökerezett. Többek közt a választójogért és a tulajdonjogért harcoltak az aktivisták.¹⁴ Az első civil társadalmi szervezet, amelyet nők alapítottak Svédországban, egy jótékonyági társaság, a „Jótékony Hölgyek Társasága”¹⁵ volt.¹⁶ Ezt 1819-ben Stockholmban hívták életre felsőbb osztályú nők Sophia Albertina svéd hercegnő vezetésével. Célja a szegény nők támogatása volt. Svédországban ezt tartják az első alkalomnak, hogy nők nyilvánosan szerveződtek valamilyen társadalmi cél elérése és megreformálása érdekében. A társadalom megváltoztatására törekvő csoport cselekedete önmagában (is) radikális volt.¹⁷ Ezt a 19. század folyamán számos más jótékonyági nőtársaság követte (például az Országos Szövetség A Nők Szavazati Jogáért).¹⁸

Carl Jonas Love Almqvist svéd író (1793-1866) irodalmi vitát indított a nemi szerepekről az Attól függ című 1839-es regényével, amelyben a szabad szerelem és az együttélés joga mellett érvelt (a házasság korlátozásai nélkül), valamint amellett, hogy a nők is megtapasztalhassák a szerelmet függetlenségük feladása nélkül.¹⁹

1856-ban Fredrika Bremer Hertha című regénye nagy felháborodást váltott ki, az úgynevezett „Hertha-vitát”.²⁰ A regényben tárgyalt két legfontosabb cél az egyedülálló (nem házas) nők rejtőzködésének megszüntetése volt, valamint az, hogy az állam biztosítsa a nők számára is az egyetemre való bejutás lehetőségét. Ezek után társadalmi változás következett be: 1858-ban egy reformnak köszönhetően már a hajadon nők is elismert tagjai lehettek a társadalomnak, 1861-ben pedig létrejött a Felső Tanárképző Szeminárium, ami egy női egyetemnek felelt meg.²¹ 1873-ban Anna Hierta-Retzius és Ellen Anckarsvärd megalapították a Házasszonyok tulajdonjogi egyesületét.²² A szervezet elsődleges feladata a rejtőzködés teljes megszüntetése volt.

Számos választójogi szervezet indult Svédország különböző részein a 20. század

14 BREEN i. m. 2.

15 Projekt Runeberg: Nordisk Familjebok - Vålgörande fruntimmersällskapet, 1893. <http://runeberg.org/nfaq/0793.html> (2020. 10. 29.)

16 MYRBERG, Gunnar: Medlemmar och medborgare - Föreningsdeltagande och politiskt engagemang i det etnifierade samhället, Uppsala Universitet, 2007. <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:170516/FULLTEXT01.pdf> (2021.03.04.)

17 BERGSTRÖM, Carin: Självständig prinsessa: Sophia Albertina 1753–1829, Stockholm: Atlantis, 2011.

18 National Association for Women's Suffrage (Svédül: Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, LKPR).

19 ALMQVIST, Carl Jonas Love: Det går an, Klassikerförlaget Steniq, 2011.

20 OAKLEY, Ann: Women, peace and welfare: A suppressed history of social reform, Policy Press, 2019.

21 STOKHOLM STAD: Högre lärarinneseminarier (HLS), Stadsarkivet, 2015. <https://stadsarkivet.stockholm/berattelser-ur-arkiven/arkivartiklar/h-j/hogre-lararinneseminarier-hls/> (2020.12.01.)

22 MARTÍNEZ, Viktoria: How Swedish women won the right to vote, The local, 2019. <https://www.thelocal.se/20180905/how-swedish-women-won-the-right-to-vote/> (2020.10.28.)

elején. 1902-ben megalakult az Női Politikai Választójog Egyesülete,²³ majd 1903-ban létrejött a Nők Politikai Szavazati Jogainak Országos Szövetsége (LKPR).²⁴ Az LKPR alapítói eltérő politikai nézetekkel rendelkeztek a szociáldemokratáktól a jobboldalig, így formálisan politikailag független, viszont gyakorlatban inkább polgári jellegű szervezet volt, mivel a nők szavazati jogát követelte a férfiakéval azonos feltételekkel. Nem csak egy általános választójogi mozgalomnak nevezhető, annál sokkal többet jelentett a nők számára. Találkozókat, előadásokat és tanulmányi köröket rendeztek, illetve prospektusokat, broszúrákat és könyveket tettek közzé. A találkozókön megbeszéltek az állam és az önkormányzat működését és sok nő megtanult fegyvereket használni is.²⁵

1904-ben megalakult az LKPR mozgalom ernyőszerkezete, a Nemzetközi Nőjogszultsági Szövetség.²⁶ V. Gusztáv király 1912-ben előterjesztette saját javaslatát, miszerint a nőknek ugyanolyan feltételekkel kellene szavazniuk, mint a férfiaknak, de ezt a jobboldal megállította. 1913-ban az LKPR országos petíciót indított a nők politikai választójogáért és 351 454 aláírást sikerült összegyűjteniük, ami hatalmas sikernek számított akkoriban.

Annak ellenére, hogy Svédország nem vett részt az első világháborúban, az LKPR éppen úgy reagált, mint a választójogi mozgalmak nagy része, amikor kitört a háború: részben szüneteltették a harcot. Több svéd női szervezet segélyakcióba kezdett Női Közgyűlés^{27,28} néven. Gondoskodtak róla, hogy ők dolgozhassanak a svéd fegyveres erőkhöz behívott férfiak helyett, megpróbálták élelmet biztosítani a nélkülöző családoknak, pénzt és ruhát gyűjtöttek. Az első világháború utolsó éveiben a munkásosztály hangulata forradalmi volt számos európai országban, köztük Svédországban is. A kormány először megszavazta a férfiak általános választójogát,²⁹ majd 1921-ben a svéd alkotmány módosítását követően a nők is megkapták a politikai szavazati jogukat. A reformot a koalíciós kormány (liberálisok és szociáldemokraták) által előterjesztett javaslatok alapján hajtották végre. Az 1921-es választásokon öt nő került be képviselőként a parlamentbe.³⁰

A női választójog bevezetését követően a „tudatosításra” összpontosítottak: 1921–1954

23 Föreningen för Kvinnans Politiska Rösträtt (FKPR).

24 National Association for Women's Suffrage (Svédül: Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, LKPR).

25 RÖNNBÄCK, Josefín: Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, Luleå Tekniska universitet, 2018. <https://demokrati100.se/landsforeningen-for-kvinnans-politiska-rostratt/> (2020.11.20.)

26 International Woman Suffrage Alliance (IWSA) – Nemzetközi Nőjogszultsági Szövetség.

27 Kvinnornas Uppbåd.

28 STURFELT, Lina: Wartime and Post-war Societies, International Encyclopedia of the First World War, 2019. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/wartime_and_post-war_societies_sweden (2020.10.30.)

29 VALMYNDIGHETEN: Valsystemets och rösträttens historia, Valmyndigheten, 2019. <https://www.val.se/om-oss/vart-uppdrag/rostrattens-historia.html> (2021.01.18.)

30 SVERIGES RIKSDAG: The history of the Riksdag, Stockholm, 2021 <https://www.riksdagen.se/en/how-the-riksdag-works/democracy/the-history-of-the-riksdag/> (2020.11.16.)

között például a Fogelstad-i Női Polgáriskola³¹ tanfolyamokat tartott, hogy a nőket teljes jogú és egyenlő állampolgárokként oktassák jogaikról, és arra ösztönözték őket, hogy éljenek is velük. A világháborúk közötti időszakban különféle női magazinok és szervezetek jöttek létre minden politikai nézetű és osztályú nő számára. A nők a politikai pártok (például a 'Szociáldemokrata Nők Svédországban'³²) női részeibe is szerveződtek, belépve ezzel a politikai életbe. Ennek következtében pedig nyilvánosságra tudták hozni követeléseiket.

2.3. A svédországi feminizmus második és harmadik hulláma

A továbbiakban szeretném néhány példával reprezentálni a mozgalom kezdeti törekvéseit.

Az első hullámot követő második az 1960-70-es években kezdődött, legfőbb célja pedig a diszkrimináció visszaszorítása volt. Elismerték a nők kulturális és politikai egyenlőségét. A sokat hallatott 'The personal is political'³³ szlogen meghozta sikerét, a nők 40%-a képviselte az országot a Riksdagban a 20. század végére. Ezekben az években Svédország a feminizmus egy új oldalát mutatta: 1968-ban 8 nő megalapította a '8. csoportot',³⁴ amely számos kérdéssel foglalkozott a nemek közötti egyenlőségen belül. Olyan törekvések voltak, mint például az óvodák létszámának bővítése vagy éppen 6 órás munkanapok. A média használatával a politikai aktivizmus érzetét keltették, így gyorsabban nőtt a népszerűségük. 1973-ban a 'Dolgozó nők'³⁵ csoport kivált a 8. csoportból (ők inkább az osztályra, mint a nemre koncentráltak), mert alapítói úgy vélték, hogy a nemi elnyomást és az osztályelnyomást ugyanúgy kell kezelniük és fellépniük ellene, ezért önállósodtak.

Az 1990-es évek elején 'megújult' a feminizmus Svédországban. Megpróbálták megreformálni az eddig elért sikereket; céljuk a fehér közép- és felsőosztálybeli nőknél kívüli személyek elismertetése volt. Rá akartak mutatni arra, hogy a faj, az etnikum, az osztály, a nem, a vallás és a nemzetiség mind nem számítanak (abból a szempontból, hogy senkit nem szabad elítélni a fent említettek miatt), ha a feminizmusról van szó. Egyre több női szervezetet hoztak létre a svéd kormány támogatásával. Ezek a szervezetek bátorították a nőket, hogy a 2000-es évek során ki merjenek állni és kampányolni az igazukért. 2005-ben megalapították a 'Feminista Kezdeményezést',³⁶ amelynek közép-

31 „Kvinnliga medborgarskolan vid Fogelstad”

32 „Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund”

33 Feminista értelemben a „The personal is political” arra az elméletre utal, hogy a személyes problémák politikai problémák is egyben, ami azt jelenti, hogy a nők életében tapasztalható személyes problémák közül sok nem az ő hibájuk, hanem a szisztematikus elnyomás eredménye.

34 YOKEN, Hannah: 'Transnational interaction among feminist activists in the Nordic Countries 1970s-2000, Aarhus, 2019. <https://nordics.info/show/artikel/transnational-interactions-among-feminist-activists-in-the-nordic-countries-1970s-2000/> (2021.01.31.)

35 „Arbetets Kvinnor”

36 „Feministiskt initiativ”.

pontjában Gudrun Schyman svéd politikusnő állt, aki az 1990-es évektől kezdve lett a svéd feminizmus vezető személyisége.³⁷

2.4. Az abortusz törvényesítése, a szülési és szülői szabadság

Svédországban az abortusz 1938-ban vált törvényessé.³⁸ Az akkori törvény szerint az abortuszt orvosi és humanitárius okokból lehetett végrehajtani. Ez azt jelentette, hogy ha a terhesség komoly veszélyt jelent a nő életére, ha nemi erőszak által lett állapotos, vagy fennáll annak a veszélye, hogy a magzat súlyos betegségeket kaphat el, akkor megengedett az abortusz. A törvényt 1946-ban módosították, ezután már a szociális helyzetten alapuló érvet is elfogadták a terhességmegszakítás okaként. 1963-ban kiterjesztették a törvényt és súlyos születési rendellenességek esetén is engedélyezték a művi vetélést. Külön bizottság vizsgált minden esetet, aminek eredményeként a megengedett abortuszokat ritkán lehetett a második trimeszter közepéig végrehajtani. 1974 óta hatályos a jelenlegi svéd abortusztörvény, eszerint az ingyenes terhességmegszakítás a terhesség 18. hetéig lehetséges, annak okától függetlenül.

1946 és 1964 között a Svédországhoz hasonló gondolkodású északi országok törvényeket hoztak létre a szülési szabadságról és az anyáknak járó juttatásokról. A törvények magukba foglalták, hogy a nőket védelem alá vették és fizetést, valamint távolléti szabadságot kaptak közvetlenül szülés után. Az első svédországi szülési szabadságról szóló törvény szerint a nők nem használhatták fel szülési szabadságuk egyetlen részét sem szülésük előtt. Minden svéd nőnek joga volt szülési szabadsághoz, függetlenül attól, hogy a munkaerőpiacon foglalkoztattak-e vagy sem. (Dánia, Izland, sőt Norvégia sem kínált ilyen lehetőséget.³⁹) A szülői szabadságról szóló jogszabályok az anyák és gyermekeik egészségére irányultak, de a törvény segítette a nőket a függetlenedés és az anyagi felelősség tekintetében is, különösen Svédországban és Finnországban, ahol a törvények minden nőre vonatkoztak.

A skandináv országokban elsőként a svéd apák rendelkeztek a szülői szabadsághoz fűződő törvényes joggal,⁴⁰ melyet 1974-ben vezettek be. Ekkortól létezik a megosztott szülői szabadság is.⁴¹ Elsőként volt lehetőségük arra is a svéd apáknak, hogy akár 10 napig

37 MOLONEY, Anastasia: Sweden welcomes Salvadoran woman wrongly jailed for abortion in asylum first, Thomson Reuters Foundation, 2017. <https://www.reuters.com/article/us-el-salvador-abortion-idUSKBN1771QP> (2020.11.08.)

38 LAGEN.NU: Abortens historia i Sverige, 2005. <https://lagen.nu/sou/2005:90#:~:text=Lagen%20ger%20kvinnor%20r%C3%A4tt%20att,varit%20mycket%20kontroversiell%20i%20Sverige> (2021.02.27.)

39 HAATAJA, Anita: *Fathers' use of paternity and parental leave in the Nordic countries*. Helsinki (FI), Kela, 2009.

40 GÍSLASON, Ingólfur V. – EYDAL, Guðný Björk: *Föräldraledighet, omsorgspolitik och jämställdhet i Norden*. Reykjavik (IS), Nordic Council of Ministers, 2010.

41 STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR: *Jämställt föräldraskap och goda uppväxtvillkor för barn*,

is otthon maradjanak és segítsenek beteg gyermekük gondozásában. Két évvel később a törvény kiegészült egy olyan szabállyal, amely szerint a szülők meghosszabbíthatják szabadságukat részmunkaidős munkavégzéssel. Ily módon Svédország volt az első olyan ország a világon, amely lehetőséget adott a szülőknek arra, hogy részmunkaidős szabadságon legyenek és otthon maradjanak gyermekeikkel. A törvény szerint 1974-től a szülők hét hónap szabadságot oszthattak meg maguk között, a kompenzációt pedig a korábbi fizetés 90%-ára emelték. A nők a várható születési dátum előtt 60 nappal hagyhatták ott munkahelyüket, függetlenül attól, hogy az apa szabadságot vett-e ki. A férfiak 10 napnyi szabadságban is részesülhettek a gyermek születése után.

A fent említett példa jól szemlélteti, hogy az országban mennyire szervesen fejlődött a nemek közti egyenlőség eszméje. A diszkrimináció nem csak a nőket érintheti, szólhat férfiakról is, Svédország pedig az első olyan állam lett, ahol nem csak az anyák, de az apák is ugyanolyan félnek számítanak gyermeknevelés szempontjából. Egy gyermeknek szüksége van mindkét szülő támogatására, ezzel a törvénnyel pedig egyértelműen egy kiegyensúlyozottabb társadalom tud kialakulni.

2.5. A feminizmus következményei a 21. században

2018-ban a svéd parlament politikai képviselőinek 46%-át tették ki nők,⁴² illetve a helyi önkormányzati képviselők között 43% volt az arányuk.⁴³ Bár Svédországban nincsenek jogi kvóták a női jelöltek számára, a pártok többségének van saját programja a nők részvételének előmozdítására. (Vannak olyan pártok, amik rendelkeznek önkéntes kvótákkal.) A nők magas szintű politikai részvétele a női szervezeteknek és a közösségi aktivistáknak köszönhető. Segítségük által érhetek el ilyen gyorsan, ekkora fejlődést.

A nemek közötti esélyegyenlőség általános érvényesítését a kormányhivatalokban, a központi kormányzati szervekben, a regionális kormányzatokban, az önkormányzatokban és a helyi önkormányzatokban alkalmazzák. 1994 óta ez az állapot áll fent, a nemek közötti esélyegyenlőség általános érvényesítése azt jelenti, hogy a nemet – az érdekelt felek értelemben vett társadalom tagjaiként – figyelembe veszik, amikor a kormány új politikákat vezet be.

1989 óta minden haderőnem és pozíció (beleértve a harcoló alakulatokat is) nyitott a nők számára.⁴⁴ 2018-tól Svédország történetében először a nőket és a férfiakat egyaránt

Wolters Kluwers kundservice, 2017. <https://data.riksdagen.se/fil/89999D0D-9B83-4165-985E-6BAC6D82F293> (2020.11.16.)

42 SCB: Representation i politiken, 2019. <https://www.scb.se/hitta-statistik/temaomraden/jamstallldhet/jamn-fordelning-av-makt-och-inflytande/representation-i-politiken/#129734> (2020.11.16.)

43 SCB: Det tog 75 år till en jämn könsfordelning bland kommunpolitikerna, 2019. <https://www.scb.se/hitta-statistik/artiklar/2019/det-tog-75-ar-till-en-jamn-konsfordelning-bland-kommunpolitikerna/> (2020.11.17.)

44 Svédországban, mint más semleges államokban is fenntartották a sorkatonaságot. Idetarto-

kötelezték a sorkatonaságra.⁴⁵ Ez annak a hatvanas években elkezdődött folyamatnak a végét jelentette, amikor először vetődött fel a nők katonai besorozásának kérdése. Svédország lett Norvégia után a világ második országa, amely egyenlő feltételekkel kötelezi a férfiakat és a nőket a bevonulásra.

2.6. Globalizáció

A globalizáció hatásai elterjedtek az egész világon, átfogó jelentése magába foglalja a fejlett nyugati technológiákat, illetve a demokratikus társadalmi berendezkedést, ami a nyugati civilizáció eredménye.⁴⁶ Bizonyos kutatók szerint egy olyan, a 20. században felerősödő és napjainkban is tartó folyamat a globalizáció, amelynek során a világban a nyugati civilizáció hatására egységesedés megy végbe a gazdaságban, a pénzügyi életben és a kultúrában.⁴⁷ Allison M. Jaggar amerikai filozófusnő vélte úgy, hogy a globalizáció sok olyan dolgot ígért, amelyek döntő fontosságúak a feministák számára: békét, jólétet, társadalmi igazságosságot, környezetvédelmet, a rasszizmus, az etnocentrizmus felszámolását és természetesen a nők társadalmi helyzetének növelését. Azonban ezeknek az ellenkezője valósult meg; a béke helyett a háborúnak és a militarizmusnak a feltételeit teremtette meg a globalizáció; a jólét és a társadalmi igazságosság helyett növelte a szakadékot a gazdagok és a szegények között;⁴⁸ a környezetvédelem helyett az állami tulajdonban lévő természeti erőforrások privatizációjához és megsemmisítéséhez vezetett.⁴⁹

A globalizáció feminista megközelítései keretet kívánnak nyújtani a globalizációval összefüggő nemi igazságtalanságok megértéséhez. A korai elemzések⁵⁰ feminista szempontból olyan kérdésekre összpontosítottak, amelyek világszerte különösen fontosak a nők számára, a nők elleni emberi jogi jogsértések; például családon belüli erőszak vagy munkahelyi diszkrimináció. Noha a nemek elnyomásának különböző formái vannak: eltérő társadalmi, kulturális és földrajzi helyeken, a nők minden társadalomban sziszte-

zik Ausztria, Finnország, illetve Svájc. A semleges államok közül Írország az egyetlen, ahol önkéntes alapon működik a hadseregben való részvétel.

45 SWEDISH ARMED FORCE: Nordic Battlegroup, 2020. <https://web.archive.org/web/20090603164432/http://www.mil.se/en/Organisation/Units-on-standby/Nordic-Battlegroup/> (2020.11.05.)

46 RITZER, George – DEAN, Paul: *Globalization, A Basic Text*, Wiley-Blackwell; 2nd edition, Malden, MA, 2015.

47 RITZER – DEAN i. m. 7.

48 HEINZE, Julia: *The Impact of Globalization on Poverty and Inequality in the Global South*, De Montfort University, 2019. <https://www.e-ir.info/2020/03/22/the-impact-of-globalization-on-poverty-and-inequality-in-the-global-south/> (2021.03.01.)

49 ALLISON, M. Jaggar: *Is Globalization Good for Women?*, *Comparative Literature*, Vol. 53, No. 4., 2013. <http://www.uvm.edu/~jwaldron/articles/isglobalizationgoodforwomen.pdf> (2020.11.12.)

50 FERREE, Myra Marx: *Globalization and Feminism (Opportunities and Obstacles for Activism in the Global Arena)*, New York University Press, 2006

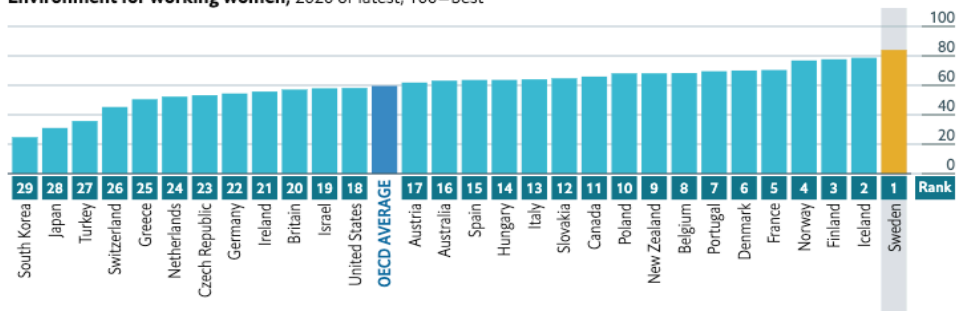
matikus hátrányokkal szembesülnek. Ezen strukturális igazságtalanságok miatt a legtöbb nemzetiségű nőt leginkább a szegénység, a túl sok munka ('overworking'), a nélkülözés és a politikai marginalizáció érinti.⁵¹

A globalizáció feminista megközelítésének legfontosabb jellemzői az alapvető feminista értékek iránti közös elkötelezettség, ideértve a nők alárendeltségének ellenzését és a feminista módszertanok hangsúlyozását is. Ezek a megközelítések általában három kulcsfontosságú módszertani példát testesítenek meg: az első az interszekcionalitás, amely azt állítja, hogy az elnyomás rendszerei kölcsönhatásban igazságtalanságokat eredményeznek. A nők nemi elnyomásával kapcsolatos tapasztalatokat más elnyomás formái alakítják, amelyek a fajon, az osztályon és a szexuális irányultságon alapulnak. A legfontosabb kategóriák közé tartozik az állampolgárság, a földrajzi elhelyezkedés, illetve a társadalmi és gazdasági helyzet a globális gazdaságban.⁵²

A *The Economist* 2021. március 21-én jelentetett meg egy cikket azokról a helyekről, ahol a legjobb munkát vállalni és végezni nők szempontjából.⁵³ A lista elején a skandináv államok állnak, élen Svédországgal. A felmérés több országot hasonlított össze gazdasági szempontból. 2019-es adatok alapján a svéd nőknek átlagosan 7,6%-kal kevesebb a jövedelmük a férfiakénál, ezzel pedig az OECD országok közül a 8. legjobb helyet nyerték el. A legkisebb különbséget Belgiumban mérték, ott a különbség az ugyanolyan beosztásban dolgozó nők és a férfiak között közel 0%.

The glass-ceiling index

Environment for working women, 2020 or latest, 100=best

1. ábra - Diagram a legjobb helyekről női munkavállalók szempontjából (Forrás: *The Economist* – The best places for working woman according to our glass-ceiling index <https://www.economist.com/graphic-detail/2021/03/04/is-the-lot-of-female-executives-improving>)

51 JAGGAR, Alison M.: Is Globalization Good for Women?, *Comparative Literature*, Vol. 53, No. 4. (Autumn, 2001).

52 RITZER – Dean i. m. 7.

53 THE ECONOMIST: The best places for working woman according to our glass-ceiling index, 2021. <https://www.economist.com/graphic-detail/2021/03/04/is-the-lot-of-female-executives-improving> (2021.03.20.)

2.7. Migráció és globális politika

A szabad munkaerőáramlás és a migráció felgyorsult a gazdaság globalizációjával együtt, és a nők minden eddiginél nagyobb arányban hagyták el hazájukat, illetve emancipálódtak egy jobb élet reményében. Ezen a területen végzett felmérések rávilágítanak arra, hogy a nem, a faj, az osztály, a kultúra és a bevándorlási státusz miként rónak terhet ezekre a személyekre. A külföldről származó dolgozó nőknek gyakran ott kell hagyniuk saját gyermekeiket hazájukban, a még szegényebb családtagokra, gondozókra bízva őket.⁵⁴

A szegény országokban a háztartási munkaerőt a jól fizető munkahelyek szükségége és a máshol megkeresett pénz hazaküldése ösztönzik a külföldi munkavállalásra. A déli országokban a közszolgáltatások csökkentése szintén migrációra készíti a vizsgált csoportot, mivel ezáltal megszerezhető az a jövedelem, melyre szükségük van, hogy megengedhessék maguknak gyermekeik ellátását, továbbá az egészségügyi szolgáltatásokat és az oktatást. Ezek a nők kiszolgáltatottabbak a kizsákmányolásnak és a munkahelyi visszaéléseknek. Vitatható, hogy ezeket a károkat jelentős nyereség ellensúlyozza (például a fentebb említett nagyobb jövedelem, vagy akár egy jobb életkörülmény saját maga és családja részére is).

Optimista szempontból a globalizáció lehetővé tette a nők számára az emberi jogok érvényesítését azáltal, hogy „új tereket, intézményeket és retorikát hozott létre, ahol az egyetemes emberi jogok fogalma egy erőteljes, igazoló elv”.⁵⁵ Hasonlóképpen a globalizációnak tulajdonítható a nemzetközi nem kormányzati szervezetek (NGO-k) és feminista társadalmi mozgalmak megjelenése, amelyek elősegítették a nők világméretű mozgalmainak többnyire sikeres végkimenetelét.⁵⁶ A 'Női Jogok Emberi Jogok' kampány⁵⁷ egyesek szerint a legjobb esélyt nyújtja a nemek közötti egyenlőség régóta keresett céljának megvalósítására.⁵⁸ Továbbá rámutatott arra, hogy a magánszférában elkövetett visszaélések, például a családon belüli erőszak és a kultúra vagy hagyományörzés nevében elkövetett erőszak törvényes emberi jogsértésnek számít.

A globalizációt néhány országban a formális demokrácia kialakulása kísérte és egyes országokban nőtt a nemzeti törvényhozásban dolgozó nők száma is. Ennek ellenére még mindig alacsony a női szerepvállalás számos országban.⁵⁹

54 YIMPRASERT, Lek: A Case Study: Thai Migrant Workers and Labour Trafficking, International Labour Organization, 2012.

55 WALBY, Sylvia: Feminism in a global era, *Economy and Society* Volume 31 No., 2002.

56 BERNAL, Viktoria: *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and Neoliberalism*, Duke University Press, 2014.

57 UNITED NATIONS (HUMAN RIGHTS): *Women's Rights are Human Rights*, United Nations Publication, 2014. <https://www.ohchr.org/documents/events/whrd/womenrightsarehr.pdf> (2020.11.19.)

58 IRIYE, Akira – GOEDDE, Petra – HITCHCOCK, William I.: *The Human Rights Revolution: An International History*, Oxford University Press, 2012.

59 ATKSE, Sara – GEIGER, A. W. – SCHELLER, ALissa: *The share of women in legislatures around*

3. Svédország útja egy jobb és elfogadóbb társadalom felé

„Egyetlen jogi aktus vagy más rendelkezés sem vonhatja maga után senkivel szembeni kedvezőtlen bánásmódot, kivéve, ha a rendelkezés a férfiak és nők közötti egyenlőség előmozdítására irányuló erőfeszítések részét képezi, vagy kötelező katonai szolgálatra vagy más ezzel egyenértékű hivatalos feladatra vonatkozik.”⁶⁰

3.1. Nemek közti diszkrimináció büntetése és az „Esélyegyenlőség Ombudsman”

Az első esélyegyenlőségi törvényt⁶¹ 1980-ban vezette be az akkori liberális kormány, a szociáldemokraták és a szakszervezeti mozgalom akarata ellenére. A liberális hagyományban szereplő egyéni jogokat összeegyeztethetetlennek tartották a munkaerőpiacon megkötött munkafeltételekkel. Ez a nézet fokozatosan változott, Svédország Európai Unió taggá válása miatt.⁶² Az 1991-ben bevezetett új esélyegyenlőségről szóló törvény⁶³ értelmében, amelynek kimondott célja a férfiak és nők közötti esélyegyenlőségének előmozdítása volt a munkában, a foglalkoztatásban, a munkakörülményekben és továbbképzés vonatkozásában, a munkaadók kötelesek lettek megkönnyíteni mind a férfi, mind a nő munkavállalók számára a foglalkoztatás és a szülői viszony összeegyeztetését; a munkahelyi szexuális zaklatás megelőzésére megoldást találni; a munkavállalók zaklatásának megakadályozására, és a két nem egyenlő képviseletének elősegítésére a munkahelyen képzési és toborzási politikájuk révén, az alulreprezentált nemű pályázók előnyben részesítésével. Ezenkívül a tiznél több munkavállalót foglalkoztató munkaadóknak éves cselekvési tervet kell kidolgozniuk, amely felvázolja az esélyegyenlőség előmozdítására irányuló pozitív intézkedéseket.

A törvény alkalmazásának felügyeletét az Esélyegyenlőségi Ombudsmanra és az Esélyegyenlőségi Testületre bízta, akik előírják a panasz benyújtásának eljárását. Számos ember jelenti az őket ért bántalmakat, mint például a zaklatást, diszkriminációt, kirekesztést, bántalmazást és erőszakot. Ezeknek a személyeknek korlátozott lehetőségeik vannak az élet legtöbb területén, ezt is próbálja egyensúlyozni a fent említett szerv. Rengeteg olyan nő és férfi van, akiktől megtagadták, hogy a társadalom részesei lehessenek, saját mindennapi életük irányítása nehéz feladat számukra. A munkaadók és a szakszervezetek

the world is growing, but they are still underrepresented, Pew Research Center, Washington, 2019. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/03/18/the-share-of-women-in-legislatures-around-the-world-is-growing-but-they-are-still-underrepresented/> (2021.04.01.)

60 SVÉDORSZÁG ALKOTMÁNYA, 13. Cikk (Sveriges Riksdag - The Instrument of Government) <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/se/se122en.pdf> (2021.02.26.)

61 SVERIGES RIKSDAG: Lag (1979:1118) om jämställhet mellan kvinnor och män i arbetslivet.

62 EUROPEAN PARLIAMENT: The Policy on Gender Equality in Sweden, European Union, 2015. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510011/IPOL_STU\(2015\)510011_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510011/IPOL_STU(2015)510011_EN.pdf) (2020.11.10.)

63 EQUAL OPPORTUNITIES ACT (No. 433 of 1991), 1991.

képviselői is az ombudsmanhoz fordulhatnak a munkahelyi diszkrimináció megelőzésével kapcsolatos kérdésekkel.

Az Esélyegyenlőségi Ombudsman egy független kormányzati ügynökség, amelyet 2009. január 1-jén hoztak létre. Az ombudsman feladatai közé tartozik a megkülönböztetésről szóló törvény betartásának felügyelete, valamint az egyenlő jogok és esélyegyenlőség előmozdítása nemtől, transznemű identitástól, etnikumtól, vallástól, fogyatékoságtól, szexuális orientációtól vagy életkortól függetlenül.⁶⁴

Az Esélyegyenlőségi Ombudsman feladata egy olyan társadalom fenntartásához való hozzájárulás, amelyben a hatalom és a befolyás egyenlően oszlik meg, a szabadság mindenki számára elérhető és a méltóság minden egyénben fellelhető. Jogaink és lehetőségeink ismerete a valódi hatalom és a befolyás előfeltétele, a szabadság alappillére pedig, hogy mindenki önmaga lehessen, függetlenül attól, hogy gazdasági szabadságra, erőszakmentességre, mozgásszabadságra, vallásszabadságra vagy saját döntések meghozatalának szabadságára törekszik. Az egyenlőség nem arról szól, hogy mindenki ugyanaz legyen, hanem arról, hogy értékeljük ki és milyen döntéseket hoz, továbbá annak biztosítása, hogy minden embert, függetlenül a személyétől, egyenlő bánásmódban részesítsenek. A svéd kormány külön a nemek közötti egyenlőségre is szán pénzt az éves költségvetésben. A politikai pártok az egész politikai spektrumon nyilvános politikai kiáltványaikban elkötelezték magukat a nemi alapú politikák mellett. A 'Diskriminering ombudsmannen' (DO) weboldalon fellelhetők különböző jogi esetek, azon belül is perek, és azok ítéletei. Rákereshetünk a diszkrimináció okára, ami lehet például nemi irányultságú, vallás és más meggyőződés vagy nemzetiségből adódó hátrányos megkülönböztetés.

A következőkben szeretnék egy releváns esetet ismertetni, ezzel is megkérdőjelezve azt az állítást, miszerint Svédországban nem fordulhat elő diszkrimináció. A legfrissebb eset ez év januárjában osztották meg: egy biztosítótársaság hátrányos megkülönböztetésben részesített egy nőt, amikor a terhességével kapcsolatos betegség miatt elutasították az utazás lemondásának kártérítését. A nő lefoglalt egy külföldi utazást és hitelkártyával fizetett, ami azt jelentette, hogy az utasbiztosítást is tartalmazza a vásárlás. Miután lefoglalta, teherbe esett, de néhány nappal az indulás előtt elvetélt. A vetélés rosszulletet okozott, ezért kapott egy orvosi igazolást, amelyben azt tanácsolták, hogy ne utazzon. Az orvosi igazolás ellenére a biztosító társaság a biztosítási feltételekre hivatkozva elutasította a nő kártérítését, amely kimondta, hogy nem fizetnek kártérítést, ha a lemondás oka terhességgel kapcsolatos. A nő panaszt tett, ennek következtében pedig mind az Általános Panaszbizottság (ARN), mind a DO megállapította, hogy a biztosító társaság álláspontja ellentétes a diszkriminációs törvénnyel. Ha egy nőt a terhességével összefüggő okok miatt diszkriminálnak a biztosítási kártérítés lehetőségei szempontjából, akkor közvetlen nemi megkülönböztetésről van szó, amely az uniós jog szerint nem igazolható.⁶⁵ A DO végül

64 GOVERNMENT OFFICES OF SWEDEN: The Equality Ombudsman. <https://www.government.se/government-agencies/equality-ombudsman-do/> (2020.11.12.)

65 Ezen rendelkezések a 2004/113 / EK tanácsi irányelven alapulnak. Ezen irányelv 5. cikkének (3) bekezdése szerint a terhességgel és az anyasággal kapcsolatos költségek semmiképpen

megállapodást kötött a céggel, aminek értelmében a panaszos 50 000 svéd korona (kb. 1 700 000 forint) kártérítést kapott a hátrányos megkülönböztetésért.⁶⁶

3.2. Svéd feminista külpolitika

„A nemek közötti egyenlőség a svéd külpolitika alapvető célja. A nők és a lányok emberi jogainak biztosítása nemzetközi kötelezettségvállalásainkban elengedhetetlen és Svédország tágabb külpolitikai céljainak elérésének alapja – a béke, a biztonság és a fenntartható fejlődés mellett.”⁶⁷ 2014 októberében Svédország lett az első olyan ország a világon, amely feminista külpolitikát deklarált. Ez azt jelenti, hogy a külpolitikai érintkezésben szisztematikusan alkalmazzák a nemek közötti esélyegyenlőséget. Az irányelvük magába foglalja a nemek közötti egyenlőséget, valamint a nők és lányok jogainak teljes körű érvényesülését. Margot Wallström külügyminiszter akkori külügyminiszter 2014-ben jelentette be, hogy országuk ezentúl világszinten is feminista külpolitikát követ. 2018-ban egy kézikönyvet tettek közzé, amelyben felvázolták a feminista megközelítésük részleteit. A svéd feminista külpolitika a „három R”-re épül, vagyis 'rights, representation és resources' (jogokra, képviselőre és az erőforrásokra).⁶⁸ A feminizmus interszekcionális megközelítését erősen tükröző svéd feminista külpolitika célja a struktúrák megváltoztatása és a nők szerepének javítása, nemcsak passzív közönségként, hanem a külügyek szereplőiként is.

3.3. A feminista kormány

A svéd kormány elkötelezett a nők jogainak előmozdítása iránt. Kiemelkedően fontos szerepet játszik a politikában az erőszak és a diszkrimináció minden formája elleni küzdelem. E kötelezettségvállalások végrehajtása érdekében a svéd kormány cselekvési tervet dolgozott ki, amelynek hat célja van: az emberi jogok teljes körű érvényesítése, a fizikai, pszichológiai és szexuális erőszaktól való mentesség, a konfliktusok megelőzésében és megoldásában való részvétel, a konfliktus utáni béketeremtés politikai részvétellel/befolyás a társadalom minden területén, a gazdasági jogok, valamint a szexuális és reprodukív egészségi és jogok képviselője.⁶⁹ Számos nemzetközi keretrendszer képezi

sem vezethetnek az egyének biztosítási ellátásai közötti különbségekhez. <https://www.do.se/lag-och-ratt/diskrimineringsarenden/konsdiskriminering-av-forsakringsbolag/> (2021.03.11.)

66 DISKRIMINERINGS OMBUDSMANNEN: Könsdiskriminering av försäkringsbolag (A biztosítótársaságok nemi diszkriminációja) <https://www.do.se/lag-och-ratt/diskrimineringsarenden/konsdiskriminering-av-forsakringsbolag/> (2021.03.11.)

67 GOVERNMENT OFFICES OF SWEDEN: Feminist foreign policy, Stockholm, 2014. <https://www.government.se/government-policy/feminist-foreign-policy/> (2021.05.16.)

68 AGGESTAM, Karin – BERGMAN-ROSAMOND, Annika: Swedish Feminist Foreign Policy in the Making: Ethics, Politics, and Gender, Cambridge University Press, 2016.

69 EVELO, Jannemiek: Engaging Young People from the Beginning, Women Deliver, 2018.

Svédország elkötelezettségének alapját,⁷⁰ ideértve az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, a Nőkkel Szembeni Megkülönböztetés Minden Formájának Kiküszöböléséről szóló egyezményt, az ENSZ Nők Pekingi Világkonferenciájának és a Kairói Népszerűség és Fejlődés Nemzetközi Konferenciájának nyilatkozatait és cselekvési terveit, továbbá a nyomon követési konferenciák záródokumentumait,⁷¹ az ENSZ Biztonsági Tanácsának a nőkről, a békéről és a biztonságról szóló 1325. számú határozatát,⁷² valamint az azt követő állásfoglalások, a Fenntartható Fejlődés 2030-ig Szóló Menetrendje és a fejlesztés finanszírozásáról szóló konferenciák megállapodását,⁷³ továbbá az EU cselekvési tervét a nemek közötti egyenlőségről és a nők szerepének erősítéséről az EU külkapcsolataiban.⁷⁴

A nemek közti egyenlőség megteremtéséhez nagyban hozzájárul az évek során kialakult harmónia a nők és férfiak között, ennek ellenére a családon belüli erőszak ma is létező probléma.⁷⁵ Ennek kiküszöbölésére a kormány bevezetett egy úgynevezett 'Non-contact' rendeletet,⁷⁶ a hozzátartozók közötti erőszak miatt alkalmazható távoltartásról. A családon belüli erőszak egy összetett jelenség, több megjelenési formája lehetséges, a verbális bántalmazástól a nagyon súlyos bűncselekményekig terjedhetnek. Mindig az a személy a felelős, aki erőszakot alkalmaz, és soha nem annak hibájából történik, aki ki van téve annak. Svédországban a családon belüli vagy szexuális erőszakot átélő nőknek nincs hozzáférésük a sürgősségi, tiltó végzésekhez, de elérhetők olyan távoltartási végzések, amelyeket nem kell büntetőeljáráshoz kötni. Ilyen például a fent említett 'Noncontact-rendelet', melynek célja azon emberek helyzetének javítása, akiket különféle módon fenyegetnek, sokszor erőszaknak vagy zaklatásnak vannak kitéve. A törvény értelmében a védelmi határozatok négy típusára terjed ki, amik a távoltartási végzés, a meghosszabbított tartózkodási tilalom, a speciálisan meghosszabbított tartózkodási tilalom és a kiutasítási határozat.

<https://womendeliver.org/2018/engaging-young-people-beginning-srhr/> (2020.11.19.)

70 MINISTRY FOR FOREIGN AFFAIRS: Sweden's feminist foreign policy, 2019.

71 UNITED NATIONS (WOMEN): The Beijing Declaration and Platform for Action Turns 20, New York, 2015. https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Beijing_Declaration_and_Platform_for_Action.pdf (2020.11.22.)

72 PEACEWOMEN: Security Council Resolution 1325, United Nations Office, 2020. <https://www.peacewomen.org/SCR-1325> (2021.02.14.)

73 UNITED NATIONS: Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, Department of Economic and Social Affairs, 2015. <https://sdgs.un.org/2030agenda> (2021.02.14.)

74 EUROPEAN COMMISSION: Gender Action Plan III – a priority of EU external action, Brussels (BE), 2020.

75 BRÅ: Våld i nära relationer, Stockholm, 2020. <https://www.bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/vald-i-nara-relationer.html> (2021.02.17.)

76 SVERIGES RIKSDAG: NonContact Order Act (Lag (1988:688) om kontaktförbud). https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1988688-om-kontaktforbud_sfs-1988-688 (2021.02.15.)

4. Kérdőív

Dolgozatom hipotézisének alátámasztásához/cáfolásához egy kérdőív elemzését szántam. Célom az volt, hogy megtudjam valóban sikeres-e a svéd kormány által bevezetett feminista külpolitika és egyetértenek-e vele a svéd állampolgárok, ezzel együtt pedig arra is próbáltam választ kapni, hogy tényleg egyenlőek-e a férfiak és a nők a nemek közti egyenlőség (egyik) mintaállamában. A teljes kérdéssor a dolgozat 1. számú mellékletében található.

A kérdőívet két nagyobb részre bontottam, egyrészt a feminizmusról alkotott véleményükről kértem ki a véleményüket, másrészt pedig a svéd társadalomban előforduló aktuális kérdésekre kerestem a választ, például az apák nagyobb szerepe a család életében. Az évek során az európai nők marginalizációja sokat csökkent, több szempontból is. Megdőntöttek több sztereotípiát, amivel a társadalom beskatulyázta őket: például a háziasszony szerep, vagyis egy nő csak a háztartás ellátásában jeleskedhet, másra nem alkalmas, vagy éppen olyan jellegű diszkrimináció is érthette őket, hogy egy nő nem képes egyedül boldogulni az életben. Ezzel kapcsolatban pedig azt a választ kerestem, hogy mit jelent a svédek számára a szabadság, mint kifejezés, illetve, hogy szabadabbnak érzik-e magukat az időmúlásával.

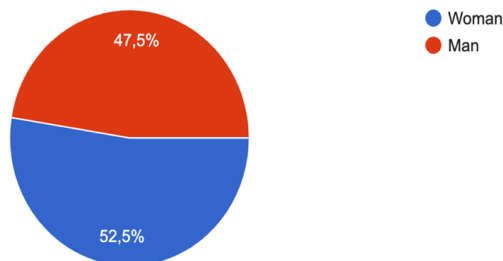
A célközönségem Svédországban élő svéd állampolgárok voltak. Összesen 59 válasz érkezett, aminek köszönhetően sikerült következtetéseket levonnom, habár a felmérés természetesen nem reprezentatív. A kérdőív elemzéséhez a két legismertebb módszert vettem össze, a kvantitatív és kvalitatív kutatási módszereket. A válaszokat többnyire angolul, de volt, hogy svédül kaptam.

Minden kitöltőnek nagyon hálás vagyok, mert idejüket nem sajnálva, egytől-egyig minőségi/teljeskörű választ adtak a kérdéseimre.

4.1. Kérdőív elemzése

Az első kvantitatív kérdésem, ami az ábrán is látható, a válaszadók nem szerinti lebontása volt, amely mutatja, hogy közel azonos százalékban töltötték ki a kérdőívet. Ezalatt 52,5 százalék nőt (harmincegy fő) és 47,5 százalék férfit (huszonnyolc fő) értek.

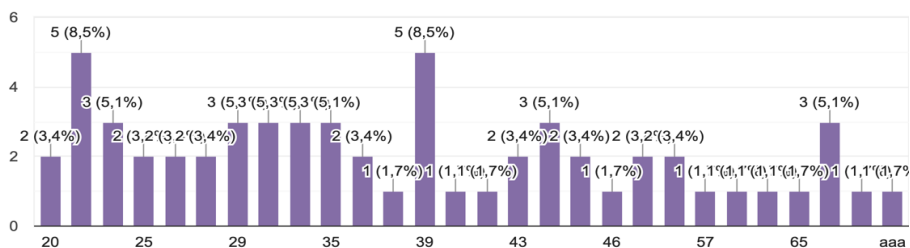
Gender
59 válasz

2. ábra - A kérdőívet kitöltők nem szerinti megoszlása

Korukat tekintve igen széles kört sikerült elérnem, húsz éves kortól hetvenhat éves korig érkeztek válaszok. Miután megvizsgáltam a táblázatba illesztett adatokat, kiderült, hogy a férfi kitöltők inkább középkorúak voltak (harminc-ötven év), míg a nők egészen fiataltól nyugdíjas korosztályig tiszteltek meg a válaszaikkal.

Age
59 válasz

3. ábra - A kérdőívet kitöltők kor szerinti megoszlása

Lesznek olyan kérdések, ahol férfiakra és nőkre bontom az elemzést, annak érdekében, hogy bizonyos témák esetén meg lehessen mutatni az esetleges különbségeket.

Az első két kérdést együtt szeretném elemezni, mivel nagyban függ egymástól a kettő, ennek köszönhetően pedig könnyebben lesz értelmezhető az ok-okozat.

Először a férfiakkal kezdem a kérdőív feldolgozását, összesen huszonnyolc férfi töltötte ki a kérdőívet. Az első és második nem kvantitatív kérdésem a „Mit jelent véleményük szerint feministának lenni?” és a „Véleményük szerint mit csinál egy feminista?” voltak. Többen írták azt a választ különböző módon megfogalmazva, hogy a feministák át akarják venni az uralmat a férfiak felett, illetve előnyben akarják részesíteni a női

jogokat. Többen egyetértettek abban, hogy amit régen a feminizmus jelentett, az a mai értelemben radikálisan megváltozott.

Pár sokatmondó választ szó-szerint idézve szeretnék csatolni a dolgozatomhoz.

„Ma Svédországban feministának lenni azt jelenti, hogy el kell fogadnunk egy ideológiát, amely szerint a nők rendszer szintű elnyomását hajtják végre a férfiak, és kollektív büntudatot tulajdonítanak minden férfinak (...)” (39 éves férfi)

Az egyik (számomra) legmeglepőbb választ az volt, hogy egy úr szerint a feministák fő célja, hogy elnyomják az ellenségnek tekintett középkorú fehér férfiakat, illetve akadt olyan, aki anakronisztikusnak, vagyis korszerűtlennek és hipokritának – álszentnek – nevezte a feministákat.

Ezek ellenére születtek pozitív válaszok is, mint például:

„Feministának lenni azt jelenti, hogy támogatni kell az egyenlő bánásmódot, illetve ki kell állni amellett, hogy egyetlen lány se nőjön fel úgy, hogy kevesebb lehetősége van, mint egy hasonló helyzetű fiúnak.” (43 éves férfi)

Többen írtak az előző válaszadó véleményéhez hasonló meglátásokat, amelyekben hangsúlyozták, hogy a feministák egyik fő célja támogatni a nőket és harcolni a nemek közti egyenlőségért. Ennek ellenére mégis a negatív véleményen lévők voltak többen az arányokat tekintve.

A nőket vizsgálva sokkal nagyobb volt az egyetértés az előbb elhangzott kérdésben. A harmincegy női kitöltőből kettő személy volt, akinek eltérő véleménye volt az átlagtól. Egyikőjük szerint a feminizmus mai svéd vonatkozásában idejétmúlt, és már nem az egyenlőség elérése a fő cél, hanem a nők férfiak ellen való fordítása. A másik hölgy pedig bár pozitívan vélekedett – en bloc – a feminizmusról, mégis úgy vélte, hogy sajnos napjainkban a feminista lét gyakran gyűlölködő/férfiakat elutasító eszmeként jelenik meg.

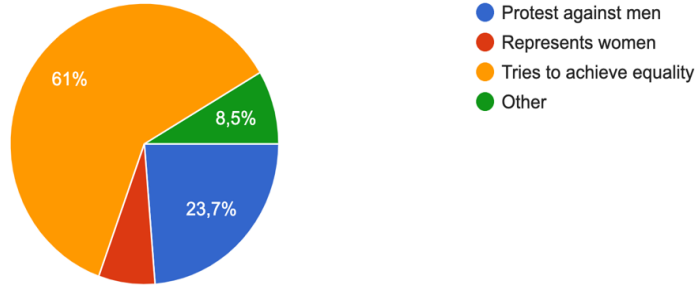
A következő példa jól reprezentálja, hogy ugyan léteznek törekvések az egyenlőség elérését illetően, azok mégsem teljesen kielégítőek és szemlélteti azt is, hogy a nők célja nem a férfiak elnyomása, csak egy egyenlő lehetőségek által létrejött társadalom felépítése.

„A nők és a férfiak ugyanolyan értékűek, de céljaik eléréséhez továbbra is eltérő lehetőségeik vannak. Nem tartom egyenlőségnek azt, hogy megkönnyítik egy nőnek a rendőrré válást. Az esélyegyenlőség az, hogy a nőknek egyáltalán lehetőségük van rendőrré válni. Tudom, hogy Svédországban ma a feminizmus meghatározása valami egészen más, ezért már nem tartom magam feministának.” (48 éves nő)

Ezen a két véleményen kívül a megkérdezett svéd nők válaszai alapján a feministák az egyenlő jogokért küzdenek, kiemelve az egyenlő szociális/társadalmi és politikai életben való részvételt. Az eszme képviselői továbbá kiállnak a szabadság teljeskörű gyakorlása mellett minden társadalmi réteget illetően, nemre, vallásra és nemi identitásra való tekintet nélkül. A svéd női válaszadók szemében a feministák az abszolút egyenlőség eléréséért küzdenek, és nem tartják ezt az eszmét kirekesztőnek és elnyomónak, annak ellenére, hogy a korábban említett férfiak és nők negatívan vélekedtek róla. Ez a magas egyetértési arány a 4. ábrán is jól látható, ami a feministák tevékenységével kapcsolatos véleményeket és annak értékeket mutatja.

What do you think a feminist do?

59 válasz

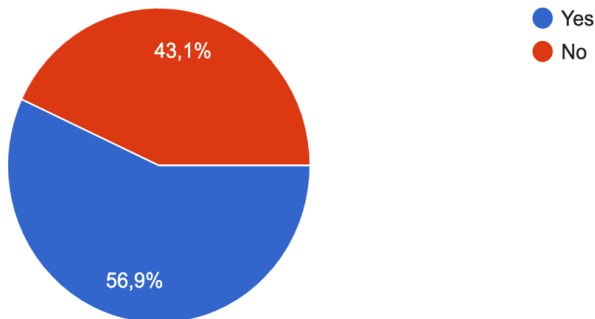

4. ábra - A feministák teendői/céljai a kitöltők szerint

Ezután azt vizsgáltam, hogy a válaszadók hány százaléka tartja magát feministának. Itt is komoly különbség volt a férfiak és a nők között. Az igennel válaszolók többnyire nők voltak; összesen 34 „igen” érkezett, amiből 23 kitöltő nő volt és a fennmaradó 11 pedig férfi. Ebből adódóan pedig 25 személy választotta a nemet, köztük 8 nővel és 17 férfival. Számomra meglepő volt, hogy az előző válaszokból a feminizmus inkább negatív eszmeként jelent meg, mégis a kitöltők nagyobb százaléka feministának vallja magát (férfiakat is beleértve).

Do you consider yourself a feminist?

58 válasz

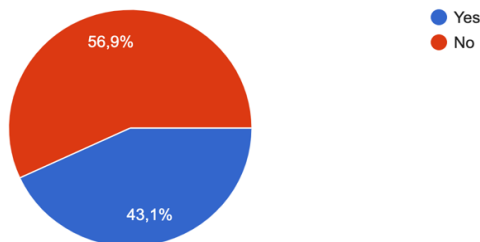
5. ábra - Feminista megosztottság

2014-ben hatalomra került svéd szociáldemokrata-zöld koalíció büszkén hirdette, hogy feminista külpolitikát fog folytatni, azzal a céllal, „a nemek közötti egyenlőség és az em-

beri jogok teljes körű foglalkoztatása szempontjából a legerősebb hanggá váljon minden nő és lány számára”.⁷⁷ A világ szkeptikusan áll a nyilatkozathoz,⁷⁸ de vajon a svédek megvannak-e elégedve a kormányuk által megvalósult innovációval? Ahogy a mellékelt ábra is mutatja, több, mint a kitöltők fele nem elégedett a kormány által meghozott döntéssel.

Sweden founded the world's first Feminist Government in 2014. Do you agree with this decision?

58 válasz

6. ábra - A feminista kormánnyal való svéd egyetértés

A következő két kérdést illetően nem tért el a két nem véleménye számottevően, ezért ennél a két kérdésnél együtt vizsgálok a férfiak és nők véleményét. Ahogy azt már korábban említettem, az 1921-es parlamenti választás volt az első, ahol a nők a férfiakéval egyenlő joggal szavazhattak. A kérdőívben található 100 évet ezért találtam relevánsnak, mert (pontosan) 100 éve történt ez az esemény. Ebből kiindulva tettem fel azt a kérdést, hogy a kitöltők szerint most vagy száz évvel ezelőtt volt könnyebb nőnek lenni. Az ötvenkilenc válaszadó közül összesen ketten mondták, hogy száz évvel ezelőtt. A következő kérdést ennek folytatására szántam, amiből kiderül, hogy miért gondolta az ötvenhét válaszadó, hogy most jobb nőnek lenni. Rengeteg válasz érkezett, de egy (véleményem szerint) különösen jól összefoglalta a nők jelenlegi helyzetét, mind svéd, mind pedig európai szemszögből nézve: „Igen, megállapíthatjuk, hogy a nők most függetlenebbek. De ha az előző kérdésre utalok, ez nem mindig jelenti azt, hogy a nőknek most könnyebb. Régen a férfi biztosította a jövedelmet, a nők pedig otthon tevékenykedtek. Sokkal kevesebb lehetőség kínálkozott arra, hogy a nők önállóan dolgozzanak és éljenek. Figyelembe véve a társadalom fejlődését azóta, a nők jelenleg képesek egyedül megélni, ami lehetővé teszi számukra, hogy függetlenebbek legyenek. Még mindig megfigyelhető egy rés a női és férfi fizetésekben, ami megnehezíti a nők helyzetét. Ma is nehéz lehet egy nőnek egyedül megszerezni a szükséges jövedelmet, ami azt jelenti, hogy partnerre van

77 NORDICS.INFO: An introduction to Swedish feminist foreign policy, Aarhus University, 2020. <https://nordics.info/show/artikel/swedish-feminist-foreign-policy/> (2021.03.20.)

78 BBC: Is Sweden's feminist agenda working?, BBC News, 2017. <https://www.bbc.com/news/world-europe-39004991> (2021.03.20.)

szüksége (a legtöbb esetben férfira). Ez korlátozza abban, hogy függetlenné válhasson, ugyanakkor gyakran elvárják tőle, hogy teljes munkaidőben dolgozzon, ezen felül pedig gondoskodjon a háztartásról és a családról is.” (22 éves nő)

Ez a válasz többnyire leírta az összes válaszadó véleményét a nők mai helyzetét illetően, tehát a megnövekedett szabadság, ami szerintünk radikális változásokon ment keresztül, a saját életük felett való döntésének joga, az önálló pénzkereseti lehetőség és az oktatásban való részvétel, mind-mind hozzásegítette a 21. századi nőket, hogy önállóbbá és önállóvá válhassanak, azoknak a nőknek hála, akik ki mertek állni a múltban a véleményük mellett.

A nők megnövekedett szabadságának függvényében az északon jól ismert „apasági szabadságról” kérdeztem a svéd kitöltők véleményét (annak hasznosságáról és arról, hogy szerintük hozzásegíti-e a szülőket az egyenlő neveléshez). Emlékeztetőként: az úgynevezett apa-kvóta (svédül: pappamånader) egy skandináv irányelv, ami az egyedülállóan hosszú apasági szabadságot foglalja magába. Svédországban, Norvégiában és Izlandon találkozhatunk ezzel a lehetőséggel, amelyek a szülői szabadság egy részét az apák számára tartják fent. Ha az apa nem vesz ki szabadságot, a család elveszíti azt. Az eredetileg négyhetes kvótát a norvég Munkáspárt vezette be először 1993-ban.⁷⁹

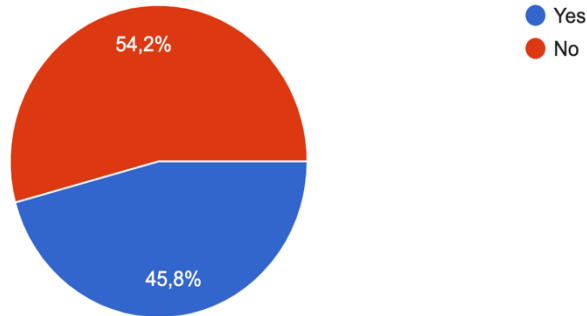
Erre a kérdésre a kitöltők igen szélsőséges válaszokat adtak. Nagyon érdekes indoklások születtek és többségük egyetértett vele. A férfiak részéről is inkább a pozitív vélemény volt a jellemző. Egy úr megosztotta velem, hogy a családjukban ő maradt otthon a kislányával 15 hónapos koráig és egy percig sem bánta ezt a döntést. Természetesen voltak olyanok, akik kifogásolták ezt a „kötelezettséget”, de nem a gyermekfelügyelet miatt, hanem a kormány nyomása miatt. Szerintük mindenkinek fent kellene tartani a jogot, hogy szabadon dönthessenek afelől, hogy hogyan osszák be a szülők a saját idejüket és mi a legjobb a családjuknak. A szándékot elismerik és jónak tartják, viszont a kivitelezés erősen kontrolláló módja miatt redukálódik a kvóta hasznossága/értéke. Volt egy olyan réteg, akik a női feltörés miatt (is) hasznosnak találták ezt, mivel elmondásuk alapján így is található egy szakadék a két nem fizetése közt, ezzel pedig kiküszöbölhetik ezt a jelenséget, azáltal, hogy az édesanyának nem esik ki annyi idő a terhesség miatti munkavégzés befejezése és kezdése között.

A következő kérdésem az volt, hogy a kitöltők szerint Svédországban egyenlőek-e a nők és a férfiak. Ahogy az ábrán látható, meglepő módon a „nem” válaszra voksoltak többen. A férfi kitöltők fele, a női kitöltőknek pedig a kétharmada mondta, hogy nem érzi egyenlőnek a nők helyzetét.

79 B. KAMERMAN, Sheila – MOSS, Peter: The politics of parental leave policies: Children, parenting, gender and the labour market – Norway: the making of the father's quota, Bristol University Press, 2011.

Do you think women and men are equal in Sweden?

59 válasz

7. ábra - Az egyenjogúság kérdése

Az utolsó kérdésem egy olyan nyílt kérdés volt („Mit jelent Ön számára a szabadság?”), amire bármit írhattak volna a kitöltők, mégis rengeteg, tartalmában hasonló válasz született. Ennél a kérdésnél kortól és nemtől függetlenül a függetlenséget választották.

„A szabadság egy rendkívül tág kifejezés. Amikor a feminizmusról van szó, azt mondanám, hogy szabadnak lenni azt jelenti, hogy nemtől függően nincsenek korlátozva bizonyos döntések/cselekedetek, és hogy nem szégyenítik meg/ítélik el az embert az említett cselekedetek miatt, és szabadon dönthetnek a saját életük felett minden területen. A nőknek szabadságot kell biztosítani karrierjük és életmódjuk feletti döntésre. A nőknek teljes jogokkal és szabadsággal kell rendelkezniük a testüket illetően is. Amint említettem, a szabadság kifejezés nagyon tág, így a feminizmus szempontjából ez azt is jelenti, hogy a nők szabadságának nem szabad a férfiaktól függeniük. A nőknek képesnek kell lenniük önellátásra és egy önálló élet fenntartására.” (22 éves nő)

A szabadság definíciója még ha egzakt módon nem is ugyanaz az, tartalmában szinte minden válasz egyezett: mindenki egyetértett abban, hogy szabadnak lenni azt jelenti, hogy mindenkinek lehetősége van dönteni és döntéseket hozni az életéről anélkül, hogy bárkitől is függene az adott személy (gazdaságilag, érzelmileg, anyagilag).

5. Eredmények és a hipotézisem cáfolata

A kérdőív segítségével betekintést nyerhettem a svéd polgárok életébe és megismerhettem az őket körülvevő körülményeket. Habár a felmérés nem volt reprezentatív, a válaszadók széles korszaklaja és a két nem közel hasonló részvétele miatt mégis lehetett következtetéseket levonni a válaszokból. Több sztereotípa is megdőlt a válaszok alapján. Svédországnak valóban sikerült valami innovatív létrehozni, mégis elégedetlenség jellemzi a társadalom egy részét. Annak ellenére, hogy a munkaerő piacon (is) kiemelkedő helyen

szerepel az ország, több válaszadó nyilatkozta, hogy nagy szakadékot érez a férfi-női jövedelem között, továbbá az egyik legfontosabb kérdésemre, ami az 'Egyenlők-e a svéd nők a férfakkal' volt, több 'nem' válasz érkezett, megcáfolva a hipotézisemben szereplő állításokat és az ország kormányának mottóját: „A nőknek és a férfiaknak ugyanolyan hatalommal kell rendelkezniük a társadalom és saját életük alakításában (...)”

6. Konklúzió

Kutatásom során történelmi, illetve annak a gyakorlatba ültetett verziója szempontjából vizsgáltam a feminizmust. Az eszme célja, hogy a nemétől függetlenül mindenki egyenlő bánásmódban részesüljön, mégis rengeteg ember számára ez még ma is csak álom. A kutatás és a kérdőív eredményei alapján úgy vélem, hogy a svéd kormány és külügyminisztérium kommunikációs stratégia szempontjából még fejlődésre szorul, gondolok itt a szavak tényekké való átalakítására, mivel a szándék (ahogy többen is említették a kérdőívben) elismerendő, viszont annak módja és kivételezése hagy némi kivetnivalót maga után.

Svédországot példaképként tartják számon a nemek közötti egyenlőség területén, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy más államok is követnék a példájukat. A nemek közötti egyenlőség politikájának vezetőjeként próbálják előmozdítani feminista értékeket néha több, néha kevesebb sikerrel. A feminizmus jelenlegi formájáról a svéd társadalom véleménye igen szélsőséges, egy részük egyetért a törekvésekkel, míg a másik oldal mélyen elítéli azt. A korábban említett jellemzőkből („anakronisztikus, hipokrita”) azt a következtetést tudom levonni, hogy a feminizmus jelenlegi formája reformációra szorul, mivel a legtöbb férfi az elnyomást és a kirekesztést tapasztalja, annak ellenére, hogy az eszme fő célja a nők és férfiak közti egyensúly megteremtése.

2021 szeptemberében lesz pontosan 100 éve, hogy a nők a férfiakéval megegyező jogokkal szavazhattak. Az abortuszt 1938-ban legitimálták és az apák pontosan 45 éve használhatják ki a nekik (is) kedvező szülői szabadságot. A feminizmus korai törekvései minden bizonnyal célba értek és jelenleg is sikereket érnek el a világ számos pontján. Ugyan távolinak tűnhet, hogy a fejletlenebb országokban hasonló szintű eredményeket érhessenek el a nők, viszont úgy vélem, hogy megfelelő segítséggel egyenlőbbé tud válni minden társadalom.

A FELTŰNŐ ÉRTÉKARÁNYTALANSÁG SZABÁLYOZÁSA A PTK.-BAN ÉS ÉRVÉNYESÜLÉSE A BÍRÓI GYAKORLATBAN¹

MIHALIK VIKTÓRIA
joghallgató (KRE ÁJK)

Témavezető
PÓKECZ KOVÁCS ATTILA
Egyetemi tanár (KRE ÁJK)

1. Bevezetés

A Polgári Törvénykönyv meghatározott feltételek teljesülése esetén lehetővé teszi a szerződés megtámadását, ha a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás értéke között a szerződés megkötésének pillanatában feltűnően nagy az értékaránytalanság, és egyik felet sem az ingyenes juttatás szándéka vezeti. A szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalansága címén, a sérelmet szenvedett fél, egy éven belül megtámadhatja a szerződést a bíróságon, melynek eredményeképp a bíróság érvénytelenítheti a szerződést és elrendelheti az eredeti állapot helyreállítását, vagy érvényessé is nyilváníthatja azt.² A feltűnő értékaránytalanság fogalmának tartalmát azonban a törvénykönyv részletesen nem dolgozta ki. Ebben a kérdésben a jogalkalmazóknak további támpontot jelenthet a bírói gyakorlat tanulmányozása. Kutatásaim során a dogmatikai elemző módszer mellett, a történeti és az összehasonlító jogi megközelítési módot kívánom alkalmazni, de főként az angolszász területen született „law in action” gyakorlati vizsgálata került a középpontba, és arra keresem a választ, hogy ez a jogcím mennyiben érvényesül.

A fenti kérdések fényében vizsgálódásaimat három fő pont köré rendezve az alábbi tagolásban kívánom a dolgozatomat felépíteni. Elsőként a jogtörténeti előzményeket, és a napjainkban hatályos meghatározó törvénykönyvek megoldásait, ezt követően pedig a régi és az új Ptk. gyakorlatát kívánom górcső alá venni. Az első nagyobb témakör feldolgozása során bemutatom a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalanságának római kori gyökereit, a *laesio enormis*t, vagyis a felén túli sérelmet, majd ennek a jogintézménynek a továbbélését a magánjogtörténetben. Ezután a következő fontos téma a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalanságának szabályozása a magyar jogban. Ezen belül is, hogy milyen változásokat tartalmaz az új Ptk. a régihez képest és melyik felet védi jobban. Végül pedig a bírói gyakorlatról igyekszem átfogó képet adni, szintén vizsgálva a régi és az új Ptk. eseteit is.

1 Polgári jogi tagozat 4 (Szerződési jog, felelősségi jog) II. helyezés

2 A régi Ptk. 201. §, új Ptk. 6:98. §.

Kutatásom során három jogesetet dolgoztam fel a régi Ptk. időszakából és négy olyan jogesetet, melyet az új Ptk. hatálya alatt bíráltak el. Ezeknek a jogeseteknek a kidolgozása során felmerült a kérdés, hogy a felek a feltűnő értékaránytalanság jogcímét miért nem fő megtámadási okként hivatkozzák. Miért csak harmadlagos megtámadási ok és a bíróságok miért kerülnek a jogcím átfogóbb vizsgálatát az esetek során. Miért nem tudnak a felek eredményesen hivatkozni a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalanságára, és milyen szabályozás mellett lenne ez egy olyan jogcím, ami kellő védelmet ad a rosszhiszeműen szerződő felek ellen, de mégsem sérti a felek szerződéskötési szabadságát.

1. Szolgáltatás ellenszolgáltatás felén túli értékaránytalansága a magánjogtörténetben

A feltűnő értékaránytalanság vizsgálata során fontos időt szánni a jogintézmény történeti gyökereinek megismerésére. A dolgozat első része a *laesio enormis* intézményétől – a feltűnő értékaránytalanság ókori gyökerétől – egészen napjainkig nyújt áttekintést, kitérve arra, hogy azokban a mai modern jogrendszerekben melyek megtartották ezt a jogcímét, milyen módon él tovább.

1.1. A felén túli sérelem római jogi gyakorlata

A római jogot inkább jellemezte az elvontság, mintsem az absztrakció.³ Ennek eredményeképp a római jogtudósok az érvénytelenség és a hatálytalanság dogmatikáját sem alkották meg, így nem alakult ki rá a modern fogalmának megfelelő szakkifejezés.⁴ A szolgáltatás és ellenszolgáltatás aránytalanságának megtámadhatóságát egy ideig a római jog is kizárta, de végül a posztklasszikus kortól *laesio enormis* alapján megtámadhatóvá váltak azok a jogügyletek, melyek során ez felmerült. A *laesio enormis* intézményének közvetlen célja volt, hogy megakadályozza a földek áron alul történő adásvételét, ezzel gátat szabva az elszegényedésnek. A gazdaság stabilizálásával azonban a *laesio enormis* ilyen típusú funkciója megszűnt, melyet igazolni látszik, hogy a későbbi császárok már nem alkalmazták. Később Iustinianus idején ismét előtérbe került.⁵

Először a III. században jelent meg a felén túli sérelem intézménye, méghozzá ingatlan adásvételek esetében.⁶ Amennyiben a szerződésben a piaci ár felénél kevesebbet állapítottak meg, és ez később az eladó tudomására jutott, – akár a vevő tiltakozása ellenére – a már neki teljesített szolgáltatások visszaadásával, egyoldalúan elállhatott az adásvételtől.⁷ Ez a lehetőség szűk körben volt alkalmazható, mivel kizárólag ingatlan adásvételi szerződésekre

3 SIKLÓSI Iván: *Forráselemzés római dologi és kötelmi jogból*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2020, 149-155.

4 FÖLDI András és HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*, Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2020, 510-523.

5 MENYHÁRD Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2004, 42.

6 PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A felén túli sérelem dogmatikai konstrukciója a római jogban és a modern polgári törvénykönyvekben*, Jura 20/2, 2014, 116-126.

7 BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020, 294.

volt érvényes és csak az eladó számára biztosított jogot. A vevőt nem védte, mivel a rómaiak nem szívesen korlátozták a szerződés szabadságát, így arra az esetre nem tartották alkalmazhatónak, ha a vevő önszántából valamit az értékénél jóval drágábban vett meg.⁸

A legkorábbi rendelet Kr. u. 285-re datálható és Diocletianus nevéhez fűződik.⁹ Ez a rendelet még csak az eladó számára nyújt védelmet, mivel megállapítása szerint a vevőt nem kényszerítheti szorult helyzet előnytelen vételre, ellentétben a másik féllel. Fontos tisztázni, mi történik azzal az érvényesen létrejött szerződéssel, mely a piaci ár felénél alacsonyabb árat állapított meg. Három lehetőség van ilyen esetben; a felbontás, a megtámadás és az elállás. Ezek közül az egyetlen kétoldalú jogügylet a felbontás, mely során a vevő és az eladó közös megegyezéssel, kölcsönösen visszaszolgáltatják egymásnak, a már teljesített szolgáltatásokat. A megtámadhatóság *ex tunc* hatállyal szünteti meg a szerződést. A szerződés érvénytelenítésének ez a formája csak abban az esetben alkalmazható, amennyiben az érvénytelenségi ok már a szerződéskötés időpontjában fennáll, tehát nem védi az eladót az esetleges piaci változásoktól. Ha azonban a vevő úgy dönt, hogy a vételárat kiegészíti, a szerződést ismét érvényesnek kell tekinteni. Ha a vevő nem kívánja kiegészíteni a vételárat a piaci árra, joghatását tekintve elállásról beszélhetünk. Ez a nyilatkozat szintén egyoldalúan szünteti meg a szerződést, ám ezt a jogot a vevő a vételár kiegészítésével tulajdonképpen érvényteleníti. Ebben az esetben a szerződés nem válik érvénytelenné, majd újra érvényessé.¹⁰

Ezek alapján megállapítható, hogy a római jog általános érvénnyel nem ismerte el a szerződések felbontását a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás aránytalansága miatt. Erre csak adásvételnél és csak ingatlanok esetében volt lehetőség, de ebben az esetben is kizárólag az eladónak volt a szerződés felbontásához joga.¹¹ Ez sem volt azonban abszolút jog, mivel a vevő dönthetett úgy, hogy a vételárat kiegészíti, ezzel újra érvényesítve az adásvételt.^{12,13}

1.2. A *laesio enormis* továbbélése a modern jogrendszerekben

A felén túli sérelem jogintézményét római jogi továbbélése során, mind a glosszátorok, mind a kommentátorok jelentős mértékben továbbfejlesztették.¹⁴ „A glosszátorok

8 JUSZTINGER János: *A vételár az ókori római adásvételnél*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2016, 119-121.

9 JUSZTINGER János: *Észrevételek a feléntúli sérelem római jogi forrásaiboz* (CJ. 4. 44. 2, CJ. 4.44.8), PhD Tanulmányok 9, Pécs, PTE ÁJK Doktori Iskola, 2010, 343-367.

10 PÓKECZ KOVÁCS (2014) i. m., 116-119.

11 PÓKECZ KOVÁCS Attila - KECSKÉS László - ROZMAN András - SZÉCHENYI László: *A szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalanságának problémái a szerződési jogban I.: Az értékaránytalanság (laesio enormis) klasszikus szankciójának alkalmazási korlátai az antik és modern jogfejlődésben*, Magyar Jog 46:2 pp., 1999, 65-74.

12 BENEDEK - PÓKECZ KOVÁCS (2020) i. m., 310.

13 PÓKECZ KOVÁCS Attila (2014) i. m., 116-119.

14 DÖMÖTÖR László: *Észrevételek a laesio enormis és továbbélése kérdéséhez*, Acta Facultatis Politico-iu-

tevékenységének nyomán a felén túli sérelem doktrínáját általános, bármelyik felet és nem csak adásvétel esetén megillető szabályként kezelték.¹⁵

A felén túli sérelem a későbbiekben kánonjogi hatásra morális tartalma miatt vált fontossá és egyben a középkori jog részévé.¹⁶ A skolasztikus filozófia tanai magukban foglalták az igazságosságelméletet és a csere egyenértékűségének elvét, mely két elemből észszerűen következett az igazságos ár követelménye. Ennek egyik fontos eredménye volt, hogy a felén túli sérelemre történő hivatkozás lehetőségét mindkét felet megillető jogcímként kezelték. A *laesio enormis*t később kiterjesztették az ingókra, ezzel teljes körű védelmet adva azok ellen a szerződések ellen, melyek feltűnően károsították volna a feleket.¹⁷ Az igazságos árat a gazdasági viszonyok változásai miatt sohasem tekintették összegszerűen meghatározhatónak, de bizonyos követelményeket meghatároztak a megállapításához. Igazságos árnak tulajdonképpen a kereslet-kínálat önszabályozó mechanizmusai által kialakított megszokott árat tekintették. Amennyiben olyan tárgyról volt szó, melynek nincsen megszokott piaca, szakértővel orvosolták a helyzetet. Az igazságos ár megállapításának emiatt több kritériuma is volt. Ezek a feltételek kiterjedtek a kockázatviselés költségeire, a beszerzés és a tárolás költségeire. Védte a rendszeres forgalmazókat az alkalmi árusokkal szemben, valamint lehetőséget adott magasabb ár megállapítására, ha a vevőnek kifejezetten érdekében állt a vétel. A *laesio enormis* megítélése során mindezeket a szempontokat figyelembe vették, mely alátámasztani látszik, hogy a felén túli sérelem elve a tényleges gyakorlatnak is szerves része volt.¹⁸

A modern polgári törvénykönyvek azonban a kontinentális országokban sem követték a római jogi hagyományokat.¹⁹ A francia és az osztrák szabályozás a római jogi *laesio enormis*t tekinti modellnek, míg a svájci, a német és számos más jogrendszer ettől eltérő szabályozást alkalmaz.²⁰ Látható, hogy a *laesio enormis* jogi konstrukciója a romanista jogcsaládhoz tartozó modern jogrendszerekben maradt fenn.²¹

A római jogi konstrukció a francia jogban él tovább a legtisztabban. A francia polgári jogban, a posztklasszikus-iustinianusi római joghoz hasonlóan, kizárólag az ingatlan

ridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominate 35, 1995/1996, 45-65.

15 MENYHÁRD Attila (2004) i. m., 55.

16 DÖMÖTÖR László: *Észrevételek a laesio enormis középkori, különös tekintettel kánonjogi továbbélése kérdéséhez*, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominate 36, 1997/1998, 48.

17 HAMZA Gábor: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 2002.

18 PÓKECZ KOVÁCS (2014) i. m., 116-126.

19 PÓKECZ KOVÁCS Attila (2014): LAESIO ENORMIS AND ITS SURVIVAL IN MODERN CIVIL CODES In: Erik, Štenpien (szerk.) Kúpna zmluva – história a súčasnosť II., Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, pp, 2014, 219-244.

20 PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A laesio enormis és továbbélése a modern polgári törvénykönyvekben*, Jogtudományi Közlöny 55:5 pp., 2000, 177-185.

21 PÓKECZ KOVÁCS (2014) i. m., 119-123.

tárgyában kötött adásvételi szerződések esetén kerül alkalmazásra. Ezekben az esetekben a vételárnak igazságosnak kell lennie, az adásvételi szerződés akkor érvénytelen, ha a szerződés megkötésének a pillanatában nem éri el az ingatlan valós értékének legalább a 7/12-ét. A szerződést a vevő nem támadhatja meg, erre kizárólag az eladó, és az eladó képviselője jogosult. A francia jog tekintetében felmerül az a lehetőség is, hogy a feltűnő értékaránytalanság szabályozásának gyakorlatára nem csak a római jog volt hatással. Ezeknek a szabályoknak a megalkotásakor szerepet játszhatott, hogy a *Code civil* a mezőgazdasági ingatlanokra fektette a hangsúlyt. Az ingók tulajdoni helyzete nem kapott akkora figyelmet, mivel a francia jogban az ingatlantulajdonosok védelme állt előtérben.²²

A ma hatályos osztrák Ptk. szintén megtartotta a felén túli sérelem konstrukcióját, azonban a francia *Code civil* szemben, nem korlátozta az ingatlan adásvételi szerződésre annak alkalmazási körét. Az osztrák törvénykönyv minden olyan visszerthes jogügyletre kiterjesztette a felén túli sérelem alkalmazhatóságát, mely során a közönséges, azaz a piaci érték felét sem éri el az összeg, amit a sérelmet szenvedett fél kap. Ebben az esetben a szerződés felbontását és az eredeti állapot helyreállítását kérheti, de a másik félnek módja van a vételárat a piaci értékig kiegészíteni. Ez pedig már a római jogból is ismert megoldás, a *facultas alternativa*. A magyar jogrendszerrel ellentétben az osztrák Ptk. nem engedi a feltűnő értékaránytalanság megtámadási jogcímének érvényes kizárását. Kereskedelmi ügyletek esetén azonban az osztrák kereskedelmi törvénykönyv kifejezetten tiltja az alkalmazását.²³

A svájci jogrendszer csak a szubjektív esetkört szabályozza, csak az uzsorás szerződésekre nézve tartalmaz rendelkezést. Ehhez egy objektív és két szubjektív elemet határoz meg. Objektív elemként a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti nyilvánvaló értékaránytalanságot, szubjektív elemként, pedig a másik fél szorult helyzetét, tapasztalatlanságát, vagy könnyelműségének kihasználását határozza meg. Míg az objektív elemnek minden esetben teljesülnie kell, addig a szubjektív elemek között csupán diszjunktív kapcsolat van, nem szükséges mindkét körülménynek egyszerre fennállnia.²⁴

„Németországban a magyar joggal szemben a szerződéseket, amelyek nyilatkozati, tartalmi, tulajdonságbeli tévedésen vagy hibás feltevéseken alapulnak, csak közvetlenül a tévedésről vagy a helytelen feltevéstről való tudomásszerzés után lehet megtámadni.²⁵ Rosszhiszemű megtévesztés és jogellenes fenyegetés esetén, viszont egyéves határidő áll a felek rendelkezésére, amelyet a megtévesztés időpontjától, illetve a jogellenes fenyegetésnél a kényszerhelyzet megszűnésétől számítanak.”²⁶ Egyezik azonban a két jogrendszer

22 SIKLÓSI Iván: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014, 243., SIKLÓSI Iván: *A nemlétező szerződések problémája a római jogban és a modern jogokban*, Szeged, Acta Jur. et Pol, 2005.

23 PÓKECZ KOVÁCS (2014) i. m., 121.

24 PÓKECZ KOVÁCS (2014) i. m., 122.

25 MENYHÁRT Ádám: *A tévedés fogalma és kategóriái a német polgári jogban a BGB és a bírói gyakorlat alapján*, JÁP 4/2, 2012.

26 BELLING, Detlew W.– SZÜCS Tünde (2011): *A német BGB általános része*. Acta Universitatis

gyakorlata abban, hogy nem szükséges a kereset benyújtása ahhoz, hogy a megtámadás érvényes legyen. Ehhez elég, ha az akaratnyilatkozatot, egy megtámadó nyilatkozattal, határidőn belül megtámadják. A feltűnő értékaránytalanságot magát nem ismeri el megtámadási okként, azt csak az uzsorás szerződés körében szankcionálja, mint jó erkölcsbe ütköző ügyletet. A német BGB ugyanúgy meghatároz objektív és szubjektív elemeket. Az objektív elem szokásos módon a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti feltűnő aránytalanság, melynek fennállását az eset összes körülményének mérlegelésével, a bíróság dönti el. A svájci jogrendszerhez hasonlóan, a német is több szubjektív tényál-lási elemet határoz meg, melyek közül elég egynek teljesülnie a feltűnő aránytalanság megállapításához. A sérelmet okozó félnek vagy a másik fél kényszerhelyzetét, vagy a tapasztalatlanságát, vagy a hiányos ítélőképességét, vagy a jelentős akaratgyengeségét kell kihasználnia ahhoz, hogy a szerződés megtámadható legyen. Az uzsorás szerződés, hasonlóan a magyar szabályozáshoz a német jogban is semmis.²⁷

Az olasz *Codice civile* általános jelleggel teszi lehetővé a szerződés megtámadását a felek szolgáltatásai tekintetében fennálló értékkülönbség esetén, a károsult fél vonatkozásában. Azonban ez a lehetőség, – hasonlóan a magyar szabályozáshoz – csak három feltétel együttes fennállása esetén alkalmazható. Az első feltétel a felén túli sérelem megléte, melyhez kapcsolódik az egyik fél részéről megnyilvánuló visszaélés, valamint a másik fél szükséghelyzete. A szerencseelemet tartalmazó szerződések, és a kölcsönös engedményt magában foglaló egyezségek vonatkozásában egyaránt kizárja ennek a megtámadási indoknak az érvényesíthetőségét.²⁸

Az angol jog esetén a szerződés érvényességéhez nem követelmény a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás értékarányossága.

A chilei *Código civil* kivételesnek számít ilyen szempontból, mivel a későbbi kodifikációk, a chilei kivételével már nem vették föl a *laesio enormis* konstrukcióját. A chilei jog még a római mintát követi, de a római szabályozással ellentétben, itt az eladót és a vevőt is megilleti a felén túli sérelem elleni védelem. Hasonlóan a római joghoz a felén túli sérelemnek a szerződéskötés időpontjában kell fennállnia, de a római joggal ellentétben a chilei jog konkretizálja, hogy a felén túli sérelem egy megtámadhatósági indok.²⁹

2. Szolgáltatás ellenszolgáltatás szabályozása a magyar jogban

A történeti és komparatiztikai elemzés után a továbbiakban kizárólag a magyar jog elemzésére fókuszálok. Miután a felek a jogviszonyaik létrejötteinek időpontja alapján a régi és az új Ptk. szabályozásának hatálya alá is tartozhatnak, ezért először az 1959. évi IV. törvényre, majd ezt követően a 2013. évi V. törvény elemzésére kerül sor.

Szegediensis : forum : acta juridica et politica 1/2 55-83 (2011): 76.

27 SIKLÓSI Iván (2014) i.m., 246.

28 PÓKECZ KOVÁCS (2014) i. m., 123.

29 SIKLÓSI (2014) i.m., 247.

2.1. A szerződés megtámadása feltűnő értékaránytalanság miatt, a régi Ptk. szabályai és a PK 267. számú állásfoglalása alapján

A régi Ptk. a feltűnő értékaránytalanságot a 201. §-ban szabályozta, majd ehhez kapcsolódóan számos eseti döntés született. A szerzteágazó bírói gyakorlatot igyekezett összehangolni a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának az 1985. december 16-ai ülésén elfogadott PK 267. számú állásfoglalása. Ezért elsőként az 1985-ig fennálló szabályozást, majd ezt követően a mérőföldkönek számító Polgári Kollégiumi állásfoglalást tekintem át.

2.1.1. A régi Ptk. szabályozása

A régi Ptk. a feltűnő aránytalanság szabályozásakor az egyenértékűség elvét emeli ki.³⁰ A piacgazdaság elve alapján, az áruk árai a kereslet és a kínálat hatására ingadozhatnak, a termékek aktuális értékét rengeteg, egymástól függő és független tényező befolyásolja, ezért a szerződésben kikötött ár sok esetben eltérhet a szolgáltatás valódi értékétől. Ezt az árat a vevő fizetési hajlandósága befolyásolhatja, valamint a szerződés megkötéséhez fűződő, pénzben ki nem fejezhető előny is,³¹ mely vezethet feltűnően aránytalan áron kötött szerződésekhez. A régi Ptk. az egyenértékűségtől való eltérést jogi szankció alá helyezte, a feltűnő értékaránytalanságra hivatkozás lehetőségét pedig három konjunktív feltételhez kötötte.³² A három feltétel közül kettő szubjektív, egy pedig objektív. A szubjektívek közül a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti feltűnően nagy értékkülönbség a bírói mérlegelésre van bízva, emellett pedig figyelembe kell venni a sérelmet szenvedő fél oldalán az ajándékozási szándék hiányát is.³³ Az objektív feltétel kimondja, hogy az értékkülönbségnek a szerződéskötés időpontjában kell fennállnia, ezért nem lehet a feltűnő értékaránytalanságra hivatkozni pusztán azért, mert a szerződéskötéssel elérni kívánt cél utólag megghiúsult.³⁴ A régi Ptk. előtt, az uzsoráról szóló 1932. évi V. törvényekben találkozhatunk hasonló megfogalmazással.³⁵

A régi Ptk. különbséget tesz közszükségleti cikkek és művészeti alkotások között, mely utóbbi esetén jelentős szerepet játszik a vevő szubjektív hozzáállása a termékhez, a fizetési

30 OSZTOVITS András: *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja*, III. kötet, Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014, 238.-240.

31 BDT 2011. 2551.

32 PÓKECZ KOVÁCS Attila - KECSKÉS László - ROZMAN András - SZÉCHENYI László: *A szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalanságának problémái a szerződési jogban II.: A felén túli sérelem (laesio enormis) klasszikus intézményének megjelenése és alkalmazása a magyar jogban*, Magyar Jog 46:3 pp., 1999, 129-142.

33 BH 2004. 149.

34 BH 2009. 177.

35 BOÓC Ádám: *Feltűnő értékaránytalanság az új Polgári Törvénykönyvben – objektív vagy szubjektív mérve?* In: *Studia in Honorem Péter Miskolczi Bodnár.* (Szerk.: Homicskó Árpád O. – Szuchy Róbert) Budapest, 2017, 69-81.

hajlandósága. Ezek mellett a vevőtől független tényezők is alakítják a termék árát, mint az idő múlása, a termék akció, kedvezményes vásár keretében történt értékesítése,³⁶ az alkotó ismertsége, vagy akár a mű művészeti értéke. Kiemeli a lízingszerződés esetét is, mely során indokolása szerint, azért nem állapítható meg a feltűnő értékaránytalanság, mivel ezekben az esetekben nem kizárólag a tárgy forgalmi értékét kell figyelembe venni, hanem a tényt, hogy a lízingdíj két különböző típusú szolgáltatás ellenértékét foglalja magában. Egyrészt a dolog meghatározott időre szóló használatának a díját, valamint a tulajdonjog átengedését maradványérték ellenében. A két szolgáltatás együttes értéke jóval magasabb összeget fog kiadni, mint a tárgy tényleges vételára, mivel ellenkező esetben a használat ingyenes lenne, úgy pedig már nem beszélhetnénk lízingszerződésről sem.³⁷ Kölcsönszerződés esetén a feltűnő értékaránytalanság vizsgálata során csak az ügyleti kamat mértéke vehető figyelembe, mivel ennél a szerződésnél az ügyleti kamat maga az ellenszolgáltatás. A bírói gyakorlat meghatározása szerint, a napi 3,33%-os kamat kikötése túlzónak minősül, a szerződés a kamat vonatkozásában, ebben az esetben megtámadható.³⁸

Fontos kikötése a régi Ptk.-nak is, hogy a feltűnően nagy értékkülönbségnek a szerződés megkötésének időpontjában kell fennállnia, máskülönben a kereset a többi feltétel érvényesülése esetén sem lehet alapos. A kereslet kínálat változékonyságának következtében a termékek árai is folyamatos mozgásban vannak, így nem lenne méltányos arra alapítva megtámadni egy már jó ideje létrejött szerződést, hogy az idő során a dolog értéke csökkent, aminek következtében a múltban kötött üzlet az egyik félnek feltűnő értékaránytalanságot okoz. Ezért tartós jogviszony esetén nem lehet megtámadási alapja a szerződésnek az, hogy az értékviszonyok változása miatt a szolgáltatások értékegyensúlya felborul. A régi Ptk. kiemeli az árverési vételár esetét, mely során a résztvevők tudatosan alakítják a versenyt az aránytalanság lehetőségével számolva. Így mivel maguk a vevők határozzák meg az árát, abban az esetben, ha a kikiáltási ár nem feltűnően magas, azaz maximum a tárgy forgalmi értékéből indul ki, az annak eredményeképp megkötött szerződés, a szerződő felek tudatos árképzése miatt, a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti feltűnő értékkülönbség jogcímén nem támadható meg. Ugyanígy abban az esetben, ha a vevő valamely ingatlan tulajdonjogának megszerzéséhez, a forgalmi értéket meghaladó vételárral is ragaszkodik, fokozott érdekeltsége folytán, úgy nem támadhatja meg a szerződést ezzel az indokkal.³⁹ Az eladó szemszögéből is ugyanez a helyzet, mivel ha áralku során, tudatosan engedett a vételárból a vevő részére, annak ellenére, hogy a valós forgalmi értékkel tisztában volt,⁴⁰ később nem támadhatja meg a szerződést feltűnő értékaránytalanság jogcímén, kivétel az az eset, amikor a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között, nem feltűnő az értékaránytalanság, hanem már kirívó.⁴¹

36 BH 2003. 205.- I.

37 BH 1996. 257.

38 BH 1993. 311.

39 BH 1994. 187.

40 BDT 2009. 2060.

41 BH 1990. 57.

Házastársak közötti, vagyoni viszonyaik rendezésére vonatkozó szerződés megtámadása során, a bíróságnak a feltűnő értékaránytalanságra alapított keresetet, nem pusztán a szerződés megtámadására vonatkozó általános polgári jogi szabályok szempontjából kell vizsgálnia, de a családjogi viszonyok sajátosságait is figyelembe kell vennie.⁴²

Elméletben nem kizárt a vállalkozói tevékenység körében létrejött szerződések megtámadása sem, a gyakorlat azonban inkább azokat a szerződéseket vizsgálja, melyek a közvetlen fogyasztás célját szolgálják. A vállalkozói szerződések esetén fokozott gonddal kell vizsgálnia a bíróságnak a szerződéskötés körülményeit, a szerződés egész tartalmát, a forgalmi viszonyokat, az ügylet jellegéből fakadó sajátosságokat, a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás meghatározásának módját.⁴³ További körülményeket kell megvizsgálnia a bíróságnak értékpapírok és kötvények esetén, hiszen a forgatások, az átruházások gyakorisága, valamint az árfolyam alakulása, mind hatással lehetnek ezeknek az értékére.⁴⁴ A régi Ptk. emellett kiemeli az ajándékozási szerződéseket,⁴⁵ melyek során a felek tudatosan állapították meg túl alacsonyan az árat, valamint az életjáradéki szerződést is, melyet a szerencselem miatt nem lehet feltűnő értékaránytalanság címén megtámadni. Az utóbbi szerződés esetén egyáltalán nincs mód a törvényben meghatározott feltételek vizsgálatára, mivel a szerződés megkötésekor meg sem állapítható, hogy mi a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás aránya. Tartási kötelezettség esetén a felek nem tudják mennyi időre kötik, így fordulhat elő az, hogy a tartásra jogosult egyszeri szolgáltatásával szemben nyújtandó folyamatos tartás értéke lehet jóval kevesebb,⁴⁶ de ugyanúgy lehet több is az átruházott vagyon értékénél. Emiatt a feltűnő értékaránytalanságot nem lehet megállapítani a szerződéskötés időpontjában, így ennél a szerződésfajtánál ez nem lehet megtámadási ok.⁴⁷ Azonban megtámadható ezen az alapon a találmány és az újítás hasznosítására kötött szerződés.⁴⁸

2.1.2. PK 267. számú állásfoglalása

A Legfelsőbb Bíróság PK 267. számú Kollégiumi Állásfoglalásának vizsgálata különösen fontos, hiszen annak ellenére, hogy a régi Ptk. hatálya alatt született és a régi Ptk. értelmezését és használatát hivatott támogatni, az új Ptk. alkalmazása során is irányadónak tekintik a bíróságok. „A szerződésnek a szolgáltatás és ellenszolgáltatás feltűnően nagy értékkülönb-

42 GELLÉRT György: *A Polgári Törvénykönyv magyarázata I.*, Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft., 1995.

43 PK 267. számú állásfoglalás.

44 BH 2004. 195.

45 BH 2004. 149.

46 Kúria Pfv. 21.755/2011/7. – Ebben az esetben a bíróság megállapítja a feltűnő értékaránytalanság fennálltát, de a tartási szerződés miatt nem tudja megtámadási okként figyelembe venni.

47 BDT 2009. 2002.

48 VÉKÁS Lajos: *A polgári törvénykönyv magyarázata*, Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2004, 742.

ségére alapított megtámadása esetében annak megállapításához, hogy az értékkülönbség feltűnően nagy-e, a bíróságnak vizsgálnia kell a szerződéskötés körülményeit, a szerződés egész tartalmát, a forgalmi (érték-) viszonyokat, az ügylet jellegéből fakadó sajátosságokat, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás meghatározásának módját.⁴⁹ A régi Ptk. 201. §. (2) bekezdése lehetőséget biztosít a szerződési nyilatkozat megtámadására, a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás egyenértékűségének kirívó megsértése esetén, akkor is, ha a szerződéskötési akarat hibája esetére biztosított megtámadási okokra alapított jogérvényesítéssel a sérelem nem orvosolható. Több nehézség is felmerül a jogszabály alkalmazása során, úgymint, hogy az értékviszonyokat jól ismerő fél, a feltűnően nagy értékkülönbségre alapított megtámadással, a másik fél rovására indokolatlanul kedvezőbb ellenszolgáltatás elérésére törekszik. Ezenkívül, hogy a felek könnyelműen vállalnak kötelezettséget, bízva abban, hogy a bíróság a feltűnő értékaránytalanság kiküszöbölése során, egy számukra kedvező árat állapít majd meg. Ez különösen nagy nehézséget okoz a bíróságoknak, mivel a forgalomban egyre nagyobb számban található olyan ügyletek, melyekben az áruk ára szélsősége között ingadozik, ami megnehezíti a tényleges forgalmi érték megállapítását. A bíróságnak ilyen esetben azt is figyelembe kell vennie, hogy a felek a forgalmi értéktől eltérhetnek ott, ahol az árszabályozás ezt nem tiltja. Emiatt nem lehet alap a szerződés megtámadására a forgalmi adatok alapján megállapítható értéktől való eltérés. A forgalmi érték vizsgálata mellett figyelemmel kell lenni az eset további körülményeire is, a szerződés tartalmára, a szerződéskötés körülményeire, a forgalmi viszonyokra, a kereslet és a kínálat alakulására, a szerződő felek külön igényeire. Ezek miatt a körülmények miatt szükséges, hogy a bíróság tájékozódjék a piaci viszonyokról és gondosan mérlegelje azokat, hogy megállapíthassa, hogy adott esetben csupán értékkülönbségről, vagy feltűnően nagy értékkülönbségről van szó. Hiszen, ha a szerződő felek egy utólag megbánt szerződésből a feltűnő értékkülönbség megtámadási indokával rendszeresen szabadulnának, az veszélyeztetné a forgalom biztonságát. Emiatt a bíróságoknak a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalanságának esetén, minden alkalommal figyelembe kell vennie az eset összes körülményét és az azokat befolyásoló tényezőket is.⁵⁰

„A feltűnően nagy értékkülönbségre alapított megtámadás következtében érvénytelenné vált szerződés esetében a szerződés érvényessé nyilvánításakor a bíróságnak olyan mértékű ellenszolgáltatást kell megállapítania, amely mellett az értékkülönbség már nem feltűnően nagy.”⁵¹ A feltűnő értékkülönbség megállapítása esetén, a szerződés megkötésének időpontjától kezdődő hatállyal válik érvénytelenné. Ilyenkor a bíróságnak lehetősége van a szerződéskötés előtti helyzet visszaállítására, vagy az aránytalan előny kiküszöbölésére. Az aránytalan előny kiküszöbölése esetén sem a teljes árat állapítja meg a bíróság, pusztán egy olyan árat, mely esetén az értékkülönbség már nem feltűnően nagy. A két lehetőség közötti döntésnél figyelemmel kell lennie arra, hogy a felek a szerződést milyen mértékben teljesítették, mi lett a szolgáltatások sorsa, a felek perbeli

49 PK 267. számú állásfoglalás.

50 BH 2002. 94.

51 PK 267. számú állásfoglalás.

nyilatkozataira, valamint, hogy milyen változások következtek be a felek helyzetében. Ezeknek a szempontoknak a vizsgálata során tudja a bíróság azt az árat megállapítani, amely a felek ügyleti érdekeihez a legközelebb áll.⁵²

2.2. Az új Ptk. szabályozása

Az új Ptk. a piacgazdaság sajátosságait figyelembe véve közelíti meg a feltűnő értékaránytalanság kérdéskörét, mivel egyrészt ez a védelem a szabadpiaci árak kontrolljára nyithat lehetőséget, másrészt a piacgazdaság lényegi eleme, hogy maguk a piaci mechanizmusok kontrollálják a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás értékarányának egyensúlyát.⁵³ Az új Ptk. változatlanul fenntartja azt a gyakorlatot, hogy a feltűnő értékaránytalanság vizsgálatánál az eset összes körülményét figyelembe kell venni; az ingyenes ajándékozás szándékának a hiányát, az aránytalanság mértékét, és hogy ennek a két feltételnek a szerződés megkötésének a pillanatában kell fennállnia. Ezek mellett figyelembe kell venni az aktuális piaci viszonyokat is, a kereslet és a kínálat változásait, a felek hajlandóságát,⁵⁴ és minden egyéb olyan dolgot, ami az áru értékére hatással lehet.⁵⁵ Például kft. üzletrészek cseréje esetén a bíróságnak vizsgálnia kell a társaság ügyletkötés kori cégértékét,⁵⁶ az üzletrészek megszerzéséhez fűződő érdeket is,⁵⁷ valamint az üzletrész megszerzésével járó, pénzben ki nem fejezhető előnyöket is, nem pusztán az üzletrészek forgalmi értékét.⁵⁸ Ezek mellett azt is figyelembe kell vennie, hogy pusztán a tény, hogy a felek üzleti várakozásai nem teljesülnek, még nem adhat alapot feltűnő aránytalanság címén történő megtámadásra.⁵⁹ Az új Ptk. esetén ugyanúgy nem számítanak a szerződéskötés után bekövetkező változások, mivel az értékaránytalanság fennálltát a szerződéskötés időpontjára kell bizonyítani. A bíróságnak ilyen esetekben először az értékaránytalanság objektív⁶⁰ fennálltának kérdésében kell állást foglalnia, és csak ezután vizsgálhatja, hogy a szerződéskötés összes körülményét figyelembe véve, a szerződés érvénytelensége megállapítható-e feltűnő értékaránytalanság címén. Továbbra is kizárt ez a megtámadási lehetőség olyan szerződések esetén, amelyeknél a szerződéskötés pillanatában nem állapítható meg a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás aránya. A Ptk. egyik fontos újítása a szabályozást tekintve, hogy tételesen leszögezi, hogy aki a feltűnő értékaránytalanságot felismerhette, vagy annak kockázatát vállalta, utólag nem támadhatja meg

52 PK 267. számú állásfoglalás.

53 VÉKÁS Lajos: *Szerződési jog. Általános rész*, Budapest ELTE Eötvös Kiadó, 2018, 137.

54 KISS Gábor – SÁNDOR István: *A szerződések érvénytelensége*, Budapest, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2014, 164.

55 OSZTOVITS (2014) i. m., 240-242.

56 BDT 2005. 1157.

57 BDT 2011. 2551.

58 EBH 2007. 1625.

59 KISS–SÁNDOR (2014) i. m., 168., BH2016. 201.

60 BH 2012. 262.

a szerződést.⁶¹ Az új Ptk. hatályba lépése előtt, még 2011-ben született ebben a körben egy bírósági határozat, mely kimondta, hogy nem hivatkozhat a feltűnő értékaránytalanság megtámadási jogcímére az, aki az értékkülönbségről a szerződés megkötésekor tudott, vagy tudnia kellett volna, mert ezt az ismeretet úgy kell értékelni, mintha a kockázatot vállalta volna.⁶² A Ptk. kifejezett rendelkezéssel lehetőséget ad a feleknek arra, hogy a megtámadási jogot a szerződésben kizárják⁶³ a feltűnő értékaránytalanság tekintetében, de fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben már nem engedélyezi.⁶⁴

Boóc Ádám álláspontja szerint fontos különbség a régi és az új Ptk. között, hogy míg a régi Ptk. alapvetően objektív⁶⁵ kategóriába sorolja a feltűnő értékaránytalanság jogcímét, addig az új Ptk. már szubjektív megtámadási okként kezeli. Az új Ptk. már a szerződő felek tudattartamát is vizsgálja, hogy a fél, felismerte-e, vagy kellő gondosság mellett az aránytalanságot fel kellett volna-e ismernie. Emellett Boóc rávilágít arra a problémára is, hogy a feltűnő értékaránytalansághoz eddig szorosan kapcsolódott valamiféle erkölcsi tartalom, mely az új Ptk. gyakorlati alkalmazása során nem feltétlenül fog továbbra is fennállni.⁶⁶

3. A szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalansága a bírói gyakorlatban

Ebben a fejezetben a régi és az új Ptk. szabályozásának a koherenciáját vizsgálom, hogy milyen ismétlődő problémák merülnek fel a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalanság megtámadási jogcímének alkalmazása során, milyen szempontokat vesznek figyelembe a bíróságok, hogyan súlyozzák a felek körülményeit, valamint, hogy mely helyzetekben nem vizsgálják a feltűnő értékaránytalanság fennálltát.

3.1. A régi Ptk. alkalmazása során kialakult gyakorlat

Először azokból az esetekből vizsgálom meg párat, melyeket még a régi Ptk. szabályozott, hiszen a hasonlóságok és a különbségek feltárásához fontos megvizsgálni a régi joggyakorlat eseteit is. Az első vizsgált eset egy szerződés érvénytelenségének megállapítása iránt indított per.

61 VÉKÁS (2018) i. m., 138.

62 BH 2011. 343.

63 VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter: *Az új Polgári Törvénykönyv Bizottsági Javaslatok magyarázatokkal*, Budapest, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 2012, 380.

64 BÍRÓ György – FARKAS Attila László – FUGLINSZKY Ádám – KISFALUDI András – MOLNÁR Ambrus – PETRIK Béla – VÉKÁS Lajos – WELLMANN György: *Polgári jog – Kötelmi jog – Első és Második Rész*, Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2013, 221.

65 BÍRÓ – FARKAS – FUGLINSZKY – KISFALUDI – MOLNÁR – PETRIK – VÉKÁS – WELLMANN (2013) i. m., 219.

66 BOÓC (2017) i. m., 69-81.

3.1.1. Feltűnő értékaránytalanság a házassági vagyoni szerződések esetén

Több esetet is találtam a házassági vagyoni perek témakörében, de ezek közül csak kevés jutott el a Kúriára. Dolgozatomban azonban kiemelt figyelmet kapnak a Kúriai esetek, hiszen ezeknek az ügyeknek a tényállását három bíróság is alaposan megvizsgálta, ezekhez több szemszögből is készült indokolás. Ezért szeretném kiemelni a Kúria Pfv. 21.912/2012/6. számú ügyét, melynek tárgya a szerződés érvénytelenségének megállapítása.

A vizsgált esetben a peres felek házások. Az alperes házasságkötés előtt megvásárolta perbeli ingatlan bizonyos részilletőségét. A peres felek életközösségüket megszüntették, majd házassági vagyoni szerződés elnevezésű megállapodást kötöttek, melyben rögzítették, hogy köztük a házasság felbontása iránti per van folyamatban. A megállapodás tartalmazta, hogy a perbeli ingatlan a házassági vagyoni közösségükbe tartozik, így annak egymás között, egyenlő arányú tulajdonosai.⁶⁷ Ezt a megegyezést alapján nyilvántartásba is vetették a Fővárosi Kerületek Földhivatalában, házassági vagyoni rendezés címén. A házastársak megállapodtak, hogy házasságuk felbontása esetén a perbeli ingatlant közösen értékesítik, az abból befolyt vételárat pedig egymást között egyenlő arányban megosztják. A szerződő felek lemondtak arról a jogukról, hogy megállapodásukat a jövőben bármilyen jogcímen, különösen a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő aránytalansága, tévedés vagy egyéb okra hivatkozással megtámadják. A házasság felbontása iránti per szünetelés folytán megszűnt, majd az alperes ismét pert indított a házasság felbontása iránt, mellyel egyidejűleg kérte a házassági vagyoni szerződésben foglalt egyezség jóváhagyását.

„A felperes keresetében annak a megállapítását kérte, hogy a perbeli ingatlan ½ részének tulajdonjogát, házassági vagyoni közösség jogcímen megszerzte, ezért a bíróság rendelkezzen tulajdonjoga bejegyzéséről.”⁶⁸

Ezzel szemben az alperes a kereset elutasítását kérte, viszontkeresetében pedig a házassági vagyoni szerződés elnevezésű megállapodás érvénytelenségének megállapítását. Véleménye szerint a szerződés uszorás jellegű⁶⁹ és jóerkölcsbe ütközik. „A szerződést tévedés, megtévesztés, fenyegetés és feltűnő értékaránytalanság címén támadta meg azzal, hogy ha a megtámadással elkésett, azt a keresettel szemben kifogásként tartja fenn.”⁷⁰

A fent ismertetett ügy során elsőfokon a bíróság ítéletével megállapította, hogy a felperes a perbeli ingatlan ½ tulajdonjogi illetőségét házastársi vagyoni közösség címén megszerzte, a viszontkeresetet elutasította.

A másodfokú bíróság ítéletével az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta. Az elsőfokú bíróság a tényállást helyesen állapította meg, érdemi döntése megalapozott, indokolása azonban csak részben helytálló.

67 FÓNYINÉ KAZARECZKI Andrea – TOLNAI Ildikó: *Ingatlanjog I.*, Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2016, 404.

68 Kúria Pfv. 21.912/2012/6.

69 Kúria Pfv. 21.519/2017/8. – szintén a szerződés uszorás jellegét igyekszik bizonyítani a feltűnő értékaránytalanság fennállásával.

70 Kúria Pfv. 21.912/2012/6.

Végül az alperes felülvizsgálati kérelmet terjesztett elő, melyet a Kúria tárgyaláson kívül bírált el a felülvizsgálati kérelem keretei között. A Kúria megállapította, hogy a kérelem nem alapos, a jogerős ítéletet hatályában fenntartotta. A bíróságok a per során vizsgálták, hogy a házassági vagyoni szerződés elnevezésű megállapodással milyen szerződés jött létre. A Kúria álláspontja szerint, a másodfokú bíróság helyesen jutott az elsőfokú bírósággal ellentétes következtetésre, mely szerint a fent említett szerződés vagyoni szerződésnek minősül. Másodsorban megállapította, hogy helyes a másodfokú bíróság ítéletének az a következtetése, hogy az alperes által megjelölt okokból a szerződés semmissége nem állapítható meg.⁷¹ Vizsgálta, hogy a jó erkölcsbe ütközés miatt nem érvényesül a per során. A Kúria rámutatott arra, hogy a házastársak vagyoni viszonyaira a Ptk. rendelkezéseit kell alkalmazni, mely tartalmazza a szerződés szabadságát, valamint, hogy a felek a Ptk. rendelkezéseitől eltérően is megállapodhatnak, amennyiben az eltérést jogszabály nem tiltja. Házassági vagyoni szerződés esetén a jóerkölcsbe ütköző voltának megítélésekor az igazságosság és méltányosság követelményeit kell alapul venni, melyek megvizsgálása során a bíróság úgy ítélte meg, hogy ilyen jellegű sérelem nem történt. Továbbá a Kúria álláspontja szerint a perben eljáró bíróságok helyesen jutottak arra a jogi következtetésre, hogy sem a feltűnően aránytalan előny, sem az alperes hátrányos helyzete nem áll fenn a szerződés megkötésekor, így a perbeli szerződés uzsorás jellegéről nincs szó, és ebből az okból semmisségének megállapításának a törvényes feltételei nem állnak fenn.

A fent ismertetett eset során a bíróságnak nem csupán a szerződés megtámadására vonatkozó általános polgári jogi szabályokat, de a családjogi viszonyok sajátosságait is figyelembe kellett vennie. A sérelmet szenvedett fél ebben az ügyben szintén az uzsora semmisségi kifogása után hivatkozik a feltűnő értékaránytalanságra, hogyha a bíróság nem állapítja meg az uzsorás szerződés konjunktív feltételeit, abban az esetben vizsgálja meg, hogy önmagában a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalansága érvényesül-e. A perben eljáró bíróságok közül az összes arra a megállapításra jutott, hogy a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között fennálló feltűnően aránytalan előny nem áll fenn, így ebből az okból kifolyólag a szerződés nem lehet semmis. Érveik között szerepelt, hogy az érvénytelenségi ok szerződéskötéskor való fennállását az alperes fellebbezésében maga cáfolta a szerződés egyenértékűségére való hivatkozásával. Emellett a továbbiakban azt is kifejtette, hogy a feltűnő értékaránytalanság nem a szerződéskötés pillanatában, hanem azt követően következett be. Ezek miatt a körülmények miatt a fenti esetben a feltűnő értékaránytalanság nem állapítható meg, hiszen a három feltétel közül kettő bizonyítottan nem teljesül.

71 Kúria Pfv. 21.474/2013/6. – ebben az esetben szintén nem sikerül bizonyítani a sérelmet szenvedett fél szorult helyzetét.

3.1.2. Szerződés érvénytelenségének a megállapítása, kölcsönszerződés, vételi jog alapítása ingatlanra

A feltűnő értékaránytalanság bírói gyakorlatának tanulmányozása során arra a megállapításra jutottam, hogy a vételi joggal kapcsolatos kérdések jelentős számban fordulnak elő a joggyakorlatban, ezért szükségesnek tartom ennek a jogesetnek a tanulmányozását,⁷² mivel az új Ptk.-ban erre a fiduciárius hitelbiztosítékok tilalma miatt már nincsen lehetőség.⁷³ A felperes tulajdoni illetősége az ingatlan 516/58748 részét képezi, mely egy háromszobás lakóingatlan hozzá tartozó telekrésszel együtt. Erre a tulajdoni illetőségére több végrehajtási jogot is bejegyeztek, majd 2005. december 7. a K. S.-től felvett 2 800 000 forint összegű kölcsön biztosítására vételi jog is bejegyzésre került. A felperes kölcsönt vett fel az alperestől, annak érdekében, hogy K. S. ne tudjon vételi jogával élni. 2006. január 16-án szerződés jött létre a felek között, mely tartalmazta, hogy a felperes 5.200.000 forinttal tartozik. Amennyiben 2006. április 20-ig nem tudja visszafizetni, úgy az alperes egyoldalú nyilatkozatával tulajdonjogot szerez az ingatlanon. A felperes tartozását nem tudta időben teljesíteni, az alperes élt vételi jogával, tulajdonjogát 2006. május 17. napján az ingatlan-nyilvántartásba bejegyezték. Az alperes összesen 2 100 000 forintot fizetett meg a felperes részére a 2007. február 17-én aláírt megállapodás szerint, melyben rögzítették, hogy az összeg alkalmas a kölcsön összege és az ingatlan értéke közötti értékkülönböt kiegyenlítésére. Az alperes később felújította a lakást, majd 2008. április 4. napján 13 500 000 forintért eladta.

A felperes keresetében a 2006. január 16. napján létrejött vételi jogot alapító szerződés érvénytelenségének megállapítását kérte, az érvénytelenségi ok kiküszöbölésével. Álláspontja szerint a szerződés, mint biztosítéki célból alapított opciós szerződés semmis,⁷⁴ jogszabály megkerülésére irányult, az ingatlan reális forgalmi értékének figyelmen kívül hagyásával határozták meg az árát. Emellett a szerződés megkötésére szorult helyzetének kihasználásával került sor, melyet az alperes ismert, ezért a szerződés uzsorás szerződés, aminek következtében semmis. Ezenkívül előadta, hogy a vételi jog sérti az elővásárlásra jogosult tulajdonostársak érdekét, ezért jogszabályba ütközik.

Az elsőfokú bíróság megállapította, hogy a vételi jogot alapító szerződés érvénytelen, majd érvényessé nyilvánította oly módon, hogy megállapította, hogy az ingatlan vételára 13 000 000 forint és kötelezte az alperest 5 700 000 forint, valamint az összeg késedelmi kamatainak megfizetésére. Az elsőfokú bíróság indokolása szerint, a szerződés jogszabályok megkerülését célozza, emiatt semmis, valamint mivel az alperes tudott a felperes hátrányos helyzetéről, ezért az uzsorás szerződés kritériumai alapján is semmis. Mivel az ingatlan felújításon esett át, az eredeti állapot nem volt helyreállítható, ezért a felperest a vételár különbözetének megfizetésére kötelezte.

72 Kúria Pfv. 21.050/2015/8.

73 GÁRDOS István: *A vételi jog és a feltűnő értékaránytalanság*, Gazdaság és Jog, 2009//2, 2009, 2.-10.

74 Kúria Pfv. 20.186/2015/7. – A per tárgya ebben az esetben is egy opciós szerződés érvénytelenítése.

A másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét megváltoztatta, a felperes keresetét egészében elutasította. Véleménye szerint az elsőfokú bíróság a tényállást helyesen állapította meg, de abból téves következtetéseket vont le. A régi Ptk. nem tiltotta a kölcsönszerződés vételi joggal történő biztosítását, ezért a megállapodás nem jogszabályok megkerülését célozta, ez kizárólag az új Ptk. hatálya alatt lett volna semmisségi ok. A felperesnek csak annak a szerződésnek az alkalmával lett volna lehetősége a feltűnő értékaránytalanságra hivatkozni, mely során az alperes nem a kölcsön összegének megfelelő, hanem egy annál magasabb árat, 7 300 000 forintot teljesített. Ez azonban nem történt meg, sőt a szerződésben kifejezetten rögzítették, hogy a kölcsönösszeg és az ingatlan értéke közötti különbözet kiegyenlítése érdekében történt a kötelezettségvállalás. A másodfokú bíróság továbbá megállapította azt is, hogy a szerződés nem lehet uzsorás, mivel a felek a szerződéskötés előtt nem ismerték egymást és pusztán az a tény, hogy az alperes tudott arról, hogy a felperes egy korábbi szerződésből kívánt menekülni, még nem alapozza meg azt az állítást, hogy a felperes kényszerhelyzetben lett volna.⁷⁵ A felperes továbbá alaptalanul hivatkozott az elővásárlási jogosultak sérelme miatt bekövetkezett érvénytelenségre is, mivel arra csak az a harmadik személy hivatkozhat, akinek jogos érdekét sérti az adásvétel. A felperes felülvizsgálati kérelmet nyújtott be, melyben az ítéletek hatályon kívül helyezését és új eljárás lefolytatását kérte.

A Kúria álláspontja szerint a felülvizsgálati kérelem nem megalapozott.⁷⁶ Egyetértett a másodfokú bírósággal abban, hogy a fiduciárius hitelbiztosíték a szerződéskötés időpontjában nem tilos,⁷⁷ a szerződés érvényes megállapodásnak minősül. Abban is egy véleményen voltak, hogy mivel az alperes nem ismerte a felperes hátrányos helyzetét, így azt nem tudta kihasználni a saját előnyére, ezért az uzsorás szerződés konjunktív feltételei nem állnak fent, így a szerződés emiatt nem lehet semmis.

A felperes megalapozottan hivatkozik arra, hogy az ingatlan kiegészített vételára és a tényleges forgalmi érték között is jelentős az értékkülönbség, melyet bizonyít, hogy az alperes 13 500 000 forintért értékesítette az ingatlant, egy évvel azután, hogy a felperestől 7 300 000 forintért megvásárolta. A szerződés megkötésekor az alperes vállalta, hogy további 2 100 000 forintot fizet. A felperesnek ekkor lehetősége lett volna megtámadni ezt a szerződést, azonban nem élt ezzel a lehetőséggel, az alperessel megállapodott, majd az összeg átvételét követően az ingatlanból elköltözött.

75 Kúria Pfv. 21.129/2014/13. – A felperesnek ebben az esetben sem sikerül bizonyítania, hogy az alperes kényszerhelyzetét szándékosan kihasználta volna.

76 Kúria Pfv. 20.465/2016/6. – Ebben az esetben sincs egyetértés a bíróságok között. Míg a másodfokú bíróság megállapítja az uzsorás szerződés fennállását, addig az elsőfokú bíróság és a Kúria nem.

77 Kúria Pfv. 20.848/2018/5. – Hasonló érvelést alkalmaz a bíróság.

Ha a felperes határidőben megtámadja a szerződést,⁷⁸ lehetősége lett volna a feltűnő értékaránytalanság kiküszöbölését kérni a bíróságtól,⁷⁹ ám ez esetben sem a teljes értékkülönbözöt került volna kifizetésre, a bíróság pusztán a feltűnő értékaránytalanság kiküszöbölésére kötelezte volna az alperest. A felperesnek azonban ilyen kereseti kérelme nem volt, kizárólag az uzsorára hivatkozott, annak megállapításához pedig pusztán a feltűnő értékkülönbözöt fennállása nem elegendő.

A fent tárgyalt jogeset egy nagyon fontos különbségre hívja fel a figyelmet a régi Ptk. és az új Ptk. között. A régi Ptk. nem tiltotta a kölcsönszerződés vételi joggal történő biztosítását, ez az új Ptk. szabályozása alapján lett tiltott jogügylet, mely részleges érvénytelenséget okoz. Az új Ptk. a zálogjogi szabályozás átalakítása körében vezette be a fiduciárius hitelbiztosítékok tilalmát, melyet később enyhített, és kizárólag a fogyasztói ügyletekre, valamint a fogyasztók egymás között kötött, de fogyasztói szerződésnek nem minősülő ügyleteire terjesztett ki. Az új Ptk.-nak reagálnia kellett arra a problémára, hogy a hitelezők a fiduciárius hitelbiztosítékok esetén, indokolatlanul kedvezőbb pozícióba kerültek, mintha zálogjogra kötöttek volna szerződést, mivel a fiduciárius hitelbiztosíték akkoriban nem volt szabályozott, így semmi nem korlátozta a fél jogait. A régi Ptk. hatálya alatt fiduciárius hitelbiztosítékkal biztosított szerződést, a megvizsgált esetek alapján azok a felek kötöttek, akik valamilyen előző szerződésből esedékessé vált kötelezettségük elől szerettek volna menekülni. Ez általában egy ingatlanra bejegyzett vételi jog volt, melyet tulajdonképpen egy másik vételi jog bejegyzésével próbáltak megkerülni, hitel ellenében. Látható, hogy ezekben az esetekben a szerződő fél egyáltalán nem került jobb helyzetbe, így ezeknél az ügyeknél felmerül a másik rosszhiszeműségének a kérdése. Természetesen itt nem arra kívánok célozni, hogy minden esetben tényszerű volt a fél rosszhiszeműsége, pusztán a jogcím problémás mivoltát szeretném hangsúlyozni.

Utoljára 2017. július 1. napján történt változás a kérdésben. A fiduciárius biztosítékok fizetéseképtelenségi eljárásokban való kezelése, törvényi szabályozást kapott, így lehetővé vált az ilyen ügyletek bejegyzése a hitelbiztosítéki nyilvántartásba.⁸⁰ „A jogalkotó tehát azt a megoldást választotta, hogy az anyagi jog terén, szabad teret engedve a jogalkalmazás számára, nem ad tartalmi szabályozást a fiduciárius hitelbiztosítékokra, a fizetéseképtelenségi jogban ugyanakkor, az eljárásra irányadó szabályok megállapításával, elmozdul a

78 Kúria Pfv. 20.020/2015/4. – Ebben a jogesetben ugyanúgy a felek késedelme miatt nem kerül sor a feltűnő értékaránytalanság részletesebb vizsgálatára. A megtámadhatóság érvényesítésére fennálló egy év nagyon rövid idő a sérelmet szenvedett felek számára, rendszeresen későn indítják meg a pert. Ilyen esetekben a bíróság nem vizsgálja alaposabban, hogy fennáll-e a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalansága, hiszen nem dolga, a felek valamilyen okból mégis rendszeresen hivatkoznak rá megtámadási határidőn túl is.

79 Kúria Pfv. 20.534/2012/7.

Kúria Pfv. 21.429/2014/9 – A felperes ebben a két esetben is kifutott a megtámadási határidőből.

80 GÁRDOS Péter: *Tanulmányok a fiduciárius biztosítékok köréből*, Budapest, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., 2010.

szabályozatlan állapotból a fiduciárius biztosítékok tartalmi szabályozásának irányába.⁸¹ Nyilvánvalóan meghatározó az ilyen ügyletekkel kapcsolatos gyakorlat szempontjából, hogy e biztosítékok miként tudnak érvényesülni az adós fizetése képtelensége esetén; az erre adott válasz egyúttal azt is jelzi, hogy a jog miként értékeli az ügylet eredményeként kialakult tulajdonjogi helyzetet.⁸²

Mindezt azért tartottam fontosnak hosszabban ismertetni, mert a régi Ptk. alapján elbírált ügyek között több olyan is van, mely során a majdani felperes egy korábbi kölcsönszerződésből eredő kötelezettségeitől, úgy kíván szabadulni, hogy valakivel új kölcsönszerződést köt, melyet az ingatlanára bejegyzett vételi joggal biztosít. Ezekben a szerződésekben többször előfordul, hogy az ingatlan vételára és a tényleges értéke között feltűnően nagy az értékkülönbség, amit magyarázhat a szerződő fél szorult helyzete.⁸³

3.1.3. Üzletrész-adásvételi szerződés

Fontosnak tartottam alaposabban megvizsgálni egy olyan jogesetet, mely gazdasági társaságok esetén vizsgálja a feltűnő értékaránytalanságot, mivel a bíróságoknak az ilyen típusú ügyeknél további szempontokat is figyelembe kell vennie.⁸⁴ A felek érdekeinek vizsgálata ezeknél a szerződéseknel például kifejezetten hangsúlyos. A peres felek megalapították T. Lejtő Ingatlanfejlesztési Kft.-t (felperes) valamint, T. út Ingatlanfejlesztési Kft.-t (alperes), hogy társasházakat építsenek. A felperes 2001. február 1-jén építkezésbe kezdett, melynek költségeit ő viselte, valamint a kivitelező is ő volt. 2002. január 21-én a társasházi lakásokat átadták. Az alperes 2000. augusztus 1-jén a tulajdonjog fenntartásával adásvételi szerződést kötött 12050 hrsz.-ú ingatlanra, a tulajdonosokkal. Az alperes erre az ingatlanra, - mint eladó – adásvételi szerződést kötött, melyben a vételárát 151 000 000 forintban állapították meg, melybe a felperes beszámította az alperesnek nyújtott 92 000 000 forint tagi kölcsönt.

Az alperes 2001. május 29-én 20 000 000 forintért mindkét Kft.-ben lévő üzletrészt eladta a felperesnek. A T. Lejtő Ingatlanfejlesztési Kft.-beli üzletrész vételárát a felperes a szerződés aláírásának a napján kifizette. A T. út 13. Kft.-ben lévő alperesi üzletrész vételárát 2001. július 15-éig kellett megfizetnie. 2002. február 19-én a szerződést a felek felbontották, mert az alperes csak 58 800 000 forintot fizetett meg.

A felperes kérte az alperes T. út 13. Kft.-ben lévő üzletrészére kötött adásvételi szerződés érvénytelenségének a megállapítását. Állítása szerint az üzletrésznek nincs értéke, mert az alperes sem a cégalapítás költségeihez, sem az ingatlan vételárához nem járult hozzá. A 20 000 000 forint megfizetésére kényszerhelyzete miatt vállalt kötelezettséget, mivel az alperes ügyvezetője kijelentette, hogy a továbbiakban semmilyen okiratot nem ír alá, ami

81 GÁRDOS István: *Fiduciárius biztosítékok az új Polgári Törvénykönyvben*, Gazdaság és Jog 2008/7-8, 2008, 17.-24.

82 GÁRDOS István - GÁRDOS Péter (2018): <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/193/id/A1800501>.

83 BDT 2009. 2060.

84 BH2007. 267.

a cég működését megbénította volna. Később keresetét módosította, és a szerződés érvénytelenségét a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalansága jogcímén kérte. A bíróságtól, a felperes kérte a feltűnő értékaránytalanság kiküszöbölését, hogy állapítsa meg az üzletrész értékét 1 000 000 forintban, valamint a szerződés érvényessé nyilvánítását.

Az alperes a kereset elutasítását kérte, viszontkeresetében kérte a bíróságot, hogy kötelezze a felperest a szerződés szerinti vételár megfizetésére, annak késedelmi kamataival együtt.

Az elsőfokú bíróság megállapította az üzletrész-átruházási szerződés érvénytelenségét, majd érvényessé nyilvánította azzal, hogy a vételárat 1 000 000 forintban állapította meg. Kötelezte a felperest ennek az összegnek, valamint törvényes kamatainak megfizetésére. A bíróság az üzletrész értékét szakértői vélemény alapján állapította meg, mely vélemény az üzletrész értékének meghatározásakor a céget egészében értékelte.

A másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét helyben hagyta, álláspontja szerint a tényállást helyesen állapította meg. Felhívta a feleket, hogy bizonyítékaikat jelentsék be a szerződéskötés körülményeire, a szerződés tartalmára, a forgalmi viszonyokra és a szolgáltatás-ellenszolgáltatás meghatározásának módjára vonatkozóan. Az alperes ennek nem tett eleget, ezért a fellebbezési eljárásban további bizonyítás elrendelésére, valamint az elsőfokú ítélet hatályon kívül helyezésére nem volt lehetőség. A másodfokú bíróság egyetértett az elsőfokú bírósággal abban, hogy az üzletrész nagyfokú egységisége miatt az értékmeghatározásnál összehasonlító forgalmi adatok felhasználására nincs, vagy csak rendkívül korlátozott mértékben van lehetőség. Az érték megállapításánál a szerződéskötés idején fennálló állapotokat kellett a bíróságnak figyelembe vennie, valamint, hogy milyen üzleti kilátásai vannak a cégnek. Ezek mellett meghatározó tényező volt, hogy a T. út 13. Kft. egyetlen célja a társasház felépítése és a lakások értékesítése volt, melyhez az alperes nem járult hozzá. Az alperes nem tudta megjelölni azokat a tényeket, melyek a 20 000 000 forintos vételárat megalapozták volna, a szakvélemény aggályosságát bizonyítani így nem tudta. Az elsőfokú bíróság helyben hagyta az ítéletet, mert úgy állapította meg, hogy a másodfokú bíróság egy olyan árat állapított meg, mely esetén a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közti értékaránytalanság már nem feltűnően nagy.⁸⁵

Az alperes felülvizsgálati kérelmet nyújtott be azon az alapon, hogy a jogerős ítélet törvénytört, valamint nincs összhangban a PK 267. számú állásfoglalásával sem. A felperes ellenkérelmében a jogerős ítélet fenntartását kérte.

A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a felülvizsgálati kérelem nem megalapozott, a jogerős ítélet nem sért jogszabályokat, valamint megfelel a PK 267. számú állásfoglalásának is. A bíróságok helyesen állapították meg a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalanságát, valamint az erre alkalmazott jogkövetkezmények – a feltűnő értékaránytalanság kiküszöbölése és a szerződés érvényessé nyilvánítása – is megfelelnek a törvényben előírtaknak.⁸⁶

85 BH 2002. 149.

86 PK. 267. számú állásfoglalás.

A fent ismertetett ügy a téma szempontjából azért jelentős, mivel a vizsgálódás során ez volt az első, melyben mindhárom bíróság egyetértésben volt abban, hogy a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti feltűnő értékaránytalanság miatt érvénytelenné kell nyilvánítani a szerződést. Az üzletrész-adásvételi szerződés elbírálásakor a bíróságok szakértői segítséggel állapították meg az üzletrészek értékét, mivel ezek meghatározása különösen komplikált, hiszen az üzletrész valóságos értéke bőven meghaladhatja annak névértékét, de jóval alatta is maradhat. Ennek meghatározásakor a szakértőnek vizsgálnia kellett a cég egészét, az üzleti tevékenységét, a szerződéseit, valamint a jövőbeli jövedelemszerző képességét. A szakértői vélemény ezek vizsgálata során megállapította, hogy az alperes cége veszteséges volt, befektetett eszközökkel nem rendelkezett, vagyona pedig a felperes cége által vásárolt ingatlanból állt, melynek vételárához nem járult hozzá. Ezért a bíróságok helyesen állapították meg, hogy az alperes által megjelölt 20 000 000 forint feltűnően aránytalan a cég valós értékéhez képest.

3.1.4. Szerződéstípusok, melyek esetén a feltűnő értékaránytalanság jogcíme nem alkalmazható, vagy további feltételeket kell vizsgálni

Egyes típusú szerződések esetén, a feltűnő értékaránytalanság jogcímén történő megtámadás fogalmilag kizárt, a szerződés rendeltetése miatt. Ilyenek például az ajándékozási, és az életjáradéki, tartási szerződés.⁸⁷ Az első esetben, az ajándék ingyenes volta miatt, a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között egyértelműen feltűnő lesz az értékkülönbség, de ennek a típusú szerződésnek kifejezett célja, hogy ellenszolgáltatás nélkül, valamiféle vagyonhoz, vagy szolgáltatáshoz juttassa a másik felet. Ajándékozással vegyes visszerhes szerződés esetén sem megtámadható feltűnő értékkülönbség alapján, mivel a felek tudatosan állapították meg a vételárat túl alacsonyan, akár baráti, akár rokoni kapcsolat miatt, vagy bármilyen egyéb okból szándékosan. A második esetben – az életjáradéki, tartási szerződés esetén – a feltűnő értékkülönbség azért nem állapítható meg, mert annak a szerződéskötés időpontjában kell fennállnia, ami egy határozatlan időtartamú életjáradéki szerződés esetén nem látható előre, hiszen nem lehet tudni, hogy meddig kell nyújtani a tartást. A szerződés szerencsejellege miatt nem alkalmazható ez a megtámadási jogcím, mivel a tartásra jogosult előre adott egyszeri szolgáltatásával áll szemben a kötelezett tartási kötelezettsége, mely lehet jóval magasabb, de jóval alacsonyabb is, mint a tartásra jogosult egyszeri szolgáltatása. Ezeken kívül árverés esetén sem lehet alkalmazni ezt a megtámadási indokot, mivel ebben az esetben a vételár, úgynevezett versenyár, melyet a vevők tudatosan alakítanak ki az objektív aránytalanság lehetőségével számolva. Abban az esetben tehát, ha a kikiáltási ár nem feltűnően magas, azaz az árverés a forgalmi értékből, vagy annál alacsonyabb értékből indul ki, a felek a feltűnő értékkülönbség lehetőségét elfogadták, ennek a jogcímén tehát nem lesz megtámadható. Ugyanígy az állami tulajdon értékesítése során, versenytárgyalás esetén sem lehet megtámadni a szerződést ezzel

87 BDT 2009. 2002.

az indokkal. Házastársak között, a vagyoni viszonyai rendezésére vonatkozó szerződés megtámadására, csak kivételesen kerülhet sor, ha a feltűnő értékkülönbség valamelyikükre nézve kirívó és indokolatlan hátrányokkal jár. Ebben az esetben a szorosán vett arányosság követelménye mellett, a bíróságnak a személyes szempontokat is mérlegelnie kell. Emellett nem csupán a polgári jog szabályait kell alkalmaznia az eljárás során, de figyelembe kell vennie a családjogi viszonyokat is. Túlzó késedelmi kamat esetén, a szerződésnek nem az egésze lesz megtámadható, a feltűnő értékkülönbségre csak a késedelmi kamat vonatkozásában lehet hivatkozni. Lízingszerződések esetén ugyanúgy figyelembe kell venni, hogy az ügylet tárgya nem pusztán valamely dolog meghatározott időre szóló használata, de hozzátartozik a használat után, a maradványérték ellenében a tulajdonjog átengedése, ami miatt az áruért kifizetett ár jóval magasabb lesz, mint az áru tényleges ára.

3.1.5. A régi Ptk. bírói gyakorlatának vizsgálata alapján levont következtetések

A feltűnő értékaránytalanság vizsgálata során szembeötlő volt a tény, hogy ezt a megtámadási okot nem fő érvként használják a felek. Rendszerint nem kizárólag a feltűnő értékaránytalanságra alapozzák a keresetet, a jogesetekben nem ez a fő megtámadási ok. A feltűnő értékaránytalanságra sokadik érvként hivatkoznak csak, sok esetben az uzsorás szerződés semmisségi kifogása után, azzal a logikával, hogyha az uzsora esetlegesen nem bebizonyítható, attól a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalansága még mindig fennállhat. Ugyanígy a legtöbb perben, amelyekben felmerül a feltűnő értékaránytalanság, előtte már a felek hivatkoznak a másik, szemben álló fél rosszhiszeműségére. A per tárgyát tekintve a feltűnő értékaránytalanság legtöbbször ingatlan adásvétel, valamint kölcsönszerződés esetén merül fel. Az ingatlan adásvételi ügyeken belül is pedig rendszeres az olyan, amiben azért hivatkoznak a másik fél rosszhiszeműségére és a feltűnő értékaránytalanságra, mert az értékesített lakást a másik fél akár felújítás nélkül értékesíti tovább magasabb áron. A szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti feltűnő értékkülönbséget abszolút számban és százalékarányban sem lehet megállapítani,⁸⁸ ezt mindig adott eset összes körülményeinek mérlegelése után lehet eldönteni, de a bírói gyakorlat a 40-50%-os értékkülönbséget már minden esetben feltűnően nagynak tekinteti.⁸⁹ A régi Ptk. hatálya alatt több olyan esetet találni, mely során a felek fiduciárius hitelbiztosíték⁹⁰ gyanánt az ingatlanjukkal biztosítják a kölcsönszerződést. Amikor a törlesztőrészletet nem tudják időben fizetni, nyomott áron, a feltűnő értékaránytalanság mértékét megközelítve, vagy akár túl is lépve azt, át kell adniuk az ingatlant.⁹¹ A régi

88 KISS–SÁNDOR (2014) i. m., 162.

89 Kúria Pfv. 21.983/2012/11. – Ebben az esetben a szerződés értékaránytalansága pusztán a 30%-ot érte el, így a bíróság nem is állapította meg.

90 FUGLINSZKY Ádám – TÓKEY Balázs: *Szerződési jog. Különös rész*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó., 2018, 60-61.

91 Ennek a gyakorlatnak az aggályosságát a jogalkotó érzékeltette és az új Ptk. már semmisségi okként jelöli meg azokat a szerződéseket, melyekben a fogyasztó követelés biztosítása

Ptk. vizsgálata során szembetűnő, hogy a bíróságok az egyéb kereseti kérelmeket előtérbe helyezik a feltűnő értékaránytalanság rovására. Ez gyakran azért fordul elő, mert a felek a keresetindításra rendelkezésre álló határidőt lekésték és így már érvként nem vehető figyelembe, vagy azért, mert az ügy szempontjából nem releváns, vagy pusztán azért, mert a bíróság hamarabb bebizonyít a keresetben egy másik megtámadhatósági indokot, így a feltűnő értékaránytalanság vizsgálatára már nincs is szükség.

3.2. Az új Ptk. alkalmazása során kialakult gyakorlat

Rendelkezésre állnak már az új Ptk. alapján elbírált ügyek is, melyekből a legfontosabakat szintén megvizsgálom, hogy a lehetséges hasonlóságot vagy eltérést a régi és az új Ptk. bírói gyakorlata között bemutathassam. Az új Ptk. vizsgálata során szintén a Kúriai ügyeket részesítem előnyben, de mivel lényegesen rövidebb ideje van hatályban, mint amennyit a régi Ptk. volt, ezért itt kevesebb esetből lehet következtetéseket levonni.

3.2.1. Szerződés érvénytelenségének a megállapítása, ingatlan adásvételi szerződés

A feltűnő értékaránytalanságot, nagyon sokszor hivatkozzák a rosszhiszeműséggel együtt, ezért mindenképpen fontosnak tartottam kiemelni egy olyan ügyet, mely során a bíróság mindkét jogcímet vizsgálja. A felperes adásvételi szerződést kötött az alperessel, budai társasházi ingatlanára 2016. július 12. napján.⁹² A vételárát 93.150.000 forintban kölcsönös egyetértésben megállapították és kizárták a felek feltűnő értékaránytalanságon alapuló megtámadási jogát.⁹³ 2016. október 14. napján módosításra került sor, mely során megállapodtak, hogy az alperes 36 000 000 forint hátralékot vételárrész jogcímén megfizet a felperesnek, a felperes pedig legkésőbb 2016. november 3. napjáig kiköltözik az ingatlanból.

A felperes kérte a bíróságot, hogy állapítsa meg a szerződés érvénytelenségét feltűnő értékaránytalanság jogcímén és kötelezze az alperest 8 000 000 forint vételár és annak törvényes késedelmi kamatainak megfizetésére. Álláspontja szerint a szerződésnek az a pontja, melyben lemondanak a feltűnő értékaránytalanságon alapuló megtámadási jogról, elsősorban nem jött létre, másrészt érvénytelen. A felperes a második szerződésmódosítást érvénytelennek tartja, mivel abban az időpontban, amikor a felperes az okiratokat aláírta, sem az alperes, sem annak képviselője nem volt jelen. Hozzá, az alperes által aláírt példány nem érkezett vissza, aminek következtében a felperes ajánlati kötöttsége úgy járt le, hogy hatályos elfogadó nyilatkozat hozzá nem érkezett. Emellett a szerződésmódosítás jóerkölcsbe ütközik, mivel már azelőtt az ingatlan elhagyására kötelezi a

céljából tulajdonjog, más jog vagy követelés átruházására, vagy vételi jog alapítására vállalt kötelezettséget.

92 Kúria Pfv. 20.702/2018/2.

93 Kúria Pfv. 20.684/2015/12. – hasonlóan az ismertetett esethez, a fél tévedésre vagy esetlegesen feltűnő értékaránytalanságra már nem hivatkozhat ebben az ügyben sem, mivel az alperes szerződéses nyilatkozatát közjegyző előtt is megerősítette.

felperest, hogy az alperes a vételár teljes összegét megfizette volna. Ezek alapján a felperes úgy véli, hogy a szerződésmódosítás egyrészt joghatás kiváltására alkalmatlan, másrészt jóerkölcsbe ütközik, aminek következtében semmis.

Az alperes álláspontja szerint a feltűnő értékaránytalanság megállapításához szükséges feltételek mindegyike hiányzik, hiszen a felperes ingatlanközvetítő hálózaton keresztül hirdette meg az ingatlant, mely során a közvetítő értékbecslést is készítettett, melyben 86 000 000 forintra becsülték az ingatlan forgalmi értékét. A felperes ennél magasabb áron kínálta az ingatlant, amit az alperes alku nélkül elfogadott. Az alperes kiemelte azt a tényt, hogy a szerződés aláírásakor bőséges idő állt a felperes rendelkezésére, mely alatt minden kérdésről részletesen tájékoztatták. Az, hogy a felperes ennek ellenére nem értett valamit, amiről a szerződéskötés idején nem tájékoztatta az alperest, valamint a felperes kora nem az alperesi felelősségi körbe tartozó körülmény. Az alperes ezenkívül sérelmezte, hogy a teljes vételár megfizetése ellenére, a felperes továbbra is akadályozta a tulajdonjog bejegyzésére vonatkozó ingatlan-nyilvántartási eljárást, és nem adta birtokba a perbeli ingatlant. Az alperes álláspontja szerint, a megtámadási jogról történő lemondás nem érvénytelen.

Ebben a perben a bíróság a fent felsorolt érvénytelenségi okokat kellett, hogy vizsgálja, többek között, hogy a feltűnő értékaránytalanságra alapított megtámadásról való lemondás a felperes által előadott okokból létre nem jönnek, illetve érvénytelennek tekinthető-e, hogy fel kellett-e ismernie a felperesnek, hogy az ingatlan tényleges értéke jóval meghaladja vételárat, valamint jó erkölcsbe ütközik-e a második szerződésmódosítás. Az elsőfokú bíróság megítélése szerint a felperes felismerhette volna saját ténybeli tévedését, ha kellő körülmétekintéssel járt volna el.⁹⁴ A felperes másik ténybeli tévedésével összefüggésben a bíróság megállapította, hogy a felperes érvényesen mondott le a feltűnő értékaránytalanság címén történő megtámadási jogáról, minek következtében a továbbiakban nem is vizsgálta a feltűnő értékaránytalanságra tett hivatkozás alaposságát. A bíróság további érvelése alapján a keresetben foglalt tényállások és az érvényesített jogok ellentmondásai miatt, a felperes keresete akkor sem lehetne alapos, ha hiánytalanul bebizonyítana minden tényállást. A bíróság emiatt a keresetet elutasította, a felperest pedig kötelezte az alperes perköltségének megtérítésére.

A másodfokú bíróság rögzítette, hogy az elsőfokú bíróság eljárási szabályt sértett, nem megfelelően járt el a felperes személyes meghallgatásának foganatosítása során, valamint a tényállás felderítésekor. Ezeknek a hiányosságoknak az ellenére, az érdemi döntés a megtámadás megalapozottsága esetén sem vezethetett volna más eredményre. A bírói gyakorlat alapján akkor feltűnő az értékaránytalanság, ha a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás tényleges forgalmi értéke között 35-40%-nál nagyobb az eltérés, figyelembe véve az eset összes körülményét. A felperes jogi képviselője az ingatlan reális forgalmi értékét 130 000 000 forintban jelölte meg, melyhez képest az adásvételi szerződésben meghatározott 93 150 000 forint valóban kimagaslóan nagy. A bírói gyakorlat szerint

94 Kúria Pfv. 20.444/2014/5. – Ebben az esetben a felperes szintén önhibájából került nehéz helyzetbe, mivel nem a kellő gondossággal járt el.

azonban ez az értékkülönbség nem számít feltűnően aránytalannak, mivel a két összeg között valójában csak 28%-os különbség van.

Az ügy végül a Kúria elé került, ahol a Kúria megállapította, hogy a másodfokú bíróság álláspontjával ellentétben, az elsőfokú bíróság eljárásjogi jogszabálysértést nem követett el. Továbbiakban a Kúria egyetértett a másodfokú bíróság véleményével, ezért a jogerős ítéletet hatályában fenntartotta. A fent levezetett jogesetben a feltűnő értékaránytalanság és a rosszhiszeműség szorosan összekapcsolódik. Véleményem szerint a bíróság a jogszabályok alapján helyes döntést hozott, ám helyét látom a bírói gyakorlat tágításának a hatékony jogvédelem érdekében, olyankor amikor az egyik fél rosszhiszeműsége nyilvánvaló, csak a másik fél hivatkozási alapja és érvei nem megfelelőek. Az alperes ebben a helyzetben egyértelműen rosszhiszeműen járt el, amikor egy nyilvánvalóan alulárzott ingatlant továbbértékesítés céljából vásárolt meg. Annak ellenére, hogy az ingatlan tényleges értéke és a vételár közötti eltérés nem éri el a bírói gyakorlat által meghatározott százalékos értéket, az eset további körülményeit figyelembe véve, véleményem szerint a bíróság megállapíthatott volna egy arányos árat az ingatlanra, ám ez felveti a kérdést, hogy a bíróság milyen mértékben korlátozhatja a szerződéskötés szabadságát.

3.2.2. Biztosítási szolgáltatás megfizetése

Ezt a jogesetet azért tartottam fontosnak részletesebben ismertetni, mert a feltűnő értékaránytalanságra való hivatkozás során elkövetett leggyakoribb hibában szenved, ami miatt nem lehet figyelembe venni, mégpedig, hogy a felek határidőn túl hivatkoznak rá. A felperes Casco biztosítást kötött személygépkocsijára, a kockázatviselés kezdete 2014. március 25. volt.⁹⁵ 2014. december 2-án közlekedési balesetet szenvedett önhibájából Németországban, amit e-mailben bejelentett az alperes felé hat nappal később. Köztük levelezés folyt, mely során az alperes kérte a kárbejelentési adatlap megküldését és a gépjármű megtekintésének a helyét, két alkalommal is. A felperes egy független társaságtól javítási árajánlatot szerzett, majd a gépjárművet szervizbe szállították. A kárfelvételre csak 2015. június 22-én került sor, Németországban. A felperes szakértői véleményt szerzett be, mely 12 144 000 forintra becsülte a gépjármű káridőponti értékét. A roncsot 2015. augusztus 20-án 3 500 000 forintért értékesítette. Az alperes a szakértői becslést nem fogadta el, 2016. április 14-én 973 800 forintot fizetett a felperesnek. A felperes 2016. január 5-én kérte az alperestől 9 478 022 forint gépjárműkár és 3039 euró kárfelvétel, szállítás és tárolás költségének megfizetését. Az alperes 2016. október 4-én tájékoztatta a felperest, hogy a kárigény elbírálása még folyamatban van. A felperes 2016. december 1-jén az alperestől 6 805 800 forint kártérítési összeget, 300 000 forint szállítási és tárolási költséget, valamint az ügyvédi munkadíjat kérte megfizetni. Az alperes a teljesítéstől elzárkózott, ezért a felperes bírósághoz fordult, mely ellen az alperes elévülési kifogást terjesztett elő.

95 Kúria Pfv. 21.044/2018/9.

A felperes keresetében kérte a bíróságot, hogy kötelezze az alperest 7 105 800 forint, valamint az összeg kamatainak és a perköltségnek a megfizetésére, emellett kérte a kárfelmérés költségének önrésszel csökkentet összegének megállapítását, valamint szállítási és tárolási költségigényét. A felperes azzal védekezett az alperes elévülési kifogása ellen, hogy abban az időben, amíg a két fél közötti egyezségi tárgyalások folytak, addig az elévülés nyugodott.⁹⁶ A felperes hivatkozik a szolgáltatás-ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalanságára is, tekintettel az alperes 973 800 forintos kifizetésére, melyet az elévülési határidőn túl teljesített. Mivel az alperes ezt az összeget 2016. április 14-én teljesítette, ezért az elévülés csak 2017. április 14-én esedékes. A felperes kifejtette, hogy a feltűnő értékaránytalanság a szerződéskötés pillanatában nem volt előre látható, ez az alperes teljesítését követően realizálódott.

Az alperes védekezésében hivatkozik a szerződéskötéstől számított egy éves elévülési határidőre, melyből a felperes kifutott. Hivatkozott az ÁSZF 21. pontjára, mely összhangban van az új Ptk. elévülésre vonatkozó 6:25. §. (1) bekezdés c) pontjában írtakkal. A feltűnő értékaránytalanság körében az alperes kifejtette, hogy a biztosítási szerződés nem lehet arányos, ugyanis alapvetően *praestare* szolgáltatás.

Az elsőfokú bíróság megállapította, hogy a biztosítási szerződésből eredő igények, a biztosítási esemény, illetve a követelés alapjául szolgáló egyéb körülmény bekövetkezésétől számított egy év elteltével elévülnek. Az írásbeli felszólítás az elévülést nem szakítja meg. A bíróság továbbá alaptalannak találta a felperes érvelését a feltűnő értékaránytalanság tekintetében is. A Ptk. szabályozása alapján a feltűnő értékaránytalanságnak a szerződéskötés időpontjában kell fennállnia, a felperes pedig nem erre hivatkozott, hanem az alperes teljesítése és a gépjármű értéke közötti aránytalanságra. Ezt a hivatkozást a bíróság alaptalannak találta, mert amennyiben a felperes sérelmezte az alperes teljesítését, eljárást indíthatott volna a biztosítási szolgáltatás teljesítésére vonatkozóan. A fentiek alapján a bíróság a keresetet alaptalannak találta és azt elutasította.

A másodfokú bíróság a fellebbezést alaposnak találta, megállapította, hogy az elsőfokú bíróság a tényállást lényegében helyesen állapította meg, azonban az erre alapított jogkövetkeztetéseivel csak részben, érdemi döntésével nem értett egyet. A másodfokú bíróság meglátása szerint az alperes lehetővé tette a felperes számára, hogy az ÁSZF tartalmát a szerződéskötést megelőzően megismerje, a felperes pedig ezeket a feltételeket elfogadta, így az megfelel a törvényben előírt követelményeknek. A másodfokú bíróság ezután megállapította, hogy az ÁSZF-ben az elévülési időre vonatkozó eltérés, a felperes számára egyértelműen hátrányos, egyoldalú és tisztességtelen is, mivel a felperesre vonatkozó esedékességet korábbi időpontra tette, mint ahogy az alperes fizetési kötelezettsége beáll. A tisztességtelen feltételek miatt a szerződés semmis, ezért a Ptk. által meghatározott általános elévülési szabályokat kell alkalmazni. Az elévülési szabályok szerint a felperes, jogosult igényét bírói úton érvényesíteni, mivel keresetét a meghatározott egy éves elévülési határidőn belül terjesztette elő. A másodfokú bíróság egyetértett az elsőfokú bírósággal abban, hogy a felperes igényérvényesítése a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő ér-

96 BH 1992. 393.

tékaránytalanságának szempontjából alaptalan. Mivel a szerződéskötés időpontjában nem állhatott fenn ez a megtámadási jogcím, így a jogszabály alkalmazásának nincsen helye ebben az esetben. A bíróság a felperesnek ezt az érvét a továbbiakban nem is vizsgálta. A másodfokú bíróság a vizsgálat során arra jutott, hogy a felperes igényérvényesítésre jogosult, ez a rendelkezésre álló bizonyítékokkal kétséget kizáróan alátámasztást nyert, így a követelés jogalapja megállapítható volt.

Az alperes felülvizsgálati kérelmében a közbenső ítélet hatályon kívül helyezését és az elsőfokú ítélet helybenhagyását, a felperes felülvizsgálati ellenkérelmében a jogerős közbenső ítélet hatályban tartását kérte.

A Kúria megállapította, hogy a felperes igényérvényesítésre rendelkezésre álló ideje a perindításkor már eltelt, ezért követelése elévült. Ebből kifolyólag a Kúria a másodfokú bíróság jogerős ítéletét hatályon kívül helyezte, az elsőfokú bíróság keresetet elutasító ítéletét helybenhagyta. A feltűnő értékaránytalanság megtámadási jogcímét a Kúria nem vizsgálta, azt az első és a másodfokú bíróság is kizárta, további érdemi vizsgálatra nem volt szükség.

A fent ismertetett perben az a sokszor előforduló probléma merült fel, hogy a felek nem jó érveléssel hivatkoznak a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalanságának megtámadási okára. Ebben az ügyben a felperes érvelése alapvetően volt hibás, hiszen a feltűnő értékaránytalanságra hivatkozása során ő maga állította, hogy a szerződés megkötésekor még nem állt fent ez a körülmény. Ilyen esetben pedig a bíróságnak nincs lehetősége megítélni, vagy akár vizsgálni ezt a kifogást, hiszen a feltűnő értékaránytalanság megítéléséhez három konjunktív feltétel szükséges, amiből az egyik pont azt foglalja magába, hogy a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti feltűnő értékaránytalanságnak a szerződéskötés pillanatában kell fennállnia. Biztosítás esetén különösen nehéz ezt megítélni, hiszen nagyon nehéz megállapítani, hogy a baleset előtt milyen állapotban lehetett az autó, a baleset pillanatában mennyit ért, és mennyivel csökkent az értéke a baleset következtében. Ennek a vizsgálatához mindenképpen szakértőre van szükség, de véleményem szerint ez esetben még a szakértőnek is különös nehézséget okoz az, hogy a vizsgált gépjárművön lehettek a baleset előtt is olyan sérülések, melyek az autó értékét valamilyen mértékben csökkentik. Ezt egy súlyosabb baleset után nem minden esetben lehet szétválasztani, hogy melyik sérülés keletkezett a vizsgált eset során és melyik lehetett ott előtte is. Az emberi körülmények miatt, valamint az ilyen típusú szerződések szerencsefaktort tartalmazó jellege miatt, a bíróságoknak kifejezetten nehéz dolga van a biztosítási szerződések esetén. Ebben a perben azonban a bíróságnak nem kellett mélyrehatóan vizsgálnia a feltűnő értékaránytalanságot, hiszen maga a felperes indokolta meg, hogy miért nem alkalmazható ez a megtámadási jogcím.

3.2.3. Szerződés érvénytelenségének megállapítása, üzletrész-adásvételi szerződés

A jogesetek közül talán a legnagyobb gondosságot az üzletrész-adásvételi perek igénylik, emiatt elengedhetetlen egy ilyen jogeset részletesebb elemzése. A peres felek közös

tulajdonosai és tagjai S. Kft.-nek, melyben az alperes a többségi tulajdonos.⁹⁷ A felek a közös gazdasági tevékenység megszüntetése mellett döntöttek. Több évnyi tárgyalás után létrejött az üzletrész-adásvételi szerződés, mely alapján az alperes megvette a felperes üzletrészét. A megállapodásban leszögezték, hogy a vevő a vételár megfizetése után, semmilyen módon nem érvényesíthet követelést, feltűnő értékaránytalanság jogcímén sem.

A felperes keresetében kérte a bíróságot a feltűnő értékaránytalanság miatti érvénytelenség megállapítására, valamint ennek az aránytalanságnak a kiküszöbölésére. Az alperes a kereset elutasítását kérte.

Az elsőfokú bíróság a keresetet elutasította, mivel arra a következtetésre jutott, hogy a felperes aktívan részt vett a szerződéskötést megelőző folyamatokban, megfontoltan, a tények tudatában kötötte meg a szerződést. A felperes továbbá azt is kijelentette, hogy az alperes korai teljesítése esetén lemond a további igényérvényesítési jogairól, melyet a bíróság a szerződés megtámadásának a jogáról való lemondásként értékelte. A másodfokú bíróság egyetértett az elsőfokú bírósággal, álláspontja szerint az indokolása helyes volt. Szükségtelennek ítélte szakértő kirendelését a feltűnő értékaránytalanság megállapításához, hiszen a felperes érvényesen lemondott a megtámadási jogáról. Ennek ellenére a bíróság kifejtette, hogy a kereset érdemben sem lehet alapos, hiszen a szerződéskötést hosszú egyeztetés előzte meg, melyben a felperes aktívan részt vett, ezért a szerződés megkötésekor nem lehetett tévedésben, ha a kellő körültekintéssel járt el.

A felperes felülvizsgálati kérelmet nyújtott be. A Kúria megállapította, hogy a felülvizsgálati kérelem nem megalapozott, az eljáró bíróságok az ügyet a szükséges mértékben megvizsgálták és a vizsgálat során a tényállást helyesen állapították meg. A Kúria helyt adott a felperes érvelésének, miszerint a jogról való lemondást nem lehet kiterjesztően értelmezni, ezért valójában a feltűnő értékaránytalanság megtámadási jogcíméről nem mondott le érvényesen, de a jogerős ítélet emellett arra is hivatkozott, hogy a felperes felismerhette és a szerződés megkötésekor önként vállalta ezt az értékaránytalanságot, ezért utólag nem támadhatja meg. Az a tény sem kedvezett a felperesnek, hogy szorgalmazta az adásvételt, az üzletrészre más nem jelentkezett, az alperes volt az egyetlen potenciális vevő. A felperes tehát tudatában volt annak, hogy nem feltétlenül kapott jó vételárat. A valós érték azonban a piaci körülményektől függ, melyek az ügyben nem kedveztek a felperesnek, aki ennek ellenére megkötötte a szerződést, pedig a feltűnő értékaránytalanságnak a tudatában volt. A felperesnek az a hivatkozása, hogy az alperes nem nyújtott részére kellő tájékoztatást alapvetően hibás, hiszen az alperes ebben a perben a vevő volt, akinek nem kötelessége az eladót a dolog forgalmi értékéről tájékoztatni.

A bíróságok nem tartották szükségesnek szakértő kirendelését, hiszen a feltűnő értékaránytalanság három feltétele közül nem valósult meg mindegyik. Mivel a szerződéskötést hosszú egyeztetés előzte meg, a felperes nem hivatkozhatott arra, hogy az üzletrész reális forgalmi értékével nem volt tisztában, ha kellő körültekintéssel járt el. A felperes lemondott a megtámadási jogáról, ha az alperes idő előtt fizet, ezért nem volt szükség

97 Kúria Pfv. 20.452/2018/6.

arra, hogy a bíróság vizsgálja az üzletrész valós értékét, hiszen a feltűnő értékaránytalanság megtámadási jogcíme érvényesen kizárható megtámadási ok. A bíróságok mindhárom szinten egyetértettek abban, hogy ebben az ügyben a feltűnő értékaránytalanság jogcíme nem alkalmazható.

3.2.4. Csereszerződés érvényessé nyilvánítása, ingatlancsere

Végül egy olyan jogesetet tartottam fontosnak részletesen ismertetni, mely során a felek érvényesen kizárják a feltűnő értékaránytalanság jogcímét. Az alperes meg kívánta szerezni a felperes ingatlanának tulajdonjogát.⁹⁸ Tárgyalások után az ingatlancsere lehetőségében állapodtak meg, mely csere során a felperes képviselője által választott ingatlanok értékarányosságát független szakértő biztosította. A felek megállapodtak a szakértő személyében, majd feltétel nélkül és visszavonhatatlanul nyilatkoztak arról, hogy a szakértő által meghatározott árat nem vitatják, és az értékbecslés kézhezvételétől számított 45 napon belül szerződnek az ingatlanok értékarányos cseréje útján. Megállapodtak abban, hogy az értékarányosság megtartása érdekében, nem zárják ki egy bizonyos mértékig a pénzfizetési kötelezettséget sem, valamint a felperes – ha az árak közti különbségek ezt szükségesség teszik – bevonhat további, az alperes által értékesítésre kínált ingatlanok közül is a csereügyletbe. A felkért szakértő megállapította az ingatlanok értékét, mellyel az alperes nem értett egyet és a továbbiakban elzárkózott a csereszerződéstől.

A felperes keresetében kérte a csereszerződés létrejöttének megállapítását, ezzel egyidejűleg a felperes tulajdonszerzését az alperes ingatlanjai felett, valamint az alperes kötelezését további 26 020 443 forint megfizetésére, kiegyenlítés címén. Másodlagosan kérte a bíróságot a csereszerződés létrehozatalára, azzal, hogyha a bíróság megállapítása szerint feltűnő értékaránytalanság esete állna fenn, azt ítéletével küszöbölje ki és nyilvánítsa érvényessé, mivel álláspontja szerint a felek közt csereszerződés megkötésére irányuló előszerződés jött létre.

Az alperes a kereset elutasítását kérte, mivel szerződéskötési nyilatkozat nem történt, pusztán szándéknyilatkozat jött létre. Álláspontja szerint a csereszerződés alapján esetlegesen létrejövő jogügylet feltűnően értékaránytalan lenne, mert a szakértő nem a reális forgalmi értéket állapította meg.

Az elsőfokú bíróság létrehozta a felek előszerződése alapján az ingatlanok cseréjére vonatkozó végleges szerződést. A szakértői vélemény alapján kötelezte az alperest az ingatlanok átadása mellett további 26 020 443 forint megfizetésére, valamint az ingatlan-nyilvántartásba átvezettette a változásokat. A bíróság úgy ítélte meg, hogy a felek nyilatkoztak arról, hogy a szakértői értékelést nem fogják vitatni, a kézhezvételtől számított 45 napon belül egymással szerződést kötnek. A megállapodás nem végleges cserét jelentett, de nem is kötelezettségvállalás nélküli szándéknyilatkozatot, ezért a bíróság ezt előszerződésként értékelte. Az alperes azzal, hogy feltétel nélkül és visszavonhatatlanul

98 Kúria Pfv. 20.267/2018/8.

elfogadta a készítendő értékbecslést, lemondott arról a lehetőségről, hogy a cserét feltűnő értékaránytalanság kifogásával megtámadja. Az ilyen típusú szerződések esetén a szokásosnál nagyobb az üzleti kockázat, mivel az ilyen jellegű ingatlanok forgalmiérték-meghatározása jelentősebb eltéréseket tartalmazhat. A feltűnő értékaránytalanság azonban nem áll fenn, és az alperesnek nem sikerült bizonyítania, hogy a szakértő véleménye oly mértékben lenne hibás, hogy tőle a szerződés megkötése ne lenne elvárható. A bíróság ezért a szerződést létrehozta.

A másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság indokait helyesnek találta, az ítéletet helyben hagyta. Egyetértett azzal, hogy a felek között előszerződés jött létre, valamint az elsőfokú bíróságnak az alperes megtámadási jogának hiányával kapcsolatos megállapításaival is, azzal az eltéréssel, hogy az értékmeghatározás módjával a felek kifejezetten vállalták a feltűnő értékaránytalanság kockázatát, emiatt az nem lehet ez esetben megtámadási ok.

A felperes felülvizsgálati kérelmet terjesztett elő, melyet a Kúria megalapozatlannak ítélt. Álláspontja szerint a bíróságok a tényállást a szükséges mértékben feltárták, azt helyesen állapították meg, azok indokaival a Kúria is egyetértett, a jogerős ítéletet nem találta jogszabálysértőnek. Egyetértett a másodfokú bírósággal a feltűnő értékaránytalanságra való hivatkozás alaptalanságával. A beszerzett igazságügyi ingatlanforgalmi szakértői vélemény szerint, a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti feltűnő értékkülönbség nem állt fent, valamint az értékbecslést a felek előzetesen elfogadták, amivel az értékkülönböt kockázatát kifejezetten vállalták.⁹⁹

A feltűnő értékaránytalanság szabályozásának nagyon fontos kitétele, hogy „nem támadhatja meg a szerződést az, aki a feltűnő értékaránytalanságot felismerhette vagy annak kockázatát vállalta.”¹⁰⁰ A fent ismertetett esetben a felperes vállalta annak a kockázatát, hogy a szakértő egy olyan árat állapít meg, mely az ő számára nem kielégítő. A bíróságok ebben a perben azt vizsgálták, hogy a feltűnő értékaránytalanság alkalmazható-e, nem pedig azt, hogy maga az értékaránytalanság fennáll-e. Figyelembe véve, hogy a felperes a szakértői véleményt előzetesen, feltétel nélkül és visszavonhatatlanul elfogadta, olyan kockázatot vállalt, mely eleve kizárta a jogcím alkalmazását.

3.2.5. Az új Ptk. bírói gyakorlatának vizsgálata alapján levont következtetések

Az új Ptk. az ajándékozási¹⁰¹ és az életjáradéki, tartási szerződéseknél, a régi Ptk.-val egyezően továbbra sem teszi lehetővé a szerződés feltűnő értékaránytalanság címén történő megtámadását. Az új Ptk. bírói gyakorlatának körében megfigyelhető, hogy a gazdasági jogvitákkal kapcsolatos perek körében a felek egyre gyakrabban hivatkoznak a feltűnő értékaránytalanságra. Emiatt a bírói gyakorlat részletesebb szabályokat állapított meg az üzletrész átruházásakor és az üzletrész cseréjekor. Így ezek körében nemcsak az

99 Kúria Pfv. VI. 20.267/2018.

100FAZEKAS Judit – MENYHÁRT Ádám – KÓHIDI Ákos: *Kötelmi Jog, Általános rész*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2018, 115.

101KISS–SÁNDOR (2014) i. m., 161.

üzletrészek értékét kell a bíróságnak vizsgálnia, de az üzletrészek megszerzéséhez fűződő érdeket, valamint az üzletrészek megszerzésével járó, pénzben ki nem fejezhető előnyöket is. Hasonló szempontokat kell figyelembe vennie az értékpapírok értékesítésénél, valamint részvények esetén is. Ezek mellett külön mérlegelést igényelnek a felszámolási eljárás során létrejött ügyletek, melyek esetén az elérhető legmagasabb vételár nem azonos a piaci értékkel. Ilyenkor a bíróságnak a nyilvános és szabályos értékesítés mellett elérhető legmagasabb vételárat kell figyelembe vennie,¹⁰² ugyanúgy, ahogy a felszámolási eljárásban történt vagyoneértékesítés esetén is. A régi Ptk. szabályozásához hasonlóan, a feltűnő értékaránytalanság kiküszöbölése esetén, a bíróság csak a feltűnő értékaránytalanságot szünteti meg, nem állapítja meg az adott dolog forgalmi értékét, csak egy olyan árat, melynél az értékkülönbség már nem feltűnően aránytalan.¹⁰³ A lényegi különbség a régi Ptk.-hoz képest az, hogy az új Ptk. kizárja a feltűnő értékaránytalanság címén történő megtámadás lehetőségét azokban az esetekben, amikor a fél felismerhette, vagy a kockázatot vállalta, vagy súlyos gondatlanság terheli a feltűnő értékaránytalanság fel nem ismerése tekintetében.¹⁰⁴

Záró következtetések

A kutatás alatt vizsgált esetek során megfigyelhető, hogy a bíróságok, vagy egyáltalán nem vizsgálják a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalanságának mértékét, akár azért, mert a sérelmet szenvedett fél nem hivatkozott rá időben, akár azért, mert rosszul hivatkozott rá, vagy nagyon rövid vizsgálat után kizárják a releváns érvek köréből. Látható, hogy egy nagyon nehezen bizonyítható megtámadási okról van szó, mely során nemcsak a szerződéskötés összes körülményét kell alaposan megvizsgálni, de a szerződő felek szubjektív érdekeit is. Nem véletlen, hogy erre a megtámadási kifogásra pusztán egy év áll rendelkezésre, mivel a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalanságát, mindig a szerződés megkötésekor fennálló állapot szerint kell elbírálni. Ez a piaci viszonyok változása miatt különösen bonyolult, mivel jelentős idő elteltével a szerződés megkötésekor fennálló állapotok vizsgálatára már nem is lenne érdemi lehetőség. Nincs könnyű dolga a bíróságoknak a feltűnő értékaránytalanság megítélése során, mert az ilyen típusú korrigálása a szerződéseknek kialakíthat egy olyan gyakorlatot, mely során a felek felelőtlenül vállalnak kötelezettségeket kedvezőtlen feltételekkel, bízva abban, hogy a bíróságon majd korrigálják a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás mértékét. Véleményem szerint ez az egyik fő indoka annak, hogy a bíróságok látszólag nem szívesen ítélik meg a feltűnő értékaránytalanságot, és hogy törvényi szinten nem lehet nagyobb védelmet adni a sérelmet szenvedett feleknek, azok ellen a rosszhiszemű szerződő felek ellen, akik olyan árat határoznak meg, melyek esetén a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás értékaránytalansága eléri a feltűnő mértéket.

102BDT 2008. 1809.

103KISS–SÁNDOR (2014) i. m., 170.

104FAZEKAS–MENYHÁRT–KÓHIDI (2018) i. m., 115.

A szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalanságának vizsgálata során nehézséget okoz a bíróságoknak, hogy az eset összes körülményét precízen kell mérlegelni, abból a szempontból, hogy a szerződéskötés pillanatában fennállt-e ez az értékaránytalanság. Emellett azt a körülményt is vizsgálni kell, hogy a szerződő feleknek mennyiben állt érdekében a szerződést megkötni és bizonyos kockázat vállalásával mekkora nyereséget remélhettek a megállapodásból. Lényeges továbbá az is, hogy a forgalomban egyre nagyobb számban jelentkeznek olyan ügyletek, amelyekben az áruk ára, és a szolgáltatások ellenértéke szélsőségek között ingadozik. Ilyen körülmények között pedig a megbízható forgalmi érték precízen nem állapítható meg. Emiatt is lehet, hogy a bíróságok kerülnek a szerződések érvénytelenítését e jogcím alapján, hiszen a szerződéskötési szabadság elve szerint a felek olyan áron kötnek üzletet, amilyenben szeretnének. Ezért lehet az, hogy csekély az olyan esetek száma, ahol a feltűnő értékaránytalanságra eredményesen tudnának hivatkozni.

Véleményem szerint az új Ptk. fontos hiányosságát észlelte a régi Ptk.-nak és ennek megfelelően szabályozta is ezt a problémás területet. Ez a hiányosság azonnak a szerződéseknek az esetköre volt, melyek során a fogyasztó követelés biztosítása céljából tulajdonjog, más jog vagy követelés átruházására, vagy vételi jog alapítására vállalt kötelezettséget. Az ilyen szerződések a régi Ptk. esetén voltak gyakoriak, ezek során a sérelmet szenvedett felek egy előnytelen szerződésből úgy próbáltak menekülni, hogy egy másik, akár még előnytelenebb szerződést kötöttek. A legtöbb ilyen típusú szerződés esetén a kölcsönszerződések biztosítékeként ingatlanra alapítottak vételi jogot a másik félnek, aki így rendkívül alacsony áron jutott hozzá az ingatlan tulajdonjogához, ha a sérelmet szenvedett fél késedelembe esett. Az új Ptk.-ban erre már nincsen lehetőség, a 6:99. §. kifejezetten semmisségi okként jelöli meg a fiduciárius hitelbiztosítékokat.¹⁰⁵ Ez a gyakorlat nem csak a szerződő feleket védi, de azokat a személyeket is, akik a szerződő felekkel szemben valamilyen követeléssel kívánnak élni.

Felhasznált szakirodalom

- Bárdos Péter – Menyhárd Attila (2008): *Kereskedelmi jog*, Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Belling, Detlew W.– Szücs Tünde (2011): *A német BGB általános része*: Acta Universitatis Szegediensis : forum : acta juridica et politica 1/2 55-83.
- Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila (2020): *Római magánjog*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Benedek Károly (2001): *Kötelmi jog. Szerződések. Általános szabályok*, In: *A Polgári Törvénykönyv magyarázata I.* (szerk.: Gellért György), Budapest, KJK-KERSZÖV, 652-695.
- Boóc Ádám (2017): *Feltűnő értékaránytalanság az új Polgári Törvénykönyvben – objektív vagy szubjektív mérce?* In: *Studia in Honorem Péter Miskolczi Bodnár.* (Szerk.: Homicskó Árpád O. – Szuchy Róbert) Budapest, 69 – 81. o.

¹⁰⁵OSZTOVITS (2014) i. m., 241.-243.

- Bíró György – Farkas Attila László – Fuglinszky Ádám – Kisfaludi András – Molnár Ambrus – Petrik Béla – Vékás Lajos – Wellmann György (2013): *Polgári jog – Kötelmi jog – Első és Második Rész*, Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Dömötör László (1995/1996): *Észrevételek a laesio enormis és továbbélése kérdéséhez*, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nomine 35, 45-65. o.
- Dömötör László (1997/1998): *Észrevételek a laesio enormis középkori, különös tekintettel kánonjogi továbbélése kérdéséhez*, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nomine 36, 45-55. o.
- Fazekas Judit – Menyhárt Ádám – Köhidi Ákos (2018): *Kötelmi Jog, Általános rész*, Budapest, Gondolat Kiadó.
- Filó Mihály (2016): *Tanulmányok az uzsoráról*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Fónyiné Kazareczki Andrea – Tolnai Ildikó (2016): *Ingtatlanjog I.*, Budapest, Wolters Kluwer Kft.
- Földi András (2005): *Gondolatok a jóerkölcsbe ütköző szerződésekről* Menyhárt Attila monográfiája kapcsán, Acta Fac. Pol.-iur. Univ., Budapest.
- Földi András és Hamza Gábor (2016): *A római jog története és intézményei*, Budapest, Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet.
- Fuglinszky Ádám – Tókei Balázs (2018): *Szerződési jog. Különös rész*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Gárdos István (2008): *Fiduciárius biztosítékok az új Polgári Törvénykönyvben*, Gazdaság és Jog 2008/7-8, 17-24. o.
- Gárdos István (2009): *A vételi jog és a feltűnő értékaránytalanság*, Gazdaság és Jog, 2009/2, 2-10.
- Gárdos István – Gárdos Péter (2018): *Fidúcia és dologi biztosítékok I. – A fiduciárius hitelbiztosítékok helyzete a törvényt módosításokat követően*, POLGÁRI JOG 3/5 Paper: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/193/id/A1800501>. (2020.11.17.).
- Gárdos Péter (2010): *Tanulmányok a fiduciárius biztosítékok köréből*, Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Gellért György (1995): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata I.*, Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft.
- Hamza Gábor (2002): *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.
- Jusztinger János (2010): *Észrevételek a felértékelés római jogi forrásaihoz* (CJ. 4. 44. 2, CJ. 4.44.8), PhD Tanulmányok 9, Pécs, PTE ÁJK Doktori Iskola, 343-367. o.
- Jusztinger János (2016): *A vételár az ókori római adásvételnél*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Kiss Gábor – Sándor István (2014): *A szerződések érvénytelensége*, Budapest, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Menyhárt Attila (2000): *A szerződés akarathibák miatti érvénytelensége*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

- Menyhárd Attila (2004): A jóerkölcsbe ütköző szerződések, Budapest, Gondolat Kiadó.
- Menyhárd Attila (2007): Dologi jog, Budapest, Osiris Kiadó.
- Menyhárt Ádám (2012): A tévedés fogalma és kategóriái a német polgári jogban a BGB és a bírói gyakorlat alapján, JÁP 4/2.
- Osztoivits András (2014): A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja, III. kötet, Budapest, Opten Informatikai Kft.
- Petrik Ferenc – Pomeisl András (2013): Polgári jog, Dologi jog, Budapest, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Petrik Ferenc (2013): Polgári jog. Kötelmi jog. Az új Ptk. magyarázata V/VI., Budapest, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Pókecz Kovács Attila - Kecskés László - Rozman András - Széchenyi László (1999): A szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalanságának problémái a szerződési jogban I.: Az értékaránytalanság (laesio enormis) klasszikus szankciójának alkalmazási korlátai az antik és modern jogfejlődésben, Magyar Jog 46:2 pp., 65-74.
- Pókecz Kovács Attila - Kecskés László - Rozman András - Széchenyi László (1999): A szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalanságának problémái a szerződési jogban II.: A felén túli sérelem (laesio enormis) klasszikus intézményének megjelenése és alkalmazása a magyar jogban, Magyar Jog 46:3 pp., 129-142.
- Pókecz Kovács Attila (2000): A laesio enormis és továbbélése a modern polgári törvénykönyvekben, Jogtudományi Közlöny 55:5 pp., 177-185.
- Pókecz Kovács Attila (2014): A felén túli sérelem dogmatikai konstrukciója a római jogban és a modern polgári törvénykönyvekben, Jura 20/2, 116-126.
- Pókecz Kovács Attila (2014): LAESIO ENORMIS AND ITS SURVIVAL IN MODERN CIVIL CODES In: Erik, Štenpien (szerk.) Kúpna zmluva – história a súčasnosť II., Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, pp. 219-244.
- Princzinger Márta (2010): A szerződések érvénytelensége, Budapest, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft.
- Siklósi Iván (2005): A nemlétező szerződések problémája a római jogban és a modern jogokban, Szeged, Acta Jur. et Pol.
- Siklósi Iván (2014): A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Siklósi Iván (2014): A „szerződés érvényessé válásának” problémájához a római jogban és a modern jogokban. (Római jogi és összehasonlító jogi megjegyzések az új Ptk. 6:111. § (1) bekezdésének margójára), JK 4.
- Siklósi Iván (2017): A ius offerendi problematikája a római magánjogban, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Siklósi Iván (2020): Forráselemzés római dologi és kötelmi jogból, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Szladits Károly (1933): A magyar magánjog vázlata I., Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.

- Szladits Károly – Villányi Fürst László – Újlaki Miklós (1934): Magyar magánjog mai érvényben. Törvények, rendeletek, joggyakorlat. III. rész. Kötelmi jog. I–III. köt., Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- Török Gábor (2005): A Polgári Törvénykönyv magyarázata III., Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Verebics János (2014): Kötelmek, szerződések joga az új Ptk.-ban, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft.
- Vékás Lajos (2004): A polgári törvénykönyv magyarázata, Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 738-740.
- Vékás Lajos – Gárdos Péter (2012): Az új Polgári Törvénykönyv Bizottsági Javaslatá magyarázatokkal, Budapest, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft.
- Vékás Lajos – Vörös Imre (2014): Tanulmányok az új Polgári Törvénykönyvhöz, Budapest, Wolters Kluwer Kft.
- Vékás Lajos – Gárdos Péter (2018): Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz, Budapest, Wolters Kluwer Kft.
- Vékás Lajos (2018): Szerződési jog. Általános rész, Budapest ELTE Eötvös Kiadó.
- Weiss Emilia (1969): A szerződés érvénytelensége a polgári jogban, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Felhasznált jogszabályok jegyzéke:

2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről
 1959. évi IV. törvény a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről
 Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch
 Bürgerliches Gesetzbuch
 Civil Code
 Code Civil
 Schweizerisches Zivilgesetzbuch
 Jogesetek, elvi döntések:
 Kúria Pfv. 21.755/2011/7.
 Kúria Pfv. 21.912/2012/6.
 Kúria Pfv. 20.534/2012/7.
 Kúria Pfv. 21.983/2012/11.
 Kúria Pfv. 21.474/2013/6.
 Kúria Pfv. 21.357/2014/5.
 Kúria Pfv. 21.429/2014/9.
 Kúria Pfv. 21.129/2014/13.
 Kúria Pfv. 20.020/2015/4.
 Kúria Pfv. 20.186/2015/7.
 Kúria Pfv. 21.050/2015/8.
 Kúria Pfv. 20.684/2015/12.

Kúria Pfv. 20.465/2016/6.
Kúria Pfv. 21.519/2017/8.
Kúria Pfv. 20.702/2018/2.
Kúria Pfv. 20.848/2018/5.
Kúria Pfv. 20.452/2018/6.
Kúria Pfv. 20.267/2018/8.
Kúria Pfv. 21.044/2018/9.
EBH 2007. 1625.
EBH 2007. 1697.
BH 1990. 57.
BH 1992. 393.
BH 1993. 311.
BH 1994. 187.
BH 1996. 257.
BH 2002. 94.
BH 2002. 149.
BH 2003. 205.
BH 2004. 149.
BH 2004. 195.
BH 2009. 177.
BH 2011. 343.
BH 2012. 225.
BH 2012. 262.
BH 2016. 201.
BDT 2005. 1157.
BDT 2008. 1809.
BDT 2009. 2002.
BDT 2009. 2060.
BDT 2011. 2551.
PK 267. számú állásfoglalása

EBCSONT BEFORR?

A társállatokon elkövetett állatkínzás ismérvei¹

NAGY-PALLAY KLÁRA
joghallgató (KRE ÁJK)

Témavezető:
DOMOKOS ANDREA
intézetvezető, egyetemi tanár (KRE ÁJK)

1. Bevezetés

Évente több száz állatkínzást regisztrálnak Magyarországon.² 2018. második félévétől számítva, két és fél év alatt az adminisztrált esetek száma 1483 volt.³ A társadalom reális devianciája azonban eltér a nyilvántartott jelenségektől.⁴ A magas látencia különösen jellemző az állatkínzásra, amelynek nemcsak felderítése és bizonyítása komplikált, de sok esetben a bűncselekmény elkövetésének realizálása és annak szükség szerű megszüntetése sem magától értetődő egy külső szemlélő vagy a hatóság számára. Az állatkínzás kodifikációs szempontból sem egy klasszikus deliktum. A kriminológiához hasonlóan az állatvilág büntetőjogi oltalmára is igaz, hogy ugyan hosszú múltja, de rövid története van.⁵ Hiába nevezte nevén például már a Csemegi-kódex is az állatkínzást,⁶ a tényállás akkori keretei messze elmaradtak napjaink tudományos és erkölcsi elvárásaitól. Hazánkban először a 2012-es büntetőjogi kodifikáció szakított azon tradícióval, amely az állatkínzást közrend elleni bűncselekményként definiálta: immáron önálló – a környezet és a természet elleni bűncselekményekről szóló – fejezetben kapott helyet a tényállás, amelynek védett jogi tárgya ma már az állatok védelméhez, kíméletéhez fűződő társadalmi érdek. A törvényi tényállás fejlődésének tárgyában már számos értekezés született, azonban a szakirodalom nem bővelkedik olyan vizsgálatokban, amelyek kifejezetten a bűncselekmény és az elkövető jellegzetességeire fókuszálnak. Kutatásom célja, hogy a törvényi tényállás mögé tekintve, kriminológiai aspektusból tárjam az olvasó elé az állatkínzás bűncselekményének ismérveit, felállítva a hazai elkövetésre jellemző okrendszert, választ keresve

1 Büntetőjogi Tagozat 2. (Különös Rész és Kriminológia), III. helyezés.

2 *Bűnügyi Statisztikai Rendszer, bűncselekmény adatok, állatkínzás. 2020.09.03.*

3 Uo. 2020.12.06.

4 GÖNCZÖL Katalin: *Devianciák, devianciakontroll, bűnmegelőzési stratégiák* In: GÖNCZÖL – KORINEK – LÉVAY: *Kriminológiai ismeretek. Bűnözés. Bűnözéskontroll.* Corvina, 1999, 122.

5 KORINEK László – LÉVAY Miklós: *A kriminológia fogalma, feladata, kutatási területei; helye és szerepe a bűnügyi tudományokban és a társadalomban* In: GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára – KORINEK László – LÉVAY Miklós: *Szakkriminológia*, Complex Kiadó, Budapest, 2012, 6.

6 1879. évi XL. törvénycikk 86. §

a kriminológia klasszikus kérdéseire. Ezen információk segítségével ugyanis lehetőség nyílik egy hatékony, célzott prevenció alkalmazására, az elkövetés visszaszorítására, valamint az állatkínzás bűncselekményéből fakadó társadalmi konfliktusok feloldására. Az, hogy egy társadalom milyen negatív magatartásokra reagál, mikor érzi szükségesnek az intézményes reakciót és milyen eszközökkel kívánja azt végrehajtani, függ a társadalom toleranciaképességétől, a demokratikus hagyományoktól, a szaktudományok fejlettségétől és a rendelkezésre álló eszközöktől.⁷ A reflektálásnak azonban elengedhetetlen feltétele a kiváltó magatartás részletes ismerete. Kutatásom során kísérletet teszek az elkövetők és az elkövetés jellemzőinek meghatározására. Kitérek az elkövetés okrendszerére is, igazodva a modern kriminológia szemléletéhez, amely szerint nem lehet megmagyarázni a bűnös emberi viselkedést, ha nem követjük nyomon a biológiai és a társadalmi tényezők személyiségformáló hatását, kölcsönhatását.⁸ Az elkövetők és a magatartásuk elemzése természetesen nem arra szolgál, hogy a pozitívista tanokhoz hasonlóan megrögzött elkövetőket azonosítson, célja sokkal inkább az, hogy meghatározhatóak legyenek azon célcsoportok és azok a tényezők, amelyek tekintetében a külső, prevenciós beavatkozás eredményes lehet. Dolgozatomban nem csupán az elkövetők szempontjából igyekszem vizsgálni a deliktum kereteit, hanem az elkövetési tárgy tekintetében is. Már a címből is kitűnik, hogy a vizsgálat kizárólag a társállatokra fókuszál. Ennek elsődleges oka, hogy jellemzően ezen állatok képzik a felderített bűncselekmények, illetve a folyamatban lévő eljárások elkövetési tárgyát. Ebből adódik a következő kérdés: miért éppen a társállatok kerülnek oly gyakran az állatkínzás középpontjába? Ha pedig már viktimológiai kitérőről van szó: definiálhatóak-e az állatok áldozatként vagy megreked az értelmezés a szigorúbb jogdogmatikai keretek között? A bűncselekménynek azonban létezik pönológiai és intézményrendszeri megközelítése is. Számos kritika érte ugyanis a jogalkotást és az igazságszolgáltatást a büntetés-kiszabási gyakorlat tekintetében. Gyakran társadalmi konfliktusként realizálódik egy-egy nyilvánosságra hozott eset: van, aki a Talio-elv után kiállt, van, aki pedig értetlenül áll hozzá, hogy miképp kerülhet ekkora hangsúly az állatkínzás szankcionálására, amikor gyermekek bántalmazása miatt alig emeli fel valaki a hangját. Valóban csupán ezen végletek mentén gondolkozhatunk? Milyen büntetőjogi szankció lenne valóban alkalmas a bűncselekmény visszaszorítására? Miképp tarthatja meg a büntetőjog ultima ratio jellegét, úgy, hogy közben csökkenő tendenciát mutasson az állatkínzás görbéje? A vizsgálat kereteit és elméleti megalapozottságát elsődlegesen a szakirodalom, illetve a jogi környezet határozza meg. Az elkövetők és a körülmények megismerését célozza a Bűnügyi Statisztikai Rendszer adatainak tanulmányozása, illetve korábbi kutatások anyagainak feldolgozása. Dolgozatomban kiemelt hangsúlyt kap Tilki Katalin 2012 és 2016 közötti büntetőügyeken alapuló empirikus kutatása.⁹ A téma aktualitását szem előtt tartva további nyolcvan, 2016 és 2020 között meghozott,

7 GÖNCZÖL i.m. (1999) 121.

8 VÍGH József: *A kriminológiai nézetek változásai*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, 1992, 605.

9 Az állatkínzás miatt indult büntetőeljárások tapasztalatai I–III.

jogerős bírósági döntés elemzésére kerül sor.¹⁰ A mintavétel alapjául hivatalos bírósági közlemények, valamint a kapcsolódó ügyészégi és rendőrségi álláspontok szolgálnak. Egyes fejezetekben a mintavétel során – jellemzően jogerős döntés hiányában – fel nem használt jogesetek is említésre kerülnek.

2. Az állatkínzás jogi keretei

Az állatkínzás jogi szempontból releváns fogalmi meghatározására tett kísérletek jellemzően az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvényben (a továbbiakban: Ávtv.) foglalt definícióból indulnak ki. Eszerint állatkínzásnak minősül az állat szükségtelen, fájdalmat okozó bántalmazása, vagy olyan hatást eredményező beavatkozás, bánásmód, valamint szükségleteinek olyan mértékű korlátozása, amely tartós félelmet vagy egészségkárosodást okozhat, továbbá az öröklődő betegségben szenvedő - nem kísérleti célra szánt - állategyed tenyésztése, szaporítása.¹¹ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) részben szűkebb, részben tágabb értelmezésre ad módot. Egyrésztől elkövetési magatartásként értékeli az állat pusztulásának, illetve maradandó egészségkárosodásának előidézésére alkalmas indokolatlan bánásmód és bántalmazás alkalmazását, másrészt pedig beemeli a tényállási keretek közé az állat kitételét, elűzését, elhagyását is.¹² Ugyan az állattal szemben fennálló birtokviszony jogellenes megszüntetésének esetei, mint állatkínzás, bekerültek a Btk.-ba – sőt, ebben az esetben a veszélyes állatok kategóriáját is nevesíti a jogalkotó –, azonban a cselekmény azon része, mely szerint az öröklődő betegségben szenvedő állategyed tenyésztése, szaporítása is állatkínzás csupán az Ávtv.-ben szerepel. Szűkül a norma kerete az elkövetés tárgya vonatkozásában is, ugyanis az állatkínzás, mint bűncselekmény a Btk. szerint kizárólag gerinces állatokon, egyes elkövetési magatartások esetében veszélyes állatokon követhető el.¹³ Főszabály szerint, tehát a büntetőjogi védelem csak az állatvilág korlátozott részére vonatkozik. Azonban nemcsak a Btk., hanem maga az Ávtv. sem részesít minden állatfajt ugyanolyan mértékű oltalomban. Noha a jogalkotó általánosan tilalmazza az állatkínzást, mégis legalizálja például a liba-, és kacsatömést,¹⁴ ami kétségtelenül kimeríti az állatkínzás fogalomkörét, hiszen körülbelül három hét alatt mintegy 15-18 kg kukoricát kényszerítenek az állatokba, aminek hatására a májuk hirtelen mintegy tízszeresére növekszik, feltéve, hogy a sok kukoricától nem szakad szét az állat begye.¹⁵ Hasonló példát találunk az állatkísérletek vonatkozásában is, a háziasított állat egysége például nem lehet alanya állatkísérletnek,¹⁶ kivételesen azonban mégis enge-

10 A jogeseteket elérési útját az eredeti pályamunka I. számú melléklete tartalmazza.

11 Ávtv. 3. § 4.

12 Btk. 244. (1)

13 Btk. 244. § (1) a), b)

14 Ávtv. 6. § (2)

15 PAULOVICS Anita: Állatvédelem az EU jogharmonizáció tükrében, Virtuóz Kiadó, 2002, 48.

16 Ávtv. 30. § (4)

délyezhető felhasználásuk,¹⁷ sőt, ha egy kutyát erre a célra tenyésztenek, akkor egyáltalán nem tartozik tilalom alá az állat kísérleti célú felhasználása.¹⁸

A Btk. és az Ávtv. eltérő meghatározásának azonban van pozitív oldala. Lehetőséget biztosít ugyanis arra, hogy egyes jogellenes magatartások közigazgatási úton szankcionálhatóak legyenek, amennyiben a Btk. tényállás keretei közé nem lép be a cselekményt megvalósító személy.¹⁹ Jelen kutatásban az állatkínzás büntetőjogi fogalma bír kiemelt jelentőséggel, azonban fontos leszögezni, hogy a jelenlegi jogi környezetben az állatvilágot megillető jogi oltalom csonka, hiszen nem független fajtól, vagy épp az ember gazdasági tevékenységétől, hiába szól az állatvédelmi törvény preambuluma az állatvilág egészéről. Márpedig a jog világában az állatvédelem eszköze az állatok védelmének jogszabályi erővel való elrendelése, a védelem általános elveinek deklarálása, tilalmak felállítása és a szabályok megszegésének szankcionálása.²⁰

3. Az állatkínzás elkövetési tárgya

A kutatás témáját tekintve nem kerülhető ki az a kérdés, hogy kiken, büntetőjogi értelemben mikén követik el a bűncselekményt. Már önmagában a viktimológiai irányú vizsgálat létjogosultsága is megkérdőjelezhető, hiszen az áldozattan jellemzően nem elkövetési tárgyra, hanem passzív alanyra fókuszál, az állatkínzás bűncselekményének pedig kizárólag elkövetési tárgya van: a gerinces állatok,²¹ valamint a veszélyes állatok²² köre. Ez a felfogás szoros összefüggésben áll az állatok csonka jogi védelmével, illetve a kvázi dologi jogi státuszával. Utóbbi kapcsán viszont fontos kiemelni, hogy a jelenlegi magyar megoldás nem egyedi, hiszen más európai országokban sem számítanak jogalanynak az állatok.²³ Áldozattani szempontból azonban több olyan álláspont is létezik, mely szélesebben értelmezi az áldozat definícióját. Vígh József szerint például az áldozat fogalma sokkal tágabban értelmezendő, mint a bűncselekmény sértettjének fogalma, magába foglalhat akár egy jogi személyt is.²⁴ Igaz, hogy a széleskörűen értelmező álláspontok nem térnek ki az állatok rendszerezésére, támpontot ad viszont a jogalkotó azzal, hogy az állatokat érezni, szenvedni, örülni képes élőlényekként definiálja, megfelelő

17 Ávtv. 30. § (6)

18 Az állatkísérletekről szóló 40/2013. (II. 14.) Korm. rendelet 3. § (1) h)

19 Az állatvédelmi bírságról szóló 244/1998. (XII.31.) Korm. rendelet 4. számú melléklet, *Ávtv.* 43. § (9)

20 ZOLTÁN Ödön: *Az állatvilág védelme és egyes újabb jogalkotások*, Jogtudományi Közlöny, 1979/9., 606.

21 Btk. 244.§ (1) a)

22 Btk. 244.§ (1) b)

23 VETTER Szilvia: *Az állatkínzás szabályozása gazdasági és társadalmi mutatók tükrében*, Doktori értekezés, Gödöllő, 2020, 19.

24 GÖRGÉNYI Ilona: *A viktimológia* In: GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára – KORINEK László – LÉVAY Miklós: *Szakkriminológia*, Complex Kiadó, Budapest, 2012, 384-385.

tartásukat, jó közérzetük biztosítását pedig erkölcsi kötelezettségnek tekinti.²⁵ Ma már a közjog mellett a magánjogi kodifikáció is elért arra a pontra, hogy az állatokat kiemelve a klasszikus dologi fogalomkörből, ugyanis a dologra vonatkozó polgári jogi szabályokat az állatokra a természetüknek megfelelő eltéréseket megállapító törvényi rendelkezések figyelembevételével kell alkalmazni.²⁶ Véleményem szerint tehát egy tágabb kriminológiai értelmezés lehetőséget ad az állatok speciális áldozatként való meghatározására. Az állatok tárgyiasításának elkerülése jogalkalmazási szempontból is kiemelten fontos. Volt ugyanis olyan eset, amelyben a tulajdonos a családi ház udvarában félig agyonverve találta meg a kutyáját, aki azonnali állatorvosi ellátásra szorult (rendelői infrastruktúrával), viszont a helyszínre érkező rendőrjárőrök ahhoz ragaszkodtak a nyomozó hatóság azon álláspontjához, hogy a sérült állat nem szállítható el, a bűncselekmény helyszínét ugyanis nem lehet megváltoztatni.²⁷

3.1. Társállatok

Jelen kutatás tárgya a társállatokon elkövetett állatkínzás bűncselekményének vizsgálatára terjed ki. Jogi szempontból a társállatok definíciójának meghatározásához a kedvtelésből tartott állatok állnak a legközelebb, a két fogalom szinonimaként is használható. A kapcsolódó kormányrendelet értelmezése szerint kedvtelésből tartott állat a rendszertani besorolásától függetlenül minden olyan állat, amelyet nem kizárólag tudományos kutatás, állati eredetű termék előállítás, igavonás, teherhordás, természetvédelem, géntartálék- védelem és – eb és macska kivételével – közcélú bemutatás céljából tartanak, tenyésztenek, forgalmazznak, továbbá az az állat, amelyet más kedvtelésből tartott állat táplálása céljából tartanak és szaporítanak, valamint a nem gazdasági céllal tartott haszonállat, és a vadászatra használt állat.²⁸ A társállat egy több száz éve létező fogalom, ami az idők során nagyon sokat változott: ma már az emberek egyre inkább valódi társaként, saját szociális kapcsolatrendszerükbe integrált partnerként kezelik ezeket az állatokat.²⁹ Megfigyeléseim szerint egy társállat tipikus jellemzője, hogy nincs kiemelkedő gazdasági szerepe - szemben például egy mezőgazdasági haszonállattal -, nem az ember létfenntartását vagy haszonszerzését szolgálja tartásuk. Mindezekon túl egy társállat tartása az ember önálló döntésén és felelősségén alapul.

Kriminológiai szempontból a társállatok kiemelése azért is szükséges, mert ma Magyarországon a felderített állatkínzásokat leggyakrabban ezeken az állatokon követik

25 Ávtv. preambulum

26 Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény. 5:14 (3)

27 BEN-BELGACEM Anikó: *Gondolatok az állatkínzás bűncselekményének törvényi tényállásáról*, Ügyészek Lapja. Szakmai érdekképviseleti folyóirat 26. évf. 3. sz., 2019, 63-64.

28 A kedvtelésből tartott állatok tartásáról és forgalmazásáról szóló 41/2010. (II.26.) Korm. rendelet 1. § (2) a)

29 TOPÁL JÓZSEF, HERNÁDI Anna: *Gyógyító állatok: Tudomány vagy kurzuslás?* Magyar Tudomány, 2011/6., 679.

el. A vizsgált, jogerősen lezárt ügyek elkövetési tárgya 33 esetben volt kutya, 7 esetben pedig macska, ezt az arányt pedig korábbi kutatások is alátámasztották³⁰. A társállatok egyik legfontosabb jellemvonását - ami a bűncselekmény elkövetését is könnyedén lehetővé teszi -, pedig épp az ember idézte elő a domesztikációval. A kutyát sokszor hűséges, lojális állatként határozzuk meg, ami kriminológiai szempontból igen jelentős tulajdonság, ugyanis a gazdájához szokott állat képes különböző fizikai gyötrelmek ellenére is kötődést tanúsítani. Ezt a kötődést a Kalocsai Járásbíróság vádirata is kitűnően szemlélteti.³¹ A vádirat alapján egy hartai férfi brutális módon bántalmazta a kutyáját: baltával ütlegelte az állat fejét, miközben a lábára taposott, hogy ne tudjon mozdulni. Ezt követően a férfi a kutyát láncánál fogva segédmotorkerékpárja után kötötte és mintegy egy kilométeren keresztül húzta, majd sorsára hagyta. Mi sem bizonyítja jobban az állat kötődését, minthogy a megkínzott eb másnap visszatért gazdája házához. A kutya kötődése viselkedésszabályozó rendszer, amely a kötődés tárgya iránt tartós vonzalmat hoz létre, kutatások azt bizonyították, hogy a gazda a legtöbb kutya számára egy különleges személy.³² A bűncselekmény elkövetéséhez továbbá nincs szükség különösebb fizikumra sem, akár egy nagyobb testtömegű komondor is lehet például idős, női elkövető áldozata³³, nem beszélve a kisebb testű kutyákról, amelyek a macskákhoz hasonlóan lényegében védekezésre képtelenek a nagyobb fizikai erőkiejtéssel szemben.

A kutya mellett a társállatokon elkövetett állatkínzás elkövetési tárgya jellemzően macska. Bár a macskák tudományos vizsgálata elmarad a kutyákétól, ma már etológiai kutatások irányulnak a macskák, mint társállatok viselkedésének tanulmányozására is³⁴, hiszen Magyarország állattartási kultúrájára is jellemző a macskák házikedvencként való tartása.

A társállatok és az ember különleges viszonyát egy másik bűnügyi aspektusból is érdemes kiemelni. A büntetés-végrehajtási intézetekben a drámapedagógia vagy a munkaterápia mellett egyre több esetben találkozhatunk állatok bevonásával végzett reintegrációs, érzékenyítő programokkal.³⁵ Az állatasszisztált terápia – amelynek jelentőségét már Freud is felismerte, amikor kutyát vont be a pszichoterápiába³⁶ - gondoskodásra ösztönöz, együttélési készségeket fejleszt, alkalmas személyiségfejlesztésre, agresszió-ke-

30 TILKI Katalin: *Az állatkínzás miatt indult büntetőeljárások tapasztalatai I.*, Ügyészségi Szemle, 2018/1., 67.

31 <http://ugyeszseg.hu/brutalis-allatkinzas-miatt-emeltek-vadat-egy-hartai-ferfi-ellen-kalocsan-a-bacs-kiskun-megyei-fogyeszseg-sajtokozlomenye/> (2020.11.25.)

32 MIKLÓSI Ádám: *A kutya*, Libri Könyvkiadó Kft., Budapest, 2018, 138-139.

33 <https://szegeditorvenyszek.birosag.hu/sajtokozlomeny/20200618/tajekoztatas-nem-jogeros-iteletrol-allatkinzas-buntette> (2020.07.15)

34 PONGRÁCZ, P., SZAPU, J. S.: *The socio-cognitive relationship between cats and humans—companion cats (Felis catus) as their owners see them.* Applied Animal Behaviour Science, 2018

35 SZITKA Szabolcs: Új lehetőségek felkutatása a fiatalok büntetés-végrehajtásában, *reszocializációjuk érdekében, Börtönügyi Szemle 27. évfolyam 3. szám*, 2008, 15-18.

36 GUZI Zsuzsanna: Állat-asszisztált terápia a büntetés-végrehajtási intézetekben, *De iurisprudencia et iure publico. Jog- és Politikatudományi Folyóirat 7. évf. 2. szám*, 2013, 6.

zelésre is.³⁷ Szirmabesenyőn például a speciális nevelési igényű, pszichés panaszokkal, beilleszkedési problémákkal küzdő fiatalok számára bonyolítottak le sikeresen aktív és passzív állatasszisztált programokat: jelentős eredményeket értek el az agresszió kezelése és a fogvatartottak egymással való kapcsolatainak javítása terén³⁸. De hasonló sikereket ért el állatasszisztált foglalkozás Tökölön³⁹, vagy például Kecskeméten is⁴⁰.

4. Elkövetési magatartás

Néhány kivételtől eltekintve a legtöbb kontinentális jogrendszerű országban az állatkínzás tényállása, szankciórendszere a büntető törvénykönyvben található, igaz általános tendencia volt sokáig, hogy a bűncselekményt a közbotrány okozásával hozták összefüggésbe.⁴¹ Az ember környezetkárosító tevékenységének, illetve a környezet- és természetvédelem jelentőségének felismerésével azonban a kodifikáció is új irányt vett, aminek eredménye, hogy ma már a hatályos magyar szabályozás is önálló fejezetben rendelkezik a környezet és a természet elleni bűncselekményekről, kiemelve ezzel az állatkínzást is a közrend és a közbiztonság elleni bűncselekmények köréből. A törvényi tényállás első fordulata szerint állatkínzást követ el, aki gerinces állatot indokolatlanul oly módon bántalmaz, illetve olyan bánásmódot alkalmaz vele szemben, amely alkalmas arra, hogy az állat maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza.⁴² Az állatkínzás tehát egy szándékosan elkövetett aktív tevékenység vagy mulasztás, amely a társadalomra veszélyes és amelyhez a Btk. szankciót rendel. A jogalkotó nem tér ki a gondatlan elkövetésre, kizárólag a szándékos elkövetést rendeli büntetni, tehát azt az esetkört, amikor az elkövető cselekményének következményét kívánja, vagy e következménybe belenyugszik. Aktív magatartást feltételez a törvényi tényállásban is megjelölt indokolatlan bántalmazás. A törvényi tényállás keretei közé lépésnek azonban nem feltétele a fizikai fájdalom okozása, mert a büntetőjogi szankcionálás nem az állatban elért érzethez, hanem az elkövető magatartásához kapcsolódik⁴³. Ez a fajta bántalmazó jellegű magatartás általában egyszeri alkalmat, egymozzanatú cselekményt feltételez, ami jellemzően az állat testét ért erőszakos, külső ráhatásban nyilvánul meg. Mulasztás alatt

37 SZITKA i.m. (2008) 15-18.

38 Magyar Helsinki Bizottság jelentése a Szirmabesenyői Fiatalkorúak Regionális Büntetés-végrehajtási Intézetében tett látogatásról https://helsinki.hu/wp-content/uploads/Szirmabesenyoi_jelentes_2009.pdf 8-9.(2020.12.05), SZITKA Szabolcs: *Műbelymódszerek a fiatalkorú fogvatartottak kezelési stratégiájában: állatasszisztált programok*, Börtönügyi Szemle 29. év. 2. szám, 2010, 53-58.

39 GUZI i.m. 19.

40 Uo. 20-23.

41 VETTER Szilvia: *Az állatkínzás büntetőjogi tényállásának alakulása Európában*, *Ügyészek Lapja* 24. évf. 6. sz., 2017, 24.

42 Btk. 244. § (1) a.)

43 KÁROLYI Judit: *Az állatkínzás szabályozásának fejlődése Magyarországon*, *Acta juridica et politica*, 2006/13., 17.

azon magatartást értjük, amely során meghatározott kötelezettség ellenére marad passzív az alany, tehát a kötelezett a kötelezettségének nem tesz eleget. A mulasztás egyfajta hanyagoló, az állattartási jogi normákat sértő magatartással valósítható meg, ami jellemzően hosszabb időn át tartó passzív cselekményben nyilvánul meg. Passzív cselekményként értékelhető például az állat tartós éheztetése, egészségügyi ellátásának nélkülözése, vagy ha nincs számára olyan hely biztosítva, ahová az időjárás viszontagságai elől menedéket kereshet. A tényállás megvalósításához elegendő az olyan indokolatlan bánásmód alkalmazása, amely alkalmas arra, hogy az állat maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza. A tényállás tisztázásához szinte minden esetben szakértői közreműködés szükséges. Az állatok tág körét tekintve szakkérdésként merülhet fel a büntetőeljárás során például az állat faja, fajtája, rendszertani besorolása, védettségének szintje⁴⁴, míg a társállatok esetén tisztázandó kérdések merülhetnek fel az állatokon lévő sérülésekkel kapcsolatban, amelynek megválaszolása állatorvos szakértő feladata⁴⁵. A bánásmódot illetően az állatorvosnak elsődlegesen azt kell vizsgálnia, hogy az állattartó a jó gazda gondosságával járt-e el, illetve szükséges lehet az állat viselkedésének megfigyelése az adott fajra, fajtára, ivarra és korra való jellemző öfenntartási ösztönök, fajtafenntartási viselkedésgyek és társas viselkedésgyek alapulvételével, ugyanis a viselkedésformákban tapasztalt eltérésekből az állat szenvedésére, valamint annak súlyára lehet következtetni.⁴⁶ A törvényi tényállás második fordulata szerint állatkínzást követ el az is, aki gerinces állatát vagy veszélyes állatát elűzi, elhagyja vagy kiteszi.⁴⁷ A Btk. ezen passzusa értelmében az állattartó és az állat közötti birtokviszony jogellenesen megszűnik, ebből következik, hogy az elkövető ebben a körben kifejezetten az állattartó lehet. Az állat elűzése azt jelenti, hogy az állatot arra kényszeríti az elkövető, hogy távozzon otthonából, az elhagyás arra utal, hogy az elkövető a visszatérés szándéka nélkül távozik lakóhelyéről, ahol sorsára hagyja az állatot, a kitétel pedig az állat idegen helyen történő sorsára hagyását foglalja magába.⁴⁸ A Btk. mellett az Ávtv. is tilalmazza, hogy az állattartó ilyen módon felhagyjon az állat tulajdonjogával, tartásával⁴⁹, ugyanis ezen esetek számos veszélyt idéznek elő. A Btk. ezen bekezdése tehát abszolút szükséges és hiánypótló, a gyakorlatban azonban számos komplikáció merülhet fel, az ilyen ügyekben jellemzően nem állapítható meg ki követte el a bűncselekményt. A jogalkotó minősített esetet is rögzít, vagyis szigorúbban ítéli meg azt az elkövetői magatartást, amely, ha az az állatnak különös szenvedést okoz, vagy több állat maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza.⁵⁰ Tilki Katalin korábbi vizsgálata

44 FARKASNÉ HALÁSZ Henrietta: Állatok a büntetőeljárásban: «Állati» vagy állatok elleni bűnök, Pécsi Határőr. Tudományos közlemények 19. [köt.], 2017, 184.

45 Uo. 188.

46 DR. CSINTALAN Csaba, DR. FODOR Kinga, DR. GYERTYÁN István, DR. ÓZSVÁRI László, DR. VISNYEI László: *Az állatvédelem általános és jogi vonatkozásai*, Állatorvostudományi Egyetem, Budapest, 2016, 105-106.

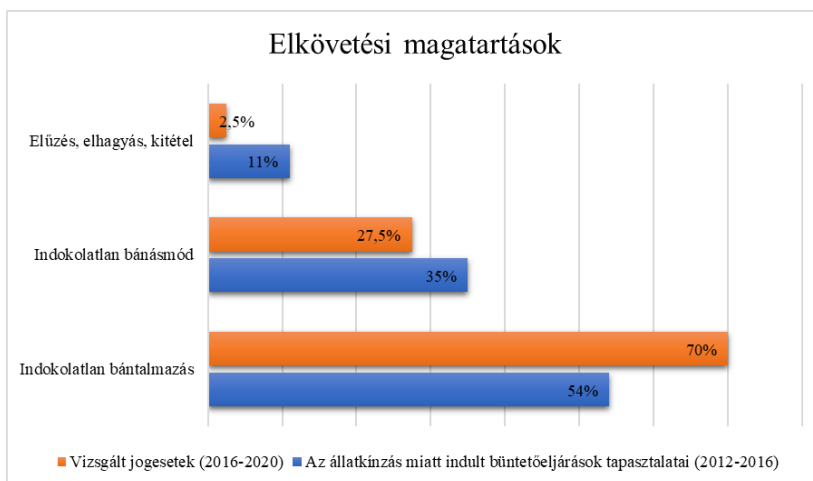
47 Btk. 244. § (1) b)

48 BERTALDÓ András: *Az állatkínzás bűncselekménye*, Belügyi Szemle 2016. évi 4. szám, 106.

49 Ávtv. 8.§

50 Btk. 244. § (2) a.) b.)

során arra az eredményre jutott, hogy a felderített állatkínzások elkövetési magatartása jellemzően indokolatlan bántalmazásban merül ki (52 eset), ezt követte az indokolatlan bánásmód esetköre (34 eset), legkisebb arányban pedig az állat elűzése, elhagyása, kitétele (10 eset) szerepelt az esetek között (1. ábra). A korábbi következtetéseket számszerűen az általam vizsgált jogesetek is alátámasztják, ugyanis a vizsgált ügyek 70 százalékában merítette ki az elkövető az indokolatlan bántalmazás, 27,5 százalékban az indokolatlan bánásmód, 2,5 százalékban pedig a birtokviszony jogellenes megszüntetésének keretét. Tekintettel az adatokra és a rendelkezésre álló információkra a továbbiakban a két legjellemzőbb elkövetési magatartással foglalkozok részletesebben.

1. ábra

5. Az elkövetők jellemzői

Az elkövetők sajátos jellemzőkkel bírnak. A legalapvetőbb kategorizálási lehetőség a nemek megkülönböztetése, illetve az egyes korcsoportok elválasztása. A tipizálásnak pedig azért van komoly jelentősége, mert a preventív intézkedések megtételéhez elengedhetetlenek azok az információk, amelyek meghatározzák, milyen körben van nagyobb szükség a megelőzésre.

5.1. Nemek aránya

A Bűnügyi Statisztikai Rendszer adatai alapján megállapítható, hogy a bűncselekmények összességét figyelembe véve sokkal magasabb arányban vannak jelen a férfi elkövetők, mint a nők (2. ábra).⁵¹ Az elmúlt évek regisztrált bűncselekményeit több mint 80 százalékban férfiak követték el. Az általános börtönstatisztikák pedig még markánsabb eltérést prezen-

⁵¹ Bűnügyi Statisztikai Rendszer, elkövetők száma az elkövetés helye szerint, 2020.10.29.

tálnak (3. ábra).⁵² A fogvatartottak túlnyomó többsége férfi volt a vizsgált időszakokban, míg a nők az elmúlt években a börtönpopuláció alig több, mint 7 százalékát tették ki.

Az elkövetők megoszlása nemek szerint (százalék) az összes bűncselekmény arányában (BSR)	
Időszak	2018. II. félév - 2020.10.29.
Férfiak	81,47%
Nők	18,52%

2. ábra

Fogvatartottak nem szerinti megoszlása (százalék) az összes bűncselekmény arányában			
Időszak	2016 év vége	2017 év vége	2018 év vége
Férfiak	92,72%	92,64	92,6
Nők	7,28%	7,36	7,4

3. ábra

Az adatok összevetése alapján megállapítható, hogy a regisztrált bűncselekmények többségét férfiak követték el. Egy 2001-es felmérés szerint az állatkínzók nagyobb arányban kerülnek ki a férfiak közül⁵³, ezt a megállapítást erősíti meg a 2012 és 2016 közötti büntető ügyeket feldolgozó kutatás is, ahol az állatkínzás elkövetőinek több, mint 88 százaléka volt férfi.⁵⁴ A Bűnügyi Statisztikai Rendszer elkövetőkre vonatkozó adatai - ugyan szűkebb különbséggel, de - szintén megerősítik a nemek arányát (4. ábra)⁵⁵, a mutatók alapján az elkövetők 63,79 százaléka férfi, 36,20 százaléka nő.⁵⁶

Az állatkínzás elkövetőinek megoszlása (százalék) nemek szerint (BSR)		
Időszak	2013 - 2018 I. félév	2018. II. félév - 2020.10.19.
Férfiak	80,61%	63,79%
Nők	19,38%	36,20%

4. ábra

52 Börtönstatisztikai Szemle 2017/1., 2018/1., 2019/1. adatai alapján

53 KASZÁS Beáta: *Tág kép az állatkínzásról. Ki lesz a következő áldozat?* Ügyvédek lapja 58. évf. 3. sz., 2019, 41.

54 TILKI Katalin: *Az állatkínzás miatt indult büntetőeljárások tapasztalatai II.*, Ügyészségi Szemle, 2018/2., 30.

55 Börtönstatisztikai Szemle 2017/1., 2018/1., 2019/1. adatai alapján

56 Bűnügyi Statisztikai Rendszer, elkövetések száma az elkövetés helye szerint, állatkínzás, *tárgyidőszak: 2018. II félévétől a lekérdezés időpontjáig (2020.08.09.)*

Az általam vizsgált jogerős döntéssel lezárt 40 ügyből csupán 7 esetben volt nő az elkövető, illetve 2 esetben fordult elő, hogy egy férfi és egy nő párként, közösen követték el a bűncselekményt. A vizsgált adatokból tehát egyöntetűen arra lehet következtetni, hogy az állatkínzás elkövetői jellemzőbben - de nem kizárólagosan - férfiak.

5.2. A nemek arányának magyarázata

A nemek arányára vonatkozó megállapítás természetesen nem azt jelenti, hogy nők nem követhetnek el bűncselekményt, csupán azt, hogy a férfiakhoz képest sokkal csekélyebb mértékben alanyai az elkövetéseknek. Egyes irányzatok a férfi bűnelkövetők dominanciáját egyfajta biológiai determinizmussal magyarázzák, a fizikai adottságokból eredő különbségek, vagy az eltérő hormonháztartásból fakadó eltérésekre alapozva. Bizonyos szempontból valóban lehet összefüggés a férfi elkövetők dominanciája és a fizikum között, ez azonban nem zárja ki a női elkövetést, sőt, a női erőszakos elkövetést sem, így sokkal inkább a társadalom jellegzetességeiből fakadó hatásokra lehet következtetni. A fizikumtól eltérően a férfiak, illetve a nők jellemző magatartása ugyanis nem velünk született, hanem tanult viselkedésforma.⁵⁷ Tradicionálisan eltérő szerepet töltenek be a nők és a férfiak egy adott társadalomban, más társadalmilag definiált értékrend a mérvadó a két nem között, eltérő mintát és megerősítést kapnak egy-egy szituációban. Egy nyolcszáz - nyolc és kilenc év közötti - gyermek bevonásával zajló kísérlet kimutatta, hogy a lányok sokkal kevésbé hajlamosak az agresszív viselkedés utánzására, mint a fiúk, hacsak nem kapnak kitüntetett megerősítést.⁵⁸ Ez szintén összefüggésben áll azzal, hogy a társadalmak többségében nem dicsérik meg a lányokat agresszív viselkedésükért, illetve a médiában is gyakoribb az agresszivitás a férfi szereplők körében.⁵⁹ Más kísérlet hosszasan követte férfiak és nők fejlődését születésüktől fogva és azt állapította meg, hogy a lányok agresszióját sokkal több büntetés követte, mint a fiúkéét, illetve az agresszívabb lányok is megtanulták gátlás alá helyezni megnyilvánulásaikat.⁶⁰

Mindemellett nem vitatható, hogy az elkövető fizikai adottsága befolyásolhatja egyes bűncselekmények végkimenetelét, azonban ez önmagában nem eredményezi a nők alacsonyabb részvételét, hiszen számos bűncselekmény megvalósítható komolyabb fizikum és meghatározott képességek nélkül. Az állatkínzás bűncselekménye pedig éppen ilyen. Ezen túlmenően pedig rendkívül sajátos állapotot eredményez a társállatok domesztikációja, amelynek eredményeként az állat rendkívül lojális gazdájához, nem lép fel támadólag a bántalmazó gazdájával szemben bántalmazása során sem. Női elkövetője volt például annak a balotaszállási esetnek, amelyben egy idős asszony bálamadzaggal kötötte komondor kutyáját gépkocsijának vonóhorgához és így 'vonatta' az állatot, előidézve annak pusztulását.⁶¹

57 POPPER Péter, RANSCHBURG Jenő, BAKTAY Miklós, BAKTAY Zelka: *Szegény nők, szegény férfiak*, Saxum Kiadó, Budapest, 2009, 64.

58 ATKINSON, HILGARD: *Pszichológia*, Osiris kiadó, Budapest, 2005, 446.

59 Uo. 445.

60 Uo. 108.

61 <https://szegeditorvenyszek.birosag.hu/sajtokozlemeney/20200618/tajekoztatas-nem-joge->

5.3. Korcsoportok szerinti megoszlás

A Bűnügyi Statisztikai Rendszer elkövetői adataiból kiderül, hogy az elmúlt két évben a férfi elkövetők jellemzően felnőttkorúak, 25 és 59 év közötti személyek voltak, míg a női elkövetőkön belül az időskorúak voltak többségben, ők a női elkövetők több mint 60 százalékát tették ki (5. ábra).⁶² Mindemellett érdemes megjegyezni, hogy az időskorú férfi elkövetők a férfiak korcsoportjain belül a második legjellemzőbb elkövetői csoportot alkották. A fiatalabb korcsoportok vonatkozásában a regisztrált esetek száma rendkívül alacsony volt a többi csoporthoz viszonyítva. Továbbá a nemek vonatkozásában megállapítható, hogy a női elkövetők aránya növekedett a korábbi időszakhoz képest (6. ábra)⁶³, illetve az időskorú női elkövetők mára a korcsoportban dominánsabb szereplőkkel váltak, mint az azonos korú férfiak.

Állatkínzás: elkövetők kora (BSR) 2018. II. félév - 2020.10.29.						
Korcsoport	Összesen (fő)	Összesen (%)	Férfiak (fő)	Férfiak (%)	Nők (fő)	Nők (%)
gyermekkorú (0-13)	10	1,32%	10	100%	0	0%
fiatalkorú (14-17)	17	2,25%	14	82,35%	3	17,64%
fiatal felnőtt (18-24)	41	5,43%	33	80,48%	8	19,51%
felnőtt (25-59)	415	55,03%	334	80,48%	81	19,51%
Időskorú (60-)	271	35,90%	90	33,21%	181	66,78%
Összesen	754	-	481	63,79%	273	36,20%

5. ábra

Állatkínzás: elkövetők kora (BSR) 2013 - 2018. I. félév						
Korcsoport	Összesen (fő)	Összesen (%)	Férfiak (fő)	Férfiak (%)	Nők (fő)	Nők (%)
gyermekkorú (0-13)	34	2,59%	31	91,17%	3	8,82%
fiatalkorú (14-17)	59	4,50%	53	89,83%	6	10,16%
fiatal felnőtt (18-24)	142	10,38%	115	80,98%	27	19,01%
felnőtt (25-59)	850	64,88%	670	78,92%	180	21,17%
Időskorú (60-)	225	17,17%	187	83,11%	38	16,88%
Összesen	1310	-	1056	80,61%	254	19,38%

6. ábra

ros-iteletrol-allatkinzas-buntette (2020.07.15.)

62 Bűnügyi Statisztikai Rendszer, Elkövetői adatok (2020.10.29.), az elkövetői adatok a rendszerben nem azonosak a regisztrált bűncselekményi adatokkal

63 Bűnügyi Statisztikai Rendszer, Elkövetői adatok (2020.10.29.), az elkövetői adatok a rendszerben nem azonosak a regisztrált bűncselekményi adatokkal

A vizsgált 40 jogesetben 7 egyedüli női elkövető szerepelt, ebből 6 esetben volt konkrét információ az elkövető koráról. Két esetben az elkövető 65 éves volt, egy esetben negyvenes éveiben járó elkövetőről számolt be a bíróság, egy esetben pedig annyi információ állt rendelkezésre, hogy a nyugdíj korhatárt már elérte a terhelt. További két esetben lényegesen fiatalabb elkövetőkről van szó, egy 20 és egy 31 éves nőről. A balotaszállási eset ugyan - másodfokú ítélet hiányában - nem került be a statisztikába, azonban érdemes megjegyezni, hogy az elsőfokon elítélt asszony 69 éves volt. A vizsgált jogesetekből kiderül, hogy a női elkövetők négy esetben bántalmazták az állatokat, három esetben pedig súlyosan elhanyagolta az elkövető saját kutyáját vagy a törvényi tényállást kimerítő bánásmódot alkalmazott vele szemben. A vizsgált női elkövetők kora nem mozog olyan széles skálán, mint a férfiaké. Nagyságrendileg ez meg is felelnek annak a megállapításnak, miszerint a nőknél a bűnözés időtartama többnyire két ciklusban zajlik, egy fiatalkori 20-30 év között és egy későbbi 45-60 év között.⁶⁴ Általánosságban elmondható, hogy a nők bűnelkövetését az esetek többségében valamilyen – általuk súlyosnak vélt – konfliktus előzi meg, ezt a problémát igyekeznek megoldani a bűncselekmény elkövetésével⁶⁵. Ezt alátámasztja, hogy a nők által elkövetett tipikus bűncselekmények közé tartozik például a csecsemőgyilkosság⁶⁶, illetve a partnerrel szembeni erőszak⁶⁷, amellyel rendszerint a nőt ért – gyakran hosszú időszakon át tartó - atrocitások előznek meg. A vizsgált esetekben a bántalmazó jellegű állatkínzást elkövető nők cselekményei mögött is az optimális konfliktus-, és problémakezelés hiánya, míg a nem megfelelő, hanyag bánásmódból fakadó állatkínzás mögött gyakran a hibásan berögzült szokások, illetve a fel nem mért felelősség áll.

A kizárólag férfiak által elkövetett esetek (31) közül 7 ügyben hozott a bíróság marasztaló döntés azért, mert az elkövető nem megfelelő bánásmódja vezetett az állatkínzáshoz. A 7 ügyből 3 esetben volt releváns információ az elkövető koráról: egy 30-as éveiben járó cibakházi férfi, egy 40 éves csesztregi férfi és egy és egy 45 éves férfi is az elkövetők közé tartozik. Az állat bántalmazásával megvalósuló állatkínzást 24 esetben követtek el férfiak, további egy esetben pedig női segítséggel. Korcsoportok alapján nehezen szűkíthető az elkövetés valószínűsége, ugyanis lényegében minden korosztály megjelenik. A 2016-os kutatás, valamint a statisztikai adatok alapján szűkíthető tovább az életkori jellemző, hiszen a hivatkozott kutatásban - ahol a 260 terhelt 88,5 százaléka volt férfi - a legnagyobb számban 31 és 40, valamint 41 és 50 év közötti személyek követtek el az állatkínzást.⁶⁸

A vizsgálat szempontjából érdemes kitérni a gyermekkorú és fiatalkorú személyekre is. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy ezen korcsoportok résztvevői nem produkálnak

64 DR. NAGY Melánia: *Elméletek a női bűnözés okairól*, Büntetőjogi Szemle 2019/2. szám, 64.

65 NAGY László Tibor: *Agresszió és bűnözés*. In: HÁRDI István: *Az agresszió világa*. Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2010, 380.

66 FAIL Ágnes: *A női bűnözés újabb hazai kriminológiai irodalma*, Börtönügyi Szemle 2017/2. szám, 12.

67 Uo. 13.

68 TILKI i.m. (2018/2), 30.

kirívóan magas számot, ellenben a média jellemzően torz képet ad cselekményeikről, a híradásokban a gyerekkorúakkal összefüggésbe hozott bűncselekmények felülreprezentálása a jellemző.⁶⁹ Tény azonban, hogy fizikai értelemben egy gyermek is könnyen tanúsíthat olyan magatartást, amely büntetethősége esetén az állatkínzás bűncselekményének elkövetését jelentené. Az egyik korábbi kutatás eredménye alapján a vizsgált állatkínzások esetében büntetethőséget kizáró okok között többször szerepelt a gyermekkor, mint például a kóros elmeállapot⁷⁰.

A vizsgált deteki jogesetben a két fiatal fiú az árokban talált egy kistestű kutyát. A kutya méretéből adódóan az elkövetőknek nem jelentett nehézséget fizikai értelemben a bűncselekmény elkövetése, az állat ráadásul sérült is volt. Az állatot a közeli patakpartra vitték az elkövetők, ahol az egyik fiú bántalmazta a kutyát, míg a másik mindezt videóra vette. Ugyancsak eljárást kezdeményezett a hatóság, amikor egy fiatalkorú vádlott kikötötte egy redőnyhúzó zsinórral egy fához kutyáját, majd ütlegelni kezdte az állatot a nála lévő vasbottal, és cserép- illetve tégladarabokkal dobálta.⁷¹ Dámócon egy 15 és egy 13 éves fiú is brutálisan bánt egy kutyával: bottal ütlegelték, majd a vérző állatot a közeli erdőbe vonszolták, ahol az állatot dróttal egy fához kötözték.⁷² Ezekből az esetekből arra lehetne következtetni, hogy a gyermek-, illetve fiatalkorú személyek esetén a bántalmazó állatkínzás a jellemző, erre azonban egy igen egyszerű magyarázat van. Az állat nem megfelelő körülmények között tartása, elhanyagolása és az ebből eredő állatkínzás az állat tulajdonosához, pontosabban az állattartóhoz kötött felelősséget hordoz magában. Ezzel szemben a bántalmazás független az állattartói státusztól. Érdeemes mindazonáltal megjegyezni, hogy az Ávtv. tervezetében még szerepelt az a szabály, ami tilalmazta volna, hogy a 16 éven aluliak számára - szülői írásbeli hozzájárulás nélkül - állat tulajdonjogát átruházzák vagy állatot gondozásába adják, felügyeletére bízzák.⁷³

6. Az elkövetés helye

A korábbi kutatási eredmények szerint az állatkínzások többsége vidéken történik, ahol gyakran a mai napig olyan szokások élnek, amelyek ma már nem elfogadottak.⁷⁴ A vizsgált bűnügyi statisztikai adatok alapján pedig valóban megállapítható, hogy a regisztrált esetek alig 6 százaléka történt a fővárosban, míg az esetek 94 százaléka vidéken került azonosításra.

69 GYURKÓ Szilvia, VIRÁG György: *A bűn és a gyermekek ábrázolása a médiában* In: DR. VIRÁG György (Szerk.) *Kriminológiai tanulmányok* 46., 2009, 250-276.

70 TILKI Katalin: *A feljelentés elutasításának, illetve a nyomozás megszüntetésének jellemző okai az állatkínzással kapcsolatos büntetőügyekben*, *Belügyi Szemle*, 67. évf. 4. sz., 2019, 85.

71 TILKI i.m. (2018/2) 24.

72 <http://ugyeszseg.hu/bottal-bantalmazott-egy-kutyat-egy-15-eves-fiu-es-13-eves-testveredamocon/> (2020. 09. 25.)

73 PAULOVICS i.m. 46.

74 TILKI i.m. (2018/2) 30.

A vizsgált időszak regisztrált bűncselekményei⁷⁵ alapján - megyei bontás szerint - a legtöbb állatkínzást Pest megyében és Zala megyében követték el, de az átlagosnál magasabb volt a bűncselekmény aránya a fővárosban, Baranya megyében, Békés megyében, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében és Tolna megyében. Az összes regisztrált bűncselekményt figyelembe véve a fővárosban volt a legmagasabb a bűnelkövetés aránya, ezt követi Pest megye, majd Borsod-Abaúj-Zemplén megye, de az átlagosnál magasabb volt a regisztrált bűncselekmények száma Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is. Megállapítható, hogy ahol az átlagosnál magasabb a regisztrált bűncselekmények száma, ott általában a regisztrált állatkínzások száma is magasabb az átlagosnál. A bűncselekmények mindemellett arányban állnak a lakosságszámmal: minél többen élnek egy adott megyében ott annál magasabb a regisztrált bűncselekmények száma. Zala megyében azonban kirívóan magas lett a regisztrált állatkínzások száma az összes regisztrált bűncselekmény és a megye lakosságszámának arányában. Nem áll rendelkezésre információ a statisztikai adatok mögött húzódó konkrét tevékenységekről, azonban számos állatcsempész útja Zala megyén keresztül vezet Nyugat-, illetve Dél-Európába. Az évek során több ilyen ügyben is született már jogerős ítélet, ami jelzésértékű, hiszen arra enged következtetni, hogy régóta a határmenti megyén keresztül áramlanak ki az állatok. Ezekben az ügyekben jellemzően több tucat állaton követik ez az állatkínzást. Ilyen ügy volt például, amikor egy olasz férfi 56 kölyökkutyát akart a határon kicsempészni autójában. Lefoglalásukat követően 21 eb elpusztult, 35 állat tartós kezelésre szorult.⁷⁶ Egy másik esetben 25 kiskutyát akart átcsempészni a határon két férfi, itt 7 kutya pusztult el, több pedig egészségkárosodást szenvedett.⁷⁷ Egy korábbi, hasonló ügyben 54 kiskutyát próbáltak kicsempészni, amelyből 17 kölyökkutya nem élte túl az utat.⁷⁸

75 Bűnügyi Statisztikai Rendszer, Bűncselekmény adatok (2020.10.29.), a területileg nem bontható adatok nem kerültek feltüntetésre

76 <https://zalaegerszegitorvenyszek.birosag.hu/sajtokozlemeny/20190410/56-kolyokkutya-szallitott-embertelen-korulmenyek-kozott> (2020.09.01)

77 <https://zalaegerszegitorvenyszek.birosag.hu/sajtokozlemeny/20181019/allatkinzas-miatt-iteltek-el-ket-olasz-ferfit> (2020. 09.01)

78 <https://zalaegerszegitorvenyszek.birosag.hu/sajtokozlemeny/20150127/allatkinzas-17-kolyokkutya-pusztult-el> (2020. 09.01)

Elkövetés helye (megye)	Regisztrált bűncselekmények (BSR) 2018. II. félév - 2020. 10.29. (db)	
	Összes bűncselekmény	Állatkínzás
Budapest	91249	70
Baranya	12548	67
Bács-Kiskun	17905	34
Békés	9520	68
Borsod-Abaúj-Zemplén	24990	85
Csongrád-Csanád (korábban:Csongrád)	13738	34
Fejér	11740	39
Győr-Moson-Sopron	16661	49
Hajdú-Bihar	13326	32
Heves	10874	21
Jász-Nagykun-Szolnok	11731	37
Komárom-Esztergom	8962	34
Nógrád	7900	28
Pest	36661	116
Somogy	10557	29
Szabolcs-Szatmár-Bereg	19750	92
Tolna	8083	76
Vas	7076	14
Veszprém	9474	59
Zala	7199	200

7. ábra

7. Az elkövetés jellemzői

Az állatkínzás vizsgálatának túl kell terjednie az elkövetett bűncselekmények egyes materiális elemein: szükséges kitérni azokra a nem feltétlenül kézzel fogható tényezőkre, amik az elkövetést előidézték, a szándék kialakulásához vezettek. Az elkövetést kiváltó okok megismeréséhez alapvetően külön kell választani a bántalmazó jellegű állatkínzás és a hanyag bánásmódból eredő állatkínzás eseteit, hiszen nem csak az elkövetés jellemzői eltérőek, de az elkövetés okai is.

7.1. A bántalmazás jellemzői

Egyes megállapítások szerint az állatkínzásban való részvétel fő motivációi közé tartozik a düh, a szórakozás, a kontroll, a félelem, a bosszú és a szexuális élvezet is⁷⁹, de előfordul,

⁷⁹ Scott A JOHNSON: *Animal cruelty, pet abuse & violence: the missed dangerous connection*, Forensic Res Criminol Int J. 2018, 6(6), 403.

hogy a bántalmazás oka az, hogy az elkövető megfélemlítsen, megijesszen egy másik személyt, például így késleltetve a partnert, hogy kilépjen egy bántalmazó kapcsolatból, vagy azért, hogy egyfajta hatalmi viszonyt demonstráljon az állat bántalmazásával⁸⁰.

A 40 vizsgált esetből 28 esetben történt bántalmazás. Elkövetési eszközként használtak baltát, vasvillát, légpuskát, kést, kábelt és mérget is az elkövetők, de nem egyedi eset az sem, hogy az állatkínzást pusztá kézzel (lábbal) követik el. A bántalmazások helyenként különösen brutálisak voltak. Egy férfi, aki láncon tartotta a kutyáját éppen otthon italozott, amikor a kutya ugatni kezdett, mert feltekeredett a lánc. A férfi amikor már ideges volt, megélezett egy kést, majd a kutya nyakát többször is megvágta. Hasonlóképp járt el egy szintén ittas férfi, aki először vascsővel mért ütést kutyájára, majd elvágta a légcsövét. Egy visszatérő, szintén szélsőséges elkövetési mód, amikor az elkövető felakasztja az állatot. A vizsgált jogesetek között volt olyan, ahol az elkövető egy fára akasztotta nyakörvénel fogva egy kábellel a kutyáját, míg Tiszanagyfaluban egy férfi bálamadzaggal akasztotta fel kutyáját egy gerendára. Volt, aki egy egyszerű műanyag madzagot hurkolt a kistestű kutyája nyakára és az udvari lugas karójára akasztotta fel az állatot.

7.1.1. Bosszú, megtorlás

A hazai jogeseteket vizsgálva az erőszakos viselkedés tanúsítása során igen gyakori az indulatos bosszú. Itt fontos különválasztani az állat által kiváltott bosszú és megtorlás esetét a más személyen történő bosszúállástól. Utóbbi során az elkövető a másik személynek okoz emocionális jellegű és anyagi kárt, megbüntetve ezzel egy vélt vagy valós sérelemért. Az állattal szemben alkalmazott bosszú viszont nem az állat gazdája ellen, hanem kifejezetten az állat megbüntetésére irányul. Ezen megtorló jellegű állatkínzásnak a tipikus esete, amikor egy kutya a háztáji állatokban tesz kárt. Az egyik jogesetben egy kakasdi udvarból egy helyi lakos kutyája nyúllal a szájában távozott, majd, amikor az állat újra előkerült a nyulak tulajdonosa vasvillával végzett vele. Ebben az esetben kifejezetten az állatra irányult a nyúllopás megtorlása. Az udvari lugas karójára felakasztott kistestű kutya bűne is az volt, hogy a gazdája kacsáit elpusztította. Nem az állat váltotta ki az indulatot abból a vádoltból, aki a testvérével fennálló haragos viszonyból adódóan feldühödve a testvére kutyáját több alkalommal a földhöz vágta, majd egy fejszével elpusztította.⁸¹ Itt kifejezetten egy másik személy ellen irányul a negatív érzelmek, azonban feltételezhető, hogy a személyek közötti fizikai konfliktusnál az elkövető hatékonyabb és egyszerűbb bosszúként tekintett az állat bántalmazására.

80 Samara MCPHEDRAN: *Animal Abuse, Family Violence, and Child Wellbeing: A Review*, Journal of Family Violence, 24(1), 42.

81 <https://budapestkornyekitorvenyszek.birosag.hu/sajtokozlemeny/20190924/allatkinzasert-iteltek-el-hernadi-ferfit> (2020.09.01.)

7.1.2. Szórakozás

Sajátos motivációja az elkövetésnek a szórakozás, ebben az esetben jellemzően tiltott állatviadal szervezése mellett valósítják meg az állatkínzást. A viadal jellemzője, hogy helyszínét és időpontját a szervezők nem hozzák nagy nyilvánosságra, a fogadások során kisebb-nagyobb összegek forognak és az állatok között ténylegesen élet-halál küzdelem folyik, a résztvevő állatokat durva, az állatkínzás tényállását kimerítő módokon képezik és használják a viadalokon.⁸² A vizsgált jogesetek közé ugyan másodfokú döntés hiányában nem került be ilyen eset, azonban megállapítható, hogy az állatkínzás bűncselekményéhez hasonlóan a tiltott állatviadatok szervezése is létező probléma, ami azonban jellemzően rejtve marad a hatóságok előtt. Magyarországon rendkívül alacsony a felderített állatviadalok száma, 2013-tól mindösszesen 10 eset került adminisztrálásra.⁸³ A másik jellegzetes esetkör, amikor fiatalok követnek el állatkínzást szórakozás céljából, mint például a deteki ügyben. Az Egri Járási és Nyomozó Ügyészség pedig azért emelt vádat egy 16 éves fiú ellen, mert gyermekkorú társával szórakozás gyanánt kóbor macskákat kötözött meg, majd bullterrier fajtájú kutyáját rájuk uszította. Ezek után a két fiú úgy döntött, hogy a bullterrier és a gyermekkorú fiú pittbull fajtájú kutyáját is egymásra uszítják.⁸⁴

7.1.3. Az állat viselkedése

Szintén nem ritka kiváltó ok, hogy az állat viselkedése zavarja az elkövetőt, vagy nemes egyszerűséggel az adott faj valamilyen ellenszenvet vált ki belőle. A vizsgálat tárgyát képző állatok jellemzően mozgásigénnyel rendelkeznek, interakcióban állnak környezetükkel, ösztönösen igyekeznek biológiai szükségletüknek eleget tenni. A társadalmi, erkölcsi és jogi elvárások szerint ezeket a konfliktusokat békés úton szükséges rendezni egymás között vagy az erre szolgáló fórumon, szélsőséges esetben viszont a konfrontáció állatkínzáshoz vezethet. Egy 40-es éveiben járó nő bérlőként lakott egy lakásban, amelyben együtt élt a lakás tulajdonosával és annak macskájával. Az állat hosszabb ideje rendkívül zavarta az elkövetőt, ez pedig odáig vezetett, hogy az állatot kidobta az erkélyről. Szintén macska volt az áldozata annak a bűncselekménynek, amely során az elkövető otthonában észlelte, hogy a házhoz tartozó kerítésen ül a szomszéd macskája, ezért légpuskával meglötte a macskát.

7.1.4. Alkohol

Az indulatos érzelmi állapotot, a haragot még inkább kiélesítheti az alkohol, vagy más tudatmódosító szer. Az alkohol élettani hatása miatt az ember bátrabbá válik, az egyes

82 DR. JÁMBOR Adrienn, DR. PAULOVICS Anita: *A társállatokkal kapcsolatos rendelkezések a büntetőjogban*, Miskolc Bíbor, 2014, 168.

83 Bűnügyi Statisztikai Rendszer, bűncselekményi adatok, tiltott állatviadal szervezése (2020. 07. 29.)

84 <http://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/sajto1/2016/05/2016.05.10-heves.pdf> (2020.09.01.)

magatartások kontroll alatt tartása nehezedik, a gátlások fellazulnak. Az alkohol kimutatható és szoros kapcsolatban áll a bűnözéssel, ugyanis élettani, fiziológiai és pszichikai hatásai az emberi cselekményeket formálják.⁸⁵ A jogesetek vizsgálata során is visszatérő elemként jelent meg az alkoholos befolyásoltság. Az egyik ilyen tényállás szerint a vádlott németjuhász kutyájára haragudott meg, amiért több alkalommal is kiszökött az utcára, ezért egy 11 cm pengé hosszúságú késsel a szügyénél megszurta ittas állapotban. Szintén ittas állapotban volt az elkövető, akinek a kutyája elvitte a cipőjét, ezért egy 90 cm hosszúságú farkaróval többször megütötte, aminek következtében a kölyökkutya elpusztult. Egy másik ügyben az elkövető ittas állapotban láncon vezette élettársa kutyáját, de a lánccal kiakadt a kutya pedig elszaladt. Az elkövető rúgta, majd földhöz vágta a kutyát, végül pedig hazáig rugdosta, ahol még a lánccal további ütések mértek rá. Volt, aki ittas állapotban felakasztotta a kutyáját és volt olyan elkövető, aki az állat torkát sebesítette meg késsel. Megállapítható tehát, hogy a bántalmazó jellegű állatkínzás elkövetése során gyakori elemként jelenik meg az alkoholos befolyásoltság.

7.1.5. Nem kívánt szaporulat

A felesleges szaporulatok kezelésének sokáig egy elterjedt módszere volt az alom elpusztítása vagy szabadon engedése. Vidéki falvakban még ma is emlékeznek rá, hogy ki hogyan szabadult meg a nem kívánt szaporulattól, amikor még nem tekintettek rá bűncselekményként, sőt, még manapság is fény derül ilyen esetekre annak ellenére, hogy gyökeresen megváltozott a társadalmi felfogás és a fejlődés számos alternatív lehetőséget biztosít az állattartóknak. Két idősebb asszony esetében is hasonló volt az elkövetés formája. A 65 éves budapesti asszony három kismacskát ásott el, míg a jászberényi nyugdíjas asszony nejlonszatyorba kötözte és a hulladékártólba dobott öt, néhány hetes macskát. A formálódó szemlélet szempontjából fontos a jászberényi asszony esete, ahol a bíróság a büntetés kiszabásakor figyelembe vette azt is, hogy az elkövető a további nem várt szaporulatok elkerülése érdekében macskái ivartalaníttatását időközben elvégeztette.

7.2. *Hanyag, méltatlan bánásmód*

A vizsgált jogesetekből 11 ügy kapcsolódott indokolatlan bánásmóddhoz. Az indokolatlan bánásmód legjellemzőbb esetei az élelmezés hiányában, az egészségügyi ellátás hiányában, a nem megfelelő tartási körülményekben (például óvóhely hiánya), vagy az állat tartós kikötésében (jellemzően alkalmatlan, az állat egészségét károsító eszközzel) merülnek ki.

85 DR. TIBALY Ákos Péter: Alkohol és a bűn, bűnözés kapcsolata, Börtönügyi Szemle, 2005/2., 65–82. o. 80.

7.2.1. Anyagi depriváció, ismeretek hiánya

A passzív magatartással elkövetett állatkínzások esetén az egyik nagyon fontos tényező a szegénység⁸⁶, illetve az ismeretek hiánya. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az embereknek gyakran saját élelmezésük is gondot jelent, a maradékból próbálják megoldani az állatok élelmezését, mindemellett nem ismerik a lehetőségét annak, hogy hova adhatják be az állatot, ha már nem tudják azokat ellátni.⁸⁷ Az esetek egy részében természetesen elképzelhető, hogy egy-egy mélyszegénységben élő családnak komoly segítségre van szüksége, ilyenkor intő jel lehet az állatokkal szembeni hanyagoló jellegű bánásmód. Tanulságos például az a jogeset⁸⁸, amelyben egy nő vádlott nagyon rossz körülmények között tartotta a kutyáit, aminek következtében az állatok rendkívül lesoványodtak. A nő és családja nagyon szegény körülmények között éltek, karácsonykor nem volt tüzelőjük, nem volt mit enniük, a terhelt két súlyosan beteg gyermeket gondozott és 80 éves édesanyját is ő tartotta el, így munkát sem tudott vállalni. A fennálló állapotok mellett ugyanakkor az ebek ragaszkodtak a családhoz. Végül a terheltet próbára bocsátották, mindössze annyit lehetett neki felróni, hogy nem kért segítséget az állatok ellátásához, a családon pedig társadalmi összefogással segítettek. Ezen a ponton érdemes kitérni az osztrák állatvédelmi törvény által kínált megoldásra: főszabály szerint mindenki jogosult az állattartásra, azonban, ha az állat tartója nem tud megfelelően gondoskodni az állatról, akkor köteles átadni egy állattartással foglalkozó személynek vagy szervezetnek.⁸⁹ Ez a megoldás elméletben rendkívül imponáló a hazai állattartási szokások ismeretében, azonban fontos megjegyezni, hogy ehhez befogadó kapacitásra is szükség van, amelyet jelenleg sem a civil sem pedig az önkormányzati szféra nem tud biztosítani, ráadásul az állattartó rendkívül könnyen mentesülhet a felelősség alól.

A szegénység mellett megjelenik még az ismeretek hiánya: nemes egyszerűséggel az állat pusztulásához, egészségkárosodásához vezető cselekményeket az állattartó nem tartja helytelennek. Ennek elsődleges oka az lehet, hogy a kapcsolódó tudományterületek napról napra fejlődnek, új irányokat, alternatív megoldásokat kínálnak, amelyhez alkalmazkodik a jogalkotás is. Ezen ismeretekhez azonban nem feltétlenül jut hozzá az idősebb korosztály vagy például a társadalom periferiájára szorult közösségek, akik egy teljesen más típusú állattartási kultúrában szocializálódtak.

86 Beszámoló 'Az állatkínzás miatt indult büntetőeljárások tapasztalatai és büntetés-kiszabási gyakorlata' című kerekasztal beszélgetésről, *Ügyészek Lapja*, 25. évf. 1. sz., 2018, 52.

87 Uo.

88 Uo. 51.

89 JÁMBOR Adrienn: *Gondolatok az állatvédelmi törvény fejlesztéséről*, *Iustum Aequum Salutare* XIV., 2018/1., 200.

7.2.2. Megkésett jogalkotás

A hagyományokhoz, szokásokhoz szorosan kapcsolódik a megkésett jogalkotás. Az állat tartós kikötése, vagy a nem kívánt szaporulat 'eltüntetése' például nem volt mindig jogsértő cselekmény, sőt a kapcsolódó tudásanyag és alternatív megoldások hiányában szokássá vált a dolgok ily módon történő rendezése. Olyan ágazati jogszabály, ami pontosan meghatározta a társállatok tartását és védelmének kereteit 1998-ig nem létezett Magyarországon. Az általános felfogás szerint az állatok sokkal inkább gazdasági célt szolgáltak, mintsem társként funkcionáltak, jogi szempontból is csak a klasszikus dologi kategóriában kaptak helyet. 1998-ban került megalkotásra az állatvédelmi törvény, amely alapvető elvárása, hogy az állatokat biológiai szükségleteiknek megfelelően, kíméletesen tartsák. Az ágazaton belüli specifikáció, a részletszabályozás azonban továbbra is váratott magára, a társállatok tartása és forgalmazása tekintetében például csak 2010-ben készültek el a részletszabályok. A generális szabályozás, valamint a szakterület ismereteinek hiányában helyi szokások, illetve helyi rendeletek határozták meg az állattartás szabályait, a helyi képviselő testület pedig jellemzően birtokvédelmi kérdésként tekintett az állattartásra.

7.2.3. Kontroll hiánya

A hanyag bánásmód esetén fontos kitérni arra, hogy elméletben a jogalkotó pótolta a hiányosságokat és ma már teret enged az állatvédelmi hatóság eljárásnak. A jogszabályokban lefektetett garanciális védelem biztosítása első ízben a jegyző feladata lenne⁹⁰, azonban sok esetben a jegyzőnek és a hivatali apparátusnak sincs megfelelő kapacitása és állatvédelmi ismerete az állattartási jogi normák érvényesítéséhez. Számos helyzetben tehát a hanyag bánásmód tényére ugyan figyelmeztethetne a hatóság, de nem teszi meg, így viszont elmarad a nevelő célzatú eljárás lefolytatásának a lehetősége, amely képes lenne megelőzni a hanyag tartásból fakadó súlyosabb következményeket. Az állattartó már abban az esetben is bírságható például, ha nem végezte el az állat egyedi megjelölését, illetve, ha az állat biztonságos elhelyezéséről vagy szökésének megakadályozásáról nem gondoskodott.⁹¹ Nem véletlen, hogy sokszor az állattartás ügyében nem érintett személyek kezdeményeznek eljárást, éppen azért, mert másképp nem kerül sor vizsgálatra.

8. Öncélú erőszak: az állatbántalmazás és a családon belüli erőszak

A kutatás szempontjából nélkülözhetetlen annak vizsgálata, hogy az állatokkal szembeni kegyetlenkedés milyen bűncselekményekkel állhat közvetlen összefüggésben. A kérdés kapcsán született megállapítások jellemzően az indokolatlan bántalmazás eseteire vonatkoznak, viszont mivel a különböző elkövetési magatartások ugyanazon

90 A földművelésügyi hatósági és igazgatási feladatokat ellátó szervek kijelöléséről szóló 383/2016. (XII.2.) korm. rendelet 5.§

91 Az állatvédelmi bírságról szóló 244/1998. (XII.31.) Korm. rendelet 2.-3. melléklet

törvényi tényálláshoz kapcsolódnak az egyes értelmezések félreértésekhez vezethetnek. Az agresszív magatartás a bántalmazó állatkínzás egy jellegzetes eleme, azonban fontos hangsúlyozni, hogy az állatkínzás elkövetésének nem feltétele az agresszió. Ezért is válik büntetőjogi szempontból túl általánossá a tétel, miszerint 'aki állatot kínoz, az emberre készül', hiszen a hanyag bánásmódhoz kapcsolódó esetek nagy része kívül esik ezen a feltételezésen. Egyes esetekben pedig még a bántalmazás megállapítása sem feltételez későbbi erőszakos elkövetést, például azon büntetlen előéletű, időskorú, női elkövető esetében, aki a nem kívánt szaporulat kezelésére választott rossz megoldást, amit utólag próbált javítani macskája ivartalanításával.

8.1. Családon belüli erőszak

A bántalmazáshoz kapcsolódó kutatások jellemzően két irányból közelítik meg a családon belüli erőszakkal kapcsolatos összefüggéseket. Egyrészt az állatkínzást egy a családon belüli erőszakot kísérő, illetve azt megelőző bűncselekményeként határozzák meg, másfelől pedig a gyermek-, illetve fiatalokban elkövetett állatkínzásokat definiálják súlyos magatartászavarok, valamint későbbi bűnelkövetés előjeleként.⁹² Kutatások ugyanis már rámutattak, hogy van az állatkínzás egyes paraméterei, illetve az személyek elleni erőszak egyes formái között – különös tekintettel a családon belüli erőszak egyes megnyilvánulásaira – egy szoros korreláció.⁹³ Ez persze nem kizárólag az állatkínzás vonatkozásában igaz, hiszen a családon belüli erőszak különböző formái hajlamosak egymással párhuzamosan jelen lenni, például, ha a szülők között erőszakos viselkedés áll fenn, akkor abban a háztartásban nagyobb eséllyel bántalmazzák, vagy hanyagolják el a gyermekeket is.⁹⁴ A fizikálisan vagy mentálisan gyengébb, kiszolgáltatott helyzetben lévők indokolatlan bántalmazása – történjen az személy sérelmére, vagy állattal szemben – nem más, mint öncélú erőszak alkalmazása. Domokos Andrea az öncélú erőszak megfogalmazásakor az elkövető motivációjaként a súlyos gyötrellem, szenvedés okozását jelölte meg, illetve az öncélú erőszak megjelenési formájaként határozta meg azokat az eseteket is, amikor a konfliktusok nem azzal szemben kerülnek feloldásra, akivel kapcsolatban felmerültek, mert társadalmi helyzetük, adottságaik folytán a konfliktus okozójával szemben nem tudják érdekeiket érvényesíteni.⁹⁵ Utóbbi kapcsán Dr. Ranschburg Jenő a pszichológiatudomány területén is hasonló következtetésekre jutott. Agresszió-átvitel elméleteként határozta meg azt az esetkört, amikor egy személynek nincs lehetősége nyílt viselkedéssel az eredeti célpont irányába haragját megvalósítani, ezért kerül más a fókuszba.⁹⁶ Az állat bántalmazása és a családon belüli erőszak az öncélú erőszakon túl is

92 VETTER i.m. (2020) 27-28.

93 KASZÁS i.m. 40., VETTER i.m. (2020) 27-28.

94 MCPHEDRAN i.m. 41.

95 DOMOKOS Andrea: Az erőszakos bűnözés differenciálódása és a büntetőpolitika Magyarországon, *Jog Állam Politika: Jog és politikatudományi folyóirat* 3:(3), 2011, 148.

96 DR. RANSCHBURG Jenő: Félelem, harag, agresszió, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995, 108.

számos ponton hasonlóságot mutat. A két legfontosabb, hogy az elkövető és az áldozat között szorosabb kapcsolat, kötődés áll fenn, valamint, hogy fizikálisan sok esetben könnyű célpont maga az áldozat, aki nem tanúsít ellenállást. De az állatkínzásra, vagy például a kapcsolati erőszakra is igaz, hogy jellemzően nem a nyilvánosság előtt zajlik, illetve sokszor a külső szemlélők úgy gondolják, hogy nem szükséges beavatkozni más magánszférájába. Az állatkínzás bűncselekményéhez hasonlóan pedig a családon belüli erőszakhoz kapcsolódó bűncselekményeket is a magas látencia jellemzi, valamint az a tény, hogy évszázados társadalmi hagyományokat és igazságszolgáltatási gyakorlatot kell felülrírnia a modern joganyagoknak.⁹⁷

8.2. Gyermekkori állatkínzás, mint prognosztikai input?

A gyermekkori elkövetés kapcsán az az elmélet, hogy az állatkínzás későbbi erőszakos bűnelkövetésre mutat, már 1963-ban is felütötte a fejét. John M. Macdonald határozott meg három tényezőt, amelyek közül, ha legalább kettő együttesen fennáll gyermekkorban, akkor az későbbi, erőszakos bűnelkövetést vetíthet előre.⁹⁸ A hármas magába foglalta az állatokkal szembeni kegyetlenséget, a tűz iránti megszállottságot, és egy bizonyos életkoron felül a gyakori ágybavizelést. Az elmélethez azonban a szakértők egy része szkeptikusan áll, legfőképp azért, mert a megalapozó kutatások nem igazolták teljes mértékben a felvetéseket.⁹⁹ A triád elemei inkább általános antiszociális viselkedést jelezhetnek előre, vagyis a hármas a gyermekkel szembeni elhanyagolására, pszichés problémákra utal, ezáltal pedig alkalmas lehet a problémás otthoni környezet figyelmeztető jeleinek azonosítására.

Álláspontom a triád cáfolatával egyezik meg, a gyermekkori bántalmazó magatartás során mindenképpen az otthoni, vagy épp az iskolai körülmények adhatnak választ az elkövetés mozgatórugójára. Nem értek egyet azokkal a véleményekkel¹⁰⁰, melyek szigorú prognosztikai értéket tulajdonítanak a gyermekkori elkövetésnek és kizárólag a gyermek szigorú büntetésétől várják a megoldást. Valóban nem maradhat következmény nélküli az elkövetés, azonban ezek az álláspontok abszolút figyelmen kívül hagyják a neveltetést, a szociális hátteret, a kapott értékrendet, illetve azt, hogy a gyermekkori állatkínzás már önmagában is egy eredmény. Több kutatás is rámutatott már, hogy az erőszakos magatartásnak hajlamosító kockázati jellemzői vannak: meghatározóak lehetnek például a családban, illetve baráti körben tapasztalható deviáns magatartásformák (például függőségek, bűncselekményt elkövető családtagok), a fiatalt ért fizikai és érzelmi abúzus, iskolai nehézségek, iskolakerülés.¹⁰¹ Az ún. szociális tanulásemélet szerint viselkedésünk

97 DOMOKOS Andrea: A családon belüli erőszak büntetőjogi és társadalmi megítélése, Budapest Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2017, 88-89.

98 Charlotte Hannah PARFITT AND Emma ALLEYNE: *Not the Sum of its Parts: A Critical Review of the Macdonald Triad* <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/29631500> (2020.03.17.)

99 PARFITT, ALLEYNE i.m.

100 VETTER i.m. (2020) 28.

101 TAMÁSI Erzsébet: *Békésebb világ – fiatal gyilkosokkal* In: TAMÁSI Erzsébet (szerk): *Különös*

nagy részét úgy sajátítjuk el, hogy megfigyeljük mások mit csinálnak, és hogy cselekedetük milyen következményekkel jár, így az elmélet az agressziót frusztrációs eredetű késztetés helyett tanult válasznak tekinti.¹⁰² Egy gyermek ugyanis elsősorban mintákat követ, éppen ezért elsődleges célként a hibás minta korrigálását kell megjelölni. A szociális tanulásemélet egyik kísérlete azt mutatta be, hogy ha óvodás korú gyermekek azt látják, amint egy felnőtt egy nagy, felfújtt keljfeljancsival szemben agresszíven viselkedik, a későbbiekben ők is ugyanezt tették.¹⁰³

A kísérlet egy másik változatát filmen keresztül végezték, amely hatására a gyermekek épp oly agresszívan bántak a bábuval, mint abban a kísérletben, ahol élőben látták. Egy 1992-es becslés szerint tizennyolc éves korára egy átlagos gyerek 40 000 gyilkosságot lát a médiában és ez a szám folyamatosan növekszik, ezzel összefüggésben pedig kutatások arra mutattak rá, hogy a média alkalmas arra, hogy felerősítse az agressziót, ráadásul a történetekben a büntetés jellemzően későn érkezik, miután az agresszió már sok, rövid távú megerősítést kapott.¹⁰⁴ A média káros hatása azonban nem vezet automatikusan erőszakos viselkedéshez. A megoldás a tudatos médiahasználatban rejlik. Elsősorban a szülőnek, majd rajta keresztül a gyermeknek kell megtanulnia kritikával kezelni a média által kínált káros árut.¹⁰⁵

Nem hagyható figyelmen kívül a gyermekszegénység, mint jelenség sem: azok a gyermekek és fiatalok, akik számára a kirekesztettség szülői és társadalmi környezeti adottság¹⁰⁶. Egy olyan adottság, amely a gyermek akaratan kívül torzíthatja a gyermek értékítéletét, szocializációját, emberi kapcsolatait. A családi közösség társadalmi struktúrában elfoglalt helyét, értékrendjét jellemzően a társadalmi környezeti viszonyok és az előző generációkban felhalmozott javak határozzák meg.¹⁰⁷ A gyermekek és fiatalok esélyeire például már a rendszerváltás időszakában végbement változások is hatással voltak. Akkoriban a családoknak egy nagyon komoly léptékű gazdasági szerkezetváltozáshoz kellett alkalmazkodniuk, a megváltozott körülmények hatására pedig a munkaerőpiacra és a jövedelmi különbségekre is hatással volt, ez pedig hosszútávon befolyásolta a családok életét.¹⁰⁸

kegyetlenséggel... Emberölést elkövető fiatalok és fiatal felnőttek vizsgálata, 2015, 17-44.,
BOLYKY Orsolya – SÁRIK Eszter: *A fiatalok elkövetők gyermekkor – az elkövetővé válás előzményei*
In: DR. IRK Ferenc (szerk.) *Kriminológiai Tanulmányok* 42., 2005, 327-352.

102 ATKINSON, HILGARD i.m. 443.

103 Uo.

104 CHARLES S. CARVER - MICHAEL F. SCHEIER: *Személyiségpszichológia* Osiris kiadó, Budapest, 2006, 365.

105 DOMOKOS i.m. (2011) 148.

106 GÖNCZÖL Katalin: *A bűnözés társadalmi reprodukciója, devianciakontroll, társadalmi bűnmegelőzés* In:
GÖNCZÖL Katalin – KERESZSI Klára – KORINEK László – LÉVAY Miklós: *Szakkriminológia*,
Complex Kiadó, Budapest, 2012, 421.

107 GÖNCZÖL Katalin: *Bűnös szegények*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991, 80-81.

108 KERESZSI Klára: *A fiatalok bűnözés kezelése és megelőzésének lehetőségei*, Belügyi Szemle, 10. sz., 1997, 9.

Előfordul az is, hogy egy látszólag ép, de integráló erővel nem rendelkező és súlyos nevelési hibákat vétő családnak ugyanúgy jelentősége van a bűnözés szempontjából.¹⁰⁹ Ezekre a fiatalokra feltételezhetően nagy hatással vannak a világ változásai, korunk technológiai fejlődése is. Az ún. 'Z' generáció jellemzője például, hogy egy nagyon erős digitális térben mozognak, óriás mennyiségű információ éri őket, emiatt értelmi képességeik jobbak, mint a korábbi generációké, azonban érzelmi képességeik nem fejlődnek ugyanezen a szinten, ami az érdekek erőszakos érvényesítéséhez vezethet.¹¹⁰ A digitális tér ráadásul egyre különösebb módon kapcsolódik számos bűncselekményhez. A detekti esetben például az elkövető fiatalok videóra vették a bántalmazást, majd megosztották a közösségi médiában. A közösségi média számos ponton veszélyt jelent, hiszen ezeket a felhasználók mintákat közvetítenek és mintákat követnek, ráadásul az itt megosztott tartalmakkal igyekeznek felhívni magukra a figyelmet.

9. Pönológiai kérdések

A magyar büntetőjog szankciórendszere a végrehajtandó szabadságvesztés helyett lehetőséget ad kvázi alternatív büntetések alkalmazására, amelyek kívül esnek a büntetés-végrehajtási intézmények rendszerén. Alternatív büntetés, illetve intézkedés a felfüggesztett szabadságvesztés, a próbára bocsátás, a feltételes szabadságra bocsátás, pártfogó felügyelet, közérdekű munka, jóvátételi munka, illetve pénzbüntetés.

9.1. Ítélezési gyakorlat

Az állatkínzással összefüggő jogerős ítéletek kapcsán megállapítható, hogy az alternatív büntetések alkalmazása sokkal gyakoribban a végrehajtandó szabadságvesztést kiszabó ítéletekhez képest.¹¹¹ Az általam vizsgált jogesetekből is az derül ki, hogy az állatkínzást elkövetők esetében jellemzően akkor alkalmaz a bíróság végrehajtandó szabadságvesztést, ha az elkövető büntetett előéletű, vagy az állatkínzás mellett más bűncselekményt is elkövetett. Éppen erre hivatkozva rendszerint megjelenik a társadalmi kritika, amely a minél gyakoribb, maximálisan kiszabható végrehajtandó szabadságvesztés büntetését hiányolja. Magyarországon azonban az utóbbi időben növekvő tendenciát mutatott a börtönépesség, a büntetés-végrehajtási intézmények zsúfoltak, ami az intézményeken belül feszültséget generál, erőszakot gerjeszt és növeli az elítéltek egymásra gyakorolt káros hatását, ezáltal

109 CSEMÁNÉ DR. VÁRADI Erika: *A gyermek- és fiatalok bűnözés* In: GÖNCZÖL Katalin – KERESZI Klára – KORINEK László – LÉVAY Miklós: Szakkriminológia, Complex Kiadó, Budapest, 2012, 730.

110 MOCsÁRY Eszter: *Gyermekkorú bűnelkövetők és áldozatok*, Debreceni Jogi Műhely, 14. évf. 1-2. sz., 2017, 52.

111 TILKI Katalin: *Az állatkínzás miatt indult büntetőeljárások tapasztalatai I-II.*, Ügyészségi Szemle 2018/1., 2018/2.

pedig működési anomáliák keletkezhetnek.¹¹² Ráadásul az alternatív büntetéseknek is van előnye: a pénzbüntetés kiszabása például bevételt keletkeztet, míg a közérdekű munka - főként fiatalok körében - nevelő céllal tesz eleget a speciális prevenció igényének. Azonban kritikus hangokat is érdemes figyelembe venni, hiszen a közvélemény úgy érezheti, hogy az elkövetők a tettükért nem bűnhődtek meg, és így a büntetéstől elvárt generális preventív hatás nem juthat érvényre.¹¹³ Ritkán esik viszont szó arról, hogy az állatkínzás elkövetői esetében az ítélező bíróságnak számos esetben enyhítő körülményeket kell figyelembe venniük. Ilyen például az idős kor, beismerő vallomás, egészségügyi állapot, ami a korcsoportokra vonatkozó statisztika ismeretében igen gyakori tényező. Éppen úgy, ahogy a büntetlen előélet is, hiszen az állatkínzás nem egy klasszikus bűncselekmény, az elkövetőkre nem feltétlenül jellemző, hogy komoly bűnlajstrom állna mögöttük.¹¹⁴

9.2. Kodifikációs gyakorlat

A kritika egy másik aspektusa a kiszabható szabadságvesztés mértékét célozza: miért nem emelik meg a büntetési tételeket? Ennél a kérdésnél érdemes egy apró kitekintést tenni más európai államokra. Spanyolország, Olaszország, Ausztria, Dánia, Franciaország vagy épp Svédország is alacsonyabb büntetési tételeket alkalmaz, míg Németország, Svájc, Szlovákia vagy épp Norvégia Magyarországhoz hasonlóan három évben állapítja meg a felső határt. Természetesen vannak kivételes példák is, Csehországban, illetve Lengyelországban öt évben maximalizált a büntetési tétel (minősített eset).¹¹⁵ A hazai jogrendszer oldaláról vizsgálva pedig más bűncselekményekkel összehasonlítva megállapítható, hogy maga a rögzített büntetési tétel nem kifejezetten alacsony. Könnyű testi sértés elkövetése például két évig terjedő szabadságvesztéssel¹¹⁶, a súlyos testi sértés - ha nem minősül -, három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő¹¹⁷, de az erős felindulásban elkövetett emberölés legalacsonyabb büntetési tétele is csupán két év.¹¹⁸ A hasonló jellegű bűncselekmények körét figyelembe véve pedig az orvvadászatért maximálisan kiszabható időtartam három év¹¹⁹, míg orvhalászatért két év.¹²⁰

További kérdéseket vet fel ún. zoofília büntethetőségének hiánya. A bestialitásért a középkorban leggyakrabban halál járt, korunkban viszont nem minden jogrendszer szankcionálja ezeket a cselekményeket. Számos államban csak akkor kapcsolódik hozzá

112BARABÁS A. Tünde: *Alternatív büntetések hatékonysága a magyar igazságszolgáltatás rendszerében*, Miskolci Jogi Szemle 14. évfolyam, 2. különszám 1. kötet, 2019, 44.

113Uo. 48.

114TILKI i.m. (2018/2) 30.

115VETTER i.m. (2017.) 29., VETTER i.m. (2020) 103.

116Btk. 164. § (2)

117Btk. 164. § (3)

118Btk. 161. §

119Btk. 245. §

120Btk. 246. §

büntetőjogi kérdés, ha azzal egyidejűleg állatkínzás is megvalósul. Szintén eltérés van között, hogy egy államban a zoofil pornográf termékek kereskedelme büntetendő-e. Míg a magyar, az olasz vagy a szlovén büntetőpolitika nem szabályozza a zoofil cselekményeket, vagy pornográf termékek kereskedelmét, addig a holland, a norvég vagy éppen a svájci büntetőjog szigorúan pönalizálja ezen tevékenységeket.¹²¹ Érdemes azonban megjegyezni, hogy az Ávtv. említést tesz a zoofil magatartásról oly módon, hogy megtiltja az állat nemi vágy kielégítésére irányuló cselekmény során történő felhasználását¹²², továbbá előírja az állat oly módon történő tartását, amely megfelel az állat életteni, etológiai sajátosságainak.

9.3. Büntetőtani kérdések, társadalmi konfliktusok feloldása

A szankcionálási gyakorlat megítélése ugyan nem tárgya jelen dolgozatnak, azonban érdemesnek tartom megvizsgálni, hogy a meglévő büntetőjogi szabályozásnak milyen irányban marad még kiaknázatlan területe. Megoldás lehet-e egy esetleges új büntetési nem bevezetése? Az állatot brutálisan bántalmazó vagy az állatokat halálra éhezhető állattartó a bíróság épületéből – ritka esetben a büntetés-végrehajtási intézetből – kísétálva máris vehet maga mellé egy új állatot. Éppen ezért merült fel már több ízben új büntetőjogi szankcióként az állattartástól eltiltás lehetősége¹²³. Tekintettel a hazai joggyakorlatra én azonban nem mellékbüntetés képében¹²⁴, hanem sokkal inkább intézkedésként tartom megvalósíthatónak ezt az irányt. Ennek legfőbb oka, hogy az intézkedés jellemzően preventív jellegű büntetés, illetve elméleti síkon lehetőség lenne a kodifikációt olyan irányba terelni, hogy önállóan, büntetés és intézkedés mellett is kiszabható legyen, az elkobzás intézményéhez hasonlóan. Fontos továbbá, hogy mint intézkedés, az állattartástól való eltiltás akkor is alkalmazható lenne, ha az elkövető büntetőjogi felelősségre vonása nem lehetséges. Mellékbüntetésként nem tartom értelmezhetőnek, hiszen a feldolgozott jogesetek egyik tanulsága, hogy nem feltétlenül alkalmaz a bíróság bizonyított állatkínzás esetén sem főbüntetést, márpedig mellékbüntetés kiszabása enélkül nem lehetséges. Az új büntetési nem mellett szólhat továbbá a büntetéskiszabást érintő társadalmi konfliktus enyhítése. Ellene szólhat azonban, hogy az Ávtv. jelenleg is lehetőséget ad arra, hogy az ügyész keresetet indítson az állattartói tevékenységtől való eltiltás iránt¹²⁵, igaz, az új büntetési nem így csökkentené a perindításból fakadó terhet. Mindemellett az állatvédelmi hatóság jogszabályban rögzített feltételek mellett jelenleg is alkalmazhatja az állattartástól

121BOROS Anita, VETTER Szilvia, ÓZSVÁRI László: *Penal Sanctioning of Zoophilia in Light of the Legal Status of Animals—A Comparative Analysis of Fifteen European Countries* 2020, 6-7. <https://www.mdpi.com/2076-2615/10/6/1024> (2020.06.23.)

122Ávtv. 8/B.§

123BÁRÁNDY Gergely: *Az állatkínzás jelene és jövője*, Külföldi szabályozási modellek. Debreceni Jogi Műhely 7.évf. 2.sz. 2010, 5.

124Tilki Katalin hivatkozott ezzel összefüggésben egy törvényjavaslatra: Az állatkínzás miatt indult büntetőeljárások tapasztalatai III. Ügyészségi Szemle 2018/3. 32.

125Ávtv. 44. § (1)

való eltiltás jogkövetkezményét, azonban megítélésem szerint az állatvédelmi hatósági eljárások jelenleg nem elég hatékonyak.

10. Állatvédelmi hatósági eljárások

A közvélemény jellemzően az igazságszolgáltatástól várja a megoldást az állatkínzásra, a prevenciót jelen esetben viszont tágabban szükséges értelmezni. Az állatvédelmi hatóság eszközei például létező, napjainkban is rendelkezésre álló mechanizmusok, azonban korábbi vizsgálatok arra mutattak rá, hogy ezen eljárások igen szűkösen kerülnek alkalmazásra a gyakorlatban.¹²⁶ Ez pedig nemcsak gátolja a bűnmegelőzést, de akár a bírósági eljárásokat is befolyásolhatja. Ezt támasztja alá az az eset, ahol a bíróság enyhítő körülményként értékelte, hogy korábban nem indult a vádlott ellen állatvédelmi hatósági eljárás.¹²⁷

Állatkínzásra vonatkozó tilalmi szabályt és kapcsolódó szankciót tehát a Btk.-n túl az Ávtv. is tartalmaz¹²⁸, ami az állatvédelmi hatóság részére számos jogkört állapít meg. A Kúria azonban kimondta, hogy ha az elkövető magatartása az állatkínzás büntetőjogi tényállásába illeszkedik, akkor az büntetőjogi és nem közigazgatási jogi jogsértés¹²⁹. Az állatvédelmi hatósági eljárás keretében viszont számos olyan enyhébb jogsértés kerülhetne orvoslásra, melyek hosszú távon a büntetőjogi tényállás megvalósításához vezetnének. Például aki tevékenységével vagy mulasztásával az állatok védelmére, kíméletére vonatkozó jogszabály vagy hatósági határozat előírását megsérti vagy annak nem tesz eleget, állatvédelmi bírságot köteles fizetni¹³⁰, de az állattartót a kiszabott bírság mellett a hiányosságok pótlására, mulasztására is felhívhatja a hatóság.¹³¹ Ha az állat tartója az állatok védelmére vonatkozó jogszabályok vagy hatósági határozat rendelkezésének szándékos vagy ismételt megsértésével állatának maradandó egészségkárosodását vagy elpusztulását okozza, az állatvédelmi hatóság az állattartót állat kedvtelésből való tartásától a jogsértés súlyától függően 2-8 évre eltilthatja.¹³² Az állatvédelmi hatóságok azonban számos egyéb hatáskörük mellett nem képesek kiemelt figyelmet fordítani a kapcsolódó jogi normák érvényesítésére.

Az állatkínzással összefüggésben az Alkotmánybíróság a ne bis in idem elvének megsértését vizsgálta abban az esetben, amikor egy jogerősen elítélt állatkínzót a bíróságon

126NAGY-PALLAY Klára: Állat az államban. A jogérvényesülés dilemmái az ebtartási jogi normák tükrében In: NAGY Péter – WIEDEMANN János (szerk.): Acta Iuvenum Caroliniensia XI. Tudományos eredmények – Hallgatói TDK dolgozatok 2018-2019, 388-392.

127TILKI i.m. (2018/2)

128Ávtv. 6. §

129<https://kuria-birosag.hu/hu/sajto/ha-az-elkoveto-magatartasa-az-allatkinzas-torvenyi-tenyallasaba-illeszkedik-akkor-az-0> (2020. 09. 23.)

130Ávtv. 43. § (1)

131Uo. 43. § (6)

132Uo. 43. § (9)

túlmenően az állatvédelmi hatóság is pénzbüntetéssel büntetett.¹³³ Az Alkotmánybíróság kimondta, ha állatkínzás miatt büntetőjogi felelősség megállapításának van helye, vagy a büntetőjogi felelősség kérdésében már jogerős marasztaló döntés született, akkor ugyanazon tényállás alapján indult állatvédelmi hatósági eljárásban, ugyanazon jogellenes cselekmény miatt büntető jellegű szankció kiszabására ugyanazon személlyel szemben nem kerülhet sor. Megállapításra került azonban, hogy az állatvédelmi bírsággal sújtható jogellenes magatartások köre szélesebb, mint a büntetőjogi szankcióval fenyegetett magatartások köre, így például, ha szándékosság hiánya miatt kerül jogerősen felmentésre a terhelt, nincs kizárva, hogy közigazgatási úton a jogellenes cselekmény szankcionálására kerüljön sor. A kétszeres eljárás alá vonás tilalma továbbá nem terjed ki arra az esetkörre, ha a hatósági eljárás során alkalmazandó jogkövetkezmény nem büntető jellegű.

Az állatvédelmi hatóságnak tehát rendkívül széles cselekvési tere van. Ha a hatóság időben észleli például a hanyag állattartást, lehetősége van a szemléletváltás előidézésére kötelezés útján, míg súlyosabb esetben az állattartástól való eltiltással megelőzhető az állat pusztulása vagy súlyos egészségkárosodása. Ismerve az elkövetők életkori sajátosságait, a hatósági megelőzés, illetve nevelés hatásosabb lehet, mint egy elhúzódo büntetőeljárás, ahol a bíróságnak enyhítő körülményként kell például figyelembe venni az elkövető életkorát, büntetlen előéletét. Mindemellett a hatékonyság mellett szólna a probléma helyben, gyorsan történő kezelése.

11. Konklúzió

A társállatokon elkövetett állatkínzás speciális áldozata jellemzően kutya, kisebb mértékben pedig macska. A kutya emberrel szemben mutatott szociális, kötődő jellegű magatartásából, a macskák, illetve kisebb testű kutyák fizikai adottságaikból fakadóan az elkövető számára könnyű célpontot jelentenek, a bűncselekmény elkövetése ugyanis nem igényel erős fizikumot vagy különleges képességet.

Az elmúlt évek statisztikai és a vizsgált jogesetek azt mutatják, hogy az elkövetők legnagyobb arányban felnőtt férfiak. A nők lényegesen kisebb mértékben jelennek meg az elkövetők között, azonban számuk az elmúlt időszakban növekvő tendenciát mutatott. A felnőtt korcsoporton túl igen kimagasló az időskorú elkövetők aránya is. A közhiedelemmel ellentétben azonban a fiatalok száma lényegesen alacsonyabb a többi korosztályhoz képest.

Az állatkínzásra leginkább jellemző elkövetési magatartás az indokolatlan bántalmazás, de elkövethető a bűncselekmény indokolatlan bánásmód alkalmazásával, illetve az állat és az állattartó birtokviszonyának jogellenes megszüntetésével is. A bűncselekményt ugyanakkor magas látencia jellemzi, hiszen egyfelől állategészségügyi és jogi ismeretek igényel a bűncselekmény pontos, objektív megítélése, másfelől pedig az állattartás az emberek privát szférájának részét képezi, ezáltal sokan nem tartják indokoltnak a külső beavatkozást.

1338/2017. (IV. 18.) AB határozat

A bántalmazás történhet pusztá kézzel, de az elkövetők eszközhasználatát jellemzi a balta, a vasvilla, a légpuska, a méreg vagy a kés is. Az erőszak alkalmazására gyakran ittas állapotban kerül sor. A bántalmazás motivációját jellemzően az állat által elkövetett 'csibészség' megtorlása adja, de előfordul, hogy egy személlyel szembeni bosszúállás a kiváltó ok, sok esetben pedig csupán az a magyarázat, hogy az állat viselkedése zavarta az elkövetőt. A nem kívánt szaporulat helytelen kezelése szintén több esetben torkollik állatkínzásba, mindemellett pedig megmutatkoznak olyan esetek is, amelyekben pusztán szórakozás céljából követik el a bántalmazást.

A bántalmazástól elkülönítetten kell kezelni az indokolatlan bánásmód alkalmazását. Az elkövetést megalapozza a megkésett állatvédelmi vonatkozású jogalkotás, amely túl sokáig, túl nagy teret engedett a helyi szokásoknak, amik ma már jogi, erkölcsi és állategészségügyi szempontból is elfogadhatatlanok. Ez fontos magyarázat lehet arra, hogy miért rendkívül magas az időskorú elkövetők aránya. Ugyan a jogalkotó pótolta a megkésettségből fakadó hiányosságokat, ehhez azonban a társadalom egy része, valamint az illetékes hatóságok sem tudtak maradéktalanul alkalmazkodni. Az elkövetési magatartáshoz továbbá szorosan kapcsolódhat az érintett háztartások anyagi deprivációja, valamint az alapvető állattartási ismeretek hiánya.

A tetteközpontú klasszikus büntetőjogi iskola kötelékében már Beccaria is azt hirdette, hogy a bűncselekmények megelőzésének legbiztosabb, de legnehezebb eszköze a nevelés.¹³⁴ Manapság jellemzően a gyermekek, fiatalok edukációjára koncentrálnak, kizárva az idősebb korosztályt, akiknek fejtörést okoz a nem kívánt szaporulatok kezelése, a 'láncszabály', vagy például a jó gazda gondosságának realizálása. Mindenképp előremutató lenne, ha az ismeretterjesztés kiterjedne a leginkább érintett elkövetői korcsoportokra is, például helyi fórumok, rendezvények alkalmával, valamint online és offline tájékoztató anyagokon keresztül. Kiemelt szerepe lehet minden korosztály tekintetében a tapasztalati úton történő érzékenyítésnek, amire jó példaként szolgálnak a büntetés-végrehajtási intézményekben sikeresen alkalmazott állatasszisztált foglalkozások, illetve civil szervezetek programjai. Szintén ide sorolható az a nevelő célzatú bírósági döntés, amely a pártfogó felügyelet hatálya alatt kötelezte az elítéltet, hogy egy állatmentéssel és állatgondozással foglalkozó civil szervezetnél végezzen kiegészítő munkát.¹³⁵

Kiemelten fontosnak tartom azt is, hogy a büntetőjog megtartsa ultima ratio jellegét, ennek pedig nem csak az alapelvek által garantált biztosítékok miatt van jelentősége, hanem azért is, mert a büntetőjogon kívüli eszközökkel még időben megelőzhető lenne a súlyosabb jogsértések megvalósítása: az állatkínzás bűncselekményének elkövetése. Az állatvédelmi hatósági eljárások során ugyanis olyan állattartási anomáliák esetén is lehetőség nyílik a beavatkozásra, amelyek már jogsértésben manifesztálódnak, de még nem meritik ki a bűncselekmény kereteit. Ezáltal tehát számos esetben megelőzhető lenne

134STIPTA István: *Cesare Beccaria és kora* In: TÓTH J. Zoltán: 250 éves a Dei delitti e delle pene, tanulmányok Cesare Beccariáról, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2015., 28-29.

135TILKI i.m. (2018/2) 16.

az állat maradandó egészségkárosodásának, illetve pusztulásának szándékos előidézése, egyúttal az eljárások hatékony alkalmazása az igazságszolgáltatás tehermentesítését is előrevetíti, ami nem csupán ügyszámokban és tárgyalási napokban mutatkozna meg, hanem a társadalom és a média nyomását is tompítaná.

Álláspontom szerint az állatvédelem büntetőjogi garanciáit is erősíteni szükséges. Büntetőpolitikai szempontból megfontolandó az állatkínzás tényállásának kiegészítése a zoofil magatartás és a zoofil pornográf termékek kereskedelmének pönalizálásával. Mindemellett a társadalmi konfliktust enyhítené, valamint a visszaesések elkerülését biztosítaná az állattartástól való eltiltás, mint büntetőjogi intézkedés bevezetése.

Az ember egykor azért állította 'szolgálatába' a vadon élőlényeit, hogy létfenntartásában és gazdasági céljainak elérésében segítsék. A társállatok azonban egy idő után sajátosan integrálódtak az ember szociális kapcsolatrendszerébe: a funkcionális kontaktust egy sajátos kötődés váltotta fel. A domesztikációval és a kialakított ragaszkodással azonban maga az ember determinálta ezen állatok védtelenségét, éppen ezért emberi alkotóerő szükséges oltalmuk biztosításához is.

A MUNKAJOG ÉS A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA (AI) KAPCSOLATA

RÁTKAI MÁRK
Hallgató (KRE ÁJK)

Konzulens:
PROF. DR. KUN ATTILA, DR. RÁCZ ILDIKÓ PHD

„A technológia hasznos szolga, de veszélyes mester.”
Christian Lous Lange

1. Bevezetés

Ma már nem kérdés, hogy a mesterséges intelligencia egyre nagyobb teret nyer, ezzel hatást gyakorol a mindennapjainkra, nem is beszélve a jövőnkről. A mesterséges intelligencia („artificial intelligence”, a továbbiakban: AI, MI) és az automatizálás a XXI. század egyik legtöbbet vitatott kérdésköre, amely rengeteg – egyelőre jórészt megválaszolatlan – kérdést tartalmaz. Jelenleg a negyedik ipari forradalom korát éljük, amely szerint a digitális átalakulás az élet minden területén felborítja a megszokott rendet. Változásokat hoz a magánéletünkbe, átalakítja a szabadidőnket, a munkavégzésünket, a tanulási módszereinket. Megváltoztatja az ipart, az üzleti életet, a közigazgatást, de még a mezőgazdaságot is. Forradalmi vívmányok között szerveződnek a mindennapjaink, szenvedélyesen gyűjtik az adatokat minden mozdulatunkról, minden gondolatunk manifesztálódásáról, a kapcsolatainkról, a tartózkodási helyünkről, az ízlésünkről, látszólag avégett, hogy nekünk kényelmesebb, kompaktabb életünk lehessen, egy olyan biztonságos világban, ahol a „felesleges” emberi döntések nem akadályozzák a cselekvéseinket.

A munkajog egy dinamikus jogág, amely az ipari forradalmak kezdete óta folyamatosan változásban van. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy az egy munkahelyen ledolgozott életpálya modellt felváltotta a dinamikusabb ciklikusos munkahelyváltás, és a munkavégzés helye is sokkal inkább dematerializáltabb a modernizáció eredményeképp. Így nem is kérdéses, hogy a mesterséges intelligencia is jelentős hatással lesz (illetve van) a munka és munkajog világára. Hajdú József tanulmánya szerint¹ például a mai magyar munkavállalók 11%-a azonnal kiváltható lenne, elsősorban az operatív munkák terén. Tekintve, hogy a technológia még csak most bontogatja szárnyait, elkerülhetetlen, hogy annak fejlődésével évek múltán a komplexebb, szakértelmet igénylő munkákat is képes legyen kiváltani. Joggal merül fel bennünk a kérdés, hogy az alacsonyabb képzettségű

1 HAJDÚ JÓZSEF: *A munkavégzés jövője: A robotika forradalmának hatása a munkaerőpiacra*. In GELLÉN Klára (szerk.): *Jog, Innováció, versenyképesség*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017, 51.

munkavállalók milyen esélyekkel indulnak a jövő munkaerőpiacán, amikor a mesterséges intelligencia vagy egy robot hiba nélkül és jelentősen olcsóbban elvégzi az adott munkát. Mélypataki Gábor szerint, az így kialakult helyzet elhozza majd egy újabb társadalmi innováció szükségességét is, mivel az innováció mindig egy adott társadalmi helyzetre való reflektálás eredménye.² A társadalmi innovációt a technológia fejlődése generálja, jelen esetben a mesterséges intelligencia lesz az, ami majd elhozza a reform szükségét.

Mint mindennek, így a mesterséges intelligenciának is megvannak a maga pozitív és negatív aspektusai, sőt mi több, lehetséges veszélyei. Mivel ez egy komplex probléma, így annak megoldása is komplexitást igényel, amely nem hagyatkozhat csak a jogra vagy más tudományágra. Ugyanis bármilyen változás, illetve változtatás kihatással lehet a többi elemre is. Így a dolgozatomban során is törekedni fogok arra, hogy természetesen a jogi fókusz mellett a kérdést több aspektusból vizsgáljam (természetesen megmaradva a jogi dominancia mellett), így átfogóbb képet alkotva az olvasó számára.

Dolgozatomban a mesterséges intelligencia a munkára és annak jogi kereteire gyakorolt hatását vizsgálom, különös tekintettel arra, hogy milyen kérdések merülhetnek fel abban az esetben, amikor a mesterséges intelligencia részt vesz a munkáltatói döntések meghozatalában. Véleményem szerint nem olyan távoli az a szcenárió, miszerint a mesterséges intelligencia dönt (egészben vagy részben) a munkavállaló alkalmazásáról, vagy éppen a munkaviszony megszüntetéséről. Számatalan kérdés merül fel, mint például, hogy lehet-e a mesterséges intelligencia diszkriminatív, vagy ki lesz a felelős egy, a gép által meghozott rossz döntés esetén, a munkavállaló egyáltalán tudni fogja-e, hogy az ő ügyében a mesterséges intelligencia dönt, illetve kérheti-e, hogy az ügyében ember döntsön a gép helyett? Az AI már napjainkban is hatással van számos munkavállaló munkavégzésére, például az Uber (és sok egyéb platform-alapon szerveződő cég) applikáción keresztül osztja ki a munkavállalónak a fuvarokat, egy algoritmus alapján. Egyéb esetben akár szoftverek döntenek el, hogy melyik munkavállalót léptessék elő, vagy éppen szüntessék meg a munkaviszonyát. Az AI felhasználása sokrétű, azonban szükséges azt szem előtt tartani, hogy a technológiának magánk elvileg nem lehetne negatív hatása a munkavállalók jogaira és körülményeire. A The Verge cikkében³ Colin Lecher arról számolt be, hogy az Amazon rendszere nyomon követi a dolgozók termelékenységi adatait, és a munkáltatói jogkör gyakorlójának hozzájárulása nélkül automatikusan figyelmeztetéseket vagy akár munkaviszony megszüntetéseket küld ki a munkavégzés minőségére vagy a termelékenységre tekintettel. Úgy gondolom, hogy ez jól megmutatja, hogy milyen hatásai vannak már napjainkban is ezeknek a szoftvereknek a munkavállalókra, és ez később várhatóan exponenciálisan növekedni fog. Ezért fontos, hogy ezeket a kérdéseket munkajogi szempontból (is) vizsgáljuk, és kellő időben létrehozzanak egy egységes jogi keretet, amely védi a munkavállalókat ezen újszerű kihívásokkal szemben is.

2 MÉLYPATAKI GÁBOR: A Mesterséges Intelligencia Munkajogi és Munkaerőpiaci Hatásai. Lehet-e a mesterséges intelligencia a főnök? *Infokommunikáció és Jog*, 2019/16. 10.

3 <https://www.theverge.com/2019/4/25/18516004/amazon-warehouse-fulfillment-centers-productivity-firing-terminations> (2020.10.22)

Figyelembe véve a téma újszerűségét, dolgozatomban döntő többségében külföldi forrásokat dolgoztam fel, természetesen a már meglévő magyar publikációkkal együtt. Szintén a téma novumára tekintettel kevés a témára vonatkozó klasszikus joganyag, így főképpen az AI-val kapcsolatos – feltehetően a jövőbeni szabályozások irányait megalapozó – ajánlásokat vizsgáltam, és azt, hogy a jelenlegi jogszabályok – úgy, mint a GDPR, vagy az egyenlő bánásmódról szóló törvény – mily módon képesek kezelni a jövőben vagy akár már napjainkban is felmerülő mesterséges intelligenciával kapcsolatos kérdéseket.

A céloom a dolgozattal az, hogy felhívjam a figyelmet azokra a megválaszolendő kérdésekre, amelyek a mesterséges intelligencia elterjedésével egyre égetőbbek lesznek és nagy hatást gyakorolnak majd a munkavállalókra és jogaira. Továbbá, az általam feldolgozott szakirodalom ismeretében megpróbálok ezekre válaszokat is körvonalazni, illetve szcenáriókat felvázolni a későbbi lehetséges szabályozás irányai tekintetében.

Be kívánom mutatni, hogy melyek azok a jogi eszközök, amik akár már jelenleg is alkalmasak (legalább részben) a mesterséges intelligencia kordában tartására, illetve milyen további változtatások szükségesek annak érdekében, hogy elkerüljük az akár szándékos, akár nem szándékos diszkriminációt. Mint korábban említettem, a téma komplexitását figyelembe véve, nem csak a szűkebb értelemben vett jogi kereteket fogom megvizsgálni, hanem a tágabb társadalomtudományi aspektust is. Véleményem szerint a főbb szempontok, amelyek mentén szükséges vizsgálni a mesterséges intelligencia és a munkajog kapcsolatát a következők: egyrészt a munkavállalók adatvédelme, másrészt pedig a munkáltatói ellenőrzési jogkör gyakorlása. Emellett nem hagyható figyelmen kívül a mesterséges intelligencia algoritmusainak átláthatóvá, visszakövethetővé tételének az igénye, ebből következően az döntés „megmagyarázásának”, indokolásának joga, a munkavállalók autonómiájának növelése a mesterséges intelligenciával szemben.

2. Fogalom meghatározások

Mielőtt belekezdenék az érdemi rész vizsgálatába, fontos tisztázni a dolgozatban használt alapvető fogalmakat – mint az algoritmus, a robot, a machine learning és maga a mesterséges intelligencia –, amelyek szükségesek a témakör átható megismeréséhez. Tudni kell azonban, hogy a mesterséges intelligenciának jelenleg nincs jogilag is releváns egy- séges megfogalmazása. Napjainkban az egyik legelterjedtebb AI definíció, meghatározás Russel és Norvig nevéhez fűződik, akik a racionális cselekvésből indulnak ki.⁴ Ők úgy határozták meg a mesterséges intelligenciát, hogy az AI az a gép, amely a meghatározott cél elérésén dolgozik. E gondolatmenet alapjai tűnnek fel az Európai Bizottság definíciójában is, amely szerint az AI intelligens viselkedésre utaló rendszereket takar, amelyek konkrét célok eléréséhez elemzik a környezetüket és – bizonyos mértékű autonómiával – intézkedéseket hajtanak végre.⁵

4 SCHERER Matthew U.: Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies, and Strategies. *Harvard Journal of Law & Technology*, 2016/29, 359.

5 Communication from the Commission to European Parliament, European Council, the

2.1. Algoritmus

Az algoritmus meghatározható a „számítási eljárás absztrakt, formalizált leírásaként”.⁶ Ebben az esetben a „döntés” egyszerűen az eljárás kimenetére, megállapítására vagy eredményére utal. Ha mindenképpen hasonlítani akarjuk valamihez az algoritmust, akkor számítógépes programként lehet elképzelni.

Néha egy algoritmus teljesen automatikus módon dönt. Például a már korábban említett példa szerint az Amazon szoftvere automatikusan hoz munkáltatói döntéseket a figyelmeztetések, és munkaviszony-megszüntetések kapcsán. Néha az emberek algoritmusok segítségével hoznak döntéseket; viszont az ilyen döntések csak részben automatikusak. Például a munkaerőfelvétel során egy humán erőforrás munkatárs helyett a mesterséges intelligencia dönti el, hogy ki alkalmas az adott munkakörre előre betáplált kritériumok alapján.

Azonban az algoritmikus döntéshozatalnak is megvannak a maga veszélyei. Például a mesterséges intelligencia által meghozott ajánlások, vagy döntések racionálisnak vagy tévedhetetlennek tűnhetnek, és az emberek általában vakon követhetik őket. Ahogy Wagner megjegyzi, „az ember gyakran csak aláíró szerepkörben követi az algoritmus által előkészített döntést, mivel nincs ideje, elegendő kontextusa vagy képessége ahhoz, hogy az adott esetben megfelelő döntést hozzon”.⁷ A döntéshozók az algoritmus tanácsainak követésével megpróbálhatják minimalizálni saját felelősségüket.⁸ Ezt a túlzott algoritmusra hagyatkozást, illetve tanácsuk követésére való hajlamot „automatizálási elfogultságnak” is nevezik.⁹

2.2. Mesterséges Intelligencia

Egy brit – a Lordok Háza által kiadott – jelentés jól szemlélteti a mesterséges intelligencia működését, mely azt mondja, hogy egy olyan technológiáról beszélünk, amely képes olyan emberi feladatokat elvégezni, amelyek intelligenciát, gondolkodást igényelnének.¹⁰ A fenti leegyszerűsített megfogalmazásból kitűnik, hogy a mesterséges intelligencia leginkább olyan helyzetekben alkalmazható, amely korábban emberi munkát, erőfeszítést igényelt. Ez a munkaerőkiváltás már jól ismert az ipari forradalmak óta, jöllehet a gőzgépek, vagy a

Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions on Artificial Intelligence for Europe, Brussels, 25.4.2018 COM(2018)

6 <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2053951716665128> (2020.08.12)

7 WAGNER Ben: Ethics as an Escape from Regulation: From ethics-washing to ethics-shopping? M. Hildebrandt (Szerk.): *Being Profiling. Cogitas ergo sum*. Amsterdam University Press. 2018, 21

8 Jane R. BAMBAUER, Tal ZARSKY: The algorithm game. *Notre Dame Law Review*, 2018/23, 32.

9 Aaron RIEKE, Miranda BOGEN, David G. ROBINSON: (2018): *Public scrutiny of automated decisions: Early lessons and emerging methods*. Upturn and Omidyar Network, 2018, 11.

10 All in the UK: ready, willing and able. Authority of the House of Lords, 2018. 14.

nyomdagép még közel sem felelnek meg a fentebb említett definíció alapján a mesterséges intelligenciának, azonban már akkor megszüntettek munkahelyeket. Ez főképp a gyárakban a szalag mellett repetitív munkát végző munkások kiváltását jelentette, azonban a tanulni képes mesterséges intelligenciával a komplexebb szakértelmet igénylő munkafeladatok is kiválthatók lesznek. A kiváltható munkák száma pedig a technológia fejlődésével egyre csak növekszik. A mesterséges intelligencia ott válik el a robottól és az egyszerű algoritmustól, hogy képes fejleszteni magát, ezzel a számítási láncolat végén olyan eredményt, döntést hoz, amelyet előtte nem lett volna képes meghozni, illetve nem következik az alap algoritmusból. Habár a mesterséges intelligencia létrehozására több módszerrel is próbálkoznak, a legsikeresebbnek az úgynevezett machine learning bizonyult.

2.3. *Machine Learning (Gépi tanulás)*

Az elmúlt évtizedben a mesterséges intelligencia egyik típusa, a gépi tanulás különösen sikeres volt.¹¹ Adott egy adatkör, aminek az adattartalmi között bizonyos logikai összefüggések lehetnek. Ezeket az összefüggéseket lehet modellezni egy statikus adathalmazon, azonban, ha az adatkör tartalma folyamatosan változik, akkor lépnek be a képbe a gépi tanulási megoldások. Ennek a lényege, hogy ezen összefüggések a folyamatosan változó adatok fényében folyamatosan újraértelmeződjenek. Az egész folyamatos változásnak a célja a precíz jóslás. Tehát, ha a gépi tanulás segítségével megértjük az elemi adatok közötti kapcsolatokat, akkor ezek alapján predikciókat tehetünk arra, hogy bizonyos paraméterek változása hogyan hat ki az teljes adatkörré. Ennek az egyik negatív kikutására tökéletes példa lehet, hogy bizonyos munkavállalói viselkedések vagy tulajdonságok – amelyek önmagukban nem indokolják, sőt nem is relevánsak – munkáltatói felmondást eredményezhetnek. Ha például egy algoritmusba feltöltötenek több ezer jogviszony-megszüntetés (azok széles körű metaadataival), és a gép azt látja, hogy a legtöbb esetben az elbocsátott munkavállalónak kék volt a szeme, akár azt a következtetést is hozhatja az AI, hogy a későbbiekben is a kék szemű munkavállalóknak kell megszüntetni a munkaviszonyát. Lehr és Ohm részletesebb leírást adnak a gépi tanulás fogalmára vonatkozóan: „a gépi tanulás automatizált folyamatra utal az összefüggések (esetenként alternatív módon kapcsolatoknak vagy mintáknak nevezett) felfedezésére az adatkészlet változói között, gyakran előrejelzések vagy becslések készítésére valamilyen lehetséges kimenetelről.”¹²

3. **Eltolódás az atipikus munkavégzés felé (Platform munka)**

Korábban szó esett már a mesterséges intelligenciáról, mint fogalomról és annak meghatározásáról. Minden olyan szoftverre és robotra szokás az MI-t használni, ahol az rendelkezik döntési kompetenciákkal. Ezek a kompetenciák természetesen előre megírt

11 Ethem ALPAYDIN, *Machine learning: the new AI MIT Press 2016/12*, 51.

12 David LEHR, Paul OHM: *Playing with the data: What legal scholars should learn about machine learning*, UCDL Rev, 2017, 671.

algoritmusokból származnak, de a mesterséges intelligencia végül önállóan cselekszik. Ha megvizsgáljuk a klasszikus munkaviszonyt azt mondhatjuk, hogy a fő komponensei a döntési és a cselekvési autonómia. Ez a kettősség a munkaviszony klasszikus alá-fölé rendeltségből fakad,¹³ a munkáltató utasításokat ad a munkavállalónak, az pedig végrehajtja azokat, illetve amikor az jogilag lehetséges, megtagadhatja azt. Mint ahogy azt a bevezetésben már említettem, ez a jogviszony az elmúlt 150 év során formálódott olyanná, amilyennek ma ismerjük. A mesterséges intelligencia térnyerésével érdemes megvizsgálni, hogy a jelen jogszabályi környezet hogyan alkalmazható abban az esetben, amikor a munkáltatói jogkör gyakorlójának szerepkörébe – egészben, vagy részben – az MI kerül.

A munkáltatói döntések összetettek és sok – gyakran személyi színezetű – tényező feldolgozását igénylik, amely jelen állás szerint egyelőre komoly nehézséget okozna a mesterséges intelligenciának, ahogyan ezt később a diszkrimináció kapcsán ki fogom fejteni. Napjainkban a munkáltatói döntések egy kisebb vállalat esetében egy kézben, vagy egy nagyobb cég esetén, több szinten is megjelenhetnek. A munkáltatói jogkör gyakorlásáról Magyarországon a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) 20. §-a rendelkezik, miszerint „a munkáltató képviselőjében jognyilatkozat tételére a munkáltatói jogkör gyakorlója jogosult.” Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a munkáltató és munkáltatói jogkör gyakorlója elkülönülhet. Pont ezen okból kifolyólag a jogalkotó az Mt.-ben a képviselőtről szóló rendelkezési körében helyezte el a munkáltatói jogkörre vonatkozó szabályokat. Ezen jogkör gyakorlásának a mikéntjét természetesen a munkáltató határozza meg, és joggal merül fel a kérdés – főleg a mesterséges intelligencia esetében –, hogy kire és hogyan delegálható ezen jogkör? Az Mt. lehetővé teszi a munkáltatói jogkör gyakorlását akár olyan személynek is, aki nem áll a cég alkalmazásában, tehát nincs munkaviszonya.¹⁴ Ez azt jelenti, hogy a feladat ellátható vállalkozási szerződés vagy megbízási szerződés útján is.¹⁵ Habár még nem aligha beszélhetünk arról, hogy ezek a munkáltatói jogkörök rendszerszinten delegálva lennének különböző AI szoftvereknek, azonban az már elvitathatatlan tény, hogy munkáltatói döntésekben segít(het)enek, illetve akár munkáltatói utasításokat is adhatnak. Másik kérdésként az is felmerül, hogy a munkáltatói jogok gyakorlása körében „eljárhat-e” nem természetes személy.

A fenti dilemmák illusztrálásaképpen szeretném érintőlegesen bemutatni a platform munkát, mivel az AI által hozott már-már munkáltatói döntések álláspontom szerint egyelőre itt jelennek meg legszignifikánsabban.

Talán az egyik legtöbbet taglalt téma napjaink munkajogában az újszerű atipikus foglalkoztatási formák (munkaviszonyok) megjelenése. Gyulavári Tamás összefoglalóan „hakni gazdaságnak” nevezi az ilyen munkavégzések alapjául szolgáló gazdasági rend-

13 PRUGBERGER Tamás – NÁDAS György: Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog, Budapest, Complex Kiadó, 2015, 12.

14 Mt. 20. § (2) bekezdés

15 BANKÓ Zoltán – BERKE Gyula – KISS György: *Kommentár a munka törvénykönyvéhez*, Budapest, Wolters Kluwer, 2018. 108.

szert.¹⁶ A szakirodalom általában megkülönbözteti a crowdwork-öt, amelyet például az Amazon Mechanical Turk és a Crowdfunder használ, valamint a mobil alkalmazásokon keresztül „igény szerinti” („work on-demand via apps”) munkavégzést, amelyet olyan cégek használnak, mint az Uber és a Deliveroo.¹⁷ A crowdwork azt jelenti, hogy ismeretlen nagyságú tömegnek tesznek ajánlatot munkára és szervezik ki lényegében a munkavégzés minden elemét egy internetes honlapon keresztül. Janine Berg, az ILO közgazdásza azt írja, hogy a crowdwork platformok ideálisak az olyan feladatok ellátására, amelyek gyorsan elvégezhetőek, különösebb útmutatás és felügyelet nélkül.¹⁸

A platform munka általában úgy jellemezhető, hogy lehetővé tesz (bizonyos fokú) rugalmasságot a munkavállalók számára annak eldöntésében, hogy mikor és hol dolgoznak, valamint az is rajtuk múlik, hogy milyen munkát akarnak elfogadni.¹⁹ Azonban ennek a fajta munkavégzésnek megvannak a maga veszélyei is, amelyek nem egyből, hanem hosszabb távon jelentkeznek, mint például a platformnak való kiszolgáltatottság válás. Tulajdonképpen a platform-gazdaság létrehozta a gyors és olcsó szolgáltatáshoz jutás lehetőségét azzal, hogy összeköti a nagyszámú munkavégző „kínálatot” a kereslettel egy online felületen keresztül (ún. match-making).²⁰

A digitális platformok a „bedolgozóikat” általában önálló vállalkozókként osztályozzák, nem pedig hagyományos munkavállalóként, meghatározott munkarendben és állandó jövedelemmel.²¹ Ezzel lehetővé téve a vállalatok számára a munkaerőköltségek minimalizálását. A nem szabványos foglalkoztatás növekedése a stratégiai üzleti döntések és a szabályozási hiányosságok következtében azzal a veszéllyel jár, hogy a vállalkozások sok tekintetben áthárítják a felelősséget és a kockázatokat a munkavállalókra, gyengítve ezzel a munkajogi védelmüket és csökkentve a bérüket.²² Azok, akiket kizárnak a munkajog hatálya alól, másoknál gyakrabban vannak kitéve a társadalmi kirekesztésnek, a foglalkoztatás és a jövedelem bizonytalanságának. Ez a munkaerőpiac szegmentálódását eredményezi, ezáltal növelve a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségeket.²³

16 GYULAVÁRI Tamás: Hakni Gazdaság a Láthatáron: Az internetes munka és sajátosságai. *Iustum Aequum Salutare*, 2019/7, 25.

17 De Stefano VALERIO: *The rise of the “just-in-time workforce”: On-demand work, crowdwork and labour protection in the “gig- economy”*. *Conditions of Work and Employment*, ILO, 2016/71, 7.

18 Berg JANINE: *Income Security in the On-demand Economy: Findings and Policy Lessons from a Survey of Crowdworkers*. *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 2016/13, 543.

19 Prassl JEREMIAS – Risak MARTIN: *Uber, TaskRabbit, and Co.: Platforms as Employers? Rethinking the Legal Analysis of Crowdwork*. *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 2016/37, 632.

20 FREEDLAND Mark – Prassl JEREMIAS: *Employees, Workers and the ‘Sharing Economy’ – Changing Practices and Changing Concepts in the United Kingdom*. University of Oxford, Legal Research Papers Series, 2017/19, 36.

21 Veena DUBAL, *Wage: Slave or Entrepreneur?: Contesting the Dualism of Legal Worker Identities*. *Californian Law Review* 2017/3, 65.

22 www.jacobinmag.com/2014/09/against-sharing (2020.08.21.)

23 Guy STANDING: *The Precariat: The New Dangerous Class* Bloomsbury, London Bloomsbury

A munkajog paradigmája továbbra is főként a hagyományos Fordista modellen alapszik: a szokásos munkaviszony, amelyet teljes munkaidős, határozatlan idejű munkaszerződéssel hoznak létre egy munkavállaló és egyetlen munkáltató között; egyértelműen meghatározott térbeli és fizikai határokkal rendelkező munkahelyhez kötve.²⁴ Ahhoz, hogy a munkaszerződés védelme érvényesülhessen, a munkavállalót alárendelt, klasszikus munkaviszonyban kell foglalkoztatni, kizárva ezzel annak a lehetőségét, hogy vállalkozóként tekintsen rájuk a jog.²⁵ A tradicionális munkaviszony központi szerepe tükröződik az EU munkajogi jogszabályaiban is. Például az atipikus munkavégzésről szóló irányelvekben, a tradicionális munkaviszonyt használják viszonyítási alapként, az ilyen viszonyban álló munkavállalók megkülönböztetéséhez annak megállapítása érdekében, hogy a megkülönböztetés-mentesség elvét betartották-e.²⁶

Ezeknél a platformon és applikáción alapuló munkavégzéseknél az egyik fontos kérdés a munkáltatók viselkedésének vizsgálata, ahogy azt Rácz Ildikó is bemutatja tanulmányában.²⁷ Példának okáért vegyük az Ubert, ahol a fogyasztók értékelik a munkát végző által nyújtott szolgáltatást és az ezen alapuló munkáltatói döntéseket nem maga a munkáltatói jogkör gyakorlója hozza meg. Egy algoritmus összesíti az adatokat és ez alapján befolyásolja a munkát végző fizetését, és adott esetben fel is függesztheti a platform használatának lehetőségét. Tehát a teljesítményértékelés úgy történik meg, hogy abban akár egyáltalán nincs emberi tényező. Ez akár magyarázható lenne azzal, hogy a platformszolgáltatók nem tekintik magukat klasszikus értelemben vett munkáltatóknak, így tehát nem is hoznak munkáltatói döntéseket, és ezt is kommunikálják a kívülág felé. Azonban be kell látni, hogy a fizetés mértékének meghatározása, vagy adott esetben a munka végzésének a felfüggesztése igenis munkáltatói karakterű döntésnek minősülhetnek, így tehát quasi munkáltatói szerepben vannak.²⁸

Ahogy arról már szót ejtettem, a munkáltatói jogkör gyakorlása széles körben delegálható akár munkaviszonyon belül, vagy akár megbízási, illetve vállalkozási szerződés segítségével természetes személyekre. Fontos megjegyezni, hogy jelenleg nem beszélünk munkáltatói jogkörök átruházásáról az AI kapcsán, hiszen az jellemzően csak segít a munkáltatói döntések meghozatalában. Talán ebben majd változást hozhat az EU által említett elekt-

Academic, 2018, 11.

24 Judy Fudge, Eric Tucker Leah F Vosko, *Changing Boundaries in Employment: Developing a New Platform for Labour Law*. CLEJLJ 2003 334.

25 Uo. 336. o.

26 Dimitri M. KULLMANN, *Flexibilisation of work: leave it, love it, change it*, in *Festschrift till Ann Numhauser-Henning*, M. RÖNNMAR and J. Julén VOTINIUS (szerk.) Juristförlaget, 2017, 402.

27 RÁ CZ Ildikó: Teljesítményértékelés. In PÁL Lajos – PETROVICS Zoltán (szerk.): *Visegrád 15.0 – A XV. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*, 2018, 417-418.

28 TÓTH Hilda: A munkajog új kihívásai: a „gig” gazdaság munkavállalói csoportjai. SZIKORA Veronika – TÖRÖK Éva (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Cséczy György 65. születésnapja tiszteletére*, Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2017, 393-400.

ronikus személyiség²⁹ bevezetése, amiről majd a későbbiekben még említést teszek, addig azonban ez jogilag teljességgel értelmezhetetlen. További aggodalomra adhat okot, hogy a szolgáltatást igénybe vevő személy (ügyfél/fogyasztó) semmilyen jogviszonyban nincs a platform működtetőjével. Ebből az is látszik, hogy a platform munka több szereplős (platformszolgáltató, munkát végző és fogyasztó), mint a megszokott két szereplős (szolgáltató és fogyasztó vagy munkáltató és munkavállaló) viszony.³⁰

Fontos megjegyezni, hogy a fentebb említett algoritmikus döntéshozatal nem feleltethető meg a szigorúan vett mesterséges intelligencia fogalmának, azonban jól láthatóan szemlélteti, hogy a későbbiekben már szofisztikáltabb rendszerekkel ugyanígy alkalmazni fogják őket a munkáltatók, amely véleményem szerint, az előnyei mellett számos veszélyt hordozhat magában.

Mirela Ivanova és kutatótársai szintén az applikáció alapú munkavégzést vették górcső alá, azt megfigyelve, hogy milyen szinten vesz részt az algoritmus a munkát végző személynek adott utasításokban. Azt már korábban megtudtuk, hogy a külső értékelések alapján az algoritmus emberi beavatkozás nélkül hozhat meg bizonyos döntéseket. Mirela kutatása azonban azt is bemutatta, hogy bizonyos applikációkban az algoritmus a munkát végző személlyel folytatott kommunikáció alapján méri fel a helyzetet és ad utasítást, ezzel azt a látszatot keltve a munkát végző számára, hogy az algoritmus a munkáltatói jogkör gyakorlójának döntését közvetíti felé.³¹ Ehhez hasonló jelenséggel könnyen találkozhatunk a mindennapjaink során, tekintettel arra, hogy a vállalatok ma már számos chatbot-ot működtetnek az ügyfelekkel való kapcsolattartásra. Fontos újfent megjegyezni, hogy még ez a fajta döntéshozatal is inkább egy algoritmikus számításon alapszik, mintsem valós önfejlesztő mesterséges intelligencián. A fentebbiekből és a témában megjelent tudományos munkákból levezethető, hogy az emberek a mesterséges intelligencia első megjelenését elsősorban munkáltatói oldalon, még hozzá HR feladatok ellátásával képzelik el. Ez azonban erősen magában hordozza annak a veszélyét, hogy bizonyos feltételek megvalósulása esetén a mesterséges intelligencia diszkriminációt eredményezhet.³²

4. A mesterséges intelligencia és a diszkrimináció

Az alábbi fejezet elsőként azt tárgyalja, hogy a mesterséges intelligencia alkalmazása hogyan vezethet diszkriminációhoz, majd másodikként olyan példákat mutatok be, ahol

29 European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL))

30 SZEKERES Bernadett: A változó munkavégzés megjelenése és megítélése a bírói gyakorlatban. *Miskolci Jogi Szemle* 13/1, 2018, 141.

31 IVANOVA MIRELA – JOANA BRONOWICKA – EVA KOCHER – ANNE DEGNER: *The App as Boss? – Control and Autonomy in application Based management*, Europa Universitat Viadrina press. 2018, 13.

32 KUN Attila: Munkajog és digitalizáció – rendszerszintű kihívások és kezdetleges európai uniós reakciók. PÁL Lajos – PETROVICS Zoltán (szerk.): *Visegrád 15.0 – A XV. Magyar Munkajogi konferencia szerkesztett előadásai*, Wolters Kluwer, Budapest, 2018. 402.

a mesterséges intelligencia már eredményezett vagy fentáll annak a lehetősége, hogy a későbbiekben eredményezzen hátrányos megkülönböztetést. A mesterséges intelligencia gyakran egy „fekete doboz”³³ amely azt jelenti, hogy a fentebb említett önálló tanulás és döntéshozatal miatt az algoritmus „gondolatmenete” nem visszavezethető a programozó által betáplált adatokra. Gyakran nem lehet megítélni, hogy a mesterséges intelligencia végül miért arra a következtetésre jutott, amire. Az ilyen döntések átláthatatlansága miatt nehéz megítélni, hogy hátrányos megkülönböztetés történt-e, például faji származás alapján.

A mesterséges intelligencia által vezérelt döntéshozatal több szempontból is diszkriminációhoz vezethet. Barocas és Selbst egy tanulmányukban öt lehetséges esetet különböztet meg a mesterséges intelligencia döntéshozatalában³⁴, amely nem szándékosan is diszkriminációt eredményezhet. A következő alfejezetekben ezen öt szempont részletes kifejtése olvasható.

4.1. A célváltozók és a keresési címkék meghatározása

A mesterséges intelligencia különböző adathalmazokban keres egyezéseket. Például amikor egy vállalat spam szűrőt fejleszt, a korábban már ismertetett gépi tanulóval betáplál a számítógépbe felhasználók által már korábban spam-nek és nem spam-nek jelölt leveleket. A betáplált levelek az úgynevezett „tanulási adatok”. Ezek alapján a számítógép megtalálja az összefüggéseket a levelek karakterisztikájában és a hasonlóságok alapján jelöli az érkező leveleket spamként adott esetben. A spamként megjelölt üzenetek gyakran tartalmaznak bizonyos kifejezéseket („varázslatos fogyókúrás tableta”, „Ön most nyert egy millió forintot” stb.), vagy bizonyos IP-címekről küldték őket. Ahogy Barocas és Selbst fogalmazott, „azáltal, hogy az úgynevezett gépi tanulás az algoritmusokat megismerteti a tanulási adatokkal (pl. korábban azonosított csalás, spam), az algoritmus megtanulja, hogy mely kapcsolódó tulajdonságok, illetve tevékenységek szolgálhatnak potenciális jellemzőként az érdeklődésre számot tartó tulajdonságok vagy eredmények szempontjából. Az ilyen eredményt „célváltozónak” nevezzük.”³⁵

Egyes célváltozók és keresési címkék – magyarázza Barocas és Selbst – „nagyobb vagy kisebb káros hatással lehetnek a védett tulajdonsággal bíró csoportokra.”³⁶ Tegyük fel például, hogy a szegényebb emberek ritkán élnek a belvárosban, és többet kell utazniuk a munkahelyükre, mint a többi alkalmazottnak. Ezért a szegényebb emberek gyakrabban késhetnek a munkából, mint mások, dugók vagy tömegközlekedési problémák miatt (feltételezve, hogy a munkavégzés helye a városközpontban van). A munkáltató választhatja a „ritkán késő” keresési címkét a munkavállaló teljesítményének értékelésére. De

33 Frank PASQUALE: *The black box society: The secret algorithms that control money and information*. Harvard, Harvard University Press, 2015, 43.

34 Solon BAROCAS and Andrew D. SELBST: ‘Big Data’s disparate impact’, *Californian Law Review*, 2016/11. 671.

35 Barocas – Selbst i. m. 672.

36 Uo. 674

ha a bevándorló háttérrel rendelkező emberek általában szegényebbek és a munkavégzés helyétől távolabb élnek, akkor a keresési címke megválasztása hátrányos helyzetbe hozná a bevándorló háttérrel rendelkező embereket, még akkor is, ha más szempontból felülmúlják a többi alkalmazottat.³⁷ Összefoglalva, a megkülönböztetés megjelenhet egy mesterséges intelligencia általi kiválasztásban, a vállalat által megválasztott célváltozók és keresési címkék megválasztásával, amik első ránézésre nem is diszkriminatívak.

4.2. Az MI „tanítása”

Az AI-döntéshozatal akkor is diszkriminatív eredményeket hozhat, ha a rendszer diszkriminatív betáplált adatokból „tanul”. Barocas és Selbst két módon írják le az elfogult képzési adatok diszkriminatív hatásait. Először is, az MI rendszert elfogult adatokra lehet képezni, másodsor problémák merülhetnek fel, ha az AI rendszer elfogult mintából tanul.³⁸ Mindkét esetben az MI rendszer reprodukálja ezt az elfogultságot.

A betáplált adatok elfogultak lehetnek, mert korábban már meghozott diszkriminatív emberi döntéseket vesznek alapul. Ilyen helyzet történt az Egyesült Királyság egyik orvosi iskolájában az 1980-as években.³⁹ Az iskolához sokkal több jelentkezés érkezett, mint amennyit el tudott volna fogadni, ezért az iskola kifejlesztett egy számítógépes programot, amely elősegíti a jelentkezések kiválasztási folyamatát. Az algoritmus képzési adatai a korábbi évek felvételi aktái voltak, amikor még az emberek választották ki, hogy melyik jelentkező nyer felvételt az orvosi egyetemre. A képzési adatok megmutatták a számítógépes programnak, hogy mely jellemzők (az input) korrelálnak a kívánt kimenettel (felvétel az orvosi egyetemre), és a számítógép reprodukálta ezt a kiválasztási rendszert.

Az algoritmus lefuttatása után azonban kiderült, hogy a számítógépes program diszkriminálta a nőket és a bevándorló háttérű állampolgárokat tekintet nélkül arra, hogy éppen ~~hog~~ miképp teljesítettek a vizsgáikon adott esetben. A képzési adatokat szolgáltató években nyilvánvalóan hátrányos megkülönböztetésben részesültek azon jelentkezők, akik bevándorló háttérrel rendelkeztek vagy adott esetben nők voltak és az alapfeltételeknek ugyanúgy megfeleltek, mint a felvételt nyerő társaik. Amint azt a brit orvosi folyóirat megjegyezte, „a program nem vezetett be új elfogultságot, csupán tükrözte az eddigi kiválasztási folyamatot”.⁴⁰ Összegezve, amennyiben az MI már korábban is megkérdőjelezhető és diszkriminatív anyagokból tanul, úgy minden bizonnyal reprodukálni fogja az adott mintát. A fenti példa természetesen munkaerő-felvételnél is reprodukálódhat.

37 BAROCAS – SELBST i. m. 673.

38 Uo. 674.

39 LOWRY S and MACPHERSON G: *A blot on the profession* (1988) Br Med J (szerk.) 657.

40 LOWRY – Macpherson i. m. 658.

4.3. Mintavétel

A mintavételi eljárás szintén elfogult lehet. Például a bűnözéssel kapcsolatos adatok gyűjtésekor előfordulhat, hogy a rendőrség korábban több bevándorló háttérrel rendelkező embert állított meg. Amint Lum és Isaac megjegyzi, „ha a rendőrség bizonyos etnikai csoportokra és bizonyos környékekre összpontosítja a figyelmét, akkor valószínűleg a rendőrségi nyilvántartások alapján az MI is ugyanezen helyszínekre és csoportokra fog összpontosítani.”⁴¹

Ha egy mesterséges intelligencia-rendszer ilyen elfogult mintára képeznek, akkor azt fogja mondani, hogy a bevándorlók nagyobb valószínűséggel követnek el bűncselekményt. Lum és Isaac megjegyzi: „ha elfogult adatokat használnak ezeknek a prediktív modelleknek a kiképzésére, akkor a modellek ugyanazokat az elfogult mintákat reprodukálják”.⁴²

Egy ilyen elfogult minta hatásait akár MI előrejelzésekkel fel is lehet erősíteni. Tegyük fel, hogy a rendőrség különös figyelmet fordít egy olyan környékre, ahol sok a bevándorló, miközben a környéken átlagos a bűnözési szint. A rendőrség ettől függetlenül értelemszerűen több bűncselekményt fog regisztrálni azon a környéken a nagyobb figyelem hatására, mint másutt. Mivel a számok azt mutatják, hogy több bűncselekményt regisztrálnak (és úgy tűnik, hogy itt gyakrabban fordulnak elő), erre a környékre még több rendőrt küldenek, így a bűnügyi statisztikák alapján történő bűnmegelőzés könnyen fals mintát mutathat.⁴³

Egy másik példával szemléltetve a szegény emberek is alulreprezentáltak lehetnek egy fentebbihez hasonló mintában. Ezt szemlélteheti a Street Bump, ami egy okos-telefon alkalmazás. A felhasználók telefonjainak GPS jeleit használja fel arra, hogy az utak állapotáról visszajelzést küldjön az útkarbantartóknak. A Street Bump önmagáról a következőket állítja: „a felhasználók a Street Bump mobilalkalmazást használják az utak állapot-adatainak gyűjtésére vezetés közben. Az adatok valós idejű információkat nyújtanak a kormányoknak a problémák megoldásához és a hosszú távú beruházások megtervezéséhez.”⁴⁴ Ha a szegény emberek között kevesebb az autó tulajdonos, mint a tehetősebbek között, akkor valószínűleg a szegény emberek alulreprezentáltak lesznek a mintavétel során. Ennek az lehet a következménye, hogy a szegény környéken található rossz minőségű utak nem jelennek meg a mintavételben, ezért kevesebb segítséget kapnak azok helyrehozásában. A Street Bump alkalmazást Boston városában használták, ahol azóta célul tűzték ki, hogy javítani fogják az alkalmazást a kevésbé elfogult adatgyűjtés érdekében.⁴⁵ A példa azonban azt szemlélte, hogyan vezethet az adatgyűjtés akár véletlenül is diszkriminatív mintához. Tömören összefoglalva a fentebb leírtakat, az elfogult

41 LUM K and ISAAC W: *To predict and serve?*, Significance 2017, 14.

42 LUM – ISAAC i. m. 14.

43 LUM – ISAAC i. m. 15.

44 <http://www.streetbump.org/> (2020.08.25)

45 CRAWFORD K: *Critical questions for big data: Provocations for a cultural, technological, and scholarly phenomenon* Information, Communication & Society, 2012, 662. o.

minta alapján „tanított” mesterséges intelligencia diszkriminatívá válhat a fejlesztők szándéka ellenére is.

4.4. Jellemzők kiválasztása

A negyedik probléma azokra a jellemzőkre (adatkegóriákra) vonatkozik, amelyeket a programozó az MI rendszeréhez választ. Ha egy vállalkozás a mesterséges intelligencia használatával akar előre jelezni valamit, akkor muszáj meghatározni, hogy ezt a rendszer milyen jellemzők alapján tegye, így sokszor kénytelen leegyszerűsíteni egy komplexebb adathalmazt.⁴⁶ Amint azt Barocas és Selbst megjegyzi, egy vállalatnak „meg kell határozni, hogy milyen tulajdonságokat szeretnének megszüntetni, majd ezt követően összefoglalják azokat egy halmazba”.⁴⁷

Tegyük fel, hogy egy vállalkozás automatikusan meg akarja jósolni, hogy melyik álláspályázó lesz jó alkalmazott. Jelenleg nem lehetséges, vagy legalábbis túl költséges, hogy egy mesterséges intelligencia-rendszer egytől egyig teljesen kiértékelje a pályázókat. Egy vállalat inkább összpontosítani fog például az egyes pályázók bizonyos jellemzőire vagy képességeire.

Bizonyos jellemzők kiválasztásával a vállalat diszkriminatív megkülönböztetést eredményezhet bizonyos társadalmi csoportokkal szemben. Például az Egyesült Államokban sok munkáltató olyan embereket keres, akik híres és drága egyetemeken tanultak, de viszonylag ritkán fordul elő, hogy bizonyos etnikai csoportok ezeken a drága egyetemeken tanultak.⁴⁸ Ezért diszkriminatív hatásai lehetnek, ha a munkáltató annak alapján választja ki az álláspályázókat, hogy az előre meghatározott egyetemen tanultak-e. Összegezve, a jellemzők alapján történő kiválasztás esetén a vállalat könnyen eshet abba a hibába, hogy akár nem szándékosan is bizonyos preferenciákkal diszkriminatívá teszi a munkaerőfelvétel folyamatát. Azonban sajnos meg kell jegyezni azt is, hogy ezek nem feltétlen AI specifikus problémák, azonban a dolgozatomban arra próbálok rávilágítani, hogy a mesterséges intelligencia ugyanúgy hajlamos lesz reprodukálni az effajta diszkriminatív szelekciót.

4.5. A vizsgálat alanyai

Egy másik probléma a vizsgált alanyokkal kapcsolatos. A mesterséges intelligencia által vizsgált alanyok egyes adatai korrelálhatnak a védett jellemzőkkel.⁴⁹ Tegyük fel, hogy egy vállalkozás az elmúlt húsz évre vonatkozó adatokra betanított MI rendszert használ arra, hogy megjósolja, mely munkavállalónak van a legnagyobb esélye arra, hogy rendszeresen késve érkezen a munkába. A „tanítás” adatai értelemszerűen nem tartalmaznak

46 BAROCAS – SELBST i. m. 676.

47 BAROCAS – SELBST i. m. 676.

48 BAROCAS – SELBST i. m. 677.

49 BAROCAS – SELBST i. m. 677.

információkat a védett tulajdonságokról, például a bőr színéről, vallásról vagy esetleg szexuális beállítottságról. Az MI rendszer megtudja, hogy az egyik kerületben élő emberek gyakrabban késtek el a munkából, mint a többiek, és ezt az összefüggést használják a gyakori késés előrejelzésére, ezért a rendszer az első ránézésre semleges kritériumot (lakóhely) használja a pontosság megállapítására. De tegyük fel, hogy az lakóhely korrelál a faji eredettel, esetleg a vallási nézetekkel. Ebben az esetben, ha a vállalkozás e predikció alapján cselekedne, és megtagadná az adott kerületben élő állampolgárok felvételét a céghez, az a gyakorlatban bizonyos etnikai származású, vagy vallási nézetekkel bíró embereket diszkriminálna a munkaerőfelvétel folyamán.

Barocas és Selbst kifejtik, hogy a probléma abból ered, amit a kutatók „redundáns kódolásoknak” neveznek, miszerint a védett tulajdonságok más, egyébként semleges kritériumból levezethetők. Ez akkor fordul elő, amikor egy adott adat vagy annak bizonyos értékei szoros összefüggésben vannak a védett tulajdonságokkal.⁵⁰

Szemléltetésképpen bemutatok erre egy példát. Ha alapul veszünk egy olyan adathalmazt, amely nem tartalmaz kifejezett adatokat az emberek szexuális irányultságáról, továbbra is alapul szolgálhat annak megállapítására. A Facebook kapcsolati hálói például feltárhatják a szexuális irányultságot egy 2009-es tanulmány alapján. A tanulmány bemutat egy módszert a Facebook-felhasználók szexuális irányultságának pontos előrejelzésére a vizsgált személy kapcsolati hálójának elemzésével.⁵¹

A fentebb vázolt problémát a szakemberek szerint is nehéz megoldani. Barocas és Selbst megjegyzi, hogy „a számítástechnikusok nem voltak biztosak abban, hogyan kezeljék az adatkészletek redundáns kódolását. Ezeknek a változóknak az adatbányászatból való egyszerű visszatartása gyakran eltávolítja azokat a kritériumokat is, amelyek bizonyíthatók és igazolhatóan relevánsak a szóban forgó döntés szempontjából.”⁵² „Így az egyetlen módszer annak biztosítására, hogy a döntések ne okozzanak hátrányos helyzetet a védett tulajdonságok miatt az, ha csökkentik az összes meghatározás általános pontosságát.”⁵³

4.6. Szándékos diszkrimináció

Egy másik, talán még jobban magától értetődő scenárió is előfordulhat, miszerint a cél maga a diszkrimináció.⁵⁴ Példának okáért egy vállalat szándékosan használhat bizonyos kritériumokat a faji származás alapján történő megkülönböztetéshez. Ahogy Kroll figyelte meg: „egy előítéletes döntéshozó diszkriminatív eredmények elérése érdekében torzíthatja

50 DWORK C.: *Fairness through awareness*, Innovations in Theoretical Computer Science Conference ACM, 2012, 214.

51 JERNIGAN C és MISTREE Gaydar: *Facebook friendships expose sexual orientation* First Monday 2009, 21.

52 BAROCAS – SELBST i. m. 678.

53 BAROCAS – SELBST i. m. 679.

54 BRYSON J: Three very different sources of bias in AI, and how to fix them, *Adventures in AI*, 2017 12.

a „tanítási” adatokat, vagy kiválaszthat bizonyos kritériumokat a védett tulajdonságok alapján történő szűrésre”.⁵⁵ Ha egy szervezet mesterséges intelligenciát használ, akkor a diszkriminációt nehezebb észlelni a fentebb már említett visszakövethetlenség (fekete doboz effektus) miatt, mint amikor a szervezet nyíltan diszkriminál.

Hipotetikus példával élve, egy szervezet diszkriminálhatja a várandós nőket úgy, hogy azt szinte lehetetlen felfedezni. Az amerikai Target kiskereskedelmi üzlet mintegy 25 termék alapján „terhesség-előrejelzési” pontszámot készített, elemezve az ügyfelek vásárlási szokásait. Ha egy nő vesz valamit e termékek közül, a Target ésszerű pontossággal meg tudja jósolni, hogy várandós. A Target célzottan kívánta reklámozni a termékeit azoknak a várandós nőknek, akiknek várhatóan meg fognak változni a vásárlási szokásaik. Ezért a Target a vásárlások alapján tudni akarta, hogy a női ügyfelek mikor fognak szülni. „Tudtuk, hogy ha sikerül azonosítani őket a második trimeszterben, akkor jó eséllyel megveszik a nekik hirdetett várandóssággal kapcsolatos termékeinket.”⁵⁶ A Target a jóslatot a célzott marketingre használta, de elviekben semmi akadályja annak, hogy egy vállalat a diszkriminációhoz használjon egy hasonló prediktív modellt.⁵⁷ Ha csak a fenti példát nézzük, egy hasonló módszerrel akár a munkáltató is következtetéseket vonhat le a munkavállalóval kapcsolatban akár a védett tulajdonságaira vonatkozóan is ha például elemzi a munkavégzéshez használt számítógép keresési előzményeit, és ez alapján hozhat meg különböző munkáltatói döntéseket, ami máris diszkriminációt jelentene.

Összefoglalva a fentebb tárgyalt problémaköröket, az MI-döntéshozatal legalább hat módon vezethet diszkriminációhoz, amelyek kapcsolódnak (i) a célváltozók meghatározásához és az keresési címkékhez; (ii) a képzési adatokhoz; (iii) a mintavételhez; (iv) a jellemzők kiválasztásához; (v) a vizsgálat alanyaihoz; illetve (vi) a szervezetek használhatnák mesterséges intelligencia-rendszereket szándékos megkülönböztetéshez. Természetesen az MI más, akár még nem ismert módokon is vezethet diszkriminációhoz.

5. Jogi és szabályozási biztosítékok

Hazánkban az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (továbbiakban: Ebktv.), valamint az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény (továbbiakban: Info tv.) a fő jogi keretrendszer, amely jogi védelmet nyújthat a mesterséges intelligencia által vezérelt megkülönböztetés ellen. Ez a fejezet az egyes jogszabályokat egymás után tárgyalja, és kiemeli a jog és az önszabályozás egyéb potenciálisan releváns területeit. Az alábbiakban igyekszem a jogi rendszerek alapelveire összpontosítani. Fontos megjegyezni, hogy az alábbi EU-s szintű szabályoktól a különböző implementációk hatására valamilyen szinten eltérhetnek a nemzeti szabályozások.

55 Joshua A. KROLL: *Accountable algorithms* *University of Pennsylvania Law Review*, 2016, 633-705.

56 <https://www.nytimes.com/2012/02/19/magazine/shopping-habits.html> (2020.08.24)

57 Pauline T. KIM: *Data-driven discrimination at work.* *Wm. & Mary L.Rev* 2018/22. 884.

5.1. Az egyenlő bánásmód követelménye

A diszkrimináció számos törvény, szerződés és alkotmány, illetve alaptörvény értelmében tilos, beleértve az Emberi Jogok Európai Egyezményét (továbbiakban: EJEE) is. Az EJEE 14. cikke kimondja, hogy „az Egyezményben meghatározott jogok és szabadságok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül kell biztosítani.”⁵⁸

Ezzel párhuzamosan a közvetlen, illetve a közvetett megkülönböztetést is tiltja az Emberi Jogok Európai Egyezménye.⁵⁹ A közvetlen megkülönböztetés összefoglalva azt jelenti, hogy az embereket egy védett tulajdonság, például faji származás alapján hátrányos megkülönböztetés éri. Az Emberi Jogok Európai Bírósága ezt a fajta diszkriminációt a következőképpen írja le: „különbséget kell tenni az analóg megkülönböztetés, illetve a releváns módon hasonló személyek esetében”, amelynek alapja az azonosítható jellegzetesség.⁶⁰ Az Európai Unió diszkriminációról szóló irányelvei is hasonló definíciókat használnak. Közvetett a hátrányos megkülönböztetés akkor, ha egy intézkedés látszólag semleges és elfogulatlan, tehát úgy tűnik, hogy nem sérti az egyenlő bánásmód követelményét, de egyes védett tulajdonságokkal (előzőekben felsoroltak) rendelkező személyeket különösen hátrányosan, lényegesen nagyobb számban érinti.⁶¹ A közvetett diszkriminációt az Egyesült Államokban „eltérő bánásmódnak” nevezik. A közvetett hátrányos megkülönböztetést az Emberi Jogok Európai Bírósága a következőképpen írja le: „az eltérő bánásmód kialakulhat egy általános politika vagy intézkedés aránytalanul káros következményei formájában, amelyek bár semleges módon fogalmazódnak meg, de diszkriminálnak egy csoportot. Egy ilyen helyzet „közvetett diszkriminációnak” minősülhet, amely nem feltétlenül igényel diszkriminatív szándékot.”⁶²

Az Ebktv. szabályrendszere alkalmazható a diszkriminatív MI-döntések elleni küzdelemre is. Például azok a mesterséges intelligencia alapú algoritmusok, amelyek egy bizonyos etnikai háttérrel rendelkező embereket alkalmaznak bizonyos munkakörökben, megsérthetik a közvetett megkülönböztetés tilalmát. A jelenleg hatályos jogszabályok alapján az tehető felelőssé a diszkrimináció tilalmának megsértéséért, akinek érdekében a mesterséges intelligencia működik, mivel erre egyelőre nincsen speciális felelősségi alakzat tehát végső esetben munkáltatói döntésnek minősül. A mesterséges intelligencia

58 Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának 7. cikke; A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának 26. cikke; Európai Unió Alapjogi Chartájának 21 cikke

59 Míg az emberi jogok európai egyezményének van horizontális hatálya, az egyezmény közvetlenül nem szabályozza a magánszektorbeli diszkriminációt

60 EJEB, Biao v. Denmark (Grand Chamber), No. 38590/10, 2016 május 24. 89. szakasz

61 TOBLER C: *Indirect discrimination: a case study into the development of the legal concept of indirect discrimination under EC law*, Intersentia 2005, 152. o.

62 Biao v. Denmark 103. szakasz

használata során a nem szándékos közvetett megkülönböztetés valószínűleg gyakrabban fordul elő, mint a fentebb szintén vázolt közvetlen megkülönböztetés.

Az egyenlő bánásmódról szóló szabályoknak azonban számos gyengesége van a mesterséges intelligencia-döntéshozatal tekintetében. A közvetett megkülönböztetés tilalma nem ad egyértelmű és könnyen alkalmazható szabályt,⁶³ az meglehetősen tág mozgásteret eredményez, amelyeket a gyakorlatban gyakran nehéz alkalmazni. Be kell bizonyítani, hogy egy látszólag semleges szabály, gyakorlat vagy döntés aránytalanul hátrányosan érinti a védett csoport, és így valóban diszkriminatív hatása van.⁶⁴ Ezeknek a kimutatására gyakran statisztikai adatokat alkalmaznak.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága elfogadja, hogy a közvetett hátrányos megkülönböztetés ilyen gyanúja megcáfolható, ha az állítólagos megkülönböztető objektív igazolásra hivatkozik: „az az adott döntés vagy intézkedés, amelynek aránytalanul hátrányos hatása van egy adott csoportra, akkor is diszkriminatívnak tekinthető, ha nem kifejezetten az adott csoportra irányul, és nincs megkülönböztető szándék. Ez azonban csak akkor áll fenn, ha egy ilyen döntésnek vagy intézkedésnek nincs „objektív és ésszerű” igazolása.”⁶⁵

Az ilyen indoklásnak objektívnek és ésszerűnek kell lennie, és egy intézkedés, gyakorlat vagy törvény nem felel meg ezeknek a követelményeknek, ha „nincs objektív és ésszerű indoklása, vagyis, ha nem törekszik törvényes célra, vagy ha az alkalmazott eszközök és az elérni kívánt cél között nincs ésszerű arányossági viszony”.⁶⁶ Hasonló vonalak mentén az uniós jog azt mondja, hogy egy gyakorlat nem jelent közvetett megkülönböztetést, ha „objektíven igazolja egy legitim cél, és a cél elérésének eszközei megfelelőek és szükségesek.”⁶⁷ Az, hogy egy feltételezhetően diszkriminatív döntést hozó személy hivatkozhat-e ilyen objektív igazolásra, az eset minden körülményétől függ, és egy több rétegű arányosság-tesztet igényel, ezért nem mindig világos, hogy egy bizonyos gyakorlat sérti-e a közvetett megkülönböztetés tilalmát.⁶⁸

A közvetett megkülönböztetés *prima facie* esetének bebizonyítása szintén nehézségeket okozhat, mivel ez a fajta hátrányos megkülönböztetés rejtve maradhat. Tegyük fel, hogy valaki jelentkezik egy állásra. A cég – ahová jelentkezett – egy AI rendszert használ a humán erőforrás kérdések eldöntésére. Ha a vállalkozás által használt mesterséges intelligencia az algoritmus alapján elutasítja a jelentkezést a jelentkező nem fogja tudni, hogy mi alapján nem került kiválasztásra. Habár a humán erőforrás munkatárs sem feltétele-

63 BALDWIN R, CAVE M és LODGE M, *Understanding regulation: Theory, strategy, and practice* (2nd edition) Oxford University Press, 2011. 321.

64 EJEB D.H. and Others v. Czech Republic (Grand Chamber), No. 57325/00, 2007 November 13, 187-188 szakasz. (továbbiakban: Biao v. Denmark)

65 Biao v. Denmark 91–92. szakasz

66 Biao v. Denmark 90. szakasz

67 A Tanács 2000/43/EK Irányelve (2000. június 29.) a személyek közötti, faji- vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról 2. cikk 2. bekezdés (b)

68 COLLINS H and KHAITAN T, *Indirect discrimination law: Controversies and critical questions* in Collins, H. and T. Khaitan (szerk.), *Foundations of Indirect Discrimination*. Law Hart Publishing 2018. 21. o.

nül indokolja meg döntését, hozzá lehet fordulni, amennyiben kétség merül fel és tőle joggal várhatjuk a döntés lépésének logikai levezetését. Ebből adódóan az ügyfél nem látja, hogy a cég AI rendszere közvetetten egy védett tulajdonsága alapján utasítja-e el a jelentkezését.⁶⁹ Tehát abban az esetben is, ha a kérelmező tudatában van annak, hogy az ő kérelméről egy mesterséges intelligencia szoftver döntött és nem pedig egy alkalmazott, akkor sem tudná megmondani, hogy valóban diszkriminatív volt-e vele szemben, míg ez talán transzparensabb alkalmazott általi indoklással ellátott visszautasítás esetében.

Összefoglalva, álláspontom szerint az Ebktv. különösen a közvetett megkülönböztetés fogalmán keresztül tilt(hat)ja az MI számos diszkriminatív hatását. A végrehajtása, számonkérése azonban komoly nehézségekbe ütközhet.

5.2. Adatvédelmi aspektusok

Az általános adatvédelmi rendelet⁷⁰ olyan jogi eszköz, amelynek célja a tisztesség és az alapvető jogok, például a magánélethez való jog és az egyenlő bánásmódhoz való jog védelme. Az adatvédelmi jogterület jogokat biztosít azoknak az embereknek, akiknek a személyes adatait kezelik (érintettek),⁷¹ és kötelezettségeket ró többek között a személyes adatokat feldolgozó felekre (adatkezelők).⁷²

Az adatvédelmi rendelet elősegítheti a tisztességtelen és illegális diszkrimináció kockázatának mérséklését.⁷³ Az adatvédelem például megköveteli a személyes adatok feldolgozásának átláthatóságát, ezért a szervezeteknek információkat kell szolgáltatniuk, például egy adatvédelmi közleményben, a mesterséges intelligencia-döntéshozatali folyamat minden szakaszáról, amely személyes adatokat tartalmaz.⁷⁴ Igaz, hogy az emberek többsége talán nem olvassa el az adatvédelmi közleményeket, ennek ellenére az ilyen értesítések hasznosak lehetnek a kutatók, és a felügyelő hatóságok számára.⁷⁵ Így, ha az adatvédelmi közlemény szerint a feldolgozási gyakorlatnak diszkriminatív hatása lehet, a hatóságok vizsgálatot folytathatnak.

69 LARSON J, *These are the job ads you can't see on Facebook if you're older*, The New York Times (2017)

70 Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2016/679 Rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről. 1. Cikk 2 bekezdés (a továbbiakban GDPR)

71 GDPR 4. Cikk (1) bekezdés

72 GDPR 4. Cikk (7) bekezdés

73 Wim SCHREURS, Mireille HILDEBRANDT, Els KINDT, Michaël VANFLETEREN, *'Cogitas, ergo sum. The role of data protection law and non-discrimination law in group profiling in the private sector' in Profiling the European citizen*, Springer 2008. 42.

74 GDPR 5. Cikk (1) bekezdés (a) pont

75 Frederik Zuiderveen BORGESIOUS, Natali HELBERGER, Agustín REYNA: The perfect match? A closer look at the relationship between EU consumer law and data protection law, *Common Market Law Review*, 2017. 54.

Bizonyos körülmények között a GDPR előírja, hogy a szervezetek (adatkezelők) végezzenek adatvédelmi hatásvizsgálatot (DPIA).⁷⁶ A hatásvizsgálat a következőképpen írható le: a hatásvizsgálat egy olyan eszköz, amelyet a társadalomra gyakorolt lehetséges következményeinek elemzésére használnak, amennyiben ez a kezdeményezés veszélyt jelenthet az állampolgárokra vagy azok jogaira, abban az esetben megfelelő eszközökkel ki kell küszöbölni a hatásvizsgálat során feltárt lehetséges veszélyeket.

A GDPR előírja a DPIA-t, ha egy gyakorlat „valószínűleg magas kockázatot jelent az érintett személyek jogainak szempontjából”, különösen új technológiák alkalmazása esetén. Vannak egzaktan meghatározott esetek, amikor a GDPR DPIA kötelezettséget ír el (mivel a GDPR magas kockázatúnak ítéli meg), például amikor a szervezetek teljesen automatizált döntéseket hoznak, amelyek jogi vagy más hatással vannak az emberekre.⁷⁷ Ezért sok olyan MI rendszer – amely az emberekkel kapcsolatos döntéseket hoz – DPIA-t igényel.⁷⁸ A közvetett vagy közvetlen diszkrimináció kockázatát szintén figyelembe kell venni a DPIA lefolytatása során.⁷⁹

Az Európa Tanács 108. adatvédelmi egyezménye és az Európai Unió Alapjogi Chartája értelmében minden tagállamnak független adatvédelmi hatósággal kell rendelkeznie.⁸⁰ Az ilyen adatvédelmi hatóságoknak vizsgálati hatáskörrel kell rendelkezniük.⁸¹ A GDPR részletesen körbe határolja az adatvédelmi hatóság vizsgálati hatásköreit (ittthon ez a hatóság a NAIH, a Nemzeti Adatvédelmi és Információs szabadság Hatóság). Az adatvédelmi hatóság például hozzáférést kaphat az adatkezelők eszközeihez, vizsgálatokat végezhet adatvédelmi ellenőrzések formájában, és utasíthatja az adatkezelőket információk szolgáltatására és az adatfeldolgozó rendszereikhez való hozzáférés biztosítására.⁸²

5.2.1. Az automatizált döntések szabályai a GDPR szerint

A GDPR konkrét szabályokat tartalmaz az „automatizált egyéni döntéshozatal” bizonyos típusaira.⁸³ E szabályok célja többek között a jogszerűtlen diszkrimináció kockázatának csökkentése.⁸⁴ Az Európa Tanács adatvédelmi egyezménye is tartalmaz az automatizált döntésekre vonatkozó szabályokat is, azonban azok kevésbé részletesek a GDPR-hoz viszonyítva, így a továbbiakban is az adatvédelmi rendeletre összpontosítottok.

76 GDPR 25. Cikk (1) bekezdés

77 GDPR 35. Cikk (3) bekezdés (a) pont

78 GDPR 35. Cikk (3) bekezdés (b) pont

79 DARIUSZ (Darek); Niels van DIJK; Raphaël GELLERT; István BÖRÖCZ; Alessia TANAS; Eugenio MANTOVANI_ *Data protection impact assessments in the European Union: complementing the new legal framework towards a more robust protection of individuals*. Policy Brief Article 2017, 3.

80 GDPR 51. Cikk

81 GDPR 6. Fejezet

82 GDPR 58. Cikk (1) bekezdés

83 GDPR 22. Cikk (3) bekezdés

84 GDPR 71. pont

A GDPR 22. cikke, elvben tiltja a teljesen automatizált, jogi vagy hasonlóan jelentős hatású döntéseket, amelyek például az emberi beavatkozás nélküli, teljesen automatizált elektronikus munkaerőfelvételre vonatkoznak.⁸⁵ A GDPR elődjének már volt hasonló rendelkezése, amelyet a gyakorlatban nem nagyon alkalmaztak.⁸⁶ A GDPR automatizált egyéni döntéshozatalra vonatkozó rendelkezésének fő szabálya a következő. „Az érintett jogosult arra, hogy ne terjedjen ki rá az olyan, kizárólag automatizált adatkezelésen – ideértve a profilalkotást is – alapuló döntés hatálya, amely rá nézve joghatással járna vagy őt hasonlóképpen jelentős mértékben érintené.”⁸⁷

Összefoglalva: az embereket nem lehet bizonyos automatizált döntéseknek alávetni, amelyeknek messzemenő jogi vagy más jelentős hatása van. A GDPR szerint az embereknek „joguk van arra, hogy bizonyos automatizált döntéseknek ne legyenek alávetve”. Az általános vélekedés úgy gondolja, hogy ez a jog az ilyen döntések elvi tilalmát jelenti.⁸⁸ Mendoza és Bygrave szerint négy feltételnek kell teljesülnie a rendelkezés alkalmazásához: (i) van egy döntés, amely (ii) kizárólag (iii) az automatizált adatfeldolgozáson alapul; (iv) a határozatnak jogi vagy hasonlóan jelentős következményei vannak az adott személyre nézve.⁸⁹

A „jogi következményekkel járó” döntésekre példa lehet a bírósági döntés vagy a törvény által biztosított szociális juttatásra vonatkozó döntés, akár csak a nyugdíjak kifizetése.⁹⁰ Hasonlóan jelentős hatású egy munkahelyi pozícióra való jelentkezés visszautasítása a mesterséges intelligencia által, minden humán közrehatás nélkül.⁹¹

Vannak kivételek⁹² egyes automatizált döntések elvi tilalma alól. Röviden, a tilalom nem érvényes, ha az automatizált döntés (i) az egyén kifejezett beleegyezésén alapul; (ii) szükséges a magánszemély és az adatkezelő közötti szerződéshez; vagy (iii) törvény engedélyezi.⁹³ Ha az adatkezelő a (i) hozzájárulás alapú vagy (ii) szerződéses kivételre támaszkodik a tilalom megkerülése érdekében, akkor egy másik szabály lép érvénybe, miszerint „az adatkezelő köteles megfelelő intézkedéseket tenni az érintett jogainak, szabadságainak és jogos érdekeinek védelme érdekében, ideértve az érintettnek legalább azt a jogát, hogy az adatkezelő részéről emberi beavatkozást kérjen, álláspontját kifejezze, és a döntéssel szemben kifogást nyújtson be.”⁹⁴ Ezért bizonyos körülmények között az érintett kérheti az emberi beavatkozást, az automatizált döntés felülvizsgálata

85 GDPR 71. pont

86 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2150145 (2020.08.24)

87 GDPR 22. Cikk

88 WRIGHT D, De Hert P (szerk.) *Privacy Impact Assessment* Springer 2012, 21.

89 MENDOZA I és BYGRAVE LA, *The right not to be subject to automated decisions based on profiling* 2017, 34.

90 29. Munkacsoport: WP251. 21.

91 GDPR 71. Részlet

92 GDPR 22(a). Cikk

93 29. Munkacsoport: WP251. 22.

94 GDPR 22. Cikk 3. bekezdés

érdekében. Például a cégnek biztosítania kéne, hogy a munkára jelentkező kérhesse a felvételi eljárással összefüggő MI-alapú döntés emberi felülvizsgálatát (például egy HR szakember személyében).

Az általános átláthatósági követelmények mellett a GDPR az automatizált döntésekre vonatkozó speciális átláthatósági követelményeket is tartalmaz. Eszerint „minden érintett számára biztosítani kell a jogot arra, hogy megismerje különösen a személyes adatok kezelésének céljait, továbbá, ha lehetséges, a kezelés időtartamát, a személyes adatok címzettjeit, azt, hogy a személyes adatok automatizált kezelése milyen logika alapján történt, valamint azt is, hogy az adatkezelés – legalább abban az esetben, amikor az profilalkotásra épül – milyen következményekkel járhat, továbbá, hogy minderről tájékoztatást kapjon. Ezért egyes esetekben egy szervezetnek tájékoztatnia kell az érintettet, hogy az MI-döntéshozatalt használja, és elegendő információt kell szolgáltatnia a folyamat logikájáról.”⁹⁵

Nagy tudományos figyelmet fordítottak arra, hogy a GDPR automatizált döntésekre vonatkozó szabályai létrehozzák-e az egyes döntések ún. „magyarázatának jogát”.⁹⁶ Az adatvédelmi rendelet 13. és 15. cikke MI döntések „magyarázatához”, indokolásához fűződő egyéni jog létezésére utal, amely jog hasznos lehet a már korábban említett okokból kifolyóan. Sok jogtudós szkeptikus abban, hogy egy ilyen jog hatékony lenne-e, megjegyezve például, hogy az automatizált döntések sok típusa kívül esik a GDPR szabályainak hatályán.⁹⁷ Példának okáért a GDPR automatizált döntési rendelkezése csak a „kizárólag” automatizált feldolgozáson alapuló döntésekre vonatkozik. Ennélfogva, ha a munkáltatói jogkör gyakorlója az AI rendszer ajánlása alapján szünteti meg az egyik munkavállaló munkaviszonyát, mindaddig, amíg a munkáltató nem pusztán aláíró szerepet tölt be, a rendelkezés nem alkalmazandó (hiszen a „kizárólagosan” kitétel nem valósul meg).⁹⁸ Ebben az esetben a GDPR általános adatkezelésre vonatkozó klauzulái alkalmazandók.

Szükséges azt is megvizsgálni, hogy a hivatkozott GDPR-rendeleteknek milyen gyakorlati hatása lesz. Mint korábban említettem, a GDPR automatikus döntéshozatalra vonatkozó rendelkezésének elődje⁹⁹ nem vált be, és sosem volt kellően alkalmazva. Ettől függetlenül a GDPR-rendeletek figyelembevétele elősegítette az AI-döntések magyarázatáról szóló interdiszciplináris eszmecserét a jogtudósok között.

A modernizált 108. egyezmény nagyvonalúbbnak tűnik az egyének számára a „magyarázati jog” körüli megfogalmazásában. A GDPR rendelkezésétől eltérően – amely a

95 GDPR 13. Cikk 2. bekezdés (f) pont

96 EDWARDS L and VEALE M: ‘Slave to the algorithm: Why a right to an explanation is probably not the remedy you are looking for’ *Duke L. & Tech. Rev.* 2018, 18.

97 EDWARDS L and VEALE M: ‘Slave to the algorithm: Why a right to an explanation is probably not the remedy you are looking for’ *Duke L. & Tech. Rev.* 2018, 19.

98 29. Munkacsoport: WP251 7. o.

99 Az Európai Parlament és a Tanács 95/46/EK irányelve (1995. október 24.) a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról 12. cikk

jelentős hatású döntésekre vonatkozik, és amelyek „kizárólag” automatizált feldolgozáson alapulnak – az egyezmény jogot ad az egyéneknek arra, hogy „kérésre ismeretet szerezzenek az adatkezelés mögöttes érvelésről, ha az ilyen feldolgozás eredményeit rájuk alkalmazzák”. Az, hogy mit jelent az „eredmény” alkalmazása, a nemzeti gyakorlatban még nem látható.¹⁰⁰

5.3. A gyorsan fejlődő technológia szabályozásának kérdése – szabályozástechnikai szempontok

Az adatvédelmi szabályozás további kihívásokkal jár, amikor a szabályokat a gyorsan fejlődő technológiára kell alkalmazni. Az alapelvek vagy irányelvek elfogadása évekig, sőt évtizedekig is eltarthat. Eközben a technológia, a piac és a társadalom gyorsan és megállíthatatlanul fejlődik. Ezek a kihívások nem egyedülállóak az MI számára; szerencsére van már korábbi tapasztalat a gyorsan fejlődő technológiák szabályozásában. Az új technológiák területén történő szabályozás során a döntéshozók különböző típusú szabályokat kombinálhatnak, például az alapelveket keretszabályokkal és irányelvekkel, vagy esetleg konkrétabb szabályokkal tesznek következővé.¹⁰¹ Az alapelveket ésszerűen és technológia-semleges módon kell megfogalmazni, így elkerülve a gyorsabb elavulást. A tágabb keretekkel rendelkező, technológia-semleges jogszabályi rendelkezéseknek az az előnye, hogy nem kell minden alkalommal megváltoztatni őket, amikor egy új technológiát fejlesztenek ki. Hátrány azonban, hogy a tágabb elveket nehéz lehet a gyakorlatban alkalmazni, ez a későbbiekben sok vitát válthat ki, ezért a törvényhozók magyarázatai, és kommentárjai nagyon hasznosak lehetnek.¹⁰² Általánosságban az irányelvek gyorsabban módosíthatók, így azok lehetnek konkrétabbak, és azokat rendszeresen értékelni kell, és szükség esetén módosítani kell.¹⁰³

Az GDPR részben ezt a kombinált megközelítést alkalmazza. Számos keretszabályt tartalmaz, amelyek különböző helyzetekre és technológiákra alkalmazhatók. Konkrét példával élve az adatvédelmi rendelet nem tartalmaz külön szabályokat a CCTV-re (biztonsági kamera) vagy a munkahelyi megfigyelésre vonatkozóan. Ami azonban a személyes adatokat (a videoképeken is) kezeli, arra kiterjed a GDPR hatálya, így az alkalmazandó a CCTV-re,¹⁰⁴ és a munkahelyi megfigyelésre is.¹⁰⁵ Ezzel a példával azt kívánom szemléltetni, hogy a későbbiekben egy ilyen kombinált megközelítéssel és megfelelő jogkörök biztosításával folyamatosan lehetne szabályozni az AI működését.

100COE Data Protection Convention 2018 9. Cikk 1. Bekezdés (c)

101Bert-Jaap KOOPS: Should ICT regulation be technology-neutral?. In KOOPS – Bert-Jaap KOOPS. (szerk.): *Starting Points for ICT Regulation - Deconstructing Prevalent Policy One-liners* Information Technology and Law Series, Asser 2006, 53.

102Frederik Zuiderveen Borgesius, Jonathan Gray & Mireille van Eechoud: Open data, privacy, and Fair Information Principles: Towards a balancing framework. *Berkeley Tech Journal* (2015) 30. 12.

103Bert-Jaap KOOPS i. m. 53.

104Working Party 2004 (WP89): 29. Cikk

105Working Party 2017 (WP249): 29. Cikk

Az adatvédelmi rendelet mellett az adatvédelmi hatóságok gyakran értelmezési irányelveket fogadnak el, amelyek konkrétabb követelményeket támasztanak a különböző helyzetekkel kapcsolatban, mint például a CCTV, a munkahelyek és maga az automatizált döntéshozatal. Az EU-ban az Európai Adatvédelmi Testület és elődje 1995 óta több, mint 250 irányelvet fogadott el.¹⁰⁶ Hasonlóképpen, az Európa Tanács az 108. adatvédelmi egyezmény mellett iránymutatásokat is elfogadott, például a „big data”,¹⁰⁷ a rendőrség¹⁰⁸ és a profilalkotás terén.¹⁰⁹

Ennélfogva, ha új jogi szabályokat fogadnának el a mesterséges intelligencia területén a diszkrimináció kockázatának mérséklése érdekében, akkor talán a törvényi generális szabályokat össze kellene kapcsolni azzal a lehetőséggel, hogy a szabályozó szervek könnyebben módosítható iránymutatásokat fogadhasanak el. Erre jó megoldás lehetne az együttes szabályozás, vagyis az önszabályozás, az állami szabályozók eltérő mértékű befolyásával. Az alapgondolat ugyanaz marad, azonban különböző típusú szabályok kombinálhatók.¹¹⁰ Ahogy Koops fogalmaz: „többszintű jogszabályok, nyílt végű megfogalmazások és az időszakosan értékelt elvont és konkrét szabályok vegyes megközelítése révén megfelelő jogbiztonságot lehet biztosítani a jelenlegi technológiákkal kapcsolatban, ugyanakkor megfelelő hatókör biztosítható a jövőbeli technológiai fejlődés érdekében.”¹¹¹

Természetesen demokratikus legitimációnak és megfelelő fékeknek és ellensúlyoknak kell lenniük a szabályokat vagy iránymutatásokat meghatározó szervezetekkel szemben. Összefoglalva, az új technológiák területén a szabályozás nehézkes, de lehetséges, és gyakran szükséges.

5.4. A jövőben tervezett jogszabályi keretek kontúrjai – szabályozási, javaslatok, elvek, irányok

A mesterséges intelligencia alapú döntések területén a jog más területei is hozzájárulhatnak az egyenlő bánásmód biztosításához, és talán hozzájárulhatnak a diszkriminációval kapcsolatos problémák enyhítéséhez. Például a fogyasztóvédelmi törvényekre lehet hivatkozni, hogy megvédjék a fogyasztókat a manipulatív mesterséges intelligencia által vezérelt reklámok bizonyos típusaitól.¹¹² Mivel a vállalat diszkriminatív magatartása több problémát okoz, ha a vállalat monopóliumhelyzetben van, a versenyjog is segíthet az emberek védelmében.¹¹³

106https://edpb.europa.eu/edpb_en (2020.09.02.)

107Európai Tanács: Big Data Guidelines 2017.

108Európai Tanács: Police and Personal Data Guide 2018.

109Európai tanács: Profiling Recommendation 2010.

110Christina ANGELOPOULOS.: *Study of fundamental rights limitations for online enforcement through self-regulation*, Report IViR Institute for Information Law, University of Amsterdam, 2016, 12.

111KOOPS BJ, i. m. 63.

112Frederik ZUIDERVEEN, BORGESIUŠ, Natali HELBERGER, Agustín REYNA, ‘*The perfect match? A closer look at the relationship between EU consumer law and data protection law*’, *Common Market Law Review*, 2017, 54.

113Ariel EZRACHI, Maurice STUCKE: *Virtual Competition* Harvard, 2016, 34.

A közzféra számára a közigazgatási- és büntetőjog releváns lehet a tisztességes eljárások védelmében.¹¹⁴ Az információszabadságról szóló törvények felhasználhatók a közzféra mesterséges intelligencia-rendszereiről szóló információk átláthatóvá tételében.¹¹⁵ A fentebbi példákkal párhuzamosan a munkajogot is hasonló módon és irányelvek mellett szükséges a jövőben szabályozni. Fontos megjegyezni, hogy ezeknek a jogterületeknek az alkalmazása az emberek védelme érdekében a mesterséges intelligencia területén nagyrészt egyelőre felderítetlen beleértve a munkajogot is.

Számos olyan szabályozási intézkedést fontolgatnak, amelyek relevánsak lehetnek a mesterséges intelligencia által vezérelt diszkrimináció szempontjából. Az Európa Tanács Konzultációs Bizottsága az egyének védelméről a személyes adatok automatikus feldolgozása vonatkozásában jelentéstervezetet tett közzé „Mesterséges intelligencia és adatvédelem: kihívások és lehetséges jogorvoslatok” címmel.¹¹⁶ Az Európa Tanács hangsúlyozza, hogy a mesterségesintelligencia-technológiákat úgy kell megtervezni, hogy tiszteletben tartsák, szolgálják és védjék az uniós értékeket és a fizikai és szellemi integritást, fenntartsák az Unió kulturális és nyelvi sokféleségét, és hozzájáruljanak az alapvető szükségletek kielégítéséhez; hangsúlyozza, hogy el kell kerülni az olyan használatokat, amelyek elfogadhatatlan közvetlen vagy közvetett kényszerhez vezethetnek, alááshatják a pszichológiai autonómiát és a mentális egészséget, illetve indokolatlan megfigyeléshez, megtévesztéshez vagy elfogadhatatlan manipulációhoz vezethetnek

Az Európa Tanács Média- és Információs Társadalom Irányító Bizottsága (CDMSI) szakértői bizottságot hozott létre az MI-vel kapcsolatban, mégpedig az automatizált adatfeldolgozás és a mesterséges intelligencia különböző formáinak emberi jogi dimenzióival foglalkozó szakértői bizottságot. A szakértői bizottság tanulmányokat készít és útmutatást ad a lehetséges jövőbeni szabványalkotáshoz.¹¹⁷ A dokumentum emberközpontú megközelítést vet fel az AI-vel kapcsolatban, és felsorol 7 fő követelményt, amelyeknek az AI-rendszereknek meg kell felelniük ahhoz, hogy megbízhatóak legyenek.

Az Európai Unió a mesterséges intelligencia területén is aktív, 2018-ban az Európai Bizottság közleményt adott ki a mesterséges intelligenciáról, és létrehozott egy mesterséges intelligenciával foglalkozó magas szintű szakértői csoportot, amelynek feladata a mesterséges intelligencia-iránymutatások tervezetének előterjesztése,¹¹⁸ illetve Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége az MI-t is vizsgálja. Ezenkívül a Bizottság 2017-ben egy e-adatvédelmi rendeletet javasolt az internetes magánélet védelme érdekében, amely

114Van ECK: *Automated administrative chain decisions and legal protection. Research into legal safeguards regarding the practice of automated chain decisions about financial interests* PhD thesis University of Tilburg, 2018, 43.

115Aaron RIEKE, Miranda BOGEN, David G. ROBINSON, ‘Public scrutiny of automated decisions: Early lessons and emerging methods, Upturn and Omidyar Network’ 2018, 35.

116Európai Tanács: MSI-AUT 2018.

117Európai Bizottság: High-Level Expert Group on Artificial Intelligence (Hozzáférve: 2020.09.02).

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/high-level-expert-group-artificial-intelligence>

118Európai Bizottság: Artificial Intelligence for Europe (2018) 16. o.

releváns lehet a mesterséges intelligencia és a gépi tanulás szempontjából, mivel korlátozná a magánélet szempontjából érzékeny adatok bizonyos típusainak az interneten történő gyűjtését.¹¹⁹

2016-ban az Unió létrehozott egy rendeletet az algoritmikus kereskedelem tőzsdéken való alkalmazásáról.¹²⁰ A rendelet formalizálja és megköveteli a kereskedelem nyomon követhetőségét és átláthatóságát. Talán hasonló követelményeket lehetne elfogadni más ágazatokra is akár a munkajogra. Egy hasonló rendelettel transzparensbbé tehető a munkáltatói döntéseket segítő algoritmikus döntéshozatal.

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) öt egymást kiegészítő, értékalapú alapelvet határoz meg a megbízható mesterséges intelligencia felelősségteljes felügyeletéhez. Elsőként a mesterséges intelligenciának az emberek és a társadalom számára előnyösnek kell lennie az inkluzív növekedés, a fenntartható fejlődés és a jólét előmozdításával. A második alapelv szerint a mesterséges intelligencia-rendszereket úgy kell megtervezni, hogy tiszteletben tartsák a jogállamiságot, az emberi jogokat, a demokratikus értékeket és a sokszínűséget, és megfelelő biztosítékokat kell tartalmazniuk – például lehetővé téve az emberi beavatkozást, ha szükséges – a tisztességes és igazságos társadalom biztosítása érdekében. Harmadik alapelvként említhető, hogy átláthatóságnak és felelősségteljes nyilvánosságnak kell lennie a mesterséges intelligencia-rendszerek körül annak biztosítása érdekében, hogy az emberek megértsék az AI-alapú döntéseket, és jogorvoslattal élhessenek. A negyedik szempont értelmében a mesterséges intelligencia-rendszereknek robusztus, biztonságos és biztonságos módon kell működniük egész életciklusuk során, és a lehetséges kockázatokat folyamatosan fel kell mérni és kezelni. Végezetül pedig a mesterséges intelligencia-rendszereket fejlesztő, telepítő vagy működtető szervezeteket és egyéneket a fenti elveknek megfelelően felelősségre kell vonni a megfelelő működésükért.

Ahogy az OECD is megfogalmazta és a következő fejezetben kifejtem, véleményem szerint a munkáltatói felelősséget akár analógián keresztül közelíteni lehetne a termék-felelősséghez a jövőben.

Az EU stratégiaileg is nagyon fontosnak tartja a mesterséges intelligencia térnyerését, és mielőbbi alkalmazását. Azonban ahhoz, hogy ez megtörténhessen megfelelő jogi és etikai kereteket kell felállítani. Ezeket a kereteket négy alappillére helyezi az EU, ezek pedig a fehér könyv (white paper)¹²¹ a már elfogadott, de még nem hatályos mesterséges

119Frederik Zuiderveen BORGESIUŠ, Natali HELBERGER, Agustín REYNA, *The perfect match? A closer look at the relationship between EU consumer law and data protection law*, Common Market Law Review, 2017, 53.

120A Bizottság (EU) 2017/589 felhatalmazáson alapuló rendelete (2016. július 19.) a 2014/65/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvnek az algoritmikus kereskedést folytató befektetési vállalkozások szervezeti követelményeit meghatározó szabályozástechnikai standardok tekintetében történő kiegészítéséről

121https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf (2020.10.07.)

intelligenciáról, a digitális szolgáltatásokról szóló törvény,¹²² a GDPR és a kiberbiztonsági törvény.¹²³ Ezekkel a pillérekkel az Európai Unió célja, hogy elősegítse Európa innovációs képességét a mesterséges intelligencia területén, miközben támogatja az etikus és megbízható mesterséges intelligencia fejlesztését és elterjedését az EU egész területén. Hangsúlyozza, hogy Az AI-nek az emberekért kell működnie, és a jót kell szolgálnia a társadalomban.

6. Felelőségi kérdések az MI kapcsán

Az Európai Parlament állásfoglalása a robotikáról,¹²⁴ habár nem határoz meg ajánlásában konkrét felelőségi alakzatokat, szabályokat, néhány elvi jelentőségű megállapítást megfogalmaz. Véleményem szerint jó irányba indult az EP az alábbi megállapításaival. Talán a legfontosabb követelményként rögzíti a dokumentum a felelőség kizárásának a tilalmát. Vagyis azt a szabályozási elvárás, miszerint „bármilyen jogi megoldást választ a jogalkotó a robotok által okozott károk iránti felelősségre vonatkozóan a vagyoni károktól eltérő esetekben, a jövőbeni jogalkotási aktus semmilyen körülmények között nem korlátozhatja a megtéríthető károk típusát és mértékét, illetve nem korlátozhatja a károsultnak felkínálható kártérítés formáit pusztán azon az alapon, hogy a kárt nem emberi lény okozta.”¹²⁵ A fentebb megfogalmazott elvet a munkáltatói felelősségre is alkalmazni lehetne, ezzel megszünterve annak a lehetőségét hogy a munkáltató bármilyen módon hártsa, csökkentse vagy kizárja saját felelőséget csak azért mert helyette AI járt el például egy rossz utasítással okozott baleset kapcsán amellyel egészségkárosodást szenved a munkavállaló.

A munkajogi felelőség kérdéskörének tisztázása rendkívül fontos lesz a későbbiekben, mivel a mesterséges intelligencia rendkívüli mértékben tudja befolyásolni, sőt a jövőben egyre inkább átveszi a tudatos mérlegelésen alapuló emberi döntés szerepét, hogy ezáltal kétségessé teszi a kártérítési felelőség morális alapját. Az előző ipari forradalmakhoz hasonlóan, mint ahogy azt a bevezetésemben is említettem a jogi felelőséget alapjaiban szükséges újra gondolni és szabályozni azt.

Akár könnyen azt mondhatnánk, hogy ebben a helyzetben tökéletesen alkalmazható a veszélyes üzemi felelőség klauzulája így az üzembentartó vagy az analógiánknál maradván a munkáltató munkajogi felelőségét tudnánk megállapítani. Viszont a mesterséges intelligencia térnyerésével a felelőség szubjektív eleme a vétkesség akár teljesen eltűnhet, és ha ez megtörténik, úgy már nem beszélhetünk felelőségről csak helytállásról vagy kártalanításról. Így a magatartás értékelésén alapuló felelőség a mesterséges intelligencia térnyerésével később egyre kevésbé lesz alkalmazható.

122<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/digital-services-act-package> (2020.10.07.)

123Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/881 rendelete (2019. április 17.)

124Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról. (Hozzáférve 2020. 08. 15.) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html

125EP Állásfoglalás 52. pont

Ez a fentebb felvázolt szcenárió tökéletesen megfeleltethető a későbbiekben a munkáltató kártérítési „felelőségére” is, amelyben az emberrel szemben támasztott előreláthatóság követelménye, ha érvényesíthető is lesz, akkor is igen szűk körben. A mesterséges intelligencia olyan döntéseket fog hozni, amiben az emberi hiba szinte felfedezhetetlen, vagy akár nem is lesz. Az sem kizárt, hogy egy mesterséges intelligencia által hozott döntés miatt bekövetkező kár egy nagyobb hátrány megelőzését szolgálja. Egy példával szemléltetve egy építkezésen működő teljesen automatizált mesterséges intelligenciával vezérelt daru az előírt műveletnek ellentmondva megszakította azt és a terhét úgy tette le, hogy azzal két munkavállalónak enyhe sérüléseket okozott. Később kiderült, hogy a rögzítő szerkezet hibás volt, amit a mesterséges intelligencia észlelt, így kijelenthető, hogy az AI a kisebb rossz érdekében okozott kárt azzal, hogy megszakította a műveletet ezzel elkerülve az esetleges tömeges balesetet.

Az ilyen – a már emberi felróhatóságon aligha alapuló – kártérítési esetekre az Európai Parlament állásfoglalása egy kötelező felelősségi rendszer megvalósításnak lehetőségét vizsgálja „az egyre önállóbb robotok által okozott károkkal kapcsolatos felelősség telepítésének bonyolult kérdésére esetleg megoldás lehet egy kötelező biztosítási rendszer, amilyen már jelenleg is érvényben van például a gépkocsik esetében; mindazonáltal megjegyzi, hogy a közúti közlekedés biztosítási rendszerétől eltérően, ahol a biztosítás az emberi cselekedetekre és hibákra terjed ki, a robotikára vonatkozó biztosítási rendszernek a láncolat összes lehetséges felelősségi körét figyelembe kell vennie”.¹²⁶

Fontos megemlíteni azt is, hogy a digitalizáció a munkavégzés során újszerű munkaesészségügyi kockázatokat is felvet, a szakirodalom ezt gyűjtőfogalomként „techno-stressz”¹²⁷-nek nevezi. Ez elehet technológiai függőség, kiégés, információs túlterhelés és a képernyő előtti munka fizikai és ergonómiai kockázatai. Ezek a pszichoszociális kockázati tényezők főleg a bizonyítás nehézségére tekintettel tovább erősítik a biztosítási logika alkalmazását.

Véleményem szerint a munkáltatók esetében is megoldást jelenthetne egy hasonló felelősségbiztosítási termék létrehozása, amellyel párhuzamosan bővíteni lehetne a munkáltató kárfelelőségének jogalapját is. Azonban megfelelő biztosítékok nélkül egy ilyen felelősségi rendszer akár visszaélésekre is alapot adhat, ha a munkaváltató kevésbé tart a költséges kártérítésektől, nagyobb veszéllyel fogja negligálni a kármegelőzéssel kapcsolatos kötelezettségeit.

Ennek elkerülése érdekében a mesterséges intelligencia használata előtt olyan előzetes kötelezettséget kéne a munkáltatókra róni, amely szigorú és sokszori szűrőt alkalmaz mielőtt az AI-t használja és így felelhetne meg az ezzel kapcsolatos felelősségbiztosítás kritériumainak is. Ilyen kritériumok lehetnek különböző tanúsítványok, amelyek biztosítják a szoftver különböző hatóságok által felállított kritériumoknak való megfelelést, vagy megfelelő önszabályozás, belső szabályzat kialakítása, az üzemi tanács véleményének

126EP Állásfoglalás 57. pont

127Jan POPMA: *The Janus face of the 'New Ways of Work', Rise, risks and regulation of nomadic work*, Brussels, ETUI Working Paper, 2013, 23.

kikérése az Mt. 264. § alapján és megfelelő kockázatértékelés, hatásvizsgálat elvégzése a GDPR mintájára.

Összefoglalva a fentebb leírtakat a vétkesség eltűnésével a klasszikus kárfelelősségi alakzat csak úgy, mint sok más mesterséges intelligenciával érintett területen többé nem lesz alkalmazható, viszont a felelősséget semmi esetre sem lehet kizárni a későbbiekben sem. Erre jó megoldás lehet egy felelősségbiztosítási termék, amellyel a munkáltató biztosítja magát a mesterséges intelligencia döntései kapcsán bekövetkező károkkal szemben. Ennek azonban nagyon szigorú kritériumokat, sokszoros szűrőt szükséges felállítani jogszabályi szinten, és ezen felül akár maga a biztosító is szabhat meg többlet követelményeket a biztosítási díjak alacsonyan tartása érdekében. Ez mind munkavállalói, mind munkáltatói oldalról egy biztonságos környezetet teremtene azzal, hogy a munkavállalónak nem kell félnie attól, hogy a kártérítés kifizetése elhúzódik esetleg pereskedésbe fordul, míg a munkáltató kártérítési költségeit pedig a biztosító fedezné.

7. A robot, mint jogképes és cselekvőképes személy

2016-ban a Hanson Robotics bemutatta a nyilvánosság számára Sophiát, egy nőhöz hasonló humanoid robotot, amely képes több mint 60 arckifejezést utánozni.¹²⁸ Sophiának kamerák vannak beépítve a „szemébe”, és képes felismerni az arckifejezéseket, és megtartani a szemkontaktust. A robot képes beszélgetni emberekkel is, és aktiválása óta több interjút „adott”. Ezek a tulajdonságok jelentős figyelmet fordítottak Sophiára; 2017-ben az ENSZ Fejlesztési Programja ezt a robotot kinevezte „minden idők első nem emberi innovációs nagykövetének”,¹²⁹ ahhoz, hogy egy ilyen tisztséget kapjon alig egy hónappal a kinevezés előtt Sophia volt az első robot, aki megkapta egy ország, Szahú-Arábia állampolgárságát. Ez az esemény jó néhány kérdést vetett fel és vitát váltott ki a jogképesség kapcsán.¹³⁰ Lehetnek-e a robotoknak olyan jogai és kötelességei, mint az embernek? Összeilleszthető-e a mesterséges intelligencia az emberi lelkiismerettel, mint e jogok és kötelességek forrása? Ez fontos kérdést vet fel a munkajog területén is – mint azt már korábban említettem – amennyiben a robot, vagy a mesterséges intelligencia jogképes lesz, úgy nem elképzelhetetlen az egyes munkáltatói jogkörök átruházása. A robot Sophia iránti figyelem eredményeképp ezekről a kérdésekről azóta is viták folynak.¹³¹

Már 2016-ban az EU Parlament jelentéstervezete arról érdeklődött, hogy lehet-e robotoknak „elektronikus személyiséget” adni. Nevezetesen, egy sajátos jogállást kell létrehozni a robotok számára, hogy legalább a kifinomultabb autonóm robotokat defi-

128<https://www.hansonrobotics.com/sophia/> (2020.08.30.)

129<http://www.asiapacific.undp.org/content/rbap/en/home/presscenter/pressreleases/2017/11/22/rbfsingapore.html> (2020.08.23)

130<https://www.theverge.com/2017/10/30/16552006/robot-rights-citizenship-saudi-arabia-sophia> (2020.08.25).

131 Jerry KAPLAN: *Artificial Intelligence: What Everyone Needs To Know* Artificial Intelligence and Law. 2016, 21.

niálni lehessen egy bizonyos státusszal, meghatározott jogokkal és kötelezettségekkel rendelkező elektronikus személyként, és ezt az elektronikus személyiséget alkalmazza azokra az esetekre, amikor a robotok intelligens autonóm döntéseket hoznak, vagy más módon függetlenül lépnek kapcsolatba harmadik felekkel. A jelentés az úgynevezett intelligens robot definícióját is tartalmazza, amelyet a fentebb említett elektronikus személyiség potenciálisan érinthet. A jelentés emellett az uniós intézmények figyelmébe ajánlja az „intelligens robotok” azonosításának elemeiként a következő jellemzőket. „Az autonómia megszerzésének képessége szenzorok révén és / vagy adatcserével a környezettel (összekapcsolhatóság) és ezen adatok elemzése; a tapasztalat és az interakció révén történő tanulás képessége; a robot fizikai támogatásának formája; az a képesség, hogy viselkedését és cselekedeteit a környezetéhez igazítsa.”¹³²

A jelentés korántsem javasolja, hogy a robotokat jogaik és kötelességeik elismerésében egyenlővé kell tenni az emberekkel, amint azt annak kidolgozó is megerősítik. A dokumentum előadójaként eljáró európai parlamenti képviselő ehelyett párhuzamot vont a robotok „elektronikus személyisége” és az olyan alanyok által régóta elismert „jogi személyiség” között, mint például a cégek, lehetővé téve a mesterséges intelligencia és a robotok számára, hogy jogokat és kötelezettségeket szerezzenek a vonatkozó jogrendszer szabályai szerint.¹³³

Annak ellenére, hogy a jogi személyiség régóta kialakult jogi fogalom és intézmény, amely akár kiterjeszhető a mesterséges intelligenciára is bizonyos fenntartásokkal függetlenül attól, hogy azok testet öltenek robot formájában, vagy csak mint szoftver léteznek.¹³⁴ A jogi személyiség megalkotása létfontosságúnak bizonyult a gazdasági fejlődés szempontjából, mivel lehetővé tette az emberek számára, hogy személyes vagyonukat elkülönítsék a cégek vagyonaitól, és ezáltal ösztönözte az üzleti kezdeményezésekbe történő befektetéseket, ideértve többek között a kereskedelmet és a gyártást, valamint megkönnyítve a gazdasági szempontból kulcsfontosságú folyamatokat, mint a terjeszkedés például a vállalatok és a termelés vertikális integrációja.¹³⁵ A fejlődéshez való hozzájárulását ezért sem szabad elhanyagolni a mesterséges intelligencia vonatkozásában. Habár meg kell jegyezni, hogy a jogi személyiségek felelősségvállalásával felvetődhetnek visszaélési lehetőségek is számos kulcsfontosságú területen, mint például a munkajog és a szociális jog.¹³⁶

A mesterséges intelligenciával szembeni törvényes jogok és kötelezettségek elismerése tehát nem semleges folyamat; előnyösnek bizonyulhat, de utat nyithat a másik felet

132Európai Parlament: (2015/2103(INL)), Draft Report with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics 2016, 12. o.

133<https://www.theverge.com/2017/1/19/14322334/robot-electronic-persons-eu-report-liability-civil-suits> (2020.08.24.)

134Jacob TURNER: *Robot Rules. Regulating Artificial Intelligence* 2018, 24.

135Simon DEAKIN, Frank WILKINSON: *The Law Of The Labour Market Industrialization, Employment, And Legal Evolution*, 2005, 32.

136Jeremias PRASSL: *The Concept Of The Employer* (2015); David Weil, *The Fissured Workplace: Why Work Became So Bad For So Many And What Can Be Done To Improve It* (2014) 32.

veszélybe sodró visszaélések számára is. Az elektronikus személyiség robotokhoz és mesterséges intelligencia-eszközökhöz való hozzárendelése lehetővé teheti tulajdonosaik és gyártóik felelősségvállalását is, és a másik félnek – például a kereskedelmi partnereknek, hitelezőknek, ügyfeleknek és munkavállalóknak, akik kapcsolatban állnak ezekkel az eszközökkel – megadja a lehetőséget, hogy amennyiben káresemény történik, úgy érdemi jogorvoslással tudjanak élni. Fontos azt is szem előtt tartani, hogy a jogok és kötelezettségek robotokhoz és mesterséges intelligencia-eszközökhöz való hozzárendelése semmiképpen sem vezethet ahhoz, hogy a jövőben egyre inkább egyenlővé tegyék őket az emberekkel, különösen akkor, ha a mesterséges intelligenciát olyan funkciók fejlesztésére tervezték, amelyek ezt lehetővé teszik. Működésük gyakran inkább hasonlít(hat) a lelkiismerethez és az emberi intelligenciához.¹³⁷ Ebben a tekintetben a jogi személyiséggel kapcsolatos tapasztalatok ismét több példát szolgáltathatnak. A vállalatokat az emberi jogok és az alkotmányos mechanizmusok már védik egyes jogaikkal kapcsolatban. Erre kézenfekvő példa a tulajdonjogok védelme olyan jogszabályok alapján, mint például az Emberi Jogok Európai Egyezményének 1. jegyzőkönyve, amely szerint „minden természetes vagy jogi személy jogosult a tulajdonának békés birtoklására”. Továbbá a jogi személyek védelme kiterjed azokra az elemekre is, amelyek elvileg korábban csak a természetes személyekre voltak alkalmazhatóak és kizárólagosnak tűntek eddig, mint például a vallás gyakorlása.¹³⁸ A nem természetes személyekhez fűződő jogok elismerése tehát olyan eredményekhez vezethet, amelyek meghaladják az eredeti gyakorlati szándékokat. Mint ilyen, az intelligens robotok és mesterséges intelligencia-eszközök elektronikus személyiségének potenciális bevezetésének hatásvizsgálata során ki kell vizsgálni annak lehetséges következményeit a lehető legszélesebb körben.

A fent tárgyalt jelentés az ilyen típusú személyiség bevezetésével kapcsolatos kérdések széles skáláját öleli fel, a szellemi tulajdontól és a kötelező biztosítástól az adatvédelemig és az emberi jogok tiszteletben tartásáig. Ami a foglalkoztatást illeti, úgy tűnik, hogy a jelentés a „kvantitatív” megközelítést követi, csupán az intelligens robotok elterjedése következtében létrehozható vagy elmozdítható munkahelyek számáról értekezik, valamint a digitalizációról és az automatizálás potenciáljáról a munkaerőpiacok kapcsán. Nincs külön utalás azoknak a munkavállalók munkahelyeinek minőségére gyakorolt következményeire, amelyek kölcsönhatásba léphetnek ezekkel a robotokkal, és különösen azokra a potenciálisan dehumanizáló hatásokra, amelyeket ez az interakció előidézhet, különösen, ha ezek a robotok megkapnák az elektronikus személyiséget megszerezve ezzel bizonyos jogokat és kötelezettségeket.

A nemzetközi vállalatok emberierőforrás- (HR) osztályainak több mint 40%-a használ ma már MI-alkalmazásokat, 70%-a pedig kiemelt fontosságúnak tartja ezeket a szervezet szempontjából. Egy, a világban több ágazat és iparág felső vezetőinek körében végzett felmérés szerint tízből több mint heten gondolják azt, hogy az elkövetkező tíz évben

137Jerry KAPLAN: *Artificial Intelligence: What Everyone Needs To Know* (2016) 12.

138BURWELL v. HOBBY *Lobby Stores, Inc.* (2014). 34. o.

általános lesz az, hogy MI-vel mérik a munkavállalók teljesítményét vagy állapítják meg a jutalmukat, viszont ötből négyen nem szeretnék, ha intelligens gépek irányítanák őket. Az MI-vel támogatott digitális nyomkövető technológiák mindenre kiterjedő ellenőrzésének különösen a munkavállalók lelki egészségi állapotára lehet negatív hatása. A munkavállalók úgy érezhetik, hogy oly mértékben elvesztik a munka tartalma, üteme és beosztása, valamint a munkavégzés módja feletti irányítást, hogy nem tudnak társadalmi kapcsolatokat kialakítani, vagy sérülnek a személyiségi jogaik. Bizonytalanságérzést és stresszt okozhat az adatoknak a munkavállalók jutalmazásához, büntetéséhez vagy akár az elbocsátásukhoz történő felhasználása. Ennek megelőzése érdekében ezen adatok gyűjtése és felhasználása tekintetében fontos biztosítani az átláthatóságot.

A Sophia robot állampolgárságának odaítéléséről Joanna Bryson, a Bath-i Egyetem informatikusa arra figyelmeztetett, hogy „beláthatatlan hatásai lehetnek egy olyan – szinte az állampolgárral azonos megítélés alá eső – elektronikus személyiség bevezetésének, amelyet ki- és be lehet kapcsolni, sőt mi több, tulajdonképpen egy megvásárolható állampolgár.”¹³⁹

Komoly kockázatot jelenthet, amikor a jogokat kiterjesztik a robotokra. Míg a vállalat, munkáltató egy-egy elvont fogalom, amely a valóságban csak fiktív módon létezik – még akkor is, ha jelentős anyagi tulajdonnal, például épületekkel, részvényekkel és gépekkel rendelkeznek –, nem léteznek a fizikai térben. A robotok ezzel szemben megkülönböztetett fizikai dimenzióval és egzisztenciával is rendelkezhetnek, és ugyanazon tényleges teret oszthatják meg az emberekkel. Az MI-eszközök folyamatosan kontaktusba léphetnek a dolgozókkal is, más emberek – például a munkáltatói jogkör gyakorlója és felügyelők, illetve az eszközök programozói vagy tulajdonosai – beavatkozása nélkül. Ezeknek a technológiai eszközöknek az asszimilálása a jogképesség megadásával nem lehet egyenértékű azzal, hogy jogi személyiséget adnak olyan fiktív szervezeteknek, mint például a cégek. Ennek előre nem látható következményei lehetnek az e folyamatokban résztvevő természetes személyek emberi méltóságára, különösen, ha ez olyan keretek között történik, ahol ezek a személyek esetleg a mesterséges intelligencia irányítási és ellenőrzési hatáskörei alatt állnak.¹⁴⁰ Olyan automatizált folyamatokról már korábban is beszámoltak, amelyek fokozzák a munka elidegenedését,¹⁴¹ ezenkívül azok a személyek, akik egymás mellett dolgoznak vagy kontaktusba lépnek a jogi személyiséggel rendelkező mesterséges intelligenciával, még inkább azt kockáztatják, hogy az üzleti folyamat pusztá fogaskerekének tekinthetők, ami a munkájuk súlyos árucikké válásához vezethet, és nem kívánatos dehumanizáló következményekkel járnak. Holott a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (International Labour Organization, ILO) egyik alapelve az, hogy a munka nem áru. Az emberi munka automatizált tevékenységekkel való helyettesítésével a tech-

139<https://www.theverge.com/2017/1/19/14322334/robot-electronic-persons-eu-report-liability-civil-suits> (hozzáférve: 2020.08.24.)

140Jacob TURNER: *Robot Rules, Regulating Artificial Intelligence* 2018 42. o.

141Eurofound, *Game changing technologies: Exploring the impact of production processes and work* (Research Report, 2018, 56. o.

nológiának azonban a másik oldalról nézve felszabadító hatása lehet, különösen, ha ez a helyettesítés nehéz, veszélyes vagy ismétlődő munkára vonatkozik.¹⁴²

Az Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség vitairata¹⁴³ szerint robotika szélesebb körű használatából eredő legnagyobb előnyt és hasznot az egészségvédelem és biztonság terén az egészségtelen vagy veszélyes környezetben dolgozó emberek helyettesítését kell jelentenie. Az úrben, a hadseregben, vagy a nukleáris iparban, de a logisztikában, a karbantartásban és az ellenőrzésben is, az autonóm robotok különösen hasznosak a piszkos, unalmas vagy nem biztonságos feladatokat ellátó emberi munkavégzők helyettesítésére, ezzel elkerülve a munkavállalók veszélyes anyagoknak és körülményeknek való kitettségét, és csökkentve fizikai, ergonómiai és pszichoszociális kockázatokat. Például a robotokat már ma is használják ismétlődő és monoton feladatok végrehajtására, radioaktív anyagok kezelésére vagy robbanásveszélyes légkörben történő munkavégzésre. A jövőben számos más, kockázatos vagy monoton ágazatban is bevetettek lesznek a robotok, mint például a mezőgazdaság, az építőipar, a közlekedés, az egészségügy és a katasztrófaelhárítás.

Az a tény, hogy újabban sok munkát már a korábban említett online platformokon vagy alkalmazásokon keresztül végznek, „torzíthatják” a vállalkozások és az ügyfelek felfogását a (platform) munkavállalókról, és jelentősen hozzájárulhatnak a korábban említett dehumanizációhoz. Azok a munkavállalók, akiket az ügyfelek egérvártintással vagy mobiljuk megérintésével felhívhatnak, elvégezhetik feladatukat, és ismét eltűnnek a tömegben vagy az on-demand munkaerő körében, jelentősen megkockáztathatják, hogy a szolgáltatás kiterjesztéseként azonosítják őket, mint egy informatikai eszköz.¹⁴⁴

8. Összefoglaló

Összefoglalva a dolgozatomat, a mesterséges intelligencia számos izgalmas lehetőséget kínál társadalmunk fejlesztésére, ezzel párhuzamosan rengeteg kockázatot is jelent. Gyakran átláthatatlan és diszkriminatív hatással járhat, például amikor egy mesterséges intelligencia-rendszer az elfogult emberi döntéseket tükröző adatokból tanul. Továbbá a diszkrimináció mellett fontos lesz tisztázni a későbbiekben, hogy a mesterséges intelligencia milyen joggal vehet részt a munkáltatói döntések meghozatalában, illetve milyen jogorvoslati lehetőségekkel, esetleg kártérítéssel élhet a munkavállaló a meghozott döntések ellen. Véleményem szerint az MI általi munkáltatói döntések és felelősség esetében a legelőremutatóbb lépés a kötelező felelősségbiztosítási termék létrehozása lenne,

142 Gateano VARDARO: *Tecnica, tecnologia e ideologia della tecnica nel diritto del lavoro*, Politica Del Diritto, 1986 o. 75.

143 Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség: A munkahelyi biztonság és egészség és a munka jövője: a mesterséges intelligencián alapuló eszközök előnyei és kockázatai a munkahelyeken

144 Valerio DE STEFANO, *The rise of the 'just-in-time workforce': On-demand work, crowdwork and labour protection in the 'gig-economy*, Comp. Lab. L. & Pol'y Journal 2016, 477.

aminek természetesen szigorú és túlbiztosított feltételeket kell szabni.

A köz- és a magánszektorban a szervezetek bevezethetik az mesterséges intelligencia által vezérelt döntéseket, amelyek messzemenő hatással vannak az emberekre. Az állami szektor szervei az MI-t előrejelző rendészeti vagy büntetési javaslatokra, valamint például nyugdíjakkal, lakhatási támogatással vagy munkanélküli ellátásokkal kapcsolatos döntésekhez használhatják. A magánszektor olyan mesterséges intelligencia-döntéseket is hozhat, amelyek súlyos következményekkel járnak az emberek számára, például a foglalkoztatással, a lakhatással vagy a hitelekkel kapcsolatos döntésekben. Sőt, sok kicsi döntés együttesen nagy hatásokkal járhat, egy célzott reklám ritkán jelent komoly problémát, de összesítve a célzott reklám kizárhat és diszkriminálhat egyes csoportokat. A mesterséges intelligencia által vezérelt árdifferenciálás pedig oda vezethet, hogy a társadalom bizonyos csoportjai folyamatosan többet fizetnek egy áruért vagy szolgáltatásért.

A mesterséges intelligencia által vezérelt megkülönböztetés kockázatának enyhítésére a legmegfelelőbb jogi eszközök az egyenlő bánásmódról szóló törvény és az adatvédelmi törvények. Hatékony végrehajtása esetén mindkét jogi eszköz hozzájárulhat az illegális diszkrimináció elleni küzdelemhez. Az Európai Unió tagállamainak, az emberi jogok érvényesülését ellenőrző szervezeteknek, valamint az esélyegyenlőségi testületeknek a jelenlegi megkülönböztetés-ellenes normák jobb érvényesítésére kell törekedniük. Fontos hangsúlyozni a transzparenciát mint szabályozási elvárást az MI esetében, véleményem szerint ez elengedhetetlen ahhoz hogy a megkülönböztetés kiküszöbölhető és ellenőrizhető legyen a döntéshozatal során.

De a mesterséges intelligencia utat nyithat a tisztességtelen megkülönböztetés (vagy diszkrimináció) új típusai előtt is, amelyek a jelenlegi törvények hatályán kívül esnek. A legtöbb egyenlő bánásmódról szóló törvény csak a védett tulajdonságok, például a faji származás alapján történő megkülönböztetésre vonatkozik. Az ilyen alapszabályok nem alkalmazhatók, ha a szervezetek olyan tulajdonság alapján különböztetnek meg egyes embereket vagy csoportokat, amelyek nincsenek taxatív felsorolva, de mégis csoportképzésre alkalmasak, például az egyén elválaszthatatlan részei. Az ilyen megkülönböztetés azonban még mindig igazságtalan lehet, és megerősíti a társadalmi egyenlőtlenséget. Valószínűleg további szabályozásra van szükségünk a tisztesség és az emberi jogok védelme érdekében a mesterséges intelligencia területén, de a mesterséges intelligencia szabályozása általában nem megfelelő megközelítés, mivel az AI rendszerek használata túl sokféle lesz egy szabálykészlethez. Szektorspecifikus szabályokra van szükségünk, mert különböző szempontok lehetnek fontosak és különböző problémák merülhetnek fel az eltérő szektorokban. Azonban ezekhez további eszmecserére és interdiszciplináris kutatásra van szükség. Ha a jelenben helyesen döntünk és meghozzuk a szükséges szabályokat, a jövőben élvezhetjük a mesterséges intelligencia számos előnyét, miközben minimalizáljuk a tisztességtelen megkülönböztetés kockázatát.

FEJEZETEK A BÍRÓI HIVATÁS TÖRTÉNETÉBŐL (1890 – 1938)¹

SCHLACHTA BOGLÁRKA LILLA
joghallgató (*KRE ÁJK*)

Témavezető:
STIPTA ISTVÁN
egyetemi tanár (*KRE ÁJK*)

1. Az OTDK dolgozat tárgya és a feldolgozás módszertana

Jelen tanulmány célja, hogy bepillantást nyújtson a bírói hivatás fejlődésének egy fontos területébe, a bírói szolgálati viszony dualizmus-kori és a Horthy korszak részidőszakát érintő történetébe. A tárgyalandó korszak kezdő dátuma 1890, ugyanis Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter időszakában kezdődtek a – tárgyunkat érintő – polgárosító bírósági reformok, míg az áttekintés záró éve 1938, a hazai bírósági szervezetet jelentősen módosító területvisszacsatolások, egyben a bírói hivatást érintő rendkívüli szabályozások kezdete. A bíró az igazságszolgáltatás csúcán helyezkedik el, bírói státuszt betölteni olyan méltóságos szerepet jelent, amely nem csupán az adott jogvita rendezését szolgálja, hanem a társadalom számára is iránymutatást nyújt. Ennek ellenére a bírói hivatás magyarországi fejlődéstörténete – számomra meglepő módon – a tudományos szakirodalomban kevésbé feldolgozott és e témakörben még jelentős mennyiségű feltáratlan levéltári források állnak rendelkezésünkre.² A választott témakör áttekintése során az eddigi szakirodalomhoz képest új szempontokat kerestem és ezekhez feldolgozatlan primer forrásokat igyekeztem gyűjteni és szöveggé formálni. Ezen az úton jutottam el a Budapest Fővárosa Levéltárába (a továbbiakban: BFL), ahol igyekeztem olyan levéltári fondokat vizsgálni, amelyeket a hivatástörténeti és jogi szakirodalom még nem dolgozott fel. A kutatás során 2,7 irattári folyóméternyi anyagot dolgoztam fel, valamint több mint 380 felvételt készítettem a primer forrásokról. A levéltári források között főként az ítélelőbírák személyi anyagait vizsgáltam, amelyekben belül a bírói tevékenységet minősítő egykorú táblázatok is szerepeltek. Ezen felül a Magyar Királyi Büntető Törvényszék személyzetéről készült kéjegyzekeket³ is kutattam,

-
- 1 Magyar Alkotmánytörténeti (Közjogtörténeti) Tagozat I. helyezés. Doktoranduszok Országos Szövetségének díja.
 - 2 A kutatómunkámat 2019-ben kezdtem meg, melynek eredményeképpen született a 2019. évi Mailáth György Tudományos Pályázatra az *Adalékok a bírói hivatás történetéhez* című pályamunkám. SCHLACHTA Boglárka Lilla: *Adalékok a bírói hivatás történetéhez*, Mailáth György Tudományos Pályázat 2019, Díjazott dolgozatok, Országos Bírósági Hivatal, Budapest, 2019, 817-857.
 - 3 A kéjegyzekeket dr. Sarusi Kiss Béla főosztályvezető-főlevéltáros, valamint dr. Nagy Sándor főosztályvezető helyettes készítette a Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL)

amely 1052 ítélezésben közreműködő alkalmazott – történetileg releváns – adatait tartalmazza. A rendkívül fontos és feldolgozatlan adatokat, minősítő megállapításokat diagramok segítségével szemléltettem. A legtöbb levéltári forrást a bírák fegyelmi ügyeiről tártam fel és elemeztem. A fegyelmi ügyeket tartalmazó fondokból nem csupán a bírákkal szemben indult fegyelmi ügyek ismerhetők meg, hanem a bíróság segédszemélyzetével és a bírósági végrehajtókkal szemben keletkezett fegyelmi eljárások is. Ezért az iratok közül először a bírákra vonatkozó fegyelmi ügyeket gyűjtöttem ki, majd a kiszűrt levéltári információk alapján a fegyelmi ügyeket az elkövetési magatartások (tényállások) szerint csoportosítottam.

2. A bírák nyilvántartása

2.1. A bírák személyi táblázatai és minősítése

A fővárosi levéltárban feltárt anyagokat olyan szempontok alapján igyekeztem kiválasztani, amelyek hozzájárulnak a bírói hivatástörténet eddig kevésbé ismert részleteinek bemutatásához. A dolgozat jelen fejezetében a bírák személyi táblázatait és minősítési nyilvántartásait ismertetem.⁴ Szilágyi Dezső átfogó igazságszolgáltatási reformjainak eredményeképpen⁵ a bírák személyi táblázatait az 1891-ben megalkotott általános bírói ügyviteli szabályzat, vagyis a 4291/1891. I.M.E. rendelet szabályozta. A személyi táblázatról az általános bírói ügyviteli szabályzat 27. §-a rendelkezett. Eszerint: „Minden ítélőbíró és bírósági hivatalnok köteles hivatalba lépése alkalmával személyi táblázatát a vonatkozó rovatok kitöltésével két példányban kiállítani és azokat a hivatkozott okiratok csatolása mellett az illető bíróság elnökének, ha pedig járásbíróvához neveztetett ki, azon törvényszék elnökének átadni, a melynek kerületébe a járásbíróvához tartozik. Az elnök a beadott táblázat minden tételét a bemutatott okiratokkal egybeveti, ehhez képest a táblázatot vagy hitelesíti, vagy a ki-nevezettet új táblázat készítésére utasítja és a hitelesített táblázat egyik példányát hivatala számára megtartja, a másik példányt az igazságügyminiszterhez felterjeszti, az okiratokat pedig az illetőnek visszaadja.”⁶ A személyi táblázatokban nyilvántartott adatok, nem voltak maradéktalanul megismerhetők a bírák számára. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy az érintettek a korabeli szaklapokban adtak hangot elégedetlenségüknek. Ezek egyike szerint:

VII.5.a. jelzetű elnöki iratok alapján. Ezúton is köszönöm, hogy a rendkívüli helyzetben is segítettek a levéltári kutatásomat.

- 4 A felhasznált források: BFL VII.1.a. 868; BFL VII.1.a. 869; BFL VII.1.a. 878; BFL VII.1.a. 879; BFL VII.5.a. 37; BFL VII.5.a. 38.
- 5 ANTAL Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890-1900). Ítéletábrák, bírói jogviszony, esküdtisztek*. Szeged, 2006. 167-169.; STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Multiplex Media-Debrecen U.P. Debrecen, 1998. 126-132.; BALOGH Judit: *Fejezetek a Hajdúszoboszlói Királyi Járásbíróvához szervezés- és ítélezéstörténetéből*. In: MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúszoboszlón*. Debreceni Törvényszék. Debrecen, 2019. 55-69.
- 6 MARSCHALKÓ János: *A bírósági ügyvitel szabályai. Az új büntető ügyvitel szabályainal kiegészített második kiadás*. Budapest, 1900. 37.

„A nyilvánosság színe előtt kérde-e karunkból valaki, hogy hát micsoda is tulajdonképpen az a bírói függetlenség? Hányféle törvény nyirbálta meg és hány rendelet, egészen a személyi táblázatig? Beszélünk-e arról, hogy a személyi táblázatot, ezt a néhány rubrikás papírlapot minő mystikus titok leple borítja? Ez sokszor a kegyhajhászok lelépő jegye lehet, ha lelkiismeretlen főnökök kezelik és polypja a valódi független bírónak, akárhogy megfelelt kötelességének. A mesterségesen előidézett setéségekben nem látjuk a hydrát. De fájdalmas szorításától néha egész életen át nem tudunk szabadulni. A bakának is van személyi táblázata, a fináncnak is van, a zsandárnak is van, és így tovább. De csak a bíró személyi táblázatába lehet büntetlenül sőt felelősségrevonás nélkül beírni esetleg olyan valótlanyságot, mely előléptetését gátolja. Mert a független bíró sorsa felett döntő rubrikák, a liberális aerában, autokrátikus, hogy ne mondjuk despotikus rendszer szerint kezeltek.”⁷ Egy másik forrás hangsúlyosabban utal a nyilvánosság kizárásának veszélyeire.

„A titkos minősítés veszedelme nem agyrém, nem falra festett ördög, hanem élő hus- és vérből való szörnyeteg. Ott grasszál a bíró háta mögött. Ott vigyorog az elnöki irodákban és szedi áldozatait. Ezek az áldozatok a közélet hanyatlásának a mártírjai. Ezek az áldozatok a bürokratizmus tulhajtásának a halottja, vérük elégtételért eseng az igazság Istenasszonyához, mégsem akarja őket senkisé meglátni és jajszavaik süket fülekre találnak. Ilyen igazságtalanságot jogállam meg nem tűrhet! Annak orvoslása minden faktornak kötelessége.”⁸

A bírák minősítését szolgáló személyi táblázatoknak az alábbi, összesen 13 rovata volt: 1. Születési hely és idő; 2. Vallás; 3. Családi állapot; 4. Viselt állás a katonaságnál; 5. Elméleti képzettség; 6. Nyelvismeret; 7.-8. Államhivatalba lépés előtti foglalkozás; 9. Rendkívüli szolgálatok; 10. Kitüntetések; 11. Címek és méltóságok; 12. Alíráások. Az utolsó rovat, pedig ahogyan Gál Lajos sátoraljaújhelyi bíró fogalmazott 1904. október 9-én a *Jog* című folyóiratban: „A 13. rovat – nem hiába 13-as – a legszerencsétlenebb. Mert a hivatali jegyzetek gyűjtőnév alá jön bele a bírónak a minősítése.”⁹ A hivatali jegyzéken belül a következő négy szempont alapján minősítették a bírákat: képzettség, ítélőképesség, felfogás, szorgalom. A kutatás során döntően jeles minősítéseket olvastam, ritkán fordult elő, hogy a bíróság vezetői jó minősítést és emellett gyenge ítélőképességet és felfogást állapítottak meg. Az ügyviteli szabályok változása folytán a minősítéseket 1-4-ig értékelték, az 1-es volt a legkiválóbb minősítés. Az ügyviteli szabályok későbbi változása folytán a minősítés egyéb szempontokra is kiterjedt: jogismeret, magatartás, bánásmód a felekkel, vezető állásra alkalmasság. A bírák titkos minősítésének¹⁰ kritikáját olvashatjuk Vaikó Pálnak, a budapesti királyi törvényszék bírájának tollából az *Ügyvédek* lapja 1904. augusztus 6. számában: „[N]agy titokzatossággal őrizik meg a bírónak egyes fogyatkozásait s vele szemben csak azt tárják fel, ha keveset dolgozott; de hogy az elintézett ügyeknél a bíró általában milyen hiányokban szenvedett, p. o. a tényállást felületességéből kifolyóan helytelenül állapítja meg, továbbá a jogi kérdés eldöntésénél a

7 Ismeretlen szerző: Az uniformis. *A Jog*, 1897. január 17., 16. évf. 3. szám, 1.

8 GÁL Lajos: Bírák titkos minősítése. *A Jog*, 1904. október 9., 23. évf. 41. szám, 1.

9 uo. 1.

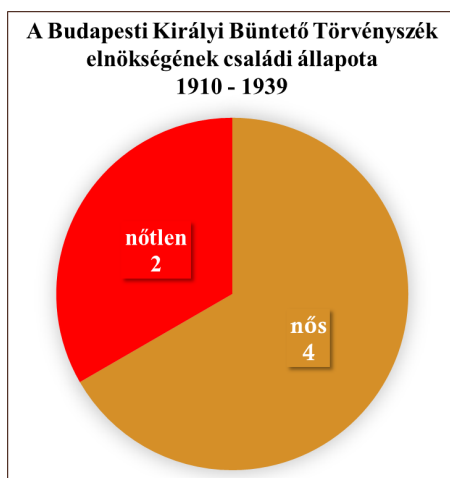
10 MARSCHALKÓ János: A bírák minősítése. *Jogtudományi Közlemény*, 1904. 45. szám, 367-368.

képzettségét hiányosság jellemzi, az vele nem közölte, holott a felügyeleti hatóságoknak eminens érdeke és a bíró javára szolgálna, ha a továbbképzésre, az alapos, lelkiismeretes munkára serkentetnék az által, ha tudomására hozatnának olyan hibái, a melyek kiküszöbölhetőek látszanak.”¹¹

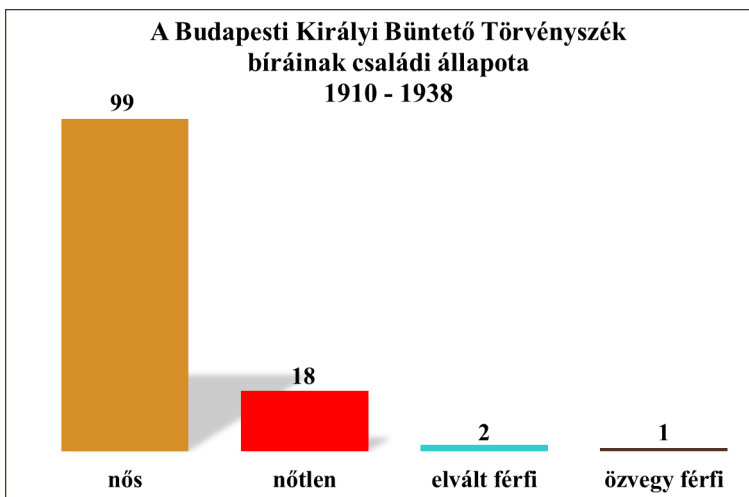
2.2. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék bírói személyzete

A következőkben az 1895. évi XLIV. törvénycikk által létrejött Budapesti Királyi Büntető Törvényszék bírairól nyilvántartott adatokba kínálok betekintést. Az elemzés a fővárosi levéltárban feltárt Budapesti Királyi Büntető Törvényszék személyzetéről készült kézjegyzék általam feldolgozott adatai alapján készült. A jegyzék összesen 1052 személy adatait tartalmazza 1910 és 1950 között. Mivel az alapul szolgáló összeállítás a teljes bírósági személyzet adatait rögzíti, ezért először a bírói hivatali státuszt betöltött személyeket, valamint a hivatali státusz időtartamát kellett kigyűjtenem. Eszerint összesen 353 bíróról és 14 bírósági vezetőről ismerhető meg adat. A dolgozatomban megjelölt időszakban, vagyis 1938-ig 120 ítéldbíróról és hét vezető bíróról állnak rendelkezésre olyan információk, amelyek általános megállapításokra kínálnak lehetőséget. Kutatásom során az ítéldbírák esetében a születési helyet, a vallási meggyőződést, valamint a családi állapotot gyűjtöttem ki. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a felsorolt szempontok alapján nem minden bíróról található teljeskörű adat. Különös, hogy a vallási meggyőződést (felekezeti hovatartozást) vizsgálva csupán 78 bíróról találtam tárgybéli információt.

2.3. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék bírójának családi állapota

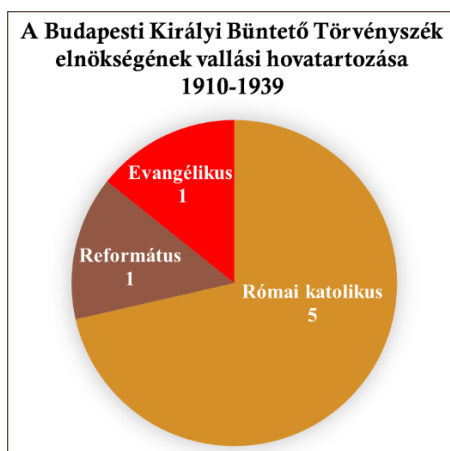
11 VAIKÓ Pál: Az elsőfokú bírák minősítése. *Ügyvédek Lapja*, 1904. augusztus 6., 21. évf., 32. szám, 1.

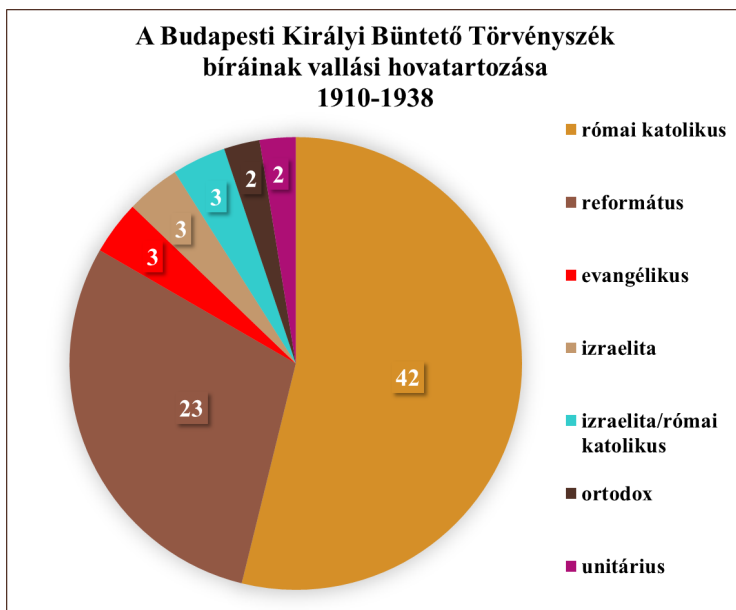

(Szerk.: a Szerző)

Az oszlopdiagram alapját képező számsor teljes, mind a 120 bíró családi állapotát tükrözi. Jól látható, hogy az ítélkező bírák több mint 80 százaléka házasságban élt. A vizsgált adatok szerint a bírák 0,16 százaléka bontotta fel házasságát. Ezekből az adatokból látható, hogy a tárgyalt korszakban a házasság intézménye meghatározó szerepet töltött be. A vezető személyeknél a csekélyebb adathalmaz miatt eltolódtak az arányok, ebben a körben közel 60 százalékos a házások aránya. Az összevetésből láthatjuk, hogy a vezetőknél a vizsgált időszakban a házasság felbontására nem került sor.

2.4. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék bíráinak vallási hovatartozása

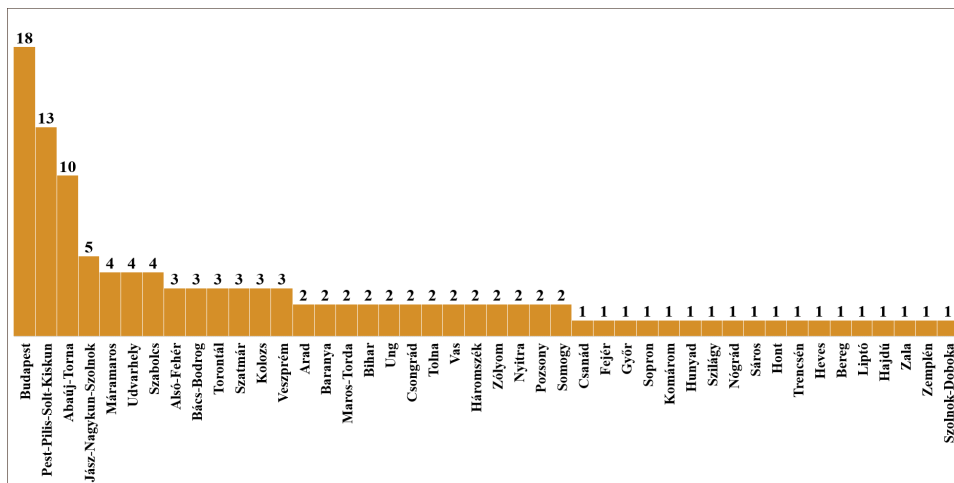

(Szerk.: a Szerző)

A bírák vallási meggyőződését tekintve, a kézjegyzékből gyűjtött 120 érintett közül összesen 78 bíróról rendelkezünk adattal. A kördiagram jól látható módon szemlélteti, hogy a bírák több mint fele vallotta magát katolikus vallásúnak. A többi honos vallást tekintve a református vallás aránya kiemelkedő volt. A diagramon látható arányok, – bár ebben az esetben egy szűkebb mintavételről beszélünk – a vizsgált korszakban nagyjából megegyeznek az ország lakosságának vallási megoszlásával. Felekezeten kívüli ítélőbírót vagy bírósági vezetőt a korabeli nyilvántartás nem regisztrált.¹²

¹² Vö: HERGER Csabáné: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 2010. 254.

2.5. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék bírának születési helye

(Szerk.: a Szerző)

A diagramban látható adatokat a korabeli vármegyék szerint rendszereztem. Az adatbázisban a bírák születési helye település szerint volt feltüntetve. Megkerestem, hogy az adott település mely vármegyéhez tartozik, majd ezt a felosztást a fenti ábrán oszlopdiagram segítségével szemléltettem. Az adatsorokból kiderül, hogy a történelmi Magyarország 64 vármegyéjének több mint kétharmadából, vagyis 45 vármegyéből származó bírák ítélkeztek a Budapesti Királyi Büntető Törvényszéken. Az Osztrák-Magyar Monarchia birodalmi fővárosából, Bécsből egy ítélkező bíró származott. Budapesten összesen 18, Erzsébetvárosban három, Lipótvárosban egy bíró született. Bár Budapest az akkori közigazgatási rendelkezések szerint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye székhelye volt, elemzésemben különálló egységként kezeltem. Az összegző adataim szerint a főváros kiemelt jelentőségű ítélkező fórumán a bírák csupán 15 százaléka volt budapesti születésű. Eszerint igazolható, hogy e nagy tekintélyű bíróság személyzetének kiválasztásakor nem érvényesült a főváros-centrikus szemlélet.

Az alábbi kimutatásban településekre lebontva követhető a bírák születési helye.

Abaúj-Torna	Bodrogvécs	1	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Abony	1	
	Kassa	5		Aszód	1	
	Szepesi	1		Cegléd	1	
	Szobránc	1		Dunavecse	1	
	Úpor	1		Ináncs	1	
Alsó-Fehér	Gyulafehérvár	1		Kecskemét	1	
	Nagyenyed	2		Kiskunhalas	1	
Arad	Arad	2		Maglód	1	
Bács-Bodrog	Baja	2		Ócsa	3	
	Szabadka	1		Pest	1	
Baranya	Pécs	2		Szentendre	1	
Bereg	Nagybereg	1		Pozsony	Bazin	1
Bihar	Margitta	1			Pozsony	1
	Szakadát	1		Sáros	Girált	1
Budapest	Budapest	14			Somogy	Gige
	Erzsébetváros	3	Nagybajom	1		
	Pest Lipótváros	1	Sopron	Felsőpulya	1	
Csanád	Magyarcsanak	1		Szabolcs	Nagyhalász	1
Csongrád	Szeged	2			Nyíregyháza	2
Fejér	Kisláng	1	Sényő		1	
Győr	Győr	1	Szatmár	Nagykaroly	1	
Hajdú	Debrecen	1		Porcalma	1	
Háromszék	Kézdivásárhely	1	Szakálásfalva	1		
	Sepsibesnyő	1	Szilágysomlyó	1		
Heves	Eger	1	Szolnok-Doboka	Dés	1	
Hont	Szántó	1		Tolna	Bátaszék	1
Hunyad	Déva	1	Dunaföldvár		1	
Jász-Nagykun-Szolnok	Bánhalom	1	Torontál	Nagybeaskerek	1	
	Kisújszállás	1		Szerbkeresztúr	1	
	Kunhegyes	1		Törökkanizsa	1	
	Tiszaróff	1	Trencsén	Szucsány	1	
	Túrkeve	1		Udvarhely	Bögöz	1
Kolozs	Kolozsvár	3	Oklánd		1	
	Komárom	Révkomárom	1		Székelyudvarhely	2
Liptó	Rózsashegy	1	Ung	Jósa	1	
Máramaros	Máramarossziget	2		Nagyberezna	1	
	Nagybánya	2	Vas	Baltavár	1	
Maros-Torda	Marosvásárhely	1		Ókörtvélyes	1	
	Ratosnya	1	Veszprém	Pápa	1	
Nógrád	Tolmács	1		Papkeszi	1	
	Érsekújvár	1		Várpalota	1	
Nyitra	Szokolca	1	Zala	Zalaegerszeg	1	
				Zemplén	Tállya	1
			Zólyom	Breznóbánya	1	
				Mihálytelek	1	

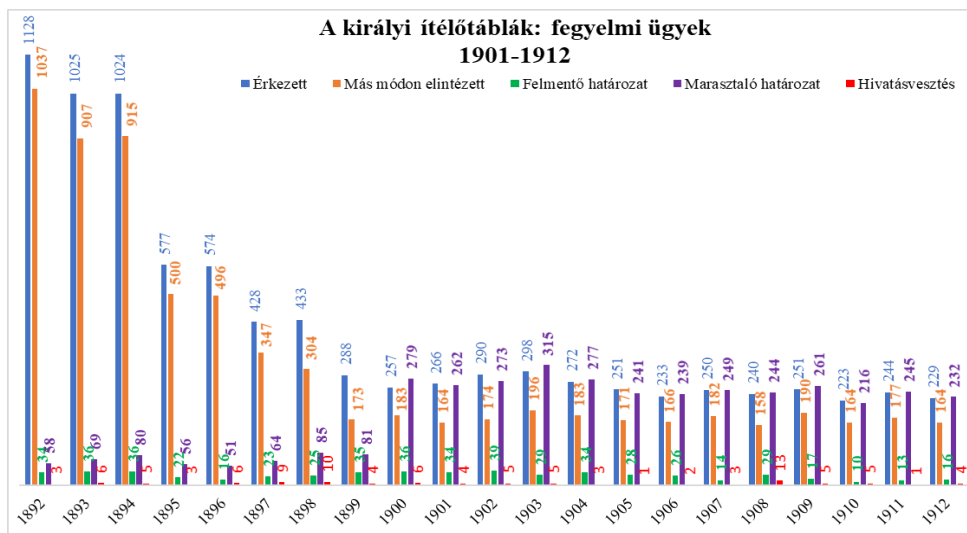
(Szerk.: a Szerző)

3. A bírák fegyelmi ügyei

3.1. A fegyelmi ügyek országos áttekintése

A bírák fegyelmi ügyeit kezdetben az 1871. évi VIII. törvénycikk szabályozta, később az alaprendelkezések egy részét az 1936. évi III. törvénycikk módosította.¹³

Az 1890-es nagy bírósági szervezeti reform során az ítélőtábláknál fegyelmi bíróság alakult. Hatáskörébe az elsőfokú bíróságok bírái, ügyészei, alügyészei, továbbá az ítélőtábla segéd- és kezelőszemélyzete tartozott. A bíróság az ítélőtábla elnöke, illetve a rangban legidősebb tanácselnök vezetése alatt álló öttagú tanácsban döntött. Az alábbi táblázatban összefoglaltam az ítélőtáblák elé kerülő ügyek számszerűsíthető adatait. Látható, hogy az igazságügyi kormányzat rendteremtő szándéka a fegyelmi hatáskör ítélőtáblai elnökökre delegálása terén eredményes volt, hiszen a bevezetés utáni években a fegyelmi ügyek száma jelentősen megnövekedett a korábbi időszakhoz képest.

(Szerk.: a Szerző)¹⁴

13 GÜNTHER Antal: A bírák felelőssége és fegyelme. *Jogtudományi Közöny*, 1881/46, 373-375.; MÉRAY Frigyes: Az ügyvédek és bírák felelőssége általában. *Ügyvédek Lapja*, 1905/2, 2-3.; PATYI Zsófia: A bírák fegyelmi felelősségének bő évszázados alakulása I. (1868-1954). *Forum. Publicationes doctorandorum iuridicorum*, 2016/6, 147-164.; BÓDINÉ Beliznay Kinga: *Történetek a bírói felelősség köréből*. In: GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti Parerga II*. Budapest, ELTE-Eötvös Kiadó, 2018, 61-62.

14 A diagram a Statisztikai Évkönyv 1898-1912. A) A minisztériumok működése. M. kir. igazságügyminisztérium. hivatalos adatainak kiszűrésével és összegzésével készült.

Az 1871. VIII. tc.20. §-a alapján indult meg egy bíróval szemben fegyelmi eljárás. Eszerint: „Fegyelmi vétséget követ el s a jelen fejezet szabályai szerint büntetendő azon bíró vagy bírósági hivatalnok: a) ki hivatali kötelességét vétkezen, de nem azon bűnös czélból szegi meg, hogy ez által magának vagy másnak illetéktelen hasznot szerezzen, vagy valakinek jogtalan kárt okozzon; b) ki botránys magaviselete miatt tiszteletre s bizalomra méltatlanná válik.”¹⁵

A törvénycikk 61. §-a alapján, ha egy bíróval szemben bünvádi eljárás indult, akkor akár a fegyelmi eljárás közben, akár a bünvádi eljárás alatt, az illető bíróság köteles volt az eljárás befejeztével az összes iratot a fegyelmi bírósághoz áttenni. Ez vonatkozott arra az esetre is, ha a vádlottat felmentették. Amennyiben a vádlott bűnösnek bizonyult, azonban hivatalvesztésre nem ítélték, akkor a vádlott további kihallgatása nélkül, az el-lene megindítandó vagy folyamatban lévő fegyelmi eljárás iránt azonnal intézkedni kellett. Abban az esetben, ha a vádlott a büntető perben ártatlannak bizonyult, illetve csak kihágás miatt ítélték büntetésre, akkor a fegyelmi bíróság a közzvádló meghallgatása után a törvény 39. §-a értelmében először a fegyelmi eljárás megindításáról vagy mellő-zéséről hozott határozatot.¹⁶ Az általam vizsgált fegyelmi eljárásokat – elvi jelentőségük és előfordulási gyakoriságuk alapján – négy csoportra bontottam: a Tanácsköztársasággal összefüggő fegyelmi ügyek, a hivatali vétség tényállása, a botránys magaviselet tényállása és a büntetőper miatt indult fegyelmi ügyek. A következőkben a levéltári forrásokból megismerhető – a fenti csoportosításnak megfelelő, fontosabb és jellemző-nek tartott – fegyelmi ügyek tényállásait, eljárási rendjét és eredményeit ismertetem.¹⁷

3.2. *A Tanácsköztársasággal összefüggő fegyelmi ügyek*

A Budapesti Ítéltábla, mint elsőfokú fegyelmi bíróság 1920. január 19-én kelt határozata alapján mellőzte a fegyelmi eljárás megindítását Boda Géza kaposvári bíróval szemben. Az indokolásból a következő tényállás ismerhető meg. Boda Géza kaposvári törvényszéki bíró a Tanácsköztársaság idején nem sokkal a tanácskormány lemondása előtt a kaposvári forradalmi törvényszéken a helyettes elnöki, a bűnügyeket likvidáló bizottságban pedig előadói pozíciót töltött be. Megbízatai során tanúsított magatartása miatt a kaposvári törvényszék elnöke és az igazoló bizottság elnöke indítványozta Boda Géza tevékenységének kivizsgálását. A vizsgálat megállapította, hogy Boda Géza törvényszéki bírót a forradalmi törvényszék helyettes elnökévé, valamint a bűnügyek

15 A bírói gyakorlatot orientáló legfontosabb szakmunka SÓLYOM Andor: *Fegyelmi jog az igazságügyi szakban* (Budapest, 1901) című műve volt.

16 SZÉPLAKI László: *A bírák fegyelmi felelősége a XIX. és a XX. század fordulóján a Győri Királyi Ítéltábla mint első fokú fegyelmi hatóság döntéseinek tükrében*. In: *Tanulmányok a győri felsőbíráskodás történetéből a XIX-XX. század fordulóján*. Győri Ítéltábla, 2019, 69-76.

17 A feltárt szöveg fontos részeit betűhíven közlöm, mert a korabeli fegyelmi határozatok eredeti szövegei jól tükrözik történelmünk ezen időszakának jogászai gondolkodásmódját, érvelési technikáit és hivatali stílusát.

likvidáló bizottságának előadójává saját akarata, sőt tiltakozása ellenére nevezték ki. Magatartása mindkét megbízásában kifogásolhatatlannak bizonyult. Kényszerek hatására a forradalmi törvényszék helyettes elnökeként mindössze két ügyben látta el elnöki tisztségét. Elnöki hatalmát azonban ezekben az ügyekben is a tanácsköztársaság törvényellenes rendeleteit megsértő vádlottak javára érvényesítette. Az egyik ügyben keresztülvitte a vádlott felmentését, a másik ügyben pedig sikeresen járt közben annak érdekében, hogy a vádlottat mindössze be nem hajtott pénzbüntetésre ítéljék. A vizsgálat továbbá megállapította, hogy a bepanaszolt bíró a bűnügyek megszüntetésébe egyáltalán nem avatkozott be, viszont sikeresen működött közre abban, hogy a bizottság által megszüntetett bűnügyek iratait megóvják a megsemmisítéstől. A vizsgálat során megismert adatok semmiféle bizonyítékot nem szolgáltatnak arra, hogy a törvényszéki bíró híve lett volna a tanácsköztársaság rendszerének.

„A tanácsköztársaság szervei által neki juttatott tisztségek betöltése pedig egymagában különösen azonban a vizsgálat során igazolt körülményekre tekintettel sem a hivatali köteleességek vétkes megszegésének ismérveit nem meríti ki, sem pedig oly botrányos magatartásnak, mely őt a tiszteletre és bizalomra méltatlanná tenné nem minősíthető a köztársasági főállamügyész a bevezető részben hivatkozott iratában a fegyelmi eljárás megindításának mellőzését indítványozta. Ehhez képest - törvényes vád hiányában - a rendelkező rész értelmében kellett határozni. A fegyelmi bíróság illetékessége, figyelemmel arra, hogy az eljárásra különben hivatott pécsi ítélőtáblát működésében ellenséges megszállás akadályozza, a vád képviselője pedig alulírott fegyelmi bírósághoz fordult – a 4957/1919 M.E. számú rendelet 1. §-ának 1. bekezdésén alapszik.”¹⁸

A következő forrás Szmétán László budapesti királyi törvényszéki bíró aktája, akivel szemben a budapesti királyi ítélőtábla 1920. április 17-én megszüntette a fegyelmi eljárást. A budapesti királyi főügyészség a bíró ellen fegyelmi eljárást és vizsgálatot rendelt el azért, mert bírói hatáskörét túllépve töltött be két tisztséget. 1919. április 30-tól május 14-ig a Mária Nostrai Országos Büntető Intézet vezetésével, 14-től pedig a budapesti királyi ítélőtábla vezetésével bízták meg, ahol a Tanácsköztársaság megszűnéséig, augusztus 2-ig látta el hivatalát. Az indokolás szövege a következő.

„Ezek a megbízásai arra feltevésre szolgáltatottak okot, hogy panaszolt bíró a tanácskormány bizalmasa volt és hogy munkaerejének a tanácskormány szolgálatába bocsátásával a proletárdiktatura fennállását közvetve előmozdította. A fegyelmi vizsgálat adataiból különösen panaszolt bíró védekezéséből, valamint a vizsgálat során kihallgatott dr. Róth Ferenc, dr. Andorffy Károly, dr. Vályi Sándor kir. ítélőtáblai tanácselnökök, dr. Oswald István kir. törvényszéki elnök, dr. Vincenti Gusztáv, dr. Rácz József, dr. Neudold Ferenc és dr. Benda Béla kir. törvényszéki bírák, Bernáth Elek kir. ítélőtábla főigazgató, dr. Schwatzl Ferenc ügyvéd és dr. Mándi Ede kir. törvényszéki tanácselnöknek egybehangzó vallomásaiból az állapítható meg, hogy dr. Szmétán László sohasem volt kommunista érdemű, sőt inkább a proletárdiktatura idejében is kifejezést adott

18 BFL. VII.1.b. 39. Fgy. 53/1919. Boda Géza.

azzal ellenkező érzületének és meggyőződésének s hogy a reá erőszakolt állásokra csak a dr. Balázs Emil előző barátsága folytán, de minden felajánkozás nélkül neveztetett ki s hogy a Mária Nostrai Országos Büntetőintézet vezetésétől mindenáron szabadulni igyekezett, a budapesti kir. ítélőtábla ideiglenes vezetői állásában pedig kifogástalanul a legszerényebben viselkedett. Sem az egyik, sem a másik állásában nem szolgálta a proletárdiktatura érdekeit. A tanuvallomások szerint többször kijelentette, hogy nem tekinti magát az ítélőtábla vezetőjének, hanem csupán az elnöki iroda ideiglenes főnökének és kifejezést adott annak is, hogy ezt is csak kényszerüsből vállalta el. Mindenkiel szemben szerényen, tisztességesen járt el, a bírának a lehetőség szerint kezükre járt, dr. Róth Ferenc kir. ítélőtáblai tanácselnököt az őt fenyegető lakás requirálás ügyében a legmesszebbmenő támogatásban részesítette, Bernáth Elek ítélőtáblai főigazgatót pedig arra utasította, hogy a tanácskormánynak azt a rendeletét, mely az elnöki letétben lévő kékpénznek féhérpénzre való kicserélését hagyta meg, hagyja figyelmen kívül s a cserét ne eszközölje. Azonkívül – amint ez dr. Neuhold Ferenc tanuvallomásából kitűnik – a proletárdiktatura későbbi idejében a nagy kommunista dr. Blázs Emillel is éles ellentétbe került s mikor kommunista ellenes meggyőződését hangoztatta, dr. Balázs Emil durván reá támadt s akasztófával is fenyegette. A fentiek szerint a közzvádó kir. főügyész dr. Szmétán László terhére fegyelmi vétség tényálladékát megállapíthatónak nem találván, törvényes vád hiányában a fegyelmi eljárást megszüntetni kellett.”¹⁹ A budapesti királyi ítélőtábla 1920. június 7-én kelt határozatában, megszüntette a fegyelmi eljárást Debreczy Géza budapesti királyi törvényszéki bíróval szemben is. A tényállás szerint 1919 májusában Debreczy Géza két bírótársa előtt megnevezete Perényi Jenő bírótársát, hogy ő azt a nézetet vallja, hogy a proletárdiktatura alatt egyes bírókat „*boycott*” alá fogják helyezni. A vizsgálat tárgya az volt, hogy Debreczy Géza szándékosan nevezte-e meg mások előtt Perényi Jenőt.

„A beszélgetésnél jelen voltak kihallgatása előtt az a gyanú forgott fenn, hogy a panaszlott dr. Perényi Jenőt egy olyan hír szerzőjéül amely miatt a diktatura idejében most nevezettnek komoly baja támadhatott volna, két társa előtt, akik mindketten bizalmi állást töltöttek be, azért nevezete meg, hogy Perényinek kellemetlenséget okozzon vagy saját maga érdemeket szerezzen. Ez a gyanú elszórt, mert megállapítást nyert, hogy Perényi a hirt csakugyan terjesztette, hogy abból titkot nem csinált, hogy arról a törvényszéken mindenki beszélt [...] mielőtt a panaszlott megnevezte volna s, hogy a sértett nevét csak többszöri faggatás után mondta meg.”²⁰

A budapesti királyi ítélőtábla 1920. június 17-én szüntette meg a fegyelmi eljárást Fenes Ferenc budapesti királyi törvényszéki bíróval szemben, aki a Tanácsköztársaság idején a Magyar Királyi Curia vezető állását töltötte be. Az indokolás szövege az alábbi:

Az ügyészség a 2/1920-as számú határozattal a vádlottal szembeni fegyelmi eljárás megszüntetését indítványozta. Fenes Ferenc budapesti királyi törvényszéki bíró a

19 BFL. VII.1.b. 39. Fgy. 1/1920. Szmétán László.

20 VII.1.b. 40. 9/1920 Debreczy Géza.

Tanácsköztársaság egész ideje alatt az igazságügyi népbiztos megbízásából a magyar királyi Curia vezetői tisztségét töltötte be. Semmilyen adatot nem találtak sem arra, hogy a bíró a kommunizmus híve lett volna, sem pedig azzal kapcsolatban, hogy a legfelsőbb bíróság vezetésére való kinevezése háttérében a tanácskormányhoz fűződő közeli kapcsolatai állhattak.

„Amennyiben ily kapcsolat tényleg fenforgott, ez annak felismerésén alapult, hogy a panaszlott bíró a kommunista eszmékkel legalább is rokonszenvezett. Az elrendelt vizsgálat során ez a gyanú megerősítést nem nyert. A panaszlott azt adta elő, hogy az u.n. tanácskormány szerveihez semmiféle kapocs nem fűzte és a felsőbb bíróság vezetői állásánál valószínűleg azért esett rá a választás, mert az ugynevezett köztársaság idejében felállított lakásügyi bizottságok egyikének elnöki állását állítólag megfelelően töltötte be, Állítása szerint a kirendelés kellemetlenül érintette s attól szabadulni törekedett, dr. Ládai István azonban, a kihez ily irányú kéréssel fordult, forradalmi törvényszékekkel fenyegette meg s így az akkori terror hatása alatt a megbízás visszautasítása módjában nem állt. [...] A m. kir. Curia másodelnökének a budapesti törvényszék elnökéhez intézett átirata, továbbá dr. Vargha Ferenc, dr. Szlavek Ferenc, dr. Szeőke István, dr. Magyar István, dr. Mendelényi László és dr. Beuss Olivér tanuk vallomása szerint a panaszlott állásának elfoglalásakor a legnagyobb szerénységgel viselkedett s ezt a magatartását mindvégig megőrizte. A Curia bírójának az őket megillető címzést adta meg. Valahányszor ülésre hívta össze őket, soha sem ült be az elnöki székbe, hanem az elnöki emelvény előtt állt meg. Soha sem tett oly kijelentést, amely őt a kommunista eszmék hívének mutatta volna, sőt ellenkezőleg minden szavában az akkori rendszer elítélését lehetett felismerni. A bírák minden kérését teljesíteni iparkodott, a hol csak tehetett, segítségükre volt s a mikor dr. Szlavek Ferenc kuriai bírót letartóztatták, kiszabadítása érdekében mindent elkövetett és családjának erkölcsi és anyagi támogatását is felajánlotta.

A tanuk azt állítják, hogy a kommunisták nem is voltak iránta bizalommal s ez volt az oka, annak, hogy a népbiztosság Büchler, a későbbi vádbiztos személyében melléje is ellenőrt állított. A vizsgálat első szakában a panaszlottnak az a ténykedése látszott kifogásolhatónak, hogy a kir. Curia alkalmazottainak munkabér osztályokba való sorozását saját elnöklete alatt két hivatalszolgával együtt végezte, s hogy a vöröshadseregbe való tömeges belépés céljából a bírákhoz lelkesítő beszédet intézett. A vizsgálat kiegészítése során ez a két kérdés is a panaszlott javára nyert tisztázást. Dr. Mendelényi László elnöki tanácsos vallomása szerint a munkabér osztályokba való sorozást a kiadott rendelet értelmében a hatóság bizalmi férfiainak közreműködése mellett kellett elvégezni, miután azonban a bírák egyike sem töltött be ilyen bizalmi állást s viszont visszának látszott, hogy a bírák sorozásában a kezelő és szolgaszemélyzetből választott bizalmi egyének vegyenek részt, a tanu tanácsára a panaszlott készséggel vállalkozott a kérsésnek olyatén megoldására, hogy a bírák sorozásába a bizalmiak be ne vonassanak. De nem kifogásolható a panaszlottnak a vörös hadsereg szervezése alkalmából tanusított magatartása sem, mert megállapítást nyert, hogy a panaszlott az összehívott gyűlésen csak a kiadott rendelettel reá kötelezett formának kívánt eleget tenni, de nem tanusított

oly tulbuzgóságot, amely arra mutatna, hogy minél nagyobb számu jelentkeztet akart volna elérni s hogy e cél érdekében tisztességtelen eszközökhöz folyamodott volna. A panaszlott ténykedése legszigorubb megítélés mellett sem tüntetvén fel a fegyelmi vétség alkotó elemeit, a fegyelmi eljárás megszüntetését találtam indítványozandónak. Ennélfogva törvényes vád hiányában a panaszlott kir. törvényszéki bíró fegyelmi eljárását meg kellett szüntetni.”²¹

1921. május 18-án a budapesti királyi ítélőtábla vétkesnek mondta ki az 1871. évi VIII. tc. 20. § b) pontja alapján, ezért feddésre ítélte Kejzlár Gyula budapesti királyi törvényszéki bírót. Az indokolásból megismerhető, hogy a nevezett bíró többi bírótársa előtt több alkalommal nyilvánította ki rokonszenvezését a kommunizmus iránt.

„A bíró a Közalkalmazottak Országos Szövetségébe is belépett, erről felhívást bocsátott ki, hogy a bírótársai is lépjenek be. A bíró a május elsejei felvonulásra is felhívást tett, utalva arra, hogy aki nem jelenik meg, azt szigorúan számon kérik, ez a bírótársaira nézve súlyos megalázást jelentett. Azonosította magát a kommunista eszmékkel abban a tekintetben is, hogy a bíróságok működésére nem lesz szükség, ezért a bírónak új foglalkozást kell találniuk. „terhelt ténykedésével igen súlyosan megsértette a bírói állás dekorumát.”²²

Az ítélet nem lett jogerős, mivel Kejzlár fellebbezett, azonban a Királyi Curia 1921. szeptember 17-én az elsőfokú ítéletet helybenhagyta. Az indokolás a következő:

„A m. kir. Kuria kisebb fegyelmi tanácsa annak kiemelése mellett, hogy vádlott terhére a botrányos magaviselet mérvét illetőleg legsúlyosabb beszámítás alá esik a vádlott által szövegezett „felhívás” ama tartalma, melyszerint Magyarországon a proletárdiktatúrát megelőzőleg osztályigazságszolgáltatás osztálytörvények szerint volt gyakorlatban, az elsőfokú fegyelmi bíróság ítéletét indokainál fogva hagyta helyben.”²³

A Budapesti Királyi Ítélőtábla, mint elsőfokú fegyelmi bíróság 1920. november 27-én Farkas Jenő marczalli királyi járásbíró ellen tett fegyelmi ügyben felmentette. A bíróság a következő tényállást állapította meg. A vád szerint a kaposvári szociáldemokrata párt vezetősége felháborodott azon, hogy a hatalmon lévő Károlyi-kormány a lemondott főispán helyére nem szociáldemokrata érzelmű személyt nevezett ki. 1919. március 10-én Somogy vármegye székházát katonákkal szállták meg, a megyeház bejárata elé gépfegyvert állítottak, az épület homlokzatára pedig az „*éljen a szociálista direktorium*” feliratot tűzték ki. Ezt követően a vármegyei tisztségviselőket összehívták és tudatták velük, hogy a törvényes megyei hatóságok fölé három tagú direktoriumot neveztek ki, átvéve ezzel ténylegesen is a hatalmat. Elképzelhető, hogy a vádlott a szociáldemokrata párt erőszakos hatalomátvételét és a törvényes rend megdöntését csak lesből láthatta, de a vármegyei gyűléstermébe mégis felment és az ott elhangzott beszédeket végighallgatta. Még ha arra vonatkozóan nincs is bizonyíték, hogy a szociáldemokrata párt vezetőségével előzetes egyeztetést követően csatlakozott volna a megyeházán megjelent erőszakos csoportokhoz, a vádlott megjelenése és a gyűlés iránti érdeklődése arra szol-

21 BFL. VII.1.b. 39. Fgy. 2/1920. Fenes Ferenc.

22 BFL. VII.1.b. 39. Fgy. 5/1920. Kejzlár Gyula.

23 Uo.

gáltatott gyanút, hogy a vádlott a szocialista párt vezetőségének erőszakos cselekedeteivel egyetért, ezáltal a bírókat megillető tiszteletre és bizalomra méltatlanná vált.

„Figyelemmel végül a [...] tanúkkal bizonyított azon tényre, hogy vádlott a protárdiktatura kitörésével is csak hazafias egyénekkkel érintkezett, a kommunistákat a legnagyobb indulattal elítélte és személyes szabadságának veszélyeztetésével ellenforradalmi tanácskozásokon vett részt és ilyeneket saját lakásán is tartott, a kir. ítélőtábla tényként állapítja meg, hogy vádlottnak a kaposvári vármegyházán a szociáldemokrata vezetőség által egybehívott gyűlésen történt, egyébként is véletlen megjelenésből vádlott hazafias érzületére hátrányos következtetés nem vonható-, ez okból vádlottat a terhére rótt vétség vádja és következményeinek terhe alól felmentette.”²⁴

3.3. A hivatali vétség tényállása

A hivatali vétség az 1871. évi VIII. tc. 20. § a) pont szerinti törvényi tényállás volt.²⁵ A következőkben az e tényállás szerinti jogeseteket mutatom be.

1891. április 29-én a Budapesti Királyi Főügyészség indítványozta Szlamka István selmezbányai járásbíróval szembeni fegyelmi eljárás mellőzését. Az indítvány indokolása a következő: „1890 Aug. 25-én 905/B szám alatt első bírói ítélettel eldöntött bűnügy, -melyben Richter Ede 1890 Szeptember 4-én [...] szám alatt fellebbezési indokokat nyújtott be, - a nevezett aljárásbíró asztaláról többi elintézetlen ügyei közül nyomtalanul eltűnt, - s az 1890 Deczember hóban eszközölt szorgos kutatás daczára sem volt feltalálható. – A [...] vizsgálat alá vett aljárásbírónak azon állítását, hogy a kérdéses ügy [...] a hivatalos szobájában volt asztaláról a többi elintézetlen ügyek közül az ő hibája nélkül ismeretlen kezek gonosz közreműködése folytán veszett el, -meg nem czáfolta, - minthogy továbbá a vizsgálat azt derítette ki, hogy a járásbíróság helyiségei a szolga személyzet erkély rácsánál fogva állandó őrizet alatt nem állottak, és hogy a helyiségi viszonyok általában olyanok voltak, hogy ama fölvetést, miszerint a kérdéses [...] idegen kézi eltűntethette, - kizártnak venni nem lehet: Ezeknél fogva nem lehetvén azt bizonyítottnak venni, hogy a kérdéses bűnügy Szlamka István aljárásbíró hibájából veszett el, - a további eljárás és vizsgálat beszüntetését kellett indítványozni.”²⁶

A következő forrásban szintén a fegyelmi eljárás megindítását mellőző indítványt tett a főügyészség Winckler István pápai járásbíróval szemben 1891. április 3-án. Az indokolás a következő. Idősebb Szűcs Sámuel elmondása alapján 1890. november 20-án a királyi járásbírószágon vádlottként jelent meg, ahol a királyi aljárásbíró védelme előterjesztése közben megakadályozta és megfenyegette, hogy ha még egy szót szól fogházba veti. A bíró nyilatkozatából, azonban az derül ki, hogy a panaszlót nem védelme

24 BFL. VII.1.b. 39. Fgy. 48/1919. Farkas Jenő.

25 Vö: HOMOKI-NAGY Mária: *Történetek a Szegedi Törvényszék működéséről*. In: A Szegedi Törvényszék története. IV. rész. HOMOKI-NAGY Mária – PÉTERVÁRI Máté – VARGA NORBERT: Fejezetek a Szegedi Törvényszék 150 éves történetének joggyakorlatából. Szeged, 2019, 5-19.

26 BFL. VII.1.b. 1. Fgy. 18/1891. Szlamka István.

előterjesztése közben akadályozta meg.

„Kénytelen volt a bíróság előtt való tiszteletlen és rakanczátlan magaviselete miatt rendre utasítani, kitűnt továbbá a nyilatkozatból, hogy a panaszlót Pozsony város rendőrsége erkölcsi bizonyítványában akkép jellemzi, hogy »mint igen rakoncátlan és veszekedő természetű ember ismeretes«, végül kitűnt, hogy a kir. ítélőtábla a panaszlat által a panaszlóra lopás vétsége miatt mért egy havi fogház büntetést 2 hónapra felemelte. - A most említett adatok elég világosságot derítvén arra, hogy id. Szűcs Sámuel panaszkodásának alaptalan volta felismertethessék és eléggé bebizonyítván, hogy a panaszlattal a panaszló viselkedésének megítélésében kíméletlenség vagy hatalmaskodó ellenszenv nem vezérelte és így tehát őt semmiféle kötelezettségzegés nem is terheli: a fegyelmi eljárásnak vizsgálatai rendelkezése nélkül leendő mellőzését kellett indítványozni.”²⁷

A következő forrás az 1900. április 11-én kelt, Bodányi László ráczkevei albiróval szembeni főügyészégi fegyelmi panasz. Az indítvány szövege a következő: „A pestvidéki törvényszék elnöke által az Orosz Károly s tsa bűnügyében Bodányi László ráczkevei albiró [...] az 1871: VIII. t. cz. 20. § a. pontjában meghatározott fegyelmi vétséget követte el az által, hogy egy bünjelként lefoglalt tehén és borju kiadása iránt 1898: július 6-tól 1898 évi november hó 26-ig intézkedést nem tett, mi által 83 frt. 51. kr. tartási költség merült fel, melyet az államnak kellett megtéríteni. - Ennél fogva indítványozom, méltoztassék ezen fegyelmi panaszomat, - melyet a kereshetőségi jog megállapítása végett teszek, Bodányi László ráczkevei kir. járásbírósi albiróval az 1871: VIII. tcz. 39. §-a alapján nyilatkozattételével végett közölni, s annak beadása után az iratokat további indítványtétel végett hozzám áttenni.”²⁸ Mivel a bíró a kárt saját költségén megtérítette, ezért az ügyészség 1900. május 30-án indítványozta a fegyelmi eljárás mellőzését:

„A mulasztás pedig melyből a kár eredt, olyan csekély, hogy a kárnak önkéntes megtérítése után fegyelmi büntetés alá nem vonható: ennél fogva fegyelmi panaszomat visszavonom.”²⁹

A Budapesti Királyi Ítélőtábla, mint elsőfokú fegyelmi bíróság 1931. május 9-én ítéletében vétkesnek mondta ki az 1871. évi VIII. tc. a) pontjában Árvay Géza budapesti központi királyi járásbírósi alelnököt, ezért őt a bíróság feddésre ítélte. Az indokolásból a következő tényállás ismerhető meg. Singer Ernőné felperes Singer Ernő alperes elleni perben a budapesti királyi. törvényszék, mint fellebbezési bíróság az elsőfokú bíróság ítélete ellen bejelentett fellebbezés következtében az 29. Pf. 1637/1930/6. sz. végzésben a bizonyítás kiegészítését rendelte el és az ennek során teljesítendő tanúkihallgatásokat az elsőfokon eljáró királyi járásbírósnak hagyta meg. A járásbírósi elnöke azonban, akihez az elsőfokú ítéletet hozó bíróhoz a megkeresés teljesítésének elintézése végett az ügy visszakerült, ennek a meghagyásnak a teljesítését megtagadta és az iratokat további megfelelő eljárás végett visszaterjesztette a budapesti királyi törvényszékhez, azzal az indoklással, hogy

27 BFL. VII.1.b. 68. 19/1891. Winckler István.

28 BFL. VII.1.b. 8. Bodányi László.

29 Uo.

„[A] Pp. egyik alapelve a közvetlenség, amelyből folyik, hogy a bizonyítást és így a tanukihallgatást is a perbíróóság a szóbeli tárgyalás folyamán veszi fel. E szabály alól a Pp. 289. § 3. pontja költségkimézés – majd a Pp-nek, helyesebben az ezt kiegészítő 1925. évi VIII. t.c.-nek 10. §-a a fellebbezési bíróság idejének kimélete szempontjából az ott irt kivételeket engedi meg. Ez utóbbi §. szerint azonban az ítélkező bíróság a tanuk kihallgatását csak a székhelyen lévő kir. járásbíróóság területén kívül bízhatja megkeresett bíróra, mert az igazságügyi bizottság indokai szerint abban az esetben, ha a tanunak ugyis a törvényszék székhelyére kell jönni, nem indokolt, hogy a tanukat ne a székhelyen lévő ítélőbíróóság hallgassa ki. Ezek szerint a kir. törvényszék 6. sorszámú határozata a Pp. alapelvével, illetve a törvényhozó akaratával ellentétes, így a törvényt sérti és ezért azt a kir. járásbíróóság nem foganatosíthatja.”³⁰

A budapesti királyi törvényszék, ezért az eljárt királyi járásbíróóságot egyenesen utasította a meghagyás teljesítésére. Azonban a nevezett járásbíróósági alelnök a meghagyás teljesítését ismét megtagadta. Az iratokat a törvényszékhez visszaküldte, a Pp. 17. §-a értelmében a megkeresés teljesítése, illetve annak megtagadása felől a királyi ítélőtábla határozhat. A királyi ítélőtábla kimondta, hogy a járásbíróóság a törvényszék fellebbviteli tanácsának bizonyítás felvételt elrendelő végzésében foglalt megkeresés teljesítését meg nem tagadhatta és ezért utasította a járásbíróóságot a foganatosításra. A nevezett alelnök ugyanezt az eljárást követte el egy másik ügygel kapcsolatban is. Ezért e két ügy tekintetében indult vele szemben a fegyelmi eljárás. A bíróval szemben nem lehet jóhiszeműséget megállapítani, mert makacsul kitartott álláspontja mellett és szembe ment a felsőbb bíróság álláspontjával. Az ügy a terhelt részéről tett fellebbezés folytán, nem vált jogerőssé. A Kúria döntésével az elsőfokú fegyelmi bíróság döntését részben helybenhagyta, a büntetés kiszabását megváltoztatta az 1871. évi VIII. tc. 22. § a) pontja alapján rosszallásra ítélte. Az indokolás a következő:

„A jogsegély általános fogalmából ered ugyanis az 1911: I. t.c. 15. §-ának parancsoló szabálya, hogy a megkeresés teljesítését megtagadni nem szabad. Ez általános szabály alól a törvény kifejezetten csak két esetben enged kivételt, amikor a megkeresést viszont meg kell tagadni: a / ha a cselekmény tiltó törvénybe ütközik, b/ ha az megkeresés útján egyáltalában nem teljesíthető. E szerint ahhoz, hogy a megkeresés megtagadható legyen, a foganatosítani kívánt cselekménynek kell tiltó törvénybe ütközönek lenni.”³¹

A Budapesti Királyi Ítélőtábla 1937. március 13-án Batory Gábor sárbogárdi királyi járásbíróót 44 rendbeli vád alapján, vétkesnek mondta ki az 1936. évi III. törvénycikk 5. § 1. pontja alapján, ezért őt a bíróság 200 pengő pénzbírságra ítélte. A 17 oldalas indokolást összefoglalva sorolom a tényállási pontokat: a terhelt a kihirdetett ítéleteket csak hónapokkal később foglalta írásba, azonban a tárgyalási naplóban mégsem a valós dátumot tüntette fel, illetve számos esetben az ítélet írásba foglalását a tárgyalási naplóban fel sem tüntette, valamint a tárgyalási naplót hibásan vezette, a jegyzőkönyvet

30 BFL. VII.1.b. 66. 55/1930. Árvay Géza.

31 Uo.

számos esetben nem írta alá, az eljárásban résztvevő személyek adatai nem kerültek jegyzőkönyvezésre, a terhelt nem írta alá a jegyzőkönyvet.

A fegyelmi bíróság nagyfokú felületességből, hanyagságból és mulasztásokból eredő súlyos szabálytalanságokra hívta fel a figyelmet. A körülményeket tovább súlyosbította, hogy a tárgyalási napló észrevételek rovatába valótlan adatokat jegyzett be annak érdekében, hogy a kötelezettség-szegéseket leplezze. A valótlan adatokkal a felettes hatóságokat következetesen megtévesztette.

„A fegyelmi bíróság megítélése szerint terhelt ismertetett magatartásával hivatali kötelességét szándékosan és súlyosan megszegte, miáltal F.T. 5. §. -ának 1. pontja szerinti fegyelmi vétséget megvalósította. [...] A büntetés kiszabásánál nyomatékos súlyosító körülményt képezett a vád tárgyává tett huzamos időn át elkövetett fegyelmi vétségek nagy tömegek, egyes mulasztások súlyos volta, de legfőként a terhelt egyéniségét szomorúan jellemző s ítélőbiróhoz különösen nem méltó, s felettesei megtévesztésére irányuló szándéka.

Viszont enyhítő körülményként volt figyelembeveendő a terhelt büntetlen előélete, teljes beismerése és a szerencsétlenül alakult családi viszonyai folytán feldult lelki állapota.”³²

3.4. A botrányos magaviselet tényállása

A törvényi tényállás szerint fegyelmi vétséget követett el, aki botrányos magaviselete miatt tiszteletre s bizalomra méltatlanná vált. Tehát e tényállás nagyfokú teret engedett a bírói mérlegelésnek, ezért a kutatott iratokban is változatos megítélés alá kerültek a jogesetek. Ezekben az ügyekben a bíró magánéletében tanúsított magatartása miatt indult fegyelmi eljárás. Az első forrás Talabér István budapesti I.-III. ker. járásbíró-sági albíró ellen tett panasz. Az 1900. július 4-én kelt ügyészi indítványból az alábbi tényállás ismerhető meg: „Hoffer Mihály budapesti I.-III. ker. járásbíró-sági albíró [...] fegyelmi panaszában azt állítja, hogy dr. Talabér István I.-III. ker. járásbíró a 9599/tk.99. számú kérvény elintézéséből kifolyólag azért, mert ő a járásbíró által hozott határozatot megváltoztatta: azt mondta, hogy hamisítást követett el. [...] Hoffer Mihály a kérdéses határozatot önkényesen tényleg megváltoztatta, s így föltéve, ha bizonyítható volna is, hogy Talabér István hamisítással vádolta Hoffer Mihály albírót, fegyelmi vétséggel nem volna terhelhető, mert valódi tényt állított s habár a kifejezés nem tekinthető udvariasnak, de az még sem bír oly jelleggel, hogy annak alapján 1871: VIII. t.cz. 20. § a. b.”³³ - pontjába ütközne, ezért a fegyelmi eljárást mellőzését kérte.

A következő jellemző eset Werheim Gyula kecskeméti királyi járásbíró fegyelmi ügye. A Budapesti Királyi Ítéltábla, mint elsőfokú fegyelmi bíróság 1925. május 16-án vétkesnek mondta ki a terheltet, ezért őt bíróság feddésre ítélte és elrendelte más bíróságra való

32 BFL. VII.1.b. 83. 2/1937. Batory Gábor.

33 BFL. VII.1.b. 8. Talabér István.

áthelyezését. A tényállásból megtudható, hogy Werheim Gyula és Papp Dezső ügyvéd, valamint Fekete József gazdálkodó 1924 karácsony első ünnepén mulatozni indultak.

„Egyik vendéglőből a másikba járva, borozva, kártyázva, tivornyázták át az éjszakát. Éjfél utáni 2 óráig a kecskeméti „Beretvás” kávéházban makaó játékot játszottak. Záróra után a vasúti vendéglőbe mentek, ahol hideg ételeket és sört fogyasztottak. Innen az Erzsébet falatozóba mentek, amely még zárva volt. Miután a helyiséget a vendéglős kopogtatásukra kinyitotta, bementek az intelligens közönség részére fenntartott különszobába, ahol 21-es kártyajátékot játszottak. Nagyban ment az ivás, nagyban a kártya. Terhelt nyereségben volt. Nyeresége körülbelül 3-4.000.000 koronára ment. Az Erzsébet falatozóban, ahol utoljára mulattak és ahol időközben egy közös ismerős, Bajkai Lajos is megjelent, kártyavita támadt terhelt és Papp Dezső között. E vita közben terhelt felugrott és Papp Dezső felé fordulva ennek édesanyját mélyen sértő trágár kifejezést használt. [...] Erre Papp Dezső felugrott és terheltet kétszer megütötte. A tettleges inzultus után terhelt távozott a különszobából, hol az incidens lefolyt, de egy negyedóra múlva visszajött és egy szomszéd asztalnál telepedett le.”³⁴

A tényállás szerint Papp Dezső kezét nyújtott a terheltnek békülési szándékából, aki ezt elfogadta és visszaült az asztalhoz. A terhelt nem ismerte be vétkességét. A fegyelmi bíróság azonban a terhelt magatartását a fegyelmi vétség tényállásának minősítette, ugyanis a terhelt a társadalmi állásához nem méltó, trágár, illetve sértő kifejezésekkel illette az ügyvéd édesanyját.

„Ezzel a magatartással provokálta a lefolyt botrányos jelenetet és okozójává lett annak, hogy Papp Dezső őt tetteleg bántalmazza. A botrányos, tettleges inzultus körülményei még inkább indokolják a vétkesség megállapítását. Terhelt ugyanis bírói állása és megletebb kora ellenére kocsmáról kocsmára járva átdözsöli az egész éjszakát. Iszik és nagybani szerencsejátékba vesz részt, úgy hogy anyagi viszonyait meghaladó kártyadifferentiái merülnek fel. A botrányos jelenet után sem viseli magát lovagias gondolkozású és önérzetes férfihez illő módon. Ahelyett, hogy a helyszínről végleg távozva és kijózanodását bevárva gondolkozott volna, az őt ért súlyos sértés elintézése módján, visszatért ugyanabba a helyiségbe, ahol a tettleges inzultus érte és ahol mulatozott az a férfi, aki őt tetteleg inzultálta. [...] Azonban az 1912. évi VII. t. c. 9. §-a alapján a hivataltól való áthelyezését el kellett rendelni, mert terhelt a történetek után jelenlegi székhelyén a bírót megillető tekintélyt többé nem élvezhetné s így közérdek, hogy jelenlegi állomáshelyéről áthelyeztessék.”³⁵

Az ítélet ellen a nevezett bíró, a következő fellebbezést terjesztette elő: „Hiszen igaz, a hivatás magaslatán álló bíró éljen hivatásának és hivatalán kívül is tanusítson oly magaviseletet, amely a bírói méltóságnak megfelel. De nem fordul-e elő soha bíró - különösen legényember - életében, hogy néha husból és vérből álló ember és akkor a Corpus Juris területén kívül álló szórakozást is keres? Megtorlandó cselekmény-e, ha

34 BFL. VII.1.b. 51. 6/1925. Werheim Gyula.

35 Uo.

egy Biró kártyázik, holott vidéken ez a bevett szórakozási nemek közzé tartozik uri emberek között? Nem. Ez nem bizalomra méltatlanná tevő magatartás. Akkor lenne az, ha biró notorius kártyás lenne, notorius, züllött kártyásokkal, alacsonyrendű helyeken folytatná a játékot. De én előkelő földbirtokossal és ügyvéddel töltöttem egy, egyetlen egy estét, ezt csak nem lehet bünömül felróni? [...] Nyugodtan bizom ügyemet a nagyméltóságú Fegyelmi Biróságra, amely, ha sujtja is a bünös bírakat, de meg is védi őket. Jellembé vágó, a birói talár tisztaságát rontó cselekményt el nem követtem.”³⁶

A Kúria 1925. október 17-én kelt ítéletében az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta. Az indokolás a következő: „Vádlott bünösségének megállapítása tekintetében különösen azért, mert vádlottnak tetteges bántalmaztatásával végződött éjjeli kocsmai duhajkodás a birói tekintéllyel össze nem férő botrányos magaviselet fogalmát a m. kir. Kúria kisebb fegyelmi tanácsának meggyőződése szerint is kimeríti. Az elsőfokú ítéletnek az 1912. évi VII. t.c. 9. §-ának alkalmazására vonatkozó rendelkezése pedig annál inkább helyben volt hagyandó, mert vádlott nőtlen s csak három év óta kecskeméti lakós, következkép reá nézve a más székhelyre leendő áthelyezés nem jár olyan következményekkel, amelyek ennek az egyébként indokolt rendelkezésnek mellőzésére alapul szolgálhatnának.”³⁷

A következő forrás szerint 1925. június 6-án kelt ítéletében, a Kúria a következő tényállítást állapította meg Szabó Ignác egri királyi törvényszéki bíró fegyelmi ügyében.

„A m.kir. Kúria kisebb fegyelmi tanácsa az elsőfokú fegyelmi bíróság ítéletében megállapított tényállást az ott felhozott bizonyítékok alapján szintén valónak fogadta el és ugy találta, hogy az elsőfokú bíróság helyes jogi okfejtéssel állapította meg vádlottnak az 1871.évi VIII.t.c.20. §-ának b. pontja alá eső fegyelmi vétségben való vétkeiséget és hogy a bünösségi körülmények kellő mérlegelésével a bünösség fokával arányban szabta ki dr. Szabó Ignác vádlott fegyelmi büntetését.”³⁸

Szabó Ignác egri királyi törvényszéki bírót, az elsőfokú bíróság rosszallásra ítélte. „Ezért az elsőfokú ítéletnek vádlottak fegyelmi vétkeiséget megállapító és dr. Szabó Ignác büntetését kiszabó rendelkezéseit megfelelő indoklásnál fogva helybenhagyta. Ellenben a Lehoczky Márton vádlott bünösségi körülményeinek szorgos méltatásával a m.kir. Kúria ugy találta, hogy ezt a vádlott a vele szemben már régebb idő óta csipkedő, gunyolódó modorral viselkedő dr. Szabó Ignácnak a Bálint János szöllőjében tett bántó élű megjegyzését az előzmények után joggal maga ellen irányzott célzatos sértésnek vehette, hogy vádlottársának vele szemben tanusított viselkedése miatt benne összegyülemlett keserüség ez az újabb sértés még jobban fokozhatta és dr. Szabó Ignácnek a Korona vendéglő kertjében őt tovább izgató viselkedése és szóbeli nyilatkozatai, végül pedig az a kijelentése, hogy tekintse magát felpofozottnak, alkalmasak voltak Lehoczky Márton vádlottban a felháborodásnak nagy mértékben való felkeltésére, mihez képest a m.kir. Kúria az eset összes körülményeinek mérlegelésével arra a meggyőződésre jutott,

36 Uo.

37 Uo.

38 BFL. VII.1.b. 51. Fgy. 37/1924. Szabó Ignác.

hogy ez a bor hatásától amugy is felhevült, érzékenyebb természetű vádlott a dr. Szabó Ignác kihívó viselkedésétől felingereltetve erős felindulásában ragadtatta el magát arra, hogy vádlotttársa ellen tettelegességet kövessen el.

Mindezeket egybevetve az elsőfokú bíróság által felhozott enyhítő okkal és avval, hogy az eset bár nyilvános helyen, de alig néhány ember jelenlétében történt, -a m. kir. Kúria az elsőfokú bíróságnak Lehoczky Márton vádlott ellen megállapított büntetését vétkessége fokához képest aránytalanul súlyosnak tartotta és ezért az ítélet erre vonatkozó részének megváltoztatásával vádlott ellen a rendelkező részbeli büntetést szabta ki.³⁹

A Budapesti Királyi Ítéltábla, mint elsőfokú fegyelmi bíróság 1938. április 30-án kelt ítéletében két vádpont alól felmentette Zubovich Artur budapesti I.-III. kerületi királyi járásbíró. Az indokolásból a következő tényállás⁴⁰ ismerhető meg. Az első vádpont szerint, 1936. június 30-án Zubovich Artur és Balázs Ferenc dulakodtak a királyi járásbíró egyik tárgyalótermében, a dulakodás azzal ért véget, hogy Balázs Ferenc az ablakon keresztül kiugrott az udvarra. A második vádpont szerint, 1937. július 7-én a terhelt a Nemzet című napilap szerkesztőségében jelent meg, ahol a nadrágja zsebében tartott revolvere elsült.

„Kétségtelen tényként állapítja meg a kir. ítélőtábla, hogy 1937. június hó 30.-án délután 3 óra tájában a budapesti I-III. kerületi kir. járásbíró egyik földszinti tárgyaló termében dulakodás volt Balázs Ferenc és dr. Zubovich Artur között, amely dulakodás során Balázs Ferenc megzavarodottságában, félelmében a nyitott ablakon keresztül és az udvari villanylámpába kapaszkodva az udvarra való leereszkedésekor a homlokán sérülést szenvedett.- [...] a kir. ítélőtábla nem találta megállapíthatónak azt, hogy a tettelegesség kezdeményezője dr. Zubovich Artur volt. Mindezek alapján a kir. ítélőtábla arra a megállapításra jut, hogy dr. Zubovich Artur 1937. június 30.-i magatartásával bírói állása tekintélyét se szándékosan, se gondatlanul nem sértette vagy veszélyeztette, és pedig annál kevésbé, mert azzal, hogy az ellene támadó Balázs Ferencet magától súlyosan ellökte, nem lépte túl az ítélőbíró mint minden más embert megillető jogos védelem határait, s nincs adat arra sem, hogy dr. Zubovich Arturnak a dulakodás folytán felgerjedt haragjától megijedve és megzavarodva fejvesztetten menekült az ablakon keresztül, ahelyett, hogy a be nem zárt ajtón át távozott volna. Ami most már dr. Zubovich Arturnak a Nemzet szerkesztőségében tanusított magatartását illetve magatartásának a bírói tiszt tekintélye szempontjából való értékelését illeti, a kir. ítélőtábla elsőbben is megállapítja, hogy a Nemzet 1937. július 4.-i számában megjelent »Miért ugrott ki a vámtiszt a törvényszék ablakán... « feliratu cikk jelentékenyen és pedig dr. Zubovich Artur hátrányára eltulozva közli a közte és Balázs Ferenc között lezajlott

39 Uo.

40 Az ügyről bővebben: Történt-e revolveres lövöldözés egyik déli lap szerkesztőségében? *Magyarország*, 1937. július 8, 10.; Zubovici járásbíró ügyvédjének nyilatkozata. Zubovich járásbíró és egy tisztviselő párbajának hirdetés lett a befejezése. *Kis Újság*, 1937. július 27, 2.; Lovagias ügy. *Az Este*, 1937. július 11, 8.; *Magyarország*, 1937. július 27, 9.; Eljárás-megszüntetéssel végződött Zubovich dr. járásbíró ügye. *Magyarország*, 1937. augusztus 14, 10.

dulakodást, miért a mondott alkalommal ajtólezárás nem volt, mint ahogy nem volt »vad« verekedés, »valóságos boxviadal« sem és dr. Zubovich Artur sem sujtotta föbe egy székkel Balázs Ferencet és még hozzá úgy, hogy ez »a földszinti ablakon keresztül a fogház udvarára zuhant«.- Dr. Zubovich Artur helyesen ismerte fel e cikket mint az abban közölt javarészükben valótlan adatoknál fogva az ő birói állása tekintélyét sérteni alkalmas sajtóközleményt és mert [...] elbujtatva napvilágot látott helyreigazítást a kir. ítélőtábla sem találja olyan határozott cáfolatnak, mint aminőnek publikálását dr. Zubovich Artur e laptól joggal kívánhatta, a kir. ítélőtábla emberileg teljesen megérthetőnek tartja, hogy dr. Zubovich Artur izgatott lelkiállapotban volt akkor, amidőn a szerkesztővel dr. Berényi Sándorral tárgyalva a helyreigazító cikk módosítását kívánta.- [...] Nem vitás tény, hogy a dr. Zubovich Artur nadrágjának bal oldalzsebében tartott forgópisztoly a Nemzet szerkesztőségében elsült, amidőn dr. Zubovich Artur a dr. Berényi Sándortól való távozása után Gyarmati István altiszttel beszélgetett.- A meghallgatott fegyverszakértő szakvéleményére támaszkodva a kir. ítélőtábla nem fogadja el dr. Zubovich Arturnak a revolver elsülése okára vonatkozó azt az előadását, hogy az ugyanazon zsebben tartott zsebkendő, vagy kesztyű rácsavarodhatott a pisztoly ravaszára és amidőn a zsebkendőt vagy a kesztyűt a zsebből kihuzta, a revolver ravasza megrándult és így sült el a pisztoly. [...] Tényként ennél fogva azt állapítja meg a kir. ítélőtábla, hogy dr. Zubovich Artur – aki jobbkezes s nem balkezes ember – a nadrágja bal oldalsó zsebében – tehát teljesen szokatlan helyen – tartott pisztolyát nagyfoku idegessége közben bal kezével erőteljesen megmarkolta, ez által annak visszahajlott ravaszára is nagy nyomást gyakorolt és a revolver elsült anélkül, hogy azt elsütni dr. Zubovich Arturnak szándékában állott volna. Emberileg menthető, ha felzaklatott lelki állapotában nem gondolt arra, hogy a balkezével megmarkolt pisztoly a ravasz visszahajlása folytán a szorításra el fog sülni. - Ilyenképpen a kir. ítélőtábla a második vádpont tekintetében sem látja bizonyítottnak azt, hogy dr. Zubovich Artur magaviseletével birói állásának sértette vagy veszélyeztette volna s ezért őt az ellene emelt vádak alól felmentette.⁴¹ Az ítéletet 1938. október 22-én a Kúria helybenhagyta.⁴² A következő forrásból megtudhatjuk, hogy a Budapesti Királyi Ítélőtábla 1937. június 12-én Fogel Zoltánt budapesti királyi törvényszéki bírót 1936. évi III. tc. 5. § 2. pontjában vétkesnek találta, ezért őt a bíróság kétszázötven pengő pénzbírságra ítélte. Az ítélet indokolása a következő. A Pesti Napló, Pesti Hírlap, illetve több napilapban 1936. december elsején az apróhirdetések között a „házasság” rovatban az alábbi kishirdetés jelent meg: „[B]udapesti törvényszéki bíró megnősülne. 39 éves, keresztény, kellemes megjelenésű legényember, hozzáillő hölgy /: vagy hozzátartozója /: bizalommal megirt részletes levelét »nem sokára táblabíró« jelisével főkiadó hivataltól megkapom”⁴³

A budapesti királyi büntetőtörvényszék elnöke tudomására jutott, hogy a királyi törvényszéki bíró Zubovich Antal, ezért a királyi törvényszék elnöke fegyelmi eljárást

41 BFL. VII.1.b. 83. 4/1938. Zubovich Artur.

42 Uo.

43 BFL. VII.1.b. 83. 8/1937. Fogel Zoltán.

kezdemenyezett vele szemben. A terhelt úgy nyilatkozott az eljárás egész lefolyása alatt, hogy a hirdetés közzétételében neki semmi része nem volt. Ugyanis a hirdetést Deák Miksa tette közzé, aki korábban üzletszerűen foglalkozott házasságközvetítéssel. A hirdetést Démuth Sándor kérésére tette közzé, aki a terhelt bíró nagybátyja. „Állítja terhelt, hogy a hirdetés közzétételéről nem tudott, sőt a fegyelmi eljárás során Deák Miksa vallomásából megtudta, hogy a hirdetést nem is ő érdekében, de egy más házasulandó érdekében tette közzé. Amikor a hirdetésről tudomást szerzett, azon felháborodott és csupán nagybátyja ösztönzésére volt hajlandó arra, hogy egy, a hirdetésre levélben jelentkező, magát Bakonyi Piroskának mondó nővel Deák Miksa lakásán találkozzék. [...] Amennyiben ugyanis Fogel Zoltán a hirdetés közzétételéről tényleg nem tudott volna, mindenképpől valószínű, hogy a Bakonyi Piroskával való megismerkedés céljából kitűzött találkozózn nem jelent volna meg. [...] A hirdetés közzötétele ugyanis jogászörökben, de főként bírói örökben nagy feltűnést, megütközést, sőt megbotráncokozást keltett. A bírák abban a bírói állás tekintélyének a súlyos megsértését látták. Már most Fogel Zoltán az által, hogy a hirdetés alapján jelentkezett nővel tárgyalásba bocsátkozott, azonosította magát a hirdetés szövegével, azonosította magát azzal a gondolattal, hogy egy bíró így is nőszülhet és anyagi előnyért ennyire kompromittálhatja állásának tekintélyét. A büntetés kiszabásánál nyomatékosan súlyosító körülményt képezett, hogy terhelt a közelebbi multban fegyelmileg büntetve volt, és azt a fegyelmi vétségét is a szerelmi téren való súlyos eltévelyedés útján valószínűsítette meg.”⁴⁴

3.5. Büntetőper miatt indult fegyelmi ügyek

Amennyiben egy bíróval szemben büntetőper indul, akkor a hivatalból indult ellenfele fegyelmi eljárás. A dolgozat jelen pontján, ezekből az esetekből ismertettek néhány jellemző ügyet. A Budapesti Királyi Főügyészség 1900. február 27-én a Budapesti Királyi Főügyészség a következő tényállást állapította meg Markó István vámosmikolai királyi járásbírói albíróval szemben: Markó István párbajt vívott Kádár Kálmánval szemben a „vámosmikolai casinóban”, mert Kádár Kálmán azt mondta róla, hogy „hitvány, piszok, jellemtelen ember”. „Miután pedig Kádár Kálmán békés úton satisfactiot nem szolgáltatott neki: a társadalmi közfelfogás nyomása alatt erkölcsi jóhírve érdekében kénytelen volt ellenfelével párbajt vívni, mely cselekmény miatt jogerősen három napi államfogházra ítéltetett. - Ezen tényállásból nyilvánvaló, hogy Markó István oly cselekményt nem követett el, mely az 1871. VIII. t. cz. 20. 21 s 61. § 2. bekezdése értelmében fegyelmi vétségnek volna tekinthető: minélfogva ezen ügyben a fegyelmi eljárás megindítását nem indítványozom.”⁴⁵ A Budapesti Királyi Főügyészség 1913. október 21-én kelt indítványában Pozsgay Béla kiskőrösi járásbíróval szemben a fegyelmi eljárás mellőzését kérte. Az indokolásból a

44 Uo.

45 BFL. VII.1.b. 8. Markó István.

következő tényállás ismerhető meg: „Pozsgay Béla kiskőrösi járásbíró mint vádlott szerepelt, a mennyiben a törvényszék vádtanácsa őt a Btk. 258. §-ba ütköző a 259. §-a szerint minősülő rágalmazás vétsége miatt mint társ-szerzőt vád alá helyezte a »Kiskőrös és Járása« című lap 1910. évi július hó 17-én kiadott számában Nyilttér rovatában megjelent sajtóközlemény alapján. Az esküdttbírótság Pozsgay Bélát az ellene emelt vád alól jogerősen fölmentette.

Most tehát az bírálendő el, hogy a bűnügy tényállása alkalmas-e arra, hogy Pozsgay Béla járásbíró ellen fegyelmi eljárás megindításának alapjául szolgáljon.

Pozsgay Béla járásbíró és Melczer Gyula főszolgabíró mint Bíró Dezső, Sáfáry Endre és Ugrik Kálmán megbízottai megbízójukhoz egy levelet intéztek, melyben kijelentik, hogy Erdély Lajossal szemben lovagias elégtétel vevésnek helye nincs, miért is azt ajánlják, hogy az illetékes bírósághoz forduljanak. Pozsgay Béla ugyan elismerte, hogy ezt a levelet aláírta de nem volt tudomása arról, hogy az a »Kiskőrös és Járása« című lapban ki fog adatni. Melczer Gyula ezt megerősíti és kijelentette az esküdtszéki tárgyaláson, hogy a levelet ő írta s Pozsgay Béla csak aláírta. A levelet Bíró Dezső, Sáfáry Endre és Ugrik Kálmán adták ki a lapban, hozzáfűzve Erdélyi Lajosra nézve sértő tartalmu nyilatkozatukat. Minthogy ezek szerint Pozsgay Béla járásbíró eljárásában az 1871: VIII. törvénycikk 20. §-ának a/ és b/ pontjába ütköző fegyelmi vétség tényálladéka föl nem ismerhető, az eljárás megindítása mellőzendő.”⁴⁶ A következő forrás Metzke Károly fegyelmi ügye. A Budapesti Királyi Főügyészség 1914. március 24-én a fegyelmi eljárás mellőzését kérte. Az indokolás a következő: Metzke Károlyt a szentendrei királyi járásbírótság becsületsértés vétsége miatt 20 korona pénzbüntetésre ítélte, mert 1913. július végén, Visegrádon Proháczi Katalint arcon ütötte. „A büntetés végrehajtását a bíróság a B.N. 1. §-a alapján felfüggesztette. Matzke Károly a büntető ügy tárgyalásán nem jelent meg. A törvényszék elnökéhez beadott nyilatkozatában azt adja elő, hogy a kérdéses alkalommal Visegrádon szőlőjébe akart kimenni, s egy elvitt kulcs miatt cselédjét az utcán kérdőre vonván, Proháczi Katalin a cseléd ügyét megáévé téve panaszlott bíróval szemben kihívóan viselkedett, vele feleselt, mire panaszlott bíró őt arcul ütötte. Metzke Károlylyal szemben e miatt a fegyelmi eljárás megindítása mellőzendő, mert érthető jogos felháborodásában cselekedett, a mikor a cselédjével fenforgó ügyébe illetéktelenül beleavatkozott Proháczi Katalint arculütötte, s mert az ügy büntető uton való elintézése után nincs ok a fegyelmi eljárás megindítására.”⁴⁷

Következő forrásból megismerhető, hogy Szűcs Ödön nyugalmazott budapesti VI.-II.-X. kerületi járásbíróval szemben, a Budapesti Királyi Ítéltábla 1925. május 29-én mellőzte a fegyelmi eljárást. Szűcs Ödönt a veszprémi királyi járásbírótság bűnösnek mondta ki hatóság előtti rágalmazás vétségében, mert Kerényi Andor veszprémi járási főszolgabírót a veszprémi királyi főügyészségnél feljelentette. Állítása szerint Kerényi a berhidai községi képviselőtestület 1917. és 1920. évben kelt névjegyzékét meghami-

46 BFL. VII.1.b. 30. 112/1913. Pozsgay Béla.

47 BFL. VII.1.b. 30. 3/1904. Metzke Károly.

sította. A vád azonban valótlan volt, ezért Szűcs Ödönrel szemben 600.000 K. pénz-büntetést szabtak ki. Az ítéletet a veszprémi királyi törvényszék helybenhagyta, a győri ítéltábla pedig a vádlott semmisségi panaszát elutasította, így az ítélet jogerőssé vált. A határozat indokolása a következő volt: „Bűnvádi eljárásra vonatkozó iratokból, valamint az azokban csatolt egyéb iratokból megállapítható, hogy dr. Szűcs Ödön feljelentéseit a berhidai községi képviselőtestület névjegyzékeinek összeállítása körül őt -nézete szerint – ért, vélt sérelem feletti felindulásában tette meg. Megállapítható továbbá, hogy az 1920. évi névjegyzék összeállítása körül tényleg történt is szabálytalanság, nevezetesen a névjegyzék kiigazítása iránt szeptember hó helyett csak november hó végén és ekkor is csak a panaszolt feljelentése következtében történt intézkedés, amely mulasztás a vármegye alispánjához 3337/1919. szám alatt intézett jelentésben foglalt beismerés szerint éppen Kerényi Andor veszprémi járási főszolgabíró terhel, aki ellen dr. Szűcs Ödön egyik feljelentése irányult, ami a panaszolt jóhiszeműségét látszik igazolni. Ilyen körülmények között a kir. ítéltábla dr. Szűcs Ödön magatartását kifogás alá esőnek találta ugyan, de nem minősíthette olyan botrányosnak, hogy ez által a nyugalmazott bírót megillető tiszteletre és bizalomra méltatlanná vált volna és ezért a fegyelmi eljárás megindítását mellőzte.”⁴⁸ A budapesti királyi főügyészség 1926. július 6-án kelt indítványában Gedeon Alajos budapesti királyi törvényszéki bíróval szembeni fegyelmi eljárás mellőzését indítványozta. A tényállás szerint Gedeon Alajos 1926. május 18-án a lakása előtt hangosan játszó gyerekeket csendre intette. Ezért a gyerekek a szemközti ház pincéjébe szaladtak, a bíró utánuk ment, hogy felírja a nevüket abból a célból, hogy az illetékes iskolai és rendőri hatóságoknak az utcai csendháborításoknak megakadályozása céljából jelentést tehessen. Amikor a pincéből kijött, Niemand Józsefné az egyik gyermek anyukája a következő szavakkal illette: „szemtelen, pimasz, csirkefogó, szemtelen piszok”. Ezért Gedeon Alajos becsületsértés vétsége miatt feljelentést tett. A büntető eljárás során Niemand Józsefné vizonvádat emelt a bíróval szemben, mert az „közönségesnek” nevezte őt. Niemand Józsefnével szemben a bíróság megállapította, hogy feltűnően durva és nyilvánosan elkövetett becsületsértés vétségét. Gedeon Alajossal szemben emelt vád alól felmentették. „Nem merült fel semmi adat arra, hogy dr. Gedeon Alajos a bíróság által elbírált eset alkalmával oly botrányos magaviseletet tanúsított, melynél fogva az őt, állásánál fogva megillető tiszteletre és bizalomra méltatlanná vált volna.”⁴⁹ Az indítvány alapján a budapesti királyi ítéltábla 1926. szeptember 4-én kelt határozatával mellőzte a fegyelmi eljárást Gedeon Alajossal szemben.

Az alfejezet utolsó forrása Fayl Ivor fegyelmi ügye. A budapesti királyi főügyészség 1931. március 31-én Faly Ivor balassagyarmati királyi törvényszéki bíróval szemben a fegyelmi eljárás mellőzését indítványozta. A tényállás a következő: „dr. Henrik budapesti ügyvédi magánindítványa alapján, a budapesti kir. büntetőjárásbírósnál a Bvt. 20. §.-ába ütköző 2 rendbeli hatóság előtti rágalmazás miatt azért volt büntetőeljárás

48 BFL. VII.1.b. 51. 8/1925. Szűcs Ödön.

49 BFL. VII.1.b. 53. 26/1926 Gedeon Alajos.

folyamatban, mert a budapesti ügyvédi kamara választmánya, mint fegyelmi bíróság előtt, a nevezett ügyvédet az 1928. évi július hó 3-ik napján 1930. F. 81. szám alatt, majd az 1930. feljelentésében fegyelmi vétség elkövetése kellő ténybeli alap nélkül, gondatlanul vádolta és vádja nem bizonyult valóznak, amennyiben a fegyelmi bíróság dr. Henrád Henrikkel szemben a fegyelmi eljárást jogerős határozattal mellőzte. A budapesti kir. büntetőjárásbíróság azonban 1930. évi november hó 24-én hozott [...] ítéletével dr. Fayl Ivort a vád alól [...] felmentette, mert bizonyítási eljárás eredményeként azt állapította meg, hogy a fegyelmi feljelentésben foglalt vádaknak mindenben meg volt a kellő ténybeli alapja és így a vádlottat a feljelentés megtételénél gondatlanság sem terheli. A feljelentés megtétele által tehát nem követett el bűncselekményt.”⁵⁰ A fegyelmi ügyekkel kapcsolatban voltak olyan levéltári források, amelyek egyik törvényi kategóriába sem sorolhatóak be. Ilyen volt például Wámoscher Endre ügye. A budapesti királyi főügyészség 1929. október 23-án a fegyelmi eljárás mellőzését indítványozta Wámoscher Endre budapesti királyi büntető-járásbíróval szemben. A tényállás szerint a nevezett bíró előtt 1929. május 4-én 10 órára volt kitűzve csalás büntetnének tárgyalása. Azonban a tárgyalás megnyitása után az ügyészség a vádat ejtette, ezért a bíró a büntető eljárást megszüntette. Az ügy sértettje, ezt sérelmezte, ugyanis ő nem jelent meg a kitűzött időpontban, azonban 1 órával később megjelent, de ekkor már nem találta a tárgyaló helyiségben a bírót. Ezért fegyelmi eljárást terjesztett elő.

„Megállapítható ugyanezen alapon a panaszos által különösen sérelmezett arra a körülményre vonatkozólag, hogy panaszolt a kitűzött határnapon délelőtt 11 órakor nem volt a tárgyalóteremben, hogy a jelzett időben panaszolt a tárgyalásaival végzett s ezért a tárgyalóteremből az attól külön elhelyezett dolgozószobájába ment. A panasznak ezekből kitűnőleg semmi elfogadható alapja nincs és a panaszolt bírónak panasz tárgyává tett intézkedése törvényszerűségéhez sem fér kétség.”⁵¹

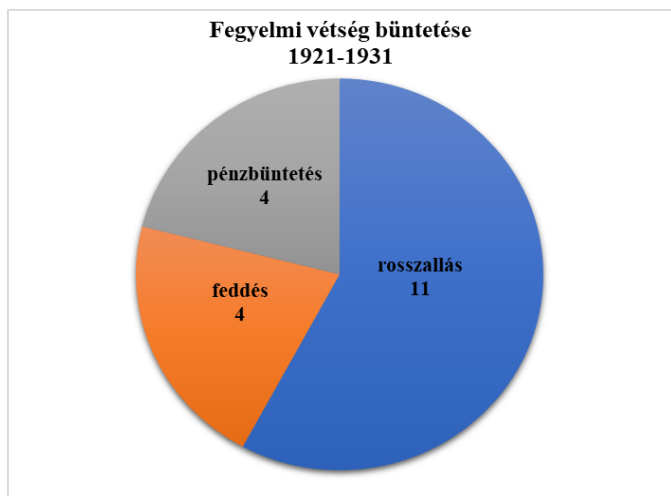
Ide tartozik Lenk Hugó erzsébetfalvi királyi járásbíró esete is, akivel szemben a Budapesti Királyi Főügyészség 1913. december 8-án indítványozta, hogy Schulhof Márton panaszát, aki a nevezett bíró előtt egy polgári perben tanúként volt jelen a bíróság utasítsa el. „Schulhof Márton [...] mikor tanudíjat kért, a bíró kijelentette, hogy tanudíj neki nem jár. Erre ő a folyosóra távozott s másoknak elbeszélte, hogy tanudíjat nem kapott, Dr. Lenk Hugó járásbíró kijött a szobájából, s azt mondta a hivatalosolgáknak, hogy: »hol ez a zsidó«, »vezesse ki ezt a zsidót«. Dr. Lenk Hugó járásbíró nyilatkozatában azt adja elő, hogy panaszos a hivatalos szobából távozva, künn a folyosón lármázott s hangosan méltatlankodott azért, hogy tanudíjat nem kap. Miután a lárma a tárgyalást zavarta, s a hivatalosolgának ismételten csengetett, kilépett az ajtón a folyosóra, s utasította az éppen szembe jövő Nolváry István szolgát, hogy vezesse ki, s miután a szolga a panaszos mellett álló embert érintette meg, az ajtóból rá szólt, hogy: »nem azt, hanem azt a kis zsidót«. Fried József ügyvédjelölt is megerősíti panaszolt járásbíró

50 BFL. VII.1.b. 67. 18/1931. Fayl Ivor.

51 BFL. VII.1.b. 63. 34/1929. Wámoscher Endre.

nyilatkozatában előadottakat. Ez a tényállás fegyelmi eljárás megindítására alapul nem szolgálhat, mert fegyelmi vétség fenn nem forog. Panaszlott bíró a tárgyalás rendje érdekében el akarta távolítani a folyosón kiabáló panaszost, s erre adott utasítást a szolgának. Hogy a megjelölésnél, mikor a szolga máshoz fordult, ezt a kifejezést használta, »azt a kis zsidót« ez nem tekinthető sértő megjelölésnek, mert egyrészt semmiféle sértő jelzést maga panaszos sem állít, másrészt pedig elfogadható panaszlott bíró az a védekezése, hogy a szolgának -egyiket sem ismervén név szerint- ily módon akarta megjelölni, hogy a kisebb termetű zsidó lármázott.”⁵²

3.6. A fegyelmi vétség büntetési nemei

(Szerk.: a Szerző)

Az 1871. évi VIII. tc. 22. § a következő büntetési nemeket kellett alkalmazni fegyelmi vétség esetén: rosszallás, feddés, pénzbüntetés, hivatalvesztés. Az 1936. évi III. tc. 8. § alapján pedig a következő büntetési nemek szerepeltek: feddés, pénzbírság, hivatalvesztés. Tehát a rosszallás, mint büntetési nem kikerült az új szabályozásból, ennek oka, hogy az azonos erkölcsi tartalom miatt a feddés büntetési nemével összeolvadt.⁵³

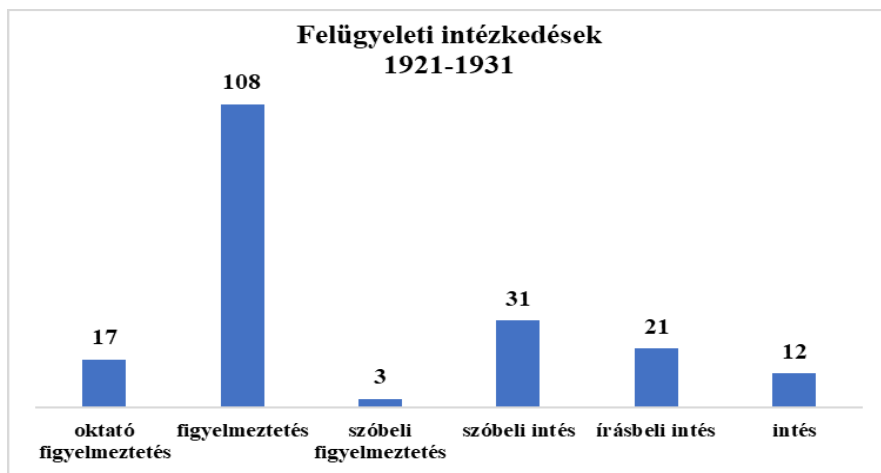
A kördiagramon a budapesti királyi ítélőtáblai fegyelmi és felügyeleti büntetések (1921-1931) naplója alapján készült.⁵⁴ A naplóban 205 bíró fegyelmi, felügyeleti eljárás

52 BFL. VII.1.b. 30. 155/1913. Lenk Hugó.

53 1936. évi III. törvénycikk indokolása a kir. ítélőbíráknak és a kir. ügyészség tagjainak fegyelmi felelősségéről, áthelyezéséről, és nyugdíjazásáról, továbbá a kir. bírósági és kir. ügyészségi tisztviselők fegyelmi felelősségéről (a továbbiakban: 1936. évi III. tc. indokolása).

54 BFL. VII.1.b. 91. kötet ítélőtáblai fegyelmi és felügyeleti büntetések (1921-1931). A fővárosi levéltárban a budapesti királyi ítélőtábla tárgyalási naplója is megismerhető. Lásd bővebben: VII.1.b. 92. kötet ítélőtáblai fegyelmi ügyek tárgyalási naplója (1938-1941).

rását rögzítették. Fegyelmi vétséget 19 esetben állapítottak meg jogerősen, a többi esetben felügyeleti eljárás keretében intézkedést szabtak ki, amelyet az alábbi táblázatban szemléltetnek.

(Szerk.: a Szerző)

Az általános bírói ügyviteli szabályzat, vagyis a 4291/1891. I.M.E. rendelet 86. § 1-13. pontja határozta meg a felügyeleti intézkedéseket,⁵⁵ amelyekre a fegyelmi eljárás mellőzése, megszüntetése esetén kerülhetett sor a csekélyebb fokú felügyeleti eljárásra, kisebb fokú szabálytalanság esetén.

Például a Szolnoki királyi törvényszéki elnök 1931. október 9-én Tamás Géza törökszentmiklói királyi járásbíróval szemben szóbeli intésben részesült. A tényállás szerint a fegyelmi ügyben a bíróság az eljárást jogerősen megszüntette, azonban csekélyebb felügyeleti hatáskörbe utalta. A járásbíró az előtte lévő ügyben az időben benyújtott fellebbezést feltűnő késedelemmel, csak 8 hónap elteltével terjesztette fel, illetve 1930. március 17-én kihirdetett ítéletet csak december 2-án adta ki az irodába. „Az ítélet késedelmes írásbafoglalását és a felterjesztés késedelmes felterjesztésének okát nem csupán a nevezett kir. járásbíró késedelmes magatartásának, hanem annak is kell tulajdonítani, hogy a bíróságok az ügyek gyors elintézési kötelezettségüknek az ügyforgalom köztudomású állandó emelkedése mellett megfelelni nem mindig képesek.”⁵⁶

A fegyelmi büntetést a törvény a vétség nagyságához és ismétléséhez, valamint az abból származó hátrányokhoz képest az illetékes fegyelmi bíróság saját belátása szerint határozta meg. Amennyiben újabb fegyelmi büntetés alá nem vonták az adott személyt, akkor a rosszallás egy év után, a feddés két év után, a pénzbeli büntetés pedig három év

55 MARSCHALKÓ János: *A bírósági ügyvitel szabályai. Az új büntető ügyvitel szabályainal kiegészített második kiadás.* Budapest, 1900, 66-69.

56 BFL. VII.1.b. 67. 1/1931. Tamás Géza.

után erkölcsi hatályát veszti. A pénzbüntetés az illető hivatalnok egy évi fizetésének egy harmadát nem haladhatta meg. Kutatásom során a legmagasabb pénzbüntetési tételt Fáy Ivor⁵⁷ a Budapesti Királyi Büntető Törvényszék tanácselnöke kapta 1000 pengő tételben.

Előfordult olyan eset is, hogy az 1912. évi VII. tc. 9. § alkalmazták, amely alapján: „A fegyelmi bíróság, ha az igazságszolgáltatás érdekében szükségesnek találja, fegyelmi vétség megállapítása nélkül is elrendelheti, a fegyelmi eljárás szabályainak teljes betartása mellett, hogy az ítéldbíró székhelyéről addigi állásának megfelelő bírói állásra az igazságügyminister által kijelölendő más bírósághoz áthelyeztessék. A fegyelmi bíróság jogerős határozata alapján az ítéldbírót az igazságügyminister helyezi át. Az igazságügyminister az áthelyezést a jogerős határozatnak az igazságügyministerrel közlésétől hat hónap alatt foganatosítja. Az átköltözés költségét fegyelmi vétség megállapítása esetében a bíró viseli.”

1936. évi III. törvénycikk egyik újítása volt, hogy a fegyelmi eljárást minden esetben felügyeleti vizsgálat előzte meg. A törvény indokolása szerint, a felügyeleti eljárás célja a fegyelmi eljárás egyszerűsítését és áttekinthetőségét szolgálta. A felügyeleti vizsgálat feladata a fegyelmi eljárás elrendelésének kérdésében a döntéshez szükséges ténykörülmények és bizonyítékok feltárása. Az eljárás egyszerűsítésére irányuló rendelkezések feleslegessé teszik a külön fegyelmi vizsgálatot és vizsgálóbiztos kiküldését, emellett biztosítják azt, hogy az ügy a lehető legrövidebb idő alatt a fegyelmi bíróság döntése elé kerüljön.⁵⁸

7. Összegzés

Dolgozatomban a bírói hivatás fejlődéstörténetéhez, a bírák szolgálati viszonyának fontos részkérdéseinek értelmezéséhez szolgáltattam az eddigi szakirodalomban nem elemzett forrásokat. A vizsgálati módszerem jogtörténeti jellegű, a vizsgált tárgykör, a kutatási időszak és a kiválasztott forrásbázis is ezt igazolja. Az igazságszolgáltatás csúcán elhelyezkedő jogász hivatás történetét 1890 és 1938 közötti időszakban vizsgáltam, mert ebben a periódusban történtek azok az alkotmányos jelentőségű reformok, amelyek az igazságszolgáltatást polgárosították, és a bírói hivatást igazi professzióvá tették. A dolgozat forrásbázisát jelentős részben feltáratlan és feldolgozatlan levéltári anyagok képezik. Ezen túl a releváns szakirodalmat is nyomon követtem. Dolgozatom zárásaképp a bírói talár tervezetéről készült képet csatolok, amely képileg szimbolizálja és tartalmilag is jól érzékelteti a bírói hivatás fontosságát és koroktól független jelentőségét.

57 VII.1.b. 91. kötet.

58 1936. évi III. tc. indokolása.

(HONTI Nándor: A bírói talár. Igazságügyi minisztérium pályázat nyertes terve. 1913.)⁵⁹

59 A bírói talárról: BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *Talár vagy díszmagyar? Adalékok a bírói uniformis történetéhez.* Szekszárd Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, 2016.; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A talár - a bírói hivatás jelvénye. *Kúriai döntések, Bírósági Határozatok*, 2017/8.

„LEPLEZETT ESZKÖZÖK LEPLEZETLENÜL”

Az operatív bizonyítás alkotmányos kérdései történeti előzményekkel¹

SCHLACHTA BOGLÁRKA LILLA
joghallgató (*KRE ÁJK*)

Témavezető:
CZINE ÁGNES
egyetemi docens (*KRE ÁJK*)

1. Az OTDK dolgozat tárgya és a feldolgozás módszertana

Az OTDK dolgozat célja, hogy bemutassa a leplezett eszközök, a titkos információgyűjtés, valamint a titkos adatszerzés jogszabályi hátterét, akként, hogy feltárja a jogállami és a pártállami szabályozási rendszer közötti különbségeket az 1950-es évek második felétől kezdődően. Tehát a címben jelölt leplezetlen jelző arra utal, hogy a leplezett eszközök vizsgálata a hatályos szabályozáson túlmutat, a korábbi szabályozást is górcső alá veszi, ugyanis e jelzővel kívántam érzékeltetni, hogy a rendszerváltás előtti időszakban az operatív bizonyítékok gyűjtése, majd később a büntetőeljárásban való felhasználása aggályokat vet fel, amelyek az állami büntetőhatalommal való visszaélésre adtak lehetőséget.

A pártállami szabályozás megismeréséhez, levéltári források feltárására volt szükség. A primer forrásokat az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában kutattam, amelyek között elsősorban az operatív munkáról, operatív eszközök használatáról készült tanulmányokat, előadás tervezeteket vizsgáltam meg. A levéltári kutatás során jelen dolgozat elkészültéig egy levéltári folyóméternyi anyagot tártam fel. A dolgozat terjedelmi korlátjára tekintettel nem tudom az általam gyűjtött levéltári forrásokat teljes terjedelmükben ismertetni, ezért csupán a dolgozatom szempontjából fontosabb anyagokat ismertettem.

Munkám során összegyűjtöttem a titkos szolgálati eszközökkel kapcsolatos Alkotmánybírósági Határozatokat, illetve a fontosabb döntéseit az Emberi Jogok Európai Bíróságának. A hatályos jogi szabályozást a releváns szakirodalmi megállapításokkal egészítettem ki.

Dolgozatom során nyomon követem, hogy a rendszerváltás előtt az operatív munka során gyűjtött információkat, hogyan használták fel bizonyítékként a büntetőeljárás során. A dolgozatban összevetem a korábbi jogi normákat a hatályos szabályozással és bemutatom azokat a jogállami garanciákat, amelyek alapjául szolgálnak a büntetőeljárás, illetve a bizonyítás jogszerűségéhez.

1 Büntetőeljárás-jogi, Büntetésvégrehajtás Jogi és Kriminálisztikai Tagozat II. helyezés. Doktoranduszok Országos Szövetségének díja.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában 2017-ben kezdtem meg jogtörténeti témakörű kutatásomat, amely során több mint 2,5 levéltári folyóméternyi anyagot dolgoztam fel.² A korábbi kutatásom során folyton felmerült bennem a kérdés, hogy az állambiztonsági szervek a munkájuk során milyen jogszabályi felhatalmazás alapján gyűjtötték a titkos szolgálati eszközök útján a megfigyelt személyekről az információkat és ezeket az információkat, hogyan használhatták fel a később a nyílt büntetőeljárás során. Azért, hogy ezen kérdésekre választ kapjak, megkezdtem újabb kutatásomat, amelyet már büntető eljárásjogi szempontok alapján végeztem. Dolgozatom során betekintést nyújtok a pártállami rendszer működésének egyik legfontosabb területébe, az operatív eszközök szabályozásába.

2. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában feltárt források

2.1. Az állambiztonsági szervek és a bűnüldözés kapcsolata – történeti háttér

A dolgozat terjedelmi korlátjaira tekintettel nem lehetett célkitűzés az állambiztonsági szervek fennállásának teljes időintervalluma, ugyanis az állambiztonsági szervek 1944. december 21. és 1990. február 14. között működtek, az áttekintést az 1950-es évek második felétől kezdem.³

Az 1956-os forradalom után az Államvédelmi Hatóságot, ismertebb nevén az ÁVÓ-t feloszlatták, szerepét az Országos Rendőr-főkapitányság II. Politikai Nyomozó Főosztálya vette át, majd az 1962-es az átszervezéssel kialakult „szervezeti rend” a rendszerváltásig működött. Az összes államvédelmi titkosszolgálati feladat a Belügyminisztérium alá tartozott, a BM III. Főcsoportfőnökségének hatáskörébe tartozott az állambiztonsági feladatok hatásköre.⁴

2 SCHLACHTA Boglárka Lilla: *Az első nő a magyar országgyűlésben (Slachta Margit életútjának feltáratlan oldala a hatalom titkos gépezetében)*. Acta Iuvenum Caroliensia XI. tudományos eredmények - hallgatói TDK dolgozatok, 2018-2019. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 2019, 503-536.; SCHLACHTA Boglárka Lilla: Slachta Margit karakterisztikája az ügynöki jelentések tükrében. *Egyházforum*, 2018, 4. sz., 41-57.; SCHLACHTA Boglárka Lilla: *Slachta Margit közpolitikai munkássága az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában feltárt iratok tükrében*. Acta Iuvenum Caroliensia X. tudományos eredmények - hallgatói TDK dolgozatok, 2017-2018. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 2018, 231-251.

3 Bővebben lásd: BIKKI István: A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között. *Betekintő*, 2010/1. szám, https://betekinto.hu/hu/2010_1_bikki (Letöltés: 2020.10.01.) (Továbbiakban: BIKKI 2010.); FÁBIÁN Péter: Az állambiztonságtól a nemzetbiztonságig I. „A nemzetbiztonsági intézményrendszer jogfejlődése 1945-től 2010-ig”. *Büntetőjogi Szemle*, 2019/2. szám.

4 NYESTE Péter – SZENDREI Ferenc: *A bűnügyi hírszerzés kézikönyve*. Dialóg Campus, Budapest, 2019, (Továbbiakban: NYESTE – SZENDREI 2019.) 37.

A titkos minősítésű 1955. évi 22. törvényerejű rendelet szabályozta a rendőrség feladatait, jogait, valamint kötelességeit, a 39/1974. (XI. 1.) MT rendelet hatálybalépéséig, a rendőrség bűnügyi operatív felderítő munkájának szabályzatát a 3541/1956. MT. (amely a legmagasabb bűnüldözési felderítő tevékenységet szabályozó jogszabály) szabályozta.⁵

A 10/1957. számú BM helyettesi parancs, valamint a mellékleteként kiadott „A rendőrség Bűnügyi Ügynökségi Munkájának Elvei, az Ügynökség Nyilvántartása szabályzat”, és az 1957-ben kiadott 1–5-igsorszámozott „Operatív hálózati munka alapelvei” című tanagyan volt az első bűnügyi jellegű átfogó szabályzat. Az utóbb említett szabályzat szerint a bűnügyi operatív munka elsősorban állambiztonsági jellegű munkát jelent.⁶

További fontos szabályok: a Magyar Népköztársaság Belügyminiszter-helyettesének 1963. évi 005. számú parancsa „A veszélyes bűnözők hatékonyabb nyílt és titkos ellenőrzése, a bűncselekmények megelőzése és a bűnözők nevelése érdekében.” A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 1965. évi 003. számú parancsa „A Rendőrség bűnügyi operatív felderítő munkájának szabályzata”. A Belügyminiszter 1974. évi 03. parancsa, amely újraszabályozta a rendőrség bűnügyi hálózati munkáját, valamint a Belügyminiszter 12/1982. számú parancsa a rendőrség operatív felderítő szabályzata.⁷

„A rendőrség az állambiztonsági feladatok felderítéséhez hasonló, a leplezett, konspirált módon végrehajtott bűncselekmények feltárását, megállapítását szolgáló tevékenységét az előzetes ellenőrzés és a bizalmas nyomozáshoz képest operatív adatgyűjtés és operatív feldolgozás elnevezésű eljárás keretében folytatta.”⁸

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában feltárt forrásokat⁹ az alábbi két nagy csoportra bontottam fel: az első az operatív bizonyítékok gyűjtése az operatív munka során, a második az operatív bizonyítékok „realizálása” és a vizsgálati munka befejezése. A következőkben a levéltári forrásokat fogom ismertetni.

2.2. Az operatív bizonyítékok gyűjtése az operatív munka során

Az operatív munka, operatív bizonyítékok fogalmának megismerését az 1967-ben kelt „Jogi erejű bizonyítékok szerzése és későbbi jogi erejű bizonyítás feltételének megteremtése az

5 NYESTE – SZENDREI (2019.) uo.

6 NYESTE – SZENDREI (2019.) i.m. 38.

7 NYESTE – SZENDREI (2019.) uo.

8 NYESTE – SZENDREI (2019.) i.m. 41.

9 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) A-2070; ÁBTL. A-2083; ÁBTL. A-2086; ÁBTL. A-2087; ÁBTL. A-3058; ÁBTL. A-3064; ÁBTL. A-3103; ÁBTL. A-3376. Az itt felsorolt jelzeteket Dr. Krauhulcsán Zsolt, valamint Dr. habil. Köbel Szilvia az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának tudományos kutatóinak az iránymutatása alapján kértem ki a levéltár forrásbázisából. Ezúton is köszönöm, hogy a rendkívüli helyzetben is segítettek a levéltári kutatásomat. A dolgozatban a levéltári forrásokat szó szerint, az esetleges helyesírási hibákkal együtt idézem.

operatív feldolgozó munka során” című tanulmány-tervezet¹⁰ ismertetésével kezdem. „Az operatív feldolgozó munka alapvető feladata a megtörtént államellenes büntettek felderítése, és az elkövetők büntetőjogi felelősségrevonásának biztosítása. Az operatív feldolgozás során valamely büntett gyanújára utaló elsődleges jelzést kell az operatív munka eszközeivel sokoldalúan ellenőrizni ahhoz, hogy a büntett alapos gyanúját meg lehessen állapítani. A büntett alapos gyanújának büntetőjogi értelemben vett megállapításához az ellenőrzött, objektív jellegű operatív bizonyítékok elegendők. Az operatív feldolgozó munkának azonban nemcsak az a szerepe, hogy az operatív bizonyítékokat beszeresse, hanem lehetőség szerint biztosítani kell előre a büntető eljárás sikerét, jogi erejű bizonyítékok beszerzésével, illetve a realizálását követő beszerzési lehetőség megteremtésével.”¹¹

A tanulmány az operatív eszközök körébe a következő fogalmakat sorolja: az ügynökség, a titkos kutatás, a külső figyelés, az operatív technika, a „K” ellenőrzés, az operatív nyilvántartás. Az alábbiakban az említett fogalmak jelentését fogjuk megvizsgálni.

Az ügynökség: „Lehetőséget nyújt a büntett elkövetésében résztvevők tevékenységének, a büntett egyes részfeladataiban való részvételének felderítésére (akciók, feladatok megbeszélése stb.) hely és idő megjelölésével. [...] Lehetőséget nyújt a büntett elkövetéséről tudomással bíró személyek – tanúk, feljelentési kötelezettséget elmulasztók, hozzátartozók, - felderítésére. [...] Ügynökség útján lehetőség van büntett elkövetését bizonyító tárgyak és eszközök – lefotózás idejére történő – megszerzésére, ill. rejtékhelyek felderítésére. Ezek rendszerint az eljárás során a házkutatás alkalmával válik jogi erejű bizonyítékká.”¹²

Az ügynökség fogalmához Horváth István rendőralezredes, a következő megjegyzést fűzte a „Gondolatok a »Jogi erejű bizonyítékokra való törekvés« c. tanulmány befejező részéhez” írásában. „[A]z ügynökség tagjait arra kell nevelni, hogy jelentésében ne értékelést adjon, hanem tényeket; a büntettel összefüggésben a célszemély /: ek :/ mikor, hol, kinek a jelenlétében, milyen körülmények között, mit tett /: ek :/ illetve nyilatkoztak. Fontosabb megbeszélések jelentése esetén olyan körülményeket is írjon le, mely elősegítheti a későbbi realizálás során az esemény rekonstruálását; tekintettel arra, hogy ellenőrzött hálózati adatok alapján is megállapítható a büntett alapos gyanúja, a legmegbízhatóbb hálózati személy jelentését is más hálózati személlyel, vagy operatív eszközök útján ellenőrizni kell.”¹³

10 ÁBTL. A-2070. „Jogi erejű bizonyítékok szerzése és későbbi jogi erejű bizonyítás feltételének megteremtése az OP. Feldolgozó munkában (Tanulmány-tervezet 1967.)” (Továbbiakban: ÁBTL. A-2070) Vö. DOBÁK Imre: *A titkos információgyűjtés eszközeinek vázlatos struktúrája az állambiztonsági szférában*. In: DRUSZA Tamás (szerk.): *A magyar elhárítás fejlődése - Tanulmányok a katonai és polgári nemzetbiztonsági elhárítás múltjáról, jelenéről, jövőjéről*. Dialóg Campus, Budapest, 2019, 125-137.

11 ÁBTL. A-2070 1.

12 ÁBTL. A-2070. 2.

13 ÁBTL. A-2070. Horváth István: „Gondolatok a »Jogi erejű bizonyítékokra való törekvés« c. tanulmány befejező részéhez” 1967. szeptember 18. (Továbbiakban: A-2070. Horváth.) 1.

A titkos kutatás meghatározása szerint az állambiztonsági szervek az operatív eszközök útján a tárgyi bizonyítékok felderítése, valamint dokumentálása a cél, elsősorban fotózás és „belső jegyzőkönyvezés” útján.¹⁴

A külső figyelés: „Lehetőséget nyújt a bűntársak egymásközt fennálló és gyanus személyekkel történő kapcsolatának felderítésére. A figyelésről szóló jelentésen kívül ezt dokumentálhatja fénykép, mozgófilm, telerecording szalagon rögzített TV. felvétel. - A következő mondat kék tollal áthúzva [a Szerző] - Kivételes esetben vezetői engedéllyel a felvételek az eljárás során felhasználhatók. Figyelés közben postaládában bedobott küldemény gyors kiemelés, esetenként ügyészileg lefoglalható tárgyi bizonyítékot szolgáltatathat, - a „K”-ellenőrzéshez hasonló módszerrel. Lehetőséget nyújt külső figyeléssel összekötött tettenéresi kombináció kialakítására. Ez igényli a külső figyelésben, illetve operációban résztvevők későbbi tanukénti szerepeltetését, ill. a jelentésben, feljelentésben történő szerepeltetését.”¹⁵

Az operatív technika célja a bűncselekményre utaló adatok megszerzése. „Fontosabb megbeszélések ellenőrzése esetén a technikai ellenőrzés kombinálható külső figyeléssel – az abban résztvevő személyek azonosságának megállapítása érdekében. A fontosabb megbeszélésekről felvett hangszalag alapján törekedni kell a hang-azonosításra, az inkrimináltabb kijelentéseket tevők megállapítására. Az eljárás során ezen adatok realizálódhatnak, a terheltek beismerő, és a tanuk vallomásában. - A következő mondat kék tollal áthúzva [a Szerző] - Kivételes esetekben felsőbb vezetői engedély alapján a hangszalag bizonyítékként a bíróság előtt is felhasználható.”¹⁶

Horváth István a következő megjegyzést fűzte az idézett szövegrészhez: „a technika haladásával és az egyre konspiráltabban elkövetett súlyosabb államellenes bűntettek bizonyítása érdekében egyre sürgetőbben jelentkezik az a feladat, hogy a hangszalagot a terhelt előtt az ő leleplezése érdekében, valamint a bíróság előtt bizonyítékként fel lehessen használni. Ennek érdekében megoldásra vár a hangazonosítás, az idevonatkozó nemzetközi tapasztalatok figyelembevételével tudományos szinten és technikailag kivitelezhetően.”¹⁷

Látható, hogy az állambiztonsági szervek használtak operatív technikai eszközöket, azonban operatív technika fogalmát először 1971-ben Benkei András belügyminiszter által kiadott parancsban jelent meg.¹⁸

A „K” ellenőrzés fogalma¹⁹: „Miniszteri parancsban meghatározott államellenes bűntettek esetén -amennyiben az adott postaküldemény önmagában már tárgyi bizonyítékul szolgál – „sérülés”, „vámkezelés”, „kézbesíthetetlenség” stb. módszerrel – az anyag visszatartható és ügyészileg lefoglalható. Az ügyészi lefoglalást követően a nyomozást minden

14 uo.

15 ÁBTL. A-2070. 3.

16 ÁBTL. A-2070. 3.-4.

17 A-2070. Horváth. 2.

18 SZABÓ Máttyás: Állambiztonsági eszköztár- Az operatív technikai rendszabályok és módszereik. *Szakmai Szemle: A katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Tudományos-Szakmai Folyóirata*. XVI. évfolyam 1. szám 2018, 11.

19 ÁBTL. A-2070. 4. Vö: BIKKI 2010.

esetben el kell rendelni. [...] A „K” anyag elévülési időn belül később bizonyítékként csatolható. Olyan esetekben, amikor valamely állami intézményhez címzett postaküldemény tartalmaz büntetttre utaló részleteket, ügyészi lefoglalás helyett helyesebb, a küldemény továbbengedése és azt követően – megfelelő formában – az intézménytől beszolgáltatás vagy feljelentés formájában történő megszerzése. Ügyészileg le nem foglalt vagy le nem foglalható „K” anyagok csak operatív jellegű tájékoztatásul szolgálhatnak. Jogi erejű bizonyítékként ezek a később meginduló eljárás során házkutatással, illetve terheltek és tanúk vallomásával jöhetőek számításba.”²⁰

Horváth István megjegyzése a „K” ellenőrzéssel kapcsolatban a következő: „Helyes volna megszüntetni azt a napjainkban még tapasztalható gyakorlatot, hogy pl: „K” ellenőrzés során kiemelt leveleket hónapokig, évekig őriznek egyes operatív szervek és csak a realizálás idejében akarják – szabálytalanul és parancsellenesen – jogi erejű bizonyítékként felhasználni.”²¹

Az operatív nyilvántartás: „Beszerezhető korábbi büntetőeljárás során lefoglalt eredeti tárgyi bizonyítékok, a célszeméllyel kapcsolatos terhelő vallomásokot tartalmazó jegyzőkönyvek másolatai, illetve előéletére és társadalmi veszélyessége megítéléséhez szükséges egyéb anyagok. Kikérhető korábban ismeretlen tettes által elkövetett büntett ügyében megszüntetett, vagy felfüggesztett nyomozás során irattározott anyagok és mellékletként szereplő tárgyi bizonyítékok. Igénybe vehető a daktiloszkópiai nyilvántartás azonosítás céljából. A III/III Csfég és gépirás nyilvántartása azonosítás céljából operatív szakban is igénybe vehető. Azonosság esetén előzetes szakvélemény beszerezhető.”²²

A tanulmány utal arra, hogy az imént felsorolt operatív eszközök együttes felhasználásával, vagyis az „operatív kombinációval” is lehet végezni a bizonyítékok gyűjtését, melynek eredményeként az elkövetői gyanú az alapos gyanú szintjére emelkedik.²³ Az operatív feldolgozás időszakában, operatív intézkedésekre is sor kerülhet, azonban ezek ügyenként eltérőek, ezért azokat nem lehet rendszerbe foglalni, tehát egységes fogalommeghatározás nincs az operatív intézkedésekre. „Ezek rendszerint társszervek, vagy más állami, társadalmi szervek közreműködését igénylik. [...] Gyakran az ilyen operatív intézkedés alapján szerzett tájékozódás, illetve bizonyíték dönti el, hogy lehet-e büntett fennforgásáról beszélni vagy realizálás során jogi erejű bizonyítékhoz jutni. Tapasztalatok szerint esetenként a túlzott konspiráció miatt egyes operatív szervek nem élnek eléggé az operatív feldolgozás során tehető intézkedések által nyújtott bizonyítékok és adatok beszerzésének lehetőségével. - A következő mondat kék tollal áthúzva [a Szerző] - Tekintettel arra, hogy egyre több esetben keverednek államellenes büntettek köztörvényi büntettekkel, a jövőben egyre több bizonyíték beszerzésére van lehetőség az operatív feldolgozás szakában, a különböző operatív intézkedések révén.”²⁴

20 ÁBTL. A-2070. 4.

21 A-2070. Horváth. 2.

22 ÁBTL. A-2070. 5.

23 ÁBTL. A-2070. uo.

24 ÁBTL. A-2070. 6.

A tanulmány néhány ügyet is bemutat, amelyekben az operatív eszközök igénybevételével gyűjtöttek bizonyítékokat, ezek közül csak egyet emelek ki.

Az ügyben hálózati jelentés szerint G. László budapesti lakos nyugatról izgató tartalmú sajtótermékeket hozott az ország területére, amelyeket mások előtt ismertetett. Az operatív szervek külképviseleti hatóságok útján „hivatalosan” beszereztek egy példányt a „Látóhatár” számából, amelyet az ügyszőz csatoltak és a bíróság elfogadta tárgyi bizonyítási eszközként.²⁵ Tehát az eset lényege, hogy az állambiztonsági szervek hálózat útján jutottak az információhoz, majd gondoskodtak a tárgyi bizonyítási eszköz beszerzéséről és ezt a nyílt büntetőeljárásban felhasználták bizonyítékként.

A következőkben „Az állambiztonsági munkában felhasználható operatív erők, eszközök és alkalmazott módszerek, a hálózat szervezése” című a BM Tartalékostiszt-képző iskola hallgatói részére 1988-ban kelt 105 oldalas „jegyzet”²⁶ fontosabb megállapításait fogom bemutatni.

Az operatív erők fogalma alatt értendő: „Az állambiztonsági feladatok titkos, leplezett és nyílt végrehajtásához rendelkezésre álló, vagy számításba vehető állomány. Ezek: a BM hivatásos állománya, a tartalékos operatív állomány, valamint a hálózaton kívüli kapcsolatok. Így: a hivatalos kapcsolat, a társadalmi kapcsolat, az alkalmi (operatív) kapcsolat és a katonai elhárítás területén a személyes kapcsolatok.”²⁷

Az operatív eszközök fogalmát a jegyzet, a következőkben határozza meg: „A szocialista társadalmi rendszert titkos eszközök és módszerek alkalmazásával támadó ellenséges elemek, szervek rákényszerítik az állambiztonsági szolgálatok, hogy e tevékenység ellensúlyozása, eredményes felderítése érdekében hasonló eszközöket és módszereket alkalmazzanak. Az állambiztonsági szervek titkos nyomozati (operatív) eszközei, az állambiztonsági feladatok konspirált végrehajtását, megvalósítását megkönnyítő, lehetővé tevő, a jogszabályokban törvényesen megengedett vagy előírt közrendszer.”²⁸

A szöveg kiköti, hogy az operatív eszközöket csak az ellenség ellen, a tevékenység felderítésére lehet alkalmazni, abban az esetben, ha az operatív cél elérése ezt megköveteli, mindezt a törvényesség betartása mellett és alkalmazásuk során nem sérülhet a „becsületes állampolgárok érdeke”.²⁹ A titkos nyomozati-operatív eszközök csoportjába a következők tartoztak: a nyilvántartások, a környezettanulmányozás, az operatív figyelés, az operatív technikai eszközök, a krimináltechnikai eszközök, az operáció, a hálózat. A fentebb kifejtett 1967-ben kelt tanulmányra tekintettel, most csupán a környezettanulmányozás, valamint a krimináltechnikai eszközök fogalmát ismertetem, valamint a titkoskutatás szabályait.³⁰

25 ÁBTL. A-2070. 11-12.

26 ÁBTL. A-3103. „Az állambiztonsági munkában felhasználható operatív erők, eszközök és alkalmazott módszerek, a hálózat szervezése.” (Továbbiakban: ÁBTL. 3103.) Vö. RÉVÉSZ Béla: *Az állambiztonsági szervek politikológiai kutatásainak kérdéseiből*, Szeged Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2004, 59; 64.

27 ÁBTL. 3103. 7. o. A részletes fogalom meghatározást lásd: ÁBTL. 3103. 7-16. o.

28 ÁBTL. 3103. 19.

29 ÁBTL. uo.

30 A fogalom meghatározásokat lásd részletesen: ÁBTL. 3103. 19-40.

A környezettanulmányozás fogalma szerint: „A környezettanulmányozás összefoglaló jelentés, amely az állambiztonsági szervek érdeklődési körébe került személyek életkörülményeire, politikai és általános emberi magatartására, személyi tulajdonságaira, vagy más kapcsolódó, operatív értékű adatokra vonatkozó megállapítást tartalmaz.”³¹

A krimináltechnikai eszközök alatt olyan nyomozati – operatív eszközök értendők: „[A]mely speciális fényképezőgépek, mikroszkópok, vegyi és sugárzó anyagok, elektromos-fotocellás jelzőberendezések, titkos vagy leplezett alkalmazásával felkutatják, összegyűjtik, rögzítik, azonosítják azokat az adatokat, bizonyítékokat, amelyek elősegítik az ellenséges tevékenység felderítését, megelőzését és megszakítását.”³²

A titkos kutatás fogalmát a jegyzet a következőképpen határozza meg: „Titkos kutatás az állambiztonsági szervek olyan operatív munkája, melynek során átvizsgálják az ellenséges tevékenységgel gyanúsított személy lakását, lakrészét, munkahelyét, szállodai szobáját, poggyászát, az általa használt gépkocsit anélkül, hogy arról a személy, környezete és kapcsolatai tudomást szerzenének.”³³

A titkos kutatás célja, hogy a tárgyi bizonyítékok összegyűjtése, amelyeket a büntetőeljárás során bizonyítékként fel lehet használni. A kutatás nemcsak „keresést” jelent, hanem „tervszerű kutatás”, amely konkrét tárgyra is irányulhat. A házkutatás esetén, ehhez tartozik a lakás és összes mellékhelyiségének átvizsgálása, amelyet minden esetben operatív cél érdekében lehet végezni, a jegyzet a következő példákat említi: az összeesküvésben résztvevők névsora, programjának megtalálása, röpcédula készítésével kapcsolatos nyomdai eszköz, írógép felkutatása.³⁴

A kutatás végrehajtási szabályai szerint előre meg kell határozni (a kutatás tervezésénél) a „behatoló brigád” létszámát, továbbá a kutatás célját, rögzítés módját, sorrendet, befejezést. A szöveg részletesen kifejti a kutatás gyakorlati megvalósulását: „A lakásba történő bejutáskor a cipőkre védőpapucsot kell húzni, hogy nyomok ne maradjanak. A kesztyű használata kötelező. A kutatást az előre tervezés szerint módszeresen kell végezni, az elmozdított tárgyakat az átvizsgálás után vissza kell helyezni. A behatolásban résztvevők igazolványt nem tarthatnak maguknál, hogy az esetleges lelepleződésnél az operációt betörésnek lehessen feltüntetni. [...] A titkos kutatás során általában tilos a lakásból bármit elvinni, azonban nagyobb tömegű röpcédulából - amennyiben az nem számozott - egy darab elhozható, vagy titkosíráshoz használt vegyszerekből minta vehető, ha ez nem vezet dekonspirációhoz. Fontos követelmény, hogy a talált tárgyat a megtalálás helyével együtt rögzíteni kell (fotó), ami operatív bizonyítékként is szolgál.”³⁵

A jegyzet meghatározza az állambiztonsági munka során alkalmazott módszerek fogalmát, amely a következő: „Operatív módszerek az állambiztonsági szervek előtt álló feladatokat

31 ÁBTL. 3103. 27. Idézi: GERGELY Attila: *Állambiztonsági értelmező szótár*. BM Könyvkiadó, Budapest, 1980, 113.

32 ÁBTL. 3103. 34.

33 ÁBTL. 3103. 37.

34 ÁBTL. 3103. 38.

35 ÁBTL. 3103. 37-38.

elősegítő általános érvényű eljárások. Konkrétan az operatív módszerek az állambiztonsági szerveknek olyan titkosan, leplezetten, vagy nyíltan végrehajtott, tervszerű intézkedései, alkalmazott eljárásai, amelyek során az operatív feladatok megoldásához, az objektív igazság feltárásához szükséges információk, adatok és anyagok birtokába jutnak.”³⁶

A következőkben áttekintem egy újabb levéltári anyag bemutatására. Az alábbiakban Pálinkás György alezredes által 1977-ben készített 38 oldalas témajegyzékből a dolgozat szempontjából releváns információkat gyűjtöttem ki. A témajegyzék abból a célból készült, hogy az operatív munkát szabályozó BM parancsokat, illetve utasításokat összegyűjtve segítse az operatív tevékenység „szakszerűségét”. „Azokat a hatályos intézkedéseket tartalmazza, melyek alosztályszinten rendelkezésre állnak, ismeretük, értelmezésük nélkülözhetetlen a gyakorlati operatív munkában.”³⁷ Az operatív tanulmányok a témajegyzékben négy csoportra vannak bontva, amelyek az alábbiak: 1. kémelhárító munkával kapcsolatos; 2. operatív ismeret, tapasztalatot bővítő tanulmányok; 3. katonák által elkövetett bűncselekmények; 4. a realizált államellenes bűnügyekben végzett operatív munka tapasztalatai.³⁸

Az alábbi táblázatban szemléltetem az operatív eszközökhöz kapcsolódó szabályozást.

F.sz.	Tárgy	Parancs, utasítás	Kapcsolódó szakirodalom
	Hálózati személyek minősítése	005/72. BM. pcs. III. f.	151-810/76. ÁB. Ismeret IV. köt. 15-21. o.
	Titkos együttműködés létrehozása a beszerzés	005/72. BM. pcs. V. f.	
	Kapcsolattartás megszervezése	005/72. BM. pcs. VII. f.	151-810/76. ÁB. Ismeret V. köt. 3-40. o.
	„T”- lakás szervezése, használata, ellenőrzés, átadás, pihentetés, kizárás	22/76. sz. pcs. BM.	151-810/77. ÁB. Ism. V. köt. 20-44.o.
	„T” helyek létesítésének, felhasználásának szabályozása	3/75. sz. BM. III/IV. Csf. Út. III. pont	
	ÁB szervek előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozati munkájának szabályozása - a bűncselekményre utaló információk előzetes ellenőrzés - felhasználható op. erők, - felhasználható op. módszerek, - előzetes ellenőrzés elrendelése	0010/73. sz. BM. pcs. I.f.	151-144-1/75. ÁB. Tanulmány 4. köt. 20-38. o.
1.	Bizalmas nyomozás [...]	0010/73. sz. BM. pcs. III. f.	151-144-1/75. ÁB. Tanulmány 4. köt. 38-78.o.
1.	Büntetőeljárás megindításának kezdeményezése	0010/73. sz. BM. pcs. IV. f.	

36 ÁBTL. 3103. 43.

37 ÁBTL. A-3376. „Operatív munkát szabályozó hatályos parancsok, utasítások, intézkedések, operatív tanulmányok témajegyzéke.” 1977. augusztus 1. (Továbbiakban: ÁBTL. A-3376.) 3.

38 Uo. 4-5.

2.	<p>ÁB. szervek előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozati munkájának információ feldolgozásának szabályzata:</p> <ul style="list-style-type: none"> - információfeldolgozás célja, - adatszolgáltatás, - az adatok tárolása, - az adatok feldolgozása 	<p>0018/75. sz. BM. pcs.</p> <p>I. f.</p> <p>II. f.</p> <p>III. f.</p> <p>IV. f.</p>	
3.	<p>Az ÁB. szervek előzetes ellenőrzési és bizalmas nyomozati munkájának szabályozásának egységes értelmezéséhez és végrehajtásához útmutató</p>	<p>6/74. sz. BM. III/IV. Csf.Üt.</p>	<p>151-144-1/74. ÁB. Tanulmány 5-16. o.</p>

(Szerk: a Szerző. Forrás: ÁBTL. A-3376. Operatív munkát szabályozó hatályos parancsok, utasítások, intézkedések, operatív tanulmányok témajegyzéke. 6-11.)

2.3. Az operatív bizonyítékok „realizálása” és a vizsgálati munka befejezése

A titkosszolgálati eszközök által gyűjtött adatokat, ahhoz, hogy azt a büntetőeljárásban felhasználni lehessen „jogi erőjüvé” kellett tenni, ezt a folyamatot az állambiztonsági terminológia szerint a realizálási folyamatnak nevezték.

A realizálás folyamatát a vizsgálati munkával kezdték. Az 1958-ban kelt Az eljárás megindítása – A vizsgálat keletkezése című ideiglenes tananyag³⁹ alapján az alábbiakat ismerhetjük meg. „A hálózati operatív osztálynak valamennyi anyagot, a csoport- vagy személyi dossziét át kell adni a vizsgálat számára előzetes tanulmányozás céljából. [...] Alapvető követelmény, hogy a hálózati operatív tisztek minél több tárgyi bizonyítékot adjanak a vizsgálati szerveknek a bűncselekményre vonatkozóan.”⁴⁰

A vizsgálati munka a hálózat útján vagy egyéb nyomozati eszköz útján kelt anyagok átvételével kezdődik, az összes nyomozati anyag átadásával a vizsgálati szerveknek véleményezés céljából: „Ezek az anyagok: személyi, vagy csoport dosszié, ügynöki, informátori jelentések, titkos tanuvalomások, tárgyi bizonyítékok, környezettanulmányok, a megtett intézkedésekről szóló jelentések, ellenőri, vagy szakértői vélemények, titkos házkutatásról, vagy figyelésről szóló jelentések, a törvény által előírt esetekben feljelentés, stb. A nyomozati anyagot egy vizsgáló és egy jogász kapja meg véleményezésre, akik az anyag áttanulmányozása után jelentésben írják meg az észrevételeiket.”⁴¹

Az 1987-ben kelt „Az operatív úton nyert bizonyítékok jogi erejévé tételének át-

39 ÁBTL. A-3058. „Az eljárás megindítása. A vizsgálat keletkezése - Ideiglenes tananyag.” (Továbbiakban: ÁBTL. A-3058.)

40 ÁBTL. A-3058. 10.

41 ÁBTL. A-3058. 19.

tekintése”⁴² című tanulmánytervezet alapján a realizálási folyamat három módszere különböztethető meg: a leplezett felhasználású módszer, a nyílt felhasználású módszer, valamint a taktikai felhasználású módszer.

A Leplezett felhasználású módszerről abban az esetben beszélünk, amikor a titkos módszerekkel gyűjtött információk titkos eszközei védve maradnak.⁴³ Nyílt felhasználású módszer esetén: „a politikai érdekek nincsenek védve, ugyanis az operatív úton nyert bizonyítékot a büntetőeljárás során forrás, forma, tartalom tekintetében azonos módon kerül felhasználásra.”⁴⁴ Míg a taktikai felhasználású módszer esetén már a hatósági kihallgatás során van jelentősége, ugyanis a hatóságnak birtokában van a titkos úton nyert információ, de a kihallgatás során azt nem ismerteti, hanem a kihallgatási taktika módszereivel éri el, hogy a kihallgatott, aki lehet tanú vagy gyanúsított saját maga mondja el, „a jogilag bizonyítani kívánt tény elmondására készítse”⁴⁵

„A 0010/73. sz. belügyminiszteri parancs [...] 25. pontja előírja, hogy a bizalmas nyomozás alatt különös figyelmet kell fordítani azokra a személyi és tárgyi bizonyítékokra, amelyek közvetve, vagy közvetlenül a büntetőeljárás szabályai szerint bizonyítás eszközei vagy forrásai lehetnek. Tapasztalataink azt mutatják, hogy az operatív feldolgozás témánk szempontjából nem eléggé célirányos, sok esetben csak adatgyűjtésként értékelhető. Nem minden esetben vannak tisztában, hogy milyen elkövetett bűncselekményről van szó. Ezt példázzák jelentéseik is, amelyekben ellenséges tevékenységként vagy gazdasági visszaélésként fogalmazzák meg az elkövetett társadalomra veszélyes cselekményt. A feldolgozás során hiányzik a rendelkezésre álló adatok, bizonyítékok célirányos és folyamatos értékelése abból a szempontból, hogy egy esetleges realizálás során az operatív bizonyítékot hogyan lehetne jogi erejűvé tenni. Pedig e tevékenységben rejlik a megfelelő összefüggés, mely alapján a felderítés során az operatív bizonyítékok alapján megállapított objektív igazság a büntető eljárásban a jogi bizonyítás módszereivel megállapítható.”⁴⁶

Az operatív úton nyert bizonyítékok elsődleges kérdése, hogy e bizonyítékokat hogyan lehet a büntetőeljárás során „jogszerűen” felhasználni. E kérdésre a tanulmánytervezet a következő választ adja: „Mindenekelőtt három alapvető követelménynek kell teljesülni: az operatív eszközeink ne dekonspirálódnak, az elérni kívánt állambiztonsági érdek maradéktalanul érvényesüljön, az operatív adat bizonyító erejű legyen. / operatív szerveink gyakran sok felesleges információt gyűjtenek össze, melyek nincsenek összefüggésben az elkövetett bűncselekménnyel/. A titkos operatív eszközök alkalmazásával szerzett bizonyítékoknak a realizálás során csak úgy lehetséges a felhasználása, ha a Be. Adta lehetősége szerint más eszközök igénybe vétele útján gondoskodunk – a konspiráció szabályainak mindenben megfelelő – fedésről.”⁴⁷

42 ÁBTL. A-2087. „Az operatív úton nyert bizonyítékok jogi erejévé tételének áttekintése. Tanulmány-tervezet, 1987.” (Továbbiakban: A-2087.)

43 ÁBTL. A-2087. 7.

44 ÁBTL. A-2087. 8.

45 ÁBTL. A-2087. uo.

46 ÁBTL. A-2087. 10-11.

47 ÁBTL. A-2087. 17.

Mivel az idézett tanulmánytervezet 1987-ben készült, ekkor az 1973. évi I. törvény, vagyis a II. Be. volt hatályban., amelynek 61. § (2) bekezdése kimondja, hogy az eljárás során fel lehet használni a bizonyítás olyan eszközeit is, amelyeket az arra illetékes hatóságok - a törvényben meghatározott feladataik teljesítése során - a büntetőeljárás megindítása előtt szereztek meg.

A tanulmánytervezet kiemeli, hogy a bizonyítékokat oly módon kell realizálni, hogy az a II. Be.-nek megfelelő legyen. „A jogi erejűvé tétel kérdése szempontjából akkor jó a feldolgozó munka, ha az operatív eszközök a jogi bizonyítékok forrásaira mutatnak rá. Így abból mint egy kútból meríteni lehet. Pl. Nem elégséges a technikai anyagok rögzítése – bár ez operatív szempontból bizonyíték-, hanem a vétel után rögtön keresni kell azokat a közvetlen és közvetett bizonyítékokat, amelyeket a Be. Során hitelérdemlően fel lehet használni.”⁴⁸

Az operatív úton nyert bizonyítékok realizálására a következő lehetőségeket ismerteti a tanulmánytervezet:⁴⁹

1. Operatív úton nyert adatok feljelentéssel történő realizálása:
 - Hálózati személy feljelentőként szerepeltetése
 - Titkos kutatás eredményének jogi erejűvé tétele, lojális személy névtelen bejelentése alapján
2. Leplezett „jogi erejűvé tétel” személyi bizonyítási eszközzel
 - Hálózati úton nyert adat „jogi erejűvé tétele”, a hálózat tanúként kihallgatása útján
 - Titkos figyelés adatainak „jogi erejűvé tétele” tanúvallomással
 - Környezettanulmány adatainak felhasználása személyi bizonyítás eszközeivel
 - 3./e rendszabály anyagának tanúkihallgatás útján való „jogi erejűvé tétele”
 - Hálózati úton keletkezett adatok „jogi erejűvé tétele” a hálózat gyanúsított ki hallgatásával
3. Leplezett „jogi erejűvé tétel” tárgyi bizonyítási eszközzel
 - Hálózati adat „jogi erejűvé tétele” házkutatással
 - Titkos kutatás eredményének „jogi erejűvé tétele”
 - Operatív technikai anyagok „jogi erejűvé tétele” tárgyi bizonyítási eszközzel
 - Hangfelvétel tárgyi bizonyítékként való felhasználásának problematikája
 - A „K” ellenőrzés során elfogott, bűncselekmény tárgyi bizonyítási eszközét képező postaküldemény „jogi erejűvé tétele”, a lefoglalással kapcsolatos eljárás.

A II. Be. 5. § (1) bekezdése kimondja, hogy a hatóságok feladata, hogy az eljárás minden szakaszában a tényállást alaposan és hiánytalanul tisztázzák, a valóságnak megfelelően állapítsák meg, a terhelő és mentő, valamint a büntetőjogi felelősséget súlyosító és enyhítő körülményeket egyaránt figyelembe vegyék. Fel kell deríteni azokat az okokat és körülményeket is, amelyek a bűncselekmény elkövetését közvetlenül lehetővé tették. A (2) bekezdés kimondja, hogy az eljárásban részt vevő személyek

48 ÁBTL. A-2087. 18.

49 ÁBTL. A-2087. 23-43.

az e törvényben meghatározott esetekben és módon kötelesek és jogosultak a bizonyításban közreműködni. Az idézett szakasz legfontosabb rendelkezése (3) bekezdés, amely kimondja, hogy a büntetőeljárásban szabadon felhasználható minden olyan bizonyítási eszköz és bizonyíték, amely a tényállás megállapítására alkalmas lehet; a hatóságok ezeket egyenként és összességükben szabadon értékelik, és ezen alapuló meggyőződésük szerint bírálják el.

A tanulmánytervezet az említett szakaszhoz hozzáfűzi, hogy a jogi szabályozás szerint az állambiztonsági szervek: „[Á]ltal beszerzett bizonyítékok megszerzésének módja, figyelembe véve a jelentésükben foglalt titkos operatív eszközöket, nincsenek kötött formákhoz igazítva. Elismeri a nyomozás elrendelése előtti felderítést, így az általtal beszerzett bizonyítékként értékelhető adatokat is. Tükrözi a technikai fejlődésével realizálható tárgyibizonyítékokat. [...] a konspirációs érdekeken kívül más akadálya nincs, hogy a hálózat, külső figyelés, munkahely, szálloda- és fogdatechnika, valamint munkahelyi kutatás által létrehozott operatív bizonyítékokat a büntető eljárás során jogi bizonyítékként fel lehessen használni. Sokkal bonyolultabb és magasabb politikai érdekekből is problémásabb a magánlakásba telepített operatív technikai eszközök, a 3/a. rendszabály és a magánlakásokban történt titkos kutatások felhasználása. De leszögezhetjük, hogy jogi megítélés szempontjából elfogadható. Természetesen a büntető eljárásban történt felhasználásban szükséges kidolgozni, hogy az operatív eszközök tekintetében érvényesüljön a hitelt érdemlőség vizsgálatának lehetősége.”⁵⁰ A következőkben áttérek annak vizsgálatára, hogy az operatív úton nyert bizonyítékok realizálása során, mit jelent a II. Be. szempontjából jogi erővel rendelkező bizonyíték, vagyis az elégséges bizonyíték fogalmára. Ennek megismeréséhez „A büntetőeljárás megindításának jogi előfeltételei és Az alapos gyanú értelmezésének elvi és gyakorlati kérdései az állambiztonsági munkában” című 1978-ban készült előadástervezetet⁵¹ használom fel. A nyomozási szak azon pontján, amikor már rendelkezésre állnak a bizonyítékok, a hatóság megkezdi a bizonyítékok realizálását, amely azt jelenti, hogy a bizonyítékot „jogszerűen” fel lehet használni a büntetőeljárásban, ez jelenti a realizálás előtt álló ügyet.

„[E]zt két irányban kell elvégezni. Egyrészt elemzést igényel, hogy bizonyítva van-e operatív uton a bűncselekmény történeti tényállása, másrészt azt is meg kell válaszolni, hogy adottak-e a büntetőeljárás megindításának jogi feltételei. A realizálás feltételei akkor adottak, ha a bűncselekmény, ill. az elkövetőre vonatkozó alapos gyanun túl, bizonyítottak a perrendi bizonyítás lehetőségei. Helyes álláspont szerint az operatív felderítésnek nem lehet feladata a nyílt büntetőeljárásban felhasználható bizonyítékok beszerzése, egyszerűbben szólva nem helyettesítheti a nyílt nyomozást. Az előzetes ellenőrzésekkel, ill. bizalmas nyomozásokkal szemben az a fő követelmény, hogy a titkos eszközök és

50 ÁBTL. A-2087. 57-58.

51 ÁBTL. A-2086 „A Büntetőeljárás megindításának jogi előfeltételei. Az alapos gyanú értelmezése - Előadás: leadva 1978-ban.” (Továbbiakban: ÁBTL. A-2086.)

módszerek révén a nyíltan is felhasználható bizonyítékok forrásait tárják fel.”⁵²

Amennyiben a realizálás időpontjában, kizárólag operatív bizonyítékok állnak rendelkezésre, akkor a büntetőeljárás megindítását akként kell előkészíteni, hogy a gyanúsított első kihallgatásán, már nyíltan is felhasználható bizonyítékok álljanak rendelkezésre. Például: a bűncselekmény megvalósítását dokumentáló levél „jogi erejűvé tételével”, házkutatás olyan helyiségben, ahol korábban titkoskutatás került végrehajtásra és ezalapján tudott, hogy tárgyi bizonyítékok állnak rendelkezésre, vagy olyan személy tanúként kihallgatása, aki az az eljárás tárgyát képző bűncselekményről közvetlen, vagy közvetett tudomással bír.⁵³

Az operatív-vizsgálati munka befejezésével a vizsgálati dossziét is le kell zárni. Ennek előfeltétele volt, hogy a bíróság elé kerülő anyagokban csak olyan bizonyítékok kerülhetnek, amelyeket a „realizálással” megállapítottak. Erről Gerő Tamás őrnagy által 1958-ban írt „A vizsgálati munka befejezése - Ideiglenes tananyag.” című jegyzetét⁵⁴ ismertetem.

„A dosszié a bíróságra kerül. Mindazokat az okiratokat el kell helyezni, amelyeket a tárgyaláson az ügyben fel kell használni. A dosszié nem tartalmazhat olyan adatot, vagy iratot, amely az operatív hálózati munkára vonatkozik, vagy arra utaló adat. A dossziéba kerül a letartóztatottaktól felvett összes jegyzőkönyv, kivéve az operatív célokra felvett jegyzőkönyvek, továbbá a tanuktól felvett jegyzőkönyvek, és az ügyben beszerzett minden bizonyíték, szembesítési jegyzőkönyvek, bűnjegyzék. A dossziéba a letartóztatási határozat is bekerül. A vizsgálat folyamán keletkezett olyan adatokat, amelyek az operatív, hálózati munka eredménye alapján keletkeztek, vagy az operatív hálózati intézkedéseket tartalmazzák, a személyi dossziéba kell elhelyezni, Amennyiben a letartóztatottnak személyi dossziéja nem volt, akkor a titkos iratokat egy külön dossziében kell elhelyezni.”⁵⁵

2.4. Összegzés

A dolgozat jelen fejezetében ismertettem az operatív bizonyíték korabeli fogalmát, illetve azok realizálásának folyamatát. A 0010/1973. miniszteri parancs 26. b) pontja kimondja, hogy tilos a bizalmas nyomozás során nem ügyre tartozó adatokat gyűjteni.⁵⁶ A levéltári anyagból mégis megtudhatjuk, hogy a gyakorlatban ez a tilalom nem érvényesült, ugyanis többször is olvashattunk arról utalást, hogy a hatóságok gyakran csupán „adatgyűjtő tevékenységet végeztek”, tehát olyan információkat is nyilvántartottak, amelyek egyáltalán nem vagy nem szorosan képezték az ügy tárgyát. A dolgozat e fejezetében bizonyítást

52 ÁBTL. A-2086. 11.

53 ÁBTL. A-2086. uo.

54 ÁBTL. A-3064. „A vizsgálati munka befejezése - Ideiglenes tananyag.” (Továbbiakban: ÁBTL. A-3064.)

55 Továbbiakban: ÁBTL. A-3064. 20.

56 A-2086. 10.

nyert, hogy a tárgyalat korszakban a titkos adatgyűjtés, titkos információgyűjtés szabályozása rendkívül szétszórt volt, nem voltak meg a jobbiztonságot szolgáló garanciák, az eljárási szabályok folyamatos változásban voltak, számos BM parancs lépett hatályba és rendelkezett az adatgyűjtő tevékenységről és a nyomozásról. Az operatív bizonyítás „szakszerűsítése” céljából számos útmutató anyag készült az állambiztonsági szervek részére, ebből is látható a szabályozás titkosított volta. Ezen túl megállapíthatjuk, hogy az adatgyűjtő tevékenység a társadalom számára nem volt megismerhető, ugyanis azokat titkosított szabályokban rögzítették.

Tóth Mihály szavaival élve: „A titkos eszközök rendszeres alkalmazását az ezt leplezni próbáló formális jogi kirakatok mögé rejtették. Nálunk a múlt század utolsó évtizedéig a magánszférát érintő titkos technikai eszközökről és módszerek alkalmazásáról stilszerűen titkos jogszabályok rendelkeztek.”⁵⁷

Az állambiztonsági szervek tagjai, a bizalmas nyomozás során gyűjtött bizonyítékokat a nyílt büntetőeljárás során felhasználták úgy, hogy sértették a büntető eljárásjog főbb alapelveit, mint az officialitás, legalitás elvét.⁵⁸ Ugyanis az említett levéltári iratokból látható, hogy az állambiztonsági szervek tagjait (ügynök) bevonták a büntetőeljárásba résztvevő személyként, mint például: tanú, feljelentő. Ugyan a fentebb bemutatott források konkrétan nem tartalmaztak utalást, azonban fontosnak tartom megjegyezni a fegyverek egyenlőségének sérülését is, ugyanis a későbbi büntetőeljárásban a vádlott nem ismerhette meg az ellene szóló bizonyítékokat. A belső, titkosított szabályozás nagy teret engedett a koholt bizonyítékoknak, amelyek alapján a számos koncepció per indulhatott. Felmerülhet a kérdés, hogy miért keresek jogállami alapelveket, egy diktatórikus rendszerben.

Természetesen nem kérhetjük számon, hogy miért nem érvényesültek a garanciális szabályozások, a szocialista szabályozásban, azonban ahhoz, hogy átlássuk a szabályozási rendszer aggályosságát, a jogállami alapelvekhez kell nyúlnunk.

3. A titkos adatszerzés szabályozása az 1998. évi XIX. törvényben

A rendszerváltást követően egyértelmű törekvés volt arra, hogy a titkos adatgyűjtést, titkos információgyűjtést törvényi szinten kell szabályozni. Ennek első pontja az 1990. évi X. törvény a „különleges titkosszolgálati eszközök és módszerekről”. A törvény alapján bírói és ügyészi engedélyhez nem volt kötve a titkosszolgálati eszközök használata.⁵⁹

57 TÓTH Mihály: Néhány időszerű garanciális kérdés a titkos nyomozati (felderítési) eszközök eredményének felhasználása köréből. *Büntetőjogi Szemle*, 2016/1–2. szám (Továbbiakban: TÓTH 2016.) 92.

58 Lásd bővebben: HERKE Csongor: *A büntetőeljárás alapelvei összehasonlító megközelítésben, különös tekintettel a legalitás elvére*. In: HACK Péter - HORVÁTH Georgina - KIRÁLY Eszter (szerk.): *Kodifikációs kölcsönhatások, Tanulmányok Király Tibor tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016, 95-112.

59 A rendszerváltást követő szabályozás fejlődéséről lásd bővebben: FÁBIÁN Péter: A titkos

A titkos adatszerzés és titkos információgyűjtés szabályozásában számos jogértelmezési kérdés merült fel a régi Be. kapcsán. Tekintettel a dolgozat terjedelmi korlátjára, valamint a vonatkozó szakirodalom⁶⁰ részletes megállapításaira, most csupán a fontosabb kérdéseket foglalom össze röviden.

Először is különbséget kell tennünk a titkos információgyűjtés és a titkos adatszerzés fogalma között, miszerint az előbbit külön törvények alapján, az arra hatáskörrel rendelkező szervek bírói vagy igazságügy-miniszteri engedély alapján, a nyomozás elrendelését megelőzően végezhetnek, az utóbbit a régi Be. 200-206. § szerint kizárólag a nyomozás elrendelésétől a nyomozás iratainak ismertetéséig teljesíthető, bírói engedély alapján.⁶¹ Látható, hogy a szabályozás kettőssége és széttagoltsága, amely alkotmányossági aggályokat vetett fel.⁶² A két fogalom közös eleme a bűnügyi célú felderítés, azonban a titkos információgyűjtés esetén a bűnfelderítés részcélként jelenik meg, míg titkos adatszerzés során igazságszolgáltatási célként, ugyanis a cél az adatok bizonyítékként történő felhasználása a büntetőeljáráásban, azonban az előbbinél még nincs a hatóság birtokában minden információ, hiszen arra a kérdésre keresi a választ, hogy a megfigyelés alanyai követnek-e el valamilyen bűncselekményt, vagy sem.⁶³ A titkos adatszerzés fogalmát a régi Be. 200. § mondta ki, miszerint az ügyész és a

információgyűjtésre vonatkozó szabályok jogfejlődésének büntetőjogi értékelése. *Büntetőjogi Szemle*, 2019/1. szám, 39-44.

- 60 Lásd bővebben: KIS László: *Titkos adatgyűjtés a büntetőeljáráásban*. Complex Kiadó, Budapest, 2013; KISS László: A titkos adatgyűjtés eredményének bizonyítékként történő felhasználásáról. *Belügyi szemle*, 2012, 60. évf., 12. szám; 36-46.; GÁBRI Angéla: Titkos adatszerzés a hatékony bűnüldözés szolgálatában. *Büntetőjogi Szemle*, 2015/3. szám 52-55.; KENESE Attila: *Titkos információgyűjtés és adatszerzés alkalmazása és eredményének felhasználása során felmerülő jogértelmezési kérdések a bírósági gyakorlat tükrében*. Jogi Fórum Publikáció, 2013; <https://www.jogiforum.hu/publikaciok/508> (Letöltés: 2020. 10. 01.) NYESTE Péter: A bűnüldözési célú „titkos információszerzés” és a büntetőeljárás kapcsolata. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 2013, I. évf. 1. szám, 20-38.; NYITRAI Endre: A titkos információgyűjtés és a titkos adatszerzés alkalmazása során felmerülő kérdések. *Büntetőjogi Szemle*, 2014/3. szám, 32-40.; FENYVESI Csaba: A titkos adatgyűjtés és a nyomozási bíró. *Ügyészek Lapja*, 2004/4. szám, 5-22.; FENYVESI Csaba: A védő és a titkos adatgyűjtés. *Belügyi Szemle*, 2001/11. szám, 66-74.; BALLA Lajos: Adalékok a titkos információgyűjtés, valamint a titkos adatszerzés kriminalisztikai és eljárási problémáihoz. debreceniutolotabla.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/titkosadatgyujtes.pdf (Letöltés: 2020. 10. 01.), IBOLYA Tibor: A Jó, a Rossz, és a Csúf, avagy az Ügyész, a Korrupció elleni küzdelem és a Be. *Magyar Jog*, 2015/5. szám; BEJCSI Alexa: A titkos információgyűjtés célhoz kötöttsége, *Rendészeti Szemle*, 2006/7-8. szám, 126-146.
- 61 CZINE Ágnes: A titkos információgyűjtés néhány jogértelmezési kérdése. *Fundamentum*, 2006/1. szám (Továbbiakban: CZINE 2006.) 119.
- 62 GÁBRI Angéla: Titkos adatszerzés a hatékony bűnüldözés szolgálatában. *Büntetőjogi Szemle*, 2015/3. szám, (Továbbiakban: GÁBRI 2015.) 52.
- 63 FINSZTER Géza: *A titkos információgyűjtés szabályozása a hatályos jogban*. In: IRK Ferenc (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok*, OKRI, Budapest, 2000/37. *Kriminológiai Tanulmányok*. 101-122; GÁBRI (2015.) i.m. 53. o.

nyomozó hatóság bírói engedély alapján az elkövető kilétének, tartózkodási helyének megállapítása, elfogása, valamint bizonyítási eszköz felderítése érdekében a nyomozás elrendelésétől a nyomozás iratainak ismertetéséig az érintett tudta nélkül -a törvényben meghatározott a)-tól c)-ig tartó esetekben- rögzítheti és felhasználhatja.

A régi Be. 200. § (4) bekezdésének értelmében egyszerre nem folytatható titkos információgyűjtés és titkos adatszerzés, ugyanis a bírói, illetve igazságügy-miniszteri engedélyhez kötött titkos információgyűjtés a nyomozás elrendelését követően titkos adatszerzéssé alakul át, ekkortól a régi Be-t és nem a külön törvényi rendelkezéseket kellett alkalmazni.⁶⁴

A bírónak vizsgálni kell, hogy a titkos adatszerzés a törvényi követelményeknek megfelelt-e, tehát jogszerűen jutott-e az arra feljogosított szerv az adatok birtokába, eljárása során megtartotta-e a régi Be. 77. § rendelkezéseit, nem mellőzhető a titkos adatszerzés engedélyezése iránti indítvány és a bírósági határozat vizsgálata sem. A bírói vizsgálatnak ki kell térnie arra is, hogy a bírói engedélyben meghatározottak szerint szerezték-e be a bizonyítékokat.⁶⁵

A titkos információgyűjtés és a titkos adatszerzés során keletkezett bizonyítékokat csak az erre vonatkozó engedélyben megjelölt bűncselekménynek a bizonyítására lehet felhasználni, illetve az Nbtv.-ben meghatározott, jogilag védett érdekhez, célhoz kellett kötődnie, ezért a vonatkozó indítványban pontosan meg kellett jelölni a bűncselekményt, valamint annak minősítését.⁶⁶

Amennyiben a titkos információgyűjtés során keletkezett adatok az Nbtv.-ben vagy az Rtv.-ben megfogalmazott célok érdekében történt, de nem feleltek meg a Be. 201. §-ának, akkor nem használhatták fel bizonyítékként, annak ellenére sem, hogy az adatok beszerzése törvényes volt.⁶⁷

Számos értelmezési kérdés merült fel a régi Be. kapcsán, amelyek kiküszöbölésére az új Be-től várhattunk megoldást. E várakozásokat összegezve Tóth Mihály gondolataival idézem: „Mindenekelőtt el kell döntenünk a bűnüldözési célú titkos információgyűjtésnek a többi titkos eszközhöz – elsősorban a nem bűnüldözési célú titkos információgyűjtéshez – és a büntetőeljáráshoz való viszonyát. Gondolkodnunk kell azon is, érdemben erősíteni kívánjuk-e a nyomozási bírói titkos felderítéshez kapcsolódó jogosítványait, vagy beérjük a jelenlegi, a törvényes eljárást inkább igazoló, mint erősítő szerepkörének fenntartásával. Egyáltalán: hogyan ítéljük meg a titkosszolgálati eszközök szerepét, feltételeit és jövőjét a bűncselekmények elleni küzdelemben? Tény, hogy az ilyen eszközöket a legstabilabb jogállamok sem nélkülözhetik, azok törvényes működésük, hovatovább fennmaradásuk fontos zálogai. Ám vajon nem kell-e attól tartanunk, hogy indokolatlan túltengésük ahelyett, hogy védené, aláássa a demokratikus intézményeket? Meg tudjuk-e oldani,

64 CZINE (2006.) i.m. 120.

65 CZINE (2006.) i.m. 122.

66 CZINE (2006.) i.m. 122-123.

67 CZINE (2006.) i.m. 123.

hogya a bűnüldözés törvényessége és hatékonysága ne egymás rovására erősödjék?”⁶⁸

E fejezetet Czine Ágnes gondolataival zárom, miszerint a régi Be.: „90 törvényi módosítást, 2000 § módosítást és 15 Alkotmánybírósági Határozatot élt meg, és hatályos volt 15 éven át. Élt 15 évet (...)”⁶⁹

4. Az Alkotmánybíróság határozatai

A következőkben a dolgozatomból releváns Alkotmánybírósági határozatokat mutatom be, amelyek a titkosszolgálati eszközökkel, titkos adatgyűjtés alkotmányossági kérdéseivel foglalkoznak. Az Alkotmánybírósági határozatok vizsgálata előtt fontosnak tartom megjegyezni, hogy a jogrendszerünk elsődleges alapjogi tesztje a szükségesség-arányosság vizsgálata, amelyet a 30/1992. (V.26.) AB határozat is lefektetett,⁷⁰ a szükségesség-arányosság vizsgálata a szabályozásban mindig elsődleges kiindulópont.

4.1. A 60/1994. (XII. 24.) AB határozat

Először a 60/1994. (XII. 24.) AB határozatot szeretném röviden megemlíteni. Dolgozatomból szempontjából azért tartom fontosnak a hivatkozott AB határozat említését, mivel kutatásom során az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának iratanyagának a témám szempontjából releváns fondjait dolgoztam fel. A hivatkozott AB határozat az információs önrendelkezési jog alapján kiemeli a múlt megismerésének jelentőségét, ezáltal biztosítva az alkotmányellenesen kelt adatbázisok megismerését.⁷¹

„A múlt megismerése, valamint a rendszerváltás jelentőségének tárgyilagos értékelése is feltételezi a titkosszolgálatok tevékenységének napfényre kerülését. E körben az adatvédelmi törvények is rendszerint - megfelelő garanciák között tartott - kivételt tesznek a személyes adatok védelme alól az általános megismerhetőség javára. Az Avtv. [...] is megengedi személyes adat nyilvánosságra hozását, ha az a történelmi eseményekről folytatott kutatások eredményeinek bemutatásához szükséges. [...] hasonlóképpen szükséges

68 TÓTH Mihály: Néhány időszerű garanciális kérdés a titkos nyomozati (felderítési) eszközök eredményének felhasználása köréből. *Büntetőjogi Szemle*, 2016/1–2. sz., 97.

69 CZINE Ágnes: *Gondolatok az új büntetőeljárás törvény kapcsán, avagy leplezett eszközökkel leplezetlenül?* In: ARATÓ Balázs (szerk.): *Jogalkotási tükrök 2010–2018*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2018. (Továbbiakban: CZINE 2018./a) 272.

70 CSIKY-MÉSZÁROS Ákos: A titkos információgyűjtés és titkos adatszerzés alapjogi problémái. *Belügyi Szemle*, 2017/1. szám, (Továbbiakban: CSIKY-MÉSZÁROS 2017.) 5.

71 23/1999. (VI. 30.) AB határozat és a 31/2003. (VI. 4.) AB határozat szintén az információs önrendelkezéshez kapcsolódik, a hivatkozott AB határozatok a Történeti Hivatalról szóló 1994. évi XXIII. törvény egyes rendelkezéseit alkotmányellenesnek minősítette. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény módosításáról a 2. § (1) bekezdése, valamint 8. §-a alkotmányellenességét az 37/2005. (X. 5.) AB határozat mondta ki.

a múlt feldolgozásához, hogy az egykori titkosszolgálatok titkossága ne maradjon fenn továbbra is.” {60/1994. (XII. 24.) AB határozat, Indokolás IV. 2. pontja}

4.2. A 31/2001. (VII. 11.) AB határozat

Az AB határozatban az Alkotmánybíróság megállapította a az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal egyes feladatairól szóló 1998. évi XCIII. törvény 5. § (2)-(3) bekezdése, a 9. § (2) bekezdése, 20. § (3) bekezdése, 20. § (4) bekezdés a) pontja és 20. § (5) bekezdése, továbbá a bírói engedélyhez kötött különleges eszközök és módszerek engedélyezésével, igénybevitelével kapcsolatos szabályokról szóló 11/1999. (V. 12.) PM rendelet alkotmányellenességét, ezért e rendelkezéseket 2002. december 31-i hatállyal megsemmisítette.

„Az Atv. nem az APEH működéséhez igazodóan szabályoz, hanem a rendőrség működésével szorosan összefüggő titkos információgyűjtést adaptálja teljes egészében. Ez az adaptálás az Rtv. két fejezetére vonatkozik. Mivel a rendőrség működése minősített többséghez kötött szabályozási tárgykör, ezért annak - a feladatellátással összefüggő szervezeti kapcsolat hiányában történő - átvétele minősített többséget kíván. Az APEH nem az Alkotmányban nevesített szerv, az Rtv. mint kétharmados törvény a titkos információgyűjtés körében nem biztosít érdemi feladatot az APEH-nak. Az Alkotmány 40/A. § (2) bekezdés első mondata szerint „a rendőrség alapvető feladata a közbiztonság és a belső rend védelme”, az APEH mint szervezet ezen alkotmányos feladatellátásban közvetlenül nem vesz részt, ilyen feladatokkal nem rendelkezik (az APEH feladata az államháztartás törvényes bevételeinek biztosítása).” {31/2001. (VII. 11.) AB határozat, Indokolás V. 3.1. pontja}

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint, az, hogy az adóbűncselekmények hatékonyabb felderítésre kerüljenek, ezért az APEH rendelkezzen bizonyos titkos eszközökkel és módszerekkel, önmagában alkotmányossági szempontból nem kifogásolható, azonban az ehhez megfelelő formai keretek szükségesek, amely a minősített többséghez kapcsolódik. Ez a garanciális rendelkezés sérült, tehát ezért alkotmányellenesnek minősül. {Lásd:31/2001. (VII. 11.) AB határozat, Indokolás V. 3.3. pontja}

4.3. A 47/2003. (X. 27.) AB határozat

Az AB határozat kimondta, hogy mivel a rendőrség bűnmegelőzési intézkedés elrendelése előtt nem jogosult titkosszolgálati eszközök alkalmazására, azonban a bűnmegelőzési ellenőrzési eljárás nem tekinthető nyomozási eljárásnak sem, ezért az Országos Rendőr-főkapitányság Bűnügyi Főigazgatóság Bűnügyi Főosztálya kiadta a 483/2000. számú Módszertani Útmutatót, amely nem minősül jogszabálynak, közzétételre nem került, tehát tartalmát a rendőrségi szervezeten kívül mások nem ismerhetik meg. Mivel a személyes adatok védelme törvényszintű szabályozás szükséges, ezért a belső utasításon alapuló szabályozás alkotmányellenesnek minősül. {Lásd: 47/2003. (X. 27.) AB határozat III.4.1.2. pontja}

4.4. A 2/2007. (I. 24.) AB határozat

Dolgozatom szempontjából az egyik legfontosabb alkotmánybíróági határozat a 2/2007. (I. 24.) AB határozat, ugyanis a titkos információgyűjtés egyes kérdéseivel foglalkozik.⁷² Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 69. § (3) bekezdésének alkotmányellenességét, ezért megsemmisítette azt. Emellett, megállapította a Régi Be. 201. § (1) bekezdés b)-c) pontja, illetve e)-f) pontja alkotmányellenességét, ezért megsemmisítette a hivatkozott rendelkezéseket. Bírói kezdeményezésre érkezett az indítvány az Alkotmánybírósághoz, amely a Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény; illetve a régi Be. egyes, a titkos információgyűjtésre, valamint a titkos adatszerzésre vonatkozó rendelkezései alkotmányellenességének megállapítása és megsemmisítése tárgyában. {Lásd: 2/2007 (I. 24.) AB határozat, Indokolás I. 1. pontja}

A titkos információgyűjtés szabályozásáról a nyomozás elrendelése előtt, a következő jogszabályok rendelkeztek: az Rtv., az Nbtv., az Ütv., a Vám tv. és a Hör. szabályai alapján. Az Nbtv. a titkos információgyűjtés szabályait önálló rendszerben szabályozta, míg a Vám tv., a Hör. és az Ütv. az Rtv. szabályrendszerére épül s arra utal vissza. A titkos adatszerzés szabályozásáról a már elrendelt nyomozás során, a vádelemelésig a régi Be. rendelkezései voltak irányadóak. A Be. 200. § (4) bekezdés szerint, amennyiben azonos ügyben korábban titkos információgyűjtés folyt, a nyomozás elrendelése után azt titkos adatszerzéssé kell átalakítani. {Lásd: 2/2007 (I. 24.) AB határozat, Indokolás III. 2.2. pontja}

Az AB határozat indokolása az alábbi fontos kritériumokat mondja ki a titkos információgyűjtés kapcsán, a törvényesség megállapításával kezdve: „[A] magánszféra minden (akár a legintimebb) szegmensébe erőteljes beavatkozást lehetővé tévő, és a bűncselekmény elkövetőjén kívül másokat is – adott esetben – nagy számban érintő eszközök és módszerek alkalmazása ne függjön az alkalmazók és az alkalmazást engedélyezők ellenőrizhetetlen diszkrecionális döntésétől. A megfelelő szabályozás zárhatja csak ki az önkényes alkalmazást és teszi lehetővé, hogy a büntetőeljárás során ténylegesen csak törvényesen beszerzett bizonyítékok kerülhessenek felhasználásra. A bizonyítás törvényessége az állam büntető igényének érvényesítésére keretül szolgáló büntetőeljárás elve és alapvető igénye. A bizonyítás törvényességére vonatkozó eljárási intézmények és rendelkezések a hatóságok és a bíróság önkényének kizárását szolgálják. E szabályok érvényre jutása attól függetlenül áthághatatlan követelmény, hogy a bizonyítékok beszerzésére a proaktív szakaszban vagy a nyomozás elrendelése után került sor.” {2/2007 (I. 24.) AB határozat, Indokolás IV. 3.5. pontja}

Az ágazati szabályozás (Rtv., Nbtv mellett a régi Be.), amelyben sem a célok, sem a fogalmi rendszerük nem tekinthető összehangoltank, nagy teret enged az önkényes jogértelmezésnek, amely mellett nem tartalmaz megfelelő törvényi korlátokat: „Ezzel a jogintézmények eljárási garanciát jelentő lényege üresedik ki, ami pedig közvetlenül érinti a tisztességes eljárás feltételét jelentő törvényes bizonyítás követelményét.

⁷² Lásd bővebben: SOLTI István: A titkos információgyűjtés törvényessége. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 2013, I. évfolyam I. szám 5-19.; TÓTH Judit: A rendészet alkotmányossági minimumai és az alaptörvény. *Közjogi Szemle*, 2011/2. szám, 15-27. o.

[...] A megfelelő szabályozás zárhatja csak ki az önkényes alkalmazást és teszi lehetővé, hogy a büntetőeljárás során ténylegesen csak törvényesen beszerzett bizonyítékok kerülhessenek felhasználásra.” {2/2007 (I. 24.) AB határozat, Indokolás IV. 3.5. pontja}

Az Alkotmánybíróság kiemeli, hogy nem adható a jogalkalmazók számára olyan általános felhatalmazás a titkos eszközök alkalmazására, még a közrend, közbiztonság védelme érdekében sem, amely az alapvető jogok korlátozását anélkül teszi lehetővé, hogy „a szükségesség – arányosság követelményének érvényesülése a felhatalmazás egyes feltételei vonatkozásában – absztrakt és konkrét értelemben – ellenőrizhető lenne.” {2/2007 (I. 24.) AB határozat, Indokolás IV. 3.6.2. pontja}

A titkos adatgyűjtés lefolytatása tekintetében az alapjogok korlátozásának tényleges szükségessége és arányossága nem volt ellenőrizhető, ugyanis a titkos információszerzés és a titkos adatgyűjtés anyaga nem képezte részét a büntető iratoknak, így nem volt elérhető sem a bíró, sem a védő számára. A bírósági iratokhoz az ügyész csak bizonyos okirati bizonyítékokat csatolt, mint például: a titkos adatszerzés engedélyezése iránti indítványt, a bíróság engedélyezéséről szóló határozatát és az adatszerzés végrehajtásáról szóló (de nem annak a végrehajtója által jegyzett) jelentést. A jelentésből azonban nem volt megismerhető a következő adatok: sem a résztvevőkre, sem az eszköz alkalmazásának időtartamára, helyszínére, illetve az engedéllyel érintett és a harmadik személy közötti kapcsolatfelvétel és kapcsolattartás terepére vonatkozó adat. „Az alkalmazás folyamatáról ez az okirat – eltérő törvényi rendelkezés híján – csupán a jelentés készítője által „szükségesnek ítélt mértékig” tartalmazott tájékoztatást. A titkos adatszerzéssé alakított titkos információgyűjtés anyagáról pedig – az ügyben dönteni jogosult, s ennek során a bizonyítás törvényességének vizsgálatára is köteles bíróság számára – semmilyen adatot nem kellett bemutatni, a törvény még tényleges megtörténtének igazolását sem kívánta meg.” {2/2007 (I. 24.) AB határozat, Indokolás V. 2.4. pontja}

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a korábbi szabályozás szerint, a magyar szabályozási modell a vegyes rendszer elemeit tükrözi, mivel a titkos adatszerzés szabályozásában megtalálhatók az általános feltételek, egyrészt a legalább ötévi szabadságvesztésben megállapított feltétel, valamint a legalitás elve alapján, azok a bűncselekmények, amelyek esetében nincs lehetőség az engedélyező hatósági mérlegelésére a korábbi Be. 201. § (1) bekezdése alapján. A rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 69. § (3) bekezdése szintén felsorolja, hogy milyen esetekben jogosult a rendőrség bűncselekmény gyanúja miatt felderítést végezni a titkos információgyűjtés elrendelésekor.⁷³

4.5. A nemzetbiztonsági ellenőrzéssel összefüggő AB határozatok

A nemzetbiztonsági ellenőrzéssel kapcsolatos AB határozatok nem érintik szorosan a dolgozat témakörét, azonban a dolgozat során vizsgált alkotmányos kérdésekről a fontosabb rendelkezéseket, e ponton ismertetem.⁷⁴

⁷³ CSIKY-MÉSZÁROS (2017.) i.m. 7.

⁷⁴ Nbtv. rendelkezéseinek alkotmányossági kérdéseiről lásd bővebben: 12/2017. (VI. 19.) AB határozat. A nemzetbiztonsági ellenőrzés új szabályainak alkotmányossági kérdéseiről lásd

A IV.5. A 16/2001. (V. 25.) AB határozat kimondta, hogy ahhoz, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatok semmilyen körülmények között nem jelenthessenek veszélyforrást a demokratikus jogrendre, annak érdekében, a titkos, illetve sajátos eszközöket felhasználó nemzetbiztonsági tevékenység megfelelő jogi szabályozást, valamint garanciarendszert igényel. Az alapvető jogokat korlátozását az ország nemzetbiztonságának megóvása, valamint szuverenitásának érvényesítése céljából szükségszerű, illetve indokolt. {Lásd: 16/2001. (V. 25.) AB határozat, Indokolás III. 1. pont}

A 9/2014. (III. 21.) AB határozat kimondta: „nem bűnüldözési célú vagy súlyos veszélyt elhárítani hivatott, és minden elemében indokoltan titkos vizsgálódásról van szó, hanem olyan - kockázatfelmérő - eljárásról, amelyről (legalább az eredményéről) az érintett személy tud.” {9/2014. (III. 21.) AB határozat, Indokolás [66]}

4.6. Összegzés

Az Alkotmánybírósági határozatok áttekintése során láthattuk, hogy milyen jogállami garanciák szükségesek a titkos információgyűjtés, titkos adatszerzés szabályozásához. A pártállami szabályozáshoz képest legfontosabb jogállami garancia a törvényszintű szabályozás, ugyanis láthatjuk, hogy jogállamban nem érvényesülhetnek a titkosított belső szabályozások. A titkosszolgálati eszközök a magánszféra, valamint a személyes adatok védelmének súlyos korlátozását jelentik. A legfontosabb kérdéskör, ezért a hatósági visszaélés kizárásának garanciális szabályozása. A szabályozás minden pontján a szükségesség-arányosság tesztje az irányadó.

5. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának kritériumrendszere

5.1. Zakharov kontra Oroszország

Roman Zakharov orosz állampolgár, aki egy szentpétervári lapkiadó vállalat vezetője, ahol számos mobiltelefont üzemeltetnek. Az Egyezmény 8. cikkében foglalt magánélethez és levelezéshez fűződő jog sérelme miatt fordult az EJEB-hez. Az orosz jogszabályok ugyanis megkövetelik a mobilszolgáltatóktól, hogy olyan berendezéseket üzemeltessenek, amelyek lehetővé teszik a belügyi szervek részére a hívások és az adatforgalom operatív jellegű lehallgatását általános felhatalmazás alapján különösebb garanciák nélkül.

Az EJEB nem kifogásolta, hogy a kommunikáció megfigyelése a nemzetbiztonság, a közbiztonság, a bűnmegelőzés és az ország gazdasági jólétének védelmét szolgálja. Azon-

bővebben: 19/2018. (XI. 12.) AB határozat. A nemzetbiztonsági ellenőrzés szabályozásáról, lásd bővebben: PÉTERFALVI Attila: A nemzetbiztonsági ellenőrzés új szabályairól. *Acta Humana*, 2013/1. szám 49-66.; FINSZTER Géza: Állambiztonság – nemzetbiztonság, *Nemzetbiztonsági Szemle*, 2019, 7. évf. 3. szám, 147-149.; FINSZTER Géza: *Állambiztonság – nemzetbiztonság és a rendszerváltás (1989–1990)*. In: DRUSZA Tamás (szerk.): *A magyar elhárítás fejlődése*. Dialóg Campus Kiadó-Nordex Kft, Budapest, 2019, 147-159.

ban megállapította, hogy fennáll a veszély, hogy amennyiben a jogsértő lehallgatással szemben nincs hatékony garanciális szabályozás, akkor a nemzetbiztonság védelme miatt felállított titkos lehallgatás alááshatja vagy le is rombolhatja a demokratikus rendet.

Az EJEB példaként említette, hogy az orosz szabályozás nem rendelkezik arról, hogy milyen hatóságok jogosultak titkos lehallgatási eszközöket alkalmazni, nem határozták meg ezen intézkedések időtartamát, azok megszüntetésének, a beszerzett adatok tárolásának és kezelésének módját, a titkos eszközök felügyeletét. Oroszország nem rendelkezik továbbá hatékony hazai jogorvoslattal a titkosszolgálati eszközök alkalmazása tekintetében.

Az ügyben, két jogelvvvel kapcsolatos aspektust érdemes kiemelni. Az első az állampolgárok megfigyeléséhez való hozzáállás. A másik kérdés az állampolgárokat védelmező megfigyelési rendszer egészével kapcsolatos. Ez „vezérfonalként” vonul végig a Zakharov-ügy egészén. Egy állam nehezen érvelhet az egyén igényének elfogadhatatlanságával olyan ügyekben, melyek tömeges megfigyeléssel kapcsolatosak. A Bíróság különösen problémásnak találta a biztonsági szervek telekommunikációs hálózathoz való hozzáférését. Ez a helyzet eredendően olyan helyzetbe hozza a hatóságokat, mellyel nagyon könnyű visszaélni.⁷⁵

Az EJEB kimondta az EJÉE 8. cikkének sérelmét és a kérelmező részére 40 ezer € nem vagyoni kártérítést ítélt meg.

5.2. Szabó és Vissy kontra Magyarország

Az Eötvös Károly Intézet két munkatársa, Vissy Beatrix és Szabó Máté Dániel azért fordult az EJEB-hez, mert azt kifogásolták, hogy a magyar terrorellhárító szervek (TEK) bírói engedély nélkül is végezhetnek titkos megfigyeléseket.

Az EJEB szerint az Rtv. 7/E § (3) bekezdése olyan titkos információgyűjtést tesz lehetővé, amelyhez elegendő az igazságügyi miniszter engedélye.

A kérelmezők az AB-hez is fordultak, de az AB a 32/2013. (XI.22.) számú határozatában elutasította a kérelmüket.

Az EJEB szerint az érintett rendelkezések az alábbi problémákat vetik fel:

- az engedélykérés során nem kell demonstrálni a megfigyelt személy vélt vagy aktuális kapcsolatát a terrorizmussal, csak a nevét kell közölni,
- nem kell a kérelmet alátámasztó bizonyítékokat bemutatni,
- a megfigyelés időtartama tekintetében is bizonytalanság áll fenn, hogy csak egyszer vagy többször hosszabbítható meg 90 nappal,
- nincs bírói ellenőrzés,
- a parlamenti bizottság előtt ugyan évente két általános jelentés benyújtásra kerül, de ez nem kellő garancia,
- a megfigyelt személyt nem informálják azután, miután már nem veszélyezteti ez a tájékoztatás a megfigyelés célját.

75 Woods, Lorna: Zakharov v. Russia (Eur. Ct. H.R.). *International Legal Materials*, Volume 55, April, 2016, 208-209.

Mindezek miatt a jogi szabályozás és annak végrehajtása sérti az Egyezmény 8. cikkében foglalt magánélethez való jogot. A kérelmezőknek 4.000 € nem vagyoni kártérítést ítelt meg.

5.3. *Matanovic kontra Horvátország*

Matanovic a horvát privatizációs alap elnök-helyettese volt. Matanovic, mint az Alap köztisztviselője 2007-ben egy zadari befektetési projekt képviselőjétől a saját részére pénzt kért azért, hogy az ügylet létrejöttét segítse. A befektető az ügyészséghez fordult, és az ügyészség a vizsgálóbírótól a kérelmező telefonjának a lehallgatását és titkosszolgálati eszközök alkalmazását kérte, beleértve J.K. informátorként alkalmazását. A bíró határozatában kifejtette, hogy a bűncselekmény jellege miatt ezeknek az eszközöknek az alkalmazása indokolt.

A büntetőeljárásban J.K., az informátor elmondta, hogy a kérelmező hogyan követelt saját magának pénzt a projektben való részvételért. A kérelmező azt állította, hogy csapdába csalták és J.K. agent provocateur volt. Az EJEb ebben a tekintetben nem adott helyt a 6. cikk (1) bekezdés – tisztességes eljárás – sérelmének, mivel a bizonyítékokból egyértelműen megállapítható volt, hogy a kérelmező az egész korrupciós folyamatot az ellenőrzése alatt tartotta: ő látta el utasításokkal J.K-t, hogy milyen módon zajlik majd a megvesztegetés és a pénz átadása, továbbá kifejtette, hogy erre miért van szükség. A hatóságok részéről a vesztegetés provokálása tekintetében semmilyen aktivitás nem volt megállapítható.

A tisztességes eljárás sérelmét az EJEb abból a szempontból is vizsgálta, hogy a titkosszolgálati eszközökkel beszerzett bizonyítékokat hogyan használták fel. Az EJEb szerint az ilyen módon beszerzett bizonyítékok három csoportra oszthatók: az első csoportot a nyomozás irataihoz csatolták és a vád alapját képezték. A második csoportba azok a titkosszolgálati eszközökkel beszerzett bizonyítékok tartoztak, amelyeket az iratokhoz csatoltak, de nem képezték a vád alapját. A harmadik csoportba pedig azok a bizonyítékok tartoztak, amelyeket szintén nem nyilvános nyomozás során szereztek be, de olyan harmadik személyekre vonatkoztak, akik ellen nem emeltek vádat.

Az EJEb az első két csoportba tartozó bizonyítékok tekintetében nem állapította meg a tisztességes eljárás sérelmét.

A harmadik csoportba tartozó bizonyítékok tekintetében a kérelmező azt sérelmezte, hogy a védelem részére nem tették azokat hozzáférhetővé, mert állítása szerint azokból olyan körülmények is kiderültek volna, amelyek a büntetőjogi felelősségét enyhítették volna. Az EJEb megállapította, hogy a lehallgatási hangfelvételekhez ugyan nem fért hozzá a védelem, de azok írásbeli átiratához hozzáférést biztosítottak számára. Az írásbeli változatot független szakértő készítette és a bírósági tárgyaláson a hangfelvétel releváns részét is lejátszották. Az EJEb azonban megállapította a 6. cikk (1) bekezdés sérelmét, mert egyik bíróság sem indokolta meg részletesen – beleértve a végső fokon eljáró Legfelsőbb Bíróságot is –, hogy a harmadik csoportba tartozó bizonyítékok kizárásakor milyen alapon döntöttek úgy, hogy az azokban foglaltak nem relevánsak a kérelmező büntető ügyében.

Az EJEb a kérelmezőnek 1 500 € nem vagyoni és 2 500 € költségtérítést ítelt meg.

5.4. Összegzés

Az EJEE 8. cikke szabályozza a Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogot, a (2) bekezdés kimondja, hogy: „E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges.”⁷⁶

Az EJEB a fejlett megfigyelési technológiák és az emberi magánszféra súlyos érintettsége miatt ezeket a feltételeket a többi emberi jog korlátozásához képest szigorúbb szabályozás tárgyává teszi.⁷⁷ Tehát az EJEB kritériumai szerint első helyen vizsgálni kell a törvényeséget, vagyis azt, hogy a szabályozás törvényi szinten került rögzítésre. Továbbá az érintett személy részére történő hozzáférhetőséget (*accessibility*) és az előreláthatóság biztosítását (*foreseeability*). Az előreláthatóság alatt a világos és taxatív törvényi meghatározás értendő, tehát, hogy mi alapján jogosultak a hatóságok a titkos eszközök használatára.⁷⁸

A következő vizsgálati szempontok: a bűncselekményi kör meghatározása, amelyek esetében felmerülhet az ilyen eszközök alkalmazása, illetve a személyi kör rögzítése, amelyben sor kerülhet a telefonlehallgatásra vagy más eszköz alkalmazására, az intézkedés időtartamának a rögzítése, a követendő eljárás meghatározása, a megszerzett adatok felhasználása és tárolása, az adatok átadásának biztonsági követelményei, illetve annak rögzítése, hogy az adathordozókat hogyan kell megsemmisíteni, illetve a megszerzett információkat törölni.⁷⁹ {Roman Zakharov kontra Oroszország [GC], (47143/06), 2015. december 4., 231., 238-301. bekezdések}.

A harmadik vizsgálati szempont szerint, amely a Szabó és Vissy kontra Magyarország ügyben az EJEB 73. bekezdése alapján, az, hogy a titkos megfigyelésnek szigorúan szükségesnek kell lenni a demokratikus intézmények védelméhez, ugyanis minden olyan megfigyelés, amelyben e kritérium nem érvényesül, teret nyit a hatósági visszaélésnek.⁸⁰

76 Malone kontra Egyesült Királyság ügy, Kopp kontra Svájc ügy, Huvig kontra Franciaország ügy, és a Kruslin kontra Franciaország ügy, Lüdi kontra Svájc, Van Mechelen és társai kontra Hollandia ügy, lásd bővebben: BAKONYI Mária: A leplezett eszközök megítélése az EJEB joggyakorlatában. *Ügyészek lapja*, 2019, 26. évf. 1. sz. <http://ugyeszeklapja.hu/?p=810> (Letöltés: 2020.10.01.) Vö: Kis László: Leplezett eszközökkel kapcsolatos bizonyítási tilalmak az európai és a hazai joggyakorlatban – a kölcsönös bizalom elve a tagállami bíróságok és az európai bíróságok párbeszédében. *Miskolci Jogi Szemle*, 2019, 14. évf. 2. különszám 2. kötet 36-46. Az ENYH irányelv és Ebem. tv. a leplezett eszközökről, lásd bővebben: JÁNOSI Andrea: Az európai nyomozási határozat mint a büntetőeljárás hatékonyságát fokozó eszköz. *Pro Futuro*, 2018/4. szám 41.

77 CZINE Ágnes: Az emberi jogok és az új büntetőeljárás törvény. *Jogtudományi közlöny*, 2018/10. szám (Továbbiakban: CZINE 2018/b.) 438.

78 CZINE (2018/b) i.m. 439.

79 Idézi: CZINE (2018/b.) uo.

80 CZINE (2018/b.)

Három szakaszra osztotta az EJEB az ellenőrzés garanciáit, amelyek a következők: az elrendelés szakasza, a végrehajtás szakasza, valamint az intézkedés befejezésének szakasza. Az első, illetve a második szakasz bírói ellenőrzéshez kötött (azonban nem formális értelemben, tehát nem feltétlenül bíróságnak kell lenni az ellenőrző szervnek), amely során a függetlenség, pártatlanság, valamint a „megfelelően szabályozott” eljárás alapelveinek kell érvényesülni. A harmadik szakaszban, az ellenőrzött részére történő értesítés, tájékoztatás elvének kell érvényesülni, ugyanis ezzel biztosítható a jogorvoslat lehetősége.⁸¹

6. A leplezett eszközök és titkos információgyűjtés szabályozása az új Be. alapján

Az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése kimondja: „Az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.” A 2017. évi XC. törvény (továbbiakban: Be.) 2. § (3) bekezdése szerint: „A büntetőeljárásban alapvető jogot korlátozni csak az e törvény szerinti eljárásban, az e törvényben meghatározott okból, módon és mértékben lehet, feltéve, hogy az elérni kívánt cél kisebb korlátozással járó más eljárási cselekmény vagy intézkedés útján nem biztosítható.” Jól látható, hogy az új Be.-ben megjelenik a szükségesség, arányosság, fokozatosság követelménye, amelyek áthatják a büntetőeljárás teljes folyamatát.⁸² A leplezett eszközök csak akkor kerülhetnek alkalmazásra, amennyiben az adatokat más módon nem lehet megszerezni.

A Be. szabályozásában a leplezett eszközök szabályozása nívumként jelenik meg.⁸³ Látható, hogy az új Kódex a titkos információgyűjtés, titkos adatszerzés fogalma helyett a leplezett eszközök egységes fogalmát használja, ezzel feloldva a korábbi szabályozásban okozott jogértelmezési nehézségeket.⁸⁴

A szabályozást az ágazati törvények helyett, a büntetőeljárás kódex tartalmazza. Miskolczi Barna kiemelte a leplezett eszközök szabályozását az új Be. tekintetében: „A Ter-

81 CZINE (2018/b.)

82 CZINE (2018./a) 277.

83 Lásd bővebben: BELOVICS Ervin-ERDEI Árpád (szerk.): *A büntetőeljárás törvény magyarázata*. HVG-ORAC, Budapest, 2018, 526-596.; POLT Péter - MISKOLCZI Barna - VIDA József - KARNER Zsanett (szerk.): *Kommentár a büntetőeljárás törvényhez*. Wolters Kluwer, Budapest, 2018. 475-462. o.; CZINE Ágnes: *A tiszteletes bírósági eljárás - Audiatur et altera pars*. HVG-Orac, 2020, 225-229. o.; MISKOLCZI Barna: *Leplezett eszközök az új Be.-ben*. In: BENSINÉ GYÓRFFY Ilona (szerk.): *Tizenharmadik Magyar Jogászegyülés. Magyar Jogász Egylet*, Budapest, 2016; NYESTE Péter: *A leplezett eszközök hatékonyága*. In: Szent Lászlótól a modernkori magyar rendszertudományig. Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, Pécs, 2017, 155-161.; NYESTE Péter: A titkos információgyűjtés és a leplezett eszközök, a felderítés új modellje, *Belügyi Szemle*, 2018, 66. évf. 5. szám, 20-39.

84 Tóth Mihály néhány problémára is felhívja a figyelmet az új Be.-vel kapcsolatban, a leplezett eszközök tekintetében is, lásd bővebben: TÓTH Mihály: Néhány megjegyzés az új büntetőeljárás törvényhez. *Belügyi Szemle*, 2018/3. szám, 69.

vezet egyik legfontosabb újítása, hogy beemeli a Be. egységes, garanciákkal körülbástyázott rendszerébe a korábbi titkos információgyűjtés szabályait. Annak eredményei a transzparens feltételrendszer és szabályozás folytán nem vesznek el, felhasználásuk hatásfoka magasabb, alkalmazásuk egyszerűbb és a törvényességnek összehasonlíthatatlanul jobban megfelelő lesz.”⁸⁵

A rendőrségi törvény rendészeti célú titkos információgyűjtést a Be. leplezett eszközeinek fogalmához került igazításra.⁸⁶ Az Rtv. 63. § (1) bekezdése szerint a titkos információgyűjtés: olyan, a magánlakás sérthetlenségéhez, valamint a magántitok, a levéltitok és a személyes adatok védelméhez fűződő alapvető jogok korlátozásával járó, a rendőrség által végzett különleges tevékenység, amelyet a rendőrség erre feljogosított szervei az érintett tudta nélkül végeznek. Az új Be. eleget tett a várakozásoknak a tekintetben is, hogy a bűnüldözési célú titkos információgyűjtés tekintetében, megteremtette az ügyészség törvényességi felügyeletének lehetőségét.

A Be. hatodik része tartalmazza a leplezett eszközök szabályozását, amely három részre bontható:

Külső engedélyhez nem kötött leplezett eszközök	Ügyészi engedélyhez kötött leplezett eszközök	Bírói engedélyhez kötött leplezett eszközök
<ol style="list-style-type: none"> 1. információk gyűjtése 2. titkosan együttműködő személy alkalmazása 3. az eljárás valódi céljának titokban tartásával való információ-gyűjtés 4. csapda alkalmazása 5. a sértett helyettesítése 6. rejtett figyelés 7. megtévesztő információ közlése 	<ol style="list-style-type: none"> 1. fizetési műveletek megfigyelése 2. büntetőjogi felelősségre vonás elkerülésének kilátásba helyezése 3. hozzájárulással alkalmazott megfigyelés 4. álvásárlás 5. fedett nyomozó alkalmazása 6. a leplezett eszközök alkalmazására feljogosított szerv tagja és titkosan együttműködő személy alkalmazása álvásárlás érdekében 7. fedőokirat, fedőintézmény és fedőadat felhasználása 	<ol style="list-style-type: none"> 1. információs rendszer titkos megfigyelése, 2. titkos kutatás, 3. hely titkos megfigyelése, 4. küldemény titkos megismerése, 5. lehallgatás

(Szerk.: a Szerző)

85 MISKOLCI Barna: *Az új büntetőeljárás kódex fontosabb újításai röviden*. Jogászvilág, <https://jogaszvilag.hu/szakma/az-uj-buntetoeljarasi-kodex-fontosabb-ujitasai-roviden/> (Letöltés: 2020.10.01.) 2016; Lásd bővebben: MISKOLCZI 2016.

86 NYESTE Péter – SZENDREI Ferenc: Nyílt forrású információszerzés a bűnüldözésben. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 2019, 7. évf. 2. szám, 54.; NAGY Richárd: Az új büntetőeljárás törvény várható hatásai a rendőrségi gyakorlatra. *Magyar Rendészet*, 2017/1. szám, NAGY Klára: A titkos információgyűjtés az új büntetőeljárás törvénytervezet tükrében. *Belügyi Szemle*, 2017/4. szám 131-132.; 56-68.; FINSZTER Géza: *Rendészetan*. Dialóg Campus Kiadó - Nordex Kft, Budapest, 2018. 237-244.

A Be. 214. § (1) bekezdése mondja ki a leplezett eszközök fogalmát, amely a következő: a leplezett eszközök alkalmazása olyan, a magánlakás sérthetetlenségéhez, valamint a magántitok, a levéltitok és a személyes adatok védelméhez fűződő alapvető jogok korlátozásával járó, a büntetőeljárásban végzett különleges tevékenység, amelyet az erre feljogosított szervek az érintett tudta nélkül végeznek.

Ahogy a történeti áttekintésből megismerhettük, rendkívül nagy jelentősége van annak, hogy a jogalkotó, milyen törvényi garanciák keretében szabályozza az állampolgárok magán- és családi életét, otthonát, kapcsolattartását, személyes adatait súlyosan korlátozó leplezett eszközök alkalmazását.⁸⁷ Azért, hogy a bizonyítás törvényességéhez kétség ne férhessen, valamint az eredményes feltárás és bizonyítás érdekében a titkoszolgálati eszközök útján szerzett bizonyítékok büntetőeljárású célú felhasználását, a jogalkotó a büntetőeljárású rendszer szabályozásába illesztette.⁸⁸

További novum, hogy a Be. bevezette az előkészítő eljárást, amelynek célja annak megállapítása, hogy bűncselekmény gyanúja fennáll-e.⁸⁹ Az előkészítő eljárás lehetőséget nyújt arra, hogy nem csak a büntetőeljárás lefolytatására hatáskörrel rendelkező ügyészség, nyomozó hatóság végezhesse, hanem a rendőrségi törvény alapján a rendőrség belső bűnmegelőzési és bűnfelderítési szerve, illetve a terrorizmust elhárító szerve rendelkezik hatáskörrel.⁹⁰ Az előkészítő eljárás 6 hónapig tarthat,⁹¹ ha az előkészítő eljárás során beszerzett adatok alapján megállapítható a bűncselekmény gyanúja, a nyomozást el kell rendelni.⁹²

Az új Be. elhatárolja egymástól a hírszerző célú, valamint az igazság szolgáltatási célú alkalmazást, az előbbibe értendő a nemzetbiztonsági és rendészeti célú alkalmazás, melynek elsődleges célja az információ megszerzése, míg az utóbbiba a bűnüldözés célú alkalmazás, ugyanis ennek célja a bizonyítékként való felhasználás.⁹³ A Be. egyértelműen kimondja, hogy eszközöket szabályoz, tehát nem egy „büntetőeljárású belüli büntetőeljárásról” ad szabályozást.⁹⁴

87 CZINE (2018./a.) i.m. 283.

88 POLT Péter: A büntetőeljárású törvény újításainak várható hatásai. *Belügyi Szemle*, 2018/9. szám, (Továbbiakban: POLT 2018.) 37.

89 Be. 340. § (1) bek.

90 POLT 2018. uo.

91 Be. 344. § (1) bek.

92 Be. 344. § (5) bek.

93 JANCÓS Gábor: Leplezett eszközök alkalmazása: titkos információgyűjtés az új büntetőeljárású törvényben. *Acta Humana*, 2018/1. 24-25.

94 JANCÓS (2018) i.m. 26.; BAKONYI Mária: A leplezett eszközök új büntetőeljárású szabályozásának néhány kérdése. *Magyar Jog*, 2018, 6-7. sz., 423.

7. Zárógondolatok

Az OTDK dolgozatomban a leplezett eszközök korabeli szabályozását mutattam be. Az áttekintés során igazolást nyert, hogy a rendszerváltás előtti normatív szabályozás rendkívül szétszórta és nehezen értelmezhető volt, mindemellett titkosított BM parancsokban és belső utasítások alkották a szabályozást, amely így az állambiztonsági szerven kívüli személyek számára, nem volt megismerhető. Nem volt világos határvonal a hírszerző tevékenység, illetve a bűnüldözés céljából alkalmazott információgyűjtés között.

A dolgozatban ismertettem, hogy az operatív úton nyert információkat, hogyan használhatták fel a büntetőeljárás során. Az elemzés kimutatta a szabályozási bizonytalanságokat, és az állami büntetőhatalommal való visszaélés a titkos információ gyűjtés tekintetében is igazolhatóvá vált.

Dolgozatom során rávilágítottam a rendszerváltást követő szabályozás jogértelmezési problémáira, majd sorra vettem az Alkotmánybíróság határozatait, valamint az EJEB kritériumrendszerét. Mindezek után eljutottunk a hatályos szabályozásig, amely egyértelmű és részletes szabályozást ad és összhangban áll az Emberi Jogok Európai Egyezményével.

A titkosszolgálati eszközök igénybevétele a bűnüldözés során nem mellőzhető egyetlen jogállamban sem. Azonban a hatósági visszaélés lehetőségének kizárásához, a bizonyítékok jogszerűségének biztosításához elengedhetetlen feltétele a megfelelő törvényi szintű szabályozás. Véleményem szerint az új Be. eleget tesz a nemzetközi szintű elvárásoknak, a korábbi jogértelmezési nehézségeket kiküszöbölte és megfelelő garanciális szabályozást alkot.

A MŰANYAGHULLADÉK UNIÓS, ÉS HAZAI JOGI SZABÁLYOZÁS TÜKRÉBEN - KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ EGYSZERHASZNÁLATOS MŰANYAGOKRA¹

SELMECI LAURA ANNA
joghallgató (KRE ÁJK)

Témavezető:
GYÜRE ANNAMÁRIA CSILLA
egyetemi docens (KRE ÁJK)

1. Bevezetés

„A földi élet jövője attól függ, hogy képesek vagyunk-e cselekedni. Sokan egyénileg is megtesznek minden tőlük telhetőt, ám valódi sikert csak akkor érhetünk el, ha gyökeres változások mennek végbe a társadalomban, a gazdaságban és a politikában.”

David Attenborough

A műanyag jelen mértékű termelésének következtében 2050-re több műanyag lesz az óceánokban, mint hal.² A korall-zátonyok elfognak tűnni, számos faj a kihalás szélére kerül, vagy végleg kipusztul. A megmaradt élőlények nagy része alkalmatlan lesz a hosszútávú életben maradásra, és utódnemzésre. A termelt élelmiszerek, tartott állatok húsa és a vízfogyasztásra alkalmatlan lesz, amelyet a vízkészleteink csökkenése is beárnyékol majd. A légköri oxigén 70%-át, míg a szén-dioxidnak hozzávetőlegesen 25%-át kötik meg az óceánok, a műanyag pedig gátolja ezeket a folyamatokat.³ Előállítás, használata s az ebből keletkező hulladék felszámolása jelentős mértékben felel az üvegházhatású gázok kibocsátásáért, amit, ha nem sikerül mérsékelnünk, nem lesz lehetséges 1,5 fok alatt tartani a globális felmelegedést.⁴ A műanyagok túlzott fokú termelésének lehetnek a következményei az extrém időjárás, és a jégtablák olvadása is, melynek köszönhetően a vízszint megnő,⁵ s elárasztja a part menti közösségeket, de egyéb természeti katasztrófák-

1 Agrárjogi és Környezetjogi Tagozat, Magyar Jogász Egylet különdíja

2 <https://greenfo.hu/hir/percenkent-egy-kukasautonyi-muanyagot-ontunk-az-oceanba/> (2020.05.01)

3 <https://www.kfki.hu/cheminfo/hun/eloado/tan/ocean.html>(2019.05.12)

4 <https://www.skik.hu/mitol-melegsik-a-fold-198> (2020.19.15)

5 GELENCSÉR András, MOLNÁR Ágnes, IMRE Kornélia: *Az éghajlatváltozás okai és következményei*, Pannon Egyetem, 2012, 106.

hoz is vezethet,⁶ miközben az északi sarkon élő állatokat a kipusztulás veszélyezteti. A permafroszt⁷ alatt a millió évek óta fagyott vírusok a felmelegedés hatására kiolvadnak, és újra veszélyeztethetik az emberiséget.⁸ A túlnépesedés következtében világméretű migráció veszélye is fennáll, hiszen emberek millió veszítik el otthonukat. A túlnépesedés és a természeti erőforrások csökkenése miatt éhínségek alakulhatnak ki, politikai ellentétek, amelyek háborúhoz vezethetnek.⁹

Az elmúlt húsz évben a műanyag előállítása a hússzorosára nőtt,¹⁰ s ez a továbbiakban is növekedni látszik, miközben a valaha termelt műanyag hulladék 91%-a nem került újrahasznosításra.¹¹ Minden huszadik percben egy kamionnyi hulladék ömlik az óceánokba, amely éves szinten csaknem 12 millió tonnát jelent.¹² A tengerekbe, és óceánokba kerülő műanyag hulladékok több mint fele egyszerhasználatos műanyag,¹³ amely a vízi élővilág, és számos állatfaj pusztulását okozza. 2100-ig a tengeri fajok fele a kihalás szélére kerülhet, jelentős változások nélkül.¹⁴

A kiszivárgó mikroműanyagok¹⁵ nem csak a környezetet, – és ezáltal többek közt – az ivóvizet szennyezik, az emberi egészség, és a szervezet számára is kiemelten károsak. A műanyagok termelésének mind rövid, mind hosszú távú következményei igen súlyosak, így nem is meglepő, hogy e kérdéskör napjainkban egyre nagyobb figyelemnek örvend.

Számos felületen szinte mindennap találkozhatunk környezetvédelem fontosságát hangsúlyozó információkkal, azonban gyakorlati szempontból olyan hiányosságok

6 https://ec.europa.eu/clima/change/consequences_hu(2019.05.15)

7 Permafrosztnak nevezik az állandóan fagyott talajrészeket a Földön. Ilyen többek között a szibériai tundra is, ahol évezredek óta fagyponnalatt van a talaj hőmérséklete. A jég alatt metán, és olyan vírusok találhatóak, amelyek a tizenkilencedik és huszadik században még okoztak haláleseteket, vagy évezredekkel előtti pusztítottak utóljára.

8 https://www.elobolygonk.hu/En_mit_tehetek/Egeszseg/2018_02_27/lepfene_bubopestis_fekete_himlo_es_spanyolnatha_virus_ezek_mind_ott_lapulnak_sziberia_fagyos_talajaban_a_korabban_eltemetett_aldozatok_testeben_ha_kiolvadnak_meg_mindig_fertozhetnek_globalis_ja (2019.05.15.)

9 Az általam megfogalmazott következmények feltételes módban íródtak, és saját véleményemet tükrözik, számos más forgatókönyv lehetséges e tekintetben.

10 <https://365.reblog.hu/van-e-let-a-muanyagok-utan-koolajkeszlet-muanyaggyartas> (2019.05.15.)

11 <https://impacthub.net/plastic-the-problem-and-its-impact/>(2020.05.01)

12 <https://greenfo.hu/hir/percenkent-egy-kukasautonyi-muanyagot-ontunk-az-oceanba/> (2019.05.01.)

13 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0028&from=lt> (2019.05.01.)

14 <https://www.agroinform.hu/kornyezetvedelem/2100-ra-bekovetkezhetha-tengeri-allatok-hatodik-kihalasi-hullama-34277-001> (2019.05.15.)

15 Más néven mikroplasztik, amely az 5 milliméternél kisebb műanyagdarabokat jelenti. A műanyag bomlási folyamata során keletkeznek, a műanyagok szerkezetének szétesésével, és az anyag előregedésével. A természetes vizek, az eső, a levegő, a talaj is tartalmazhat mikroműanyagokat, akár csak a táplálék.

mutatkoznak meg, melyeket – az előbbieken is említett – aggasztó statisztikai adatok is alátámasztanak. Kutatásom érdemi megkezdése előtt már bizonyosságot nyert számomra, hogy akár a világ műanyag kezelésével kapcsolatos adatokat vizsgálom meg, akár a jogi szabályozást tekintem át, súlyos hiányosságok felfedezésére jutok. Ugyanakkor e hiányosságok vizsgálata a jogalkotásra vonatkozó igény megfogalmazása céljából ugyanolyan fontos, mint egy már kidolgozott, teljeskörű szabályozás elemzése. Így ezzel egyetemben a kutatás kiemelt céljának tekintem, hogy felhívjam a figyelmet arra, e terület jogi szabályozásnak kialakítására sürgető az idő.

A dolgozatom során felhasznált kutatási módszertan elsődlegesen leíró, tartalom elemző. Célom, hogy részletesen bemutassam a műanyagok történetét és környezetünkre való negatív hatását, ezáltal is hangsúlyozva a kérdéskörhöz tartozó joganyag fontosságát, valamint, hogy a világ műanyagtermelésére vonatkozó adatokkal szembe állítsam a vonatkozó releváns jogi szabályozással.

Rá kívánok térni mind az Európai Unió, mind hazánk jogi szabályozására, amely az egyszer használatos műanyagokkal témakörét érinti, s ezt, az unió jogának való megfelelés vizsgálatával fogom zárni. A dolgozatban különböző alternatívák is helyet kapnak, más országok pozitív gyakorlata mellett, majd összegzésemben értékelem téziseimet, egyúttal megválaszolom feltett kutatási kérdéseimet.

Az Európai Unió számos célkitűzést és kötelezettséget fogalmazott meg a tagállamok számára, így a dolgozat elkészítésében számos jogforrás áll a rendelkezésemre, melyek közül a 2019/904-s irányelv (a továbbiakban: SUP irányelv) vizsgálata a leghangsúlyosabb, hiszen ezen szabályozás tartalmazza az egyszer használatos műanyagokra vonatkozó tagállami kötelezettségeket, amelyeket Magyarországnak át kell ültetnie saját jogába. Két aktuális törvényt fogok elemezni, amely az előbb említett irányelvben foglaltak nyomán született, s ennek keretében az uniós előírások hazai jogba ültetését vizsgálom.

Áttekintem továbbá az Európai Parlament és a Tanács 2006/12/EK irányelvét a hulladékokról, az Európai Parlament és a Tanács hulladékokról szóló keret-irányelvét és az Európai Parlament és a Tanács 2018/851 irányelvét, amely a hulladékokról szóló – tehát az előbbi irányelv - 2008/98/EK irányelv módosítását jelentette. Továbbá ezt követően kitérek az Európai Parlament és a Tanács 94/62/EK irányelvére, mely a könnyű műanyag hordtasakok felhasználásának csökkentése tekintetében történő módosításáról, valamint a csomagolásról és a csomagolási hulladékról szóló 94/62/EK irányelv módosításáról szóló Európai Parlament és a Tanács 2018/852 irányelvet is göröcső alá veszem.

Az általam elemzésre váró hazai törvények egyike a 2020. évi XCI. törvény egyes egyszer használatos műanyagok forgalomba hozatalának betiltásáról (a továbbiakban: egyszer használatos műanyag törvény) valamint a 2021. évi II. törvény egyes energetikai és hulladékgazdálkodási tárgyú törvények módosításáról (a továbbiakban: betétdíj törvény).

Kutatási célom annak vizsgálata, hogy a jogalkotó a jelenlegi magyar jogi szabályozással milyen mértékben nyújt megoldást az egyszer használatos műanyagok kérdéskörével kapcsolatban, s a tagállami kötelezettségek átültetése megvalósul-e maradéktalanul.

Ugyanakkor nagyon fontosnak tartom kiemelni, hogy e terület jogi szabályozása

jelenleg is kialakulóban van, ennek köszönhetően a fellelhető szakirodalmi források száma is elenyésző.

A továbbiakban arra is keresem a választ, hogy EU által megfogalmazott célok hatékonyak, és kellően részletesek-e abban a tekintetben, hogy a hazai jogba történő ültetésük révén elősegítik-e az egyszer használatos műanyagok visszaszorítását. Ehhez áttekintem a magyar jogszabályok műanyagokra vonatkozó rendelkezéseit is, miközben azt is vizsgálom, milyen megoldási javaslatokat tartalmaznak, s ezek összhangban vannak-e az unió célkitűzéseivel. E jogi szabályozás elegendő lehet-e a problémakör megoldására, vagy szükség lenne széleskörűbb szabályozásra?

Hipotézisem az, hogy jelenleg fellelhető magyar jogi szabályozás, nem nyújt teljeskörű megoldást az egyszer használatos műanyagokkal kapcsolatban, a tagállami kötelezettségek átültetése a jelenlegi szabályozás által, nem valósul meg maradéktalanul.

2. A műanyag kialakulásának története és környezeti hatásai

E fejezetben a műanyagok megjelenéséről és elterjedéséről lesz szó, majd ezt követően különböző káros hatásaira, és kezelésének problémáira kívánok kitérni.

A szintetikus polimert 1869-ben találta fel John Wesley Hyatt, aki a műanyaggal az elefántcsontot kívánta helyettesíteni. Az elefánt és teknős megmentőjének hívták, hiszen sok állat életét könnyítette meg ezzel.¹⁶ Az első teljesen szintetikus műanyagot - amely a bakelit volt - 1907-ben állították elő.¹⁷

A második világháború során a műanyagipar terjeszkedése volt jellemző az Egyesült Államokban, ugyanis a szűkös természeti erőforrások megőrzésének szükségessége prioritássá tette a szintetikus alternatívák előállítását. A háború alatt ejtőernyőkhöz, kötelekhez, testpáncélokhoz, sisakbélésekhez és egyébekhez használták.¹⁸

1945 után, a nagy gazdasági világválságot és a második világháborút követően a világ fellélegzett, ennek eredményeképp megnőtt a fogyasztás iránti igény. 1950-től az üzleteket elárasztották a különféle műanyagból készült vásárlási cikkek, csomagolóanyagok. Ekkor jelentek meg az eldobható, egyszerhasználatos műanyagok, és megkezdték terjedésüket a világban. A műanyagot úgy reklámozták, mint ami- „megkönnyítik az életet!”.

Sokrétű felhasználhatósága nagy előnyt jelentett, hiszen olcsó, erős, tartós, könnyen megformálható, növelte az emberek életszínvonalát. Fogyasztói társadalmunk virágkorát jelentette ez az időszak, a kor legnagyobb találmánya lett. Beköszöntött a modern műanyagkor.¹⁹

Életmentő eszközökkel forradalmasították az orvostudományt, lehetővé tették az újrutazást, megkönnyítették az autókat és a sugárhajtású repülőgépeket – megtakarítva

16 <https://www.sciencehistory.org/the-history-and-future-of-plastics>(2019.05.01)

17 <https://www.plasticseurope.org/en/about-plastics/what-are-plastics/history>(2019.05.01)

18 <https://www.plasticseurope.org/en/about-plastics/what-are-plastics/history>(2019.05.01)

19 http://kornyezetbarat.hulladekboltermek.hu/cikk/0827/403621/20080701_muanyag_hul_1.htm (2019.05.01.)

az üzemanyagot és a szennyezést –, inkubátorokkal és tiszta ivóvíz-felszereléssel életet mentettek meg.²⁰ A szélerőművekből és a napelemekből származó tiszta energia növekedését nagymértékben elősegítették, és forradalmasították a biztonságos élelmiszertárolást.

A kezdeti lelkesedést azonban az egyre feltűnőbb környezeti problémák aggálya váltotta fel, ugyanis az 1960-as években műanyag törmelékekre lettek figyelmesek az óceánokban. A műanyag hírneve az 1970-es és 1980-as években tovább esett, de a hulladék miatti szorongás egyre csak nőtt. Amíg kezdetben nagy lelkesedést váltott ki könnyű formálhatósága és megteremtése, olyannyira lett égető probléma elpusztíthatatlansága, amely a környezetre és az élővilágra is egyre nagyobb veszélyt gyakorolt. A műanyag fokozatosan olyan szóvá vált, amelyet olcsó, gyenge, vagy hamis termék leírására használnak. A helyzetet tovább rontotta az emberi egészséget fenyegető potenciális fenyegetés iránti növekvő aggodalom is. Az erősödő környezettudatosság miatt egyre több kritika fogalmazódott meg az emberekben, és egyre több aktivista csoport lépett fel, látva a műanyag csomagolóanyagok és cikkek terjedését. A műanyagipar és a csomagolóüzemek igyekeztek átruházni a felelősséget az önkormányzatokra, miszerint a hulladékgazdálkodás részeként adókból növeljék az újrahasznosítás lehetőségeit. A világ mégsem csökkentette a műanyag gyártását, sőt, még csak akkor kezdte meg igazán. A következő 65 évben az éves műanyagtermelés csaknem 200-szorosára, 381 millió tonnára nőtt 2015-ben, amely nagyjából megegyezik a világ népessége kétharmadának tömegével.²¹ Ennek köszönhetően 2016-ban elindult a „breakfreefromplastic” avagy „Szabaduljunk meg a műanyagtól” mozgalom,²² amely egy olyan globális mozgalommá nőtte ki magát, mely műanyagszennyezéstől mentes jövőt képzel el, és több ezer szervezetet egyesítve üzent hadat az egyszerűhasználatos műanyagoknak.

2017-et megelőzően, az Európai Unió műanyag hulladék-exportjának 95 százalékát, az USA összes hulladékának pedig a 40 százalékát szállították Kínába.²³ 2018-ban azonban Kína úgy döntött, nem kéri többé az Egyesült Államok és az Európai Unió feldolgozatlan műanyag hulladékát a jövőben,²⁴ és bejelentette, hogy nyolcféle műanyag hulladék behozatalát import behozatalát tiltják be. A kisebb ázsiai országok némileg Kína helyébe léptek, de már számukra is túl nagy terhet jelent a hulladék import.²⁵

Az Európai Unió és a világ műanyag termelésének statisztikai alapján 2018-ban, Európában 61,8 millió tonna műanyag, amíg világszinten 359 millió tonna műanyagot gyártottak. Ugyanezen év adatai alapján megállapítható, hogy a világ műanyagfogyasztása Ázsiában a legmagasabb, a maga 51% részarányával, amelynek 30%-át Kína, 4%-át

20 <https://www.nationalgeographic.com/environment/habitats/plastic-pollution/> (2019.05.01.)

21 <https://ourworldindata.org/plastic-pollution> (2019.05.01.)

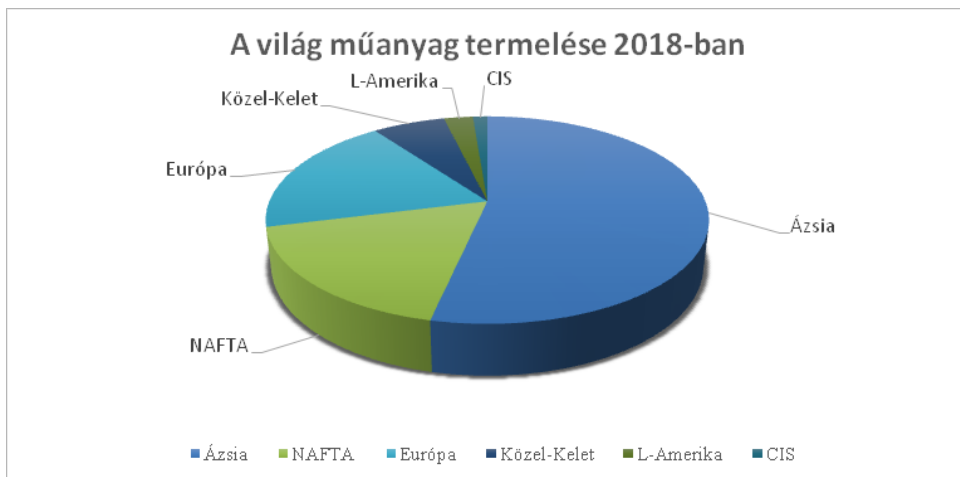
22 <https://www.breakfreefromplastic.org/> (2020.05.05.)

23 <https://fortune.com/2019/11/29/china-trash-waste-plastic-recycling-ban-tech/> (2019.05.01.)

24 FARKAS Csamangó Erika: *A műanyagtermékek környezetre gyakorolt hatásának csökkentésére irányuló szabályozásról*, Szeged, Iurisperitus Kiadó, 2020., 10.

25 <https://hugas.met.com/hu/fyouture/zold-gazdasag/megvan-hova-viszik-a-nyugati-oroszok-a-muanyagszemetet-most-hogy-kina-nem-ker-tobbet-belole/1039> (2019.05.01.)

Japán, 17%-át pedig Ázsia többi része teszi ki. Ezt követi a NAFTA, azaz az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezményt létrehozó Egyesült Államok, Mexikó és Kanada 18%-os aránnyal, majd Európa 17%-kal, ezt követően a Közel-Kelet és Afrika 7%-kal, Latin Amerika 4%-kal, és végül a CIS, azaz a Független Államok Közössége 3%-kal.²⁶

Forrás: Saját készítés²⁷

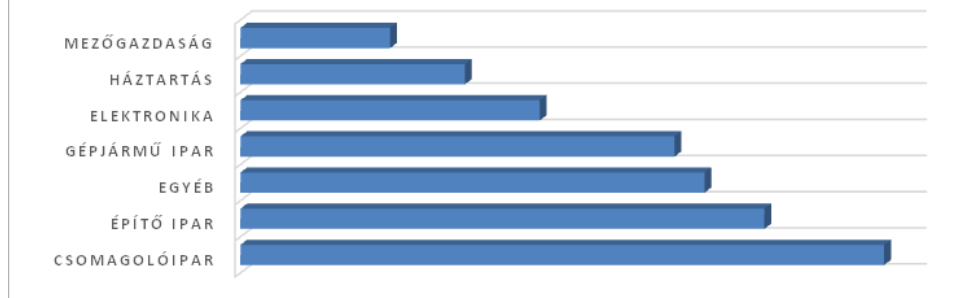
Fontos kérdésként jelenik meg, hogy ezen mennyiségű műanyag szektoronként milyen arányban oszlik meg. A legkisebb felhasználása 3,4%-os értékkel a mezőgazdaság, majd 4,1%-kal a háztartás, szabadidő és sport, 6,2% az elektromos és elektronikai eszközök szektora, 9,9% a gépjárművek, 16,7% a gépgyártás, bútorok, orvosi műszerek és egyéb termékek, majd 19,8% az építés, és végül 39,9% a csomagolás. E hulladék legnagyobb része Ázsiában keletkezik, míg Amerika, Japán és az Európai Unió a világ legnagyobb egy főre eső műanyag csomagolási hulladék termelője.²⁸

26 https://www.plasticseurope.org/application/files/9715/7129/9584/FINAL_web_version_Plastics_the_facts2019_14102019.pdf (2020.05.01.)

27 <http://polimerek.hu/2019/08/09/magyarorszag-muanyagipara-2018-ban/>

28 https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25496/singleUsePlastic_sustainability.pdf (2020.05.01.)

A MŰANYAG SEKTORONKÉNTI ELOSZLÁSA 2018-BAN

Forrás: Saját készítés²⁹

Mindenekelőtt érdemes meghatározni, mit tekinthetünk egyszerhasználatos, másnéven eldobható műanyagnak. Az EU SUP-irányelve a következőként fogalmaz: „olyan termék, amely teljes egészében vagy részben műanyagból készült, és amelyet nem arra szántak, nem úgy terveztek, vagy amelyet nem azzal a céllal helyeztek forgalomba, hogy a gyártóhoz visszajuttatva élettartama alatt többször vagy több körben újratölthető legyen, illetve eredeti rendeltetésének megfelelő célból újrahasználható legyen”.³⁰

Az előzőek fényében láthatóvá válik, hogy az egyszerhasználatos műanyag eredeti rendeltetése valóban nem az, hogy több alkalommal, vagy a gyártóhoz visszakerülve szinte azonnal hulladék lesz belőlük. Lebomlási idejük becslések szerint újrahasználható legyen, használatuk után azonban legalább 400 évig terjed, ami azt jelenti, hogy az utánunk következő 16 generáció életét veszélyeztetni fogja. Mégis percenként 50 ezer darabot készítenek a palackokból és táskákból, és adják el másodpercenként, miközben használati idejük csupán átlagosan 15 perc.³¹

Egyszer használatos műanyag lehet a különböző élelmiszerek csomagolása, beleértve a gyorséttermek csomagolását is, de más termékeké, mint például a higiéniai termékek csomagolása (pl. nedves törülköző), zacskó, műanyag evőeszköz, tányér, elviteles doboz, edények, italtartó és pohár beleértve a fedelet és kupakot is, műanyag palack, szívószál, italkeverő, a léggömb és a hozzátartozó pálca, fültisztító pácika.³² A tengerpartokon megjelenő hulladékok aránya alapján az első helyet a műanyagpalackok, kupakok és fedelek

29 https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25496/singleUsePlastic_sustainability.pdf (2020.05.01.)

30 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/904 irányelve (2019. június 5.) - egyes műanyag-termékek környezetre gyakorolt hatásának csökkentéséről (EU, HL, C 904/2019 3.cikk)

31 Műanyag: áldás és átok, kisfilm, 2020.09.18

32 https://www.europarl.europa.eu/resources/library/images/20181012PHT15916/20181012PHT15916_original.jpg, Európai Bizottság (2020.05.01.)

foglalják el, majd a cigarettacsikkek, fültisztítópálcikák, chipsek és édességek csomagolása, higiéniai termékek csomagolása, műanyag zacskók, műanyag evőeszközök, szívószálak, italkeverők, műanyag poharak és fedelük, léggömbök és pálcikáik, ezt követően az élelmiszertároló edények zárják a sort, ideértve a gyorséttermi csomagolóanyagokat is.³³

Nem véletlenül ezen termékkörökre vonatkozik az Európai Unió egyszer használatos műanyagokra vonatkozó tilalmi előírása is.

2.1. A műanyag hulladék káros hatásai

A műanyagok már gyártása során mérgező anyagok és melléktermékek keletkeznek, rákkeltő anyagok szabadulnak fel, úgymint peroxidok, felületaktív anyagok, oldószerke, fémkatalizátorok, stabilizátorok, habosító anyagok és különböző festékek.³⁴ Problémát jelentenek a gyermekjátékok is, mivel az azokkal játszó gyermek szervezetébe is bekerülhetnek. Problémát jelentenek a gyermekjátékok is, mivel az azokkal játszó gyermek szervezetébe is bekerülhetnek a már említett előállítás során használt adalékanyagok.

A műanyag élelmiszercsomagolásból is számos káros anyag szabadulhat fel, főleg a zsíros ételekbe, ugyanis az oldódást hő vagy savas közeg elősegítheti. Égetés során rákkeltő, légutakat és idegrendszert, belső szerveket károsító anyagok keletkeznek,³⁵ amelyek az az élőlényekben akár örökletes elváltozásokat is okozhatnak. A PVC égetése során például harcigáz, vinil-klorid és dioxinok szabadulhatnak fel.³⁶ Kiemelendő, hogy a műanyagot tartalmazó hulladék égetése során nagy mennyiségű üvegházhatású gáz is felszabadul a folyamat során. 2019-ben hozzávetőlegesen 850 millió tonna CO₂, azaz üvegházhatású gáz keletkezett az műanyag hulladékok gyártása, és valamint elégetése okán. Ez a mennyiség 189 darab ötszáz megawatt névleges teljesítményű szénrőmű kibocsátásának felel meg.

Indiában, Új Delhi peremvárosában Ghazipur személerakójánál az ország legismertebb műemlékének magasságát elérő szeméthegy foglal helyet, amely 1984 óta napról napra egyre csak növekszik. Környezetszennyező hatása félelmetes: szivárog belőle a füst, miközben mérges gázok szennyezik a légkört, a környéken élők számára lehetetlenné téve a szellőztetést és a tiszta levegő belélegzését is.³⁷

A hulladékokból folyadék szivárog, ami a helyi csatornába ömlik, onnan a talajvízbe, majd az ivóvízbe kerül. A szemét elégetése csak súlyosítja a környezetterhelést. Egy Londoni labor mintát vett a levegőben szálló porból, és megállapította, hogy a környék levegőterheltsége olyan magas, hogy azonnali evakuálás javasolt. A helyi orvos elmon-

33 <http://nrgreport.com/cikk/2019/03/29/tengeri-hulladek-adatok-erdekessegek-es-uj-uni-os-szabalyok> (2020.05.10.)

34 <https://humusz.hu/hirek/ismerd-meg-muanyagokat/24274> (2020.05.15.)

35 https://www.levego.hu/sites/default/files/kiadvanyok/Ne_egesd_el.pdf (2020.05.20.)

36 <https://kockazatos.hu/anyag/vinil-klorid> (2020.05.20.)

37 <https://www.sciencealert.com/a-growing-mountain-of-rubbish-in-india-will-soon-require-aircraft-warning-lights> (2020.05.01.)

dása szerint naponta hetven ember kerül hozzá emésztő- és légzőszervi problémákkal.³⁸ Egy 14 éves kislány tüdejét megvizsgáló orvos azt mondta, olyan elváltozásokat talált a tüdejében, mint amit egy dohányzó embernél vagy mint bányásznál figyelhető meg. A levegőszennyezettség számos egészségügyi károsodást okozhat: a légzési zavarok, bőrkütiések, meddőség, hormonzavar, magzatkárosodás, dermatitisz, és rák kialakulása is veszélyezteti az ott élő embereket.³⁹

A legnagyobb problémát a nem megfelelő hulladékkezelés okozza, amely végső soron az óceánok szennyezéséhez vezet. A hulladékok a szennyvízbe kerülve nem csak a környezetet szennyezik, növelik a fertőzések, járványok kockázatát. A természetbe kerülve rengeteg állat halálát, szenvedését okozzák. A műanyagban lévő káros kémiai anyagok⁴⁰ beszennyezik élőhelyüket, így romlik azok minősége. Az állatok kénytelenek alkalmazkodni a műanyagokhoz.

A Csendes-óceán déli részén elhelyezkedő Henderson-sziget az UNESCO Világörökség részét képezi, ám a világon a legnagyobb a hulladékkoncentrációval dicsekedhet. A lila remeterákok százával költöznek be a tégelyekbe és palackokba. A zöld teknős nőstények a partot borító szemét miatt nem tudják lerakni a tojásaikat.⁴¹

Az állatok tápláléknak hiszik őket, amelynek elfogyasztása után elpusztulnak,⁴² eközben utódaik szervezetébe is bekerül táplálásuk közben. A kutatók csökkent kalciumszintet mutattak ki azoknak a madarakban a vérében, amelyek műanyagot ettek. Az állatok testtömege alacsonyabb volt, szárnyuk, a fejük és a csőrük hossza is eltért a többiekétől. „A műanyag mérgező. Ha egyszer a szervezetbe kerül, a benne lévő mérgezőanyagok beszívárognak az állat véráramába és neurológiai, viselkedési, valamint szaporodási problémákhoz vezetnek.” fogalmazott egy kutatók tanulmányában.⁴³ A tengeri madarak több mint 90%-ának, a tengeri emlősök 60%-ának találtak műanyagot a gyomrában.⁴⁴ Az állatok a megevett műanyagot nem tudják megemésztetni, így éhen halnak, vagy megfulladnak. Haláluk után azonban a műanyag ugyanúgy megmarad, és folytatja tovább gyilkos útját, még több áldozatot szedve. Sok állat belegabalyodik, és emiatt fullad meg. Azon anyagok melyek az állatok szervezetébe

38 <https://www.greenpeace.org/international/story/30102/the-story-of-plastic-is-an-eye-opener-on-the-global-plastic-pollution-crisis/> (2020.05.01)

39 <https://www.greenpeace.org/international/story/30102/the-story-of-plastic-is-an-eye-opener-on-the-global-plastic-pollution-crisis/> (2020.05.01.)

40 GUTASSY Attila-Gutassy Nimród Ferenc: *Környezettudatosság és energiabátékonyág*, Budapest, Raabe Klett Kiadó, 2019, 23.

41 <https://hu.lush.com/article/miert-nem-eleg-az-ujrahasznositas-muanyagszennyez-es-ellen> (2020.05.01.)

42 FARKAS Csamangó Erika: *Unió törekvések a műanyag hulladékok csökkentésére*, ACTA JURIDICA ET POLITICA, 2019, 10.

43 <https://kozszolgalat.hu/valtozasokat-idez-elo-tengeri-madarak-szervezeteben-lenyelt-muanyag/> (2020.05.01.)

44 <https://www.bbc.co.uk/newsround/42810179> (2020.05.01.)

kerülnek, elfogyasztásukkal a táplálékláncon keresztül az emberek szervezetébe is bejut. Az óceánokban lévő műanyagszennyezés másik legnagyobb problémáját a mikroműanyagok jelentik. Ezek a műanyag olyan apró részei, amelyek kisebbek, mint öt milliméter. Két fajtáját különböztetjük meg: az elsődleges és a másodlagos mikroműanyagokat. Az ENSZ 2017-ben nyilvánosságra hozta, hogy nagyjából 51 billió mikroműanyag részecskéről van szó, amely 500-szor több, mint amennyi csillag van az égen.⁴⁵ Amint a tengeri állatok elfogyasztják ezeket, a táplálékláncon⁴⁶ keresztül szintén az emberi szervezetbe jutnak.

Megtalálhatók az ételekben, az italokban, a sörben, a mézben vagy a csapvízben.

Az emberi egészségre való hatásuk egyelőre szintén nem ismert, gyakran tartalmaznak olyan adalékanyagokat, mint a stabilizátorok vagy tűzgátlók, és más vegyi anyagokat is.⁴⁷ Az ivóvíz által egy hét alatt 5 grammnyi mennyiség jut a szervezetünkbe, ami egy bankkártya súlyának felel meg.⁴⁸

2.2. A műanyag hulladék kezelésének problémái

Életünk során 400 000 000 tonna műanyagot termelünk évente. Ha az eddigi összes legyártott műanyagot egy helyre gyűjtenénk, akkor – szemléltetésképp – olyan magas lenne, mint 45 darab nagy Gízai piramis egymás fölé helyezve. Ennek a horribilis mennyiségnek, mindössze 9%-át hasznosítottuk újra. A többi fennmaradó részből 12%-a elégetésre, 79%-a pedig hulladéklerakókba és vagy a természetbe került vissza.⁴⁹

Az Európai Unió 2016-ban, csak 31,1%-ban valósult meg az újrahasonosítás. Magyarország az Európai Unió 30 országa közül, hátulról a harmadik helyet foglalta el. Az égetés 41,6%, a hulladék lerakása a 27,3%-ot érte el.⁵⁰

A megfelelő hulladékkezelés és gazdálkodás hiánya mellett kritikát lehet megfogalmazni jogi szabályozás tekintetében is, amely nem segíti elő megfelelően a hulladékkezelési módok helyes megválasztását. Megemlítenéd, hogy a jogi előírások ellenére is sok helyen nem megvalósított a szelektív hulladékgyűjtés, vagy csak a lakosság (lehetőség, tájékoztatás, egyéb információ hiányában) nem tud élni vele.

Az újrahasonosítás, égetés, és hulladéklerakókba helyezés mellett ellenőrizetlen helyeken is található hulladékot. Hatalmas szárazföldi szeméttelpeken gyűjtik össze, ahonnan a szél könnyen elfújja, az eső pedig kimossa, és a folyókba, patakokba kerül,

45 ABBING, Michiel, Roscam: *Plastic Soup-an atlas of ocean pollution*, Washington, Island Press, 2019, 25.

46 https://petkupa.hu/hu_HU/dokumentumok/Wessling_EVIK_10_-_Bordos-Reiber-fokuszban.pdf (2020.05.26.)

47 <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/society/20181116STO19217/a-muszalas-ruhaktol-az-emberi-szervezetig-a-mikromuanyagok-utja> (2020.05.01)

48 Műanyag: áldás vagy átok, kisfilm, 2020.10.18.

49 <https://impacthub.net/plastic-the-problem-and-its-impact/> (2020.05.01.)

50 https://www.plasticseurope.org/application/files/1715/2111/1527/Plastics_the_facts_2017_FINAL_for_website.pdf (2020.05.01.)

ahonnan a tengerekbe és az óceánokba ömlik. Az illegális szemétkerakó telepeken még könnyebben szóródik szét.

A Csendes-óceán szemétszigete⁵¹ is ennek köszönhető, mely két nagyobb szemétfoltból áll: a nyugati szemétfolt Japánhoz közel, míg a keleti a Hawaii-szigetek és Kalifornia között terül el. A sziget körülbelül 54 százaléka a szárazföldről szabadul el a nem megfelelő, illegális hulladékkezelési megoldások következtében. Elsődleges forrása Kína (58 százalék), öt követi Japán (27,2 százalék), az Egyesült Államok (7,5 százalék) és Indonézia (5,1 százalék). A maradék 2,1 százalékhöz Délkelet-Ázsia (0,7 százalék) és egyéb országok (1,4 százalék) járulnak hozzá.

Felfedeztek a Csendes-óceán déli részén egy újabb szemétszigetet is, melynek kiterjedése 2,5 millió négyzetkilométer, ami azt jelenti, hogy Magyarország 27-szer elférne benne.⁵² A műanyag hulladék hatalmas károkat okoznak a gazdaságban is. Európában a partokról és a strandokról származó műanyag hulladék tisztítása, évente körülbelül 630 millió euróba kerül. A világ tengeri ökoszisztémájában pedig évente legalább 13 milliárd dollárt tesz ki a gazdasági károkozások összege.⁵³

3. A műanyagra vonatkozó uniós jogi szabályozás bemutatása

Vizsgálatom -többek között- a jogharmonizáció meglétére is irányul, így az egyszer használatos műanyagok kérdésköréhez tartozó, aktuális magyar szabályozással szorosan összefüggő uniós szabályozást kívánom áttekinteni, s ezek fő ismérveit bemutatni. Teljesebb képet szeretnék kapni arról, melyek azok az aktuális uniós források, amelyek a műanyag helyzet megoldásában szerepet játszanak, így az Európai Unió műanyagokkal kapcsolatos jogi szabályozásának vizsgálata során arra törekszem, hogy meggyőződhessen arról, jelenleg milyen széleskörű az EU szabályozása. A kitűzött környezetvédelmi célok és kötelezettségek gyakorlati megvalósulásának esélye is elemzési szempont a dolgozat során.

Az Európai Parlament és a Tanács 2006/12/EK irányelve a hulladékokról⁵⁴ (a továbbiakban: hulladék irányelv) meghatározta a hulladékgazdálkodás alapvető követelményeit, és a tagállamok hulladékgazdálkodási terv készítésére vonatkozó kötelezettségét. Az irányelv rögzíti azt is, hogy a tagállamoknak figyelembe kell venniük, hogy a hulladék

51 FARKAS Csamangó Erika: *A műanyagtermékek környezetre gyakorolt hatásának csökkentésére irányuló szabályozásról*, i. m. 10.

52 <https://www.erdekesvilag.hu/az-eddig-velnel-joval-nagyobb-kiterjedesu-a-csendes-occean-szemetsziget/> (2020.05.01.)

53 https://www.plasticseurope.org/application/files/1715/2111/1527/Plastics_the_facts_2017_FINAL_for_website.pdf (2020.05.01.)

54 Az Európai Parlament és a Tanács 2006/12/ek irányelve (2006. április 5.) a hulladékokról (EU HL, L 114/9, 27.4.2006)

hasznosítása,⁵⁵ és ártalmatlanítása⁵⁶ az emberi egészséget ne veszélyeztesse, s ne jelentsen kockázatot a vízre, levegőre, talajra, a növény- és állatvilágra. A környezetvédelem magas szintjének elérése érdekében a tagállamoknak – azon kívül, hogy lépéseket tesznek a hulladékok felelősséggel végzett ártalmatlanításának és hasznosításának biztosítására – intézkedéseket kell tenniük a hulladéktermelés korlátozására, különösen a tiszta technológiák és a termelési folyamatba visszavezethető és újrahasználható termékek támogatásával, figyelembe véve a hasznosított hulladék meglévő vagy lehetséges piaci elhelyezési lehetőségeit.

Az EU 2008. november 19-én megalkotta a hulladék keret-irányelvet⁵⁷ (a továbbiakban: hulladék keret-irányelv) amely Magyarország életében is nagy változásokat hozott, hiszen a már megfogalmazott hulladékgazdálkodási terv kötelezettségének köszönhetően – ugyan némi késéssel –, de elfogadták az új hulladék törvényt.

Az irányelv megfogalmazza a hulladék fogalmát, amely „olyan anyag vagy tárgy, amelytől birtokosa megválnik, megválni szándékozik vagy megválni köteles”. A hulladékgazdálkodási politika elsődleges céljaként az erőforrások felhasználásának csökkentését, és a hulladékhierarchia szem előtt tartását célozza meg. Előírja, hogy az EU-nak közelebb kell kerülnie a hulladékeletkezés megelőzése s a hulladék erőforrásaként történő felhasználása által, egyfajta „újrafeldolgozó társadalomhoz”. A hulladékhierarchia alapján a következő sorrend alkalmazását írja elő: megelőzés, újrahasznosításra való előkészítés, újrafeldolgozás, egyéb hasznosítás (akár energetikai), majd legvégül az ártalmatlanítás.

Megállapít olyan főbb elveket is, mint például a hulladék olyan módon történő kezelésének kötelezettségét, amely nem gyakorol kedvezőtlen hatást a környezetre és az emberi egészségre, valamint egy a hulladékhierarchia alkalmazására való ösztönzést, továbbá a szennyező fizet elvvel összhangban azt a követelményt, hogy az adott hulladék ártalmatlanításának költségeit a hulladék birtokosának vagy korábbi birtokosának, vagy a hulladékot előidéző termék előállítójának kell viselnie.

A hulladéklerakókban elhelyezett hulladékból származó, üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának csökkentése, valamint a biohulladék elkülönített gyűjtését és megfelelő kezelésére vonatkozó előírásokat is számba veszi, amely a műanyagok és biológiailag lebomló műanyagok szempontjából kiemelten fontos.

Az újrahasználat és újrafeldolgozás kapcsán a műanyag fogalmával is találkozhatunk az irányelvben, ugyanis kimondja, hogy a tagállamoknak intézkedéseket kell hozniuk a magas színvonalú újrafeldolgozásra, és elkülönített gyűjtésre. A 10. cikk (2) bekezdése

55 bármely művelet, amelynek fő eredménye az, hogy a hulladék hasznos célra szolgál annak révén, hogy olyan más anyagok helyébe lép, amelyeket egyébként valamely konkrét funkció betöltésére használtak volna, vagy amelynek eredményeként a hulladékot oly módon készítik elő, hogy az ezt a funkciót akár az üzemben, akár a szélesebb körű gazdaságban betölthesse.

56 minden olyan művelet, amely nem számít hasznosításnak, még akkor is, ha a művelet másodlagos jelleggel anyag- vagy energiavisszanyerést eredményez.

57 Az Európai Parlament és a Tanács 2008/98/EK irányelve (2008. november 19.) a hulladékokról és egyes irányelvek hatályon kívül helyezéséről (EU HL, L 312/3, 2008.11.22.)

szerint 2015-ig elkülönített hulladékgyűjtési rendszert kell felállítani a papír, fém, műanyag és üveg esetében, továbbá 2020-ig a háztartásokból származó papír-, fém-, műanyag- és üveghulladék esetében az újrahasználatra való előkészítést és az újrafeldolgozást minimum 50%-ra kell növelni.

Ezen kötelezettségek átültetésére figyelemmel született 2019-ben egy elemzés, a Műanyag-és csomagolási hulladék kezelése az Európai Unió egyes tagállamaiban címmel, melyben az Unió országainak hulladékgazdálkodására vonatkozó adatok szerepelnek. A tagállami helyzetkép alapján megállapítást nyert, hogy az elmúlt két évtizedben több uniós tagállam javította hulladékgazdálkodását a hulladékhierarchiával összhangban, ugyanakkor továbbra is érzékelhetőek különbségek az uniós tagállamok között. 1995-ben a települési hulladéknak 64 százaléka került hulladék-lerakóba, 2000-ben 55 százaléka, 2016-ban pedig 24 százaléka. Az újrafeldolgozás aránya 46 százalékra nőtt.⁵⁸

Az előbbieken tárgyalt irányelv módosításaként a hulladékokról szóló 2008/98/EK irányelv módosításáról⁵⁹ (a továbbiakban: hulladék keret-irányelv módosítása) címmel 2018-ban született módosítás során újabb célkitűzéseket kerültek megállapításra, ugyanis a hulladék újrahasználatra való előkészítésére, és újrafeldolgozására vonatkozóan a hulladék keret-irányelv által tartalmazott, illetőleg meghatározott célértékek mértékét növelni kell, hogy jobban tükrözzék az Unió körforgásos gazdaság felé való elmozdulás iránti ambícióját.

A körforgásos gazdaság kialakítása érdekében a fenntartható termelésre és fogyasztásra vonatkozó kiegészítő intézkedésekre van szükség, amelyek a termékek teljes életciklusára összpontosítanak, megőrizve az erőforrásokat és megvalósítva az anyagkörforgást. Az erőforrások hatékonyabb felhasználása ezenkívül jelentős nettó megtakarítást hozna az uniós vállalkozások, a közigazgatási szervek és a fogyasztók számára, miközben csökkentené a teljes éves üvegházhatásúgáz-kibocsátást. Az erőforrás-felhasználás hatékonyságának javítása és annak biztosítása, hogy a hulladéka erőforrásként tekintsenek, hozzájárulhat az Unió behozott nyersanyagoktól való függőségének csökkentéséhez és megkönnyítheti a fenntarthatóbb anyaggazdálkodás és a körforgásos gazdasági modell felé történő átmenetet. Ez az átmenet hozzájárul az Európa 2020 stratégiában meghatározott intelligens, fenntartható és inkluzív növekedési célokhoz és jelentős lehetőségeket teremt a helyi gazdaságoknak és érdekelt feleknek, ugyanakkor segít növelni a szinergiákat a körforgásos gazdaság és az energia-, az éghajlat-, a mezőgazdasági, az ipar- és a kutatáspolitikák között, valamint az üvegházhatásúgáz-kibocsátás tekintetében megvalósuló megtakarítások tekintetében előnyökkel járhat a környezet és a gazdaság számára.

Az irányelv kimondja továbbá, hogy a tengeri környezetben elhagyott hulladék miatt a tagállamoknak intézkedéseket kell hozniuk, ezzel is hozzájárulva az ENSZ Közgyűlése által 2015. szeptember 25-én elfogadott, a 2030-ig tartó időszakra vonatkozó fenntartható

58 https://www.parlament.hu/documents/10181/1842354/Muanyag_es_csomagolasi_hulladek_EU.pdf/ab4929b5-f046-ef88-0f9f-483e414cc6c0

59 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/851 irányelve (2018. május 30.) a hulladékokról szóló 2008/98/EK irányelv módosításáról (EU HL, L 150/109, 14.6.2018)

fejlődési menetrend céljához.⁶⁰ 2025-ig meg kell előzni és jelentősen csökkenteni kell a tengeri szennyezést. A tengeri elhagyott hulladék legnagyobb részét a műanyag hulladék képezi, mely szárazföldi tevékenységekből származik. Ezen jelentős mértékű hulladék keletkezésének oka, a kezelés rossz gyakorlata és rossz infrastruktúra, a lakosság általi hulladék elhagyás és a lakosság tudatosságának hiánya, ezért hulladékmegelőzési programok és hulladékgazdálkodási tervek kialakításra kell, hogy sor kerüljön. Az irányelv alapján megállapítható, hogy a keletkező hulladék kezelését illetően hazánk erős lemaradást mutat az uniós átlaghoz képest: a települési hulladék 64%-a kerül lerakókba. Ez az arány Ausztriában 3,7% Hollandiában 1% –, és csupán 34%-a kerül újrahasznosításra.⁶¹

Az Európai Bizottság 2015-ben fogadta el a körforgásos gazdaságra vonatkozó uniós cselekvési tervet⁶², vagy másnéven a műanyagok körforgásos gazdaságban betöltött szerepével kapcsolatos európai stratégiát. A körforgásos gazdaság fogalma a következőképpen szerepel az uniós tervben: „olyan gazdaság, amelyben a termékek, alapanyagok és erőforrások értékét a lehető legtovább megőrzik a gazdaságban, a hulladék keletkezését pedig a minimálisra csökkentik.”

A hulladékgazdálkodás központi szerepet játszik a körforgásos gazdaságban: meghatározza, hogy az uniós hulladékhierarchiát milyen módon ültetik át a gyakorlatba. A hulladékhierarchia prioritási sorrendet állít fel, a megelőzéstől az újrahasználatra való előkészítésen, az újrafeldolgozáson és az energetikai hasznosításra át az ártalmatlanításig, például a hulladéklerakóban való elhelyezésig. A jelen cselekvési tervvel egyidejűleg elfogadott, hulladékokkal kapcsolatos jogalkotási javaslatok a kulcsfontosságú hulladéktípusok (például a települési hulladék és a csomagolási hulladék) hulladéklerakókban való elhelyezésének csökkentésére, és az újrahasználatra való előkészítés és az újrafeldolgozás fokozására irányuló hosszú távú célértékeket tartalmaznak. A célértékek arra irányulnak, hogy a tagállamok bevált gyakorlatainak szintje fokozatosan közelítsen egymáshoz, valamint, hogy ösztönözzék a szükséges beruházásokat a hulladékgazdálkodásba.

Ezen elv célja azon lehetőségek ösztönzése, amelyek összességében a legjobb eredménnyel járnak a környezet szempontjából. A hulladék összegyűjtésének és kezelésének módja eredményezheti azt, hogy magas szintű az újrafeldolgozás és az értékes anyagok visszakérülnek a gazdaságba, de olyan, nem hatékony rendszerhez is vezethet,

60 Az Európai Parlament 2018. január 16-i állásfoglalása a nemzetközi óceánpolitikai irányításról: az óceánjaink

jövőjét biztosító menetrend a 2030 utáni időszakra vonatkozó fenntartható fejlesztési célok keretében

(2017/2055(INI)) (EU HL, C 458/9, 2018.12.19)

61 CSÁK Csilla, MARINKÁS György: *A KKE országok hulladékgazdálkodási szabályozása és azok konformitása az uniós joggal*, Miskolc, Miskolci Jogi Szemle 14. évfolyam, 2019, 1.szám 2. kötet, 11.

62 A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának-Az anyagkörforgás megvalósítása – a körforgásos gazdaságra vonatkozó uniós cselekvési terv, (EU HL, Brüsszel, 2015.12.2.)

amelyben a legtöbb újrafeldolgozható hulladék hulladéklerakóba kerül, vagy elégetik, potenciálisan káros környezeti hatások és jelentős gazdasági veszteségek mellett. A stratégia a műanyagok kapcsán az újrahasznosítás fokozását elengedhetetlennek tartja a körforgásos gazdaságra való áttérés szempontjából. Megállapítást nyert, hogy a műanyagok EU-n belüli felhasználása folyamatosan nő, de a begyűjtött műanyag hulladéknak kevesebb mint dolgozzák fel újra, 50%-a pedig hulladéklerakóba kerül.

Az intelligensebb elkülönített gyűjtés, valamint a gyűjtők és válogatók tanúsítási rendszere kulcsfontosságú annak érdekében, hogy az újrafeldolgozható műanyagokat a hulladéklerakóktól és a hulladékégetéstől az újrafeldolgozás felé tereljük. A veszélyes vegyi adalékanyagok jelenléte technikai nehézségeket okozhat, a műanyagok innovatív típusainak felbukkanása pedig új kérdéseket vethet fel, például a műanyagok biológiai lebonthatóságát illetően, hisz ez az egyik legfontosabb problematikája a műanyagkérdésnek. Ugyanakkor a műanyagokkal kapcsolatos innováció ugyanakkor hozzájárulhat a körforgásos gazdasághoz az élelmiszerek jobb tartósítása, a műanyagok újrafeldolgozhatóságának fokozása, illetve a járművekben használt anyagok súlyának csökkentése révén.

További intézkedésekre is születtek javaslatok, a végrehajtás egyértelművé és egyszerűvé tétele, a gazdasági ösztönzők előmozdítása és a kiterjesztett gyártói felelősségi rendszerek fejlesztése érdekében.

Ugyancsak 2015-ben fogadták el az Európai Parlament és a Tanács 94/62/EK irányelvét a könnyű műanyag hordtasakok felhasználásának csökkentése tekintetében történő módosítását⁶³ (a továbbiakban: műanyag hordtasak irányelv) amely a csomagolásról és a csomagolási hulladékról szóló 94/62/EK irányelvet módosítja. A műanyag hordtasakok jelenlegi felhasználási szintje nagymértékű szemeteléshez vezet, és az erőforrások nem hatékony felhasználását eredményezi. Ez a szint várhatóan növekedni fog, ha nem lépünk fel ellene. A műanyag hordtasakokkal való szemetelés környezetszennyezést eredményez, és súlyosbítja a víztestekben jelen lévő hulladék széles körben elterjedt problémáját, amely világszerte fenyegeti a vízi ökoszisztémákat.

Az irányev könnyű műanyag hordtasakok felhasználásának- ahogyan a hulladékhierarchia szerint, elsőbbséget élvez a megelőzés- a csökkentésére irányuló módszereket, és célokat határoz meg. Az 50 mikronnál vékonyabb falú műanyag hordtasakok, azaz a könnyű műanyag hordtasakok, az Unióban felhasznált összes műanyag hordtasak túlnyomó többségét teszik ki, s ezen hordtasakok újrahasznosítási aránya nagyon alacsony, a közeljövőben növekedése pedig akadályba ütközik a hulladékgazdálkodási rendszer nagymértékű fejlesztése nélkül. Annak érdekében, hogy előmozdítsák a könnyű műanyag hordtasakok átlagos felhasználási szintjének csökkenését, a tagállamoknak intézkedéseket kell hozniuk a könnyű műanyag hordtasakok felhasználásának jelentős mértékű csökkentésére. 2018. május 27-től kezdődően az uniós országoknak jelentést kellett benyújtaniuk az Európai Bizottsághoz a könnyű műanyag hordtasakok éves felhasználási szintjéről.

63 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/720 irányelve (2015. április 29.) a 94/62/EK irányelvnek a könnyű műanyag hordtasakok felhasználásának csökkentése tekintetében történő módosításáról (EU HL, L 115/11, 6.5.2015)

2018-ban megszületett az Európai Parlament és a Tanács 2018/852 irányelv a csomagolásról és a csomagolási hulladékról szóló 94/62/EK irányelv módosításáról.⁶⁴ Az irányelv tartalmazza az unió előírásait a csomagolás és a csomagolási hulladék kezelésére. A módosításnak köszönhetően a csomagolási hulladék gyártásának megelőzése, és ismét a körkörös gazdaságra való törekvés kerül a középpontba. Minimalizálni kívánja az erőforrások, hulladékok, kibocsátások és az energia elszívargását, s amely tartós tervezés, karbantartás, javítás, újrafelhasználás és újrahasznosítás kívánja elérni, ezzel is szolgálva a műanyagokkérdés mielőbbi megoldását.⁶⁵

3.1. Az egyszer használatos műanyagok uniós jogi szabályozása, avagy a SUP irányelv bemutatása

Az előbbieken tárgyalt irányelvek után rá kívánok térni a témám szempontjából legkiemelkedőbb jelentőségű irányelvre, amely az egyes műanyagtermékek környezetre gyakorolt hatásának csökkentéséről szól. Ez nem más, mint az Európai Tanács 2019/904 irányelve, amelynek elnevezésére már dolgozatomban kezdetekor a SUP rövidítést használtam, amely nem más, mint a „single use plastic”, azaz egyszer használatos műanyag kifejezés rövidítése.

Magyarországon több cikk, tanulmány született a megfogalmazott rendelkezésekről, és sokan várták, vajon tényleg megoldást kínál-e az eldobható műanyagok problematikájára, s amennyiben igen, hogyan implementálja Magyarország jogrendszerébe. Az irányelvet azonban számos kritika is érte, -amelyre e fejezetben térek ki- hiszen sokan úgy gondolták jóval szigorúbb szabályozásra lenne szükség.

Az irányelv céljai közé tartozik, az egyes műanyagtermékek környezetre, különösen a vízi környezetre, emberi egészségre gyakorolt hatásának megelőzése és csökkentése, valamint a körforgásos gazdaságra történő átmenet támogatása innovatív és fenntartható üzleti modellekkel, termékekkel, anyagokkal, hozzájárulva ezáltal a belső piac hatékony működéséhez is. Hatálya a fejezet során említésre kerülő egyszer használatos műanyagtermékekre, az oxidatív úton lebomló műanyagból készült termékekre és a műanyagot tartalmazó halászeszközökre alkalmazandó.

Az irányelv az egyszer használatos műanyagok problematikáját kívánja orvosolni több megoldási javaslat kombinációjával. Többek között a körforgásos gazdaságra való áttérést szorgalmazza, hiszen e gazdasági modell olyan körforgásos szemléletet hivatott előmozdítani, amely az egyszer használatos termékek helyett a fenntartható és nem mérgező, újrahasználatos termékeket és újrahasználati rendszereket helyezi előtérbe, elsősorban a keletkező hulladék mennyiségének csökkentése céljából. Ezenfelül a fogyasztás csökkentése, termék- és jelölési követelmények, kiterjesztett gyártói felelősség

64 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/852 irányelve (2018. május 30.) a csomagolásról és a csomagolási hulladékról szóló 94/62/EK irányelv módosításáról (EU HL, L 150/141, 14.6.2018)

65 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISUM%3A12107>

rendszerek, figyelemfelkeltő intézkedések (ez utóbbi három szintén kiemelt jelentőséggel bír, azonban területi keretek miatt ezekre csak röviden térek ki jelen dolgozatomban), az elkülönített gyűjtés, amelyen belül a betétdíjas rendszer kialakítása is szerepel, az újrahasznosítás és a tiltás.

Az Unió a fenntartható fejlődés⁶⁶ elvét⁶⁷ hangsúlyozza az irányelvben is (mint ahogy több más környezetvédelmi tárgyú jogszabályában is teszi), amely elv először az 1993-ban elfogadott ötödik környezeti akcióprogramban került megfogalmazásra, Fenntarthatóság felé⁶⁸ címmel. E program emelte a fenntartható fejlődést először az EU környezeti alapelvei közé.⁶⁹

Az irányelv bevezetesként megállapítja, hogy Unió tengerpartjait megvizsgálva, a tengeri elhagyott hulladék 80–85%-a műanyag, ebből az egyszer használatos műanyag tételek aránya magasabb mint 50%. Az óceánok és tengerek és a tengeri erőforrások megőrzésére, továbbá a keletkező hulladék megelőzése, és csökkentésére helyezi a hangsúlyt, valamint az, hogy segítse az EU körforgásos gazdaság irányelvét,⁷⁰ és az áttérést meghatározott termékekre szabott intézkedések bevezetésével, ideértve az egyszer használatos műanyag termékeknek az uniós szintű betiltását.

Mint már említésre került, hatálya kiterjed az egyszerhasználatos műanyagok, a műanyagot tartalmazó halászeszközök és az oxidatív úton lebomló műanyagokra,⁷¹ azonban a mikroműanyagok nem tartoznak közvetlenül a hatálya alá, mégis hozzájárulnak a tengeri elhagyott hulladékhhoz, így ezen problémakör is említésre kerül. A körkörös gazdaságra való áttérés megvalósításához az egyszer használatos termékek helyett a fenntartható, újrahasználatos termékeket, és újrahasználati rendszereket helyezi előtérbe, és az alternatív megoldásokat, amelyek az egyszer használatos műanyagok helyettesítését hivatottak szolgálni.

A SUP irányelv egyik legfontosabb rendelkezése az eldobható műanyagok betiltása, amely az unió tengerpartjainak leggyakrabban előforduló műanyagokat célozza meg, melyek a következők: evőeszközök (villák, kések, kanalak, evőpálcikák), tányérok, szívószalak,

66 A fenntartható fejlődés a gazdaság és a környezet elválaszthatatlan kapcsolatát tükrözte a zöld gazdaság, a zöld növekedés megteremtésével érhető el, s a fogyasztás, és termelés fenntarthatóvá tétele ennek meghatározó eszköze.

67 Dr. HORVÁTH Zsuzsanna: *Fenntartható fejlődés - Fenntartható termelés és fogyasztás az Európai Unióban*, Dialóg Campus, 2016, 16.

68 HORVÁTH Zsuzsanna: *A fenntartható fejlődés és a zöld gazdaság előmozdítása az EU környezeti politikájában*, Szeged, Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, 2014. 214.

69 HORVÁTH Zsuzsanna: *A fenntartható fejlődés és a zöld gazdaság előmozdítása az EU környezeti politikájában*, i.m. 216.

70 Európai Bizottság-Anyagkörforgás megvalósítása – a körforgásos gazdaságra vonatkozó uniós cselekvési terv, Brüsszel, Európai Bizottság

71 A műanyagok helyettesítése céljából jött létre, azonban biológiailag nem megfelelő a lebomlása, hozzájárul a környezet mikro műanyag-szennyezéséhez, nem komposztálható, negatívan befolyásolja a hagyományos műanyag újrafeldolgozását, és nem jár bizonyított környezeti haszonnal.

fülpiszkálók, italkeverők, a léggömbökre illeszthető, illetve azokat tartó pálcák, expandált polisztirolból készült ételtartók, oxo-degradációs műanyagból készült termékek. Az irányelv hatálya alapján a tiltás kötelezettségét 2021. július 3-ig kell törvénybe foglalni.⁷²

Azon termékek esetében, amelyek helyettesítésére jelenleg nincs fenntartható alternatíva, a csökkentésre kell helyezni a hangsúlyt,⁷³ ezen csoportba tartoznak például a már említett könnyű és nagyon könnyű műanyag zacskók. 2026-ig ezeknek a termékeknek a fogyasztását ambiciózusan és fenntarthatóan mennyiségileg csökkenteni kell. A meghozott intézkedések betartása érdekében a tagállamoknak be kell számolniuk az Európai Bizottságnak.

A csökkentés mellett, a műanyag palackok szelektív gyűjtése és formatervezése is kiemelt jelentőséggel bír, így az irányelv kimondja, hogy 2029-re a műanyag palackok 90%-a közbenső cél alapján, 2025-re 77%-a legyen újrahasznosítva. Ezeknek a palackoknak a gyártáskor 2025-re legalább 25%-ban újrahasznosított műanyagot kell tartalmazniuk (a PET-palackok esetében), ennek a számnak pedig valamennyi palack esetében 2030-ra 30%-ra kell nőnie.⁷⁴

A kötelező jelölésről is említést tesz az irányelv. Az egyes forgalomban kapható, eldobható műanyag termékeket vagy azok csomagolását látható, jól olvasható és letölthetetlen jelöléssel kell ellátni, mint az egészségügyi cikkek, nedves törülközők, füstszűrős dohánytermékek, és ivópoharak. A címkéknek a következőkről kell tájékoztatást adniuk: termékre vonatkozó megfelelő hulladékgazdálkodási opciók, illetve milyen típusú hulladékártalmatlanítást kell kerülni a termék esetében, milyen mennyiségben van jelen a műanyag termékben, illetve a szemetelés negatív környezeti hatásairól. Az irányelv a kiterjesztett gyártói felelősség, valamint a „szennyező fizet” elv értelmében, a gyártóknak kell viselniük a következők költségeit, amelyek a következők: hulladékgazdálkodási tisztítás, adatgyűjtés, valamint figyelemfelkeltés a következő termékek esetében: étel- és italtartók, palackok, poharak, csomagok és csomagolóanyagok, könnyű bevasárlószatyrok, és füstszűrős dohánytermékek. A nedves törülközők és a léggömbök esetében ezek a kötelezettségek a gyűjtési költségek kivételével lesznek érvényesek. A tagállamoknak az is feladata, hogy az intézkedések megtétele és betartása mellett, tájékoztassák a fogyasztókat, és ösztönözzék a felelős fogyasztói magatartást annak érdekében, hogy kevesebb hulladék keletkezzen. A fogyasztók figyelmének felkeltése is fontos része e feladatoknak, mert az újrahasznosítás és alternatív megoldások választása nagy mértékben hozzájárulhat az irányelv céljának megvalósulásához. Minden uniós polgárnak joga van ahhoz, hogy európai polgári kezdeményezés révén részt vegyen az Unió demokratikus életében, s így gyakorolhassa véleménynyilvánítási jogát. Az előbbieken tárgyalt irányelvre reflektálva fogalmazódott meg a „Vessünk véget az európai műanyagkorszaknak elnevezésű polgári kezdeményezés”, amely felülvizsgálati célból jött létre, és a Bizottság 2019/1268 határozatával került rögzítésre. A kezdeményezés kimondja, hogy az Európai Unió már május 10-én túllépte a források

72 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/LSU/?uri=CELEX:32019L0904> (2020.09.22.)

73 FARKAS Csamangó Erika: *Uniói törekvések a műanyag-hulladékok csökkentésére*, i. m. 13.

74 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/IP_19_2631 (2020.09.22.)

felhasználásának azt a szintjét, amely még elviselhető bolygó számára, hiába több tudományos jelentés hangsúlyozza a fellépés szükségességét, Európa a gyakorlatban mégsem változtat. Úgy fogalmaz „a műanyaghelyzet azt mutatja, hogy makacsul kerüljük a tényekkel való szembenézést, tekintet nélkül környezetünk szükségleteire, ezért sürgetjük, hogy 2027-re tiltsanak be minden műanyag csomagolóanyagot és palackot, hogy megkezdődhessenek az erőforrásaink korlátjainak tiszteletben tartására irányuló konkrét intézkedések.”

4. A műanyagra vonatkozó magyar jogi szabályozás bemutatása

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy jogrendszerünkben a környezetvédelem az alkotmányos értékek része, amely így Alaptörvényünkben is megjelenik, ahol rögzítették a testi-lelki egészséghez, illetve az egészséges környezethez való jog.

A jogalkotó számára ez azzal a felelősséggel jár, hogy olyan jogszabályokat alkosson meg, amelyek a természeti erőforrásokkal való ésszerű gazdálkodás jogi kereteit teremtik meg.⁷⁵ Ez magában hordozhatná azt is, hogy maximális szintű környezetvédelemre kelljen törekednie, amely megakadályozza a környezetállapot romlását.

Ha a jogi szabályozás nem nyer megfelelő alkalmazást, s ezáltal nem óvja meg a környezetet, az azt jelentheti, hogy a jogalkotó elvétette a megfelelő védelmi vagy az állam annak érvényesítésére nem megfelelő intézményrendszert, szervezeti garanciákat épített ki.⁷⁶

Egy olyan világban élni, ahol a műanyag egyre nagyobb mennyiségben megtalálható élelmiszereinkben és ivóvizünkben, amely veszélyezteti egészségünket, s környezetünk szennyezése már-már visszafordíthatatlanul növekszik, felveti a kérdést, hogy jogi szabályozásunk kellőképpen felkészült, naprakész, alkalmas-e, a nemkívánatos következmények elkerülésére? Az egyén saját cselekményeiért való helytállása etikai alapokon nyugszik, azonban az egész társadalom közös felelőssége, az írott és íratlan szabályok betartása is.⁷⁷

Az Alaptörvény mellett, számos jogszabály, Európai Unió's rendelet és irányelv érinti a műanyagokkal kapcsolatos témakört. Fontos megemlíteni a környezetvédelmi törvényt, amely a természeti örökség, környezeti értékek védelme, minőségének javítása az élővilág, az ember egészsége, életminősége, és emberi tevékenység és a természet közötti harmóniára helyezi a hangsúlyt. E törvényről a későbbiekben részletesebben szót fogok ejteni, ugyanis módosítása szorosan kapcsolódik az általam vizsgáltakhoz.

Áttekintettem a hulladék törvényt, amely – a 2008. évi hulladék keretirányelv alapján, azonban két éves késéssel került elfogadásra⁷⁸ – a környezetterhelés mérséklése, a természeti erőforrásokkal való takarékos gazdálkodás, az erőforrás-felhasználás hatásainak csökkentése, a képződő hulladék káros hatásainak megelőzése, mennyiségének és veszélyességének csökkentése, a használt termékek újrahasználat, és minél nagyobb arányú

75 FODOR László: *Környezetjog*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015, 108-109.

76 FODOR László i. m., 108-109.

77 CSAPÓ Orsolya: *Környezeti jogi felelősség határai*, PPKE Doktori Iskola, Budapest, 2015, 200-203.

78 BÁNDI Gyula: *Gyakorlati jogértelmezési gondolatok a hulladék fogalmi rendszere körében*, Miskolc, Miskolci Folyóirat, 2017, 3.

anyagában történő hasznosítása, a vissza nem forgatható hulladék környezetkímélő ártalmatlanítása alapelvek érvényesítésére jött létre.

Az Európai Unió hulladékkeret-irányelvével⁷⁹ összhangban a hulladékok meghatározására, a következő fogalommal szolgál: „bármely tárgy vagy anyag, amelytől birtokosa megválik, megválni szándékozik, vagy megválni köteles”.⁸⁰

Megfogalmazza a hulladékfajta fogalmát is, amely „az az anyagfajta - így különösen fa, fém, papír, üveg, kompozit, műanyag, biológiailag lebomló -, amelyből az adott hulladék képződik” Azt is megemlíti, hogy az elkülönített hulladékgyűjtési rendszert a közszolgáltatónak úgy kell kialakítania, hogy legalább a települési papír-, üveg-, műanyag, fém- és zöldhulladék elkülönített gyűjtése biztosított legyen, ezzel a szelektív gyűjtést előirányozva.

Ki kell térnem egyúttal a környezetvédelmi termékdíjról szóló törvényre is (a továbbiakban: termékdíj törvény), amelynek célja a környezetszennyezés megelőzése, csökkentése, a természeti erőforrásokkal való takarékos gazdálkodásra irányuló tevékenységek ösztönzése, valamint az európai uniós és a hazai hulladékgazdálkodási szabályozás elősegítése.

A termékdíj köteles termékek közé sorolja a műanyag csomagolószereket, az egyszer használatos műanyag edényeket, műanyag lapot, lemezt, fóliát, műanyag eszközök áruk csomagolására szolgáló anyagokat, a műanyag dugókat, kupakokat és az egyéb műanyag termékeket (beleértve a műanyagból készült virág, fa-, levél- és gyümölcs-utánzatokat) is. A könnyű műanyag zacskók, és az egyszer használatos műanyag termékek díjkitételét is rögzíti a törvény. E törvény részletesebb ismertetésére szintén sor kerül majd, egy következő fejezetben.

A téma vizsgálata szempontjából meghatározó továbbá a csomagolási kormányrendelet, (a továbbiakban: csomagolási kormányrendelet) is. A rendelet megfogalmazza a műanyag, könnyű műanyag, nagyon könnyű műanyag zacskó, és az oxidatív utón aprózódó műanyag fogalmát. A műanyag-és csomagolási hulladék kezelése az Európai Unió egyes tagállamaiban⁸¹ elnevezésű elemzés alapján hazánk erős lemaradást mutat az uniós átlaghoz képest -mint már korábban említést tettem róla- a települési hulladék kb. 64 százaléka kerül lerakókba.⁸²

A Hulladék keretirányelvben foglalt előírásokkal egyetemben írja elő, hogy 2020-ig a települési, valamint a településihez hasonló hulladékokból származó papír-, fém-, műanyag-és üveghulladék esetében az újrahasználatra kell törekedni, és az újrafeldolgozást átlagosan minimum 50 százalékra kell növelni. Az új célkitűzések szerint 2030-ra az uniós piacon minden műanyag csomagolásnak újrahasznosíthatónak kell lennie, és csökkenteni kell az egyszer használatos műanyagok fogyasztását, a mikroműanyagok esetében is korlátozás alkalmazandó.

79 2008/98/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv (2008. november 19.) a hulladékokról és egyes irányelv hatályon kívül helyezéséről (HL L 312., 2008.11.22.)

80 [Ht.2 §. (1) bek. 23. pont]

81 https://www.parlament.hu/documents/10181/1842354/Muanyag_es_csomagolasi_hulladek_EU.pdf/ab4929b5-f046-ef88-0f9f-483e414cc6c0 (1-5.o.) (2020.09.22.)

82 FARKAS Csamangó Erika: *Uniók törekvések a műanyag hulladékok csökkentésére*, i. m. 20.

4.1. Az egyszer használatos műanyagokra vonatkozó hazai jogi szabályozás

A jogalkotó felhatalmazó törvények létrehozásával kívánja külön rendeletben megállapítani azon egyszer használatos termékek körét, amelyeket korlátozás vagy tilalom alá sorol majd. Tehát e termékek gyártását, forgalomba hozatalát, felhasználást, és kereskedelmét korlátozó, tiltó részletes szabályokat.

Az egyszer használatos műanyag törvény esetében fontos előzményeként megemlíteni, hogy eredetileg 2020. május. 14-én datált törvényjavaslat formájában látott napvilágot, a Klíma- és természetvédelmi akcióterv által, s 2021. január elsejétől tiltotta volna be az egyszer használatos műanyagokat, a könnyű és nagyon könnyű, és a biológiailag lebomló műanyagból készült zacskók forgalomba hozatalát. E törvényjavaslat a SUP irányelvben foglalt implementációs határidőnél korábban vezette volna be az egyszer használatos műanyag eszközök, mint fültisztító pálcikák, szívószálak, műanyag tányér és evőeszközök, továbbá az oxidatív úton lebomló műanyagból készült termékek, így az ételcsomagolásra használt fehér habműanyag tartók forgalomba hozatalát. Az egyszer használatos nejlonzacskók mellett az úgynevezett eldobható fesztiválpoharak forgalomba hozatalát is betiltották volna.⁸³

A kormány azonban időközben visszavonta az említett törvénytervezetet a Covid járványra hivatkozva, valamint arra, hogy a vállalkozásoknak alkalmazkodniuk kell a helyzethez, és kellő időt kell számukra kíván biztosítani arra környezettudatosabb és más alternatívák választásához, az azokra való átálláshoz. Ennek érdekében a Kormány tíz milliárd forintos keretet biztosít arra, hogy az érintett cégek a technológia váltást teljesíteni tudják.⁸⁴ Fél évvel később az Országgyűlés 195 igen szavazattal, tartózkodás és nemleges szavazat nélkül 2020. július 3-i ülésnapján fogadta el. 2020. július 15-én hirdették ki, és. 2021. július 1-jén lép majd hatályba.

E jogszabállyal a jogalkotó több ponton is módosítja a környezetvédelmi, valamint a környezetvédelmi termékdíj törvényt. A környezetvédelmi törvényben a „Hulladékok” alcím kapott helyet, és egészült ki.⁸⁵ E szerint a környezetterhelés megelőzése és csökkentése érdekében a „Kormány e törvény végrehajtására kiadott rendeletben korlátozhatja, vagy megtilthatja azon termék gyártását, forgalomba hozatalát, felhasználását és kereskedelmét, amely jellemzően egyszeri használat után hulladékká válik, vagy ha e termék a környezetet kevésbé terhelő termékkel helyettesíthető.”

A módosítás révén a 2. § kiegészül több fogalom meghatározással is. Elsőként a biológiailag lebomló műanyag fogalmával, amelyet a törvény a következőképpen határoz meg: „olyan műanyag, amely fizikai és biológiai bomlásra képes úgy, hogy végül szén-dioxiddá (CO₂), biomasszává és vízzé bomoljon le, és amely a csomagolásra vonatkozó európai szabványokkal összhangban komposztálás és anaerob lebontás útján hasznosítható;”

83 <https://nemzeti.net/kiderult-miert-csuszik-az-egyszer-hasznalatos-muanyagok-betiltsa-15873341.html> (2020.11.25.)

84 <https://hirtv.hu/magyarorszageloben/kaderjak-peter-betiltilja-az-egyszer-hasznalatos-muanyagokat-2021-julius-1-jevel-a-kormany-2502360> (2020.09.22.)

85 http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=220824.386626 (2020.09.22.)

A könnyű műanyag hordtasak „olyan műanyag hordtasak, amelynek falvastagsága 50 mikronnál kevesebb.” A műanyag hordtasak fogalma pedig a következő lesz: „olyan, műanyagból készült, fogófüllel ellátott vagy fogófül nélküli hordtasak, amelyet az áruk vagy termékek értékesítési pontján biztosítanak a fogyasztók részére, a hajlékonyfalú műanyag hűtőtasak vagy hűtőtáska kivételével.” Emellett a nagyon könnyű műanyag hordtasakok fogalmát a következőképp határozza meg: „olyan műanyag hordtasak, amelynek falvastagsága 15 mikronnál kevesebb, és amelynek felhasználása higiéniai célokat szolgál, vagy amelyet ömlesztett élelmiszerek elsődleges csomagolására használnak azokban az esetekben, amikor az segít megelőzni az élelmiszer-pazarlást.”

A környezetvédelmi termékdíj törvény módosítása során, a mellékleteket tekintve megváltozik az egyes csomagolószerekhez kapcsolódó környezetvédelmi termékdíj mértéke, amely 57 Ft/kg-ról 1900Ft/kg-ra emelkedik, azaz a hússzorosára, a nem lebomló termékek esetén. A lebomló anyagból készült termékek esetében a nulla díjtétel helyébe 500 forint lép.

Az egyes energetikai és hulladékgazdálkodási tárgyú törvények módosításáról szóló 2021. évi II. törvény szintén a meghirdetett Klíma- és Természetvédelmi Akcióterven alapszik. E törvény a környezet védelmi törvény módosításaként, a kötelező visszaváltási díj bevezetését rögzíti, méghozzá az egyszer használatos italcsomagolások esetében ezáltal kötelezővé tennék az italcsomagolások visszaváltását itthon. Ezek körébe tartoznak a PET-palackok, az alumínium és papír italos dobozok. A csomagolóanyagok pontos körét a törvényt követő kormányrendelet határozza majd meg, amely várhatóan 2023. július 1-től lépteti majd életbe.

A Greenpeace az italcsomagolások újrahasznosítása és újrahasználata, újratöltése érdekében, aláírásgyűjtést kezdeményez, illetve kampányt indít a tartós, újratölthető italcsomagolások és a többször használatos termékek népszerűsítéséért is.⁸⁶

4.2. Az Európai Unió jogának való megfelelés vizsgálata

A vonatkozó uniós és magyar jogforrások elemzését követően, az irányelvekben foglalt kötelezettségek magyar jogba való átültetését vizsgálom, hogy meggyőződhessenem, hol tart jelenleg az egyszer használatos műanyagokra vonatkozó jogi szabályozás kialakítása.

A törvény tartalmazza EU jogával való megfelelést, mely alapján, az egyszer használatos műanyag törvény, a könnyű műanyag törvény, valamint a SUP irányelv szolgál az implementáció alapjául.

Fontos megjegyezni, hogy 2018 szeptemberében a Kormány úgy nyilatkozott, miszerint egy kétlépcsős stádiumban gondolkodnak.” Az első 2019. január 1-jétől indulna, amelyben – ösztönző jelleggel – a kereskedelmi felhasználását ezeknek a zacskóknak a termékdíjtörvényben módosítottan a legmagasabb termékadókategóriába tennénk. Ezt

86 [https://www.greenpeace.org/hungary/sajtokozlomeny/7713/vegre-vege-lehet-az-egyszer-hasznalatos-italcsomagolasokbol-szarmazo-szemethegyeknek/\(2020.11.10\)](https://www.greenpeace.org/hungary/sajtokozlomeny/7713/vegre-vege-lehet-az-egyszer-hasznalatos-italcsomagolasokbol-szarmazo-szemethegyeknek/(2020.11.10))

követően 2021. január 1-jétől teljes körű tiltást vezetnénk be ezekre a kategóriákra.” Látható, hogy a Kormány a műanyag hordtasakok legmagasabb környezetvédelmi díj-kitételeinek besorolását – ám a tervezettnél később – teljesítette, azonban a 2021. január 1-jétől bevezetésre kerülő tiltás elmaradt. Ennek fényében rögzíthető, hogy az eddig elfogadott törvény visszalépésnek tekinthető a Kormány saját korábbi, jóval zöldebb javaslatához képest, amelyben a megjelölt egyszerhasználatos műanyagok betiltásáról rendelkezett volna.⁸⁷

Az irányelvi kötelezettségeket összegezve arra a következtetésre jutottam, hogy a magyar szabályozás csak részben tesz eleget az irányelvekben foglaltaknak. A hulladékmegelőzése érdekében a tagállamoknak olyan nemzeti fogyasztáscsökkentési célokat kell meghatározniuk, amelyek alkalmasak a hulladékok csökkentésére. A termékdíjak emelésével ez cél megvalósítható. Ez azonban csak szigorítás, az irányelv 5. cikkében foglalt tiltásra egyelőre nem került sor. Kérdéses, hogy a termékdíj emelés, mint gazdasági módszer mennyiben lehet hatásos, mint tilalommal, mint közigazgatási módszerrel szemben. Az irányelv 9. cikke az elkülönített gyűjtésre vonatkozó kötelezettségeket rögzíti, ahol a betétdíjas rendszer kialakítása szerepel. A kötelező visszaváltási rendszer bevezetésével 2023-tól e kötelezettség végrehajtására előreláthatólag sor kerül.

Természetesen a felhatalmazó törvénnyel a jogalkotó megágyaz a további szabályozásnak, további termékek körében bővülés várható, jelenleg azonban csak a műanyag hordtasakok és az egyszer használatos italcsomagolások esetében valósult meg előrelépés. Ez ösztönzi az italcsomagolási hulladékok minél nagyobb arányú visszagyűjtését és azokból újra csomagolás előállítását. Fontos azonban megjegyezni, hogy amíg hazánkban a PET-palackok esetében 20-30% az újrafeldolgozási arány, addig ez más betétdíjas országokban 90% felett van, így a betétdíjas rendszer fejlesztése szintén szükséges része kell, hogy legyen a szabályozásnak.

A törvényben tehát még jelenleg nincs szabályozás alá vonva további egyszer használatos műanyagok köre, úgy, mint fültisztító pálcikák, evőeszközök, tányérok, szívószálak, italkeverő pálcikák, léggömb és pálcikái, ételtároló edények, italtárolók, és italtartó poharak köre.

5. A hulladékmentesség országa: Svédország

Az Európai Unió tagállamainak hulladékgazdálkodását megvizsgálva arra juthatunk, hogy az újrahasznosítás kérdésében Svédország kiemelkedik, hiszen egyfajta „hulladék-mentesség” valósult meg országukban. A háztartási hulladék 99%-át újrahasznosítják, így ennek eredményeképp csak a hulladék 1%-a kerül hulladéklerakó telepre. Svédországban 1975-ben az újrahasznosítási arány még csak 38 százalék volt, azonban megállapíthatjuk, hogy mára újrahasznosítási forradalmon mentek keresztül.⁸⁸ Az

87 <https://magyarnemzet.hu/velemenyt/betiltjuk-az-egyszer-hasznalatos-muanyag-termekeket-8243826/> (2020.09.22.)

88 <http://szelektalok.hu/a-sved-ujrahasznosito-forradalom/> (2020.09.22.)

újrahasznosító állomások 300 méterre találhatók a lakóhelyektől, az emberek saját háztartásukban válogatják külön a hulladékot, majd azt speciális tárolókban vagy hulladékudvarokban helyezik el.

Külön gyűjtik az újságot, műanyagot, fémet, üveget, elektromos berendezéseket, izzókat és elemeket. Az önkormányzat még arra is ösztönzi a lakosságot, hogy az élelmiszer-hulladékot is szelektálják, melyből biogáz üzemanyagot állítanak elő. Speciális hulladékgyűjtő autók is közlekednek, amelyek átveszik a lakosságtól az elektronikus és veszélyes hulladékot. Az újságpapírból papírmassza készül, az üvegeket újra használják, vagy beolvasztják, a műanyagból alapanyag készül, az ételmaradék komposztálható, vagy komplex kémiai folyamatok eredményeként biogáz készül belőle.

A szemetes autók gyakran újrahasznosításból származó árammal vagy biogázzal üzemelnek. A szennyvizet ivóvíz tisztaságúra tisztítják. A kommunális szemet egyik feléből újrahasznosított termékeket, és alapanyagokat készítenek, az ételhulladékból pedig biogáz üzemanyagot állítanak elő.

Évente 4,4 millió tonna hulladékot termelnek, melynek másik feléből elektromos áramot termelnek, az úgy nevezett, „waste-to-energy”, „hulladékból energia” technológiával,⁸⁹ az erőmű által termelt elektromos áramot a hagyományos távvezetéseken keresztül jut el a lakossághoz. A hulladék erőművek 950 000 otthon fűtéséhez biztosítanak elegendő energiát és 260.000 otthont látnak el elektromos árammal, s a termelt elektromos áramot a hagyományos távvezetéseken keresztül jut el a lakossághoz. Az embereket az állam ösztönzi, a svéd televízióban, ahol videók sarkallják az embereket arra, hogy a használt palackokat vigyék vissza az élelmiszerboltokba. Adókedvezmény igényelhető a háztartási berendezések javítási költségei után, ezáltal ösztönözve a lakosságot a tartós használatra, javíttatásra, új termékek beszerzése helyett.

5.1. A svéd Környezetvédelmi Törvénykönyv

A svéd Környezetvédelmi Törvénykönyvet 1998-ban fogadták el, majd 1999. január 1-jén lépett hatályba. A kódex 33 fejezetet tartalmaz, amelyben csaknem 500 szakasz kap helyet. A Kódex csak az alapvető környezetvédelmi szabályokat tartalmazza, a részletesebb rendelkezéseket a kormány által kiadott rendeletek alkotják.⁹⁰ A Törvénykönyv első része fogalmazza meg az általános rendelkezéseket, amelynek első fejezetében szerepelnek a célkitűzések, valamint a törvény alkalmazására vonatkozó előírások.

A célok között említhető a fenntartható fejlődés, mely biztosítja az egészséges és megalapozott fejlődést a jelen és a jövő generációi számára. E fejlődés azon a tény felismerésén alapszik, miszerint a természet méltó a védelemre, így minden egyén felelősséget visel a természeti erőforrások bölcs kezeléséért. A környezeti minőségi célkitűzések útmutatóként szolgálnak a kódex által meghatározott célok eléréséhez, így ezek között szerepel a tiszta

89 <https://impressmagazin.hu/svedorszag-mar-nem-szemetel-a-hulladek-99-at-ujrahasznositjak/> (2020.09.22.)

90 <https://www.government.se/legal-documents/2000/08/ds-200061/> (2020.09.22.)

levegő, a kiváló minőségű talajvíz, a fenntartható tavak és vízfolyások, virágzó vizes élőhelyek, kiegyensúlyozott tengeri környezet, fenntartható partok és szigetek, fenntartható erdők, a biztonságos sugárzási környezet, védő ózonréteg, és a klímaváltozás korlátozása.⁹¹

A Kódex 15-ik fejezete tartalmazza a hulladékokra és a gyártók felelősségére vonatkozó előírásokat. A hulladék definícióját a következőképpen határozza meg: „minden tárgy, anyag vagy anyag meghatározott hulladékkategóriába tartozik, amelyet a tulajdonos ártalmatlanít vagy ártalmatlanítani szándékozik vagy köteles”. Szerepel benne továbbá a háztartási hulladék fogalmát is, amelyek a „háztartások és más forrásból származó hasonló hulladékok”.

A hulladékkategóriákat külön rendelet írja le, amely megfelel az Európai Hulladék-katalógus (EWC) kategóriáinak.⁹²

A gyártók felelősségére vonatkozóan a törvény előírja, hogy a kormány szabályokat adhat ki a termelők kötelességére vonatkozóan, hogy a hulladék összegyűjtése, elszállítása, újrafeldolgozása, újrafelhasználása vagy eltávolítása oly módon történjen meg, hogy az megfeleljen az előírt követelményeknek a hulladékgazdálkodás, az egészség, és a környezet szempontjából.⁹³ Ilyen szabályokat szükséges előírni az árucikkekből származó hulladékokra, vagy a Svédország által gyártott, behozott, vagy Svédország által értékesített csomagolás termelőknek és a tevékenységük során keletkező hulladéknak.⁹⁴

A kormány emellett meghatározhatja az összetételre, újrafelhasználhatóságra és a követelményekre vonatkozó szabályokat is, a csomagolás újrafeldolgozhatósága szempontjából. Ezek a szabályok előírhatják a gyártók számára, hogy címkézzék meg a termékeket, csomagolásokat, adjon meg minden olyan információt, amely a fogyasztók számára releváns, mint például a gyűjtésre és az újrafelhasználásra vonatkozó információk.

Minden önkormányzatnak el kell fogadnia a települési hulladékkezelési rendszert, és a hulladék ártalmatlanítási tervet. A hulladékgazdálkodási rend meghatározza az ártalmatlanítás szabályait, a hulladékártalmatlanítási terv pedig tartalmazza az önkormányzat hulladékmennyiségére vonatkozó adatokat, valamint az önkormányzat által a hulladék mennyiségének és veszélyességének csökkentése érdekében tett intézkedéseket.⁹⁵

Az önkormányzatok feladata a háztartási hulladék elszállítása, újrahasznosítása és ártalmatlanítása az EU igényeinek figyelembevételével, valamint gondoskodniuk kell az eldobott elemek megfelelő gyűjtőrendszereiről, s azok rendezéséről és eltávolításáról újrahasznosításáról vagy ártalmatlanításáról.

91 [http://www.swedishepa.se/Guidance/Laws-and-regulations/The-Swedish-Environmental-Code/\(2020.09.26\)](http://www.swedishepa.se/Guidance/Laws-and-regulations/The-Swedish-Environmental-Code/(2020.09.26))

92 <http://hulladetek.hu/> (2020.09.22.)

93 <https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6790-8.pdf?pid=21184> (2020.09.26.)

94 <https://www.svk.se/siteassets/english/dam-safety/environmental-code-and-ordinances---a-summary.pdf> (2020.09.22.)

95 <https://www.kemi.se/en/rules-and-regulations/environmental-code-acts-and-ordinances> (2020.09.29.)

Az Európai Unió Hulladék Keretirányelve előírja a tagállamok számára, hogy alkossák meg saját hulladék megelőző nemzeti programjukat, ezért a svéd Környezetvédelmi Ügynökség elkészítette a Svéd Nemzeti Hulladék Megelőzési Programot (2018-2023). A dokumentum egyik alapvető célkitűzése egy olyan körforgásos gazdaság megvalósítása, amely nulla hulladékot termel, és ahol a természeti erőforrások fenntartható felhasználására kerül sor. Ennek érdekében a termékeket újrahasznosítható anyagokból kell készíteni. Az anyagokban lévő veszélyes anyagokat fokozatosan meg kell szüntetni, és a továbbiakban azokat nem szabad újra felhasználni. Ezen túlmenően minden önkormányzat rendelkezik saját hulladékgazdálkodási tervvel, amely tartalmazza az önkormányzaton belüli hulladékokról és a hulladékok ártalmatlanításáról szóló információkat.

A svéd Környezetvédelmi Ügynökség igazgatója úgy nyilatkozott a kérdéssel kapcsolatos, hogy- „Úgy gondolom, a tökéletes újrahasznosítás lehetséges, és megéri foglalkozni a gondolattal. Nulla hulladék – ez a jelszavunk. Szeretnénk, ha kevesebb hulladék keletkezne, és ami keletkezik, az is újra hasznosulna. A tökéletesség talán soha nem valósul meg, de egy bizonyos: az elképzelés mindenképpen lenyűgöző.”⁹⁶

Figyelemreméltó továbbá az is, hogy 2020. január 29-én a svéd parlament megszavazta a műanyag zacskókra kivetett adó jóváhagyását is. Így az új szabályok szerint a legtöbb műanyag zacskóra áremelés várható.⁹⁷ A kormány szerint a törvény célja „megakadályozni a mikroműanyagok terjedését”. A műanyag zacskók új jövedéki adója 2025-ig igyekszik teljesíteni az Európai Unió azon célját, hogy az egy főre eső felhasználás kevesebb, mint 40 műanyag zacskó legyen évente.⁹⁸

6. Alternatívák, pozitív gyakorlatok a hulladékhierarchia mentén haladva

Különböző alternatív alapanyagtypusok kifejlesztése jelenleg is folyamatban van, melyek a műanyag helyettesítésére szolgálhatnak, valamint felhasználhatóak s működőképesek lehetnek, azonban az általános kiválthatóság kérdésére még nem születtek hathatós megoldások, piaci részesedésük egyelőre alacsony.⁹⁹

Mindenekelőtt fontosnak tartom megjegyezni, hogy vannak olyan, az egyszer használatos műanyag termékek alternatíváiként kijelölt megoldások, amelyek jelenleg is elérhetőek számos üzletben, azonban ezek ipari komposztálása nem sikeres, így nem jelentenek valós és hatékony környezetbarát megoldást. Ez a műanyagfajta nem más, mint a biológiai úton lebomló műanyagok köre, amelyet a SUP irányelv szintén tiltásra kötelez, ám a magyar szabályozás egyelőre csak a nulla díjkitétel helyébe, 500Ft/kg-os termékdíjat állapít meg.

96 <https://sweden.se/nature/the-swedish-recycling-revolution/> (2020.09.22.)

97 <https://www.loc.gov/law/foreign-news/article/sweden-parliament-votes-to-adopt-tax-on-plastic-bags/> (2020.09.22.)

98 Az Európai Parlament és a Tanács 1994. december 20-i 94/62 /EK irányelve a csomagolásról és a csomagolási hulladékról (2020.09.22.)

99 SZABÓ László: *A műanyag csomagolások környezetvédelmi szabályozásváltásának várható hatásai*, Budapest, BGE, 2019. 419.

A bioműanyag egy összefoglaló név a műanyagok egyik típusát, a bioalapú műanyagokat és a biológiai úton lebomló műanyagokat foglalja magában. Az oxo-degradábilis, azaz „széteső” műanyagok is ide tartoznak, amelyekhez fémsókat adnak adalékként, így a fény hatására mikroműanyagokká aprózódnak. E műanyagok tehát nem bomlanak le, mindössze darabokká esnek szét, így fokozva a műanyagszennyezést. Eközben mégis komposztálható műanyagoknak is szokták hívni őket, pedig az elnevezés félrevezető. Jelenleg Magyarországon a komposztálható műanyagok hulladékainak megfelelő kezelésére nincsen lehetőség, így hulladéklerakókban és égetőkben történik az ártalmatlanításuk. Fontos és előremutató rendelkezése a SUP-irányelvnek ugyanakkor az, hogy bioműanyagokat, azaz a bioalapú és biológiai úton lebomló műanyag termékeket, és oxodegradábilis (széteső) műanyagok forgalmazását kifejezetten megtiltja.

A hulladékhierarchia első eleme a megelőzés. Példának említeném, hogy az egyszer használatos műanyagok tekintetében Olaszország is adót vezetett be, így ezen műanyagok csomagolására kilogrammonként 0,45 euró adó került megállapításra, a műanyag újrafeldolgozásának pénzügyi ösztönzése céljából. Az adó a 2020-as gazdasági év állami költségvetésében jelenik meg először, és nem érinti azokat a műanyag termékeket, amelyeket újrafeldolgozással állítottak elő.

Fontos a hulladékok mennyiségének csökkentése is. Az Olaszországi Contarina rendszer szerint, a kidobott hulladék mennyiségével arányos díjkifizetést alkalmaznak, minél kevesebb hulladékot termel egy háztartás, annál kevesebb hulladékkezelési díjat kell fizetnie. Támogatják a zöldhulladék megfelelő kezelését, és a komposztálást, a házilag komposztálás esetében a díj bizonyos százalékát elengedik.

Az újrahazsnálat és újrafeldolgozás elvén haladva, kijelenthető, hogy a visszaváltási rendszer bevezetésével kapcsolatos törvényjavaslatból hiányzik az újratöltés, újrahazsnálat előírása, míg újrahazsnosítható csomagolások bevezetése is kiemelten fontos lenne. A PET-palackok esetében a visszaváltást a betétdíjas rendszer bevezetésével is motiválni lehetne. A Greenpeace által szervezett közvélemény kutatás felmérései alapján a Magyarországon élők 86% ért egyet az előbbi javaslatokkal, így ez a megoldás előzetesen is nagy szimpátiának örvend.

E megoldás jövőbeni sikerességét alátámaszthatja a finn betétdíjas rendszer is, hiszen Finnországban az italcsomagolások visszaváltásának aránya meghaladja a 90%-ot. De a Franciaországban kiterjesztett gyártói felelősségi (EPR) rendszerek bevezetése is az újrafelhasználást és újrafeldolgozást ösztönzi a használt bútorok esetében. Mindazonáltal szükség lenne, egy olyan fejlett hulladék gazdálkodási rendszer kialakítására, amely a jelenleginél több hulladékfajta gyűjtési lehetőségét biztosítja. Így nem csak a fő anyag típusokat lenne lehetőség külön gyűjteni, hanem azok altípusait is. E gyűjtési rendszer magasabb szintű kialakításához a Hulladék törvény módosítására van szükség. Egy ilyen megfelelően kiépített hulladékkezelési struktúra mellett, jelentősebb arányú újrahazsnosítás valósulhatna meg.

Ígéretes alternatíva lehet a PET-palackok helyettesítésére kifejlesztett spanyol találmány, amely egy vizesbuborék, s amelyet, ha tovább tudnak fejleszteni, hamarosan már

piacra is kerülhet. A buborék úgy készül, hogy a vizet gömb alakúra fagyasztják, s ezt a jéglabdát kalcium-klorid oldatba mártják, amely zselés réteget képez a jég felületén. Ezt követően barna algakivonatból álló oldatba helyezik, amely második membránként tovább erősíti a bevonatot. Hosszú algafürdőt követően a héj egyre vastagabbá és erősebbé válik. Lebomlik, így nincs a környezetre káros hatása.¹⁰⁰

Az egyik legérdekesebb alternatívát két magyar lány, Madaras Liz, és Lévay Krisztina hozta létre, amely nem más, mint egy olyan baktérium koktél, amely az egyszer használatos műanyag csomagolásokat mintegy 6-8 hét alatt lebontja.¹⁰¹ Ezzel a megoldással a körkörös gazdaságra törekvés is megvalósul, hiszen ugyanaz a műanyag csomagolás folyamatosan újrafelhasználhatóvá válik. Az eljárás minden előzetes kémiai kezelés, feldolgozás és komolyabb tisztítás nélkül képes eltüntetni a műanyagot, nem szabadul fel semmilyen káros anyag sem a folyamat során.¹⁰²

Az ártalmatlanítás nem véletlenül szerepel a hulladékhierarchia legalján, hiszen ez a legártalmasabb alternatíva Földünk számára. A cél, a körforgásos gazdaságra való teljes átállás, tehát az ártalmatlanítás megszüntetése kiemelten fontos. Ameddig ez nem valósítható meg teljes mértékben, hiszen a világ számos pontján jelenleg alkalmazzák, nagyfokú hulladéklerakási és égetési adó emelése lenne szükséges, ezzel is szorgalmazva e módszer elhanyagolását, s más fenntartható módok kialakítását.

Spanyolországban, Katalániában azon települések számára, amelyek a keletkező hulladékot megfelelő módon kezelik – s így a lerakást és égetést elkerülik – adó visszaigénylési lehetőséget biztosít az állam. A katalán jogszabályok ösztönzik a helyi önkormányzatokat az elkülönített gyűjtés arányának növelésére.

Meglátásom szerint a jogalkotó számára nagy felelősség milyen jogi szabályozást alkot e témában, hiszen amíg közvetlenül ránk – Magyarország területén élőkre - vonatkozik kötelező módon, közvetetten mégis hatással van nem csak Európára, hanem az egész világra. Úgy gondolom, az egyszer használatos termékek forgalmazásának és forgalomba hozatalának betiltása az egyik legfontosabb lépés, mind a környezetre való negatív hatása, mind az implementáció határ idejének tekintetében, s amennyiben ezen tilalmat megfelelően betartatják, hatékonyan ellensúlyozhatják a műanyag túlzott használat. A jogszabályok betartatásának érdekében, a magasabb büntetési tételek kiszabására, vagy jelentősebb összegű pénzbüntetésre kellene, hogy sor kerüljön, hiszen az, aki a környezetvédelem ellen cselekszik, tulajdonképpen ugyanúgy a társadalom egyéneinek életét is kockáztatja.

100<https://www.erdekesvilag.hu/eheto-buborekkal-szeretnek-felvaltani-a-kornyzetszeny-nyezo-muanyagpalackokat/> (2020.09.22.)

101<http://ecolounge.hu/zoldmotor/siker-muanyagokat-lebonto-mikrobakat-fejleszto-poli-loop-lett-az-ev-magyar-startupja> (2020.11.10.)

102<https://poliloop.com/hun> (2020.10.10.)

7. Összegzés

A műanyag megváltoztatta a világot, és új lehetőségeket nyitott meg az emberiség életében, azonban jelen szintű termelésének számtalan súlyos következménye jelentkezett, és gyökeres változtatás nélkül további következményekre lehet számítani. Megállapítható, hogy szükség van a műanyagok nagyfokú csökkentésére, újrahasználatára, helyettesítésre, különböző alternatív megoldások fejlesztésére, hogy mindazt a folyamatot -amely jelenleg környezetünkben zajlik és veszélyezteti a jövő generációinak életét is -lassítani lehessen.

Az elmúlt években, a főleg irányelvi formájában megfogalmazott rendelkezések valóban hangsúlyozzák a fellépés szükségességét, mégsem történik érdemi változás, ahogy azt a statisztikai adatok is alátámasztják (az elmúlt néhány évben az unió újrahasznosításra vonatkozó adatai csupán néhány százalékos fejlődést mutattak). Ugyan dolgozatomban nem tértem ki részletesen az unió többi országának szabályozására, mégis megállapítható, hogy Magyarország lemaradást mutat a többi tagállamhoz képest. Vizsgálódásaim során arra jutottam, hogy az EU már korábban felismerte a cselekvés szükségességét, ennek alátámasztására számos dokumentum született a témában, melyekben globális célok megfogalmazására került sor. Ezen célok megvalósítása azonban várat magára, a gyakorlatban nem történik érdemi változás, melyet mi sem támaszt alá jobban a környezeti problémák sokasodása.

Az általam bemutatott uniós források mind széles körben tartalmaznak a hulladékok szabályozására vonatkozó kötelezettségeket és célkitűzéseket, amelyek emellett összefoglalják a műanyagkérdés főbb problémáit és kihívásait is. Ugyanakkor a tagállami kötelezettségek meghatározása mintegy általános jelleggel történik meg, a célkitűzések kidolgozottsága vitatható. A meghatározott célértékek és határidők reálisnak tűnnek, azonban ezek betartása nem minden esetben történik meg (ennek kapcsán érdemes megemlíteném, hogy a könnyű hordtasak irányelv implementációs határideje 2016 volt, ezzel szemben dolgozatomban elemzésre kerülő egyszer használatos műanyag törvény tartalmaz először csökkentésre alkalmas szabályozást, amely nem más, mint a műanyagzacskók termékdíj emelése).

Természetesen az EU nem fogalmaz meg konkrét előírásokat azzal kapcsolatban, hogy az adott tagállam miként ültesse át jogába ezeket- s ez nem is lenne elvárható, hiszen államonként különböző jogrendszeri, kulturális, társadalmi különbségek fedezhetőek fel- ugyanakkor véleményem szerint szorosabb határidőkkel, magasabb célértékekkel, valamint kidolgozottabban megfogalmazott kötelezettségekkel korábbi lépések elérésére is lehetőség lenne. Mint említettem, a célok törvényi kidolgozása, és a megvalósítás gyakorlati része már az államok feladata, azonban e körben további kérdést vethet fel az is, miszerint a jogi szabályozásba implementált, uniós előírás jövőbeli megvalósulására mi a garancia?

Ugyanakkor azt is láthattuk, e terület jogi szabályozásának kialakulása folyamatban van, kutatásom pedig a törvényalkotási folyamat jelenlegi állapotát vizsgálta, így ahogyan azt a jogharmonizáció értékelése során is említettem, az irányelvben megfogalmazott célok csak részleges megvalósulására kerül sor, hiszen a környezetvédelmi termékdíj

emelésével csak szigorítás valósul meg. Az egyszer használatos műanyagok helyettesítésének tekintetében jelenleg is több alternatíva áll rendelkezésre, így ez is megerősíti, hogy a tiltás módszerének bevezetése lenne a legalkalmasabb, amely gyors és szemmel látható eredményt hozhatna.

Mindazonáltal szükség lenne a műanyagok behatóbb, szigorúbb szabályozására, hiszen az egyszerhasználatos műanyagok mellett más műanyag típusok is károsak, amelyek csökkentése ugyanúgy fontos lenne. Az új műanyag törvény mindenképpen előrelépést jelent, de nem tiltja be az egyszer használatos műanyagokat, így az implementáció nem érte el teljes célját. A termékdíjak emelése is egyfajta előrelépés, de szembetűnőeredmény eléréséhez nem elegendő. A jelenleg rendelkezésre álló törvények nem nyújtanak teljeskörű megoldást a műanyagkérdés rendezésére. Kijelenthető, hogy a műanyagokkal kapcsolatban még nincs teljeskörű szabályozás, a jogalkotás folyamatban van, emiatt kutatásom arra az eredményre vezetett, hogy a jogi szabályozás hiányos.

A dolgozatomban foglalt hipotézisemre reflektálva, és mindent egybevetve megállapítottam, hogy a SUP irányelvben foglalt kötelezettségek átültetése még nem valósult meg teljes egészben, így a jelenlegi, aktuális magyar szabályozás, még nem nyújt teljeskörű megoldást az egyszer használatos műanyagokkal kapcsolatban.

A műanyag szennyezés kiemelt jelentőségének köszönhetően megszületett az igény újabb törvények megalkotására, a dolgozatomban vizsgált új hazai törvények megágyaznak a további szabályozásnak, így e kérdéskört a későbbi jogalkotás fényében érdemes tovább vizsgálni.

A HATÁRON TÚLI NEMZETTESTEKKEL KAPCSOLATOS IGAZGATÁSI TEVÉKENYSÉGEK ÉS TÁMOGATÁSPOLITIKA VIZSGÁLATA A KÁRPÁT-MEDENCEI ÁLLAMOK TÜKRÉBEN¹

SZŰCS DÁNIEL
joghallgató (*KRE ÁJK*)

Témavezető:
MÓRÉ SÁNDOR
egyetemi docens (*KRE ÁJK*)

„Adj nekem egy jó anyát, és én adok neked egy jó nemzetet.” (Bonaparte Napoleon)

1. Bevezető

Vizsgálódásom alapja a magyar szabályozásnak a határon túli magyarokra vonatkozó eleme. Ez a szabályzó törvényi szinten jelent meg, mely méltó módon tükrözi annak legitím mivoltát. A jogalkotó a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény (továbbiakban: Szátv.) formájában rendelkezik a Magyarország határain túl élő magyarokról. A Státusz-törvénynek is nevezett jogszabály több – a rendszerváltozás után megfogalmazódott – igényt és jogpolitikai indokot testesít meg, s egyben a modern kor jogi vívmányának is tekinthető. A magyar szabályozás vizsgálata során fogalmazódott meg bennem az a jogtudományi relevanciával is bíró kérdés, hogy a régiókn-béli országok esetében is feltérképezhető-e az a rendkívül részletes és átlátható, a határon túli nemzettestekre vonatkozó jogi szabályozási struktúra, mely hazánk esetében rendelkezésre áll. A jogszabály megalkotásának szükségessége több aspektusból vizsgálandó. *Egyrészt* fontos leszögezni, hogy a legitím jogszabály garanciális biztosítékként szolgál az abban foglalt jogok és kötelezettségek kikényszeríthetősége szempontjából. *Másrészt* az ily módon fennálló szabályozás mind társadalmi-kulturális, mind gazdasági-financiális, és nem utolsó sorban politikai relevanciával bír. A kulturális összetartozás jegyében megemlíthetjük azt a kohéziós erőt, amely a mindenkori nemzeti közösség hagyományai útján e törvényben testet ölt. A nemzeti öntudat és identitás önmagában is fontos kérdés, azonban Trianon 100. évfordulója még inkább az aktualitás talajára helyezi e témakört.

1 Szűcs Dániel: A határon túli nemzettestekkel kapcsolatos igazgatási tevékenységek és támogatáspolitikai vizsgálata a kárpát-medencei államok tükrében; XXXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia; Közigazgatási Jogi Tagozat 2 (Különös rész); Magyar Ügyvédi Kamara tagozati különdíja, Alapvető Jogok Biztosának Hivatalának tagozathoz nem kötött témaköri különdíja.

1.1. A kutatás létjogosultsága

A határon túli nemzetesteknek szükségük van az anyaország segítségére és támogatására. *Egyrészt* azért, mert egyedül – az esetek túlnyomó részében – nem képesek kivívni nemzeti jogukat, amelyek többek között biztosítják a saját intézményeik fölötti kollektív demokratikus kontrollt, valamint nem tudják önállóan fenntartani és fejleszteni intézményrendszerüket. *Másrészt* azért, mert szerves kötődés áll fenn maga a közösség és az anyaország kultúrája között, melyre akkor is szükségük lenne a fejlődésük és nemzeti fennmaradásuk érdekében, ha minden igényelt jogukat megadná a befogadó állam, melyben élnek. A nemzeti identitáspolitika fejlesztéséhez elengedhetetlen a határon túli nemzetestek (közösségek) helyzetének rendszeres és hiteles felmérése, a problémás és fejlesztésre szoruló területek feltérképezése, illetve a megoldások joganyagban és gyakorlatban történő megvalósítása.²

1.2. Kutatási terület

A magyar jogalkotó 2001-ben alkotta meg a Státusztörvényt, mely a 21. századi politika egyik alapköveként értelmezhető. A jogalkotói célok között szerepelt, *egyrészt*, hogy a fogadó államban élő magyar kisebbség tagjai személyi jogainak biztosítása terén Magyarország felelősséget vállaljon polgáraiért, mely aktusával a szomszédos államokban élő magyarságnak a szülőföldjén való boldogulásának, Magyarországgal való kapcsolatainak fenntartásának, magyar nemzeti azonosságtudata megerősítésének, valamint a magyar kulturális örökséghez való kötődésének elősegítését kívánta. *Másrészt* a törvény megalkotása diplomáciai szempontból is jelentős volt tekintettel a közép-európai térségben fennálló külpolitikai konstellációra, a magyar állam által vállalt nemzetközi jogi kötelezettségre, valamint az időben ugyan később következő, de nagy jelentőségű Európai Unióhoz történő csatlakozásra.

Dolgozatom témája a kelet-közép-európai országok saját határaikon túlnyúló nemzetiségi támogatáspolitikája, avagy azon kérdések, hogy milyen jogi szabályozás fényében, milyen eszközökkel, támogatásokkal, valamint ehhez kapcsolódó intézményi rendszerrel és eljárási kerettel támogatják a határon túl élő (saját) nemzetiségi résztvevőiket. Eredeti elképzeléseim szerint a kutatás kiterjedt volna a Státusztörvényben nevesített valamennyi állam³ nemzetiségi támogatási politikájának vizsgálatára, azonban a forrásanyagok összegyűjtése során arra a következtetésre jutottam, hogy ezen tanulmány keretein belül csak a Horvát Köztársaság, Románia, valamint Ukrajna szabályozási struktúráját elemzem. A három ország kiválasztása nem „önkényesen” történt: ezen országok tekintetében találtam

2 MÓRÉ Sándor – KOVÁCS Viktória: *A határon túli magyar közösségekkel kapcsolatos igazgatási tevékenységek természetrajza*. *Glossa Juridica* 2020/1-2. 242.

3 A Szátv. 1. § (1) bek. alapján „[a] törvény hatálya a Horvát Köztársaságban, Romániában, a Szerb Köztársaságban, a Szlovák Köztársaságban, a Szlovén Köztársaságban vagy Ukrajnában (...) lakóhellyel rendelkező, magát magyar nemzetiségűnek valló személyre terjed ki.”

hozzáférhető anyagot az általam beszélt nyelveken, illetve – a terjedelmi korlátokra figyelemmel – az összehasonlítás és az elemzés mélysége is indokolta a vizsgálandó országok körének szűkítését. A hazai jogtudomány képviselői által már ismert magyar szabályozást önálló fejezetben nem mutatom be,⁴ azonban az említett országok jogi konstellációiban működő modellek ismertetésénél – az összehasonlítás módszerét alkalmazva – utalok a hazai szabályozásra is. Annak tükrében, hogy ezen államok népessége szignifikánsan eltér Magyarország népességétől, lehetőség nyílik arra, hogy lakosságarányban eltérő országos modelleket vizsgáljunk abból a célból, hogy a nemzetiségi támogatáspolitikák miként alakul. Felmerül a kérdés, hogy vajon hogyan térképezhető fel e jogi struktúra egy – Magyarországhoz képest – közel fele akkora, kétszeres, valamint nagyságrendekkel nagyobb (négyeszeres) népességű államban.⁵ Ukrajna nem csak négyszer akkora népességszáma miatt releváns, hanem azért is, mert nem tagja az Európai Uniónak, ellentétben a két másik vizsgált országgal. Tanulmányom arra tesz kísérletet, hogy bemutassa a dolgozat témája által lefedett államokban működő határon túli nemzettestekkel kapcsolatos politikát, melynek szerves részét jelenti az anyaország felelősségvállalása, a határon túli népesség-vándorlás rövid történeti áttekintése és aktuális helyzete, a határon túli közösségekkel kapcsolatos állami törekvések alapvetései, továbbá a nemzetpolitikai támogatási rendszer egyes aspektusai. Ezen utóbbi esetében különös figyelemmel a fennálló intézményrendszerre, valamint a támogatások és kedvezmények igénybevételét elősegítő eljárásjogi struktúrára. Tanulmányom megírásához tudományos tényfeltáró kutatást végeztem, melynek eredményeként a már ismert magyar szabályozáson túlmenően vizsgálom dolgozatomban az előbb említett politikát országos modellekre bontva.

2. Origó: Nemzetfelfogás - a nemzet jelentéstani dimenziói Európában

A társadalomtudományi szakirodalom alapvetően két nemzetfogalmat nevesít. Egyrészt a politikai vagy államnemzet, *másrészt* kulturális-nyelvi nemzet. Anthony D. SMITH – e két fogalmi dimenzió földrajzi elterjedésére tekintettel – alapvetően *nyugati* (politikai) és *keleti* (nyelvi-kulturális) nemzetmodellről értekezik, melyek közül az előbbi Nyugat-Európára és az Amerikai Egyesült Államokra, míg az utóbbi Európa keleti felére jellemző.⁶ A politikai közösség szorosan kötődik a nép és a nemzet fogalmához, amelynek központi eleme az állampolgárság.⁷ A francia forradalom „az egy nép, egy terület (vagy állam), egy kormány” jegyekkel határozta meg a nemzetet. Innen már csak egy lépést kellett tenni a modern

4 Lásd: MÓRÉ – KOVÁCS i.m. 239-267; BITSKEY Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal, 2010. 269.

5 A Világbank Adatbázis 2019. évi felmérése alapján a három vizsgált ország népessége a következő. Horvát Köztársaság: 4 067 500 fő; Románia: 19 356 540 fő; Ukrajna: 44 385 150 fő. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL> (2020.10.22.)

6 SMITH, Anthony D.: *National Identity*, Las Vegas, London, Reno, 1991. 8-15.

7 GYÓRFI Tamás: 2. § [Általános rendelkezések]. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. Budapest, Századvég Kiadó, 2009. 222.

nemzetállam gondolatához.⁸ A francia nemzetfelfogást azonban a nyelvileg és kulturálisan nagyon sokszínű Közép- és Kelet-Európában élő népek nem tudták felhasználni ambícióik megvalósítására, a politikailag szétdarabolt német nyelvterületeken pedig, ahol éppen a francia forradalom hatása alatt született meg a német egység gondolata, csak több mint hetven évvel később tudott ez megvalósulni.⁹ Ezen államok tekintetében az *egy államhoz tartozás* mellett sokkal inkább a *közös származás*, emlékezet, valamint kultúra és nyelv vált fontossá. „A nemzet két típusának Európa nyugati és keleti felére jellemző kialakulását a nyelvhasználat is jól tükrözi. Az angol nyelvben a nemzet (nation) első jelentése azonos az állammal (state), valamint az országgal (country), a nemzetiség (nationality) pedig elsődlegesen állampolgárságot (citizenship) jelent. A közép- és kelet-európai nyelvek ezzel szemben világos különbséget tesznek nemzet (Nation) és állam (Staat), illetve a nemzetiség, mint etnikailag és/vagy kulturálisan elkülönülő embercsoport (Nationalität) és a politikai kötelékre utaló állampolgárság (Staatsangehörigkeit) között.”¹⁰ A nemzet szót a magyar nyelvben rögzült jelentéstartalom szerint *kultúrnemzeti (keleti) értelemben használjuk*.¹¹ Ennek okán a nemzet az adott nyelvi-kulturális közösség egészét jelenti számunkra függetlenül attól, hogy tagjai egy vagy több államban élnek. A nemzetiséget, mint fogalmat azonban ettől eltérő módon nemzetrészként, vagyis az egy nemzethez tartozó emberek közösségének egy más államban élő részeként fogjuk fel, ahol szerepük nem domináns.¹² Alapvetésként tekintünk arra, hogy a nemzeti identitást kialakító és formáló tényezők között elsődleges szerepet kapnak a közös nyelv és kultúra, valamint a kulturális hagyományok. SMUK Péter szerint az iméntiek ugyan a kultúrnemzet fogalmi elemeit jelentik, azonban a modern nemzetállam ezeket normatív rangra emelve integrálja a politikai közösséget.¹³ A felgyorsult világ és a globalizáció korában az identitás kialakulásának és formálódásának során egyre nagyobb szerepet tölt be a nemzetközi tömegkultúra. Ennek következtében csökken a nemzeti – s ezzel együtt értve még inkább a nemzetiségi – kultúra jelentősége.¹⁴ Ezzel egyetértésben nyilatkozik MAJTÉNYI Balázs az alkotmányos értékek migrációjának jelenségéről. Álláspontja szerint az egyes államok nemzeti identitását a helyi, lokális társadalmi folyamatok mellett regionális és

8 PETRÉTEI József: *Az alkotmányos demokrácia alapintézményei*, Budapest - Pécs, Dialóg Campus, 2009. 185.

9 HALÁSZ Iván – Horváth Attila: Politikai közösség (nemzet, nemzetiségek, határon túli magyarok, pártok). In: Halász Iván (szerk.): *Alkotmányjog*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018. 144.

10 MÓRÉ Sándor: *Nemzetiségek a mai Magyarországon – politikai képviselőik, érdekképviseletük, jogvédelmük*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020. 45.

11 ROMSICS Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág, 2004. 9-10.

12 MÓRÉ i.m. 45.; MÓRÉ – KOVÁCS i.m. 4.

13 SMUK Péter: *A szuverenitás jelképei és alkotmányos védelmük*. MTA Law Working Papers 2014/37. 2014. 4.

14 KISS Gy. Csaba: *Nemzet, függetlenség, Közép-Európa*. Hítel 2015/2. 110-115.; ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. Században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2010.

globális hatások is alakítják, melynek eredményeképpen hat rájuk a demokratikus és a nem demokratikus eszmék migrációja. Majtényi az alkotmányos értékek migrációja alatt azt érti, „[a]mikor globális és regionális folyamatok hatására több politikai közösségben különböző társadalmi folyamatok hatására a befogadó vagy a megosztó alkotmányos értékek együtt erősödnek vagy gyengülnek.”¹⁵

3. A kisebbségvédelem és identitás-örzés nemzetközi színtere

A vizsgálódás alapvető indokaként tekinthetünk az emberi jogok mindenhatóságába vetett bizalom megrendülésére, ugyanis az emberi jogok és alapvető szabadságok természetes és elidegeníthetetlen mivolta¹⁶ nem jelent kellő védelmet a (nemzeti) kisebbségeknek.¹⁷ A kisebbségek speciális jogai nem privilégiumok, s nem mások kárára érvényesíthető előjogok, hanem az eredetiség megőrzésének lehetőségét nyújtják, azáltal, hogy kölcsönös lojalitáson alapuló, kiegyensúlyozott kapcsolatot teremt(het) a kisebbségi közösség és az anyaállam között.¹⁸ Ennek tükrében érdemes megemlíteni a nemzetközi jog kisebbségek védelmét szolgáló elemeit, intézményeit. A nemzetközi joganyagban belül a szabályok két nagy csoportját különböztethetjük meg: *egyrészt* a kisebbségeket érintő hátrányos megkülönböztetés tilalmát tartalmazó, *másrészt* a kisebbségi jogokat támogató nemzetközi normákat. KARDOS Gábor szerint „a nemzetközi jog bizonytalan szabályok alkotta test”.¹⁹ MAJTÉNYI Balázs megállapítása értelmében a kisebbségek különjogait támogató nemzetközi dokumentumok szinte mindegyike besorolható a soft law valamely kategóriájába.²⁰ Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) által az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) keretében már az 1975-ös Helsinkii Záróokmányban felmerült a kisebbségvédelem kérdése. Azonban az 1990-es *Párizsi Charta egy Új Európáért*, valamint az 1990-es koppenhágai találkozó dokumentuma foglalkozott mélyebben a kisebbségek jogainak kérdésével. A kisebbségi jogok megfogalmazására különösen a bécsi utótalálkozót (1986–1989) követően került sor. „Ugyan a koppenhágai okmány jogilag nem kötelező, de elfogadása idején ez volt az első komoly

15 MAJTÉNYI Balázs: *Alkotmányos értékek játszmája az Európai Unióban: egytől a huszonnyolcig*. MTA Law Working Papers 2017/14, Budapest, 2017. 5.

16 Az 1789. augusztus 26-ai Declaration des droits de l'homme et du citoyen preambuluma értelmében: „droits naturels, inaliénables et sacrés”.

17 A *kisebbség/nemzetiség* kifejezések használatával kapcsolatban megjegyzem, hogy a dolgozatban alapvetően a nemzetiség kifejezés jelenik meg; értelemszerűen a korábbi jogszabályokban, ezekre való utalásokban, idézetekben és címekben szereplő kisebbség kifejezés kivételt jelent.

18 SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században. In: SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi Monográfiák III.*, Budapest, Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003. 34-35.

19 KARDOS Gábor: *Emberi jogok egy új korszak határán*. Budapest, T-Twins, 1995. 41.

20 MAJTÉNYI Balázs: *A nemzetállam új ruhája. A többkultúrájú politikai közösség magyarországi intézményesülése*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 100.

nemzetközi dokumentum, amely a kisebbségek jogaival részletesebben foglalkozott, egyes szakértők egyenesen a „Kisebbségek európai chartájaként” aposztrofálták.”²¹

Modell-elemzés a régió országaiban

4. Határon túli románokkal kapcsolatos politika Romániában

Tanulmányom ezen részének elkészítése okán felvettem a kapcsolatot KRESZTA Traján román nemzetiségi szószólón keresztül HALÁSZ János Pál kabinetfőnök úrral, valamint KOZMA György-gyel, aki az Országos Román Nemzetiségi Önkormányzat jelenlegi elnöke.

4.1. Alkotmányos alapvetés

A Román Alkotmány²² 4. cikk (1) bekezdése értelmében *az állam alapja a román nép egysége és állampolgárainak szolidaritása*. A 7. cikk kimondja, hogy a román állam támogatja a határain túl élő románokkal való kapcsolattartás elősegítését, valamint intézkedéseket tesz etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzése, fejlesztése és kifejezése céljából, tiszteletben tartva annak az államnak a törvényeit, amelynek az állampolgárai. A 17. cikk tükrében a román állampolgárok külföldön is élvezik a román állam védelmét, mindemellett teljesíteniük kell kötelezettségeiket, azokat leszámítva, melyek nem kompatibilisek az országból való távollétükkel. Ezzel együtt a 33. cikk kimondja, hogy az államnak biztosítania kell a szellemi identitás megőrzését, a nemzeti kultúra támogatását, a művészetek ösztönzését, a kulturális örökség védelmét és megóvását, a kortárs alkotóerő fejlesztését, illetve Románia kulturális és művészeti értékeinek népszerűsítését a világban.²³

4.2. Lakosság és állampolgárság

Románia a határon túl élő románokkal kapcsolatban megkülönbözteti a legalább 100 éves múltú történelmi (magyarországi terminológiával: őshonos) *román közösségeket és a román diaszpórát*.

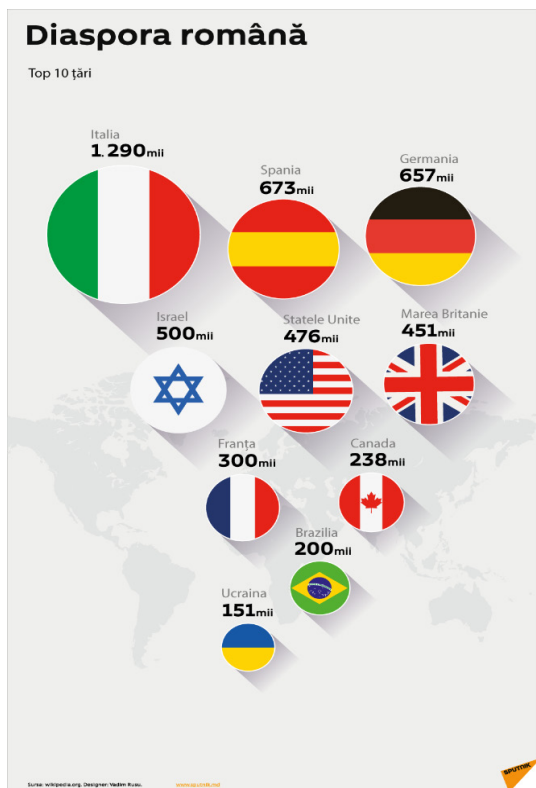
„A legutóbbi hivatalos romániai statisztikai adatok szerint a 19,3 milliós lakosságú Románia határain túl 9,7 millió román él, ebből a diaszpóra létszámát 5,6 millióra, a történelmi (őshonos) közösségeket pedig 4,1 millió főre teszik, ez utóbbiból legtöbben a Moldovai Köztársaságban élnek, mellyel kapcsolatban a hivatalos román politika az

21 VÍZI Balázs: Konfliktuskezelés és kisebbségvédelem: az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa és legfrissebb ajánlásai. In: FEDINEC Csilla – ILYÉS Zoltán – SIMON Attila – VÍZI Balázs (szerk.): *A Közép-Európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony, Kalligram, 2013. 75-78.

22 Constituția României

23 Lásd részletesen: MÓRÉ Sándor: *Az alapvető jogok és szabadságok alkotmányos kerete Romániában*. Budapest, Jog és állam 2012/17. 29-47.

„egy nemzet – két állam” elvét vallja és támogatja azokat az „unionista” erőket, amelyek a két állam (egyértelműen Románia fennhatósága alatti) „egyesülését” kívánják” – nyilatkozta HALÁSZ János Pál.²⁴ A román médiában 2019. július 20-án megjelent egy Top 10-es grafikus adatközlés a határon túli román diaszpóráról, melynek ezer főre vetített informatív adatait az alább mellékelt 1. számú ábra mutatja.

1. Ábra: Top 10-es grafikus adatközlés a román diaszpóráról (1000 főre kifejezve) (2019)²⁵

A tudományos álláspont szerint az ország határain túl több száz éve léteznek román történelmi (őshonos) közösségek,²⁶ mégpedig az isztrorománoké Horvátországban, az arománoké Görögországban és (Észak)Macedóniában, a vlachoké Bulgáriában, és a szerbiai, ukrainai, magyarországi románoké, valamint a Moldovai Köztársaságban élők. „Ezen utóbbi esetben zavaros adatokkal, ugyanis ott a mintegy 2,7 milliós összlakosság

24 Halász János Pál 2020. július 13-i interjú nyilatkozata személyes megkeresésemre.

25 <https://m.ro.sputnik.md/infographics/20190720/26930981/Romanii-Diaspora-top-10-tari.html> (2020.08.27.)

26 NOVÁK, Csaba Zoltán: Ethnic Romanians abroad and Romanian national minorities in Romanian science. In: Fedinec, Csilla (ed.): *Hungary's neighbors as kin-states*. Budapest, Hungarian Science Abroad Presidential Committee of the Hungarian Academy of Sciences, 2016. 45-50.

több mint 78%-a moldovánnak vallja magát (ami etnikailag és nyelvileg román, csak területileg értelmezhető a moldovai identitás), továbbá több mint 70 000 fő de facto románnak.” – tette hozzá Halász úr.

A lakosságot érintő gondolatkör lezárása után a román állampolgárság és kettős állampolgárság témakörének vizsgálata következik. A román jogszabály tanulmányozása közben egy meglehetősen egyedi, a magyar szabályozástól eltérő jogtételre bukkanunk. A román állampolgársági törvény²⁷ 8. cikk (2) bekezdése kimondja, hogy a (3) bekezdésben meghatározott, a román állampolgárság megszerzése iránti kérelmekre vonatkozó feltételek (idő)tartama a felére csökkenthető, ha a kérelmező: nemzetközileg elismert személyiség; Európai Unió valamely tagállamának állampolgára; menekült státuszt szerez; illetve több mint 1 000 000 eurót fektetett be Romániába. A törvény (3) bekezdése tükrében, ha a román állampolgárság megadását kérelmező külföldi állampolgár vagy hontalan személy a román állam területén kívül tartózkodik egy év során 6 hónapnál hosszabb ideig, akkor ezt az évet nem veszik figyelembe. A 8. cikk értelmében a román állampolgárság kérésre megadható azon hontalan személyeknek vagy külföldi állampolgároknak, akik különösen hozzájárultak a román kultúra, a civilizáció és a lelkeség védelméhez és előmozdításához, azzal a lehetőséggel, hogy az országban lakóhelyet létesítsenek, vagy azt külföldön tartsák fenn, ha megfelelnek a 8. cikk (1) bekezdésében foglalt egyéb feltételeknek. A 8. cikk továbbá kimondja, hogy a román állampolgárság kérésre megkapható azon hontalan személyeknek vagy külföldi állampolgároknak, akik jelentősen hozzájárulhatnak Románia imázsának előmozdításához a sport területén végzett kiemelkedő aktivitásuk révén, azzal a lehetőséggel, hogy az országban lakóhelyet létesítsenek, vagy azt külföldön tartsák fenn, az egyéb törvényi feltételek teljesülése mellett. Ezen fentieket a román állampolgársági törvény módosításáról és kiegészítéséről szóló 37. sürgősségi rendelet²⁸ vezette be. Ilyen jellegű eleme nincs a magyar szabályozásnak, ezért abszolút érdekességnek tartom.

Mindemellett fontos megvitatni azt a kérdéskört, hogy az anyaország és annak jogrendszere hogyan viszonyul a kettős állampolgárság jogintézményéhez. Románia és Magyarország kétoldalú egyezmény²⁹ kötött 1979-ben a kettős állampolgárság kiküszöböléséről, azonban az az egyezmény 1990-ben hatályát veszítette. A román Alkotmány 5. cikke értelmében az állampolgárságot külön törvény szabályozza, nevezetesen a román állampolgárságról szóló 1991. évi 21. törvény.³⁰ E törvény V. fejezete szól a román állampolgárság elvesztéséről, mely azonban nem tartalmazza más állampolgárság megszerzését. Ennek fényében kijelenthetjük, hogy Románia támogatja a kettős állampolgárságot. A

27 Lege cetățeniei române nr. 21/1991.

28 Ordonanța de urgență nr. 37 din 9 septembrie 2015.

29 Egyezmény a Magyar Népköztársaság és a Román Szocialista Köztársaság között a kettős állampolgárság eseteinek megoldásáról és megelőzéséről, Bukarest, 1979. június 13. Kihirdette: 1980. évi II. törvényerejű rendelet a Magyar Népköztársaság és a Román Szocialista Köztársaság között a kettős állampolgárság eseteinek megoldásáról és megelőzéséről Bukarestben, az 1979. évi június hó 13. napján aláírt egyezmény kihirdetéséről

30 Legea cetățeniei române nr. 21/1991.

rendelkezés fő célja azonban a Moldovában élő románok kettős állampolgárságának elősegítése. Ugyanakkor a kettős állampolgárság intézménye nem csak a moldovai románok tekintetében releváns, hanem minden más állam, köztük Magyarország román nemzetiségi résztvevői tekintetében is.³¹

Románia az elsők között vezette be az *egyszerűsített honosítás* intézményét. Azon egykori román állampolgárok, akik nem saját hibájukból veszítették el állampolgárságukat, illetve első-, másod-, és harmadfokú leszármazottjaik 1991 óta ismét megszerezhetik a román állampolgárságot. Ehhez erkölcsi bizonyítványt kell felmutatniuk, nyilatkozniuk kell arról, hogy nem veszélyeztetik az állambiztonságot és román nyelven kell elmondaniuk az esküt.

4.3. A választójog és választási rendszer áttekintése

A Nemzetpolitikai Kutatóintézet külön tanulmányt³² szentelt annak, hogy bemutassa a választójogi reformokat. Az országot 42 választókerületre osztották fel, amelyekben lakosságárányosan megszabták a képviselők és szenátorok számát. A 41 megye mellett a főváros képezi a 42. választókerületet, a külföldön élő románok számára pedig egy 43. választókerületet alakítottak ki.³³ A határon túli románok részére az új jogszabály nem vezet be a levélben szavazás lehetőségét, azaz továbbra is csak személyesen a külképviseleteken vagy – az adott országgal együttműködésben – egyéb helyszíneken felállított speciális szavazóköroökben adhatják le voksukat azok a román állampolgárok, akik hivatalosan (állandó vagy ideiglenes lakhellyel rendelkezve) tartózkodnak az adott országban. Ez a tény alapvetően két problémát is felvet. *Egyrészről* meglehetősen redukálja a potenciális szavazatok számát, hisz a határon túli románok jelentős része a román hatóságok információja alapján nem rendelkezik hivatalos okmánnyal abban az országban, melyben ideiglenes munkát vállal. *Másrészről* pedig a reformokat tartalmazó törvény előzetes regisztrációhoz köti a speciális szavazóköroökben történő voksolás lehetőségét a külföldön élő románok számára, ennek köszönhetően azok, akik a választásokat megelőző időszakban (az adott év április elsejétől a választás napja előtti 48 óráig) nem regisztráltak, csupán a külképviseleteken adhatják le voksukat. Annak fényében, hogy az előzetes regisztráció úgyszintén csökkenti a szavazatok számát, elmondható, hogy a törvény meglehetősen nagy visszalépést jelent e tekintetben az eddigi gyakorlathoz képest.³⁴

31 GANCZER MÓNKA: *Sarkalatos átalakulások: az állampolgársági jog átalakulása*. Budapest, MTA Law Working Papers, 2014. 6-7.

32 NEMZETPOLITIKAI KUTATÓINTÉZET: *Új választási törvény Romániában – csak az államfő kibírdetésére vár a jogszabály*. Budapest, 2015. 1-4.

33 magyarnemzet.hu/kulfold/ombudsmani-kozbelepest-ker-az-rmsz-a-roman-valasztasi-torveny-modositasa-miatt-7788548/ (2020.08.29.)

34 Lábjegyzet 32.

4.4. Jog, politika, támogatás és szervezetrendszer

A határon túli románokkal való kapcsolatokat a határon túli románoknak nyújtandó segítségről (támogatásról) szóló 299/2007. sz. törvény³⁵ szabályozta először, majd a külföldi román közösségi központok létesítéséről szóló 86/2016. sz. törvény³⁶ *következett*. *Előbbi* alapján létrehozták a Határon túli Románokkal való Kapcsolattartás Minisztériumát. A 2019. októberi kormányváltáskor a parlamenti bizalmatlansági indítvány megszavazása révén hatalomra jutott nemzeti liberális, Ludovic Orban vezette kormány megszüntette a fent említett minisztériumot, s a Külügyminisztérium keretében működő Határon túli Románokkal való Kapcsolatok Államtitkárságának a kompetenciájába utalta a szakterületet. Ugyanakkor azonos nevű és feladatkörű hivatal jött létre Klaus Iohannis államfő apparátusa keretében is. E kettő intézmény *közül a kormányzati államtitkárság az operatív jellegű és a Külügyminisztérium szakapparátusára támaszkodik*, azonban mindkettő tartja a kapcsolatot a határon túli románokat képviselő szervezetekkel, a Határon túli Románok Tanácsával, az egyes regionális és az érintett országok szervezeteivel. Románia kétkamarás Parlamentjében működik egy, a határon túli románok ügyeivel foglalkozó állandó bizottság, majdnem valamennyi parlamenti párt képviselőinek részvételével.

A jogi szabályozás tekintetében a nemzeti liberális kormány közbenjárásával *módosításra és kiegészítésre kerültek* a határon túli románokkal való kapcsolattartásra, illetve a külföldi román közösségek támogatására vonatkozó törvények. Az eredeti jogi szabályozás a határon túli románok számára jogi személyiség nélküli, a román állami külképviselet keretében működő román közösségi központok létrehozását irányozta elő, a befogadó országban való jó képviselet és a román közösségi összetartás céljából. Román közösségi központ létrehozására legkevesebb 5000 fős ott élő román esetében, *az adott országban akkreditált román külképviseleteken regisztráltak legalább 1/3-ának a román állami külképviselethez intézett kérelme alapján kerülhet sor*. A közösséghez való tartozás feltétele a külképviseleten román identitásúként történő regisztráció és tagfelvételi kérelem benyújtása a közösségi központ vezetésének. A központok létrehozásáért és felügyeletéért a Külügyminisztérium határon túli románokkal kapcsolatos politikával foglalkozó államtitkársága felelős. A külképviselet köteles székhelyet, a működéshez szükséges helyiséget biztosítani minden határon túli román közösségi központnak. A központok célja a határon túli román közösségek kohéziójának, reprezentativitásának biztosítása; kulturális, nevelési, művészeti projektek és programok megvalósítása; a hagyományok, szokások, nemzeti értékek és nyelvi identitás ápolása, terjesztése.

35 Legea nr. 299/2007 privind sprijinul acordat românilor de pretutindeni

36 Legea nr. 86/2016 privind instituirea centrelor comunitare române □ ti în străinătate

4.4.1. 2020-as *változások*: kiegészítések és módosítások

Egyrészt a „románok mindenhol” (határon túli románok) jogi meghatározás³⁷ kiegészült azzal a kötelezettséggel, hogy az érintett személy a befogadó állam hatóságai felé is vállalja román etnikai és kulturális identitását, olyan Romániából kivándorolt más nemzetiségű személyekre való kiterjesztéssel, akik önazonossággal vállalják a román kulturális és etnikai körhöz való tartozást. *Másrészt* új előírásként bekerült a határon túli román szervezetekkel és egyesületekkel való együttműködés Románia és a románok megjelenítésére és népszerűsítésére a befogadó állam közvéleménye felé. *Harmadrészt* a változtatás hozzáigazította a jogszabályi keretet a határon túli románokkal való kapcsolatért felelős kormányzati államtitkárság feladataihoz, a hazatérni kívánó románok társadalmi és munkaerőpiaci visszailleszkedését célzó kormányprogrammal összhangban. *Továbbá* a kormány előírnyozta annak lehetőségét, hogy a határon túli románokkal foglalkozó államtitkárság tematikus és földrajzi prioritásokra tegyen javaslatot a Kormánynak elfogadásra javasolt publikus politikai dokumentumokban az alábbiak mentén:

- a) a román állampolgárok beilleszkedésének elősegítésére a befogadó államokban;
- b) határon túli román szervezetek a támogatására, amelyek hozzájárulnak gazdasági együttműködéshez;
- c) a román helyi hatóságok diaszpóra közösségekkel történő együttműködés segítésére;
- d) tájékoztatási kampányok megvalósítására a diaszpóra köreiben érdeklődésre számot tartó témákban;
- e) vissza nem térítendő támogatási lehetőségek feltárására (adókedvezmények, befektetések, mezőgazdaság, szakképzés, nevelés területein);
- f) a diaszpórábeli professzionisták és az *anyaország* szakembereinek együttműködésének elősegítésére (a kutatás, oktatás-nevelés, egészségügy, IT, infrastruktúra területén);
- g) a diaszpóráról szóló tanulmányok készítésére.

Végül a román közösségi központok – a jogszabályi változtatás *értelmében* – jelen felsorolás elemei tekintetében részesülnek *állami pénzügyi és anyagi támogatásban*:

- a) a létesítés céljait szolgáló tevékenységek, projektek és programok megvalósítása;
- b) román nyelvű tankönyvek, szakkönyvek, irodalmi művek és más publikációk beszerzése, terjesztése;
- c) román nyelvű nevelési tanfolyamok, valamint *főbb nemzeti vagy vallási események, ünnepek megtartását célzó rendezvények* szervezése;
- d) művészeti-, vallási- és sportműhelyek alakítása;
- e) tájékoztató események szervezése a román állampolgárok jogairól és kötelezettségeiről a fogadó államban.³⁸

37 A „románok mindenhol” meghatározás, mint a határon túli románokat illető kifejezés, a román joganyag bevett szófordulata, mely a magyar szabályozásban honos „szomszédos államokban élő magyar” (határon túli magyar) kifejezéshez hasonlítható.

38 <https://www.gov.ro/ro/guvernul/sedinte-guvern/masuri-de-spriijn-pentru-comunitati->

4.4.2. Határon Túli Románok Kongresszusa³⁹

Bukarestben működik a Határon Túli Románok Kongresszusa, amely három évente megválasztja a küldöttek közül a Határon túli Románok Tanácsát, amelynek a Működési és Szervezeti Szabályzatát a Kongresszus fogadja el. A Tanács negyedévenként küld információkat, elemzéseket és javaslatokat Románia Parlamentjének a Határon túli Románokkal való Kapcsolattartásért felelős Államtitkárságnak és a többi illetékes kormányzati intézménynek, melyekkel együttműködik.

A Határon Túli Románok Kongresszusának 2017–2020 közötti Nemzeti Stratégiáját (továbbiakban: Stratégia) a román kormány határozatban hagyta jóvá 2020. május 31-én. Ezen stratégia központi elemei: a román nyelv, oktatás és kommunikáció; média bővítése; kulturális és szellemi értékek népszerűsítése; az anyaországon kívüli képviselői szervezetek megerősítése; valamint a környezet kohéziójának növelése. A Stratégiában egyértelmű intézkedési javaslatok kerültek megfogalmazásra, mely felöleli *egyrészt* a románok jogainak, szabadságának és méltóságának védelmét; *másrészt* a románok integrációs folyamatának támogatását a befogadó országban; *továbbá* a nemzeti közösségek stratégiai potenciáljának kihasználására való képesség növelését; *végül* az anyaországba visszatérni vágyók visszatérési és reintegrációs folyamatának támogatását. Megfogalmazásra került a Stratégia végrehajtásában részt vevő valamennyi minisztérium és hatóság felelőssége.⁴⁰ A Stratégia több újdonságot is magába foglal. *Egyrészt* a románok támogatását célzó konkrét célkitűzéseken túlmenően előmozdítja azokat a projekteket, amelyek módosítják és kiegészítik a szabályozási keretet, annak érdekében, hogy az igazodjon a külföldi román közösségek aktualitásához és igényeihez. *Másrészt* a stratégia kidolgozását a Határon Túli Románok Kongresszusának Minisztériumközi Csoportján keresztül koordinálták, mely testület azért jött létre, hogy összehangolja a Kongresszus, a központi közigazgatás és a hatóságok egyéb szakosított intézményei közötti együttműködést.

4.4.3. A pályázati lehetőségekről, valamint az igénybe vehető, támogatásokról a gyakorlatban

„A Határon Túli Románok Hivatala ír ki évenként több típusú pályázatot. A magyar szabályozásból már ismert művelődés, kultúra és tudomány témakörben pályázatok útján van lehetőség anyaországi támogatás elnyerésére. Magyarországon két román nemzetiségi lap működik, a „Cronica” és a „Foaia Românească” hetilapok. A Román Kormány a „Foaia Românească” hetilap működését pályázat útján évente támogatja. Ez minden évben változó összeget jelent 4-6 millió forint között. A Román Kormány évek óta minden évben biztosít a Magyarországi román diákok számára ösztöndíjas

le-de-romani-din-afara-granitelor (2020.08.29.)

39 A szerv neve tükörfordításban a jogszabályi szófördulattal élve: Románok Mindenhol Kongresszus.

40 Lábjegyzet 38.

továbbtanulási lehetőséget a Romániai egyetemeken. Ennek menetét a magyarországi román konzulátus irányítja. Kitüntetést is adományoz bizonyos időközönként a román kormány, de ebbe nem vonja be a Magyarországi Románok Országos Önkormányzatát. Legutóbb, 2019-ben a Magdu Lucian Román Általános Iskolát és Óvodát, valamint a Méhkeréki Román Nemzetiségi Általános Iskolát és Óvodát részesítette elismerésben a román nyelv tanításáért végzett munkáért. Erről mi is a román sajtóból értesültünk. A Magyarországi román nemzetiségi pedagógusok számára kb. 20 évvel ezelőtt biztosított a Román Kormány román nyelvi továbbképzéseket. Általában 1 hónapos időtartamban. 2004 óta a Magyarországi Románok Országos Önkormányzata együttműködve több romániai állami és magán egyetemmel biztosít tanáraink részére továbbképzési lehetőséget anyanyelvi környezetben.” – számolt be KOZMA György, az Országos Román Nemzetiségi Önkormányzat elnöke.⁴¹

5. Határon túli horvátokkal kapcsolatos politika Horvátországban

A szakmai hitelesség fényében felvettem a kapcsolatot SZOLGA József horvát nemzeti-ségi szószólóval, valamint Magyarország Zágráb székhelyű Nagykövetségével, melynek misszióvezetője dr. DEMCSÁK Csaba nagykövet.

5.1. Alkotmányos alapvetés

A horvát Alkotmány⁴² 10. cikke szól a határon túli, azaz külföldi horvátokról. Az anyaország védi a külföldön élő vagy tartózkodó polgárainak jogait és érdekeit, valamint előmozdítja kapcsolataikat szülőföldjükkel. Emellett az Alkotmányban konkrét kinyilatkoztatásként szerepel, hogy a Horvát Köztársaság garantálja a különleges gondoskodást és védelmet a más országokban élő horvát népeknek.

5.2. Lakosság és állampolgárság

A határon túli horvátokat – a Horvát Köztársaságon kívüli horvátokkal való kapcsolatáról szóló törvény⁴³ alapján – három nagy csoportra tudjuk osztani. *Egyrészt* a horvát állam nemzeti kisebbségként tartja számon azokat a horvátokat, akik vagy valamely szomszédos államban (pl. Magyarország), vagy a múltbéli államközösséget alkotó államokban (pl. Szlovénia, Ausztria) élnek öslakosként, azzal a feltétellel, hogy ezen államok is akként tekintenek rájuk. *Másrészt* a Bosznia-Hercegovinában élő horvátok külön kategóriát alkotnak, s ezzel együtt ők teszik ki a határon túli horvátok jelentős részét. A közösség egyediségét az adja, hogy egyike Bosznia-Hercegovina három államalkotó nemzetének (horvát, bosnyák, szerb), melynek jogalapját a társadalmi számarányok és a földrajzi

41 Kozma György 2020. július 30-i interjú nyilatkozata személyes megkeresésemre.

42 Ustav Republike Hrvatske

43 Zakon o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske

megoszlás mellett a terület sajátosságai jelentik. E a területek ugyanis többnyire azoknak az államoknak adtak otthont, melyek a horvátokat jelentős részben magukba foglalták, mint például a Horvát Királyság, a Magyar Királyság, az Osztrák-Magyar-Monarchia, s végül Jugoszlávia is. A gazdasági, kulturális, leginkább azonban erős politikai kötődésük emeli ki szerepüket a Horvát Köztársaság határain túl élő horvátok tekintetében. Végül beszélhetünk a kitelepült és diaszpórában élő horvátokról, akik a harmadik és egyben utolsó nagy kategóriát alkotják; ez a csoport adja a határon túli horvátok legnagyobb részét. A legnépesebb horvát közösségek – világviszonylatban – az Amerikai Egyesült Államokban, Németországban, Argentínában, Ausztráliában és Kanadában élnek.⁴⁴ Horvátországról minden túlzás nélkül elmondható, hogy az emigráció országa. A horvátok kivándorlása a 15. században kezdődött az Oszmán Birodalom terjeszkedésével. Ezt követte az 1880-as évektől az I. világháborúig tartó időszak. A következő nagyobb hullám 1918-tól a II. világháborúig tartott, mely Nyugat-Európát érintette. A következő két nagyobb hullámot pedig az 1965 utáni, valamint az 1990-es évekkel kezdődő kivándorlások jelentették. A horvát bevándorlók egy meghatározott csoportját az 1960-as években emigrált „gazdasági bevándorlók”⁴⁵ alkotják, ugyanakkor az 1990-es évek horvát emigránsait többnyire a szerb háború sújtotta területekről érkező menekültek jelentették. Összességében horvát kivándorlókról – akár a tengerentúli országokban, akár a szülőföldjük közvetlen közelében élőkre gondolunk – elmondható, hogy valamelyest együtt akarnak működni szülőföldjükkel. A külföldi idősebb horvát lakosság, elsősorban a „gazdasági bevándorlók”, továbbra is érdeklődést mutatnak az anyaországi események iránt, míg a fiatalabb generáció már erősen asszimilálódott a célország társadalmába.⁴⁶

44 HORNYÁK, Árpád: Croatia's scientific and cultural relations with ethnic Croats living abroad. In: Fedinec, Csilla (ed.): *Hungary's neighbors as kin-states*. Budapest, Hungarian Science Abroad Presidential Committee of the Hungarian Academy of Sciences, 2016. 157-159.

45 *Gazdasági bevándorlás* alatt az emberek azon életvitelszerű – születési országukból vagy korábbi lakóhelyükről egy másik országba történő – áttelepülését értjük, melynek alapvető célja, hogy megélhetést biztosítsanak maguknak.

46 [://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/hrvatski-iseljenici-u-prekomorskim-i-europskim-drzavama-i-njihovi-potomci/749](http://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/hrvatski-iseljenici-u-prekomorskim-i-europskim-drzavama-i-njihovi-potomci/749) (2020.08.31.)

Ország	Fő (becslés)
Amerikai Egyesült Államok	1 200 000
Németország	500 000
Argentína	250 000
Ausztrália	250 000
Kanada	250 000
Chile	200 000
Új-Zéland	100 000
Ausztria	90 000
Svájc	80 000
Brazília	70 000
Olaszország	60 000
Franciaország	40 000
Svédország	40 000
Írország	20 000
Hollandia	10 000
Dél-Afrika	8 000
Belgium	7 000
Peru	6 000
Bolívia	5 000
Paraguay	5 000
Uruguay	5 000
Nagy-Britannia	5 000
Venezuela	5 000
Ecuador	4 000
Luxemburg	3 000
Dánia	2 500
Norvégia	2 000

2. ábra: A határon túl élő horvátok és utódaik száma a világ országaiban (becslés)⁴⁷

A 2019. évi 102. sz. horvát állampolgársági törvényt vizsgálva jól kitűnik, hogy Horvátország nem tiltja a kettős állampolgárságot, elvégre az állampolgárság megszűnésének esetei között nem szerepel más ország állampolgárságának felvétele. Emellett a törvény⁴⁸ 2. cikke kimondja, hogy a Horvát Köztársaság azon állampolgára, aki külföldi állampolgársággal is rendelkezik, kizárólag horvát állampolgárnak minősül a Horvát Köztársaság

47 A saját szerkesztésű táblázat forrása: előző lábjegyzet.

48 Zakon o hrvatskom državljanstvu

állami hatóságai előtt. Így a törvény *expressis verbis* kimondja, hogy létezik a kettős állampolgárság jogintézménye. Fontos megjegyezni továbbá, hogy – a Horvát Köztársaságon kívüli horvát közösségek fennmaradásának zálogaként – bevezetésre került a *horvát állampolgárság nélküli horvátok státusza*.⁴⁹ Különösen azon közösségek részére, melyek olyan országokban élnek, amelyek nem támogatja a kettős állampolgárság intézményét. Ugyanezt a státuszt szerezhetik a horvát gyökerek nélküli házastársak, valamint a horvát nép és a Horvát Köztársaság barátai, akik kifejezik a horvát identitás iránti vágyukat, valamint részt vesznek a horvát kulturális egység előmozdításában.

5.3. Választójog és választási rendszer rövid áttekintése

Horvátországban megközelítőleg ugyanannyi horvát állampolgár él, mint amennyi a határon túl. A határon túl legtöbben Boszniában – közel 600 ezren – rendelkeznek horvát állampolgársággal. Évekig komoly vita folyt arról, hogy a határon túli horvátok is szavazhatnak-e, annak okán, hogy felvetődött egyes választásokon a tény, miszerint a diaszpórábeli és a boszniai horvátok döntik el a szavazás kimenetelét. Az új választási törvény ezt többé nem teszi lehetővé. Jelenleg csak azok járulhatnak az urnák elé, akiknek van bejelentett lakcímük és érvényes személyigazolványuk Horvátországban. Akiknek nincs, azoknak regisztrálniuk kell a választói névjegyzékbe, s csak a kijelölt külképviseleteken adhatják le voksaikat.⁵⁰

5.4. Határon túliakkal kapcsolatos jogi szabályozás

A határon túli horvátok és az anyaország közötti viszonyt alapvetően két dokumentum, *egyrészt* – már fentiekben is említett – a Horvát Köztársaságnak a határon túli horvátokkal való kapcsolatairól szóló törvény,⁵¹ *másrészt* a Horvát Köztársaságnak a határon kívül élő horvátokkal való viszonyáról szóló Stratégia⁵² (a továbbiakban: Stratégia) szabályozza.

Az anyaország *egyrészt* elkötelezett minden olyan bilaterális- és multilaterális nemzetközi megállapodás végrehajtása mellett, amelyek védik a horvátok érdekeit, jogait és helyzetét a Horvát Köztársaságon kívül. *Másrészt* elkötelezett, hogy elismerje és javítsa a horvát kisebbség helyzetét azokban az országokban, ahol élnek, *harmadrészt*, hogy teljes mértékben megvalósítsa a horvát nép egyenlőségét és alkotmányosságát Bosznia-Hercegovinában. *Továbbá* elkötelezett a horvátok helyzetének és identitásának megőrzése és megerősítése ügyében, különösen a nyelvtanulás, a kultúra, az oktatás, a tudomány, a gazdaság, az egészségügy és a szociálpolitika és a sport révén a határon túliak tekinteté-

49 A horvát állampolgárság nélküli horvát státuszt a Horvát Köztársaságnak a határon túli horvátokkal való kapcsolatairól szóló törvény vezette be.

50 <https://felvidek.ma/2015/01/a-kettos-allampolgarsag-jogi-gyakrolata-a-karpat-medenceben/> (2020.08.31.)

51 Zakon o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske

52 Strategija o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske

ben. *Valamint* a törvény rögzíti azt is, hogy a Horvát Köztársaság saját jogszabályai révén intézkedéseket hoz mind az országhatárokon belül élő, mind a határon túli horvátok helyzetének megerősítése érdekében, s ezzel együtt a horvát emigránsok visszatelepülésének ösztönzésére. A törvény *szabályozza* az anyaország kapcsolatait a határon túli horvátokkal, *létrehozza* a Horvát Köztársaság területén kívül élő horvátokért felelős Állami Hivatalt és a Horvát Köztársaság területén kívül élő horvátokért felelős Kormánytanácsot, *bevezeti* a horvát állampolgárság nélküli horvátok jogállását. A Horvátország és a határokon kívül élő horvátok közötti viszony alapelveit lefektető – 2011-től hatályos – Stratégia megalkotásának háttérében az állt, hogy a Köztársaságnak nem volt olyan egyedi törvénye, amely az anyaország és a horvát közösségek közötti kapcsolatokat közvetlenül szabályozta volna. A szervezetrendszer tekintve elmondható, hogy olyan külön testület sem volt, amely az összes olyan állami intézmény munkáját koordinálta volna, amely a határon túli horvátokkal fenntartott kapcsolatokról gondoskodik. A Stratégia novumát az jelentette, hogy konkrétumokkal előirányozta azt a víziót, mely alapján külön törvényt fogadtak el, valamint központi illetékes testületet és Kormánytanácsot hoztak létre. A jogalkotó ezzel szilárd alapokra helyezte a határon túli horvátokkal kapcsolatos viszonyt és igazgatást, mindamellett, hogy a meglévő jogi megoldásokat kiigazította. A dokumentum négy fő célcsoportot szerepeltet az új jogalkotási és intézményi keret felállításán túlmenően.

5.4.1. A horvátok közösség szerinti érdekeinek és jogainak védelme

A Stratégia külön figyelmet fordít Bosznia-Hercegovina horvát lakóira, a nemzeti kisebbségi horvátokra és a horvát emigránsokra egyaránt. Az anyaország számára stratégiai szempontból fontos a horvátokkal való kapcsolattartás Bosznia és Hercegovinában, hazatérésük támogatása, valamint a teljes egyenlőségük megőrzése. A Köztársaságnak az is érdeke, hogy javítsa a jószomszédi kapcsolatokat Bosznia és Hercegovinával, valamint támogassa az euro-atlanti integráció útján. Jelentős sarokpont a határon túli horvátok helyzetének megerősítése, valamint a horvát nyelv, kultúra és identitás megőrzése, melynek egyik eszköze a fentiekben említett horvát állampolgárság nélküli horvát státusz bevezetése. Az anyaország ösztönzi a horvát nyelv és irodalom reprezentálását, valamint a horvát nyelv szellemi kutatóműhelyeinek létrehozását a külföldi egyetemeken, azokon a területeken, ahol horvátok élnek. A határon túli horvátok részt vesznek a Horvát Köztársaságon kívüli horvátokkal kapcsolatos politika, tevékenységek és programok kidolgozásában a Kormánytanácson keresztül. Azonban ennek a valóságban megnyilvánuló tényleges hatékonysága kérdéses (lehet). Szintén a horvát közösségek megerősítését szolgálja az információ és hálózatépítés, melynek értelmében a Köztársaság és határon túliak közötti kölcsönös tájékoztatás és kapcsolatok megerősítése a kulturális, gazdasági és minden egyéb együttműködés előfeltétele. A Központi Testület és a kapcsolódó intézmények, valamint a nyilvános média és az internetes technológiák kulcsfontosságúak a Köztársaságnak az országhatárokon túl élő horvátokkal való kapcsolattartásában és kommunikációjában. A határon túli feladatok hatékony ellátása és horvátok tájékoztatása

érdekében a Hivatal igazgatási-kommunikációs hálózatot hoz létre az állami szervek, a Horvát Örökség Alapítvány és a Horvát Köztársaság más intézményei között, ideértve az anyaország diplomáciai és konzuli képviselőit is. A Horvát Rádió-Televízió, mint közintézmény, jogi kötelezettségei alapján munkatervet és programot dolgoz ki a Horvát Köztársaságon kívüli horvátok rádió-, televízió- és közszolgálati műsorszolgáltatásához, valamint összehangolja és elérhetővé teszi a műsorszórás dátumát. A Hrt. Glas Hrvatske rádiós és televíziós platform heti rendszerességgel közvetít vizuális műsort a Köztársaság határain kívül élő horvátokról a *Kilátás a határon túlra – horvátok Bosznia-Hercegovinában*⁵³ címmel. Ezt a csatornát a magyar M-csatornákhöz lehet hasonlítani, elvégre itt is fellelhető a HRT1, HRT2, HRT3, HRT adó (lásd: magyar M1, M2, M3, M4, M5).

5.4.2. Együttműködés fejlesztése a határon túli horvátokkal

Az együttműködésnek alapvetően három fő részét tudjuk megkülönböztetni: *kulturális, oktatás* és *tudományos*, valamint *gazdasági együttműködés*. A kölcsönös együttműködés révén a Horvát Köztársaság *támogatja* a horvát kulturális intézetek és központok létrehozását a horvát közösségekkel rendelkező országokban. *Ösztönzi* a tehetséges határon túli horvát sportolókat a horvát klubokba és válogatottakba való felvételükre. Az oktatás és tudomány fényében a Köztársaság *összeköti* az anyaországi oktatási és tudományos intézményeket és magánszemélyeket a Horvát Köztársaságon kívüli horvát szövetségekkel, intézményekkel és magánszemélyekkel. A Horvát Köztársaság *ösztönzi* a horvát üzleti kapcsolatokat határon túl is, továbbá *ösztönzi* a termelés és az idegenforgalom beruházásait az anyaországban. Az anyaország *fejlesztési projekteket valósít meg* a kevésbé fejlett gazdasági területeken, melyek finanszírozása a Horvát Újjáépítési és Fejlesztési Bank, a Horvát Kisvállalkozási Ügynökség és a Köztársaság garanciaalapjaiból történik. A tudományos együttműködés fényében a Köztársaság *ösztönzi* a boszniai és hercegovinai horvátok, a horvát kisebbség és a horvát diaszpóra szisztematikus kutatását és tanulmányozását, valamint a kormány támogatja a horvátokról szóló dokumentációs központ és múzeum létrehozását határon túl.

5.4.3. A horvát emigránsok és leszármazottjaik visszatérésének ösztönzése a horvát köztársaságba, valamint a különleges kiszolgáltatottságú horvát csoportok támogatása a Horvát Köztársaságon kívül

Az Állami Hivatal, mint központi hatóság külön fogadó programot dolgozott ki a diaszpórából érkező horvátok számára, akik visszatérni és bevándorolni szándékoznak. A horvát társadalomba való beilleszkedés megkönnyítése érdekében a Hivatalon belül „üdvözlő irodát” hoznak létre, melyen keresztül a visszatérők és a bevándorlók, valamint a Horvát Köztársaságon kívüli összes többi érdekelt horvát megszerezheti a szükséges infor-

53 <https://glashrvatske.hrt.hr/hr/multimedija/pogled-preko-granice-hrvati-u-bih/> (2020.08.31.)

mációkat és segítséget a jogi és egyéb kérdések megoldásában. A Gazdasági, Munkaügyi és Vállalkozási Minisztérium a Horvát Foglalkoztatási Szolgálattal együttműködve tervezi és valósítja meg a horvát visszatérők és bevándorlók foglalkoztatási projektjeit a Horvát Köztársaság igényeinek és lehetőségeinek, valamint a Stratégia céljainak megfelelően.

5.5. Pályázatok és ösztöndíjak a gyakorlatban

GUGÁN Iván, az Országos Horvát Nemzetiségi Önkormányzat elnöke nyilatkozatában⁵⁴ ismertette a határon túli horvátokkal kapcsolatos intézményrendszer felépítését, valamint az ösztöndíjak és pályázatok témakörét.

„A határon túli horvátokért felelős Állami Hivatal évente ír ki pályázatokat, melynek témái a kultúra és tudomány kategóriákat fedik le. Mi általában kulturális témában szoktunk anyagi támogatást kapni. Ami a tudományt illeti, a Magyarországi Horvátok Lexikonja készül éppen, melyre ezúttal szintén kapunk támogatást. Magyar részre az anyaország nagyságrendileg 25 millió forint értékben nyújt támogatást éves szinten. A meghirdetett pályázatra egyébként civil szervezetek, önkormányzatok és nemzetiségi önkormányzatok pályázhatnak. A pedagógusok vonatkozásában 40 fős továbbképzést hirdetnek, mely során a szakértői gárda, a szállás és az ellátás biztosított a programban résztvevőknek. Az oktatási pályázatok is futnak; egyrészt a horvát-magyar állam közti megállapodásnak köszönhetően határon túli egyetemisták kerülhetnek ki Horvátországba tanulni, másrészt az Állami Hivatal éves rendszerességgel hirdet pályázatokat oktatási céllal.” – nyilatkozta Gugán úr.

A Bosznia-Hercegovinára vonatkozó 2020. évi nyilvános pályázati felhívás⁵⁵ a horvát kormányzati portálon elérhető. Az említett ösztöndíjakra vonatkozó rendelet *egyrészt* a Horvát Köztársaságon kívüli diákok – a horvát nép tagjai – ösztöndíjairól,⁵⁶ *másrészt* a Horvát Köztársaság horvát nyelvének elsajátításához és a horvát nyelv online tanulásához szükséges ösztöndíjak odaítéléséről⁵⁷ szól. Már a rendeletek és ösztöndíjak címét vizsgálva is jól kiténik, hogy míg az előbbi csak a horvát néphez, mint közösséghez tartozók számára elérhető, addig az utóbbi nem csak a horvát közösséghez tartozók számára elérhető, így erre „külföldiek” is pályázhatnak. Meglátásom szerint ez a kettős skála jó modell, hisz a határokon túliakkal kapcsolatos tevékenység közt szereplő identitás-örzés jól elkülöníthető a horvát nyelv és kultúra ún. „idegen” államokban történő népszerűsítésétől, ahol óhatatlanul szélesebb a kedvezményezettnek személyi köre. Ennek

54 Gugán Iván 2020. augusztus 27-i interjú nyilatkozata személyes megkeresésemre.

55 <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/natjecaji-574/javni-natjecaj-za-financiranje-kulturnih-obrazovnih-znanstvenih-zdravstvenih-i-ostalih-programa-i-projekata-od-interesa-za-hrvatski-narod-u-bosni-i-hercegovini-za-2020-godinu/4705> (2020.09.02.)

56 Pravilnik O Stipendiranju Studenata – Pripadnika Hrvatskog Naroda Izvan Republike Hrvatske

57 Pravilnik O Dodjeli Stipendije Za Učenje Hrvatskoga Jezika U Republici Hrvatskoj I Za Internetsko Učenje Hrvatskoga Jezika

köszönhetően elméletben nem fordulhat elő, hogy a mérleg túlzottan az egyik irányba billenjen, a másik fél kárára.

A Horvát Köztársaságon kívül diákok – a horvát nép tagjai- hallgatói ösztöndíjról szóló rendelet értelmében azok a nappali tagozatos hallgatók jogosultak ösztöndíjra az Állami Hivaltól, akik a Bosznia és Hercegovinában élő horvát nép, a horvát kisebbség, vagy a horvát diaszpóra tagjaként beiratkoztak a Horvát Köztársaság állami felsőoktatási intézményeibe.⁵⁸ A rendelet értelmében a Hivatal vezetője a Horvát Köztársaság állami költségvetésében előirányzott pénzeszközöknek megfelelően nyilvános pályázatot hirdet a hallgatók ösztöndíjaira a tárgyév december 31. napjáig. Az ösztöndíjak odaítélésére irányuló nyilvános verseny lebonyolítására külön Bizottságot állítanak fel. Az ösztöndíjak számát és azok havi összegét minden évre a Hivatal vezetője verseny útján határozza meg. Az ösztöndíjat a hallgatóknak egy tanévre (10 hónap) ítélik oda. A hallgatókat rangsorolják, melynél két alapvető szempontot vesznek figyelembe; *egyrészt* a hallgató tanulmányi eredményét, *másrészt* a hallgató társadalmi-anyagi helyzetét.

A Horvát Köztársaság horvát nyelvének elsajátításához és a horvát nyelv online tanulásához szükséges ösztöndíjak odaítéléséről szóló rendelet értelmében a horvát nép tagjai, házastársaik, valamint a horvát nép és a „Horvát Köztársaság barátai”⁵⁹ jogosultak ösztöndíjra a Horvát Köztársaság Állami Hivatala részéről. Azok pályázhatnak eredményesen, akik 18. életévüket betöltötték és legalább középfokú végzettséggel rendelkeznek. Az állami költségkeret által fedezett ösztöndíjak számát és költségeit a Hivatal vezetője nyilvános felhívás útján határozza meg. A 2020/21. tanév téli félévére meghirdetett ösztöndíjak odaítéléséről szóló döntés értelmében az Állami Hivatal összesen 120 ösztöndíjat ítélt oda. Amióta bevezetésre került a pályázat (2012), több mint 2 500 ösztöndíjat ítélték oda a horvát nyelv elsajátítása céljából.⁶⁰

5.6. Szervek és intézmények a határon túli horvátokért

A Horvát Köztársaságnak a Horvát Köztársaságon kívüli horvátokkal való kapcsolatairól szóló 2011. évi 124. sz. törvénye által létrejött a Horvát Köztársaság területén kívül élő horvátokért felelős Állami Hivatal, valamint a Horvát Köztársaság területén kívül élő horvátokért felelős Kormánytanács. Az anyaország ezzel megteremtette az alapvető jogi és intézményi alapokat a horvát nép határon túl élő tagjaival való szisztematikus és hatékony együttműködés kiépítéséhez.

58 Egyetemi és posztgraduális egyetemi tanulmányokra, integrált egyetemi és posztgraduális egyetemi tanulmányokra, rövid szakmai tanulmányokra, alapszakos szakmai tanulmányokra, vagy szakirányú posztgraduális szakmai tanulmányokra jelentkeztek.

59 Akik ápolják a horvát identitást és népszerűsítik a horvát kulturális közösséget, továbbá a Horvát Köztársaságon kívül lakóhellyel rendelkeznek.

60 <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/natjecaji-574/odluka-o-dodjeli-stipendija-za-ucenje-hrvat-skoga-jezika-u-republici-hrvatskoj-za-zimski-semestar-akademske-godine-2020-21/4723> (2020.09.02.)

5.6.1. A Horvát Köztársaság területén kívül élő horvátokért felelős Állami Hivatal⁶¹

A Hivatal a jogszabályi megfogalmazás szerint a határokon kívül élő horvátokkal való kapcsolatokért felelős központi államigazgatási szerv. Önálló szervként működik és nem tartozik egyik tárca felügyelete alá sem. Ez jogszabályban és a Stratégiában meghatározott célok eléréséért felelős legfontosabb államigazgatási szerv, amelynek feladatai: az illetékes minisztériumok és egyéb államigazgatási szervek tevékenységének koordinálása; gondoskodás a határokon kívül élő horvátok jogainak és érdekeinek védelméről; nemzeti együttműködés erősítése; visszatérést és betelepedést ösztönző, integrálódást segítő politika kiépítése; gazdasági együttműködés és beruházások támogatása; az anyaországon kívül élő horvátokról szóló írott jegyzékek vezetése. A Hivatal vezetőjét és helyettesét a kormány nevezi ki.⁶²

5.6.2. A Horvát Köztársaság területén kívül élő horvátokért felelős Kormánytanács⁶³

A kormány által alapított tanácsadó szerv, amely segítséget nyújt a kormánynak a határon kívüli horvátokat érintő politika, aktivitások és programok kialakításában, valamint ezeknek végrehajtásában. A Tanács tagjait a kormány nevezi azokból az országokból származó horvát közösségek javaslatára, ahonnan a jelöltek származnak. Továbbá elnökét a Horvát Köztársaságon kívüli horvátok képviselőinek javaslatára választják meg. A Tanács tagjai, akik a határon kívül élő horvátokat képviselik:⁶⁴

- a Bosznia-Hercegovinában élő horvátok képviselőjében – 9 fő, ezek közül 1 fő képviseli az állam területén működő Katolikus egyházat;
- 12 európai országban (Szerbia, Magyarország, Szlovénia, Olaszország, Románia, Bulgária, Észak-Macedónia, Montenegró, Koszovó, Ausztria, Csehország, Szlovákia) élő horvát kisebbségi közösségek képviselői – 17 fő;
- a diaszpórában/emigrációban élő horvátok képviselői – 29 fő.⁶⁵

5.6.3. A Horvát Szábor Horvátország határain kívül élő horvátokért felelős Bizottsága⁶⁶

A horvát parlament (Szábor) – 11 tagból álló – állandó bizottsága, amely hivatalból véleményezi a határon túl élő horvátokat érintő jogszabályokat és határozatokat. A horvát

61 Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske

62 <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/opcenito-o-djelokrugu-rada-i-ustroju-sredisnjeg-drzavnog-ure-da/778> (2020.09.03.)

63 Savjet Vlade Republike Hrvatske za Hrvate izvan Republike Hrvatske

64 A továbbiakban a törvény 20. és 21. cikke rendelkezik arról, hogy az egyes országokban élő horvátok hány képviselője nevezhető be a Tanácsba országonkénti bontásban.

65 <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/savjet-vlade-republike-hrvatske-za-hrvate-izvan-republike-hrvatske/781> (2020.09.03.)

66 Odbor za Hrvate izvan Republike Hrvatske Hrvatskoga sabora

parlamentari hírtortál⁶⁷ közlése alapján a Bizottság feladat- és hatáskörébe tartozik a politikai döntéshozatal és nyomon követés, valamint a törvények és egyéb rendeletek megalkotása az alábbiakkal kapcsolatos területeken: a horvát nép és a horvát kisebbségek együttműködésének javítását célzó intézkedések az identitás megőrzése céljából; a nemzetközi együttműködéssel kapcsolatos pénzügyi támogatás; a horvát emigránsok visszatérésének ösztönzése és a horvát bevándorlók gondozása; a „világ horvátjai” által benyújtott kezdeményezések; kapcsolattartás a Horvát Köztársaságon kívüli horvátok képviselőivel.⁶⁸

5.6.4. Horvát Kitelepültek Szövetsége, másnéven Horvát Örökség Alapítvány⁶⁹

Az intézmény 1951-ben alakult, mai működéséről a Horvát Kitelepültek Szövetségéről szóló törvény⁷⁰ rendelkezik, amelyet a horvát Szábor 2018. október 12-én fogadott el. A Horvát Kitelepültek Szövetsége az a központi nemzeti állami intézmény, amely elvégzi azon társadalmi és gazdasági tevékenységeket, melyek fontosak a horvát diaszpóra szervezeteinek, valamint a horvát kisebbségi közösségek, a Horvátország területéről kitelepült személyek, továbbá a külföldön élő és dolgozó, nem Horvátországból származó horvátok és családtagjaik részére. A Szövetség programjai között található tudományos szakmai konferenciát, divatbemutatóban manifesztálódó horvát identitás-megőrző folklór alkalmat, téli és nyári iskolákat egyaránt.⁷¹

5.6.5. Horvát Világkongresszus⁷²

A nonprofit nemzetközi civil szervezetnek (a továbbiakban: NGO)⁷³ az a célja, hogy összekapcsolja az összes horvátot, horvát egyesületet és intézményt a hazán kívül, s ezáltal jobb feltételeket és érdekeket teremtsen a horvát anyaországnak és a horvát emigránsoknak. E több mint harminc országban működő szervezetet 1993-ban alapították, majd 1998-ban tanácsadói státuszú nemzetközi civil szervezatként ENSZ tagságot kapott. A világkongresszus munkafolyamatai hat állandó munkabizottságon keresztül zajlanak.⁷⁴ A szervezet – a rendszeres éves ülések alkalmával – elismeréseket és kitüntetések⁷⁵

67 Sabor.hr

68 <https://www.sabor.hr/hr/radna-tijela/odbor-za-hrvate-izvan-republike-hrvatske-10-saziv-hrvatskoga-sabora> (2020.09.03.)

69 Hrvatska Matica Iseljenika

70 Zakon o Hrvatskoj matici iseljenika, Narodne novine 94/2018.

71 <https://matis.hr/> (2020.09.03.)

72 Hrvatski Svjetski Kongres

73 „Non-government organisation” (NGO), magyarul ún. „nem kormányzati szerv”.

74 A munkabizottságok az alábbiak: Humanitárius Adományok Bizottsága, Újjáépítési és Beruházási Bizottság, Kulturális és Sport-, Oktatási és Hazai Kapcsolatok Bizottsága, Promóciós és Információs Bizottság, Visszatérési és Bevándorlási Bizottság, Ifjúsági Bizottság.

75 Példa a kitüntetésekre, elismerésekre: HSK-díj a horvát érdekek világszerte történő

ad át olyan fontos személyeknek és intézményeknek, akik példaértékű tevékenységet végeztek a horvátokért.⁷⁶

6. A határon túli ukránokkal kapcsolatos politika Ukrajnában

Az ukrán modell vizsgálata kapcsán SZUPERÁK Brigitta ukrán nemzetiségi szószólóval, dr. ZUBÁNIC S László-val, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség elnökével, valamint Dr. TÓTH Mihály-lyal, az Ukrán Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos kutatójával vettem fel a kapcsolatot. Írásban megkerestem továbbá az Ukrán Világkongresszust is, azonban részükről a dolgozatom – online OTDK rendszerbe történő feltöltéséig – nem érkezett válasz.

6.1. Alkotmányos alapvetés

Ukrajna Alkotmányát⁷⁷ 1996. június 28-án fogadták el, az Ukrán Legfelsőbb Rada (értsd: *Tanács*) ötödik ülészakájában. E jogi dokumentum 12. cikke értelmében Ukrajna törődik azzal, hogy kielégítse az országban kívül élő ukránok nemzeti, kulturális és nyelvi szükségleteit.

6.2. Lakosság és állampolgárság

Az ukrán etnikai származás nem más, mint egy személy vagy őseinek hovatartozása az ukrán nemzethez és Ukrajna elismerése etnikai származásának hazájaként. Az anyaország jogi szabályozásban nevesített ún. „külföldi ukrán” olyan természetes személy, aki más állam állampolgára vagy hontalan személy, valamint ukrán etnikai származású vagy ukrán származású.⁷⁸ Az ukrán állam határain túli ukránok, ún. *ukrán diaszpóra* elemző áttekintése során ezen külföldi ukránok csoportjait veszem sorba, hasonló módon, mint ahogy a horvát modellnél is tettem. CSERNICSKÓ István és FEDINEC Csilla tanulmánya⁷⁹ alapján alapvetően öt nagy kategóriát különíthetünk el a diaszpórában. A migrációs mozgásokat leginkább a geopolitikai változások, a gazdasági válságok, a katonai események, valamint a diszkriminatív politika határozta meg és befolyásolta leginkább. *Elsősorban* beszélhetünk az őshonos ukrán kisebbségről, melynek tagjai a mai államhatárokon kívül helyezkednek el. E kategória legrégebbi eleme a megközelítőleg 20 ezer főt számláló ún. *Bachvan Rusnaks* közösség. E csoport tagjai az északkeleti Eperjesi

előmozdításáért, HSK-díj a horvátok külföldi médiuaiért.

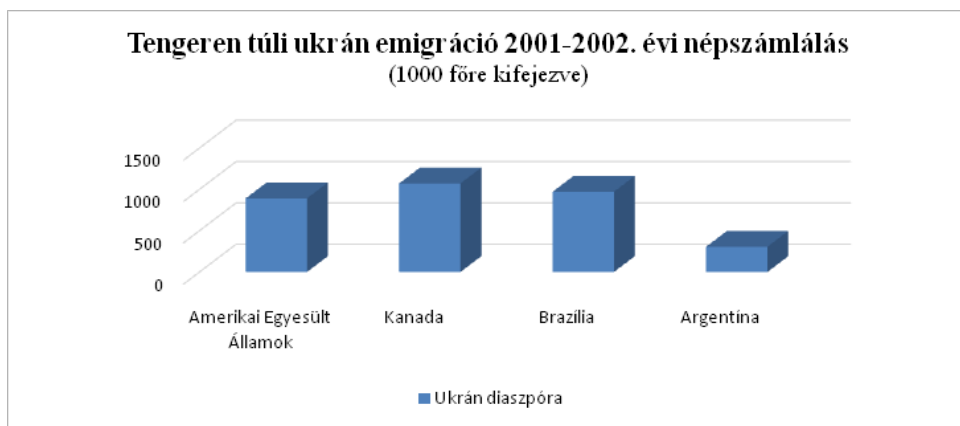
76 <http://hsk.hr/o-nama/> (2020.09.05.)

77 Конституція України

78 Закон України Про Закордонних Українців

79 CSERNICSKÓ, István – FEDINEC, Csilla: Minorities in Ukrainian science. In: Fedinec, Csilla (ed.): *Hungary's neighbors as kin-states*. Budapest, Hungarian Science Abroad Presidential Committee of the Hungarian Academy of Sciences, 2016. 30-44.

régióból, valamint a Kárpátaljáról érkező bevándorlók leszármazottjai, akik a 18. század közepén a szegénység és a földhiány miatt a Balkánra költözni kényszerültek. A történelmi államhatárok formálódásának köszönhetően, amikor a cári Oroszországhoz, valamint az Osztrák-Magyar-Monarchiához tartozást követően létrejött a független Ukrajna, az őshonos ukrán régió egyes peremvidékei a határokon túl feküdtek. Ezáltal az ukrán közösségek kisebb része Lengyelországban, Szlovákiában, Romániában rekedt. *Másrészt* megemlíthetjük az ukránok azon csoportját, amely a szovjet telepítéspolitikát követően maradt a poszt-szovjet államokban. A mai határon túli ukránok ezen csoportja a Szovjetunió fennállásakor az adott szovjet tagállam területére telepített „gyarmatosító”, illetve tagjainak leszármazottjai. Ugyanakkor a telepítési program mellett meg kell említeni a határváltozás miatt a mai Ukrajna területén kívül rekedt ukránokat is (lásd: előző ukrán csoport). *Harmadrészt* beszélhetünk a tengerentúli politikai és gazdasági bevándorlókról. E csoport tekintetében elmondható, hogy az 1900-as évektől kezdve jelentős számú ukrán vándorolt ki az Amerikai Egyesült Államokba, Kanadába, valamint dél-amerikai országokba, mint például Brazília és Argentína. Ezt nevezhetjük a tömeges ukrán kivándorlás szakaszának, melyet az általam készített alábbi diagram is prezentál.

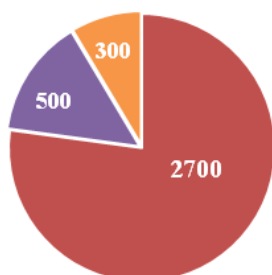
3. ábra: Tengeren túli ukrán emigráció 2001-2002. évi népszámlálás⁸⁰

CSERNICKÓ és FEDINEC továbbá felvázolja az ukrán külügyminisztérium jelen helyzetre vonatkozó becsléseit, melyet alábbi diagram ábrázol.⁸¹

80 A saját szerkesztésű diagram forrása: KOCSIS, Károly – RUDENKO, Leonid – SCHWEITZER, Ferenc: Ethnicity, Language and Religion. In: *Ukraine in Maps*. Budapest-Kijev, 2008. 58-59.

81 <https://mfa.gov.ua/consular-affairs/otr> (2015.11.17.)

Tengeren túli ukrán diaszpóra megoszlása 2015. után
(1000 főre kifejezett becslés⁸²)

- Amerikai Egyesült Államok és Kanada együttesen (~77,1 %)
- Brazília (~14,3 %)
- Argentína (~8,6 %)

4. ábra: Tengeren túli ukrán diaszpóra megoszlása 2015. után.⁸²

A következő nagy ukrán határon túli csoportot az Európa államaiban ideiglenesen vagy végleg letelepedett gazdasági bevándorlók jelentik. A 20. század eleji kudarcba fulladt függetlenségi törekvések, az oroszországi bolsevik fordulat, majd a „szovjet” Ukrajna megalakulása több ezer főből álló diaszpórát hozott létre mind Közép-, mind Nyugat-Európa egyes országaiban. Az ukrán külügyminisztérium Spanyolországban 86 ezer, Portugáliában 42 ezer, Görögországban pedig 32 ezer munkavállalóról ad tudomást,⁸³ ugyanakkor a kutatók szerint az utóbbi évtizedben külföldön tartósan munkát vállaló ukránok száma 1,5 és 7 millió fő közé esik. *Végül* az utolsó nagy diaszpóra kategóriát a 2014 óta a kelet-ukrajnai háború elől elmenekült ukrán állampolgárok jelentik. A Krím Oroszország általi annexiója és a 2014 tavaszán kezdődött – hivatalosan antiterrorista – hadművelet következtében sok százezren kényszerültek elmenekülni a militarizált zónából. Több ezer hadköteles férfi hagyta el Ukrajnát attól tartva, hogy a mozgósítás okán behívják őket. Persze pontos egzakt választ nem lehet adni arra vonatkozóan, hogy e katonai-, és háborús folyamatok milyen hatással lesznek az anyaország lakosságának etnikai és nyelvi összetételére, valamint arra sem, hogy az elmenekült családok és katonaköteles férfiak közül hányan térnek majd vissza az országba. Azonban az biztos, hogy a határon túl élő ukrán állampolgárok számának emelkedése ok-okozati kapcsolatban áll a fegyveres konfliktussal.⁸⁴

Ukrajna – a dolgozatban foglalt államok szabályozásától eltérő módon – elutasítja a kettős állampolgárság jogintézményét. Az Alkotmány 4. cikkével összhangban a 2001.

82 A saját szerkesztésű diagram forrása: CSERNICKÓ – FEDINEC i.m. 32.

83 <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/ukrainians-abroad> (2015.11.17.)

84 CSERNICKÓ – FEDINEC i.m. 31-33.

évi állampolgárságról szóló törvény⁸⁵ is egyértelműen kimondja, hogy Ukrajna kizárólag egy állampolgárság meglétét ismeri el, az ukránt. Ennek okán az állampolgársági törvény 19. cikk (1) bekezdésében olvashatjuk a kinyilatkoztatást, miszerint az állampolgárság elvesztésének egyik okát jelenti, ha Ukrajna állampolgára más állam állampolgárságának önkéntes megszerzését vállalja, feltéve, hogy annak megszerzésekor elérte a nagykorúságot, azaz betöltötte 18. életévét. Példának okáért azok az Ukrajnában élő magyarok, akik magyar állampolgárságot szereznek, elveszítik ukrán állampolgárságukat. „Az ukrán parlament 2012. október 2-án elfogadta a büntető törvénykönyv 9728-I. számú tervezet általi módosítását, miszerint azok a nagykorú személyek, akik kérelmükre más állampolgárságot szereznek és azt nem jelentik be hat hónapon belül, pénzbüntetéssel sújthatók. 2014. februárjában egy új módosítási javaslat vetődött fel, mely az előzőhöz hasonló pénzbüntetés mellett szabadságvesztés büntetést vezetne be azok számára, akik kettős állampolgárként gyakorolnák szavazati jogukat vagy viselnének közhivatalt.” – fogalmazott tanulmányában GANCZER MÓNIKA.⁸⁶ Annak fényében, hogy az ukrán állam nem ismeri el a kettős állampolgárság intézményét, fontos megemlíteni az ún. *Ideiglenes állampolgári igazolást*. Az Ukrajna Állam Migrációs Szolgáltatása elnevezésű kormányportál⁸⁷ közlése alapján ezt az ideiglenes személyi igazolványt az Állami Migrációs Szolgálat azoknak a 16. életévüket betöltött személyeknek adja ki, akik megszerezték az ukrán állampolgárságot, valamint vállalták a külföldi állampolgárságuknak az ukrán állampolgárság megszerzésétől számított két éven belül történő megszüntetését. Ennek értelmében az Ideiglenes állampolgársági igazolás létjogosultsága nem más, mint hogy biztosítsa azon ukrániai állampolgárság megszerzését kívánó személy állampolgársági hovatartozását, aki jelen helyzetben a külföldi állampolgárságáról lemond arra tekintettel, hogy Ukrajna tiltja a kettős állampolgárságot. Az eljárás során nincs érdemi elbírálás, pusztán azt vizsgálják, hogy a nyomtatványok helyesen lettek-e kitöltve, valamint, hogy a szükséges dokumentumok mindegyike benyújtásra került-e. A szolgáltatás igénybevételének eredményeként létrejött dokumentum érvényessége – a fentiek értelmében – legfeljebb 2 év. A szolgáltatás nyújtására irányadó jogszabályok *egyrészt* Ukrajna Belügyminisztériumának és Ukrajna Külügyminisztériumának 1598/260. számú közös rendelete „[a]z ukrániai állampolgár ideiglenes igazolásának kiállítására és a nyilvántartásba vételük naplójára vonatkozó jelentkezési lapok jóváhagyásáról”,⁸⁸ *másrészt* az ukrán minisztertanács 1098. számú határozata „[a] Belügyminisztérium, az Országos Rendőrség és az Állami Migrációs Szolgálat egységei által fizetett szolgáltatások nyújtásának néhány kérdése”⁸⁹ címmel.

85 Закон України Про Громадянство України

86 GANCZER i.m. 7.

87 <https://dmsu.gov.ua/poslugi/nabuttya-gromadyanstva-ukrajni/vidacha-timchasovogo-posvidchennya-gromadyanina-ukrajni.html> (2020.09.11.)

88 Про Затвердження Форм Заяви-Анкетки Для Оформлення Тимчасового Посвідчення Громадянина України Та Журналу Їх Обліку

89 Деякі Питання Надання Підрозділами Міністерства Внутрішніх Справ, Національної Поліції Та Державної Міграційної Служби Платних Послуг

6.3. Választójogi rendszer rövid áttekintése

Ukrajna választójogi kódexe alapvetően 3 típusú választást ismer el, melyeket – arra tekintettel, hogy a dolgozat nem ezek kifejtésére irányul – pusztán csak említésre kerülnek; *egyrészt* Ukrajna elnökének választása, *másrészt* Ukrajna népi képviselőinek választása, *harmadrészt* pedig a helyi választások. Ez alapján megkülönböztetünk nemzeti⁹⁰ és helyi választásokat. A nemzeti választások területi szervezési rendszerének elemeit az alábbiakban határozza meg a jogszabály 25. cikk (1) bekezdése: „egyetlen nemzeti választókerület, területi választókerületek, szavazóhelyiségek”. Felmerül ugyanakkor a külföldi ukránok szavazásának lehetőségének kérdése, hogy szavazhatnak-e egyáltalán. A nemzeti választókerület – a törvény értelmében – magába foglalja Ukrajna teljes területét és a külföldi választókerületet, mely utóbbi elembe integrálta a jogalkotó az összes külföldi szavazóhelyiséget.⁹¹ Az eddigiekhez hasonlóan a határon túliak a választói névjegyzékbe történő felvételt követően tudják leadni a voksukat.⁹²

6.4. Határon túliakkal kapcsolatos külön jogi szabályozás

A külföldi ukránokkal való kapcsolatot alapvetően a 2004. évi „A külföldi ukránokról” szóló törvény⁹³ szabályozza. E törvény preambuluma kimondja az Alkotmány 12. cikkével összhangban, hogy Ukrajna szorgalmazza a határon túl élő ukránok nemzeti öntudatának fejlődését, az anyaországgal történő kapcsolattartásuk erősítését, valamint hazatérésüket Ukrajnába. Emellett „*a határokon kívül élő ukránok nemzetiségi-, kulturális- és nyelvi igényeinek kielégítése, valamint nemzeti kisebbségi jogaik védelme elidegeníthetetlen része Ukrajna külpolitikai tevékenységének*” – szerepel a törvény 10. cikkében. A jogszabály értelmében külföldi ukránnak minősül az a személy, aki más állam polgára vagy hontalan személy, ugyanakkor ukrán etnikai származású, vagy Ukrajnából származik. A jogszabály pedig azokat a személyeket tekinti ukrán etnikai származásúaknak, akik az ukrán nemzethez tartoznak és elismerik Ukrajnát etnikai származásuk országának, valamint az ő leszármazottjaik.⁹⁴ Az 1. cikkben olvashatjuk a külföldi ukránokkal való együttműködés alapelveit. A törvény 3. cikkében került meghatározásra, hogy mely a külföldi ukrán státusz megadásának 5 alapvető kritériuma.

E feltételek a következők:

- az érintett személy önmagát ukrán identitásúnak vallja (ukrán önazonosság),
- ukrán etnikai származás vagy ukrainai származás,

90 A nemzeti választás alatt az elnökválasztást, valamint a nép képviselőinek megválasztását értjük.

91 Külföldi szavazóhelyiséget a Központi Választási Bizottság hoz létre az anyaország külföldi diplomáciai képviseletein (és a katonai alakulat Ukrajnán kívüli telepítésének helyén is).

92 Виборчий Кодекс України

93 Закон України Про Закордонних Українців

94 Lásd: Törvény a külföldi ukránokról 1. cikkely.

- írásbeli kérelem a külföldi ukrán státusz megszerzésének kívánalmáról,
- betöltött 16. életév,
- ukrán állampolgárság hiánya (értsd: az érintett személy még nem ukrán állampolgár).

Az érintett személy, amennyiben megfelel e kritériumoknak, írásbeli kérelmet nyújthat be⁹⁵ a külföldi ukrán státusz megadása céljából az ukrán minisztertanács által megállapított formában, melyről külön jogszabály⁹⁶ rendelkezik. A külföldi ukrán státusz elnyerése az ún. „Külföldi ukrán igazolvány” kiállításával jár, melynek érvényessége tíz év.

6.5. Külföldi ukránokkal kapcsolatos koordináció intézményesülése

Az ukrán diaszpóra intézményrendszere alapvetően jól szervezett. Több olyan szervezet létezik, amely összefogja és koordinálja az Ukrajnán kívül élő ukrán (származású) emberek csoportjait. Ezen szervezetek csak elvétve, egy-egy rendezvény, vagy kiadvány kapcsán részesülnek ukrán állami, költségvetési támogatásokban. Többnyire ugyanakkor az a jellemző, hogy a külföldön működő ukrán szervezetek, intézmények támogatják egy-egy ukrainai konferencia, kulturális rendezvény megszervezését, kiadványok megjelentetését, képzések szervezését.⁹⁷

6.5.1. Külföldi Ukránok Nemzeti Bizottsága⁹⁸

Ukrajna kormánya az 1024. számú kormányrendeletével⁹⁹ hozta létre – a külföldi ukránokról szóló törvény értelmében – A Külföldi Ukránok Nemzeti Bizottságát (a továbbiakban: Bizottság) 2004. augusztus 10-én, mely lényegében az Ukrán Külügyminisztérium országos bizottsága. A negyedévente ülésező Bizottság az ukrán minisztertanács alá tagozódó állandó testület, amelynek fő feladata a külföldi ukrán státusz megadásával, megtagadásával vagy megszüntetésével kapcsolatos kérdések mérlegelése, melynek keretén belül: *egyrészt* megvizsgálja a külföldi ukrán státusz megadására irányuló kérelmeket, *másrészt* dönt a külföldi ukrán jogállás megadásáról, megtagadásáról vagy megszüntetéséről, *továbbá* kiállítja külföldi ukrán igazolást, *valamint* kiadja mind a külföldi ukrán jogállás megadásának megtagadásáról szóló határozatok, mind a külföldi ukrán igazolások másolatait.¹⁰⁰ A Bizottság mindenkori összetételét jogszabályban hatá-

95 A kérelem címzettje Ukrajnában a Külügyminisztérium, míg külföldön az anyaország diplomáciai képviselője.

96 Кабінет Міністрів України Постанова Про Затвердження Порядку Оформлення І Видачі Посвідчення Закордонного Українця

97 CSERNICSKÓ – FEDINEC i.m. 42-43.

98 Національна комісія з питань закордонних українців

99 Кабінет Міністрів України Постанова Про Утворення Національної Комісії З Питань Закордонних Українців

100A 2004. évi 1024. sz. ukrán kormányrendelet értelmében.

rozzák meg.¹⁰¹ A jogi szabályozás alapján elmondható, hogy a Bizottság összetételének meghatározása során igen széles spektrumon mozgott a jogalkotó, elvégre a résztvevő tagok jól leképezik a határon túli ukránokkal kialakított kapcsolatokat azáltal, hogy mind a belügyi-, külügyi-, elnöki, tudományi, valamint társadalmi szférát is reprezentálják. Különös jelentőséggel bír, hogy amellet, hogy rendkívül sok politikai tényező szerepel a Bizottságban, egy NGO is tagsági státuszt kapott. Jogszabályi magyarázatként szolgál(hat) erre a külföldi ukránokról szóló törvény 12. cikke, melyben a jogalkotó kinyilatkoztatja, hogy az anyaország – a határon túli ukránok érdekeinek és jogainak védelme érdekében – ösztönzi a jótékonyági és karitatív tevékenységek végrehajtását, támogatja az ilyen tevékenységben résztvevőket.

6.5.2. Ukrán Koordinációs Világtanács¹⁰²

E szervezetet (magyarul rövidítve: UKVT) Ukrajna Igazságügyi Minisztériuma 1993-ban jegyezte be a nyilvántartásba. Jelen esetben egy független nemzetközi, nonprofit közszervezetről beszélünk, amely egyesíti mind az ukrajnai, mind a határon túli ukrán szervezeteket.¹⁰³ A 37 tagból álló tanács fő feladata az ukrajnai és külföldi ukrán közösségek nemzeti-, kulturális-, nyelvi-, oktatási-, gazdasági-, információs-, szakmai-, társadalmi-, életkori és egyéb érdekeinek biztosítása és védelme.¹⁰⁴

6.5.3. Ukrán Világkongresszus¹⁰⁵

A szervezet honlapján¹⁰⁶ közzétett információk alapján az Ukrán Világkongresszus a diaszpórában élő ukrán közösségek egyik nemzetközi koordináló testülete, amely civil szervezetként több, mint 20 millió ukrán érdekeit képviseli. A Kongresszust 2003-ban az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa különleges tanácsadói státusszal rendelkező civil szervezetként ismerte el. A Kongresszus tagszervezeti hálózata több, mint 60 országra terjed ki, struktúrájában pedig 12 állandó tanács és bizottság dolgozik az ukrán közösségi élet meghatározó kérdésein. Ezek közül megemlíthetjük *egyrészt* a különböző ENSZ-ügyeket; *másrészt* a Holodomor a nemzetközi közösségben történő ismertetését és elismertetését, *továbbá* oktatási- és szociális szolgáltatások nyújtását (a tudományos és a kultúra területén is), *valamint* az emberkereskedelem elleni küzdelmet és a média mozgalmat.

101 <https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spivrobotnictvo/zakordonni-ukrayinci/pro-nacionalnu-komisiju-z-pitan-zakordonnih-ukrayinciv> (2020.09.12.)

102 Українська Світова Координаційна Рада

103 <http://www.uvkr.com.ua/statut> (2020.09.12.)

104 <http://www.uvkr.com.ua/structure> (2020.09.12.)

105 Всесвітній конгрес України

106 <https://www.ukrainianworldcongress.org/index.php/id/259> (2020.09.12.)

6.5.4. A határon túliak oktatásával és tudományosságával kapcsolatos koordináció szervezeti jellege és működése

„Az Ukrajnán kívül élő sok millió ukránra vonatkozó kutatásoknak Ukrajnában nincs központi kutatóműhelye, az ukrán akadémiai struktúrában nincs olyan intézet, amelynek (egyik) központi feladata volna a külföldön élő ukránokra vonatkozó tudományos kutatások szervezése, koordinálása. [...] A határon túli ukránokra vonatkozó kutatások súlypontja nem Ukrajnában, hanem az ország határain túl működő [...] kutatóintézetekben [...] van.”¹⁰⁷

A külföldi ukránokról szóló törvény meghatározza a központi végrehajtó szerv hatáskörét az oktatás és tudomány területén, melynek értelmében a kormány *egyrészt* biztosítja a külföldi ukránok oktatásának megszerzését elősegítő állami politika végrehajtását, *másrészt* támogatást nyújt határon túli oktatási intézmények megnyitására és működtetéséhez, amelyekben ukrán vagy ukrán nyelvű oktatás folyik, *továbbá* részt vesz a nemzeti kultúra és az ukrán nyelv újjáélesztését és fejlesztését szolgáló oktatási és tudományos programok megrendezésében és lebonyolításában, mely a külföldi ukrán közösség identitásának erősítését szolgálja.¹⁰⁸

6.5.5. Ukrajna Nemzeti Kutatási Alapítvány¹⁰⁹

Az Ukrajna Nemzeti Kutatási Alap (továbbiakban: Alap, Alapítvány) egy állami költségvetésű szerv, melyet Ukrajna kormánya 2018. július 4-én hozott létre – a tudományos és tudományos-technikai tevékenységekről szóló törvénnyel¹¹⁰ összhangban – az 528. számú kormányrendelettel.¹¹¹ Az Alap az állami politika végrehajtásának olyan speciális eszköze, melyet az ukrán tudomány fejlesztésére irányuló tevékenységek finanszírozására használnak fel.¹¹² Az Alapítvány elnöke vezeti a – tudósokat és kutatókat magába foglaló – 30 tagú irányító testületet, az Alapítvány Tudományos Tanácsát. Az Elnököt a Tudományos Tanács tagjai maguk közül választják meg, majd a miniszteri kabinet nevezi ki 3 évre. Az elnöki tisztséget ugyanazon személy legfeljebb két ciklusig töltheti be.¹¹³ Az Alapítvány fő feladatának tekinti a nyílt és versenyképes projektek megszervezését, lebonyolítását. Az Alap működése által támogatott főbb területek között szerepel a tudományos mobilitás erősítése; a kutatási infrastruktúra létrehozása és fejlesztése, melynek keretén belül egyetemek és kutatóintézetek közös kutatásokat végeznek. Az Alap hangsúlyt fektet a kutatók, posztgraduális hallgatók és doktoranduszok tudományos gyakorlatára (határon túl is), valamint támogatja fiatal tudósok projektjeit. A szervezet

107СЕРНИСЬКО – ФЕДИНЕЦ і.м. 42.

108Закон України Про Закордонних Українців

109Національний Фонд Дослідницький України

110Закон України Про Наукову І Науково-Технічну Діяльність

111Кабінет Міністрів України Постанова Про Національний Фонд Досліджень України

112<https://nrfu.org.ua/about-us/legal-basis/> (2020.09.13.)

113<https://nrfu.org.ua/about-us/fund-structure/chairman-of-the-foundation/> (2020.09.13.)

pénzügyi forrását egyrészt állami költségvetés, másrészt jogi és természetes személyek, önkéntes hozzájárulása adja.¹¹⁴

6.5.6. Ukránok Nemzetközi Társasága¹¹⁵

Az 1980-as évek második felében Ukrajnában politikai fordulat következett be, mely után a határon túli ukránok feltérképezése és tanulmányozása kiemelkedő feladattá vált, ezzel ösztönözve egy olyan testület létrehozását, mely az ukrán szakembereket egyesíti a világ minden tájáról. Az Ukránok Nemzetközi Társasága (továbbiakban: Társaság) ennek okán alapvetően azon tanulmányokat, kutatásokat és kutatókat fogja össze, melyek szorosan kapcsolódnak az ukrán nyelvhez, irodalomhoz és kultúrához.¹¹⁶ A Társaság jelenleg 21 országban rendelkezik helyi szervezettel.¹¹⁷ Ez az egyesület szervezi és bonyolítja le az Ukránok Nemzetközi Kongresszusait, melyek közül a legutolsó 2018-ban került megrendezésre. A Társaság honlapján elérhető anyagok között szerepelnek ukrán tanulmányok,¹¹⁸ konferenciai publikációk,¹¹⁹ valamint a 2015-ig nyilvánosságra hozott az *Ukránok Nemzetközi Társaságának Tudományos Közleményei* c. gyűjteménysorozat¹²⁰ darabjai. A portálon továbbá elérhető a 8 főből álló elnöki testület névsora is.¹²¹

7. Konklúzió és előremutató javaslatok

A tanulmányban felvázolt alapvető szempontok mentén összeállított áttekintő-elemző táblázataimat mellékletek formájában csatolom a dolgozathoz.

A komplex kutatás elsődleges eredményeként megállapítható, hogy a magyar szabályozás – közvetett eleme (Alaptörvény), valamint közvetlen eleme (Szátv.) is élen jár a régió vizsgált országaiban jelenleg fennálló szabályozási modellekkel összevetve.

Különösképp igaz ez, hisz magyar szabályozási sajátosság az Alaptörvény D) cikkében szereplő határon túli magyarokért vállalt *felelősségi klauzula*. Ennek értelmében a magyar állam a legmagasabb nemzeti szintű jogforrásban vállalt legitim – nép által – kikényszeríthető kötelezettséget. Az ilyen mértékű elhivatottság és alkotmányos felelősségvállalás egyik – dolgozatomban feltérképezett – állam esetében sincs jelen. Egyik állam alkotmányában sem szerepel *expressis verbis* a felelősségi klauzula, csupán a segítségnyújtás és támogatás. Következésképp az említett határon túli közösségeknek nyújtott – az alkotmányban fentiekben nevesített – támogatás és segítségnyújtás gyakorlati megvalósulása

114<https://nrfu.org.ua/about-us/the-mission-and-purpose-of-the-foundation/> (2020.09.13.)

115Міжнародна федерація українців

116CSERNICSKÓ – FEDINEC i.m. 43.

117http://www.mau-nau.org.ua/_private/ukrainistyka/ukrainistyka3.htm (2020.09.13.)

118http://www.mau-nau.org.ua/_private/vydannia/newvydannia.htm (2020.09.13.)

119http://www.mau-nau.org.ua/_private/vydannia/vydannia.htm (2020.09.13.)

120http://www.mau-nau.org.ua/_private/pro_mau/pro_mau6.htm (2020.09.13.)

121http://www.mau-nau.org.ua/_private/pro_mau/prezydenty/prezydenty.htm (2020.09.13.)

és annak tényleges kikényszeríthetősége lényegiségében megkérdőjelezhető.

A határon túli nemzettesteket illető jogszabályi kifejezés országos modellenként eltérő. A román modellben a „románok mindenütt” kifejezés szerepel, mely mögött egy világviszonylatban értelmezhető nacionalista jegy bújik meg. Ukrajna joganyagában a „külföldi ukránok” kifejezés egyfajta közömbös jelentéstartalomnak feleltethető meg. Ezzel szemben a „Horvát Köztársaságon kívül élő horvátok” elnevezés a horvát anyaország dominanciáját mutatja a határon túli közösséggel szemben, mellyel már jogszabályi szinten is kvázi eltaszítja magától a közösség tagjait. Ezen ismertetett bevett szófordulatoktól eltérően a magyar szabályozás ismét példát statuál a régió országai számára. A „szomszédos államokban élő magyarok” kifejezés azt sugallja, hogy bár az érintett személyek az anyaország határain túl élnek, a jogszabályi nyelvezet ezen személyeket a nyelvtani értelmezés síkján – a jelen esetben központi fekvésű – Magyarország köré telepíti. Ezáltal nyilvánvalóvá válik számunkra az egységesítő erő, mely a jogalkotói szándékra enged következtetni, miszerint: „Határon túliak! Itt vagytok körülöttünk, mellettünk. Egyetlen magyar sincs egyedül.” A román, horvát, illetve ukrán jogalkotónak nem elegáns *de lege ferenda* javaslatot megfogalmazni egy magyar nyelvű tanulmányban, azonban egy megjegyzést talán érdemes tenni: módosítani lehetne a kutatás által vizsgált államokbeli jogi szabályozást akként, hogy az abban foglalt jelentéstartalom a határon túli közösségekre nézve alapvetően befogadó-támogató, ne pedig kirekesztő legyen.

A Szátv. alapvetően kódexszerű jogszabály, ugyanis jól elkülönített szerkezeti egységekben megtalálható mind az anyagi jogi, mind ezen előbbi érvényesülését biztosító alaki jogi normák halmaza. E törvénynek a régióban kiemelkedő szerepéhez az is hozzájárul, hogy a magyar jogalkotó kellő időben vette észre a szabályozás szükségességét, s az egyes kutatott modellbéli jogszabályokhoz képest elsőként alkotta meg saját nemzetének határon túli közösségeire (annak tagjaira) vonatkozó jogi szabályozását. A részletes és egységében jól megszerkesztett magyar jogszabály – mind e tekintetben formálisan időrendiségében, továbbá mind materiálisan egyes tartalmi elemeit tekintve – mintaként szolgálhat a régió államai számára, melynek valós és a gyakorlatban is megmutatkozó hatása érzékelhető. Meglátásom szerint a magyar jogszabály e jellemzője szintén megfelel azon követelménynek, mely magában hordozza a széles és egzakt szabályozást igénylő terület részletekbe nyúló kódex jellegű szabályozásának megvalósulását. A kutatott országok törvényi szinten, központi jellegű, kódexszerű jogszabállyal hatékonyabban tudnák rendezni saját közösségekre vonatkozó helyzetüket.

A külföldi szabályozások fontos eleme, hogy tartalmaznak a magyar szabályozásban Magyar Igazolványként ismert állami vagy hatósági igazolást. A horvát jogszabályban ismertetett „horvát állampolgárság nélküli horvát” státusz kvázi megfeleltethető a „határon túli magyar” státusszal. Erre okot ad a horvát Stratégia azon szabályozási eleme, „mely – a Magyar Igazolvánnyal hasonló módon – ún. Horvát Kártyát (CRO Card) biztosít ezen státuszú személyek részére. A kártya kedvezőbb hozzáférést biztosít a Horvát Köztársaságon kívüli horvátoknak bizonyos szolgáltatások igénybevételéhez, továbbá turisztikai látogatásokon, kirándulásokon, kulturális eseményeken való részvétel során.”¹²² Az ukrán

¹²²E kártyáról szóló külön törvényt kutatva sem találtam, így elképzelhető, hogy csak említés

oldalról a jogalkotás pozitívumaként említhetjük meg az ún. „külföldi ukrán igazolványt”. E közokirat azonban a horvát és magyar szabályozástól eltérő módon elsősorban az állampolgárság megszerzése kapcsán jelentős. Ennek alapján elmondható, hogy az igazolvány által biztosított kedvezőségeket az ukrán állam az ukrán állampolgárságtól (legalábbis a külföldi állampolgárságról történő lemondástól és ezzel együtt az ukrán állampolgárság megszerzésére irányuló kötelezettség vállalástól) teszi függővé, mely egyértelmű visszalépés a már ismert magyar és horvát szabályozás szintjéhez képest.

Rá kívánok világítani arra a tényre, hogy annak ellenére, miszerint a horvát szabályozásban – a fentiek értelmében – fellelhető bizonyos minőségbéli hasonlóság a magyar szabályozással, nem elhanyagolható a két szabályozás létrejöttének időpontjának vizsgálata sem. A horvát szabályozás közel 10 éves „késedelemmel” látott napvilágot. Vajon mi lehetett az az ok, ami miatt nem alkották meg korábban a jogszabályt? Kutatásomban nem kívánok erre a kérdésre választ adni, azonban elgondolkodtató a jelenség, miszerint egy olyan közösség politikai elitje, melynek állampolgársággal rendelkező nemzeti közösségnek közel fele a határokon túl él, nem szorgalmazta a jelentős politikai bizonytalanság elkerülése érdekében az anyaország és a határon túli közösség közötti stabil és erős kapcsolatát biztosító – kedvezményi garanciákkal ellátott – jogszabály megalkotását. Meglátásom szerint – az egyéb körülményektől függetlenül – ez súlyos politikai hiányosságként értékelhető.

Ukrajnában ugyan elindult egy jogi folyamat, mely a kettős állampolgárság intézményét szabályozó törvényjavaslat formálódásában manifesztálódik. Köztudott, hogy Ukrajna nem ismeri el a kettős állampolgárságot, ugyanakkor egyelőre az sem egyértelmű, hogy a javaslat tükrében az állam miként kezelné az ott élő kettős állampolgárok viszonyát. Mindenesetre a megvalósíthatóságról részletetekbe menő tárgyalásokat folytatnak a diaszpórával és az Ukrán Világkongresszussal. Az ukrán joganyag ily mértékű puhulása előremutató politikai iránynak tekinthető, melynek fényében újraértékelődhet az Európai Unióhoz történő csatlakozás.

A nemzetközi és a kétoldalú kapcsolatokban a nemzetiségvédelem terén kezdeményezően és innovatívan kell fellépnie az országoknak a hatékony és sikeres együttműködés érdekében. A határon túli oktatás fejlesztése mindenképpen támogatandó és előremutató, ugyanakkor figyelni kell arra is, hogy a képzett fiatalok ne Nyugat-Európát gazdagítsák majd tudásukkal, mivel a magyar/román/horvát állampolgársághoz járó útlevelemmel az Ukrajnából/Moldáviából/Szerbiából könnyebben bejutnak az európai uniós munkaerőpiacra. Ezért mindenképpen be kellene iktatni a szabályozásba a támogatások utánkövetését, azaz a hasznosulásuk dokumentálását meghatározott időközönként, illetve az eredmények kiértékelését.

Fontos kérdés a támogatások kommunikációja. A nemzeti identitás, mint fogalom, igencsak átpolitizált, legalább is Magyarországon. A leggyakoribb sztereotípiák, amelyek a társadalom egy részében a határon túli nemzetiségekkel kapcsolatosan felmerülnek: „elvesznek tőlünk”, „támogatásra szorulnak”, „valójában nem is magyarok/románok/horvátok”. Ennek következtében a támogatások mértékének, hasznosulásának közérthetőbb, átgondoltabb kommunikálására sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni. Káros

formájában létezik, s a végrehajtási jogszabályt még nem alkották meg.

lenne, ha a támogatások rossz kommunikációja miatt a határon túli nemzetiségek negatív megítélése tovább növekedne az adott társadalom egyes rétegeiben.

Mellékletek

Állampolgárság és lakosság áttekintése			
	Románia	Horvát Köztársaság	Ukrajna
Az érintett nemzetiség hány százaléka él határon túl?	~ 9,7 M fő (lakosság kb. fele)	~ 3,3 M fő (lakosság kb. háromnegyede)	~ 10,5 M fő (lakosság egynegyede)
A kettős állampolgárságot engedélyezi az anyaország joga?	Igen	Igen + „horvát állampolgárság nélküli horvát státusz”	Nem + „külföldi ukrán igazolvány”
Létezik-e egyszerűsített honosítási eljárás, állampolgársági kedvezmény?	Igen	Igen	Igen

1. melléklet: Az állampolgárság és lakosság modellközi áttekintése

A nemzeti(ségi) intézményrendszer országos modellenként		
Románia	Horvát Köztársaság	Ukrajna
Határon túli Románokkal való Kapcsolatok Államtitkársága (kormányfő)	A Horvát Köztársaság területén kívül élő horvátokért felelős Állami Hivatal	Külföldi Ukránok Nemzeti Bizottsága
Határon túli Románokkal való Kapcsolatok Államtitkársága (államfő)	A Horvát Köztársaság területén kívül élő horvátokért felelős Kormánytanács	Ukrán Koordinációs Világtanács
Határon Túli Románok Kongresszusa	Horvát Kitelepültek Szövetsége, másnéven Horvát Örökség Alapítvány	Ukrán Világkongresszus
Román Világtanács	Horvát Világkongresszus	Ukrajna Nemzeti Kutatási Alapítvány
		Ukránok Nemzetközi Társasága

2. melléklet: A választójog és a választási rendszer modellközi sajátosságai

A választójog és a választási rendszer sajátosságai

	Románia	Horvát Köztársaság	Ukrajna
Rendelkeznek szavazati joggal a határon túliak az anyaországban?	Igen	Igen	Igen
Mi a szavazás módja, menete?	Előzetes regisztráció + külföldi lakcím + külképviselőteken	Előzetes regisztráció + külföldi lakcím + külképviselőteken	Előzetes regisztráció + külföldi lakcím + külképviselőteken
Miben mutatkozik meg a határon túliak anyaországi parlamenti képviselője?	„Határon túli románok ügyeivel foglalkozó állandó bizottság”	„Horvátország határain kívül élő horvátokért felelős Bizottság”	Kimondottan nincs, DE: „Donyeck, Luhanszk terület és a Krím Autonóm Köztársaság, Szevasztopol városa, a nemzeti kisebbségek és a nemzetközi kapcsolatok emberi jogokkal, az ideiglenesen megszállt területek területi elhatárolásával és re-integrációjával foglalkozó bizottság”

3. melléklet: A nemzeti(ségi) intézményrendszer országos modellenként

